

Esad Kurtović

Veliki vojvoda bosanski
Sandalj Hranić Kosača

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE

Knjiga 4

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.iis.unsa.ba

Za izdavača:

Dr. Husnija Kamberović

Urednik

Dr. Husnija Kamberović

Recenzent

Dr. Pejo Ćošković

Lektor

Mr. Mirela Omerović

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6) "14"

929 Hranić Kosača S.

KURTOVIĆ, Esad

Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača /

Esad Kurtović. - Sarajevo : Institut za istoriju,

2009. - 526 str. ; 24 cm. - (Historijske monografije ; knj. 4)

Bibliografija: str. 481-506 i uz tekst

ISBN 978-9958-649-01-1

COBISS.BH-ID 17413382

Esad Kurtović

VELIKI VOJVODA BOSANSKI
SANDALJ HRANIĆ KOSAČA

INSTITUT ZA ISTORIJU
Sarajevo, 2009.

Štampanje ove knjige omogućeno je zahvaljujući finansijskoj podršci
Fondacije za izdavaštvo/Fondacije za nakladništvo, Sarajevo

SADRŽAJ

Predgovor	7
UVOD	9
I. PRVI PODACI O SANDALJU HRANIĆU	19
Uobičajeno – izvorna praznina	19
Sandalj Hranić, nasljednik krajem 1392. ili 1393. godine?	20
II. ZATEČENO STANJE I POJAVA SANDALJA HRANIĆA KAO PREDVODNIKA KOSAČA	29
Maglovito o Kosačama	29
Posjed vojvode Vlatka Vukovića	32
Sandalj Hranić predodređen za nasljednika u porodici	42
Sandaljeva braća	47
“Četiri kuće plemena Kosača”	67
III. UZDIZANJE SANDALJA HRANIĆA DO 1405.....	75
“Država moih priroditel plemenito naše”	75
Sandalj Hranić u jedinstvu centralne vlasti kralja Dabiše	77
Doba kraljice Jelene – Sandalj Hranić među najjačima u Bosni	82
Naslijeđena pozicija za samostalno djelovanje	96
Uz najjače doba kralja Ostoje	101
Sandalj Hranić u bosansko-dubrovačkom ratu	115
Zbacivanje kralja Ostoje	123
Sandaljev ekspanzionizam	133
Uz aferu oko sela Lisac	137
Granična linija u razumijevanju vremena Sandalja Hranića kao izgrađenog samostalnog velmože u 1405.	158

IV. SAMOSTALNI VELMOŽA 1405-1418.	161
U odbrani interesa Bosanskog kraljevstva – na strani Ladislava Napuljskog	161
Uz Sigismunda Luksemburškog – kraj saveza Kosača i Hrvatinića	172
Sukob Pavlovića i Kosača	202
V. STABILNIJA VREMENA 1419-1435.	219
Prodaja Konavala Dubrovčanima	221
Prodaja Kotora – mletački okviri	244
Bizant, Osmanlije, Sigismund... ..	255
Uz Dubrovčane	260
Konavoski rat	285
Bolest i smrt Sandalja Hranića	325
VI. EKONOMSKI PROFIL, KULTURA, VJERA	335
Posjed Sandalja Hranića	335
Ekonomski profil Sandalja Hranića kroz prizmu odnosa sa Dubrovčanima	345
Kancelarija, kultura, vjera	377
VII. ZAKLJUČAK	407
Summary	415
VIII. PRILOZI	419
Prilog 1, Tragovi proizvoda Sandaljeve kancelarije	419
Prilog 2, Itinerar vojvode Sandalja Hranića	428
Prilog 3, Ljudi vojvode Sandalja Hranića i njegove braće	440
Prilog 4, Pisma upućena Benediktu Gunduliću i njegovi odgovori	457
Prilog 5, Dokumenti	463
IX. IZVORI I LITERATURA	481
REGISTAR LIČNIH IMENA	507
TOPOGRAFSKI REGISTAR	522

PREDGOVOR

Rad posvećen bosanskom vojvodi Sandalju Hraniću Kosači i njegovom vremenu predstavlja djelimično izmijenjenu doktorsku disertaciju koja je 6. 9. 2006. godine odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pred komisijom u sastavu - mentor prof. dr. Pejo Ćošković i članovi prof. dr. Vesna Mušeta-Aščerić i prof. dr. Dubravko Lovrenović. Zahvaljujem se članovima komisije koji su mi savjetima pomogli na putu pripreme teze za štampu. Posebno se zahvaljujem prof. dr. Peji Ćoškoviću, koji mi je tokom pripreme doktorata i ove knjige bio od nesebične pomoći.

Iskrenu zahvalnost izražavam kolegama Odsjeka za historiju, koji su nalazili prostora i vremena da ohrabre moje napore, ali i da konkretnim, vlastitim primjerima dokazane istrajnosti daju savjete kada su mi bili najpotrebniji. Zahvaljujem se bibliotekama i bibliotekarima Filozofskog fakulteta i Zemaljskog muzeja u Sarajevu, kao i kolegama, koji su mi ustupali svoju literaturu i time dali značajan doprinos u sagledavanju istraživačkog polazišta za moj rad. Bez iskazane finansijske pomoći Federalnog ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport i Filozofskog fakulteta u Sarajevu osnovna arhivska istraživanja ne bi bila uspješno izvršena. Za očekivati je da će rezultati pokriti ukazano povjerenje, predstavljati dovoljan izraz opravdanosti ulaganja u istraživački rad i kao takvi biti odraz moje zahvalnosti. Posebnu zahvalnost ističem radnicima Državnog arhiva u Dubrovniku, koji su mi srdačno izlazili u susret i ispunjavali moje zahtjeve u potpunosti. Zahvaljujem se najmilijima, porodici, familiji, rodbini i prijateljima, koji su bili strpljivi, davali mi podršku i vjerovali u završetak ovoga rada.

Na kraju, veliku zahvalnost dugujem izdavaču - Javnoj ustanovi Institutu za istoriju, koji se prihvatio konačnog izdanja ove knjige, te posebno direktoru Instituta za istoriju prof. dr. Husniji Kamberoviću i profesoru Amiru Duranoviću.

Autor

UVOD

Kao i kod ostalih bosanskih srednjovjekovnih rodova i porodica, računajući tu i najvažniju, vladalačku kuću Kotromanića, ni arhiva Kosača nije preživjela njihovo doba. Očuvane povelje i dijelovi prepiske, pečati, informacije o različitim pisarima, poslanicima i zastupnicima, prije svega u odnosima s najbližim susjedom Dubrovnikom, ali i s Kotorom, Venecijom, Ugarskom i Osmanlijama, pokazuju da su Kosače imale razvijenu diplomatsku službu, kancelariju i stručno osoblje s brojnim pratećim tekućim poslovima koji su podrazumijevali sortirano skladištenje, održavanje i čuvanje napisanog. Od svega toga danas imamo malo originalnih ostataka, naspram obilja konkretnih dokaza o blagu pisane riječi koje je nestalo i otišlo u zaborav u drugačije postavljanim i održavanim mjerilima novovjekovne bosanskohercegovačke historije. U Sandaljevoj kancelariji stvarani su i čuvani brojni dokumenti, ali i formiran kadar za obavljanje potrebnih kancelarijskih poslova i čestih poslaničkih misija koje su pratile njegovu pokretljivu i izuzetno dinamičnu ličnost. Uvjerljivom snagom, političkom vitalnošću i osebujnom bistrinom svoga uma Sandalj je kontrolirao veliki posjed i brojne vazale u kompleksnim bosanskim prilikama i širem okruženju stabilnih i nestabilnih susjeda, stameno se održavajući među najjačim bosanskim feudalcima u dužem, bremenitim događajima popraćenom historijskom razdoblju s kraja XIV i u prve tri i po decenije XV stoljeća. Između ostalog, to mu je omogućavala i njegova profesionalno organizirana kancelarija. Od svega toga danas u Bosni i Hercegovini nemamo očuvanih produkata.

Na drugoj strani, ni narativni izvori nisu značajnije zabilježili vojvodu Sandalja Hranića. Nije poznato da je Sandalj imao svoga biografa, a očuvane kasnije hronike i tradicija o Kosačama bile su sklonije da detaljniju pažnju posvećuju njegovom nasljedniku hercegu Stjepanu Vukčiću.¹ Ovakva skro-

¹ Takvima pripadaju Junije Rastić, Mavro Orbin, Ivan Lucić, Jakov Lukarević, koji su svojim pristupima očuvali i nepovratno izgubljenju izvornu građu, Restius, *Chronica*; Lucić, *Povijesna*

mna polazišta, uobičajena za brojne likove srednjovjekovne Bosne, nisu bila obeshrabrujuća u historiografiji, mada se nedostatkom najvećeg dijela izvora domaće provenijencije, originalnih proizvoda bosanskog srednjovjekovlja, rekonstrukcija prošlosti izvodi težim načinima, preko očuvane građe mediteranskih i srednjoevropskih arhiva i prema epigrafskim spomenicima i materijalnim ostacima brojnih tvrđava i gradova s nekadašnjeg njegovog posjeda.

U potrazi za izgubljenim vremenima generacije vrijednih istraživača otkrivale su nove izvore i oblikovale spoznaju prema njima. Za doba Sandalja Hranića relevantnim su se pokazala ona područja s kojima je on imao najviše kontakata i one sredine koje su imale znanje i sreću da očuvaju najviše pisanih tragova srednjega vijeka. To su arhivi u Dalmaciji, prije svega u Dubrovniku, Kotoru, Veneciji i drugim talijanskim i uopće evropskim gradovima u koje su dospijevali odsjaji bosanske historije i dijelovi bosanske izvorne građe poslije osmanskog osvajanja srednjovjekovne bosanske države i zanemarivanja njenih društvenih i kulturnih struktura.

Prikupljena objavljena i neobjavljena građa stranih arhiva, očuvana pisana vrela domaće provenijencije, materijalni ostaci, usmena tradicija i rezultati historiografije predstavljaju okvire našeg sagledavanja vremena Sandalja Hranića. Građu Državnog arhiva u Veneciji koristili smo preko već standardnih, objavljenih zbirki i dokumenata Šime Ljubića, Josepha Valentinja i Gregora Čremošnika², kao i pojedinačnih rezultata ranijih istraživanja u svojim tematskim okvirima, prije svega Marka Šunjića i Bogumila Hrabaka, kroz prizmu odnosa Venecije i istočne jadranske obale, posebno Bosne i Venecije, u kojima je i Sandalj imao zapaženu ulogu.³ Arhivski pokazatelji drugih talijanskih gradova, prije svega Napulja, čije su veze, preko pretendenta na ugarski tron Ladislava Napuljskog, bile u dužim kombiniranjima u kojima je učestvovao i koje je sprovodio i Sandalj, objavljeni su od strane Franje Račkog i Ferde Šišića, dok klimu društvene strukture Sandaljevog doba mogu da odlikavaju i dokumenti zbirke Vićentija Makuševa, inače relevantnije za doba Sandaljevog nasljednika Stjepana Vukčića.⁴ Građa drugih evropskih arhiva najpoznatija je preko zbirki Lajoša Thallóczya, Đure Šurmina, kao i

svjedočanstva, II, Luccari, *Annali di Rausa*; Орбин, *Краљевство*.

² Ljubić, *Listine, IV-IX*; AAV, I/3, II/6-17, III/21; Čremošnik, *Originalni dokumenti*.

³ Šunjić, *Dalmacija*; Isti, *Bosna*; Храбак, *Сандаль*.

⁴ Rački, *Izvadci*; Šišić, *Nekoliko*; Макушев, *Историјски споменици*, II.

autora koji su prilazili pojedinim dokumentima u svojim istraživačkim radovima.⁵ Dokumentaciju relevantnu za veze Sandalja Hranića s Kotorom, po obimu skromnih polazišta, a po značaju dalekosežnih dimenzija, prezentirali su Lazar Stjepčević i Risto Kovijanić.⁶

Dubrovačka građa, kao najvažnije savremeno ishodište za izučavanje historije srednjovjekovne Bosne, nije sistematski objavljivana za doba Sandalja Hranića. Ipak, u sklopu različitih zbirki i pojedinačnih izdanja ćirilске, latinske i talijanske građe, kao i zasebnih radova, objavljen je bogat niz dokumenata za historiju vremena Sandalja Hranića. Mada je čitava historiografija bazirana na radu u Državnom arhivu u Dubrovniku ispunjena neobjavljenim arhivskim pokazateljima, bez namjere za iscrpnošću, istaknuto mjesto u obradi vremena Sandalja Hranića imaju zbirke i izdanja Gelcich-Thallóczya (Josip Gelcich i Lajoš Thallóczy), Nikole Jorge, Jorja Tadića, Mihaila Dinića, Josipa Lučića i Branislava Nedeljkovića.⁷ Ćirilска građa, najvećim dijelom očuvana u Dubrovačkom arhivu, objavljena je u zbirkama Frana Miklošića, Mede Pucića, Konstantina Jirečeka, Ljubomira Stojanovića, Ćire Truhelke i djelimično kontekstualizirana u analizama Gregora Čremošnika.⁸ Uz obilnu historiografsku produkciju i bez obzira na različite egdotičke pristupe, sve zbirke ćirilске građe izuzetno su korisna polazišta i oslonac u razumijevanju historije srednjovjekovne Bosne, uzimajući u obzir iskazanu količinu podataka, naročito iz našeg tematskog okvira.

Svojom obilnošću i raznovrsnošću neobjavljena arhivска građa Dubrovačkog arhiva predstavlja najjače uporište za proučavanje vremena Sandalja Hranića. Granični posjed susjeda i tranzitnost svih sfera srednjovjekovnog života među njima uvjetovala je jaku vezanost Sandalja Hranića i njegovog posjeda za Dubrovnik. Radi se o hiljadama informacija nejednake kvalitete

⁵ Thallóczy, *Studien*; Isti, *Kako i kada*; Šurmin, *Hrvatski spomenici*; Klaić, *Povelja*; Anđelić, *Povelja*; Isti, *Originalni dijelovi*; Тошић, *Двије повеље*.

⁶ Ковијанић-Стјепчевић, *Хранићи*, 311-321. Iako je na ovom mjestu obuhvaćen mali broj dokumenata iz vremena Sandalja Hranića, njihov značaj je izniman. Neki od ponuđenih podataka zahtijevali su dodatnu provjeru, što je učinjeno narudžbom istih iz Istorijskog arhiva u Kotoru (SN - Sudski i notarski spisi).

⁷ Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*; Iorga, *Notes, II*; Тадић, *Грађа, I*; Динић, *Из Дубровачког архива, III*; Луčić, *Стјесанје*; Недељковић, *Мешовита порота*.

⁸ Miklosich, *Monumenta serbica*; Пуцић, *Споменици србски, I-II*; Јиречек, *Споменици српски*; Стојановић, *Повеље и писма, I/1, I/2*; Truhelka, *Spomenici*; Čremošnik, *Povelje*.

i ponude, koje su nastale kao produkt različitih aspekata života vezanih za Sandalja Hranića i njegovo vrijeme. To su serije koje obuhvataju rad pojedinih dubrovačkih političkih, upravnih i sudskih tijela, kancelarije i notarijata s kojima su, po raznim osnovama Sandalj i njegov posjed bili u kontaktu. Istaknutu poziciju imaju serije i svesci koji obuhvataju vrijeme Sandalja Hranića, ali se pokazalo da ti vremenski okviri nisu i ne predstavljaju jedinu osnovu u potrazi za pokazateljima koji govore o ovoj temi. Dubrovačka građa ne nudi sve odgovore na pitanja koja istraživač može postaviti, niti u potpunosti može opravdati sva očekivanja, ali najčešće upravo zahvaljujući njenim iskričavim ponudama mogu se otvoriti i postaviti novi vidici i otpočeti potraga za njihovim definiranjima.

Domaća bosanska građa, pored nekoliko ćirilskih povelja objavljenih u spomenutim zbirka, uglavnom je epigrafskog karaktera i većinom predstavlja nadgrobnice natpise. Najvećim dijelom je sadržana u odličnim zbornicima koje je objavio Marko Vego.⁹ Njihovo kontekstualiziranje, suprotstavljanjem pokazateljima arhivske građe pokazuje se kvalitetnim i životnim, još uvijek otvorenim u potrazi za nepoznatim pojedinostima iz historijske topografije i društvene historije srednjovjekovne Bosne. Materijalni spomenici, više od jednog stoljeća istraživani u različitim mjerama, svoj aktualni istraživački izgled imaju u brojnim radovima, prije svega u Glasniku Zemaljskog muzeja i u svojevrsnom presjeku u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine.¹⁰ Usmena predaja o vremenu Sandalja Hranića blijeda je i u sjeni njegovog nasljednika hercega Stjepana Vukčića. Iako skromna, prikupljena tradicija od strane Vlajka Palavestre o Sandalju daleko je bolja od brojnih njegovih savremenika o kojima tragovi takve vrste izostaju u potpunosti.¹¹

* * *

Stanje istraženosti i zaokružena znanja o Kosačama relativno su dobro pokrivena i zastupljena u historiografiji. Postoji čitav niz radova koji su manjim ili većim sintetskim okvirima obrađivali Vlatka Vukovića, Sandalja Hranića, Stjepana Vukčića i njegove nasljednike.¹² Dok su Sandaljev prethod-

⁹ Vego, *Zbornik, I-IV*.

¹⁰ AL BiH, *Tom III*.

¹¹ Palavestra, *Bilješke*, 127-139; Isti, *Sandalj*, 73-87.

¹² Radonić, *Der Grossvojvode*, 380-466; Ђоровић, *Влатко*, 83-86; Тошић, *Родоначелник*, 243-260; Ђирковић, *Херцег*, str. 309; Атанасовски, *Пад*, str. 264.

nik i njegovi nasljednici dobili svoje novije sagledavanje, tematska obrada Sandalja Hranića još uvijek je u sjeni djela Jovana Radonića, pristupa starog preko jednog stoljeća.¹³ Ograničen proučavanjem izvorne podloge, razvojem i potrebama historiografije svoga vremena¹⁴, Radonićev pristup je prva značajnija naučna sinteza koja je postavljena o vremenu Sandalja Hranića. Dalji razvoj proučavanja, nova građa i novi metodološki uzusi koji su proširili interes historiografije, iznijeli su na svjetlo brojne segmente koji su otvarali nove vidike, nova pitanja, odgovore i definiranja u historiji srednjovjekovne Bosne u čijoj je sveukupnosti Sandalj Hranić imao zapaženo mjesto. Otuda je suma znanja sintetskih pristupa historiji srednjovjekovne Bosne uvijek iznova apsorбирала nove pojedinosti i nove okvire u kojima se lik i vrijeme Sandalja Hranića predstavljao pred naučnom javnošću kao polazište za dalji rad. Takvima pripadaju Napretkova *Povijest Bosne* s tekstovima Marka Perojevića, Ćorovićeve *Historija Bosne*, Ćirkovićeve *Istorija srednjovekovne bosanske države*, *Istorija Crne Gore* i *Istorija srpskog naroda* koje su utjecale i koje značajno utječu na razvoj savremene historiografije.¹⁵ U njima su uklopljena znanja starijih stoljetnih i višedecenijskih novih istraživanja i sagledavanja koja su se manifestirala na vremenu i poziciji Sandalja Hranića. Istaknuto i na radovima Konstantina Jirečeka, Ferde Šišića, Ćire Truhelke, Radoslava Grujića, Vladimira Ćorovića, Mihaila Dinića, Sime Ćirkovića, Milene Gecić i Desanke Kovačević koji su prezentirali nove pokazatelje o mjestu i ulozi Sandalja Hranića u svome vremenu.¹⁶ Naravno, razina svih tih pristupa u svojim tematskim pravicima nije imala pretenzije za iscrpnošću, pa je slika o Sandalju ostajala na malom broju strana ili se gubila u mozaiku frontalnih

¹³ Ђирковић, *Косаче*, 209-220.

¹⁴ S. Ćirković navodi da Radonić 'građu je crpeo iz Jorgine zbirke i dobio od Jirečeka', no u pitanju je Fejerova zbirka, s obzirom da je Radonić svoj rad potpisao sa 1896, a objavio 1897, dakle, dvije godine prije objavljivanja Jorgine zbirke, Isto, 213. To kaže i sam Radonić, koji je bio u prilici da svoje stavove djelimično revidira u svom, ništa manje značajnom, pristupu knezu Pavlu Radinoviću, Радоњић, *О кнезу*, I, 39-62 (uporedi, 41); II, 34-61.

¹⁵ Perojević, *Povijest*; Ђоровић, *Хисторија*; Ђирковић, *Историја*; Божић, Ђирковић, Ђурић у, *ИЦГ*; Калић, Ђирковић у, *ИСН*.

¹⁶ Jireček, *Трговачки друмови*, str. 147; Šišić, *Нрвоје*, str. 288; Truhelka, *Конавошки рат*, 145-211; Грујић, *Конавли*, 1-121; Ćorović, *Палаћа*, 263-264; Isti, *Сандаљ*, 102-107; Динић, *Трибути*, 203-257; Isti, *Вести*, 352-367; Isti, *Караванска трговина*, 119-146; Isti, *Земље*, 178-269; Isti, *Сабор*, str. 86; Isti, *Дубровчани*, 139-149; Ђирковић, *Две године*, 29-42; Гецић, *Дубровачка трговина*, 95-153; Ista, *Прилог*, 55-63; Ковачевић, *Развој*, 229-248; Ista, *Трговина*, str. 216.

pristupa glavnim tokovima historije srednjovjekovne Bosne. Svježija Ćirkovićeva postavljanja predstavljaju sveobuhvatniji pristup naročito s obzirom na proširenu podlogu istraživanja topografije, diplomatije, društva, privrede, kulture i mentaliteta bosanskog društva kroz kontekstualiziranje izrastanja najvećih velmoža u krilu Bosanskog kraljevstva.¹⁷

Privredna, društvena i politička historija vremena Sandalja Hranića u posljednje vrijeme upotpunjena je monografskim pristupima sa iscrpnim istraživanjima o Drijevimu Đure Tošića, o Tvrtku II od strane Pava Živkovića i mletačko-bosanskim odnosima u djelu Marka Šunjića, koji su u svojim tematskim pravcima dali značajan doprinos u proučavanju historije srednjovjekovne Bosne.¹⁸ Daleko prodornijim rezultatima u obradi vremena Sandalja Hranića učinjeno je parcijalnim istraživačkim radnjama čitavog niza istraživača koji su od širih ispitivanja političke historije i društvenih struktura, prema dostupnim pisanim vrelima i materijalnim ostacima zalazili do mikroprostora lokalne historije dajući značajne djeliće za mozaik političke, društvene i kulturne historije koja se dešavala na posjedu i u krilu Kosača. Po obimu prezentiranih istraživanja i rezultatima izdvajaju se monografska izdanja Mihaila Dinića, Desanke Kovačević-Kojić i Pave Živkovića, koja u znatnoj mjeri predodređuju i standardiziraju širinu istraživačke podloge i metodološke postavke pred budućim istraživanjem društva i prostora u srednjovjekovnoj Bosni.¹⁹ Dimenzija po obimu manjih a po pokazateljima značajnih istraživačkih napora potkrijepljena je obilnom produkcijom, koja u pregledu polazišta i korisnih oslonaca na ovom mjestu zahtijeva samo apostrofiranja. Istaknuto, radi se o radovima Sime Ćirkovića²⁰, Ante Babića²¹, Desanke Ko-

¹⁷ Бирковић, *Историја*, str. 415; Isti, *Русишка госнода*, 5-17; Isti, *Одјеси*, 33-40; Isti, *Двор*, 61-69.

¹⁸ Тошић, *Дријева*, str. 326; Živković, *Tvrtko II*, str. 247; Šunjić, *Bosna*, str. 408.

¹⁹ Динић, *Хумско-требињска властела*, str. 114; Ковачевић, *Градска насеља*, str. 424; Živković, *Економско-социјалне промјене*, str. 227.

²⁰ Бирковић, *Пријеноље*, 211-223.

²¹ Бабић, *Дипломатска служба*, 81-167; Isti, *Fragment*, 325-336; Isti, *Традиција*, 11-17; Isti, *Друштво*, 21-83.

vačević-Kojić²², Đurđice Petrović²³, Bariše Krekića²⁴, Bogumila Hrabaka²⁵, Pave Anđelića²⁶, Marka Vega²⁷, Šefika Bešlagića²⁸ i Alije Bejtića²⁹, čitave generacije starijih djelatnika na koje se preko Đure Tošića³⁰, Pave Živkovića³¹ i Nike Karpetanića³² naslanjaju svojim pristupima iz mlađe generacije Ruža Ćuk³³, Marica Malović-Đukić³⁴, Mladen Ančić³⁵, Pejo Ćošković³⁶, Dubravko Lovrenović³⁷ i Zdenka Janeković (Janeković-Römer).³⁸ Istaknutu poziciju u proučavanju vremena Sandalja Hranića predstavlja projekt 'Drina u Doba Kosača' koji je rezultirao opsežnim terenskim istraživanjima, arheološkim ispitivanjima i iskopavanjima. Radni i objavljeni materijal projekta pokazuje najznačajnije polazište u stvaranju osnove za sistematsko proučavanje vremena Kosača.³⁹ Prikupljeno literaturno i izvorno bogatstvo omogućilo je detaljno sagledavanje topografije i mikrodemografije Sandaljevog posjeda. Svojim

²² Ковачевић, *Катун*, 121-140; Ista, *Обавезе*, 229-233; Ista, *Насеља*, 363-377.

²³ Петровић, *О ватреном оружју*, 59-96; Ista, *Прилог*, 157-172.

²⁴ Крекић, *Два прилога*, 129-142; Ista, *Циркулација*, 50-57.

²⁵ Храбак, *Горажде*, 17-40.

²⁶ Anđelić, *Pečati*, str. 126; Ista, *Studije*, str. 242; Anđelić-Sivrić-Anđelić, *Župe*, str. 297.

²⁷ Vego, *Naselja*, str. 184; Ista, *Tri povelje*, 123-142.

²⁸ Bešlagić, *Stećci*, str. 499; Ista, *Jeleč*, 221-237.

²⁹ Bejtić, *Povijest*, 23-74; Ista, *Стари градови*, 97-109.

³⁰ Тошић, *Босна*, 85-97; Ista, *Требњанска област*, str. 303; Ista, *Vojvoda*, 35-46; Ista, *Споредна грана*, 61-77.

³¹ Живковић, *Учешће*, 181-188; Ista, *Saradnja*, 67-76; Ista, *Ustupanje*, 77-100.

³² Карпетанић, *Podjela*, 9-31.

³³ Ђук, *Два*, 39-46; Ista, *Караванске станице*, 7-24; Ista, *Косаче*, 378-388; Ista, *Дубровчани-закупци*, 247-258.

³⁴ Маловић-Ђукић, *Дробњацци*, 25-33; Ista, *Прилог*, 145-155; Ista, *Которска породица*, 211-239.

³⁵ Ančić, *Jedan*, 253-260; Ista, *Пропонографске цртнице*, 37-56; Ista, *Politička struktura*, 9-88.

³⁶ Ćošković, *O gostima*, 7-40; Ista, *Krstjanin*, 1-54; Ista, *Bosna*, 57-82; Ista, *Crkva bosanska*, str. 560.

³⁷ Lovrenović, *Sandalj*, 231-236; Ista, *Istočni Jadran*, 55-66; Ista, *Modeli*, 9-57; Ista, *Na klizištu*, str. 808.

³⁸ Janeković, *Javni rituali*, 68-86; Ista, *Stjecanje*, 31-45.

³⁹ Radni materijal projekta 'Drina u doba Kosača' ima osam svezaka, a obuhvata istraživanja gornjeg Podrinja od najstarijih vremena zaključno sa osmanskim periodom. Prava je šteta što projekt nije završen sintetskim izrazom.

sadržajem i obimom ono prelazi dimenzije našeg tematskog okvira i stoga će biti prezentirano na drugim mjestima.⁴⁰

U cjelini, demonstrirana izvorna i metodološka polazišta predstavljaju značajan stoljetni doprinos u proširivanju istraživačke osnove i saznanja u savremenom poznavanju vremena Sandalja Hranića. Nedostatak sveobuhvatnijeg zasebnog pristupa vremenu Sandalja Hranića pokazuje se kao poticajno polazište pred budućim istraživanjima. Izvršena analiza literature u proučavanju vremena Sandalja Hranića, nastala suprotstavljanjem našim istraživanjima u ovom sintetskom izrazu otuda je proizvela i širu kritičku valorizaciju i skretanje pažnje na životnost historiografije radi stvaranja presjeka dostignutih saznanja. Pojedini dosadašnji pristupi dobili su potvrđivanja, dopunu i kritiku, prostor za otvoreni dijalog pred budućim istraživanjima i kritičkim sagledavanjima, a neki, pokazalo se, nisu izdržali razinu polazišta i oslonca kako se i očekivalo.⁴¹

* * *

Obrada lika i djela vojvode Sandalja Hranića u startu pripada ozbiljnijem opredjeljenju. Niz faktora, kao što su historijski, vremenski i prostorni sa jedne strane, te izvorni i historiografski, s druge strane, određuju ovom opredjeljenju posebnu stvaralačku težinu, kao zahvalno i plodonosno polazište. Historijski kontekst određuje činjenica da se radi o jednom od najvećih velikaša u historiji srednjovjekovne Bosne. Takvu poziciju imao je uz prisustvo niza bosanskih vladara i velmoža, ali i jakih susjeda, Ugarske, Napuljske kraljevine, Osmanlija, Venecije i Dubrovnika, kao saveznika, suparnika i protivnika u vremenskom periodu od 1393. do 1435. godine. Sandaljeva vlast protezala se na području od sliva Drine do sliva Neretve, na glavnom vezivnom prostoru srednjovjekovne Bosne s mediteranskim civilizacijskim krugom. To je pozicija koja je zahtijevala organiziranje posjeda u funkcionalnu cjelinu kako bi se očuvale i iskoristile prateće geostrateške pogodnosti. U okviru bosanskog sabora Sandaljeva uloga nerijetko je određivala političku klimu u Bosanskom kraljevstvu. U cjelini, ono što je stekao vojvoda Vlatko Vuković, a održavao, uživao i proširivao herceg Stjepan Vukčić, razvojnoj liniji Kosača osigurao je Sandalj Hranić svojim trajnim tekovinama.

⁴⁰ Pripremljeni dio teksta iz topografije i mikrodemografije posjeda vojvode Sandalja Hranića značajno je opterećivao obim rada i ugrožavao cjelinu osnovnog tematskog pravca.

⁴¹ Istraživački pristup S. Mišića (*Мишић, Хумска земља*, str. 384) pokazao se slabim. Zbog toga je sačinjen zaseban kritički izraz, Kurtović, *Paralelna historiografija*, 171-199.

Obilježeno nastojanjem velmoža da razviju i očuvaju svoje statusne privilegije unutar bosanske feudalne države, Sandaljevo vrijeme (1393-1435) ujedno je i vrijeme čestih otvorenih sukobljavanja i borbi različitih feudalnih hijerarhija za ostvarenje prevlasti nad srednjovjekovnom Bosnom. Zadatak istraživanja otuda je rekonstrukcija načina na koji je Sandalj uspio da održi i razvije matični posjed svoga roda te učestvuje u kreiranju glavnih tokova historije srednjovjekovne Bosne svoga vremena.

Kritičkim vrednovanjem postojeće literature, proučavanjem objavljene i neobjavljene arhivske građe u cilju prikupljanja relevantnog polazišta sistematizirani su i analizirani brojni podaci o mjestu i ulozi Sandalja Hranića u svome vremenu. To je omogućilo izvođenje zaključaka utemeljenih na provjerenim činjenicama i profiliranje osnovne linije sintetskog saznanja o historiji srednjovjekovne Bosne.

Sintetska linija koja bi objedinila rezultate analize objavljene i neobjavljene građe, suprotstavila ga postojećem znanju u literaturi i ponudila zao-kružan izgled koji bi prikazao načine na koje je Sandalj uspijevaao da drži i održava stabilan položaj u nesigurnim vremenima, u startu predstavlja poticajno stvaralačko područje. Naša metodološka prezentacija postavljenih, riješenih i definiranih pitanja nudi okvire za buduća istraživanja.

I. PRVI PODACI O SANDALJU HRANIĆU

Uobičajeno – izvorna praznina

Mladalačka spoznajna praznina do izlaska na historijsku pozornicu uobičajena je za većinu likova, pa i za najvažnije kreatore u mnogim sredinama i na mnogim prostorima u historiji srednjega vijeka. Takva uobičajenost nije kao sudbina mimoišla ni Sandalja Hranića, u naslijeđu identificiranog kao mjerodavni faktor za praćenje brojnih historijskih procesa u historiji srednjovjekovne Bosne svoga vremena. Stamena historijska figura, koja je u preko četiri decenije ostala prepoznatljiv živahni lik jednoga vremena, društva i prostora, historijskim izvorom popraćena je samo u zrelijim godinama svoga života. Mada se rodio i odrastao, pa i afirmirao u drugoj polovini XIV i početkom XV st., u vremenu koje je izvorima bolje popraćeno i historiografiji poznatije, Sandalj Hranić u tom svom početku stoji i ostaje nepoznanicom.⁴² Događaji i procesi te njegove anonimne, nenapisane mladosti toliko su značajni i poznati da ga, uprkos izvornim prazninama, nisu mimoišli u njegovom razvojnom luku i ne bi mogli ostati bez poređenja, pitanja, pokušaja stvaranja sumnji i pretpostavki kao primjerenih zamjena za hladni i dosadno tačni izgovor da historija počinje sačuvanim pokazateljima.

Izostanak jasnih izvornih rješenja za Sandaljevu mladost ne može se pravdati. Ta konstelacija podudara se i sa brojnim njegovim savremenikima. Ni o važnim njegovim političkim partnerima, kralju Trvtku II ili vojvodi Radoslavu Pavloviću, ne znamo mnogo iz njihove mladosti. Na jednom mjestu, slično poziciji kneza Pavla Radinovića, ima osnova za razmišljanje. S obzirom

⁴² Babić, *Kosače*, 330-331; Бирковић, *Хранић*, 498.

da je pozicija Sandaljevog oca, velikog kneza bosanskog Hrane Vukovića, zasvjedočena i vezana za bosanski kraljevski domen, ima razloga za pretpostavku da je i mladost njegovog sina Sandalja vezana za bosanski kraljevski dvor. Ako o tome nema jasnih pokazatelja kao za kneza Pavla, ili kao za Pavlovog unuka Ivaniša Pavlovića, pretpostavlja se da je principijelna Sandaljeva pripadnost 'od Bosne' u diplomatskom materijalu više nego jasan okvir odrastanja i privrženosti velikaša domaćem, bosanskom vladarskom okrilju. Iako je i određeno vlastito uvjerenje, nastalo sagledavanjem Sandaljevog vremena u cjelini došlo u tu moguću liniju, izostanak pisanih vrela o tome sprečava nas da tom uvjerenju damo i konačnu historičarevu snagu.⁴³ S ovom mogućom postavkom za razmišljanje slaže se i Mavro Orbin, jedini koji je to znao i za koga je to polazište bila odnekud uobičajena činjenična informacija.⁴⁴

Sandalj Hranić, nasljednik krajem 1392. ili 1393. godine?

Prvi izvorni pokazatelji o istaknutom predstavniku Kosača vojvodi Sandalju Hraniću nisu bili predmetom zasebnih analiza. Razlozi za to su uobičajeni. Pitanje početne, razvojne i sagledive pojave vojvode Sandalja na historijskoj pozornici nema adekvatna, izvorima jasno potkrijepljena rješenja. Pored toga, historiografski pristupi iz različitih vremena, naročito oni starije historiografije, imali su poslovično normalnu, otežanu spoznajnu mogućnost u širini istraživanja, kako izvornoj, tako i literaturnoj, da se s jednakom polaznom osnovom posvete ovom problemu. Većina istraživača i zaljubljenika u prošlost Kosača, prolazeći pored početka Sandaljevog uzdizanja, zadovoljavala se konstatacijama o Sandalju kao nasljedniku strica vojvode Vlatka Vukovića, mada se između vremena u kojem je stric umro i vremena u kojem se sinovac pojavio u historijskim izvorima javlja i prati niz nejasnoća. Izvorna šutnja o pojašnjenju odnosa između vremena smrti vojvode Vlatka, poslije augusta 1392. i prvog Sandaljevog spomena aprila 1392, ne samo kao vojvode nego i uopće, ne smatra se problematičnom u konstatiranju da je sinovac naslijedio strica 1392.⁴⁵ Nekoliko dokumenata koji čine ovu, za njih i pred

⁴³ L. Thallóczy nalazio je da je Hrvoje 'odrastao u školi kralja Tvrtka', a nedavno je ponovljeno da je Hrvoje 'kao sin visokog službenika bosanskog vladara' proveo dio svoje mladosti na dvoru bana Tvrtka, Thallóczy, *Vojvoda*, 170; Мргић-Радојчић, *Доњи Крају*, 71.

⁴⁴ Орбин, *Краљевство* (381), 178.

⁴⁵ M. Orbin Sandalja smatra sinom Vlatka Vukovića i po vojnoj vještini kao mjerilu, njegovog prvog nasljednika, Isto. Brojne Orbinove kombinacije teško je i vremenski locirati. Za Orbina

nama, izvorno postavljenu nepodudarnost, u kojoj su se obojica, tj. jedan uz drugog, zaista mogli i morali pojavljivati, nažalost jesu razlog za startnu sumnju u aktualnu postavku i kontekstualiziranje njihovog predvodničkog smjenjivanja.⁴⁶

Uzima se da je Sandaljev prethodnik u glavnoj liniji Kosača stric vojvoda Vlatko Vuković umro 1392.⁴⁷ Za njegovog života nisu zasvjedočeni pokazatelji kojima bi se stric i sinovac, Vlatko i Sandalj, povezivali u nekoj određenoj, historičarima poznatoj situaciji iz historije srednjovjekovne Bosne ili iz historije Kosača. Nekoliko važnih događaja iz kraja XIV st., u kojima vojvoda Vlatko značajno učestvuje (otpor Osmanlijama kod Bileće, učešće u Kosovskoj bici, preuzimanje posjeda Sankovića u Konavlima i drugi), jesu polazišta za takve mogućnosti. O tim proslavljanim događanjima u kojima se Vlatko isticao, Sandalj je zasigurno mnogo znao. Sve su to značajna dešavanja u kojima se uz iskusnog strica sinovac mogao značajno razvijati, bez obzira na svoju dob. U tim dešavanjima Sandalj je mogao i aktivnije učestvovati, ali, ponovimo, zasvjedočenih pokazatelja o tome ipak nema. Mada je renome vojvode Vlatka primjeren zaštitni znak, Sandaljeva mladost u svojim jasnim konturama ostaje u tami nedostatka izvornih pokazatelja.

Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše (1391-1395) vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću od 15. 4. 1392. hronološki predstavlja prvo izvorno uporište u kojem se spominje vojvoda Sandalj Hranić.⁴⁸ Ta povelja nema svo-

Sandalj je glavna ličnost već u prvim političkim kombinacijama novog kralja Dabiše. Navodno je Dabiša imao namjeru da osvoji Dubrovnik i u tom pravcu angažirao je upravo Sandalja, Isto (361), 422; 154. Po B. Popariću, koji prati Orbina u tumačenju odnosa između Vlatka i Sandalja kao oca i sina, Vlatko je imao četiri sina, pored Sandalja još i Vukca, Vuka i Vukčića, *Poparić, Hercezi*, 4 i nap. 3 na str. 66. Poparić se nije osvrnuo na relevantna polazišta u, *Даничић, Рјечник, III*, 426-427.

⁴⁶ Iako nema posebnih analiza, i istina je da ih oskudnost izvornih pokazatelja i dalje skriva, pojašnjenja o tome kako je Sandalj izrastao u cjelini svoje upečatljive pojavnosti, ipak nisu sasvim izostala. Pristup S. Ćirkovića i ovdje predstavlja značajan izuzetak, *Ђирковић, Историја*, 178; Isti, *Руссика гостода*, 5-17.

⁴⁷ *Ђоровић, Влатко*, 83-86; *Тошић, Родоначелник*, 243-260. Dva krasna natpisa na nadgrobnim kamenim pločama u Boljunima kod Stoca ipak ne pripadaju Vlatku Vukoviću i njegovoj surruzzi: "А се лежи добри юнак и чоек Влатко Вѣковић пише Семоради; А се лежи Лѣвица Влатковица пише Семорад", Бешлагих, Бољуни, 195-196, 204; *Vego, Zbornik, II*, 28-29.

⁴⁸ Njen tekst prezentiran je ćirilskim, a kasnije i originalnim latinskim pismom u prepisu u kojem je bio i očuvan, *Šurmin, Hrvatski spomenici*, 95-98; *Klaić, Povelja*, 60-61.

ju kompletniju analizu.⁴⁹ Upravo s tim polazištem ispitivanje kod prvog pokazatelja vojvode Sandalja izaziva opravdanu sumnju.⁵⁰ Novijim pristupima P. Anđelića i Đ. Tošića podrobnije je analizirano nekoliko prijepisa, fragmenta i sumnjivih povelja vremena kralja Dabiše. Povelja Hrvoju Vukčiću od 15. 4. 1392, iako i sama prijepis⁵¹, a po svome sadržaju slična sa analiziranim poveljama, fragmentima i prijepisima iz kasnije datiranog vremena, predstavljala im je, naprotiv, sigurno uporište i oslonac u praćenju njihovih tematskih okvira.⁵² Razlog za to je i približno skladno poklapanje pratećeg pravnog čina iz povelje u svim radnjama starije literature. Ključnim se u svemu pokazivalo određivanje vremena osmanskog upada u Bosnu i pobjede Bosanaca koja se smješta na kraj 1391. ili na sami početak 1392. Ovaj osmanski upad u Bosnu iz vremena Dabišine vladavine, koji je rezultirao pobjedom Bosanaca⁵³ već preko stotinu godina je razmatran, ali nije ipak do kraja jasan. Vrijeme, mjesto i učesnici nisu potpuno razriješeni. Ima uvjerljivih analiza, ali sve još uvijek nije usklađeno. To je Dabišina povelja Hrvoju Vukčiću s dodjeljivanjem posjeda, kao nagrada za iskazanu hrabrost u toj pobjedi, hronološki skladno pokrivala, mada i takvoj hronološkoj poziciji osmanskog upada i bosanske pobjede ne bi smetalo da je povelja Hrvoju Vukčiću izdata i 1393. ili čak 1394. godine.⁵⁴

Da li je prijepis Dabišine povelje Hrvoju Vukčiću vjeran, pravilno datiran (pa i to da li je uopće iz 1392), to ovdje ne možemo riješiti. Sumnju u njen kvalitet pozivamo samo kroz prizmu navedenog svjedoka, vojvodu San-

⁴⁹ Radonić nije bio u prilici da se o podacima i o zbirci Đ. Šurmina izrazi kada je pisao svoju čuvenu monografiju o Sandalju s obzirom da je Šurminova zbirka štampana kasnije, **Radonić**, *Der Grossvojvode*, 380-466. Priliku je dobio kada je pisao rad o knezu Pavlu Radinoviću, ali prisustvo vojvode Sandalja kao svjedoka u ovoj povelji nije spominjao, Isti, *О князу*, I, 45.

⁵⁰ Ovaj prijepis nije dovođen u pitanje. Uporedi, **Brković**, *Isprave*, 159, 318.

⁵¹ Veoma kasni prijepis, kako je za nju formulirano u, **Ђирковић**, *Историја*, 166.

⁵² Čini se sve nekako po odsjaju korištenja ovog dokumenta od strane starije historiografije koja nije sumnjala u njene pokazatelje, **Anđelić**, *Originalni dijelovi*, 347-360; Isti, *Ћubranovići*, 133-143; **Тошић**, *Двије повеље*, 5-23; Isti, *Босна*, 85-97.

⁵³ Po Đ. Tošiću jedini osmanski upad u doba kralja Dabiše, **Тошић**, *Босна*, 87-90.

⁵⁴ Naprotiv, P. Anđelić Marnavićev falsifikat iz 1394. povezuje sa dva osmanska upada locirajući ih u 1391. i 1393, najvjerojatnije prema ponuđenim datacijama Dabišinih povelja Hrvoju Vukčiću i Gojku Marnaviću, **Anđelić**, *Originalni dijelovi*, 350.

dalja (*voevoda Sandal Hranić z bratiom – dux Sandal Hranić cum fratribus*).⁵⁵ S obzirom da je njegov prethodnik, stric vojvoda Vlatko zasvjedočeno živ, mada je bio do te mjere bolestan da je tražio i dobio angažman dubrovačkog ljekara, na samom kraju maja 1392⁵⁶, moguće i juna⁵⁷, a živ je i sredinom augusta 1392, kako pokazuje jedan ugovor o deponiranju imovine kod Maruše, žene poznatog bosanskog protovestijara Žore Bokšića⁵⁸, postavlja se pitanje koga predstavlja vojvoda Sandalj Hranić u Dabišinoj povelji vojvodi Hrvoju Vukčiću 15. aprila 1392. Prema poznatom, u okviru roda i porodice koja predstavlja rod u srednjovjekovnoj Bosni moguće je pratiti uvijek po jednog vojvodu, tako i u krilu Kosača.⁵⁹

Kada su Kosače u pitanju, po svemu sudeći, ova dilema ostaje u ravni nejasnog polazišta. Dobro bi rješenje bilo sumnjati u aktualno hronološko datiranje povelje kralja Dabiše Hrvoju Vukčiću iz aprila 1392. Isto tako idealno bi bilo i da je nekom pogreškom u prijepisu neki drugi izraz tadašnje Sandaljeve titule u pitanju. Naše poimanje postalo bi skladnije.⁶⁰ Ukoliko razmišljamo da je datacija povelje kralja Dabiše ispravna i da je izraz Sandaljeve titule tačan, onda tek dolazimo pred brojne probleme. Pored toga što time aktualnu spoznaju o vojvodskoj tituli dovodimo u pitanje kroz dvojicu vojvoda u isto vrijeme među Kosačama, u inauguraciji Sandalja Hranića na historijsku pozornicu time otvaramo prostor za daljnje vezivne pretpostavke

⁵⁵ Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 97; Klaić, *Povelja*, 61.

⁵⁶ “Prima pars est de concedendo Vlatcho voyuode infirmo quod magister Albertinus physicus possit ire ad medicandum ipsum Vlatcum liurando salarium comunis Ragusii” (31.5. 1392), Ref., XXIX, 151; Lonza-Šundrica, *Odluke*, 370; Ђоровић, *Влатко*, 86; Isti, *Хисторија*, 342; Јеремић-Тодић, *Прилози*, II, 18; Besarović, *Italijani*, 250; Živković, *Saradnja*, 69.

⁵⁷ “Ser Matheus de Georgio et ser Symon de Bona faciunt manifestum quod ipsi se obligant et promittunt magistro Albertino physico salariato comunis Ragusii pro viago quod debet facere ad dominum Vlatcum voyuoda ad ipsum medicandum, videlicet, quod si ipse magister Albertinus non exiget et habebit a dicto domino Vlatcho eius prouisione de qua conuenit pro eundo ad illum ipsi ser Matheus et Symon constituunt se plegios et paccatores eidem magistro Albertino de eo quod debent habere ab ipso domino pro dicta prouisione usque ad summam ducatos centum auri et non pro pluri” (1.6. 1392), Div. Canc., XXX, 109v.

⁵⁸ (15. 8. 1392), Div. Canc., XXX, 133v; Динић, *Земље*, 184; Тошић, *Родоначелник*, 254.

⁵⁹ Михаљчић, *АССВ*, 96-97; Куртовић, *Неке дилеме*, 305-323.

⁶⁰ Primjera radi, knez Pavle Radinović naveden je ispravno: “кнезь Паваль Радиновић зь братиомъ”; “Comes Paulus Radinović cum fratribus”, Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 97; Klaić, *Povelja*, 61.

o načinu na koji se sve to desilo. U tom pravcu ne bi nedostajalo ideja, ali ulaziti u njihovo okrilje bez primjernih presedana ne bi bilo ispravno.

U poznatim dokumentima vremena kralja Dabiše 1391-1393, u nekoliko povelja, darovnica i potvrda ranijih privilegija, jednoj razrješnici računa, u kojima su nabrajani svjedoci u širem prostornom obimu i u većem broju, osim navedene povelje Hrvoju od 15. 4. 1392, u njima ne nalazimo ni Vlatka⁶¹, niti Sandalja kao Vlatkovog nasljednika.⁶²

Za narednu, 1394. postoji spomen Sandalja Hranića u jednoj, po destinataru sumnjivoj, u prijepisu očuvanoj latinskoj ispravi kralja Dabiše za Gojka Marnavića. Tu je Sandalj naveden među svjedocima kao *“palatinus Sandalius cum fratribus”*.⁶³ Mada se i u ovoj povelji njena datacija ne dovede u pitanje (2. 4. 1394), s obzirom na dokazano falsificiranje, moglo bi se reći, uvjetno rečeno, da prvo Sandaljevo spominjanje, poslije povelje od 15. 4. 1392, nalazimo tek tada, u 1394. godini.⁶⁴ Bilježimo da je prije ovog dokumenta posljednje nabranje svjedoka iz kancelarije kralja Dabiše, u kojem se ne spominju ni Vlatko ni Sandalj, bila razrješnica računa protovestijara Žore Bokšića iz kraja septembra 1393.⁶⁵ Uvjetno bi, prema tome, ako ne pojavu u vodstvu porodice i smjeni dvaju vojvoda, strica i sinovca, barem prisustvo

⁶¹ Dabišina povelja porodici Dobrinović 18. 6. 1391. i povelja porodici Čubranović 7. 11. 1392, **Тошић**, *Двије повеље*, 5-23; **Andelić**, *Čubranovići*, 133-143; **Hrabak**, *Tradicija*, nap. 34 na str. 352; **Орбин**, *Краљевство* (362), 155. Dabišina potvrda dubrovačkih privilegija 17. 7. 1392, **Miklosich**, *Monumenta serbica*, 220-222; **Стојановић**, *Повеље и писма, I/1*, 172-175. Razrješnica računa Ž. Bokšića (29. 9. 1393), Isto, 177-178. Za ostale dokumente Dabišinog vremena 1392. i 1393, Isto, 169-179; **Солвјев**, *Одабрани споменици*, 179-180.

⁶² Istina, uz ime češće spominjanog svjedoka Vlatka Tvrtkovića pojašnjavalo se da to nije Vlatko Vuković, ali se u potrazi za Vlatkom Vukovićem među svjedocima, dalje od toga nije došlo. Đ. Daničić je započeo poistovjećivanje usorskog Vlatka i Vlatka Vukovića, **Даничић**, *Рјечник, I*, 137. Sa pregledom ranijih mišljenja, **Radonić**, *Der Grossvojvode*, 386-387; **Ђоровић**, *Влатко*, 86. Iz nepoznatih razloga Dabišina potvrda dubrovačkih privilegija od 17. 7. 1392. kod M. Perojevića je prošla kod nabranja svjedoka sa navođenjem ‘usorski vojvoda Vlatko (Hranić)’ bez dodatnih pojašnjenja i sa uporištem na izvor gdje riječi ‘Hranić’ ipak nema. Prije Perojevića tako je to vidio i V. Klaić u svojoj povijesti Bosne. Uporedi, **Perojević**, *Povijest*, 353-354, nap. 13; **Klaić**, *Povijest Bosne*, nap. 2 na str. 198; **Miklosich**, *Monumenta serbica*, 220-222. Kasnije V. Klaić ne spominje prezime Hranić uz Vlatka usorskog, **Klaić**, *Povijest Hrvata, II*, 431.

⁶³ **Miklosich**, *Monumenta serbica*, 224; **Andelić**, *Originalni dijelovi*, 347-360.

⁶⁴ Uzima se da je Ivan Marnavić (1580-1639) kao podlogu imao originalnu povelju kralja Dabiše, **Andelić**, *Originalni dijelovi*, 349, 351.

⁶⁵ (29. 9. 1393), **Стојановић**, *Повеље и писма, I/1*, 177-178.

Sandalja u javnom životu srednjovjekovne Bosne, razinom zasvjedočenog prisustva u radu sabora, bez pokazatelja od 15. 4. 1392, mogli lokalizirati krajem 1393. i početkom 1394. Tome u prilog išlo bi prvo pojavljivanje Sandalja Hranića u arhivskim knjigama koje je vezano za drugu polovinu oktobra 1393. godine.⁶⁶

Izostanak Vlatka Vukovića iz nekoliko važnih dokumenata 1391-1393. smatrano je kao prostor za određivanje vremena njegove smrti.⁶⁷ Mada je potvrđeno da je Vlatko bio živ i sredinom augusta 1392, saznanje o njegovom izostanku kao svjedoka u prvim Dabišininim poveljama nije bilo postavljeno kao problem niti objašnjivo. Iako nije, to bi trebalo biti predmetom rasprave.⁶⁸ Vrijeme Vlatkove smrti moglo bi se pomaknuti i do 1393. i dati pojašnjenje da je smjena kod Kosača u pravom smislu izvršena 1393. Najzad, zadnji spomen vojvode Vlatka, u privatnom depozitu ugovorenom sredinom augusta 1392. podrazumijevao je ujedno i njegovo i učešće kneza Pavla Radinovića u izmjeni stanja, iako u posrednoj izvedbi, upravo u njihovom zajedničkom depozitu.⁶⁹ Specifični uvjeti podizanja depozita proizveli su, upravo zbog smrti vojvode Vlatka, likvidaciju depozita početkom marta 1393, što bi mogao biti siguran posljednji termin njegove smrti.⁷⁰

⁶⁶ "Braycho de Nenada et Bogzin Dragosauich conpromiserunt se de omnibus eorum questionibus quas habent similiter pro equis in Chouaz hominem de Sanday confanouere et in Bogetta Rudich quia hinc ad octo dies possint indicare inter eos prout eisdem videbitur, et infra ipsum terminum dictus Bogzin promisit Ragusium accederis pro predicta questione aliter ex nunc se vocavit et tenet pro torto et conuicto in ipsa causa" (19. 10. 1393), Div. Canc., XXX, 70.

⁶⁷ Tako sužena izvorna baza Ilarionu Ruvarcu (1832-1905) omogućavala je da pretpostavi kako se vojvoda Vlatko nije ni vratio iz Kosovske bitke 1389, no grada Dubrovačkog arhiva ga kao živog podrazumijeva i tokom 1392, **Ђоровић**, *Влатко*, 86; **Тошић**, *Родоначелник*, 254.

⁶⁸ Dajući osnove o Kosačama A. Babić je naveo da je Vlatko Vuković umro 1392, **Babić**, *Kosače*, 330. Sumnja je navedena u razmatranjima V. Čorovića, ali je prošla bez pokušaja pojašnjenja. Zahvaljujući novim izvorima, Čorović smrt vojvode Vlatka smješta iza maja 1392, te konstatira problem u rezultatu - navođenjem da nije jasno gdje je Vlatko živio od Kosovske bitke do svoje smrti, **Ђоровић**, *Влатко*, 86.

⁶⁹ "Marussa uxor domini Zore de Bochsa facit manifestum quod ipsa habuit et recepit in deposito et saluamento a Volcho Sraiaçich et Gradeç dyach hominibus comitis Pauli et Vratcho Branillouich homine voyuode Vlatchi pro dictis dominis doaneriis ad doanam de Ledeniçe ibidem presentibus et deponentibus denarios dicte doane yperperos mille ducentos" (15. 8. 1392), Div. Canc., XXX, 133v. Dokument iscrpno prepričan u, **Тошић**, *Родоначелник*, 254.

⁷⁰ Sa strane navedenog dokumenta: "Cassa de voluntate dictorum doaneriorum quod integre fuerunt confessi dictum depositum ... 6 marcii 1393" (15. 8. 1392), Div. Canc., XXX, 133v.

Ostaje nejasno zašto bi vojvoda Sandalj trebao i mogao biti ispred Kosača aprila 1392. svjedok na kraljevoj povelji, a na drugom, možda manje važnom mjestu, sredinom augusta 1392. njegov stric mora predstavljati Kosače, čak posredno i pod teškim uvjetima, u zajedničkom privatnom depozitu s knezom Pavlom Radinovićem. U opreci ova dva 'neskladna' dokumenta i bez vojvodske titule kao sporne, datiranje povelje u aprilu 1392. uz prisustvo Sandalja Hranića predstavlja zanimljivu nepodudarnost.

Izostanak Vlatka Vukovića kao svjedoka tokom 1391-1393. nalazi se u nemogućnosti uglednog vojvode da prisustvuje donošenju značajnih odluka u krugu sabora i bosanskog vladara kralja Dabiše. Linijom ove, teže formulirane, ali ipak moguće postavke ne rješavamo nego delegiramo problemski osnov koji bi mogao voditi uspješnijem dijalogu. On je sadržan u sumnji i pitanju koje postaje ključno - zašto u prvim dokumentima kralja Dabiše nema Vlatka Vukovića ili njegovog zamjenika (ili nasljednika) u poziciji svjedoka? Odgovor na ovo pitanje riješio bi dileme pred kojima se trenutno stoji. Pretpostavka o nemogućnosti Vlatka Vukovića da učestvuje u radu sabora 1391-1393. i o smjeni na čelu porodice u 1393, smrću Vlatka Vukovića i dolaskom na čelo roda Sandalja Hranića, idealizirano bi riješila delegirani problemski osnov. Izostanak fizičkog prisustva Vlatka Vukovića u radu sabora podrazumijevao bi bolest, starost ili oprečnu politiku. Posljednje isključujemo, s obzirom da Sandalj ne baštini nikakvu opterećenu poziciju u odnosima sa kraljem. Ne baštini ni loše odnose sa knezom Pavlom Radinovićem, koji je i bez povelje iz aprila 1392, bio češće prisutan u diplomatskom materijalu bosanske kancelarije do 1394. i 1395.⁷¹

U Sandaljevom slučaju pitanju smjene i prijenosa vojvodske titule naslijedom, što je bilo razumljivo u poređenju sa primjerom Hrvoja Vukčića, neopravdano dolazi u pitanje. I to su temelji dvojice vrsnih poznavalaca bo-

Postavka Đ. Tošića podrazumijeva 1392 ali i 1393. kao vrijeme smrti vojvode Vlatka, Тошић, *Родоначелник*, 254. Depozit uložen sredinom augusta 1392. podignut je početkom marta 1393, dakle, poslije samo 6,5 mjeseci. Ova konstelacija može biti izraz izvršene smjene u kući Kosača, pa se u ovakvom svjetlu 6. mart 1393. može smatrati okvirnim terminom prije koga je umro glasoviti vojvoda Vlatko Vuković.

⁷¹ Knez Pavle Radinović prvi je među svjedocima povelje od 15. 4. 1392, Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 97; Klaić, *Povelja*, 61; Радоњић, *О кнезу*, I, 45. Knez Pavle je svjedok i na povelji kralja Dabiše porodici Dobrinović 18. 6. 1391. i povelja porodici Čubranović 7. 11. 1392, Тошић, *Двије повеље*, 5-23; Anđelić, *Čubranovići*, 133-143. Uporedi, Ђирковић, *Павловића земља*, нар. 12 на стр. 40.

sanskog srednjovjekovnog društva, Ante Babića i Sime Ćirkovića.⁷² Najzad, i kada bi bio vjeran i pouzdan, te hronološki ispravno datiran prijepis originalne Dabišine povelje izdate vojvodi Hrvoju Vukčiću, pitanje smrti vojvode Vlatka Vukovića, zbog alternative, donekle neobjašnjivog dvojnog vojvodstva kod Kosača, barem izaziva potrebu za dodatnim razmišljanjima i eventualnim novim rješenjima koja bi trebalo ugraditi u spoznaje o vojvodskoj tituli u srednjovjekovnoj Bosni. Neriješenu situaciju, alternativno bi pokrilo i vezivno tkivo Mavra Orbina. Moglo bi biti da se Vlatko Vuković zaista umorio, zasitio i za života povukao, te naslijeđe vojvodske časti i posjed u potpunosti predao svome nasljedniku sinovcu Sandalju Hraniću.⁷³ Sandaljevu polaznu snagu, pa i onu demonstriranu u Dabišinoj povelji Hrvoju Vukčiću od 15. aprila 1392, ako je ispravno datirana, trenutno drukčije ne bismo mogli razumjeti uz živog Vlatka Vukovića. No, ostalo bi nejasno zašto i na drugim mjestima Sandalj nije zamijenio svoga strica.

Čorsokak koji nije do kraja razriješen, budući da je teško u oskudnoj izvornoj građi jedan dokument nazvati neispravnim radi potrebnog rješenja, pa makar i samo u dijelu datacije, ipak mora biti napušten sa definiranim problemom pred budućim istraživanjima. Izneseno pokazuje da bi smjenu u vodstvu kod Kosača mogli situirati i u kraj 1392, ili u kraj 1393, a Dabišinu povelju Hrvoju Vukčiću iz aprila 1392. približiti 'Marnavićevoj povelji' iz aprila 1394. Nametnuti zaključak je neoboriv: Jedan 'veoma kasni prepis' i jedan očiti falsifikat prvi su podaci diplomatske građe o Sandalju Hraniću. Njihova sumnjivost je izvjesna. Vojvoda Sandalj Hranić iz aprila 1392. i živi vojvoda Vlatko Vuković maja i augusta 1392, aktualna su titularna devijacija u kojoj oni ne bi išli zajedno bez relevantnih dodatnih argumenata ili pojašnjenja. Da je Sandalj bio na čelu roda u aprilu, to bi bilo demonstrirano i u pokazatelju iz augusta 1392. U vremenu početka predvodništva obitelji i u rodu kojem vojvoda Sandalj pripada u prve tri godine (1392-1394), ipak

⁷² Babić, *Kosače*, 330-331; "По начину како се уздигао међу врхове босанског племства, Сандаљ Хранић је веома сличан знатно старијем војводи Хрвоју Вукчићу. И он је наследио и земље и војводско достојанство, које је, иначе раније непознатој породици Косача прибавио војвода Влатко Вуковић за време Твртка I.", Ђирковић, *Историја*, 178.

⁷³ "... Хотели да награди за толике услуге овог свог верног војводу Влатка, босански краљ му је поклонио целу ону земљу која се доцније прозвала Војводство Светога Саве. Отишавши Влатко тамо да се одмори од толиког труда и напора и оставивши на босанском двору свог сина Сандаља, после кратког времена умро је услед неке старе ране", Орбин, *Краљевство* (381), 178.

nedostaje njegovo originalno izvorno pokriće u očuvanoj historijskoj građi prije oktobra 1393. Podatak iz oktobra 1393. biva i ostaje jedino mjerilo prve pojave vojvode Sandalja Hranića na historijskoj pozornici za koje bismo se mogli zauzeti.

II. ZATEČENO STANJE I POJAVA SANDALJA HRANIĆA KAO PREDVODNIKA KOSAČA

Maglovito o Kosačama

U odnosu na brojnu dokumentaciju koja ga prati, moglo bi se reći da se ni Sandalj Hranić u dobrom dijelu prve polovine svoje historijske pojavnosti nije previše hvalio pripadnošću Kosačama. To je odraz stanja koje prezentiraju očuvani izvori. I ne bi se moglo reći da je izvorima njegovog vremena najjasnije obilježavana situacija među Kosačama. Dovoljno je reći da uz njegovog prethodnika vojvodu Vlatka nije data nijedna valjana informacija kojom bi se on povezivao s Kosačama.⁷⁴ I Vlatko i Sandalj su pripadali rodu (*plemenu*) Kosača, ali njihovi primjeri pokazuju da je njihova porodica ostvarila primat još u ranijem periodu, reklo bi se još u doba Sandaljevog djeda, izvjesnog Vuka, a i da je daljnje teritorijalno proširivanje njihovog domena i ekonomsko uzdizanje taj jaz još više proširivalo ostavljajući rod po strani u dubokoj sjeni. Proći će dosta vremena od Sandaljeve pojave 1393. pa do 1419, da bi se tek tada moglo nešto više reći o širim konturama Kosača njegova vremena.

Današnje naselje Kosače i informacije mljetskog opata Mavra Orbina o mjestu rođenja Stjepana Vukčića (u *'mjestu zvanom Kosač'* ?), samouvjereno se povezuju kao prostor matičnog jezgra na kome su ponikle Kosače.⁷⁵ Malo

⁷⁴ Ђирковић, *Историја*, 178.

⁷⁵ По пријеводу: “Када је, дакле, Стјебан дошао на власт, изменио је презиме Хранић у Косача. Не зна се зашто, мада неки веле да се тако прозвао зато што се родио у једном месту званом Косач”, Орбин, *Краљевство* (382), 180. Мада је назив рода Косаче засвједочен и у ранијем периоду, за Orbina је Стјебан Вукчић промијенио име Хранић у Косача. Стјебан се тако назвао зато “што је рођен у месту званом Косач – per essere nato in una terra detta Cosac”, Динић, *Земље*, 182. Дакле, не би се радило о мјесту, него о земљи. Орбин не каже да се у насељу Косаче родио Sandalj како наводи, Vego, *Naselja*, 59.

selo Kosače, situirano visoko u strani, blizu Ilovače, u župi Osanica (oko 12 km vazdušne linije jugozapadno od Goražda), pripada području rijeke Osanice, lijeve pritoke Drine. Sa svojim po porijeklu nepoznatim imenom Kosače očuvalo se do današnjih dana.⁷⁶ Sve indicije upućuju upravo na mjesto Kosače kao jezgro oko kojeg se prostirao rod Kosača, mada su očuvani naziv sela Kosače i Orbinov navod i dalje samo uvjerljiva pretpostavka.⁷⁷ U župi Osanici, području Ilovače kod Goražda, nalazi se i selo Hranjevići. Zabilježena je predaja da je tu živio rod Hranića.⁷⁸ I ona ide u prilog definiciji područja gornjeg Podrinja kao izvorišnog posjeda roda Kosača.

Uz Kosače se veže i podatak jednog natpisa u blizini Vlaholja na području sjeverno od Kalinovika. Tu je spomenut izvjesni Pribisav Kosača i njegova kćerka Beoka Krstjašinova. Uz ponuđena, nedovoljno obrazložena poredbena mjerila Marko Vego je ovaj natpis smjestio u drugu polovinu XIV st.⁷⁹ Prema poznatom, ovo je jedini spomen Kosača nalik prezimenu u historijskim izvorima. Ugledni rod u informacijama škrtom kamenom epitafu mogao je i Pribisavu davati to svoje opće prezime. I sva ostala navođenja u izvorima vezana su samo za rod Kosača. Nije bez razloga istaknuto da ovaj spomen Kosača sa ovog natpisa, u odnosu na istočnije smješteno naselje Kosače u fočanskom kraju, dijeli samo 15 km zračne linije.⁸⁰ Ipak, ni on ne daje polazne mogućnosti za šire kombinacije jer ukazuje na udatu pripadnicu iz roda Kosača.

⁷⁶ Iznad sela Kosače je lokalitet Crkvina, **Динић**, *Земље*, 182; **Вејтић**, *Повијест*, 27; **Živojević**, *Ilovača*, 72.

⁷⁷ Svoja razmatranja Š. Bešlagić je zaokružio vezanim pretpostavkama: Selo Kosače je možda centar, možda baš zavičaj porodice Kosača. Nekropola na Križevcu ili Ledinama, sa 35 stećaka, koja inače pripada ranijem periodu stećaka, mogla bi biti porodično groblje Kosača, odnosno Hranića, **Bešlagić**, *Selo*, 243-246; Isti, *Stećci*, 268; **Miletić**, *AL BiH*, III, 126. Iznoseno je rezultat samo terenskog ispitivanja i praćenja slijeda uvjerljivog, ranije utvrđenog pokazatelja u Orbino-
vom djelu.

⁷⁸ **Živojević**, *Ilovača*, 24.

⁷⁹ Po Š. Bešlagiću: “**Асе лежи госпоџ (Б)еока, крстиџницом, кћи Привисава Косач(е). А писа Вџка(шин)**”, a po uvjerljivijem čitanju M. Vego: “**Асе лежи госпоџ Беока Крџстиџшинов(а), кћи Привисава Косач(е). А писа Вокаш(инь)**”, **Bešlagić**, *Kalinovik*, 24, 95; Isti, *Natpisi*, 242; **Vego**, *Novi i revidirani (nastavak)* (1964), 202; Isti, *Zbornik*, III, 50-51. Ђ. Tošić se opredjeljivao za čitanje Bešlagića, **Тошић**, *Споредна грана*, 76.

⁸⁰ **Bešlagić**, *Kalinovik*, 95.

Hronološki, prva arhivska informacija koja se vezuje za Kosače povezana je s Goraždem. Uz karavan soli upućen u Goražde kao mogućem pravcu, po ugovoru od 1. maja 1379. zasvjedočen je i prvi spomen Kosača u arhivskoj građi Dubrovačkog arhiva. Šesterica vlaha porijeklom iz katuna Kresojević dobili su 100 salmi soli, koje su trebali da odnesu Zoranu Milgostiću i Miladinu Hranislaviću u Praču ili “*in Gorasdi ad forum vlachi de Cosača*”.⁸¹ U navedenom Mihailo Dinić asocira na prvog poznatog člana kuće Kosača (*Vlachi*), a Marko Vego je u tome izričit.⁸² Čitav dokument odaje mogućnost da se radi o vlasima porodice Kosača na trgu u Goraždu.⁸³ Spomen Kosača vezanih za Goražde je siguran, pa bi navedeno moglo ići i u prilog destinaciji – naselju Kosače kod Goražda.⁸⁴ Ova upečatljiva rečenična struktura u traženju nečijeg imena ostaje i dalje slab oslonac za praćenje genealogije Kosača.⁸⁵

U mletačkim izvorima situacija je nešto drugačija. U dva navrata je uz Sandalja Hranića navedena veza s Kosačama. Kod prijema Sandalja za mletačkog građanina, jula 1396, uz njegovo ime navedeno je da je on Kosača.⁸⁶

⁸¹ “Boguth Chersoëuich, Caloiurch Mirçetich, Vlatchus Bogutcouich, Stiepan Mirçetich, Dabisius Boban, Goychus Chersoëuich moroblachi de catune Chersoëuich faciunt manifestum quod ipsi confitentur habuisse et recepisse a ser Stephano de Luccaris salmas centum salis qualibet trium modiorum quas promictittunt et obligant se infra duos menses proxime futuros debere portare et assignare Zorano Milgostich et Miladino Chranislauich in Prača vel in Gorasdi ad forum vlachi de Cosača sub pena soluendi dicto ser Stephano yperperos decem pro qualibet salma” (1. 5. 1379), Deb. Not. VIII, 169v.

⁸² Динић, *Земље*, 182; Vego, *Novi i revidirani (nastavak)*, (1964), 202; Isti, *Tri povelje*, 129-130.

⁸³ Čini se i da je mišljenje B. Hrabaka bilo u tom pravcu, Хрбак, *Горажде*, 17.

⁸⁴ Veliki je broj primjera oslovljavanja i bilježenja pojedinaca, vlastelina iz dubrovačkog zaleđa, koji formulacijom ‘de’ nisu navođeni. Tako nije navođen ni Sandalj Hranić.

⁸⁵ Pokušaj da se u prezimenu ‘Radojka Chazacha iz Drijeva’ pročita prezime Kosača nije uspješno, Vego, *Ispisi*, 292. U pitanju je prezime Kozarka, a radi se o Dubrovčanima. Uporedi: “Radiuoy Cozarcha” (22. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 198; “Radiuoy et Radoychum Cozarche fratres de Narrento” (4. 1. 1429), Lam. de foris, VIII, 130v; “Radiuoy Cozarcha” (10. 6. 1429), Div. Canc., XLV, 239v; “Radiuoi Cozarcha” (19. 10. 1429), Cons. Rog., IV, 114; “Pauliç Petrouich et Radoicho Cozarcha zudexi di Narenta fideli diletti” (2. 10. 1431), Lett. di Lev., XI, 54; “Pitropi sono ... Radiuoi Chozarcha” (2. 11. 1432), Isto, 117v; “Radoychus Cozarcha” (7. 1. 1441), Cons. Minus, VIII, 223v; “Radoe Chozarcha” (1. 1. 1443), Isto, IX, 149; Isto, IV, 39v; 90; VI, 102v; 203; 242; VII, 14; 188v; VIII, 15v.

⁸⁶ “magnificus dominus Sandali de Chosachi, miles Rassie Bosneque magnus voyuoda, ac Budue et Zente dominus ... civem nostrum cum suis filiis et heredibus” (22. 7. 1396), Ljubić, *Listine*, IV, 378.

Preko trideset godina kasnije, kada dobija kuću od Mlečana, juna 1429, zabilježeno je njegovo nasljedstvo iz kuće Kosača.⁸⁷ Nasljedstvo iz kuće Kosača zabilježeno je i u dukalu, nalogu kotorskom knezu 1424. povodom određivanja kome pripadaju Sandaljeve privilegije ostvarene u Kotoru.⁸⁸

Na osnovu iznesenih pokazatelja teško je stvoriti jasniju sliku o Kosačama. Izvjesno je da je njihova prošlost ostavila traga na području lijeve strane rijeke Drine u gornjem Podrinju. Izvori bilježe da su prvi njihovi predstavnici braća Vlatko i Hrana Vuković bili u razini kruga najistaknutijih predstavnika Bosne druge polovine XIV st. Slavu porodici priskrbio je vojvoda Vlatko Vuković. Više informacija o Kosačama daju dokumenti vezani za oporučno raspoređivanje Sandaljeve imovine. S tim pokazateljima kreće se od 1419, od kupoprodaje Konavala, kada je trebalo zasvjedočiti vječnost tog čina i od vremena kada Sandaljeva šira familija dolazi u obzir kao nasljednik njegove imovine.

Posjed vojvode Vlatka Vukovića

Uzima se da je prvi poznati predvodnik Kosača bio Vuk. On je imao dva sina, Vlatka i Hranu.⁸⁹ Predvodnik kod Kosača i prethodnik Sandalja Hranića, po vojnom umijeću proslavljeni vojvoda Vlatko Vuković bio je oženjen, ali nije poznato da je imao direktne potomke.⁹⁰ U nedostatku darovni-

⁸⁷ "in illos de progenie siue domo Cosace eiusdem Magnifici domini Sandalii" (14. 6. 1429), AAV, II/13, 154; Ljubić, *Listine*, IX, 36.

⁸⁸ "accordii celebrati inter nos et magnificum dominum Sandali magnum voiuodam Bossine eidem dare tenemur ... et nepotis et fratrum suorum et ipsorum heredum de progenie Cossaz" (1424), Čremošnik, *Kotorski dukali*, 123.

⁸⁹ Obojica braće prvi put se spominju 1378. među svjedocima kralja Tvrtka I Kotromanića: "воквода Влатко Вльковик" (10. 4. 1378); "воквода Влькъць Хрватиниѣ, кнезь Влькота Прибиниѣ, кнезь Хгень Драгосалиѣ, Влатко Вокводикъ, ждпанъ Влькъць Чрънѣговиѣ, Радославъ Прибиниѣ, Влькъмиръ Семьковик, Храна Вльковик, Пѣръѣна Хрватиниѣ, Бѣлицѣ Ижесалиѣ, ждпанъ Диница" (17. 6. 1378), Miklosich, *Monumenta serbica*, 186-190, 190; Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 75-83, 82; Соловјев, *Одабрани споменици*, 172-175, 175. Ђ. Daničić Hranu Vukovića, spomenutog u povelji iz 1378, nije povezivao sa Sandaljem Hranicom, nego ga je zasebno posmatrao, iako je govorio o Hrani Vukoviću kao Sandaljevom ocu, Даничић, *Рјечник*, I, 136-137; III, 426-427. Hrana Vuković kao Sandaljev otac kroz podatak iz 1378. povezan je u, Radonić, *Der Grossvojvode*, 385.

⁹⁰ Sandaljev prethodnik, stric vojvoda Vlatko Vuković: "вокводи Сандаљу ... нашъ драги и въ всемъ почтени приателю ваша любовь море довѣ знати каковѣ к любви и млоерѣдк

ca i drugih jasnijih pokazatelja, teško je odrediti posjed koji je Vlatko ostavio Sandalju u naslijeđe.⁹¹ Izvorišni posjed vojvode Vlatka M. Orbin je smjestio u područje Rudina. On samouvjereno naglašava da je Vlatko za svoje uspjehe u borbama protiv Osmanlija bio nagrađen od strane Tvrtka Kotromanića svim onim oblastima koje su kasnije nazvane Hercegovinom.⁹² Na hercegovačkom području Orbin se inače kreće daleko lakše nego u dubljoj unutrašnjosti. Pitanje stoji u dilemi da li je to rezultat neke njegove izvorne podloge ili proizvoljne konstrukcije. Nije daleko ni postavka da je njegovo bilježenje plod logičnog praćenja epiloga interesantne razvojne slike posjeda Kosača.⁹³ I inače, njegovo znanje je znanje koje je bilo poznato u njegovo vrijeme. Nemamo drugih direktnih ili, poput Orbina, indirektnih spominjanja posjeda vojvode Vlatka. Rudine i Bileća kao prostori bosansko-osmanskih sukoba u kojima se ističe Vlatko Vuković, iako indirektna spominjanja, ostaju jedina veza za traženje veličine Vlatkovog posjeda. Proslavljeni vojvoda nije bio bez posjeda, a šturo i teško provjerljive Orbinove informacije ne pomažu u rekonstrukciji njegove veličine, jer Vlatko Vuković je ratovao i na drugim mjestima.

* * *

ималъ с нама светопочивши господињъ стриць слави и велможни воєвода Влатко” (15. 11. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 253; “voyuoda la amista et beniuolencio la qual e tra la magnificencia vostra et nuy commençe damo, ma ab antiquo cum lo vostro barba Vlatcho voyuoda et semo disposti per seruerar in quella cum vuy et cum li vostri fratelli pluuy che mai et per lo simelle ne rendemo certi che vuy siati disposto” (6. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 71v; “а ваша милость добро вѣ крѣ почтеномѣ поменѣтѣю господињъ воєводи Влаткѣ стриць вашемѣ а и господствѣ ти нѣсмо на вашѣ потѣвѣ поштедили и голик и бригенѣтине наше за хотѣтъ господствѣ ви годит” (12. 10. 1412), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 284.

⁹¹ Na početku XX st. F. Šišić navodi da Sandaljevo porodično imanje nije poznato što je kasnije i S. Ćirković potvrdio, Šišić, *Hercegovina*, 81; Ђирковић, *Хранић*, 498. Praćenje posjeda Kosača od strane M. Dinića rezultiralo je konstatacijom da nije moguće potpuno razlučiti koje je posjede Sandalj naslijedio a koje je stekao, Dinić, *Zemlje*, 185. Neosnovane su konstatacije da je vojvoda Vlatko upravljao većim dijelom Huma (Ljubinja) i stolačkim područjem, kako je to dato u, Веšlagić, *Ljubinja*, 114; Isti, *Болуни*, 177.

⁹² Prve spomene Kosača Orbin smješta u Rudine. U Rudinama navodi i prvi sukob Bosanaca i Osmanlija, a i drugi sukob smješta u blizini Rudina, u Bileću, Орбин, *Краљевство* (381, 361), 177-178, 154; Ђирковић, *Коментари*, 347, 355.

⁹³ Ђирковић, *Коментари*, 355.

Poznati ekskurs: Metodološka uporišta: Naglo slabljenje centralne vlasti i naglo uzdizanje bosanske vlastele u vrijeme smrti kralja Tvrtka I Kotromanića 1391. ne vrijede kao viđenje razvoja u historiji srednjovjekovne Bosne.

* * *

Već u samom početku ozbiljnijeg naučnog proučavanja srednjovjekovne bosanske države u drugoj polovini XIX st. model raspadanja srpske srednjovjekovne države iz vremena poslije cara Dušana prenosio se kao metodološki uzor u praćenju historije srednjovjekovne Bosne iz kraja XIV i početka XV st. U smrti kralja Tvrtka I posmatrao se nagli preokret u društvenom i političkom životu njegove države. Takvom analogijom veliki autoritet kakav je bio Konstantin Jireček u svojim formulacijama iz 1879. ipak je bio nekritičan prema općim tokovima u historiji srednjovjekovne Bosne poslije smrti moćnog kralja Tvrtka I.⁹⁴ Historiografija je pratila Jirečeka i druge autore iako se teoretskoj i kompleksno figurativnoj Jirečekovoj analogiji nisu suprotstavljali i prateći izvorni pokazatelji.⁹⁵

Stotinjak godina kasnije, tačnije 1974, Sima Ćirković, jedan od najvećih medievalista jugoistoka Evrope, za proces raspadanja države, slabljenje centralne vlasti i osamostaljivanje velmoža u Bosni, iznio je stavove kojima se navedeni odnos stavlja u sasvim drugačiji i razumljiviji historijski kontekst. Očita je pogreška posmatrati stanje u Bosni nakon smrti Tvrtka I onakvim kakvim ga pratimo u prvim decenijama XV st.⁹⁶

⁹⁴ "Poslije Tvrtkove smrti (mart 1391) nastadoše u novoj bosanskoj državi slične prilike kakve su nastale u Srbiji poslije Dušanove smrti. Bosanske vojvode i namjesnici počehše da u novoosvojenim oblastima osnivaju svoje sopstvene države. Docniji bosanski kraljevi (1391-1463) bili su svi slabi i neznatni", **Jireček**, *Trgovački drumovi*, 61; "Смрт краља Твртка (у марту 1391) беше почетак опадања Босне. Прилике су онда биле скоро исте као и у Србији после смрти цара Стефана. Краљеви из куће Котроманића беху слаби и без икаква значаја", Isti, *Историја Срба*, I, 328.

⁹⁵ V. Ćorović je pokazao koliko može biti široka Jirečekova figurativna postavka: "После смрти краља Твртка I у Босни су, исто као у Србији после Душанове смрти, сву власт приграбили у своје руке моћни властелини царства и краљеви су мање-више били или проста играчка у њиховим рукама или уопште немоћни да се одрже против воље својих магната", **Ђоровић**, *Сандаљ*, 102; "Процес растројавања почиње да иде у Босни брже него је чак био у Урошевој Србији", Isti, *Хисторија*, 340.

⁹⁶ "... у нашој литератури постоји тежња да се читав развој Босне после смрти Твртка I (1391) види и показује као непрекидни процес слабљења централне власти и осамостаљивања властеле, како се то обично каже. Стварни историјски развој био је ипак далеко сложенији

Uprkos iznesenome, dio literature je i dalje na liniji posmatranja procesa, kako bismo ga mogli nazvati, 'naglog slabljenja' centralne vlasti i 'naglog uzdizanja i osamostaljivanja' bosanske vlastele. Stanje u Bosni poslije smrti Tvrtka I neopravdano se i dalje posmatra anarhičnim poput ishoda raspada srednjovjekovne srpske države.

* * *

Spominjane Rudine od strane Mavra Orbina arheolozi na pronalaze na prostorima bliže rijeci Drini.⁹⁷ To je djelimično izmijenjena stara Dukljani-nova župa Rudine oko područja Bileće, koja je pripadala Travuniji i bila pripojena Bosni Tvrtkovim zauzećem od Balšića početkom 1377.⁹⁸ Uzima se da su sastavni dijelovi Rudina, Ljubomir i Fatnica (Vatnica) u razvijenom (bosanskom) srednjem vijeku bile zasebne župe, te da je oblast Rudina bila manja nego što se kasnije pojavljuje.⁹⁹ Rudine su relativno daleko od područja sela Kosače pored Goražda i rijeke Drine. Izvori je, kao u ranijem periodu, u razvijenom srednjem vijeku u nekom širokom obimu kao župu više ne spominju. Rudine i dalje egzistiraju kao razbijeni dio ranije župe i samo kroz ime starije župe. Njeno bilježenje u hercegovačkom defteru iz 1477. vrlo je značajno registriranje kao odraz stanja koje izlazi iz srednjeg vijeka.¹⁰⁰ Područje Rudina nema pokazatelje o razvijenijim naseljima. Možda je to potkrijepljeno agrarnim karakterom sredine i prisustvom vlaha, naročito katuna Perutinić, razgranatim dijelovima vlaha Maleševaca koji su tu imali svoje stanište.¹⁰¹

и није ни издалека текао онако праволинијски како се то обично замишља. Греша се често и тиме што се у светлости каснијег стања, када су биле довршене области Хрвоја Вукчића, Сандаља Хранића и Павла Раденовића, приказују и прве године после Тврткове смрти”, **Бирковић**, *Русашка господа*, 12.

⁹⁷ Postoje Rudine na području zapadnog dijela općine Sokolac sa nekropolom od 12 stećaka koji datiraju iz kasnog srednjeg vijeka, **Miletić**, *AL BiH, III*, 106.

⁹⁸ Prije krunisanja za kralja, početkom 1377, Tvrtko Kotromanić je zavladao Trebinjem, Konavlima i Dračevicom, koje su tada držali Balšići, **Динић**, *О Николи*, 36; **Михаљчић**, *Крај*, 201, 206. Pitanje je da li su Balšići držali cjelokupnu Travuniju, pa i Rudine. Time Pavle Radinović dobijanjem Travunije ne bi ni dobio Rudine. Možda ih je ranije već dobio Vlatko Vuković.

⁹⁹ **Дедијер**, *Билећске Рудине*, 679.

¹⁰⁰ **Vego**, *Naselja*, 103; **Шкриванић**, *Именик*, 93; **Тошић**, *Требињска област*, 14, 46, 63, 82, 219, 253.

¹⁰¹ Među nasljednicima vlaha Maleševaca iz katuna Stanka Perutinića izrijekom se kaže na jednom mjestu da su iz Rudina: “Nos Stanichna Stanchouich et Vlatchus Clapcich ambo de Ru-

Zasigurno je Vlatko Vuković, onako kako kaže i Mavro Orbin, bio nagrađen posjedima od bosanskog kralja za izvršavanu vjernu službu. Izvjesno je da su na teritorijalnim proširenjima Tvrtka I u periodu 1373-1377, pa i kasnije sve do njegove smrti 1391, na jugoistočnim granicama Bosne prošireni i posjedi feudalnih vlasteoskih porodica Sankovića, Pavlovića i Kosača. Proširenja bosanske države u Podrinju, Polimlju, Zeti, Gackom, Rudinama, Trebinju, Konavlima i Dračevici prepoznaju se kao prostori na kojima se u kasnijoj historiji prate ove tri moćne porodice. Nisu zasvjedočene savremene privilegije kojima bi se rekonstruirao način na koji ove porodice dobijaju ove prostore. U vremenu s kraja XIV i početka XV st., kada se izvorna baza u osiromašenoj ponudi iz historije Bosne počinje proširivati, informacije o tome izostaju u potpunosti. Teško bi se mogao braniti stav da su Sankovići, Pavlovići i Kosače čekali da Tvrtko umre, pa da, u nekoj općoj smutnji iza moćnog vladara, vrše uzurpaciju prema stanju kakvo pratimo iza te navodne uzurpacije. Očito je i da su još za Tvrtkovog života osigurali i dobili pravo kontrole nad tim područjima. Nedostatak izvora ne može sakriti očigledne pojavnosti koegzistencije raspodijeljenog posjeda kojeg pratimo među velikašima poslije Tvrtkove smrti. To objašnjava izmiješanu sliku posjeda Pavlovića i Kosača kao polazno stanje u širem zaokruživanju posjeda vlastele koje literatura naziva prostorima, oblastima, zemljama, a izvori i državama krupnih velmoža.

U Tvrtkovim osvajanjima Sankovići su osigurali područje Konavala, Pavlovići područje Trebinja, dok su Kosače zauzele vanjski omotač Tvrtkovih osvajanja od Polimlja, preko Gacka, Rudina i Zete do župe Dračevica i grada Novog. Zatečeni lojalni podanici pretvoreni su u vazale, zadržali su svoju hijerarhiju i činili osnovicu na tim posjedima. Porodica velmože nije preuzimala prerogative vladara u raspodjeli na svojim novim posjedima, pa tako, osim na pojedinim, vjerovatno upražnjenim mjestima, i ne pratimo ostale članove porodice mimo glavnog predstavnika u prepoznatljivom odrazu zaokruženog posjeda. Teritorijalna osvajanja druge polovine XIV st. nisu proizvodila sisteme protjerivanja na osvojenim posjedima, niti je novi senior ('osvajac') dovodio nove stanovnike i nove vazale na pusta područja. To pojašnjava i šaroliku etničku i vjersku strukturu koja se prepoznaje na većem prostoru.

dine confitemur quod super nos et omnia bona nostra obligamus nos dare et soluere Boghisse Bogmilouich ducatos auri octo cum dimidio usque ad unum mensem" (28. 10. 1444), Deb. Not., XXII, 42. Šire o smještaju vlaha Perutinića na području Rudina u, Kurtović, *Slavni ljudi*, 401-402.

Po svemu sudeći, južni posjedi Pavlovića na području Trebinja ostali su izvan glavnine posjeda na sjeveru, koje su imali na području oko Borča i Olova. Teško bi bilo pojasniti dešavanja u krugu Pavlovića aktualnim postavkama o snalaženju prilikom anarhije iza Tvrtkove smrti. Takvu izoliranost područje Trebinja kao posjed Pavlovića održalo je do vremena Stjepana Vukčića i njegovog sukoba s Pavlovićima. Ako se uzme u obzir opće shvatanje zaokruživanja posjeda pojedinih velmoža, što se smatra djelima anarhije, onda se mora riješiti i pitanje opstanka područja Trebinja u moru posjeda Kosača tokom čitave tri decenije XV st. Sistem pojedinačne hijerarhijske vjernosti koji je čuvao vladar i sabor omogućavao je tu, čini se, postavljenu nelogičnost kao normalnu pojavu mogućnosti prolaza kroz jedinstveno ustrojen teritorij jedne bosanske feudalne hijerarhije.

U samom polazištu, u gornjem Podrinju pratimo izmiješanost posjeda Pavlovića i Kosača, budući da Pavlovići imaju posjede u Ustikolini, na Drinskom putu koji spaja područja Foče i Goražda u posjedu Kosača. Moglo bi se pretpostaviti da je to odraz aktualnog stanja lijeve strane Drine i prije 1373, tj. prije Tvrtkovog proširenja na područje župe Drina (Foče) i desne obale rijeke Drine. Naravno, posjed Ustikoline u rukama Pavlovića odraz je granice u kojem su se posjedi Kosača nalazili prije 1373,¹⁰² najvjerojatnije na području Goražda i Osanice, na lijevoj strani Drine od Ustiprača do Ustikoline. Upravo je Vlatko Vuković svojom vještinom zauzima visoko mjesto u hijerarhijskom nizu, očito je bio za to i nagrađen, ali nije vršio teritorijalna zaokruživanja na račun iskorištavanja postojećeg stanja, nego je dobijao posjed na onim mjestima na koja se Bosna proširivala. Otuda se može pretpostaviti da je Ustikolina bila u rukama Pavlovića i prije 1373. Inače bi postojao razdor u odnosima Pavlovića i Kosača. Slična situacija javlja se i s vlašću Pavlovića na području Pive, koja je, izgleda, i bila spojena s njihovim posjedima na području Trebinja.¹⁰³

¹⁰² Jedan karavan je trebao prevesti so: "ad mercatum Sticholine comitis Pauli parcium Bosne" (8. 8. 1402), Div. Canc., XXXIV, 151. Jedan ugovor o zaduženju: "Ego Radiç Obradouich de Usticoligna homo voiuode Radossau Paulouich" (31. 8. 1427), Deb. Not., XIV, 140.

¹⁰³ "Dmitar Dubrauçih ... supra Radossauum zuppanum voyuode Petar in Piua et supra Vlatchum [*prazan prostor; tužilac nije znao prezime*] cum eorum hominibus. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt dicto accusatori decem arietes. Et hoc fuit in Piua in die veneris propelapsis" (7. 8. 1419), Lam. de foris, IV, 44. Istog dana isti tužilac tuži druge ljude za pljačku izvršenu u Jasenu, istočno od Trebinja: "Item conqueritur supra Juras Pobratouich et eius fratrem Juray et Milobrath Trumouich cum omnibus fratribus suis et Glubissam et Milissam fratres Pribilouic-

Posjedovna struktura Pavlovića, Kosača i Sankovića izraz je ustrojstva koje je uredovano intencijom i djelom Tvrtka I Kotromanića.¹⁰⁴ Tako uređena slika nije smetala velmožama i nije predstavljala problem u vremenu kada je hijerarhijski niz imao stabilne vanjskopolitičke okvire. Kada knez Pavle Radinović 1397, poslije prijema za dubrovačkog građanina, obećava kao protuuslugu da će se brinuti o slobodi i imovini Dubrovčana *svugdje kuda bude mogao doseći, po svoj svojoj državi i preko svih koji ga slušaju*¹⁰⁵, sam on nam jasno govori da je zaokruživanje njegovog posjeda izvršeno. I on sam tim riječima kazuje da to stanje na terenu nema očekivanu kompaktnost. To je sasvim razumljivo onima kojima je privilegija data, Dubrovčanima, da sigurnost imaju od onih koji slušaju kneza Pavla Radinovića, što im je i bilo potrebno.

S pravom bismo se mogli upitati nije li upravo snaga i umješnost vojvode Vlatka bila osnova za određene Tvrtkove odluke o posebnoj odgovornosti Kosača na samom kraju, na jugoistočnoj granici Bosne. Ni tu se ne bismo prevarili ako bismo kod najvažnijeg Tvrtkovog vojskovođe prepoznali njegovu sposobnost kao preduvjet za zaštitu graničnog područja. I tu bi se dalo prostora za pojašnjenje neobičnog zaokruživanja koje je rezultiralo izoliranim proširivanjem Pavlovića na području Trebinja, nedovoljno povezanog sa svojim sjevernim, matičnim posjedima.

Sličnu hijerarhijsku osnovu u kojoj se prepoznaje centralna vlast, vladar, sabor i sporazumijevanje vlastele pratimo i na primjeru raspodjele učešća u prihodima od carine iz glavnih trgovačkih mjesta u Bosni. Kosače su imale dio carine u Olovu, iako su bili bez posjeda na području Olova, a isto tako su i Pavlovići uživali dio carine u Drijevimama, iako nigdje u blizini nisu imali svoju zemlju ili svoje podanike. Tako uočene osobine mogu egzistirati samo u sredinama u kojima se određeni sistem prava dogovara i održava. U ovom slučaju to je sistem utvrđen u sistemu centralne vlasti kod nosioca hijerarhije vladara i sabora kao interesnog prostora ispoljavanja bosanskih velikaša u zaštiti te i takve hijerarhije.

hi. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt accusatori predicto in Jasseno XII arietes et duas accipitres et unum arcum cum thelis et carcasio. Et hoc fuit die jousi propelapsis in Jasseno”, Isto.

¹⁰⁴ S obzirom na povijesne dimenzije granične linije između Bosne i Srbije u srednjem vijeku utemeljene ekspanzijom Tvrtka I, S. Ćirković je pokazao određene promjene u svojim stavovima, **Ђирковић**, *ИИЦГ*, 30; Isti, *Русанка господа*, 11; Isti, *Пријеполје*, 219. Uporedi izbor Ćirkovićevih postavki, **Калић**, *Срби*, 23-24.

¹⁰⁵ (25. 3. 1397), **Miklosich**, *Monumenta serbica*, 229.

Upravo na primjeru Konavala, posjeda koji je Vlatko Vuković osigurao svome nasljedniku Sandalju, uočavaju se elementi kojima je devijacija uhodane hijerarhije kroz neuspjeh porodice Sankovića da svojim posjedom raspolažu mimo primjenjivanih uzusa, zapravo očekivana. Posjed Nikole Altomanovića kojeg su se domogli Balšići 1373, tj. područje Konavala, Dračevicu i Trebinje, Tvrtko I je oduzeo Balšićima početkom 1377.¹⁰⁶ To proširivanje Bosne, tada stečeni posjed, odraz je učešća obližnjih vlastelina u vrhu Tvrtkove osvajačke politike. Sankovići su dobili Konavle, Pavlovići područje Trebinja, a Kosače Dračevicu.¹⁰⁷ Namjera Sankovića da 1391. prodaju Konavle Dubrovčanima izraz je shvatanja da je to njihovo plemenito i da njime mogu raspolagati. Prodaja susjedu Dubrovniku nije tada mogla biti izvršena. Pokušaj je završio oštrom intervencijom kralja Dabiše i sabora.¹⁰⁸ S knezom Pavlom Radinovićem vojvoda Vlatko Vuković svoje je posjede proširio na račun Sankovića u Konavlima krajem 1391. Dvojica velikaša su u toj misiji učestvovala pod mentorstvom centralne vlasti.¹⁰⁹ Način na koji su vojvoda Vlatko i knez Pavle izvršili podjelu dobijenog posjeda postalo je izvorištem brojnih problema u odnosima Pavlovića i Kosača. Podjela zemlje 1391. išla je podjelom zavisnih vlasteličića između Kosača i Pavlovića, što je rezultiralo izmiješanim, nekompletnim posjedima u rukama dvojice velikaša.¹¹⁰ Pavlovići i Kosače imali su po jednog župana kao nositelja administrativne i upravne vlasti, te po dvojicu knezova, kastelana, koji su sjedili u Sokolu u funkciji vojnog starješine. Teško da je neka vrsta anarhije u odnosima velmo-

¹⁰⁶ Динић, *О Николи; Ђирковић, Историја*, 135.

¹⁰⁷ Pokušaji da se neakvim anarhičnim stanjem u vrijeme smrti Tvrtka I prepozna i dolazak Sankovića u posjed Konavala nije tačan. Utvrđeno je da su Sankovići i prije smrti Tvrtka I bili u posjedu Konavala: „Radoslauus Volchoslauich de Canale homo Semchi facit manifestum quod ipse vendidit Milatcho Milossich de Vergato unum asinum pili plaui pro yperperos V“ (10. 3. 1370), Div. Canc., XXII, 38. O posjedu Sankovića u Konavlima i Sankovićima uopće, Мијушковић, *Санковићи*, 17-54.

¹⁰⁸ Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 123-126; Ђирковић, *Историја*, 172.

¹⁰⁹ Nije utemeljena ni postavka da su Sankovići oteli Konavle od Pavla Radinovića, te da su kasnije u akciji kneza Pavla i vojvode Vlatka Vukovića Konavli bili vraćani, Грујић, *Конавли*, 13, 19; Živanović-Vuković, *Soko*, 376; Beritić, *Tvrđava*, 104; Janeković, *Stjecanje*, 41; Капетанић-Векарић, *Становништво, VII/1*, 23, 28. Pavle Radinović nije mogao biti 'knez Konavla' prije 1391, Радонић, *О кнезу, I*, 48, нар. 7.

¹¹⁰ "Pavao Radinović i Vlatko Vuković feudalnom logikom dijele popola ukupne prihode koji se ostvaruju u Konavlima. Pritom, umjesto teritorija dijele vlasteličiće", Капетанић, *Podjela*, 24.

ža i centralne vlasti, s obzirom na nastojanja vlastele da zaokruži svoje posjede, mogla zadržati ovakve vlasničke konture nedinutim. Takva anarhija nije ni postojala. Upravo na primjeru Konavala iz 1391. nemoguća je analogija sa raspadom srpske srednjovjekovne države. Znatno kasnije, smrću Pavla Radinovića 1415, bit će proizvedena anarhija u Konavlima zbog sukoba Pavlovića i Sandalja, a i tada ona će biti završena uz prisustvo ranijih vlasničkih odnosa, vraćanjem u okvire koji su postavljeni 1391.

Peripetije oko Perkinog Sela u Konavlima, registrirane početkom 1419, više su nego jasan primjer da su raniji posjedovni odnosi među velmožama bili najvažniji okviri koje su međusobno Pavlovići i Kosače morali poštovati. Preko dvojice dubrovačkih poslanika Klimenta Rastića i Nikolina Gundulića vojvoda Sandalj je dao pritužbu protiv Dubrovčanina Ivana Lampre Crijevića zbog posjedovanja jednog njegovog sela u Konavlima. U pritužbi je navođeno da je selo uzeo Petar Pavlović u vrijeme kada je zauzeo u cijelosti Konavle. Pozvani svjedoci, među kojima istaknuto Ratko Popović, sin *'slavenskog prezbitera'* popa Radina, dali su svjedočenje kojim je Sandaljeva težnja bila obezvrijeđena. Ratko Popović je istakao da je prvobitno Perkino Selo držao knez Pavle Radinović, te da ga je dao Ostoji Nosanoviću i njegovoj braći, a da je poslije smrti kneza Pavla vojvoda Sandalj to selo dao prezbiteru Radinu i njegovom sinu Ratku Popoviću (tj. njemu, što on kao svjedok priznaje). Nakon toga slijedi svojevrsni revanšizam Petra Pavlovića, koji je zauzimanjem Konavala to selo dao Ivanu Lampre Crijeviću.¹¹¹ To Sandalj Hranić nije mogao ispraviti u svoju korist s obzirom da je selo pripadalo Pavlovićima.

Uopće nema razloga da u nedostatku adekvatnih izvora pratimo ponovno posjedovno zaokruživanje vremena Sandalja Hranića na teorijskoj postavci K. Jirečeka. Ispostavilo bi se inače i tada da je Sandalj odmah osvojio sve ono što je njegov stric već imao, a da je tako bilo i sa Pavlovićima i Sankovićima. Time bi takva postavka u svom rezultatu ipak značila pogrešan temelj. Najvjerniji vazali i suradnici bosanskih vladara na jugoistočnim granicama Bosne, od Neretve do Drine i mora, bili su Sankovići, Pavlovići i Kosače. Oni se pojavljuju kao nasljednici i baštinici ekspanzivne bosanske teritorijalne politike na tim prostorima iz druge polovine XIV st. Od vremena Tvrtka I mogu se pratiti proširivanja njihovih teritorijalnih posjeda. Najveću korist

¹¹¹ (23. 2. 1419; 1. 3. 1419), Liber maleficiorum, II, 297; Динић, *Дубровчани*, 142-143; Ђирковић, *Историја*, 191. Ovaj slučaj R. Grujić pogrešno je povezivao s drugim događajima vezanim za kupoprodaju Konavala i status Ratka Popovića, Грујић, *Конавли*, 116.

od Tvrtkovih proširenja na račun Nikole Altomanovića imale su Kosače. Uobičajenu postavku o nekom bosanskom posjedu na tom prostoru literatura ne potkrepljuje potrebnim objašnjenjima o karakteru ili nosiocima bosanske vladarske vlasti. Prema literaturi, tek smrću Tvrtka I 1391. ti posjedi postaju prostor na koji se šire Kosače u vrijeme slabljenja centralne vlasti i svojevrsne anarhije iza smrti bosanskog vladara. Iz takve pretpostavke proizlazi, mada se to ne navodi, da pritom uspijevaju veoma brzo preuzeti kompletnu vlast kako od bosanskog vladara, tako i na vanjskim granicama prema bosanskim susjedima. Prema tome u čitavom tom slabljenju centralne vlasti i nekakvoj anarhiji, što se opet ne navodi, sva osamostaljivanja prolaze jednostavno, bez ikakvih problema, kako među krupnim velmožama u Bosni, tako i na granicama sa susjedima. Kada se takva situacija pokuša objasniti, najčešće se ostaje bez odgovora.¹¹² Uz navedeno, Tvrtkovi nasljednici, bosanski vladari, barem u periodu kada su to mogli, nisu nikad postavili na dnevni red pitanje razrješavanja stanja neke vrste uzurpiranosti kraljevskih prava ako su ih imali u unutrašnjoj posjedovnoj strukturi koja je u ovo posttvrtkovo doba bila 'nekako' anarhična. A bilo je i jakih vladara i situacija kada su pojedine velmože bile u nemilosti centralne vlasti. Bilo je situacija kada je Sandalj slabo stajao, ali nikad tako i toliko da njegova plemenita baština, stečena naslijeđem i zaslugama potvrđenim kao plemenita baština od vladara i sabora, dođe u pitanje.

Velmože su svoju snagu izgradili za vrijeme Tvrtka I, putem posjeda koje su dobili za vjernu službu. Kasnije, kada ingerencije i regalije centralne kraljevske vlasti budu predmetom raspodjele i preuzimanja, moći će se govoriti o osamostaljivanju velmoža u Bosni. I ono ide postepeno. To je već doba Sandalja Hranića, koje u tom slučaju povezujemo sa 1405. godinom. U smjeni kod Kosača vojvoda Vlatko ostavio je svom nasljedniku upravo sve ono što literatura ponekad smatra da je anarhijom stečeno. Vlatko Vuković je vladao Podrinjem i Polimljem, koje se vezivalo sa posjedom Sankovića u Humu i Pavlovića na području Trebinja i Pive, istočnije dijelom Zete, a na jugoistoku Dračevicom (s Novim), koja je bila povezana sa posjedom u Konavlima. To bi odgovaralo

¹¹² "Крајем XIV и почетком XV века дошло је до слабљења власти босанског краља и образовања самосталних феудалних господара. Власт босанског краља потиснута је и ограничена на централну Босну, а доње и средње Полимље припали су Сандаљу Хранићу. Међутим, тачно време преузимања територије у Полимљу од стране Сандаља Хранића и њен обим нису познати", Бук, *Косаче*, 380 (podvukao E. K.).

Vlatkovom renomeu glavnog Tvrtkovog vojskovođe. S druge strane pojasnilo bi i jedini problem koji je Sandalj u startu dobio i čime je bio dugo vremena zaokupljen, a to je osiguravanje jugoistočnih granica prema vanjskom susjedu, odakle je jedino i moglo biti problema poslije smrti Tvrtka I.

U općem teorijskom pregledu, dakle, stanje stvari je moglo biti i drugačije. Vojvoda Vlatko Vuković kao najbolji Tvrtkov vazal mogao je biti legitimni posjednik dobrog dijela osvojenih prostora i uz potvrdu vladara i ostale vlastele. Izvorna podloga za to izostaje. Za razliku od Hrvoja Vukčića, proslavljeni bosanski vojvoda Vlatko ne posjeduje nijednu vladarsku darovnicu. Izvjesno je da je vojvoda Vlatko dobro prolazio i sa te ‘donacione’ strane kao i vojvoda Hrvoje. Bilećki otpor i učešće na Kosovu, kojim se sam Tvrtko hvalio, bili bi dovoljni da se vojvodi dodijeli nešto od osvojenog prostora. Vlatko Vuković je svome sinovcu u Konavlima ostavio onu posjedovnu strukturu koju je zapečatio sa knezom Pavlom Radinovićem 1391. Vojvoda Vlatko Vuković, čiji posjed nije definiran, time dobija potrebne ‘zemljišne konture’ koje ostavlja Sandalju u naslijeđe.

Nasuprot ovome, općeprihvaćeno osamostaljivanje pod pratećom anarhijom prilikom smrti kralja Tvrtka I, po primjeru raspada srpske srednjovjekovne države iza cara Dušana, treba smatrati postavkom starije historiografije i rezultatom znanja u određenom trenutku koje se više ne može održati.

Sandalj Hranić predodređen za nasljednika u porodici

Uobičajena smjena na posjedima Kosača

Vlatko Vuković je imao brata Hranu, jedini put za života spomenutog 1378. O Hrani se veoma malo zna. Po jednoj kasnijoj informaciji, u izvoru mletačke provenijencije navedeno je da je on bio veliki knez bosanski.¹¹³ Teško bi bilo odrediti kada je Hrana imao ovu titulu, vezanu direktno za bosanski dvor. U svakom slučaju, to se moralo dešavati prije dolaska Sandalja Hranića

¹¹³ U dokumentu su data imena, srodstvo i titule najvažnijih predstavnika porodice: “magnifici et potentes domini comes Vocac et Comes Volchus fratres et filii quondam magnifici et potentis domini Chragne, olim magni comitis regni Bossine, fratresque magnifici et potentis domini Sandali magni vayvode regni Bossine, ac magnifici comes Stephanus eiusdem magnifici comitis Vocac filius et prelibati magnifici domini Sandal nepos” (13. 2. 1424), Ljubić, *Listine*, VIII, 256. U registru Ljubićeve zbirke je navedeno: ‘Chragna, olim magnus comes regni Bossinae pater comitum Sandali, Vocac et Volchi’, Isto, 286.

na čelo Kosača, prije oktobra 1393.¹¹⁴ Hrana Vuković je imao tri sina: Sandalja, Vukca i Vuka.¹¹⁵ Ime Hranine žene, a Sandaljeve majke, nije poznato.¹¹⁶ O vremenu kada su rođeni Hranini sinovi, pa i Sandalj među njima, direktno se ne zna ništa. Starosni odnos među njima određuje se indirektno, prema njihovim titulama, položaju i utjecaju koji su imali u porodici i političkom životu.

Uporište za diskusiju daje nešto kasnije vrijeme, mada ne dovoljno jako da se vrijeme rođenja ključnih članova u porodici Kosača osvijetli i sazna u potpunosti. Pri preciznijoj procjeni vremena kada je rođen Sandaljev nasljednik Stjepan Vukčić¹¹⁷, jedna dubrovačka vijest, s obzirom na kontekst izjavlji-

¹¹⁴ Titula velikog kneza bosanskog problemski je otvarana i prema oskudnoj građi, moglo bi se reći i da je relativno dobro poznata, Čošković, *Veliki knez*, 57-81; Михаљчић, *АССВ*, 143-144.

¹¹⁵ U kupoprodajnoj povelji za Konavle: “ми воевода Сандаљ с момѣ братиномъ с кнеземъ Вѣкцемъ и с кнеземъ Вѣкомъ и Степаномъ синомъ кнѣза Вѣкца” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 294. Oktobra 1435. za svoga oca i stričeve Stjepan Vukčić navodi: “записанъ славнога господина кнѣза Вѣкца и славнога великога воеводе господина Сандаља и господина кнѣза Вѣока” (10. 10. 1435), Isto, I/2, 37-38.

¹¹⁶ Hraninoj ženi, Sandaljevoj majci, pokušava se pretpostavkom doći do imena. Uz analogiju Katarininog imena u imenu majke i kćerke Stjepana Vukčića i buduće bosanske kraljice, nalazi se da bi se i u imenu Teodore, Stjepanove sestre, moglo kriti ime njihove bake, tj. Hranine žene i Sandaljeve majke, Грковић, *Имена*, 552-553. Iz Sandaljevog izraza oprosta i izmirenja s punicom banicom Ankom Vukčić M. Vego je pogrešno zaključio da je ona njegova majka, Vego, *Novi i revidirani (nastavak)*, (1964), 177; “матери ми Богомъ даннои госпои баници Янци на то да ю примамъ за матеръ ка ме естъ родила и како да он есамъ безъгришни прави и почтени синь” (4. 3. 1410), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 279. Za Katarinu i Teodoru i Jelenu, po redu majku, sestru i ženu Sandaljevog nasljednika Stjepana Vukčića: “de acceptando rogationis literarum dominarum Catharine matris et Jelene uxoris voyuode Stipani scripte domino nostro” (30. 1. 1438), Cons. Rog., VI, 167; “respondendi ambaxiatores voyuode Stipani ad eorum ambaxiatam ... voyuodam Stipanum et eius sororem dominam Theodoram” (12. 5. 1442), Isto, VIII, 132; “de visitando cum litteris nostris scribendis filium domine Theodore matris vayuode Iuanis nuper defuncte et Stiepanum chercech eius fratrem condolendo se de morte dicte domine Theodore” (27. 8. 1450), Isto, XI, 232.

¹¹⁷ “Ми господинъ велики воевода рѣсага восанскога и к томѣ Стѣпанъ синь и наслѣдникъ многопочтеннога поменѣтъ сѣ родителѣ ми славнога господина кнѣза Вѣкца Хранића милостью божьимъ велики воевода рѣсага восанскога и к томѣ” (10. 10. 1435), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 35; “има се размирье са господиномъ воеводомъ Степаномъ сина господина кнѣза Вѣкца Храника а синовацъ многопочтеннога споменѣтъ сѣ господина Сандаља бившаго великога воеводе восанскога кад пѣрими нашъ градъ њ Тѣбинию” (19. 8. 1439), Isto, I/1, 638-639; “conte Vochaç suo padre e di vayuoda Sandagl suo barbano” (13. 4. 1451), Lett. di Lev., XIV, 77v; “ми господинъ Стѣпанъ херѣгъ од ѣветога Саве господаръ хрѣмски и приморьски велики

vanja, ticala se uvjerljive paralele između starosti moćnoga hercega i njegovog prethodnika vojvode Sandalja. Kada je Stjepan Vukčić 1453. zamjerao Dubrovčanima da su do Konavala došli koristeći veliku starost i nemoć Sandaljevu, Dubrovčani su mu odgovorili da je Sandalj pri prodaji Konavala imao isto godina koliko ih je upravo tada, herceg Stjepan imao.¹¹⁸ Mudrosti Dubrovčana, njihovom planiranju odgovora i uopće vještoj diplomaciji, nikad kraja. Po svemu sudeći, herceg je time dobio planiran, diplomatski sročeni i zaslužen odgovor. Stjepan je tada imao oko 50 godina, jer se uzima da je rođen prije 1404, pa bi, sukladno tome, u vrijeme prodaje Konavala Dubrovčanima 1419. i Sandalj imao toliko, zapravo, vrijeme Sandaljevog rođenja prema takvoj paraleli s pravom bismo postavili oko 1370.¹¹⁹

Na osnovu iznesenog, može se konstatirati da je u vremenu kada je naslijeđivao svoga strica vojvodu Vlatka Sandalj bio punoljetan, te da su uvjeti u nekoj trci ili borbi za prepoznavanje i primat njegovih kvaliteta nad ostalim u porodici, s nekih dvadesetak godina života, već uveliko bili stečeni. Njegova pojava na historijskoj pozornici tokom 90-ih godina XIV st., kao već izgrađenog velikaša, to bi potvrđivala.

Malo je pokazatelja koji bi zasigurno odredili i starosni odnos među Hraninim sinovima. Koliko se zna, Sandalj se prvi oženio. Imao je tri braka.

воевода рѣсага वोъанскога кнезь дринѣски и веће синь и ѣиѣкъ многопочтенога и гласитога споменѣтъя господина кнеза Вѣкца и господина Гандалѣя бившега великога воеводе рѣсага वोъанскога и веће” (19. 7. 1453), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 66. Teško je dokučiti upotrijebljenu riječ unuk, ali u istom dokumentu se navodi: “стрицѣ ми господинѣ воеводѣ Гандалѣю”, Isto, 68. Kod potvrde starih povlastice Dubrovčanima: “Ѡ нашиѣхъ родителѣ многопочтенога и гласитога споменѣтъя господина кнеза Вѣкца и славнога господина Гандалѣя бившега великога воеводе वोъанскога и веће и кнеза Вѣка” (11. 4. 1454), Isto, 72.

¹¹⁸ Poslanici Lorenzo Ranjina i Vuk Bobaljević trebali su saopćiti hercegu: “La qual domande disse esso chertzegh che sono honeste e raxoneuole alegando che vayuoda Sandagl siando omai vechio e non abiendo figlio ne figlia et anche molestata dala signoria di Ragusa li vende Canale la quel possessione dice chertzegh essere suo patrimonio etc. Ma chiaramente se cognosse che la cossa non sta in quello modo che dice chertzegh. E questo se vede per le scritture con le qual so alienato Canal, in le qual appare che vayuoda Sandagl e signor Vuochaç e conte Vuoch et esso chertzegh fexeno la dicta alienatione. Siche non fu solo vayuoda Sandagl ma forno tutti quatro come detto. E vayuoda Sandagl era de mancho tempo allora che non e adesso chertzegh” (9. 8. 1453), Lett. di Lev., XIV, 126-126v; Ђирковић, *Херцег*, 5-6.

¹¹⁹ Анчић, *Просопографске цртице*, 43; Andelić, *Речати*, 69; Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 375.

Sva tri bila su s određenom političkom konotacijom. U prvi je ušao 1396,¹²⁰ u drugi 1405,¹²¹ a u treći i posljednji 1411.¹²² Vukac se oženio 1403,¹²³ dok se Vuk oženio 1405.¹²⁴ Po ovom uvjetnom pokazatelju, Sandalj je bio najstariji među braćom.¹²⁵ No, to da se prvi oženio i stupio u brak sa političkom pozadinom moglo je proisticati i iz pozicije koju je imao u porodici. Po vremenu smrti, kao drugom uvjetnom pokazatelju, Sandalj bi bio najmlađi, jer je nadživio svoju braću koja su umrla prije njega, Vuk 1424,¹²⁶ a Vukac 1432.¹²⁷ U srednjem vijeku i vrijeme smrti kao mjerilo je relativno.

I u pokušaju da se po imenima braće pokuša odrediti starosna situacija među njima teško je izvući valjan zaključak. Vuk je imao ime poput svoga djeda, mogao je time biti i najstariji i najmlađi, a ime Vukca je izvedeno od djedovog imena Vuk, pa je i on mogao biti i najstariji i najmlađi. U svemu

¹²⁰ Problem broja Sandaljevih brakova uspješno je razriješen analizom M. Ančića. Juna 1396. dubrovačka vlada je trebala osigurati prijevoz morem za Sandaljevu nevjestu i svatove, pa se uzima da je tada uslijedio prvi Sandaljev brak, **Анчић**, *Просопографске цртице*, 44-46.

¹²¹ Druga Sandaljeva žena je Katarina, kćerka Vuka Vukčića, Hrvojevog brata. Brak je sklopljen krajem aprila ili početkom maja 1405, Isto, 47. Posve pogrešno, za M. Zlokovića već tada je Sandalj oženio Jelenu, kćerku kneza Lazara i udovicu Đurđa Stracimirovića, **Злоковић**, *Драчевница*, 63.

¹²² Treća Sandaljeva žena je Jelena, kćerka kneza Lazara i udovica Đurđa Stracimirovića Balšića, (15. 12. 1411), Lett. di Lev., VII, 28-28v. Na interesantan način i jedinstveno se doznaje za bračnu vezu Sandalja i Jelene u Pejatovićevom rodoslovu: “**Елена оврѣчена вистъ Балте по томъ Сандалю краљу ѿвѣрскомѣ**”, **Стојановић**, *Родослови и летописи*, 50.

¹²³ **Ђирковић**, *Херцег*, 5.

¹²⁴ U tada sklopljenom braku s Jelenom, kćerkom Vuka Vukčića, Hrvojevog brata, Vuk nije imao djece, **Анчић**, *Просопографске цртице*, 39. Vuk Hranić je, izgleda, imao sinove Ivana i Sladoja Vukovića, koji su bili plod vanbračne veze, jer nisu uvršteni u prvi red Sandaljevih nasljednika, već preko jedne od kuća roda Kosača.

¹²⁵ M. Orbin je imao priču koja se ne može potvrditi. Navodi da je Sandaljevoj ženi bilo ime Marija, da je bila sinovica Konstantina Masereka i da je umrla odmah poslije Sandalja, **Орбин**, *Краљевство* (382), 180.

¹²⁶ Dubrovačko saučešće vojvodi Sandalju Hraniću zbog smrti brata Vuka: “de la morte de la bona memoria del magnifico conte Volch vostro fratello” (3. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 25.

¹²⁷ Preko poslanika Dubrovčani izražavaju saučešće Sandalju i rodbini povodom smrti kneza Vukca Hranića: „habiendo inteso i signori de Ragusa de la morte del magnifico conte Vochac bon fratello de la signoria vostra“ (3. 7. 1432), Isto, XI, 100v. Literatura je decidna da je Sandalj najstariji u porodici, **Ропарић**, *Херцези*, 6; **Јовановић**, *Стјепан*, 2; **Вабич**, *Косаче*, 331; **Тошић**, *Споредна грана*, 72.

tome ime Sandalj se ne može nigdje uvrstiti. Ostaje nejasno čime je porodica Hrane Vukovića bila motivirana kada je svome sinu dala ime Sandalj.¹²⁸ To je bila, svakako, posebna prigoda. Možda baš zbog toga u njemu treba tražiti posebnu, izabranu i najstariju osobu među braćom.¹²⁹ Po svemu sudeći, ipak bi Sandalj mogao biti najstariji. Naime, istaknuto je da su obje žene, i Vukova žena Jelena i Vukčeva žena Katarina nadživjele Sandalja. Uz sve rezerve, po tome bi bile udate za Sandaljevu mlađu braću.

Bez obzira na moguće zanimljive ali neutemeljene kombinacije u kojima bi se procjenjivalo vrijeme Sandaljevog rođenja ili starosni odnos među Hranicićima, prva pojava Sandalja u historijskim izvorima, kao vojvode i nasljednika Vlatka Vukovića na čelu Kosača, kasnije i sve do njegove smrti 1435, pokazuje završeno stanje u kojem se sporazumno i uspješno završila smjena kod Kosača. U smjeni vodstva u porodici, kao senioratu, prijenosu vodstva sa strica na sinovca, taj dogovor je zapečatio predvodništvo među Kosačama do kraja života Sandalja Hranicića. Ima mjesta, kao što ćemo vidjeti, da se govori i o određenoj neslozi među braćom, ali Sandaljeva predvodnička snaga u porodici ipak nikad nije dovedena u jače iskušenje.

Sasvim je sigurno da je kod izbora Sandalja za predvodnika presudna bila starosna dob ali i uočene lične kvalitete. Prema poznatom, njegova historijska uloga među Kosačama najbolje se prepoznaje po blistavoj liniji prateće slave. U jačim porodicama, a očito je da je jezgro moći Kosača utemeljio već vojvoda Vlatko Vuković, nasljednik je stvaran, dobro odgajan i pripreman na vrijeme. Tako određenu sudbinu u porodici i rodu Kosača mogao je imati Sandalj i prije smrti svoga strica Vlatka Vukovića. U svemu tome vojvoda Vlatko,

¹²⁸ Sandaljevo ime nema jasno rješenje, **Јирчек**, *Романи*, 200; Isti, *Историја Срба*, I, 329; **Маџураић**, *Принси*, II, 1286. Prisutna su izbjegavanja da se problematika porijekla Sandaljevog imena definira težim pitanjem, **Грковић**, *Имена*, 550-557; **Петровић**, *Кудугери*, 50-52. Uz prijedlog romanske tradicije, data je dodatna pretpostavka o tome da je Sandaljev kum bio vezan za Italiju, te da je porodica njegove inače nepoznate majke imala u tome udjela, **Грковић**, *Имена*, 552-553.

¹²⁹ Ime Sandalj, u više primjera kao nadimak nego kao prezime, egzistiralo je među Dubrovčanima, **Јирчек**, *Романи*, 199-200, 334; "Obrad Sandal admiratus aresnatus" (22. 7. 1417), Div. Canc., XLI, 140v; „Obrad ab arsenate Sandal“ (26. 10. 1417), Lam. politici, II, 67v; „Obrad Ostoich dicto Sandal“ (26. 10. 1417), Lam. de intus, I, 69v; "Obrad Sandagl arimator arsenatus Ragusii" (29. 5. 1420), Sent. di Canc., VI, 127v; "Obrad Sandagl ab arsenate" (10. 4. 1421), Deb. Not., XIII, 280; „Millutinum dictum Sandagli“ (30. 12. 1402), Liber maleficiorum, I, 120; „Stoycham uxorem Milluti Sanday“ (23. 6. 1404), Lam. de intus, I, 69v; "Miluth Sandagl" (18. 4. 1408), Div. Canc., XXXV, 137.

kao nosilac hijerarhije među Kosačama, svakako je morao voditi glavnu riječ. Tako će djelovati i Sandalj kao predvodnik Kosača za buduća pokoljenja.

Na kraju, spomenimo i na ovom mjestu isti primjer skladnosti vezivnoga tkiva kojeg s vremena na vrijeme daje Mavro Orbin u svom *Kraljevstvu Slavena* za kojega se više puta konstatiralo da je težak za kontroliranje. Jedina informacija o Sandaljevoj mladosti, vremenu u kojem bi se mogao vezivati za života svoga prethodnika Vlatka Vukovića, upravo potječe iz Orbinove hronike. Poslije nizanja vojnih uspjeha Vlatka Vukovića Orbin za prekaljenoga bosanskog vojvodu navodi da se povukao na svoj posjed, za koji ne kaže gdje je, kako bi se odmorio, a *'svoga sina'* Sandalja je ostavio na bosanskom dvoru, te vojvoda Vlatko *'nedugo potom napusti ovaj svijet izmučen nekom starom ranom'*.¹³⁰ Ako je Sandaljev otac Hrana Vuković obnašao titulu velikog kneza bosanskog na dvoru bosanskog vladara¹³¹, Orbinov navod je u liniji moguće slike Sandaljevog odrastanja u najužoj, bosanskoj kraljevskoj sredini.

Sandaljeva braća

Bez obzira na uvjerljiv pojavni poredak oko Sandaljevog vodstva u porodici, izvorna podloga i literaturne ponude na nekoliko mjesta ipak dopuštaju i u tom pravcu otvaranje polemika. Za ono što se može navesti kao jači predmet spora izgovor bi mogao biti da je u pitanju pisarska pogreška, ili vanbračna djeca, ali ne treba ispuštati iz vida da je neko od Sandaljeve braće ponekad u izvorima zabilježen i sa većom titulom i čašću nego što ju je imao prema poznatom i uvriježenom stanovištu. Sandaljeva kancelarija, a i ona, da kažemo, preciznija politička, vijećnička, dubrovačka kancelarija, obojicu braće, i Vukca i Vuka, poznavala je sve vrijeme zvanično kao knezove.

Podaci o Sandaljevoj braći Vukcu i Vuku su fragmentarni, nedovoljni da se stvori jasnija slika o njihovoj poziciji uz moćnoga i neprikosnovenog brata. Obojica su u Sandaljevoj sjeni do statusne razine obične vlastele koja je u većem broju egzistirala na Sandaljevom posjedu. No, da je bilo potrebe, pokazalo bi se da su oni uvijek bili spremni i obavezni zamijeniti Sandalja. Iako se to nije desilo, sam Sandalj ih je držao uz sebe i stalno računao na njih.

¹³⁰ Орбин, *Кралевство* (381), 178.

¹³¹ (13. 2. 1424), Ljubić, *Listine, VIII*, 256.

Na osnovu iznesenog, najvjerojatnije po njegovoj tituli, knez Vukac Hranić smatra se Sandaljevim mlađim bratom.¹³² U odnosu na trećeg brata Vuka, ima razloga da se smatra srednjim bratom. Prema poznatom, Sandaljev brat Vukac prvi put je uz brata spomenut polovinom augusta 1398.¹³³ Na osnovu informacije da se augusta 1403. ženio jedan Sandaljev brat, s pravom je predloženo da se radi upravo o ženidbi Vukca Hranića. S obzirom na pojavu sina iz tog braka, budućeg predvodnika Stjepana Vukčića u povelji iz 1419, gdje bi trebao biti punoljetan, iznesena postavka se može smatrati tačnom.¹³⁴ Tada je bio ostvaren brak kneza Vukca sa Katarinom, spominjanom kasnije u izvorima. O Katarininom porijeklu ne zna se ništa. U tami nepoznanica ostaje tokom čitavog života svoga muža. Kao da je to odraz njenog porijekla koje je moglo biti izvan bližih okvira Bosanskog kraljevstva. Čini se da je odlazak jednog imenom nespomenutog Sandaljevog brata u Apuliji 1411. vezan upravo za Vukca Hranića i da ima veze sa utabanom stazom njegovog braka.¹³⁵ Kao da je i odlazak Vukca Hranića pred Ladislava Napuljskog nešto ranije, ljeta 1406, u tročlanoj komisiji koja je tražila potvrdu starih bosanskih granica, povezan i sa činjenicom da je njegov izbor mogao biti povezan i sa li-

¹³² Čošković, *Bosna*, 73.

¹³³ "In dicto minori consilio captum fuit de restituendo Pripcho Budchouich pignora que posuit in camera pro mittendo ad recuperandum a Sandalio et Vocheç fratribus certas mercancias quas predicti receperunt Radoslao Sorçich eorum hominem quas dictus Pripchus et certi alii dederunt in cre [*dito* ?] dicto Radoslao" (16. 8. 1398), Ref., XXXI, 32v. Izvjesni Vukac, spomenut nešto ranije u Konavlima, prema N. Jorgi upravo je Vukac Hranić: „Prima pars est de mittendo de nostris nobilibus in Chanalle ad Vocheç“ (18. 5. 1398), Ref., XXXI, 115; Iorga, *Notes*, II, 73.

¹³⁴ "Prima pars est de negando voyuode Sandagli petitionem quam facit pro nociis fratris sui" (23. 8. 1403), Ref., XXXII, 165v; Бирковић, *Херцег*, 5. Dubrovčani ne izlaze tada u susret ni knezu Pavlu kojem se sin ženio. Nije stavljeno na glasanje: "Prima pars est de concedendo comiti Paulo quod pro nuciis filii sui possit emere in Ragusio de rebus necessariis pro dictis nuciis". Usvojen je prijedlog nalik odgovoru Sandalju: "Prima pars est de negando petitionem quam facit comes Paulus pro noçiis filii sui" (23. 8. 1403), Ref., XXXII, 165v.

¹³⁵ Mlečani u odgovoru Sandalju: "ut frater ipsius Sandali possit transire in Apuleam ad dominum regem suis expensis" (8. 5. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 157. M. Šunjić bio je uvjeren da se radi upravo o Vukcu, a da je on u Apuliju putovao 'u službenoj misiji', Šunjić, *Bosna*, 137. No, prije će biti da se tada radilo o Vuku Hraniću: "Et como sia la veritade, in questa extade passo Volcho fradello di Sandali ale parte di Pugla per li detti porti, et retorno; et a nui per quelli sono seguidi multi dampni et incomodi" (5. 11. 1411), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 204; Lovrenović, *Na klizištu*, 166.

nijom veze njegovog braka.¹³⁶ Bez obzira na smjelost ove pretpostavke, bit će da su veze Kosača sa Napuljcima, ne samo u vrijeme Sandalja Hranića nego i Vukčevog sina Stjepana Vukčića i njegovih nasljednika, i više nego skladan odraz uobičajenog političkog prijateljstva. Neovisno o svemu tome, Vukčeva žena Katarina spomenuta je imenom tek 30 godina kasnije, decembra 1433. kao njegova udovica.¹³⁷

Značajnije je Vukac Hranić na historijsku pozornicu stupio u vrijeme finiširanja bosansko-dubrovačkog rata zbog Slanskog primorja. Krajem marta 1404. Vukac je sa Sandaljem spomenut kao osoba s kojom su Dubrovčani, na intervenciju Hrvoja Vukčića, sklopili primirje.¹³⁸ Vidljivo je da je tada knez Vukac imao određenu vojnu ulogu u ratu, a i među Kosačama, kada je i imenom fungirao uz svoga brata kao akter s kojim treba računati u tadašnjim mirovnim pregovorima. Mada je i treći među braćom, Vuk Hranić, tada bio živ, poslije zbacivanja kralja Ostoje u nastalim peripetijama i pregovorima oko sela Lisac između Sandalja i Dubrovčana figurirao je značajno samo knez Vukac.¹³⁹ Očito je da je Vukac bio češće uz brata u tom periodu. Boravio je na bosanskom saboru kada je zvanično regulisan mir sa Dubrovnikom juna 1405. Među svjedocima je naveden ispred svoga brata Sandalja.¹⁴⁰ Jedino je tada neko od Kosača zajedno sa Sandaljem prezentiran kao svjedok na kraljevskoj povelji. Upravo je Vukac bio određen za učešće u poroti koja bi razrješavala štete nastale u ratu.¹⁴¹ Mješovita bosansko-dubrovačka četvoročlana porota koja se morala sastati u roku od šest mjeseci trebala se održati u Konavlima, Trebinju ili Popovu, na onome mjestu gdje bude odredio upravo knez Vukac.¹⁴²

¹³⁶ O toj misiji nešto niže.

¹³⁷ “domina Catarina, relictā Vochac, comitis Cranich” (5. 12. 1433), Iorga, *Notes*, II, 312.

¹³⁸ “да примимо кнеза Павла за приѣтелѧ какогѧ и кнеза Вѡлкаца и воєводѧ Сандалѧ при-мисмо” (26. 3. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 458.

¹³⁹ “petitione per parte di Volcheçe et di Sandali”; “Sandal o Volchez” (4. 12. 1404), Lett. di Lev., IV, 80v, 82v; Lučić, *Stjepanje*, 196; Динић, *Један прилог*, 36.

¹⁴⁰ “кнезь Вѡкць Хранић и воєвода Сандѡль Хранић” (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 494.

¹⁴¹ “томѡи ѡзетью да є сѡдѡѣ кнезь Вѡлкаць Хранић И ш нимѡ властелинѡ дрѡги босаньски кога ш нимѡ Крѡльство ми пошле и к нимѡ и ш ними заєдно да вѡдѡ сѡдѡе ѡ [2] властелина дѡвровѡка коѣ Сѡпѡина дѡвровѡчка пошле”, Isto, 493.

¹⁴² Isto, 493-494. Kralj Tvrtko II obavezao je bosansku stranu da će u predviđenom roku iziћи

Već početkom jula 1405. Dubrovčani su ispoštovali svoje obaveze i obećanja data Sandalju. Braća su dobila dubrovačko vlastelinstvo.¹⁴³ Zajedno sa svojim bratom Sandaljem Vukac je tada dobio i privilegij azila u njihovom gradu s troškovima za izdržavanje njega i njegove porodice. Prema preciznom navodu, u slučaju potrebe izazvane nevoljom, braća su pojedinačno dobila pravo naknade za hranu za sebe, svoje supruge, svoju djecu i ostale članove do 12 osoba, a za sve vrijeme koje im je potrebno da se zbog nevolje zadrže u Dubrovniku.¹⁴⁴

Izgleda da je u ovoj poslije završenog rata poveljom zapečaćenoj među-državnoj visokoj razini, u kojoj je i Sandalj polučio izvjesne koristi, jedino dubrovačka strana bila zainteresovana da se izvrši naplata ratne štete. U vezi sa ovim pitanjem Dubrovčani su se obraćali kralju Tvrtku II, a i knezu Vukcu na samom kraju 1405, da se predviđena porota sastane, moleći Vukca da je on dodatno lično animira s bosanske strane.¹⁴⁵ Nije poznat Vukčev odgovor na dubrovačku molbu. Prema kasnijem saznanju, znamo da bosanska strana očito nije bila toliko voljna, pa se u tom poslu, ne snoseći nikakvu ličnu odgovornost, knez Vukac Hranić nije ni morao posebno angažovati.

Ovaj Vukčev angažman bio je poznat u ranijim literaturnim elaboracijama, ali nije bilo pokušaja da se odredi kako se sve to završilo.¹⁴⁶ Jedna informacija u dubrovačkom odgovoru humskim velikašima vojvodi Grguru i knezu Sanku Milatoviću upućuje na to stanje. Početkom januara 1407. njih dvojica su tražili od Dubrovčana svoje konje koje su tokom rata izgubili. Dubrovčani im odgovaraju da je to mala šteta u odnosu na brojne i velike štete koje su njima pravljene tokom toga rata, a nisu namirene.¹⁴⁷ Na osnovu iznesenog, jasno je da zajednički dogovorena i kasnije od Dubrovčana ažurirana porota nije polučila predviđene rezultate. Oštar odgovor Milatovićima pokazuje da porota zbog bosanske strane nije ni zasjedala i da Vukac nije ni obnašao povjerenu dužnost.

na dubrovački zahtjev, a isto tako, očekivano je da i dubrovačka strana dođe na bosanski zahtjev, Isto, 494.

¹⁴³ (3. 7. 1405), Isto, 265-267.

¹⁴⁴ Isto, 266.

¹⁴⁵ (27. 12. 1405), Isto, 521-522.

¹⁴⁶ Živković, *Tvrtko II*, 39.

¹⁴⁷ (22. 1. 1407), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 525.

Intenzivan Vukčev angažman prati se i tokom 1406. Po svemu sudeći, u ljeto te godine knez Vukac je zajedno s vojvodom Jurjem Radivojevićem i izvjesnim vitezom Tomom bio član bosanskog poslanstva kojeg su Tvrtko II, Hrvoje Vukčić, Sandalj Hranić i ostali bosanski magnati slali napuljskom vladaru Ladislavu radi potvrde bosanskih granica ugroženih od Sigismunda Luksemburškog.¹⁴⁸

Jedno od mjesta na kojem se prepoznaje određeni sukob između Sandalja i njegovog brata Vukca desio se negdje na početku 1407. Detalji o njemu ipak nisu poznati. U prvoj polovici februara 1407. u Dubrovniku se vodila diskusija o odgovoru na pismo kneza Vukca Hranića. Knez Vukac se za nešto obraćao Dubrovčanima, a oni su mu odgovorili neobično, preko pisma dvojice Lukarevića.¹⁴⁹ U pismu Stjepe i Mihoča Lukarevića koje upućuju knezu Vukcu djelimično vidimo o čemu se radi. Oni navode da su primili pismo po njegovom čovjeku te da su razumjeli što Vukac piše “о дьгованию вашемль кокъ имате съ господиномь воєводомь Сандаалкѣмь братомь вашѣмь”. Dalje navode da i prije nego što je njegovo pismo bilo stiglo da “чѣли вѣсмо по людехъ о тѣхъ работѣхъ”. Dubrovčanima nije odgovarao nastali skandal, koji je “неприятель чловѣчески стрднилъ мегю братство ви”, a ni detalji toga skandala nisu navedeni. Ni u završnici pisma, u kojoj se nadaju da će braća nastali problem prevazići, nisu date naznake o čemu bi se radilo.¹⁵⁰

Na osnovu navedenog, ipak ne znamo o čemu se radi. Formulirani dubrovački istup kroz usta dvojice Lukarevića diplomatski je odgovor kojim se dubrovačka vlada distancirala od mogućih miješanja u odnose braće. Navedeni ‘skandal’ imao je šireg odjeka kad se saznalo za njega i prije nego se Vukac obraćao Dubrovčanima. Prema figurativnim formulacijama, čini se da se radilo o nesporazumu u kojem je prosudba među braćom o nekim stvarima išla van ustaljenih običaja. Dubrovački odgovor, a još više inicijalno Vukčevo obraćanje pokazivalo bi da je upravo Vukac odstupao od tih ustaljenosti. Oba obraćanja ostavljaju i malu dilemu. Kao da je skandal imao i neku pozadinu koja je vezana upravo za Dubrovčane. I krupnije stvari mogle su biti u pozadini ovog slučaja. Indikativno je da dotadašnju relativno primjetniju ulogu

¹⁴⁸ Ćošković, *Bosna*, 73-74.

¹⁴⁹ Trojica plemića “fuerunt electi ad portandum in formam responsione fiendam literis comitis Volchez receptis pro ser Stephanum et ser Michaelē de Lucaris et portatum ad consilium rogatorum” (11. 2. 1407), Ref. XXXIII, 10; Iorga, *Notes*, II, 113.

¹⁵⁰ (12. 2. 1407), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 522.

kneza Vukca Hranića dalji izvori lokaliziraju još većom Vukčevom pozicijom u sjeni vojvode Sandalja Hranića. Naklonost i milost svoga brata Sandalja knez Vukac ipak nije izgubio. Najzad, njegovog će nasljednika Stjepana Vukčića i sam Sandalj favorizirati u krugu Kosača.

Zahvaljujući brojnim oporukama očuvanim u dokumentima o depozitima Sandalja Hranića, vidi se kako su braća Vukac i Vuk i njihovi nasljednici bili tretirani. Sandalj je svoju braću za njihova života iskreno smatrao svojim budućim nasljednicima i u amanet im ostavljao svu svoju imovinu. Jedino je sin kneza Vukca, Stjepan Vukčić, ušao u rang ravan braći, dok su sinovi kneza Vuka Hranića bili na drugom nivou nasljednika, među brojnijim i po srodstvu udaljenijim i ravnopravnim predstavnicima četiri kuće roda Kosača. To je stanje koje pokazuje da su nasljednici kneza Vuka Hranića bili tretirani tako zbog toga što su bili plod vanbračne veze.

Obojica Sandaljeve braće, i Vukac i Vuk, spomenuti su maja 1413. kao mogući Sandaljevi nasljednici u oporuci jednog njegovog depozita.¹⁵¹ Nadalje, oni se redovno spominju u takvom svojstvu, posebno poslije mogućih Sandaljevih potomaka i ponekad poslije Sandaljeve supruge Jelene, koju će Sandalj kasnije zbrinuti zasebnim depozitom. Tako je dato i u ulogu imovine krajem oktobra 1413.¹⁵² i krajem januara 1419. No, za razliku od Sandaljevog potomstva koje je računato i po ženskoj liniji, za braću je predviđena samo muška linija nasljednika.¹⁵³ Sandalj je time štitio svoju neprikosnovenost pred braćom i rodом Kosača. Na to je očito imao pravo i po običajima koji su se poštovali.

Kupoprodaja Konavala 1419. sa pratećim zvaničnim dokumentima dovela je do potrebnih spominjanja i zaklinjanja u kojima su navedena i Sandaljeva braća. Objlašnjavajući izvorište svojih prava, svoga posjeda i snage da njime raspoláže, Sandalj navodi da odlučuje zajedno sa svojom braćom knezom Vukcem i knezom Vukom.¹⁵⁴ A kada navodi da 'daje' Dubrovčanima svoj dio Konavala, onda uz braću uključuje i Vukčevog sina Stjepana, svog budućeg nasljednika. Njih četverica su na čelu čitavog muškog niza i muškog niza roda

¹⁵¹ (3. 5. 1413), *Жиречек, Споменици српски*, 64. Isti dokument u zbirci Lj. Stojanovića datiran je sa 6. 5. 1413, *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 359.

¹⁵² (30. 10. 1413), *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 361.

¹⁵³ (29. 1. 1419), *Isto*, 363.

¹⁵⁴ "и с моишмъ братишмъ съ кнзомъ Вѣкъцемъ с кнзомъ Вакомъ господѣи и ѡживае" (24. 6. 1419), *Isto*, 293.

(*plemena*) koji se zaklinje na izvršenu kupoprodaju.¹⁵⁵ Isto tako, obaveze Dubrovčana, a privilegije koje Sandalj dobija činom kupoprodaje, on prima u ime svoje braće, sinovca, njihovog muškog potomstva i muškog potomstva svoga roda. U pitanju su palača u Dubrovniku, baština koja se može kupiti za 3.000 perpera (1.000 dukata) i konavoski dohodak u iznosu od 500 perpera.¹⁵⁶ I u privilegiji ulaganja novca na dobit Sandaljeva braća i njihovo muško potomstvo dobili su predviđeno mjesto.¹⁵⁷ U prvoj matici uloga na dobit to je i potvrđeno.¹⁵⁸ Dok su tu privilegiju imali od 1405. Sandalj i njegov brat Vukac, sada su vojvoda Sandalj, knez Vukac, knez Vuk i Stjepan Vukčić, sin kneza Vukca i njihovo muško potomstvo svi dobili i dubrovačko plemstvo.¹⁵⁹ I u neostvarenim kombinacijama koje su nastale oko prodaje dijela Konavala porodice Pavlovića maja 1420. braća knez Vukac i knez Vuk, te Stjepan Vukčić bili su planirani sa istim pozicijama i statusnim privilegiranjima kao i prilikom prodaje Sandaljevog dijela Konavala.¹⁶⁰

Braća knez Vukac i knez Vuk i njihova stabilna muška linija spomenuta je i u oporuci Sandaljevih depozita iz kraja jula 1419.¹⁶¹ i iz jula 1420.¹⁶² Maja 1422. pratimo promjenu u kojoj je novi kvalitet bio što je uz braću Vukca i Vuka kao nasljednik Sandaljeve imovine naveden i Vukčev sin Stjepan.¹⁶³ U oporuci u Sandaljevom depozitu od februara 1423. spomenuta su samo braća Vukac i Vuk i njihovo muško potomstvo.¹⁶⁴

U ostalim očuvanim oporukama unutar depozita, a koje pripadaju vremenu poslije smrti kneza Vuka, Sandalj je u značajnom iznosu, polovinom

¹⁵⁵ Isto, 294. To je prvi spomen Stjepana Vukčića, pa se uzima da je tada bio punoljetan, tj. da je imao najmanje 14 godina.

¹⁵⁶ Isto, 295-296.

¹⁵⁷ (29. 6. 1419), Isto, 300.

¹⁵⁸ Isto, 302.

¹⁵⁹ Isto, 298-299.

¹⁶⁰ Dokumenti o neostvarenoj kupoprodaji (20. 5. 1420), Isto, 305-309; (30. 5. 1420), Isto, 309-313.

¹⁶¹ (28. 7. 1419), Isto, 367.

¹⁶² (22. 7. 1420), Isto, 370.

¹⁶³ (6. 5. 1422), Isto, 372.

¹⁶⁴ (17. 2. 1423), Пуцић, *Споменици србски, II*, 76-77; Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 374, 367.

nasljedstva, predviđao ostavštinu knezu Vukcu i njegovom sinu knezu Stjepanu. Drugu polovinu Sandalj je ostavljao predstavnicima plemena Kosača. Nasljednici kneza Vuka, Ivan i Sladoje Vuković, bili su u drugom, brojnijem nivou nasljednika, kao članovi jedne od četiri kuće *'plemena Kosača'*. To je utvrđeno jula i novembra 1429, te februara 1431. u predviđenim oporukama koje su, pored brojnih ranijih ulaganja i sređivanja stanja u Sandaljevim depozitima, ostale i bile realizirane kao važeće oporuke nakon Sandaljeve smrti. Sandalj je u slučaju da ne bude imao nasljedstvo polovinu ova svoja tri depozita ostavljao knezu Vukcu i njegovom sinu knezu Stjepanu i njegovom muškom potomstvu, a drugu polovinu je ostavljao za pripadnike *'četiri kuće svoga plemena'*.¹⁶⁵

Posljednji Sandaljev depozit, iz februara 1433, uložen je poslije smrti njegovog brata kneza Vukca. U pratećoj oporuci njegov sadržaj u cjelini je ostajao knezu Stjepanu Vukčiću i njegovom muškom potomstvu. Tek u slučaju da Stjepan ne bude imao muškog potomstva i ne bude izuzeo taj depozit, on bi bio ostavljen predstavnicima roda Kosača.¹⁶⁶

Rjeđe se mjesta u drugoj polovini Sandaljeve vladavine spominje knez Vukac uz svoga brata Sandalja. No, i ona malobrojna pokazuju da je bio i ostao značajnim, iskrenim i složnim uporištem u bratovoj hijerarhiji. Prilikom sređivanja stanja u Konavlima, koje je krajem jula 1419, netom poslije izvršene kupoprodaje između Sandalja i Dubrovčana, dovelo do protesta bivših Sandaljevih vlasteličića, Dubrovčani su spominjali da su tada uz Sandalja bila i njegova braća. To bi moglo značiti da su oba brata svoju vjernost prema Sandalju pokazivali u potpunosti.¹⁶⁷

Knez Vukac Hranić imao je jednog sina, budućeg Sandaljevog nasljednika i proslavljenog hercega Stjepana Vukčića. On je za Sandaljevog života favoriziran kao nasljednik među Kosačama. Uz Sandalja i njegovu braću on je redovno uvrštavan u svim važnijim dokumentima, u kojima se prepoznavalo vodstvo i trajnije potomstvo vladalačke linije Kosača. Veze Sandalja s Balši-

¹⁶⁵ (15. 7. 1429), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 376; (10. 11. 1429), Isto, 378; (6. 2. 1431), Isto, 380.

¹⁶⁶ (21. 2. 1433), Isto, 383.

¹⁶⁷ "de dando libertatem capitano et consiliaribus ituris per terram cum hoc exercitu donandi Sandalie et fratribus"; "de donando usque ad quinquaginta yperperos in rebus" (26. 7. 1419), Cons. Rog., II, 53; "de scribendo capitaneo et consiliariis exercitus nostri ... quod Sandalia debent esse hodie in Chanali" (28. 7. 1419), Isto, 54.

ćima predodredile su Stjepanov brak s Jelenom, kćerkom Balše III i unukom Sandaljeve supruge Jelene krajem 1424. Kao i njena baka, i Stjepanova supru- ga Jelena ostavila je prepoznatljivog traga u historiji srednjovjekovne Bosne činjenicom da je bila majka bosanske kraljice Katarine.¹⁶⁸ Budući predvodnik Kosača je za Sandaljevog života stekao iskustva kojima se rukovodio u svojoj dugotrajnoj vladavini. Svoga sinovca kneza Stjepana vojvoda Sandalj je sma- trao za dostojna zamjenika. U vrijeme Konavoskog rata davao mu je značajnu vojnu poziciju u koaliciji ('ligi') koja je stvarana kao okvir usmjeren protiv Radoslava Pavlovića.¹⁶⁹

Pored sina Stjepana, knez Vukac je imao kćerku Teodoru. Koliko je poznato to je jedini ženski lik koji je postojao među djecom trojice braće Hranića. Prema različitim postavkama o primljenim privilegijama ili nacrtima o nasljedstvu imovine, njena pozicija nije smatrana značajnom. Njena važnost došla je do izražaja tek udajom za Radoslava Pavlovića, velikog tak- maca Kosačama. Brak između vojvode Radoslava Pavlovića i Teodore sklo- pljen je 1421, a iz toga braka rođen je 1423. Ivaniš Pavlović, budući vojvoda i predvodnik porodice Pavlovića, te 1425. Petar i 1426. Nikola.¹⁷⁰ Ovaj brak s političkom pozadinom imao je svoje uspone i padove prema sveukupnim odnosima između dviju porodica. Kada se nalazio na čelu porodice, vojvoda Ivaniš, kao sestrić vojvode Stjepana Vukčića, nije bio u potpunosti u njegovoj sjeni, ali se u to vrijeme smanjila moć Pavlovića u odnosu na vrijeme njegovog oca Radoslava Pavlovića. Poslije smrti muža Radoslava Teodora je preuzela ulogu glavnog oslonca porodice Pavlovića. Nasuprot svome bratu, vojvodi

¹⁶⁸ "de honorando nuptias Stiepan nepotis voiuode Sandagl" (1. 11. 1424), Isto, III, 229; "uxoris comitis Stipani nepotis ipsius voiuode" (19. 3. 1435), Isto, V, 249v-250; (20. 3. 1435), Isto, 251. Juna 1443. ljekara su trebale Stjepanova žena Jelena i njena sestra Teodora Balšić: "domine Jelene et domine Theodore" (28. 6. 1443), Isto, VIII, 223; **Ђирковић**, *Херцег*, 6.

¹⁶⁹ "lo nieuo sel vegnesse com oste" (13. 5. 1430), Lett. di Lev. X, 133v; "al conte Stipan" (18. 5. 1430), Isto, 140v; **Ђирковић**, *Херцег*, 7.

¹⁷⁰ L. Petrović je znao da je Radoslav Pavlović bio u bračnoj vezi sa izvjesnom Katarinom u peri- odu 1432-1439, **Petrović**, *Kršćani*, 193. Uzima se da je Teodora sa Radoslavom imala samo sina Ivaniša, a da je Radoslav imao, izvjesno je sina Petra sa drugom ženom, jednom spomenutom sa imenom Katarina, **Nilević**, *Vojvoda*, 350. To je držao pokazatelj koji uopće nije vezan za ovdje razmatranu porodicu Pavlović nego za vlastelu Kostanjice: "Paul Chostanich nomine vayuode Petar Paulouich et domine Cathelene eius matris" (16. 2. 1448), Cons. Rog., X, 159v. I rani- je nepoznato vrijeme rođenja najmlađeg sina Nikole ima rješenje: „Prima pars est de donando Jubencho Glubicich latori noui filii nati Radossauo voiuode Paulouich“ (24. 8. 1426), Cons. Maius, III, 124v.

Stjepanu Vukčiću, njegova sestra Teodora kao majka stajala je uz svoga sina Ivaniša sve do smrti.¹⁷¹

Veliki problemi u konavoskoj politici između dviju porodica, koji su 1423. imali svoje etapno razrješavanje u vezi sa gradom Sokolom, kojeg su oba vlastelina uz pomoć Osmanlija dali Dubrovčanima, imala su i međusobno pomirenje u kojem je posredovao knez Vukac, Sandaljev brat i punac Radoslava Pavlovića. Dubrovčani su procjenjivali da bi knez Vukac mogao pomoći u razrješenu kupoprodaje dijela Konavala Radoslava Pavlovića, ali s tim u vezi nisu prelazili preko Sandaljeve volje.¹⁷² Prilikom razgraničenja između područja Konavala i Dračevice, 1428, uz Sandalja bio je i njegov brat knez Vukac.¹⁷³ Sve to ide u prilog viđenju dobrih odnosa među braćom, pri čemu su braća nastupala pred podanicima kao predvodnici njihovog uglednog roda Kosača.

U instrukciji svome poslaniku kod Sandalja Hranića povodom smrti kneza Vuka Hranića Dubrovčani početkom marta 1424. spominju i kneza Vukca Hranića. Ukoliko ga sretne, poslanik je i njemu biranim riječima trebao izraziti saučešće.¹⁷⁴

¹⁷¹ Ђирковић, *Историја*, 256; Nilević, *Vojvoda*, 349-361.

¹⁷² “Appresso hauemo inteso quanto voi dite che voiuoda Sandagl ve a parlato di facti di Radossauo Paulouich el qual si vorria ridurre a gratia col dicto voiuoda et sopra di cio molto sollecita. Et a mandato patarino et altri per auere acordio in la grazia di Sandagl et quanto per conte Volchaç vien fauoregiato et per voi confortado che questo acordio segua la qualcosa molto ne a piacesta et perche la nostra vogla sempre e pure accesa alla altra parte di Canal et cosi speremo che sia in desiderio a voiuoda Sandagl ... Appresso dobiate domandare el dicto voiuoda che sel fosse di suo volere et sel vedesse chel vostro parlar sopra di cio con suo frar conte Volchaç fosse utile considerato chel sia a Radossauo suocero et sicome padre chel vi consigli et dica sel vuol che sopra di cio voi parliate con lui perche in tucto volete seguire el suo parere et consiglo. Et sel dice che no, et voi non dite piu auanti, ma sel dice di si, et voi dite chel vi vogla auisare del modo et che parole voi dobiate dire [f. 142] al dicto conte Volchaç. Et come voi sarete auisati da lui et informati cosi farete. Et di tucto quanto arete seguito ne dobiate auisar per vostra litera [f. 142v]” (16. I. 1423), Lett. di Lev., VIII, 142-142v.

¹⁷³ O tome se govori u vrijeme Stjepana Vukčića: “per la bona memoria de vayuoda Sandagl che quale venne in persona insieme con lo suo fradello conte Vuoch et com lo suo exerzito allo luogho et con li suoy oghi volse vede et esser presente a quello neso venduto et dato secondo che noto et manifesto a Dio et alli homeni del mondo et maxime sopra tuti alla soa signoria” (4. 7. 1445), Isto, XIII, 176v-177. Napisano «conte Vuoch» navelo je S. Ćirkovića na postavku da se radi o Sandaljevom bratu Vuku, Ђирковић, *Херцег*, 86. Knez Vuk Hranić nije mogao biti prisutan razgraničenju iz 1428. jer je već bio umro.

¹⁷⁴ “per caso conte Volchaç fesse li presente e scontrandoui con luy allo camino e voi cum simile

Vukac Hranić je umro juna 1432. Kada već postoji prilika da se odredi, preciznije kazano, to se desilo poslije 22. maja, a prije 2. jula 1432.¹⁷⁵ U pismu poslatom početkom jula 1432. ambasadoru Blažu Đorđiću kod Sandalja Dubrovčani izražavaju saučešće vojvodi Sandalju i rodbini, Vukčevom sinu knezu Stjepanu, udovici Katarini, koju imenom ne spominju (*dona fu del conte Vochac*) i Vukčevoj kćerki Teodori, koja je tada bila razdvojena od svoga muža zbog pratećeg Konavoskog rata i neslaganja politike Pavlovića i Kosača.¹⁷⁶

Teško je konkretnije odrediti na kojem se prostoru nalazio posjed kneza Vukca Hranića.¹⁷⁷ Na jednom mjestu vidi se da bi njegov posjed bio na matičnom prostoru koji su imale Kosače, u nedovoljno definiranom opsegu područja 'Drine'. Krajem septembra 1415. spomenut je Gruban Branilović 'de Drina', kao čovjek Vukca Hranića, a koji je optužen 1436. za učešće u pljački na području Cernice.¹⁷⁸ Pouzdano se zna da je Vukac naslijedio posjed Jeleča od brata Vuka, koji je umro 1424. Novembra 1427. Vukota Obradović Nemio i njegov sin Radonja iz Podjeleča navedeni su kao ljudi Sandaljevog brata kneza Vukca Hranića.¹⁷⁹ Na području Tjentišta, upravo pred Vukčevu

parole vi dolete dela morte del detto conte Volch" (3. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 25.

¹⁷⁵ "Ego Chouaç Bogosalich homo comitis Vochaç in Tintista confiteor quod super me et omnia bona mea obligo me dare et soluere Radossauo Miochanouich armerio yperperos triginta sex usque ad III° menses" (22. 5. 1432), Deb. Not., XV, 209. Druga granica u sljedećoj napomeni.

¹⁷⁶ "a vuy nobile e sauiro ser Blasio de Zorzi ambassador nostro a voiuada Sandagl al conte Stephano suo neuo et ala dona fu del conte Vochaç ... voiuada, habiando inteso i signori de Ragusa de la morte del magnifico conte Vochaç bon fratello della signoria vostra ... vui trouasse madona Theodora la qual e sta repudiada da Radossau Paulouich e fu fiola del conte Vochaç cum algun de i detti voiuada Sansagl [? *Sandagl*] conte Stefano e dona fu del conte Vochaç, ve cometiamo dobiati condolerui g'lei e consolarua per lo modo dito via abiamo far dobiati con li altri di sopra" (2. 7. 1432), Lett. di Lev., XI, 100-100v; **Ивић**, *Родословне, /Косаче (Херцеговићи)/*.

¹⁷⁷ **Динић**, *Земље*, 187-188.

¹⁷⁸ "Gruban Branilouich de Drina homo Vuchacii Cragnich" (29. 9. 1415), Div. Canc. XL, 229v; "Gruban Branilouich. Eo quia in Cerniza" (4. 9. 1436), Lam. de foris, XI, 189v; "Questi sono li nomi deli debitori ... conte Vochaz Cranich ... miser Sandagl Chranich ... Gruban Branilouich homo de conte Vochaz ... Grupcho zarinich de voyuoda Stipan" (11. 3. 1443), Div. Not., XXVI, 164-170. Nešto ranije je spomenut: "Vratcho Branillouich, homine voyuode Vlatchi" (15. 8. 1392), Div. Canc., XXX, 133v.

¹⁷⁹ "Nos Vuchota Obranich Nemio et Radogna filius dicti Vuchote de Podielaz homines comitis Volchaç Cranich confitemur quod super nos et omnia bona nostra obligamus nos dare et soluere ser Johanni de Prodanello yperperos quinquaginta quinque usque ad dies decem" (10. 11. 1427), Deb. Not., XIV, 155v. Nešto ranije: "Nos Vochota Obradouich dictus Nemio et Radogna filius

smrt, maja 1432. spomenut je Kovač Bogosalić kao čovjek kneza Vukca Hranica.¹⁸⁰ Interesantnim se može navesti da je Vukčeva supruga Katarina, majka Stjepana Vukčića, kasnije spominjana na tom području. Kada je novembra 1450, carina na Tjentištu bila predmet reakcije Dubrovčana prema hercegu Stjepanu, njegova majka Katarina, udovica kneza Vukca, odgovala je za tu carinu.¹⁸¹ Izneseno dovoljno govori u prilog činjenici da se porodica Sandaljevog brata Vukca vezala za područje Tjentišta. Na ovome području mogli bismo prepoznati i jedno usputno navođenje iz juna 1428. Dubrovčani su se žalili tada Sandalju na brojne carine koje su kao kršenje starih običaja bile na njegovom posjedu. Pored spominjanih, - Nekranja, Nereza, Bune, Vrapča i Trebinja, oni spominju i neke nove običaje (*usançe nuoue*) za njihove trgovce na *zemlji* kneza Vukca, njegovog brata (*lo paese di conte Volçaç so fratello*). On je negdje na dubrovačkom trgovačkom putu uvodio neke nove obaveze trgovcima, na sličan način kako je to rađeno i na bosanskom putu, odnosno 'putu kralja Bosne'¹⁸², pa bi se najvjerojatnije i u ovom slučaju moglo raditi zapravo o području Tjentišta i drinskom putu koji je kontrolirao knez Vukac. U ovome pravcu išao bi i jedan uvjerljiv spomen iz Konavoskog rata, kojim je prostor na kojem se nalazi Vukčev sin knez Stjepan spominjan i označavan kao tranzitno područje snaga vojvode Radoslava Pavlovića, koji je ugrožavao Dubrovčane.¹⁸³ Izvjesno je Stjepan Vukčić naslijedio i vodio posjed svoga oca

ipsius Vochote confitemur quod super nos et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere Antonio de Butcho yperperos triginta septem et grossos duos usque ad tres menses proxime futuros" (16. 8. 1426), Isto, 47v.

¹⁸⁰ "Ego Chouaç Bogosalich homo comitis Vochaç in Tintista" (22. 5. 1432), Isto, XV, 209.

¹⁸¹ "gabella de Tintiste la qual asuna soa madre ... de Tintiste nui parleremo cum la madre" (20. 11. 1450), Lett. di Lev., XIV, 46.

¹⁸² "Et che anche per lo paese di conte Volçaç so fratello e facte usança nuoue le quali gli piazza di far tuor via. Et se lui scusasse chel fradello e volotaroso et che lui di cio non si impaça gli possete dire chel conte Volçaç suo fradello non sarebbe salue quanto piacesse alla sua signoria. Et pero lo pagute che facia tuor via queste nouitadi dicendogli per similitudine di quelle nuoue gabelle che a tolte via el re di Bosna et redunto et facto rendere li denari che iera stati tolti contra le usança antiche" (10. 6. 1428), Isto, X, 92.

¹⁸³ Dubrovački poslanik trebao je saopćiti Sandalju: "li homeni di Radossau venir sopra lo vostro terreno a combattere et salire li nostri mercadanti non riguardando nullo honore dela magnificencia vostra ne anche respetando alla presentia dil vostro nieuo il qual pur representa la persona vostra" (13. 5. 1430), Isto, 135v.

Vukca poslije njegove smrti. Još za Sandaljeva života Stjepan Vukčić zabilježen je sa svojim čovjekom, vjerovatno iz Jeleča.¹⁸⁴

Treći sin Hrane Vukovića Vuk Hranić nosio je djedovo ime, a najkasnije se pojavio na historijskoj pozornici. Iako najmlađi od braće, prvi je i relativno rano umro. Kao što se iz priloženog može vidjeti, iza njega je ostalo trenutno nekoliko nerješivih dilema. Prvi put je spomenut na samom početku 1405. kao vlastelin.¹⁸⁵ Vuk je spomenut i krajem aprila 1405.¹⁸⁶ To je i vrijeme kada se ženio. Pored svoga brata Sandalja, koji se oženio Katarinom, Vuk se oženio Jelenom, Katarininom sestrom. Dvije sinovice moćnoga Hrvoja Vukčića bile su polusestre i kćerke tada pokojnog Hrvojevog brata bana Vuka Vukčića. Ta dvostruka bračna veza Kosača sa Hrvatinićima ozvaničila je dobre i čvrste odnose dviju porodica i označila svojevrсни vrhunac uzdizanja Kosača.¹⁸⁷

Ni iz braka kneza Vuka i Jelene skoro ništa nije poznato. Uz jasne vizure političke pozadine bračnog vezivanja Hrvatinića i Kosača, ne možemo a da se bar ne upitamo da li je baš to bilo okrilje za oba braka. Sandaljevi brakovi nisu proizveli direktno naslijeđe, a isto tako ni brak kneza Vuka i Jelene. Jelena, supruga Vuka Hranića, svoje zadnje godine provela je u samostanu Sv. Benedikta u Splitu. Sastavila je oporuku marta 1437. Pri registraciji njene posljednje volje, uz njen testament zabilježeno je da je Jelena udovica kneza Vuka Hranića. Međutim, sama Jelenina oporuka ne spominje ni Vuka Hranića ni eventualnu djecu kao naslijeđe.¹⁸⁸ Ipak, spominjanje da je Jelena udovica Vuka Hranića značajan je pokazatelj da taj brak nije valjano raskinut.

S obzirom da se u izvorima javljaju nasljednici Vuka Hranića, nije jasno na koji se način sve to dešavalo u njegovoj porodici. Prekid braka Sandalja s

¹⁸⁴ “Radossauus Miochanouich ... supra Radinaz Pribudinouich hominem Stephani nepotis Sandagl. Eo quia iam pluribus diebus decursi dictus Radinaz per vim sibi in Bosna accepit violenter pelles XXVII castratis et caprorum et unam pellem vitelanam” (12. 9. 1433), Lam. de foris, X, 65. Nešto ranije jedan Pribudinović zabilježen je da je iz Podjeleča: “Nos Radassinus Pribudinouich et Radogna Vuchotich socii de Podieliza confitemur quod super nos et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere Radossauo Miochanouich magistri armorum yperperos viginti, quinque grossi usque ad festum sancti Martini” (19. 5. 1432), Deb. Not., XV, 208.

¹⁸⁵ “Millath Milčinouich de Xabiza homo Volchi Crainich” (6. 1. 1405), Div. Canc., XXXV, 138v.

¹⁸⁶ Iorga, *Notes*, II, 106 (30. 4. 1405).

¹⁸⁷ Анчић, *Просонографске цртице*, 37-56.

¹⁸⁸ (18. 3. 1437), Smičiklas, *Codex diplomaticus*, X, 303-305; Анчић, *Просонографске цртице*, 38-39.

Katarinom mogao je imati jak odraz i na brak Vuka i Jelene. Najzad, u istim konstelacijama je i sklopljen. Raskol između porodica Hrvatinića i Kosača mogao je uništiti i stabilan brak Vuka i Jelene. Teško je povjerovati da se taj brak održao do smrti Vuka Hranića. Ipak, nije poznato kada je Jelena napustila posjed Kosača.¹⁸⁹ Informacija koja spominje Jelenu marta 1421, kada su Sandaljevi poslanici u Veneciji tražili da u njeno ime preuzmu imovinu pokojne banice Anke ipak ne spominje da je ona supruga Vuka Hranića. Kao da su Mlečani znali da taj brak više ne egzistira. Možda je stoga i njihov odgovor bio u skladu s tim da stvar prvo moraju preispitati. Po svemu sudeći, ostaje nejasno zašto njen brak i suprug Vuk tada nisu spomenuti.¹⁹⁰ Logična bi bila postavka da je ovo Sandaljevo poslanstvo izlazilo u susret supruzi njegovog brata Vuka. Ipak, može stajati i mišljenje da je ova ambasada usput mogla izići u susret interesima Vukove bivše žene Jelene. Teško je tvrditi da je Sandalj htio iskoristiti situaciju.¹⁹¹ Izostajanje spominjanja Jelene desilo se i u dubrovačkom saučešću Sandalju Hraniću marta 1424.¹⁹²

Vidjeli smo da je knez Vuk, kao i knez Vukac, bio u svim pratećim kombinacijama kao jedan od mogućih nasljednika Sandaljeve imovine uložene u depozit. Primijetili smo i da njegovi nasljednici nisu imali ravnopravan status kao i nasljednik Vukca Hranića Stjepan Vukčić. Izvjesno je da su Ivan i Sladoje Vuković, sinovi Vuka Hranića proizvod nekog drugog braka. Prema kasnije uočenim nesuglasicama između Ivana Vukovića i Stjepana Vukčića, dvojice stričevića¹⁹³, moglo bi biti da je u pitanju bila ili ranija bračna veza Vuka Hranića ili, vjerovatnije, vanbračna veza čije naslijeđe nije priznavao ni

¹⁸⁹ Drugačije postavljeno u, **Анчић**, *Просонографске цртице*, 39, 47; **Тошић**, *Споредна грана*, 72.

¹⁹⁰ (10. 3. 1421), **Ljubić**, *Listine*, VIII, 74-75; **AAV**, II/10, 260-264.

¹⁹¹ Tako je još ranije, za isti deponirani novac Sandaljev poslanik aprila 1412, dakle, u vremenu kada je Sandalj već bio oženjen Jelenom, kćerkom kneza Lazara, pred Mlečanima istupao u Sandaljevo ime, u ime njegove bivše supruge Katarine i punice banice Anke, (22. 4. 1412), **Ljubić**, *Listine*, VI, 253. Ni tada Mlečani nisu izišli u susret Sandaljevom poslanstvu koje je htjelo da obavi podjelu u ime obje strane: "Et propterea nisi veniret aliqua persona cum litteris et sindicatu ad plenum pro parte ipsarum dominarum, non possemus ullo modo mouere scripturam de pecunia, nec translate aut facere ullam diuisionem", Isto.

¹⁹² Iznad, sa lijeve strane instrukcije "Commissio ser Blaxi de Georgio ad Sandagl pro morte fratris" (3. 3. 1424), *Lett. di Lev.*, IX, 25.

¹⁹³ **Ђирковић**, *Херцег*, prema registru.

Sandalj Hranić. Kao takva, ova druga Vukova bračna veza ostavljala je traga među njegovim naslijeđem još za njegova života.

Knez Ivan Vuković spominje se kao svjedok 1419, pa je pravo pitanje kada se rodio, s obzirom da je punoljetstvo računato sa 14 godina.¹⁹⁴ Moglo bi se reći da je knez Vuk imao vanbračnu vezu prije nego je stupio u brak sa Jelenom, da je Ivan Vuković zaista bio rođen prije Stjepana Vukčića i da je to izvor budućih nesporazuma koji su nastajali među njima. Najzad, Stjepan Vukčić će se pojaviti sa titulom kneza tek 1429, dok je tu titulu Ivan Vuković imao 1419. Kao sinovac Sandalja, knez Ivan Vuković spomenut je u Veneciji jula 1442.¹⁹⁵ U svakom slučaju pozicioniranje Ivana i Sladoja Vukovića (njegov prvi spomen 1429) među četiri kuće roda Kosača, spominjanih 1419, 1420, 1429, 1431, 1433, 1435 i 1438, ostaje pokazateljem pomjerene razine srodstva i kao izraza moguće vanbračne veze kneza Vuka Hranića.¹⁹⁶ Ivan Vuković je zadavao dosta muka Stjepanu Vukčiću, ali je i uživao njegovu ipak rođačku naklonost.¹⁹⁷ Sredinom maja 1466. kao porotnik spomenut je Ivan Vuković bez nekog posebnog određenja, ali sa pretpostavkom da bi mogao

¹⁹⁴ “заклеше се властеле нашега племена ... кнезь Иванъ Вѣковићъ” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 297.

¹⁹⁵ “darentur Comiti Iohanni de Bossina, nepoti quondam Magnifici Sandali” (27. 7. 1442), AAV, II/17, 220. Uporedi, Isto, (24. 7. 1442), 215-216.

¹⁹⁶ “кнезь Иванъ Вѣковићъ” (30. 5. 1420), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 313; “кнезь Иванъ и кнезь Сладою Вуковиќиќъ и нию устанкѣ по мѣшкоу колкнѣ” (15. 7. 1429), Isto, 376; (10. 11. 1429), Isto, 378; (6. 2. 1431), Isto, 381; (21. 2. 1433), Isto, 381, 383; (10. 10. 1435), Isto, I/2, 39; (18. 9. 1438), Isto, 51. Treba napomenuti da osim mletačkog spominjanja da se radi o Sandaljevom sinovcu nigdje drugo nije data takva oznaka, kao ni da nigdje direktno nije kazano da su Ivan i Sladoje sinovi Vuka Hranića. D. Kovačević-Kojić govorila je o ‘vlaškom knezu Sladoju Vukoviću, inače rođaku Sandalja Hranića’, Kovačević, *Učešće*, 84. Ta linija je izrijekom uočena na jednom mjestu, ali teško je znati i da li je baš u pitanju Sandaljev rođak: „Vlathus Oputiza homo ser Nicole Mat. de Georgio coram domino Rectore ser Johanne de Menze fecit lamentum supra Iuanis Dobrilouich vlacchum de li Bobani, dicens quod furatus fuit sibi equum unum in Papaga qui erat suprascripti ser Nicole. Quem equum dictus Iuanis dedit comiti vlacchorum qui nominatur Sladoe Vocouich“ (9. 10. 1444), Lam. de foris, XVIII, 106v.

¹⁹⁷ Тошић, *Споредна грана*, 72-74.

biti naš knez Ivan Vuković.¹⁹⁸ Sladoje Vuković spomenut je 1441.¹⁹⁹ Radonja, čovjek Sladoja Vukovića, spomenut je maja 1450.²⁰⁰ Sladoje je pao u osmansko sužanjstvo. Maja 1465. gostu Radinu odobreno je da ostavi novac i srebro u Dubrovnik za njegovo oslobađanje.²⁰¹

Kao i u slučaju brata Vukca, ni knez Vuk nije se isticao zasebnim potezima uz moćnoga Sandalja. I on je bio uz svoju braću. Ostalo bi nejasno zašto se i on nije našao u kombinacijama oko stjecanja dubrovačkog plemstva 1405, kada su to ostvarili Sandalj i Vukac. On je to uspio tek 1419. prilikom ozvaničenja kupoprodaje Konavala.

Izvjesno je da je knez Vuk bio s bratom u Sutorini marta 1410. Tamo im je poslano jedno dubrovačko poslanstvo. Razmatranja o poklonima obavljena su 3. marta, a 5. marta 1410, Sandalju i njegovom bratu knezu Vuku u Sutorinu poslano je poslanstvo koje su sačinjavali Nikola Gučetić i Teodor Prodanelić.²⁰² Po svemu sudeći sa Sandaljevim bratom Vukom tada je bila i njegova supruga Jelena, inače sestra njegove žene Katarine. Može se nagađati o dimenziji skupa familije koja je tada bila okupljena u Novom, jer upravo tada se vrši izmirenje između banice Anke i Sandalja.

Najznačajniji događaj u kojem je učestvovao knez Vuk bilo bi čuveno ubistvo kneza Pavla Radinovića. Izvor navodi da je Vuk Hranić bio sa Sandaljem na Parenoj poljani kod Sutjeske kada je ubijen knez Pavle augusta

¹⁹⁸ Među četiri porotnika koji su trebali da riješe jednu parnicu 1466. naveden je Ivan Vuković ali bez posebnog određenja. S obzirom da se i ostali mogu prepoznati kao ugledniji predstavnici vlastele, čini se da bi i ovo mogao biti upravo naš knez Ivan Vuković: "Ivano Vocovich, Stiepan Zemerovich, Tvrtho Iamomet et Pavao Vardich" (15. 5. 1466), *Недељковић, Мешовита порота*, 115.

¹⁹⁹ "Sladoe Vucouich" (3. 2. 1441), Div. Not., XXV, 36; *Živković, Ekonomsko-socijalne promjene*, 32-33.

²⁰⁰ (8. 5. 1450), Lam. de foris, XXIII, 146v. Možda je i spomen kneza Sladoja iz Bosne vezan za Sladoja Vukovića: "Quidam nuntius comitis Sladoe de Bosna cum literis dicti comitis Sladoe" (27. 4. 1461), Div. Canc., LXX, 71v.

²⁰¹ (4. 5. 1465), *Динић, Из Дубровачког архива, III*, 234. O oslobodenju Sladoja iz osmanskog ropstva govori se i kasnije: "unam centuram argenti ... in casu quo dictus ser Nicola de Palmotta liberaret de manibus Turchorum Sladoe Vuchouich" (26. 3. 1466), Div. Not., L, 46v. O Ivanu i Sladoju Vukoviću i, (22. 4. 1466), Isto, XLIX, 103.

²⁰² "de donando Sandagli trecentos quinquaginta perperos et Volcho eis fratrem centum quinquaginta perperi in panno" (3. 3. 1410), Ref., XXXIII, 270v; *Iorga, Notes, II*, 124.

1415.²⁰³ Uzima se da je tada zarobljeni čovjek Pavla Radinovića, Brailo Tezalović, čuveni trgovac i poslanik porodice Pavlović, dospio u njegovo zarobljeništvo.²⁰⁴ Knez Vuk (Hranić), spominjan je i septembra 1420. Na jednoj povelji je nedostajao njegov pečat.²⁰⁵

Vuk Hranić umro je 1424, vjerovatno u februaru mjesecu. Na samom početku marta 1424. dubrovački poslanik Blaž Mateja Đorđić trebao je u ime Dubrovčana izjaviti saučešće vojvodi Sandalju zbog smrti njegovog brata Vuka.²⁰⁶ Ukoliko bude prisutan ili ukoliko ga sretne, saučešće treba izraziti i bratu knezu Vukcu.²⁰⁷

Ni posjed Vuka Hranića ne može se najjasnije odrediti. Prema poznatom radilo bi se o usitnjenim posjedima na području Jeleča, Bileće i Ljubinja, nekako naslonjenim na posjed starijeg brata Vukca. Među prvim poznatim stanovnicima područja Jeleča i župe Govze jeste Radoslav Nemio, čovjek Vuka Hranića. On je optužen od Brajana Perunčića da je sredinom 1411. ukrao njegov med.²⁰⁸ Njegovi nasljednici prepoznaju se po njegovom neobičnom imenu koje se održavalo, ali se ipak nije ustalilo kao prezime. Tako se na području Jeleča u trgovačkoj djelatnosti isticao Vukota Obradović zvani Nemio i njegov sin Radonja. Njegov prvi spomen pokazuje da je on bio iz Foče.

²⁰³ “possa venne conte Voc et alguno de Sandal li taglo la testa al dicto conte Polo et rimase morto“ (24. 8. 1415), Lett. di Lev., VII, 133v.

²⁰⁴ Šire u, **Živković**, *Kreditno-trgovačke veze*, 306.

²⁰⁵ Teško je znati o čemu se konkretno radi. Sa strane: “Pro pouegla mittenda ad comitem Vochum qui super ea bullam poneat”; “Prima pars est de scribendo ambaxiatoribus existentibus apud voyuodam Sandaliam ut ipsi per expeditorem eorum mittant pouegliam ad comitem Vochum qua super ea bullam suam ponat” (15. 9. 1420), Cons. Rog., II, 142v.

²⁰⁶ “Magnifico voiuoda la çentilhomini di Ragusa vostri cari amici sentando la nouella de la morte de la bona memoria del magnifico conte Volch vostro fratello multo li ne increse et molto ferie dole considerando la vita sua era utile et neccessaria alla magnificentia vostra et era bona et de gran piazet ad ogni rispetto. Dolendonde per parte nostra del caso el piu che porete” (3. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 25. Dosadašnja datiranja, **Динић**, *Земље*, 188; **Бирковић**, *Херцег*, 6; **Анчић**, *Просопографске цртице*, 38-39, 50; **Тошић**, *Споредна грана*, 72.

²⁰⁷ “Et se per caso conte Volchaç fosse li presente o scontrandoui con luy allo caumio e voi con simile parole vi dolete ala morte di detto conte Volch” (3. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 25.

²⁰⁸ “Braianus Peruncich coram domino Dobre de Binzola rectore, conqueriter Radoslauum Nemil, hominem Vuchi Cranich. Eo quia iam sunt menses quatuor quod ipse Radoslauus accepit [prekrižena skraćenica za *sibi*] vi tria centenaria mellis valoris yperperos decem et octo famulo suo in Gopsa, teritorio Vuchi Cranich” (30. 10. 1411), Lam. de foris, II, 102.

Marta 1413. tužbu protiv njega zbog pljačke podnio je Vlatko Dobrovojević, navodeći da mu je Vukota opljačkao 500 libara bakra, te da je 134 libre prodao izvjesnom Zosinu iz Bara, a ostatak zadržao.²⁰⁹ Vukota Obradović spominje se i krajem augusta 1420. u jednoj optužbi oko prodaje soli u Jeleču. Za njega se kaže da je čovjek Vuka Hranića.²¹⁰ Maja 1421. Vukota Obradović zvani Nemio zadužuje se kod Antonija Butkovića na iznos od 67 perpera i 2 groša.²¹¹

Jula 1406. u jednoj tužbi spomenut je Gojko Medošević, vlah Mirušić, čovjek Vuka Hranića. Gojko je tužio izvjesnog Pribinju zbog pljačke sira. On je povezan sa selom Mirušom, smještenom južno od Bileće.²¹² Selo Miruša zaista čuva uspomenu na određene Mirušice, što pokazuje i jedan očuvani okrnjeni natpis.²¹³

Početkom 1405. spomenut je Milat Milčinović iz Žabice kao čovjek Vuka Hranića. On je sklopio ugovor sa Ostojom Milčinovićem o čuvanju krave i teleta te pratećim obavezama s tim u vezi.²¹⁴ Krajem septembra 1421. Pribil Pripčić optužio je veći broj Žabičana, ljudi Vuka Hranića, da su u Trnovu, sa oružjem u rukama, augusta iste godine, orobili 15 koza i jednog

²⁰⁹ "Vlathichus Dobrouoyeuch ... supra Vochotta Obradouich de Cozze, dicens quod dictus Vochotta furatus fuit libris 500 rami de quibus vendidit Zasino de Antibaro libris CXXXIII et rescidium tenere pro se de anno proxime elapssso de mense decembris proxime elapssi" (21. 3. 1413), Isto, III, 60v.

²¹⁰ "Iuchus Mladenouich ... supra Volchottam Nemil hominem voiuode Volchi Cranich. Eo quia dum in isto vere transacto idem accusator in loco dicto Jeleč emisset certam salis quantitatem ab accusatori predicto" (28. 8. 1420), Isto, IV, 236; Ковачевић, *Градска насеља*, 256.

²¹¹ "Ego Vochotha Obradouich dictus Nemio confiteor quod super me et super omnia bona mea obligo me dare et soluere Anthoe de Butcho yperperos sexaginta septem et grossos duos de Ragusio hinc usque ad unum mensem" (7. 5. 1421), Deb. Not., XIII, 287v.

²¹² "Goychus Medosseuich vlah Mirussich, homo Volchi Cranich ... supra Pribignam venditorem caxe, dicens hodie apud lobram in Ragusii dictus Pribigna furtiue mihi abstulit I caxeum valoris grossos V ÷ [5,5]" (8. 7. 1406), Lam. de Intus, I, 193; Динић, *Земље*, 188. U dokumentu se govori o jednom čovjeku, a ne o ljudima, kako je dato u, Vego, *Naselja*, 131.

²¹³ "А си гробъ ... Мирдшића. Градих за ово почивали(ште), а ти и ђ самъ (биљ) како и ви а ви ђ(ете) (ви)ти како и ђа", Vego, *Zbornik, III*, 18-19; Isti, *Novi i revidirani (nastavak)*, (1964), 187.

²¹⁴ "Millath Milcinouich de Xabiza homo Volchi Crainich facit manifestum habuisse et recepisse ab Ostoya Milcinouich bastasio in Ragusio unam vacham cum vitulo ad tenendum, passendum et fideliter custodiendum cum pacto expresso. Quod totus nasciturus ex dicta vacha sit dicti Hostoie. Et similiter vacha cum vitullo" (6. 1. 1405), Div. Canc., XXXV, 138v.

jarca. Spomenuti su Radoslav Drugalinović i njegov nećak Božidar, te Radovac Milatović, Stojko Ratković i Dobrilo Radosinjić.²¹⁵ Oktobra 1422. više je ljudi kneza Vuka Hranića bilo optuženo od strane Teodora Prodanelića zbog pljačke dva vola na dubrovačkom području u tzv. Novim zemljama. To su Priboje Petrojević, Rados(1)av Drugalin(ov)ić, Novak Milošević, braća Vlatko i Božidar Drugalin(ov)ić i Radovac Bulošić.²¹⁶

Dok se za kneza Vukca ne može pronaći takva situacija, kod drugog Sandaljevog brata Vuka Hranića u dva navrata spominje se titula vojvode. U jednoj tužbi registriranoj krajem augusta 1420. optužen je Vukota Obradović Nemio, čovjek 'vojvode' Vuka Hranića, a krajem septembra 1421. optužen je veći broj Žabičana, ljudi 'vojvode' Vuka Hranića.²¹⁷ S obzirom da u ranijim i kasnijim spominjanjima Vuka Hranića ovo vojvodstvo nije navođeno, naročito u dokumentima odluka dubrovačkih vijeća i u ćirilskim dokumentima, reklo bi se da je u pitanju pogrešno navođenje. Već pljačka iz oktobra 1422. govori o ljudima kneza Vuka Hranića. Tužitelj, dubrovački plemić Teodor Prodanelić dobro je poznao stanje kod Kosača.²¹⁸ Dovoljno je navesti da se takvo nešto nije činilo sa znanjem i priznanjem Sandalja Hranića. Kada izjavljuju saučesće Sandalju zbog smrti njegovog brata, Dubrovčani navode da se radi o knezu Vuku Hraniću.²¹⁹

S ovim izuzetkom, ozbiljnim s obzirom na vezivanje pojave 1420-1421, i u kojem bi se mogao pretpostavljati trag samovoljnog ponašanja Sandaljevog brata, moglo bi se spajati nezadovoljstvo sinova Vuka Hranića, prije svega

²¹⁵ "Pribil Pripčich de Ternoua ... supra Radosaum Drugalinouich et Radouaç Milathouich et Bosidarum nepotem Radoslauri Drugalinouich et Stoichum Ratchouich, Dobrillum Radosignich de Zabiça homines voiuode Volchi Cragnich. Eo quia dicti accusati violenter et manu armata acceperunt accusatori predicto capras quindecim et ircum unum in festo Sancte Marie de mense augusti in Ternouo" (28. 9. 1421) Lam. de foris, IV, 317.

²¹⁶ "Ser Theodorus de Prodanello ... supra Pribeum Petroeuich, Radossaum Drugalinich, Nouaç Miloseeuich, Vlatcum et Bosidar fratres Drugalinich, Radouaç Buloxich omnes homines comitis Voch Cranich. Eo quia predicti accusati acceperunt dicto accusatori duos boues violenter ad Terras Nouas" (10. 10. 1422), Isto, V, 99.

²¹⁷ "supra Vochottam Nemil hominem voiuode Volchi Cranich" (28. 8. 1420), Isto, IV, 236; "de Zabiça homines voiuode Volchi Cragnich" (28. 9. 1421), Isto, 317.

²¹⁸ "supra ... omnes homines comitis Voch Cranich" (10. 10. 1422), Isto, V, 99.

²¹⁹ "Magnifico voiuoda la çentilhomini di Ragusa vostri cari amici sentando la nouella de la morte de la bona memoria del magnifico conte Volch vostro fratello" (3. 3. 1424), Lett. di Lev., IX, 25.

Ivana Vukovića, koje je primijećeno u doba Stjepana Vukčića. Otvoreni problemski osnov ipak stoji po strani u svojoj definiciji kao pogrešno navođenje, naspram brojnih Vukovih pominjanja u kneževskom dostojanstvu.

O eventualnim drugim srodničkim i pratećim rodbinskim vezama u najužoj jezgri Kosača teško je govoriti. Jedno mjesto zabilježeno početkom juna 1421. izaziva pravu dilemu, ali i nudi mogućnost rješenja. Sandalj je tražio od Dubrovčana jednog kancelara da dođe do Dabra da po riječima njegove rođake sačini punomoć (*usque ad Dabar per accipiendo vocem a cognata dicto voioude per una procura sibi opportuna*).²²⁰ Najprije će biti da se ne radi o području humskog Dabru nego o Dabru u Polimlju, u Despotovini i da bi ovu osobu trebali povezati sa rodbinom Sandaljeve žene Jelene. U svakom slučaju, nekoliko godina kasnije Sandalj je intervenirao kod Dubrovčana za svoju svastiku Despinu.²²¹ Nasuprot tome, jedne prilike, krajem jula 1430, zatečeni smo odsustvom brige vojvode Sandalja za kćerku izvjesnog Balše.²²² Možda je u pitanju kćerka Balše III, sina njegove supruge Jelene, koji je inače umro

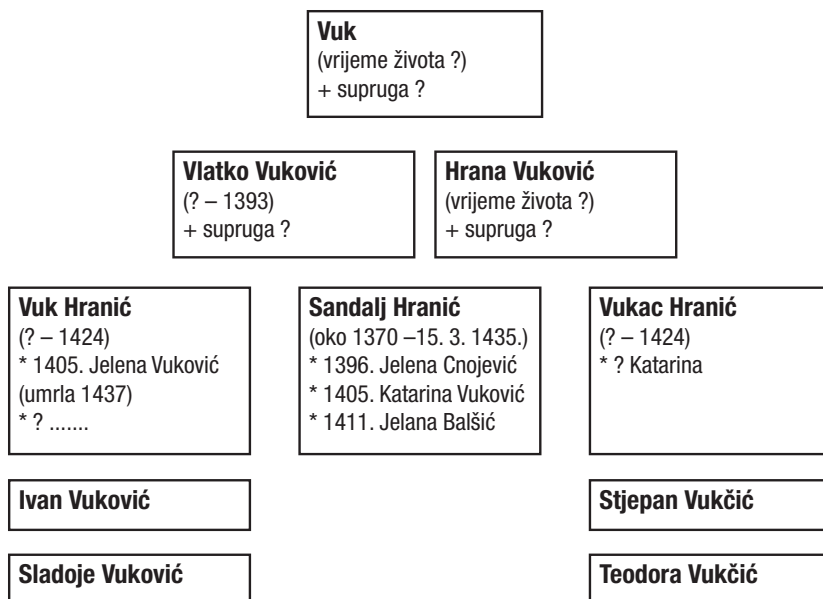
²²⁰ Sa strane: “Pro cancellario mittendo ad cognatam d. voioude Sandagl”; “Prima pars est quod ad complacentiam voioude Sandagl mittatur unus ex nostris cancellariis usque ad Dabar pro accipiendo vocem a cognata dicti voioude pro una procura sibi opportuna”; “Prima pars est de dando libertatem d. Rectori et paruo consilio respondendi ad literas voioude Sandagl et faciendi expensam dicto cancellario mittendo et inueniendi sibi equos” (3. 6. 1421), Cons. Rog., III, 40.

²²¹ “Prima pars est de firmando responsionem dandam ambaxiatori voioude Sandagl pro factis domine Despinae prout allatum fuit per officiales ad id electos”; “Copia dicte responsionis dande in vulgari seruiione sequitur ut infra, videlicet: Noi hauemo al dito la vostra ambassata a noi sauiamente exposta per voi per parte del magnifico voyuoda Sandagl, che a noi piassesse di far uno saluoconducto franco e libero ala magnifica dona Despina che la possa vegnir, star et andar liberamente et franchamente et metere suo depositi in nostra comun come fu detto per voi piu pienamente. Ala qualcosa vi rispondemo che auegna che questa nostra cita di Ragusa abia sempre a ciascun mantegnuda liberta et franchisia a poter vegnir, andar et star libero et franco et nulla di men perche di questo voi domandate priuilegio bollato patente, vi dicemo cosi, che Dio lo sa che per rispetto del magnifico padre de la detta et anche del magnifico despot suo fra et del magnifico voyuoda Sandagl et per la sua propria magnificentia de ley, molto voriamo et desideremo de compiasir a volunta et domanda del del dicto voyuoda come de cordilissimo amico, ma per rispetto che questa magnifica dona e del sangue del magnifico meser lo despot et dela camara sua el qual e a noi cordialissimo amico et protector molto ne piaseria chel detto meser lo despot sopra di çio. Anche noi auisasse per sua lettera o per qualche bona persona e con quele altre bone et belle parole le quale a meser lo Rectore et pizolo consiglio parera” (17. 5. 1423), Isto, 155v.

²²² Dubrovčani u pismu svome poslaniku kod Sandalja: “Molto ne despiace della turbacion de voiouda per la figlia de Balsa pero che sempre voressimo quello fosse a se grato e di sano piisir” (27. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 186.

1421. Koliko je poznato, Balša III je imao dvije kćerke, Jelenu koja se udala za Sandaljevog sinovca Stjepana Vukčića i Teodoru, koja se udala za bosanskog vlastelina Petra Vojsalića.²²³ Ostaje nepoznato o kome bi se radilo.

Rodoslovlje Kosača do vremena Stjepana Vukčića

“Četiri kuće plemena Kosača”

Od 1419. rod Kosača kojima su pripadali Hranići češće se spominje u izvorima. Rod Kosača označavan je nazivom plemena.²²⁴ Primijetili smo da je njegovo porijeklo nepoznato. Slavu čitavog roda izgradio je vojvoda Vlatko Vuković značajnom promocijom porodice svoga oca, izvjesnog Vuka. O mjestu i ulozi čitavog roda u posjedovnoj i društvenoj strukturi na Sandaljevom posjedu ne znamo skoro ništa.²²⁵

²²³ Rodoslov Balšića, *Божих, ИЦГ*, 51.

²²⁴ *Ђирковић, АССВ*, 521-523.

²²⁵ U nekoliko navrata pristupalo se rješavanju pitanja podjele imovine ostale iza Sandalja među članovima četiri kuće roda Kosača. Iz ponuđenog se nisu mogli izvući dalekosežniji zaključci o njihovoj poziciji. Uporedi, *Ђирковић, Херцег*, 18; *Kurtović, Kretanje*, 29-53; *Тошић*,

Prilikom kupoprodaje Sandaljevog dijela Konavala 1419. i kombinacija oko kupoprodaje Pavlovićevog dijela Konavala u režiji Sandalja Hranića 1420. rod Kosača je navođen zbirno, bez dodatnih razdvajanja, kao 'vlastela našeg plemena.' Navedeni su Radivoj Stipković, Radosav Stipković, Radič Stipković, Obrad Hlapomirić, Vlatko Obradović, Ivaniš Ostojić i Ivan Vuković. Njih sedmerica, svi navedeni s titulama kneza, a prema redoslijedu, imenima i prezimenima mogu se grupirati kao trojica braće Stipkovića, Obrad Hlapomirić i vjerovatno njegov sin Vlatko Obradović, Ivaniš Ostojić i Ivan Vuković.²²⁶ Naizgled, to su četiri porodice. Druga navođenja će pokazati da su i tada u pitanju bili dijelovi tri porodične grane (kuće) u rodu Kosača. Četvrta kuća, koja će se kasnije pojaviti sa predstavnicima, tada izgleda, nije imala odraslih muških članova.

Daljnja izričita navođenja članova roda Kosača data su u pratećim oporukama u depozitima Sandalja Hranića u dva navrata 1429, te 1431. i 1433. Tada se prepoznaje njihovo grupisanje u četiri kuće roda Kosača. Jednu kuću čine braća Radivoj, Radosav i Radič Stipkovići, drugu Ivaniš Ostojić i Vlatko Obradović, treću Ivan i Sladoje Vuković i četvrtu Dragiša Gojsalić.²²⁷ Prema svim navođenjima 'vlastele' i predstavnika četiri kuće očito je da su krajem XIV i početkom XV st., pored Vuka Hranića, čiji su vanbračni sinovi činili jednu kuću, značajno mjesto među Kosačama imali kao rodonadžnici i izvjesni Stipko, Hlap²²⁸ i Ostoja, te Dragiša.²²⁹

Споредна грана, 61-77.

²²⁶ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 297. Identična formulacija i niz imena i u drugom navođenju (30. 5. 1420), Isto, 313.

²²⁷ (15. 7. 1429), Isto, 376; (10. 11. 1429), Isto, 378; (6. 2. 1431), Miklosich, *Monumenta serbica*, 365; (21. 2. 1433), Isto, 373; (10. 10. 1435), Стојановић, *Повеље и писма, I/2*, 39. Uporedi tabelu datu niže u tekstu.

²²⁸ Đ. Tošić je bio mišljenja da je sam Obrad Hlapomirić činio jednu kuću, pa je primijetio da se poslije spominjanja 1419. i 1420. njegova kuća više ne spominje, Тошић, *Споредна грана, 62*. Kod spominjanja 'izabrane vlastele' 1419. i 1420. može se zaključiti da su Obrad Hlapomirić i Vlatko Obradović otac i sin, a kroz vizuru svih spominjanja činilo bi se da su jednu kuću činili njih dvojica sa Ivanišom Ostojićem, te da je prema kasnijim navođenjima Obrad izgubio taj status, iako je ostao među "изабраними властели госпоцтва ми и брацтва нашега и слѣгъ" (10. 10. 1435), Стојановић, *Повеље и писма, I/2*, 39. Iz toga bi proizlazilo da vojvoda Sandalj Hranić nije kneza Obrada Hlapomirića smatrao pripadnikom četiri kuće roda Kosača.

²²⁹ M. Vego je svojevremeno iznio mišljenje da se rod Kosača podijelilo u četiri kuće prije 1419, Vego, *Novi i revidirani (nastavak), (1964)*, 202. Iako figurativna, ovo je tačna konstatacija, mada prvi spomen, ne kuća Kosača, nego 'vlastele našega plemena' iz 1419. ipak upućuje na tri kuće.

Ko su, gdje su, šta rade i slično - skoro da ništa ne znamo o predstavnicima četiri kuće roda Kosača iz vremena Sandalja Hranića. Od Stipkovića poznata je jedino poslanička misija koju je, čini se izglednim, upravo Radosav Stipković obavljao za Sandaljevu punicu banicu Anku i suprugu Jelenu u dva navrata tokom 1413.²³⁰ Njegov brat Radič Stipković i Đurađ sin Radivoja Stipkovića isticali su se u doba Stjepana Vukčića. Isto takvo stanje prati se i u slučaju kneza Ivaniša Ostojića, te Ivana i Sladoja Vukovića.²³¹ Nijedna pljačka njihovih ljudi, niti pljačka na njihovom posjedu, karavan ka njihovom naselju i slično, ne pojavljuje se u izvorima u doba Sandalja u vezi sa članovima ove četiri kuće. Tako je i sa vojnim ili kakvim političkim angažmanima. To nas usmjerava ka pretpostavci da se radi o sitnoj vlasteli koja se nalazila u debeloj hladovini kruga i zaštite porodice u izvorima neprikosnoveno obilježavanog magnata vojvode Sandalja.

U svakom slučaju, Sandalj je svojim oporukama osiguravao članove roda Kosača. Kroz tri depozita osigurao je glavne predstavnike, pokazujući tako značaj roda među njegovim nasljednicima i predvodnicima, Stjepanom Vukčićem i njegovim sinovima. Bez obzira na broj članova, muških glavara pojedinih kuća, svaka kuća dobila je jednak dio predviđene zaostavštine koji je dalje dijeljen prema broju muških glavara kuće. Raspodjela imovine izvršena je aprila 1437. Prema poznatom, u uvjetnom brojanju kuća, iz prve kuće imovinu su podigli Đurađ (Radivoja) Stipković, iz druge kuće Vlatko Obradović, iz treće kuće Ivan i Sladoje Vuković i iz četvrte Stjepan, Radosav i Ostoja Dragišić. Iako su po računicama i rasporedu podjele imovine bili predviđeni, u dokumentima kojima raspoložemo izrijeком nije zabilježeno predviđeno podizanje imovine od strane Ivaniša Ostojića iz druge kuće, a iz četvrte kuće to nisu učinila još dva, vjerovatna Dragišića, inače nepoznata člana.²³²

Zbog Vuka Hranića čini nam se da se i stariji opseg porodica u okviru roda Kosača kretao oko tri kuće. U svakom slučaju, prema poznatom, prvi spomen i prvo jasno razdvajanje Kosača na četiri kuće potječe tek iz 1429.

²³⁰ “**РАДОСАВЪ СТИПКОВИЊЪ**“ (24. 1. 1413); “Radoslauus Stipchouich nuncius magnificarum dominarum domine Vanice et domine Catarine eius filie” (30. 6. 1413), **Јиречек**, *Споменици српски*, 62. Ta postavka je izgledna, **Kurtović**, *Depozit*, nap. 51 na str. 72; **Тошић**, *Споредна грана*, 66-67.

²³¹ **Тошић**, *Споредна грана*, 67-74.

²³² Div. Not., XXI, 132-132v; **Ђирковић**, *Херцег*, nap. 53 na str. 18; **Тошић**, *Споредна грана*, 62-65.

Vlastela našega plemena²³³

vjerovatni rodonačelnici	STIPKO	HLAP i OSTOJA	VUK HRANIĆ
1419	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Obrad Hlapomirić Vlatko Obradović Ivaniš Ostojčić	Ivan Vuković
1420	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Obrad Hlapomirić Vlatko Obradović Ivaniš Ostojčić	Ivan Vuković
1435	Radosav Stipković	Obrad Hlapomirić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković

‘Četiri kuće plemena Kosača’²³⁴

vjerovatni rodonačelnici	STIPKO	OSTOJA i OBRAD (? Obrad Hlapomirić)	VUK HRANIĆ	GOJSAV
1429	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Ivaniš Ostojčić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković	Dragiša Gojsalić
1429	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Ivaniš Ostojčić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković	Dragiša Gojsalić
1431	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Ivaniš Ostojčić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković	Dragiša Gojsalić
1433	Radivoj Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Ivaniš Ostojčić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković	Dragiša Gojsalić
1437-1438	Đurađ (Radivoja) Stipković Radosav Stipković Radič Stipković	Ivaniš Ostojčić Vlatko Obradović	Ivan Vuković Sladoje Vuković	sinovi Dragiše Gojsalića (poznata trojica): Dragišić Stjepan Dragišić Radosav Dragišić Ostoja

²³³ Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 297, 313; Isto, I/2, 39.

²³⁴ Isto, I/1, 376, 378; Isto, I/2, 51, 96-97; Miklosich, *Monumenta serbica*, 365, 373.

Raspodjela Sandaljeve imovine među četiri kuće roda Kosača

Prema oporučnim linijama, Sandaljeva tri depozita u kojima je predviđeno da učestvuju i četiri kuće roda Kosača, iznose ukupno 26.320 dukata, 4.266 perpera dubrovačkih dinara i srebra plika 254 litre i 4 unče. Polovina od toga, u iznosu 13.160 dukata, 2.133 perpera i 127 litara i 2 unče pripadala je rodu.²³⁵ Prema predviđenom planu, taj iznos depozita u potpunosti je bio proračunat i dijeljen predstavnicima četiri kuće Kosača tokom 1437. i 1438. Svaka kuća trebala je dobiti jednak dio koji je iznosio 3.290 dukata, 533 perpera i 3 groša i srebra plika 31 litra, 9 unča i 3 aksađa. Dalje je svaka kuća svoj dio dobijala i dijelila prema broju muških glavara. Prema tome, veće iznose dobijali su glavari u kućama u kojima ih je bilo manje. U jednoj kući svoj iznos Stipkovići su dijelili na tri glavara, kuća Obradovića i Ostojića na dva glavara, kuća Vukovića na dva, a kuća Dragišića na pet glavara ili dijelova. Prema očuvanim arhivskim bilježenjima, u kojima se može pronaći sitna omaška prepisivača prilikom detaljnog navođenja za svakog glavara, da se zaključiti da je čitava raspodjela bila do u tančine precizno predviđena i da je takvim taj postupak i bio proveden.²³⁶ To naročito dolazi do izražaja s obzirom da je svakom glavaru (od 12 očuvani su podaci za 9 glavara) pojedinačno navođen njegov dio zaostavštine koja, kao što je iznijeto, nije bila jednaka kod svih njih.²³⁷

Otvaranje čitave raspodjele među četiri kuće roda Kosača započeli su Ivan Vuković i Đurađ Radivoja Stipković koji su svoj dio imovine podigli 12. aprila 1437, uz dubrovačko bilježenje da su Bosanci, izvorom prvog reda naspram pokušaja da se bez uporišta Kosače proglašavaju srpskom vlastelom²³⁸ (*ambo Bosinenses et attinentes condam voiuode Sandagl ex quatuor*

²³⁵ Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 376, 378; Miklosich, *Monumenta serbica*, 365.

²³⁶ U cjelini su samo pokazatelji kuće Stipkovića s tri člana i Vukovića s dva člana, ali i kod njih ima pogreški u navodima. Tako je kod Đurđa Stipkovića dat iznos od samo 17 perpera, a trebao bi biti 177, kao i kod ostale dvojice Stipkovića. Inače bi bilo napravljeno veliko odstupanje. U kući Vukovića Ivan je zabilježen da je dobio 260, a Sladoje 266 perpera. Tri su zasebne i različite cjeline depozita bile predmet raspodjele (dukati, perperi i srebro pliko), a s obzirom na pojedinačne podjele na glavare koji po različitom sistemu unutar kuće dobijaju svoj dio, očito je da je pravljeno minimalno međusobno pretvaranje i kompenziranje pojedinih iznosa u vidu manjih odstupanja. Uz takva neznatna odstupanja upravo su podaci kuća Stipkovića i Vukovića pokazatelji da se radilo o preciznoj podjeli zaostale imovine.

²³⁷ Div. Not., XXI, 132-132v; Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 94-95, 97-98; Ђирковић, *Херцег*, нар. 53 на стр. 18; Тошић, *Споредна грана*, 62-65.

²³⁸ Јанковић, *Црквена организација*, 496-497.

domibus).²³⁹ Svi redom Bosanci (*omnes Bosinenses*) - Vlatko Obradović, Radoslav Stipković, Radič Stipković, Sladoje Vuković i Stjepan Dragišić svoj dio imovine podigli su 20. aprila 1437.²⁴⁰

²³⁹ “Nobiles et egregii viri ser Iuan Vochouich et ser Giurag Radiuoy Stipchouich ambo Bosinenses et attinentes condam voiuode Sandagl ex quatuor domibus attinentium eiusdem voiuode quibus per ipsum voiuodam dimissa et concessa fuit certa quantitas ducatorum, yperperorum et argenti ex deposito quondam predictus quondam voiuoda habebat in comuni Ragusii et dimisit et habet. Asserentes ipsi nobiles per ordinationem predicti olim voiuode de qua ordinatione patet tribus publicis priuilegiis per dominium Ragusii datis et factis predicto quondam voiuode Sandagl actis Ragusii, videlicet, primo die quintodecimo mensis julli M^oCCCC^oXXVIII^o, secundo die X^o nouembris eiusdem millessimi 1429 et tercio die VI februarii MCCCCXXXI, bullatis cum sigillo pendenti eiusdem domini Ragusii titulo et nomine depositi habere debere et creditores fore comunis Ragusii. Et primo dictus ser Iuanus [? *Iuanus*] virtute dictorum trium priuilegiorum habere debere ducatos auri millesexcentos quadraginta quatuor et grossos XXXV. Et in argento plichu libras quindecim, uncis decem et sagis III°. Et in grossis Ragusii yperperos ducentos sexaginta sex et grossos X. Secundo dominus ser Giurag vigore dictorum trium priuilegiorum habere debere ultrascriptis ducatorum auri mille nonaginta sex et grossos XXIII. Et in argento plichu libras decem, uncis septem. Et in grossis Ragusii yperperos XVII et grossos VIII°” (12. 4. 1437), Div. Not., XXI, 132.

²⁴⁰ “Nobiles viri Vlatchus Obradouich, Radossauus Stiepchouich, Radiç Stiepchouich, Sladoe Vochouich et Stipan Dragisich, omnes Bosinenses attinentes condam voiuode Sandag [? *Sandagl*] ex quatuor domibus attinentium eisdem voiuode quibus per ipsum voiuodam dimissa et concessa fuit certa quantitas ducatorum, argenti et yperperorum grossorum Ragusii ex deposito quod ipse voiuoda habet in comune Ragusii. Asserentes quam ipsi nobiles per ordinationem predicti voiuode Sandagl de qua patet tribus priuilegiis superius expressis in precedenti simili actu creditores fore comunis Ragusii titulo et nomine depositi. Et primo predictus Vlatchus habere debere ducatorum auri 1644 grossos 35, argentum libras 15 uncis 10 sagis 4 et in yperperos 266 grossos 10. Secundo suprascriptus Radossauus habere debere ducatorum 1096 grossos 23, argentum libras 10 onzis 7 et yperperos 177 grossos 9. Tercio Radiç habere debere quantum suprascriptis Radossaus habere debent. Quarto predictus Sladoe habere debere quantum dictum est quod habere debent supra Vlatchus Obradouich. Et quinto suprascriptus Stiepan habere debent ducatorum 657 grossos 26, argentum libras 6, onzis 4, sagis 1 et yperperos 106 grossos 7” (20. 4. 1437), Isto, 132v. Za Stjepana Dragišića očuvana je i njegova vlastita izjava pisana ćirilicom čiji je račun iskazivan pojedinačnim dijelom od sva tri uloga u depozitu. Kada se to sve sabere u ukupnom iznosu koji njemu pripada dobije se skoro u potpunosti isto navođenje: “Ѧа кнезь Стѣпанъ Драгишићъ доидохъ њ дѣровникъ самъ своимъ главомъ ка многопочтеномъ кнезь и властеломъ и свои опѣини властеломъ дѣровачцѣмъ за мои дио поклада што намъ встави по себие многопочтено споменѣтъе славни господинъ ми Сандаљ велики воевода рѣсага восаньскога и намъ даде кнезь и властеле дѣровачци мои дио реченьного поклада што вѣше поставив њ дѣровачки комѣнъ њ поклада како се дрѣжи њ записиехъ кое е имао славни господинъ ми воевода Сандаљ”, od 15. jula 1429. u iznosu 16.562 dukata i srebra plika 322 litre i 5 unča, “одъ више реченьного поклада даше ми мои дио дрѣатъ ѡ ста [400] и ѡи [14]

Ostoja i Radosav Dragišić svoj dio imovine podigli su kasnije, 20. jula 1438.²⁴¹

Raspodjela Sandaljeve imovine među četiri kuće roda Kosače

kuće	glavari kuća	dukati	perperi	srebro	ukupno zabilježeno po kućama	ukupno predviđeno po kućama
Stipkovići	Durađ Stipković	1096 d. i 23 g.	17 p. i 9 g.	10 l, 7 u	3289 d. i 33 g. 371 p. i 27 g 31 l, 9 u	3.290 d. 533 p. 3 g. 31 l, 9 u, 3 a
	Radosav Stipković	1096 d. i 23 g.	177 p. i 9 g.	10 l, 7 u		
	Radič Stipković	1096 d. i 23 g.	177 p. i 9 g.	10 l, 7 u		
Ostojić Obradovići	Ivaniš Ostojić				1644 d. i 35 g. 266 p. i 10 g. 15 l, 10 u, 4 a	3.290 d. 533 p. 3 g. 31 l, 9 u, 3 a
	Vlatko Obradović	1644 d. i 35 g.	266 p. i 10 g.	15 l, 10 u, 4 a		
Vukovići	Ivan Vuković	1644 d. i 35 g.	260 p. i 10 g.	15 l, 10 u, 4 a	3289 d. i 34 g. 527 p. i 8 g. 31 l, 9 u, 2 s	3.290 d. 533 p. 3 g. 31 l, 9 u, 3 a
	Sladoje Vuković	1644 d. i 35 g.	266 p. i 10 g.	15 l, 10 u, 4 a		

Дѣкаты златѣхъ и ѿ [2] динара и сребра ꙗ [3] литре и дѣ [4] аксаже. Иоще одъ поклада кои постави реченьни господинь ми воевода Сандаль ...” od 10. novembra 1429. u iznosu 3.000 dukata “... мои дидо реченьного поклада ѿ [70] и ѿ [5] дѣкаты златѣхъ. Иоще ѿ ѿ поклада” od 6. februara 1431. u iznosu od 6.758 dukata, srebra plika 131 litra i 11 unča i 4.266 perpera “мои дидо дѣкаты ꙗ [100] и ꙗ [60] и ѿ [8] дѣкаты златѣхъ и динари ꙗ [100] и ꙗ [6] перпер и ꙗ [7] динара и сребра ꙗ [3] литре и ꙗ [3] ѿнче и ꙗ [3] аксаже” (20. 4. 1437), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 94-95.

²⁴¹ Za Radosava i Ostoju Dragišića nisu pronađeni notarski zapisi o podizanju imovine, ali su sačuvane njihove priznanice u kojima je iz svakog depozita posebno nabranjan dio koji pojedini od njih dobija: “ѿ Радосавѣ Драгишићѣ Косача доидохъ ѿ Дѣвровникѣ самѣ своимѣ главомѣ ... за мои дидо поклада цю нам остави ... Сандаль ... дѣкаты ѿ дѣ [414] и ѿ [20] динара и сребра мои дидо ꙗ [3] литре и дѣ [4] аксаже ... ѿ [70] и ѿ [5] дѣкаты ... дѣкаты ꙗ [160] и ѿ [6] и ꙗ [24] динари и оште ми даше мои дидо динари ꙗ [100] и ꙗ [6] перперѣ ꙗ [7] динари иоще ми даше мои дидо сребра ꙗ [3] литре и ꙗ [3] ѿнче и ꙗ [3] аксаже” (20. 7. 1438), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 96-97. Prema Lj. Stojanoviću, tekst priznanice Ostoje Dragišića na mjestu cifara koje govore o iznosu razlikuje se samo izostankom 24 dinara. Bilo bi iz prvog depozita: 414 dukata i 20 dinara, srebra 3 litre i 4 aksade; iz drugog depozita 75 dukata i iz trećeg depozita 166 dukata, 106 perpera i 7 dinara te srebra 3 litre, 3 unče i 3 aksade (20. 7. 1438), Isto, 97-98. U cjelini, Radosav Dragišić je po službenom kursu pretvorenim ciframa ukupno dobio: 656 dukata i 8 groša, srebra 6 litara, 4 unče i 1 aksad i 106 perpera i 7 groša. Po istim normama Ostoja Dragišić je dobio 655 dukata i 20 groša, srebra 6 litara, 4 unče i 1 aksad i 106 perpera i 7 groša.

kuće	glavari kuća	dukati	perperi	srebro	ukupno zabilježeno po kućama	ukupno predviđeno po kućama
Dragišići	Dragišić Stjepan	657 d. i 26 g.	106 p. i 7 g.	6 l, 4 u, 1 a	1969 d, 18 g. 318 p. 21g. 19 l, 3 a	3.290 d. 533 p. 3 g. 31 l, 9 u, 3 a
	Dragišić Radosav	656 d. i 8 g.	106 p. i 7 g.	6 l, 4 u, 1 a		
	Dragišić Ostoja	655 d. i 20 g.	106 p. i 7 g.	6 l, 4 u, 1 a		
	?					
	?					

d= dukat (1 dukat =3 perpera = 36 groša)

p= perper (1 perper = 12 groša)

g= groš (ili dubrovački dinar)

l= litra (1 litra = 12 unči = 72 aksada)

u= unča (1 unča = 6 aksada)

a= aksada

U svemu ovome jedno mjesto u raspodjeli Sandaljeve zaostavštine izaziva sumnju u date postavke i računice. Naime, 15. 6. 1438, mjesec dana prije nego li su Ostoja i Radosav Dragišić otišli po svoje dijelove nasljedstva, Stjepan Vukčić je iz depozita, uloženog 6. 2. 1431. od strane Sandalja sa ulogom od 6.758 dukata, 4.266 perpera i srebra plika 131 litra i 11 unča izuzeo je 4.000 dukata, tako da je u tom depozitu, prema zapisanom preostalo 2.758 dukata, te 4.266 perpera i 131 litra i 11 unči srebra.²⁴² To ne bi bilo ništa neobično da tih 4.000 dukata prelazi polovinu dukata predviđenih za četiri kuće roda Kosača u tom ulogu. Izgleda da je u pitanju dubrovačka greška, tj. da je to izuzimanje umjesto iz četvrtog preostalog Sandaljevog uloga iz 1433. greškom napisano uz vrijednosti ovog oporučno jasno izraženog uloga iz 1431.²⁴³ U svakom slučaju Stjepan Vukčić je sa sinovima septembra 1438. podigao svu imovinu preostalu iza Sandalja pa je i sve to poravnato bez problema.²⁴⁴ Izgleda da je tada razriješeno i pitanje onih glavara iz pojedinih kuća koji nisu do tada podigli svoj dio imovine (Ivaniš Ostojić i dva moguća Dragišića). Naime, u priznatici o primljenoj imovini, pojedinačno nenabrojanoj, navedeno je da se imovina podiže “**на име реченога господина вокводе Степана и негова брацтва и племена како се њ записах ђдрџи**”.²⁴⁵

²⁴² (15. 6. 1438), Isto, 46.

²⁴³ (21. 2. 1433), Isto, I/1, 382-384.

²⁴⁴ (18. 9. 1438), Isto, I/2, 47-53.

²⁴⁵ Isto, 48.

III. UZDIZANJE SANDALJA HRANIĆA DO 1405.

“Država moih priroditel plemenito naše”

S pravom se pretpostavljalo da je način uzdizanja Sandalja Hranića u vrh bosanskoga plemstva sličan onom Hrvoja Vukčića. Kao i Hrvoje, i Sandalj je, izvjesno je, naslijedio zemlju i vojvodsku čast od svoga prethodnika vojvode Vlatka Vukovića.²⁴⁶ Dok su o tom nasljednom uzdizanju očuvani pokazatelji za Hrvoja, takvih savremenih dokumenata za Sandalja nema. Ipak, na onim kasnijim, istina malobrojnim mjestima na kojima je Sandalj demonstrirao svoju poziciju i snagu, ima prostora da se ova metodološka poredbena paralela podrazumijeva i potvrdi kao tačna polazišna rekonstrukcija njegovog početnog uzdizanja.

Primjer uzdizanja Hrvoja Vukčića bio je direktno svojstven Kosačama. Kada je Hrvoje marta 1380. dobio vojvodsko zvanje putem naslijeđa, vojvoda Vlatko Vuković, Sandaljev stric i prethodnik, sa ostalom vlastelom i uz kralja Tvrtka I odobrio je taj čin i bio mu prisutan kao prvi među svjedocima i ručnicima.²⁴⁷ To je vrijeme jakog kralja Tvrtka I, koji će takvim sloviti do smrti 1391. Slična inauguracija očito je mogla biti i u taboru Kosača, poslije smrti Vlatka Vukovića, u vrijeme kralja Dabiše. Takvim je shvata i sam Sandalj Hranić.

²⁴⁶ Пирковић, *Историја*, 178; Бабић, *Косаче*, 330.

²⁴⁷ “и свитовавше сь кралевства ми властели и видивше реченога кнеза Хрвоѣ достоина части своего шца дасмо моѣ велико воеводство въ мисто реченога воеводе Влькыца ... Я томоѣ свѣдоци и родчници кралевства ми властеле воевода Влатко Вльковић” (12. 3. 1380), Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, Inv. br. 5779; Thallóczy, *Kako i kada*, 183-192.

U kasnijim spominjanjima Sandalj je prilično jasan kada navodi osnov po kojem je dolazio na određene pozicije. Prodajući svoj dio Konavala Dubrovčanima juna 1419, on navodi da sve što tada posjeduje jeste, po jednoj osnovi, naslijeđeno kao plemenita baština, a po drugoj osnovi, da je u njegovo doba zaslugom stečeno i potvrđeno od kralja i sabora kao njegova plemenita baština. Izrijeком: “вѢДѢши ва великои слави и госпоцтви и држави моихъ природитель племенито наше и потомъ за нашѢ слѢжбѢ милости и градове и жѢпѢ и земле кое примисмо Ѡ кралевства босанѢскога наамъ данно и записанно Ѣ наше племенито въ рѢсази и држави босанѢскои и кралевствомъ и всимъ рѢсагомъ босанѢскимъ наамъ потврѢено и ѢстановиѢено”.²⁴⁸ Sandalj sam ističe da je naslijedio plemenitu baštinu svojih prethodnika.

U isto vrijeme nisu poznati pokazatelji kojima bi se naslijeđeno dovodilo, mimo sabora i kralja drugačiju, u neku anarhičniju poziciju centralne vlasti prožetu borbom velmoža za osamostaljivanje, zaokruživanje posjeda ili probleme oko naslijeđa kod Kosača njegovog vremena. Jednu godinu kasnije, maja 1420, kada prodaje dio Konavala porodice Pavlovića, Sandalj ponavlja ovu formulaciju.²⁴⁹ Da to nije obično prepisivanje istog formulara, pokazuje i zasebno, vidno apostrofirano navođenje osnova po kojem je Sandalj stekao polovinu Konavala porodice Pavlovića, koju tada prodaje Dubrovčanima. Sandalj taj dio posjeda nije naslijedio niti dobio u zaslugu od bosanskog vladara i sabora, nego ističe da je dio Konavala porodice Pavlovića dobio od Osmanlija.²⁵⁰

Sandalj je naslijedio posjed i vojvodsku čast svoga prethodnika vojvode Vlatka, na isti način kao i Hrvoje od svoga oca. Jirečekov model definiranja slabijih kraljeva, kao epitet za Tvrtkove nasljednike, nalazi se u drugačijoj ravni. Prema tom posmatranju sva eventualna slabost Tvrtkovih nasljednika nastala je kao rezultat praćenja i postavljanja glavnih procesa u liku kralja Tvrtka kao autoritativnom i jedinom izvoru moći bosanske države, poslije koga se sve raspada u Bosni kao ranije u carskoj Srbiji. Uz izostajanje dalj-

²⁴⁸ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 293.

²⁴⁹ (30. 5. 1420), Isto, 309.

²⁵⁰ “ка к по речене жѢпѢ вила Павлова и по томъ сина мѢ Петра съ вѢѢмъ цю к речени ПавѢѢ и днѢ дрѢжао и по томъ мѢ синѢ ПетѢрь и господовали въ тоизи жѢпи котарѢ конавѢвскомъ тоѢ што к ниѢѢ вило а с милостию и даромъ божинимъ и великога цѢра сѢтана МехометѢ бега приде Ѣ наше рѢке, записано и ѢтврѢдено и воєководомъ Исакомъ издано намъ реченѢмъ дрѢжати и овладати ... имає милость и моѢѢ цѢра сѢтана ... даємо и дароваємо”, Isto, 310.

njeg teritorijalnog ekspanzionizma, to je samo olakšano razdvajanje prilika u Bosni na Tvrtkovo i 'posttvrtkovo' vrijeme. Ono ni na primjeru uzdizanja Hrvoja nije tačno. Kralj Tvrtko I uspijevao je održati izgrađenu snagu velmoža zahvaljujući unutrašnjim rezervama posjeda i osvajanjima kojima se vjerna služba mogla pokrivati. Uzdizanje najvećih porodica i velikaša putem naslijeđa, kao sastavnih elemenata iskazivane moći u bosanskoj državi kasnijeg vremena, prakticirano je već u vrijeme Tvrtka I kao izgrađeno i dopušteno mjerilo odnosa snaga između vladara i velikaša.

Može se govoriti o drugačijem ustrojstvu centralne vlasti koja se jasno manifestira u XV st., putem jačeg utjecaja vlastele u saboru u odnosu na XIV st., kada se vlastela pojavljuje kao nekontrolirani protivnik vladaru i s namjerom drugačijeg poimanja stanja u okviru centralne vlasti u kojoj su sastavni dijelovi vladar i sabor. Ipak, početak jačeg utjecaja vlastele u odnosu na centralnu vlast jasna je i iz primjera uzdizanja Hrvoja Vukčića, jer naslijeđivanje vojvodske titule u porodici otvara vrata jakom i stabilnom položaju pojedinih porodica, vlastele u saboru, već u Tvrtkovo vrijeme. Odnos snaga u saboru promijenjen je već u Tvrtkovo doba jačim položajem krupnije vlastele. Na jugoistoku Bosne, gdje su širenja bila najveća, velike posjede dobili su Sankovići, Pavlovići i Kosače. To doba bilo je izvorište ali i definiranje rješenja, određivanje kralja i sabora kao jedinstva centralne vlasti. Širenjem države, posebno poslije proglašenja Tvrtka I za kralja, broj vojvoda se povećava, ali se ne smanjuje njihov ugled i rang.²⁵¹ Sandalj Hranić poziciju velmože ostvario je naslijeđem, veličinom doseganja svoga prethodnika vojvode Vlatka Vukovića. Odbranom toga naslijeđa postao je samostalni velmoža.

Sandalj Hranić u jedinstvu centralne vlasti kralja Dabiše

Otkad se pojavljuje u diplomatskom materijalu, navođen kao svjedok i kao ručnik, Sandalj je situiran među najkrupnijim velmožama u Bosni svoga vremena. Bez obzira koliko u datiranju približimo prva dva spomena Sandalja u diplomatskom materijalu, po porijeklu jedan prijepis smješten u 1392. i jedan falsifikat smješten u 1394, primijetit ćemo da je u obje povelje Sandalj označen kao vojvoda i da je i tada, od neke vrste samog početka svoga javnog političkog istupanja kao predvodnik roda, bio u nabranjanju među najvažnijim predstavnicima velmoža, svjedocima i ručnicima koji su ozvani-

²⁵¹ Михайлич, АССВ, 96.

čavali dva akta Dabišinog nagrađivanja bosanske vlastele, vojvodu Hrvoja²⁵² i famoznog 'kneza Gojka Marnavića'.²⁵³ Uz te akte, na drugim mjestima ne vidimo značajniju Sandaljevu djelatnost.²⁵⁴ I inače, izvorna podloga za aktivniju Sandaljevu djelatnost može se pratiti tek početkom 1395.²⁵⁵ Te dvije, u izvorima skoro prazne godine za historiju Sandalja i Kosača, 1393-1395, premoštavane kao da nisu ni postojale, ipak imaju svoju liniju. Po rijetkim podacima diplomatskog materijala i po kasnijoj razvojnoj uzlaznoj putanji proizlazi da se odnose na Sandalja kao nasljedniku Vlatka Vukovića u posjedu koji pratimo i 1395, dakle u potpunosti. Sandalj Hranić poslije smrti strica Vlatka unutar Bosne nije imao prepreka da ostvari ulazak u naslijeđem osiguranu plemenitu baštinu.

Bosanski kralj Stjepan Dabiša i kraljica Jelena krajem aprila 1395. u Sutjesci izdaju povelju kojom daruju kćerki Stani "наше село господско 8 Хльмски земли, 8 име Великаке ... а конь не живота то село даемо кнез 8 Юрию Радивоєвићу" i nasljednicima za plemenito. Među svjedocima i ručnicima 'od Bosne' naveden je "воевода САНДАЛЬ СЪ БРАТИОМ".²⁵⁶ Malo poslije, sredinom maja 1395. "в двор 8 кралевства ми" kralj Stjepan Dabiša potvrđuje braći Semković, županu Vukmiru, Tvrtku i Stjepanu selo Kolo "на Длмни" za plemenito. I u ovoj povelji spomenut je Sandalj Hranić kao svjedok i ručnik.²⁵⁷

Prvi izvorni pokazatelji u diplomatskom materijalu spominju Sandalja s titulom vojvode, koji se u poveljama pojavljuje 's bratiom' kao 'svjedok' i 'ručnik', uz ostalu najznačajniju vlastelu 'od Bosne', kao teritorijalno-političke jezgre Bosanskog kraljevstva. Sa područja 'Bosne' titulu vojvode ima samo Sandalj. On u vrijeme kralja Dabiše nije na prvom mjestu među svjedocima. Moćnijim se od njega predstavlja i jeste knez Pavle Radinović, saradnik

²⁵² (15. 4. 1392), Klaić, *Povelja*, 61; Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 97.

²⁵³ (2. 4. 1394), Anđelić, *Originalni dijelovi*, 349.

²⁵⁴ Pored Orbina koji je nalazio da je kralj Dabiša slao Sandalja u Dubrovnik, hroničari Anonim i Nikola Ranjina zabilježili su da je Sandalj sa Pavlom Radinovićem i izvjesnim Stefanom bio u Dubrovniku 1394. Nisu navodili razlog njihovog boravka, osim da su bogato darovani, **Ragnina**, *Annales*, 50; 241. Uporedi i nap. 1 na str. 50. Primijetno je da se ni Dubrovčani ni Sandalj nisu kasnije sjećali ovih događaja.

²⁵⁵ **Ђирковић**, *Историја*, 178.

²⁵⁶ (26. 4. 1395), Državni arhiv BiH, Sarajevo.

²⁵⁷ (17. 5. 1395), Anđelić, *Povelja*, 285-289; Miklosich, *Monumenta serbica*, 226.

i savremenik Sandaljevog strica vojvode Vlatka.²⁵⁸ Knez Pavle nije imao vojvodsku titulu, i bez obzira na starost i iskustvo koje je bilo na njegovoj strani, mladi Kosača ipak je naslijedio veći posjed i značajniji položaj od njega.²⁵⁹ Vrijeme će pokazati da je tu svoju poziciju Sandalj sam i upravo uz kneza Pavla vrlo brzo dogradio i potrebnim iskustvima.

‘Bratija’, zajednica krvnih srodnika vojvode Sandalja, kao krug njegovih rođaka koji zajedno s njim gospodare plemenitom baštinom nije imenima zasvjedočen.²⁶⁰ Osim braće Vukca i Vuka ne znamo ko bi mogao ulaziti u ranije jezgro hijerarhijskog sistema na njegovom posjedu. Ni u kasnijem periodu, iako na ogromnom posjedu, Sandalj neće imati jasno iskazivan rusag u kojem bi predstavljao svoje brojne vazale, sve do 1419, do ‘izabrane vlastele i plemena Kosača’. I za ovo vrijeme neće se pogriješiti u postavci da se radi o široj mreži plemena Kosače. Možda su to upravo ranije navedeni mogući rodonačelnici kasnije poznatih Kosača, ‘vlastele našega plemena’ i predstavnika ‘četiri kuće plemena Kosača’ (Stipko, Obrad, Ostoja, Hlap, Gojsav)?

Pozicija svjedoka i ručnika na poveljama, kao posrednika pravnog čina između vladara i njegovih vazala i jemca toga čina, označavala je i Sandaljevu snagu, saglasnost, odobravanje i garanciju izvršavanja datog čina.²⁶¹ Navedena svjedočenja i ručništva nisu puka administrativna odobravanja, nego pravni akti kojima se vrhom hijerarhije u saboru nagrađivala vjerna služba najistaknutijih predstavnika o čijim se preduvjetima znalo i vrednovalo razinom usaglašavanja prisutne vlastele. Ako to od ranije nije dovoljno upoznao na kraljevom dvoru uz svoga oca ili uz svoga moćnoga strica, sada je morao stjecati praktično znanje o izvršavanom pravnom činu i sistemu funkcioniranja vrhovne hijerarhijske vlasti na širem prostoru i među većim brojem sitne i krupnije vlastele Bosanskog kraljevstva. I bez nekog posebnog vijeća, ili dvora, Sandalj je svakako po poziciji među svjedocima ‘od Bosne’, uz kneza Pavla Radinovića, pripadao i krugu najbližih vladarevih savjetnika. Sandalj je bio među ključnim osobama kraljevstva, što bi odgovaralo postavci da je kralj

²⁵⁸ Радоњић, *О кнезу*, I, 39-62; II, 34-61.

²⁵⁹ Tu bi bilo moguće pojašnjenje zašto knez Pavle Radinović nije mogao ni u doba svoje najveće moći postati vojvodom. Uporedi, Ђирковић, *Историја*, 183.

²⁶⁰ О братији, *Исти*, АССВ, 63-64.

²⁶¹ О свједоцима и руčницима, Шуица, АССВ, 651-652; Благојевић, АССВ, 635-636; *Исти*, *Државна управа*, 140-157.

Dabiša učestvovao u njegovoj inauguraciji poslije smrti vojvode Vlatka i da ga je smatrao jednim od značajnijih vlastelina u kraljevstvu.²⁶²

Uz navedeno, ostat će nejasno izostajanje vojvode Sandalja u nekim izuzetno važnim djelatnostima vremena kralja Dabiše. Vidjeli smo da je jedan krupan osmanski upad (možda i dva) u vrijeme kralja Dabiše rezultirao nagrađivanjima krupnijih i sitnijih velikaša za određene zasluge, pri čemu je i Sandalj garantirao te darovnice. Istovremeno, kao zaslužan i nagrađen, nije poznato da je i sam Sandalj imao učešća u istim tim događajima. Prema poziciji svoga posjeda na jugoistoku bosanske države, reklo bi se da to i nije mogao izbjeći.²⁶³ Preko graničnog posjeda s posjedom Vuka Brankovića Bosna je vrlo rano došla u dodir s Osmanlijama, a i Sandalj, preuzimajući naslijeđe svoga strica Vlatka.²⁶⁴ Pozicija svjedoka i ručnika u darovnicama i dalji uspon u krilu centralne vlasti išli bi u prilog postavci da je i vojvoda Sandalj aktivno učestvovao u otporu Osmanlijama i da je za to mogao imati i dodatnih konkretnih donacija, koje nam se u njegovom slučaju nisu sačuvale.

Osmanski upad nije jedini krupni događaj Dabišinog vremena u kojem Sandalja ne spominju izvori, a niti podrazumijeva literatura. Sandalja ne nalazimo ni u događajima u kojima se Bosna sukobljavala i izmirivala sa ugarskim vladarom Sigismundom Luksemburškim 1392-1394, naročito u događajima oko Dobora.²⁶⁵ Sandalj je naslijedio posjede na jugoistoku Bosne koji su bili pošteđeni direktnog ugarskog pritiska. S obzirom na poziciju Hrvoja koji je bio najvažniji akter uz bosanskog vladara pitanje je da li je u

²⁶² Orbin je nalazio da je Dabiša imao namjeru osvojiti Dubrovnik i da je u tom pravcu angažirao Sandalja, **Орбин**, *Краљевство* (361), 154. Nema tragova, pa ni indicija o ovim potezima kralja i Sandalja.

²⁶³ Šira elaboracija u, **Тошић**, *Босна*, 85-97. Dosadašnje praćenje vremena sukoba u početku 1392, spomenuto u povelji koja je prijepis (15. 4. 1392), spaja u mjestu sukoba (Glasinac) u povelji koja je falsifikat a u čiji datum se ne sumnja (9. 4. 1394). U obje je Sandalj naveden kao vojvoda među svjedocima. S obzirom na to da su u pitanju prijepisi, ne držimo da je riješen broj osmanskih upada Dabišinog vremena, niti da su datacije ove dvije povelje tačne. Bez Tošićevog rada, J. Mrgić-Radojčić, vjerovatno po mjestima darivanja, navodi da 'opis bitke protiv Turaka', o kojoj govori povelja datirana 15. 4. 1392, odgovara bitki 'koja se odigrala verovatno negde u severnom delu bosanske države', **Мрђић-Радојчић**, *Доњи Крају*, 78.

²⁶⁴ O tim kontaktima govori informacija kojoj ne možemo dati odgovarajući kontekst: "Prima pars est de addendo in commissione dictorum nobilibus quod rogent per voyuoda Sanday pro liberationem illius Turchis quem ceperunt eius homines" (9. 6. 1396), Ref., XXX, 89.

²⁶⁵ O tom vremenu iscrpno, **Ђирковић**, *Ђаковачки уговор*, 3-10.

svim tim događanjima u frontu naspram Ugarske i bilo prostora za Sandalja Hranića.²⁶⁶ U kasnijem vremenu bogatijem izvorima nalaze se prepoznatljive formule interesnih sfera koje na sjeverozapadu Bosne, izvjesno do 1405, do Sandaljevog dolaska na Neretvu, imaju svoje konture i u ovom vremenu, posebno u poziciji Hrvatinića i bosanskog vladara, za razliku od Kosača i Pavlovića na jugoistočnim granicama.²⁶⁷ To je rezultat dotadašnjeg razvoja, a kao usud obogaćen je topografijom naslijeđenih posjeda Hrvatinića i Kosača.

Sandalj Hranić u jedinstvu centralne vlasti	pozicija i titula
15. 4. 1392: Huic autem testes et ----- Regn(i mei Barones): De Bosna Comes Paulus Radinović cum fratribus; Judex Branko Pribinić cum fratribus; Comes Mirko Radojević cum fratribus; Dux Sandal Hranić cum fratribus; Comes Stipoë Hyrvatinić cum fratribus; ----- Batalo Santić cum fratribus	testes et --- Dux
а томѣ свидоци и рѣчници кралеѣства ми властеле: ѡъ Бо(сне) кнезь Паваль Радиновиѣъ зъ вратиомъ жѣпань Бранко Привиниѣъ зъ вратиомъ, кнезь Мирко Радоевиѣъ зъ вратиомъ, воевода Сандаљ Храниѣъ зъ вратиомъ, кнезь Стипоѣ Хрѣватиниѣъ зъ вратиомъ, тепачиа Батало Сантиѣъ зъ вратиомъ	svjedoci i ručnici vojvoda
2. 4. 1394: Cuius rei sunt Testes Prouinciaie Bosnensis Senatores Regni Bosnensis: Princeps Paulus Radinovitius cum fratribus, Palatinus Sandalius cum fratribus, Princeps Marcus Radojevitius cum fratribus, Princeps Priboje Masnovitius cum fratribus, Princeps Radoslavus Pribinitius cum fratribus, Tepacnius Batalo cum fratribus	Testes Palatinus
26. 4. 1395: а томѣ свѣдоци и рѣчници наши властеле ѡт Босне кнезь Мирко Радѣвиѣъ съ вратиѡмъ, кнезь Паваль Радѣновиѣъ съ вратиѡмъ, кнезь Привѣѣ Масновиѣъ съ вратиѡмъ, тепачиа Батало съ вратиѡмъ, воевода Сандаљ съ вратиѡмъ, кнез Драгиѣъ Хрѣватиниѣъ съ вратиѡмъ	svjedoci i ručnici vojvoda
17. 5. 1395: а томѣ свидоци и рѣчници наши властеле ѡ Босне кнезь Паваль Радиновиѣъ зъ вратиѡмъ, кнезь Прѣѣѣ Масновиѣъ зъ вратиѡмъ, тепачиѣ Батало зъ вратиѡмъ, Влькота Прѣѣвиниѣъ зъ вратиѡмъ, Сандаљ воевода зъ вратиѡмъ, Гръгърь Билѣханиѣъ зъ вратиѡмъ	svjedoci i ručnici vojvoda

²⁶⁶ U svim tim događajima ne prepoznaje se ni uloga kneza Pavla Radinovića, Радонић, *О кнезу*, I, 45.

²⁶⁷ Lovrenović, *Istočni Jadran*, 58-59.

Doba kraljice Jelene – Sandalj Hranić među najjačima u Bosni

Ako to i nije činio ranije, vrijeme u kojem je nastupila odbrana naslijeđa došlo je u 1396. godini. Izvori tek od tada govore o aktivnijoj Sandaljevoj djelatnosti na zaštiti granice na jugoistoku, ali već u završenoj fazi. Po svemu sudeći, Sandaljevo ranije izostajanje u krupnijim događajima u odnosu prema Ugarskoj moglo bi govoriti i da je bio zauzet na zaštiti interesa svoga naslijeđa. U tomu je uspio, a to se reflektiralo i na njegovu ukupnu poziciju u vrhu bosanskog plemstva doba bosanske kraljice Jelene (1395-1398). Uz najmoćnijeg, vojvodu Hrvoja, koji je bio najjači, te kneza Pavla Radinovića i tepčiju Batala, vojvoda Sandalj postao je najmoćniji velikaš bosanske države.²⁶⁸ Uznapredovali položaj ova četiri najjača predstavnika vlastele izraz je njihove stabilnije pozicije na porodičnim posjedima koja su bila izvorom njihove snage. Kraljica Jelena je u njima kao savjetnicima našla oslonca za svoju vladavinu.²⁶⁹ Njena slabost, a snaga velmoža, proizlazi iz međusobnog interesa dvaju subjekata. Vlastela i velmože koji su branili Bosansko kraljevstvo i u Dabišino doba čine to prije svega kroz svoje posjede. U međuvremenu su ojačali u toj dvostrukoj odbrani. Kraljičina slabost pred velmožama bila je neminovna, već pri njenom izboru.

Gospodar Zete

Izvorna podloga za praćenje Sandaljevih poteza prema Zeti vrlo je siromašna. Nekoliko fragmentarnih stepenika kriju njegovu intenzivniju politiku na ništa manje problematičnijoj jugoistočnoj u odnosu na zapadnu i sjeverozapadnu granicu Bosne, u koju su bili upleteni drugi velikaši doba kralja Dabiše. Pored blizine Osmanlija i mogućnosti njihovih upada, ni odnosi sa Zetom nisu imali stabilna rješenja. Od vremena svrgavanja Nikole Altomanovića 1373. i Tvrtkovog osvajačkog prodora na Trebinje, Konavle i Dračevicu 1377, interesi Bosne i Zete bili su protivrječni.²⁷⁰ Dok je odbrana naslijeđa

²⁶⁸ Polazna literatura o Hrvatinićima i Pavlovićima, **Ćošković**, *HBL*, 725-739; **Мргић-Радојчић**, *Доњи Крају*, 11-25; 344-361; **Ђирковић**, *Русашка господа*, 5-17. Za tepčiju Batala i njegovu porodicu, **Truhelka**, *Grobница*, 365-374; **Perojević**, *Povijest*, 383; **Anđelić**, *Originalni dijelovi*, 357-358.

²⁶⁹ **Ђирковић**, *Историја*, 176-177.

²⁷⁰ Уреди, **Динић**, *О Николи*, 1-46.

razumljivo stajalište Sandaljevih poteza prema Zeti, što je baština Tvrtkove ekspanzivne politike i onih koji su dobili posjede na jugoistoku zemlje, s pravom se definiralo polazište da je nepoznato šta je to Sandalju davalo osnova za dodatne pretenzije i da vlada Zetom. Preko tih pretenzija prepoznavana je njegova samostalna politika.²⁷¹ Čini se opravdanim, kako je to nedavno konstatovano, da je svojevrсни završetak te politike, u ženidbi Sandalja s Jelenom Crnojević²⁷², ipak pokazatelj o Sandaljevom aktivnom praćenju stanja u susjedstvu i potpomaganju Crnojevića rezultiralo naslijeđem njegove baštine.²⁷³ Time je sfera ranijih nepoznanica bitno smanjena.²⁷⁴ I u drugom dijelu nepoznatog, ipak, teško da je u nastojanju za proširenjem svoga domena Sandalj mogao biti sam.²⁷⁵ Raniji pogledi koji su bračnom vezanošću i osloncem Sandalja za moćnog Hrvoja u 1396.²⁷⁶ razdvajali i eventualnu poziciju Hrvatinića u Sandaljevim potezima prema Zeti, koji se u to doba tamo i ne mogu pratiti, sada ga, zaista, ostavljaju potpuno samog. Djelatnost Hrvoja i Sandalja se 'u jadranskom bazenu odvijala potpuno neovisno i na odvojenim područjima.'²⁷⁷ S pogledom uprtim u Zetu, kao prostorom u kojem se snašao i okoristio samo Sandalj, to bi moglo i stajati. Sandaljeva bračna veza kao odraz saveza Kosača i Crnojevića poticajna je podloga u njegovom daljnjem usponu. U tom smislu ovaj brak pokazuje sličnu liniju s nešto ranije uspostavljenim savezom Nelipčića i Hrvatinića, zaključenih brakom Hrvoja

²⁷¹ Ђирковић, *Историја*, 178; Isti, *ИСН*, 58.

²⁷² "Prima pars est de concedendo Sandalio vouuode pro eius nupciis quas nunc est facturus galeam nostram que nunc est in mari et ipsam mittere armatum paratam omnibus oportunis expensis nostri comunis ad seruiendum ipsi Sandalio in eo quod ei erit oportunum pro dicto nupciis in portando sponsam et alias gentes de loco ad locum" (3. 6. 1396), Ref, XXX, 130v.

²⁷³ Анчић, *Просонографске цртнице*, 44-45; Lovrenović, *Istočni Jadran*, 58.

²⁷⁴ Ђирковић, *Историја*, 178; Isti, *ИСН*, 58. Vrijeme će pokazati da neka prava i pretenzije Tvrtka I. u Zeti nisu politika koju je primjenjivao Sandalj. On se nije pojavio kao takmac radi teritorijalnog ekspanzionizma, Божић, *ИЦГ*, 64-65. Prije će biti da su nasilna uzurpiranja koja su se nadvila nad Kotorom bila povod Sandaljevog i bosanskog aktivnijeg prisustva u širem regionu, Isto, 65. Sandalj će kasnije tražiti od Mlečana ono što je stekao brakom, Budvu prije svega, a ne nasiljem ili pretenzijama svojih prethodnika.

²⁷⁵ Ђирковић, *Историја*, 178.

²⁷⁶ Isto, 180; Isti, *ИСН*, 58; Šunjić, *Bosna*, 111.

²⁷⁷ Lovrenović, *Istočni Jadran*, 58.

s Jelenom Nelipčić. Kao što je Hrvoje preuzimao ulogu nosioca bosanskih aspiracija u Dalmaciji, tako je i Sandalj postao nosilac istih u Zeti.²⁷⁸

U odnosu na Hrvojev primjer u Dalmaciji, Sandaljevo afirmiranje u Zeti nema poznato direktno prisustvo dirigitirane bosanske kraljevske vlasti. Osnova je bilo. To su upravo bosanska prava na izvore prihoda od prodaje soli na jednom od četiri najvažnija ustaljena mjesta prodaje u primorskom regionu, koja su u Kotoru bila ugrožena sukobima Balšića i Crnojevića.²⁷⁹ Po svemu sudeći, i knez Pavle Radinović je Sandalju u svemu tome bio saveznik, pa bi u tom pravcu i moglo da se govori, ne samo o Sandaljevim nego i o širim bosanskim interesiranjima. Naime, obojica velmoža imali su posjede koji su gravitirali prema vrućoj jugoistočnoj granici. To bi, kao pokazatelj zauzetosti, značajno pojašnjavalo izostajanje Pavlovića i Kosača u politici bosanskih velikaša na zapadu i sjeveru Bosne u periodu Dabišine i Jelenine vlasti. Najznačajnije u svemu tome bilo bi da je Sandaljeva politika prema Zeti pokazatelj da je on tada u svim segmentima već bio ušao u posjed svoga strica i da je ranije navođeni siromašni i nesigurni diplomatski materijal s njegovim prisustvom među najznačajnijim velikašima 1393-1394. to pokrивao i podrazumijevao. Ne radi se dakle, u ukupnoj nepoznanici, samo o elementima neriješenih Sandaljevih pretenzija prema Zeti, nego i o pitanju njegovih polazišta prema tim novim posjedima. Razumljivo bi bilo u svemu gledati Dračevicu sa Novim i Risnom, te Kotor kao bosanski posjed koji je Vlatko Vuković mogao kontrolirati. To su posjedi koje je mladi Kosača morao odbraniti ili posjedi u kojima je bio glavni pretendent.²⁸⁰ Za Kotor, koji je svoj položaj određivao prema centralnoj bosanskoj vlasti, izvjesno je da Sandalj nije bio jedini kandidat, ali nema ni pokazatelja da ga je naslijedio od svog strica, preuzeo od bosanskog vladara ili osvojio. Zapravo, duže sagledavanje prisustva Sandalja naspram Kotora jedino je shvatljivo kroz preuzimanje prihoda od soli. Nekakve Sandaljeve vlasti u Kotoru ne pratimo. To je razumljiva pozicija ako posmatramo Kotor kao jedan od četiri mjesta gdje je dozvoljena prodaja soli. Nije poznato kada je sizerenstvo nad Kotorom Sandalj preuzeo od centralne vlasti, te bio u mogućnosti kasnije i to ustupiti Mlečanima, mada, vidjet ćemo, ima razmišljanja i u tom pravcu. Prihoda od kotorske soli Sandalj se nikada nije

²⁷⁸ Isti, *Цетински кнез*, 204; Isti, *Jelena*, 184.

²⁷⁹ Божић, *ИЦГ*, 65.

²⁸⁰ Isto.

odricao. To je ostavio u amanet i svome nasljedniku. U svakom slučaju i knez Pavle se pojavljuje sa određenim pravima oko prihoda kotorske soli marta 1399,²⁸¹ a posjedi Pavlovića u Pivi nisu daleko od aktivne politike u koju je ušao ili morao ući i vojvoda Sandalj. S obzirom da je u kasnijem vremenu i centralna vlast bila u odbrani Sandaljevih pozicija u Zeti, moglo bi se reći da je i od ranije Sandalj imao i podršku centralne vlasti koja je u njegovim nastojanjima imala zajedničke interese u odbrani jugoistočnih granica posjeda Bosanskog kraljevstva. S mandatom bosanskog vladara, koji bi bio razumljiv u podjeli interesnih sfera u Kotoru i oko njega između kneza Pavla i vojvode Sandalja kao ranijih kraljevih regalija, ili u svoje ime, Sandalj je imao i mogao računati na pomoć iskusnog kneza Pavla. Taj saveznički odnos dvojice velmoža bio je neminovan. Vojvoda Vlatko i knez Pavle već su imali kraljevskih savezničkih odobrenja u akciji u Konavlima 1391, a isprepletenost njihovih posjeda daljoj historiji međusobnih odnosa davao je samo crno-bijelu sliku, raširenu na krajnjim polovima između srdačnog savezništva i jake međusobne mržnje. Svakako su Kosачe i Pavlovići bili poluge na koje se računalo na jugoistočnim granicama Bosne, kao što je Hrvoje s ostalom vlastelom bio na drugom dijagonalnom pravcu kraljevstva, a kraljevske regalije sizerenstva u Kotoru izvorište su koje je trebalo odbraniti i kroz prizmu otvorenog izbora Kotoru da u bosanskoj zaštiti najbolje ostvaruje svoje interese. Pozicija niža od kraljevske, time nestalna u regionu, nije im bila u interesu. Elementi kotorske samostalnosti zaista postoje, priznavanje bosanskog sizerenstva i dijelova prihoda od soli to su omogućavali kao stepen zaštite za iskazivanu vjernost i tada i u kasnijem periodu.

Aktivna Sandaljeva odbrana posjeda mogla je proizvesti i prepoznavanje slabosti u Zeti. U tamošnjem sukobu između Crnojevića i Balšića, koji je rezultirao smrću gospodara gornje Zete Radića Crnojevića, u proljeće 1396,²⁸²

²⁸¹ Tada je izgleda i bosanski vladar bio u opticaju za kotorske prihode. Kotorani se obavezuju isplatiti Marinu Lukinu 94 dukata duga od soli kneza Pavla i vojvode Sandalja: “Millessimo trecessimo nonagessimio nouo indictione septima die XIII marcii ... debere dare et soluere ser Marino Luce ducatorum nonaginta quatuor a grossos treginta de Catharo pro ducatorum pro quibus sibi apignamus parte comercli salis comitis Pauli et Sandagli usque ad integram soluctione dictorum eorum parte cum hoc pacto quod dicta eorum pars non possit dari domino Regi nec alicui per donec dicto ser Marino non fuerit solutum de dicto debito” (14. 3. 1399), Istarski arhiv Kotor, SN, II, 651. Ranije je navođen datum 1. 3. 1399, **Ковијанић-Стјепчевић, Хранићи**, 313. Uporеди, **Божић, ИЦГ**, нар. 17 на стр. 65.

²⁸² Radić Crnojević je poginuo krajem maja 1396, **Божић, ИЦГ**, 64. Ranije je navođen datum

Sandalja nalazimo u završnoj poziciji, kao opredijeljenog na strani i u taboru Crnojevića.²⁸³ Njegov posjed postala je Budva i zaštita interesa Crnojevića, a brak koji je sklopio s Jelenom Crnojević pokazuje da je i prije smrti Radiča Crnojevića njegova aktivna politika i od ranije bila na njihovoj strani. Sandalj je kroz ovaj brak, prije prirodnim putem nego nasilno kako se dugo vremena po izvornoj podlozi i rezultatima historiografije opravdano i smatralo, preuzeo preostale pozicije Radiča Crnojevića.²⁸⁴ U obzir su došli, pored Budve i grbaljska župa i dio brdskih posjeda, a po svemu sudeći, time je Kotor definitivno morao ostati uz bosansku stranu.²⁸⁵ Izvjesno je da je Kotor krajem aprila 1397. već plaćao prihode bosanskoj strani, tj. Sandalju. Jedne prilike, početkom maja 1397. Sandalj se nalazio u blizini Kotora kada je regulirano pitanje njegovih prihoda od kotorskih solana. Na interesantan način, Sandalj je s mletačkim trgovcima tkanina, kupovinom platna, a vjerovatno i sve u dogovoru s Kotoranima, vršio naplatu svojih prihoda.²⁸⁶ U svemu tome, nije

26. IV 1396. (možda štamparska greška: 26. VI 1396), **Ковијанић-Стјепчевић**, *Хранићи*, 313.

²⁸³ **Ђирковић**, *Историја*, 178.

²⁸⁴ U očima savremenika Sandalj je preuzeo i dugove Radiča Crnojevića. Fra Ivan iz Trsta, biskup Albanije opunomoćio je Mikonela Roso da traži i primi od Sandalja i njegove žene Jelene naknadu za pljačku izvršenu pod Budvom u vrijeme Radiča Crnojevića: "ad petendum et recipiendum a domino voiuoda Sandagli et Helene uxor sua omnes quantitatem denariorum quas hanc debet dictus dominus episcopus ocaxione unius rubarie sibi facte sub castro Budoye tempore vite Radicii de Cernoje" (10. 5. 1397), Istorijski arhiv Kotor, SN, II, 439; **Ковијанић**, *Помени*, 136-137; **Ковијанић-Стјепчевић**, *Хранићи*, 313. Istovremeno, teško će biti da se Sandalj još tada, 10. maja 1397. nalazio u Boki (Isto), s obzirom da je nekoliko dana kasnije već na saboru.

²⁸⁵ Razrješavajući kontekst Sandaljeve ženidbe u kojoj je isključio elemente nasilnosti u Sandaljevoj ekspanziji u Zeti, naspram dotadašnjih mišljenja, M. Ančić otvorio je i pitanje prirode srodstva Jelene sa bivšim gospodarom gornje Zete Radičem Crnojevićem, koje i dalje ostaje na razini mogućnosti da je u pitanju Radičeva udovica ili kćerka, **Анчић**, *Просопографске цртице*, 44-45.

²⁸⁶ Početkom aprila 1397. u Kotoru se raspravljalo da komora soli isplati mletačkom trgovcu Marku Nigro 112 dukata od dijela soli vojvode Sandalja: "quos habere debet de comerclo salis dictii communiis de parte tangente voiuode Sandagli", za dva komada tkanine date Sandalju: "Et hoc pro duabus peciis panni cornusii datis eidem Sandagli" (6. 4. 1397), Istorijski arhiv Kotor, SN, II, 431-432; **Ковијанић-Стјепчевић**, *Хранићи*, 312. Sandalj se u to vrijeme nalazio u blizini Kotora. Početkom maja Kotorani su odlučivali "super facto voiuode Sandagli nunc existentis in plano nostro Cathari". Odlučeno je da se Marku Nigro, na ime Sandaljevog duga za 7 komada čohе, ("pro pannis septem datis dicto voiuode Sandagli") da 312 dukata (1. 5. 1397), Istorijski arhiv Kotor, SN, II, 438; **Ковијанић-Стјепчевић**, *Хранићи*, 311-312. Iz navedenog

zasvjedočeno Sandaljevo prisustvo u samom Kotoru. Svoje veze s Kotoranima, pa i preko uzimanja prihoda Sandalj je ostvarivao preko Mlečana. I to bi se moglo posmatrati kao određena dogovorena pozicija između Kotora i Bosanaca kao njihovih seniora. U svemu razumijevamo i dubrovačku težnju da se Sandalj radije bolje instalira sa pravima u Kotoru, nego da otvara novo tržište solju u Novom.²⁸⁷

Stajući uz Crnojeviće, Sandalj je dobio i sve protivnike Balšića na svoju stranu²⁸⁸, time i buduće moguće promjene u regionu kao proizvod takve proizvodne, samo njemu trenutno korisne situacije. Simbolično, tadašnje aktualne interese u širem regionu pokriva jedno rješenje, koje će dobiti u drugom vremenu i svoj obrat, ali opet u Sandaljevom interesu. Naime, izborom tadašnje pozicije Crnojevića Sandalj je bio u suprotnom taboru od svoje buduće, treće žene Jelene (kćerke kneza Lazara Hrebljanovića), tada žene i uskoro udovice Đurđa II Stracimirovića Balšića.²⁸⁹

se ne da vidjeti je li samo Sandalj učestvovao u dobiti od prihoda kotorskih solana sa bosanske strane. U dva bliska navrata Sandaljev prihod bio bi 424 dukata, ali ne možemo znati je li u pitanju jednogodišnji iznos. Oba puta je prihod namirivao kroz trgovinu tkaninama. Prema navedenom to nije bio čitav Sandaljev prihod, jer se prvi put govori da mletački trgovac naplaćuje svoju robu od Sandaljevih prihoda, ali ne i da ih ta transakcija poklapa u potpunosti. U svakom slučaju, kasnije se prati iznos od 600 dukata kao godišnji prihod za Sandalja od kotorskih solana. Pitanje je da li je ovo platno nosio i na tekuće sastajanje sabora, na kome ga nalazimo, (13. 5. 1397), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 239-240. Na sličan način zabilježeno je i Sandaljevo naplaćivanje prihoda početkom 1398. Mlečanin Petro Ingenerio naplatio je 208 dukata Sandaljevog duga od dijela njegove soli, (6. 1. 1398), Istorijski arhiv Kotor, SN, II, 506. Taj iznos Ingenerio je naplaćivao u više navrata (6. 6.; 23. 7; 12. i 13. 11. 1398), Isto, 551, 569, 579, 604. Datirano sa 1389. je štamparska greška u, **Ковијанић-Стјепчевић**, *Хранићи*, 312-313.

²⁸⁷ Sandalj je zasigurno imao prihode od Kotora u svojim rukama, a Dubrovčani su se plašili da on u prometu solju ne poveže Kotor sa Sutorinom: “Prima pars de scribendo Sandali unam literam super isto facto comerchi salis” (14. 11. 1397), Ref., XXXI, 104. Poslije toga nije prošao prijedlog: “Prima pars quod contineatur in ipsa littera rogando ipsum Sandalem quod debeat leuare ipsum salem de Sotorina et ponere in comerchio Cathari”, već je usvojeno: “Secunda pars de non adiungendo istam partem”, Isto. Nije prošao ni prijedlog: “Prima pars de ponendo unam barcham armatam ad custodiam ne sal conducatur ad Sutorinam”, već je usvojeno: “Secunda pars de induciando donec habuerimus respnsionem ab ipso Sandali”, Isto; **Пуцић**, *Споменици србски*, I, Примјетбе II; **Ђирковић**, *Историја*, нар. 9 на стр. 371.

²⁸⁸ **Божих**, *ИЦГ*, 65.

²⁸⁹ Rodoslov Balšića u, Isto, 51. Krajem 1396. dogovaran je njihov susret, ali pozadina nije poznata: “Prima pars est de concedendo domino Georgio Strazimerii unum ex nostris brigintinis armatum qui debet ire pro eius uxore quam dicit velle venire Ragusium ad se ponendum ad

Zbog neriješenih pitanja u regionu, sukoba Balšića i Crnojevića, zaštita i posjed bivšeg gospodara Radića Crnojevića bio je vruć krompir u Sandaljevim rukama. Po svemu sudeći radi se o vazalnoj vezanosti toga posjeda koji nije bio adekvatno inkorporiran ni u njegov posjed niti u sastav Bosanskog kraljevstva. Na to ukazuje aktivnija politika njegove žene koja se, dok god je mogla, nije micala iz Budve, sa baštine Crnojevića. Tu je i status Kotora, koji je lavirajući među susjedima, zadržavao vazalnu bosansku orijentaciju što je pokazatelj zapravo glavnih i dirigiranih interesa bosanskih velmoža. Vrhunac Sandaljevog prisustva u Zeti označen je već jula 1396. u titulaturi koju mu pripisuju u pitanja Zete dobro upućeni i zainteresirani Mlečani, kod njegovog stjecanja mletačkog građanstva. Kroz upotrijebljenu titulu koja se daje u posebnom izrazu, vidljivo je da je njegov novi posjed shvatan kao rezultat aktualnog prijelaznog stanja a ne inkorporiranja.²⁹⁰ To će pokazivati i kasnije vrijeme kada mu pred Mlečanima bosanski vladar i ostale velmože budu pokušavali pomoći da se diplomatskim putem vrati u svoje dodatno 'gospodstvo'. Naravno, situacija će biti drugačija, a i Kotor kao polazište bit će predmetom kupoprodaje.

U svojstvu odbrane i zaštite interesa baštine Crnojevića Sandalj se aktivno održavao dvije godine, do 1398, kada je počeo gubiti Budvu, a vjerovatno i ostale posjede pred stabilnijim Đurđem II Stracimirovićem.²⁹¹ Iako historiografija u osmanskome prisustvu to ne prepoznaje, ipak, čini se i da je tome kumovala upravo osmanska provala u Bosnu koja je destabilizirala šire područje.²⁹² Od 'dominiuma' u Budvi i Zeti, naizgled, i nije ostalo ništa i posve je primjereno tvrditi da je bila samo pripojena kao 'dodatno gospodstvo'. Čini se da realna Sandaljeva vlast na baštini Crnojevića i nije onakva kakvom je podrazumijevamo. Naime, potpuno izostaje njegov vojni angažman, kako

colloquium cum voyuoda Sandalio et dictam eius uxorem associare in veniendo de Dulcinio Ragusium" (26. 11. 1396), Ref, XXX, 134.

²⁹⁰ "Privilegium egregii viri domini Sandali de Chosachi, Rassie et Bosne magni voyvode de extra cum suis filiis et heredibus ... magnificus dominus Sandali de Chosachi, miles Rassie Bosneque magnus voyuoda, ac Budue et Zente dominus ... civem nostrum cum suis filiis et heredibus perpetuo recepimus" (22. 7. 1396), **Ljubić**, *Listine*, IV, 378.

²⁹¹ Područje Budve Jelena je napustila prisilno: (19. 3. 1398), **Пуцић**, *Споменици србски*, I, Примјетбе II; (20. 3. 1398), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 255-256.

²⁹² **Божић**, *ИИЦГ*, 66. Balšići su saradivali sa Osmanlijama i protiv kralja Tvrtka I, **Тошић**, *Босна*, 86.

u odbrani, tako i u pokušaju povrata tada izgubljenog ‘gospodstva’.²⁹³ Baštinu Crnojevića zauzeli su Balšići. Sandalj je uspio zadržati u svojim rukama prihode od Kotora, koje je jedno vrijeme dijelio sa knezom Pavlom Radinovićem. U slabijoj izvornoj ponudi, bez poznatih vojnih djelovanja sve nam to više liči na pojavnost dirigitirane diplomatije, nego na odraz vojne bitke Sandalja Hranića koju je izgubio od Balšića. Sandaljeva supruga je prešla u Novi, ne odmičući se daleko od posjeda svojih predaka. U novoj poziciji ostajala je kao Sandaljev glavni oslonac u primorju. Vrijeme će pokazati da je Sandalj intenzivno na svojim granicama i dalje pratio i koristio povoljnu situaciju u svome susjedstvu. Njegova bračna veza za to mu je davala i polazišne osnove. Od 1398. Sandalj se osigurao naspram Zete, jer njegov poraz, u zaštiti Crnojevića, Balšići nisu iskoristili u napadu na njegovu plemenitu baštinu. Tako se i na kraju znatiželjno pitamo nije li to bio ustupak kojim se dobijao mirniji susjed u jednom vremenu.

Sandalj, velmoža – među najvećim u Bosni ili rušitelj krune i kraljevstva

Prije smrti Radića Crnojevića, početkom aprila 1396. Sandalj je u službi kraljice Jelene. U njeno ime tražio je Svetodmitarski dohodak, ali ga nije mogao podići.²⁹⁴ Očito se nalazio u blizini Dubrovnika, kako se to vidi po pripremima i slanju dubrovačkih poslanika na područje Cavtata i Konavala.²⁹⁵ Očito je i odbijanje davanja tributa bilo predmetom razgovora.²⁹⁶ Uobičajeno je

²⁹³ I dalje stoji da je ‘pod nepoznatim okolnostima bosanski vojvoda potisnut iz ovoga grada’, tj. iz Budve, Lovrenović, *Istočni Jadran*, 58.

²⁹⁴ Nije prošao prijedlog: „Prima pras est de promittendo voyuode Sandalo denarios tributi sancti Dimitri qui petit“, već je usvojeno: „Secunda pars est de prouidendo aliter“ (6. 4. 1396), Ref., XXX, 86v. Zatim nije prošao prijedlog: „Prima pars est de mittendo ambaxiatam ad dominam reginam Bossne hinc“, već je usvojeno: „Secunda pars est de mittendo ad ipsam reginam per viandanti, viatores vel mercatores nostros existentes in ipsis contratis“, Isto.

²⁹⁵ “In minori consilio morre sollito congregato captum fuit de mittendo duos nobilles ambassiatores ad Sandalium ad Ciuitatem Veterem et usque ad Canale ad se ponendum cum illo et audiendum quid vult dicere si per reperiantur qui velint ire de voluntate” (2. 4. 1396), Isto, 33v.

²⁹⁶ O izabranim poslasticima i odgovoru: “In dicto minori consilio captum fuit de dando dictis ambassiatoribus ... expensas pro donis portandis dicto Sandalio perperos decem”, Isto; “Ser Paulus de Gondulla et ser Clemens Marini de Mençe ... ambassiatores ad dictum Sandalium”, Isto. “Ser Luchas de Bona, ser Andreas de Volze, ser Paulus de Gondula electi et facti fuerunt officiales ad faciendum responsionem voyuode Sandali super hiis quo requisiiuit nobis” (6. 4. 1396), Isto; “Ser Michael de Resti, ser Volezo B. de Babalio in minori consilio morre sollito congregato

bilo da velikaši budu u diplomatskoj službi vladara.²⁹⁷ Pokušaji da se u navedenom posmatra samostalan Sandaljev istup radi stjecanja ovoga tributa za sebe nema svoju potvrdu.²⁹⁸ Za takvu poziciju svakako nije ni imao realnog osnova, niti ga je mogao lako ostvariti. Svetodmitarski dohodak bio je u kraljevskim rukama, stečen je činom krunisanja Tvrtka I za bosanskog vladara i nikad nije bio predmetom prava koje je vladar nekome ustupao, jer je taj dohodak ostao trajno vezan za bosansku krunu. Realno pravo na Svetodmitarski i Stonski dohodak držao je svaki kralj, slabiji ili jači, ali uvijek i samo kralj, i sve do propasti bosanskog kraljevstva. Teško bi bilo očekivati da to Sandalj nije znao. Isto tako, teško bi bilo očekivati da je Sandalj kao mogući uzurpator neprikosnovenog vladarskog krunskog dobra 1396, mogao sjediti kao savjetnik uz vladara u Sutjesci 1397. Odluka da se ne dodijeli tribut Sandalju ne počiva na dubrovačkom odbijanju davanja tributa Sandalju, nego na odbijanju zahtjeva bosanske kraljice koji je prenosio Sandalj. Sve se to da vidjeti kada se poprati razvojna slika stanja oko podizanja Svetodmitarskog dohotka, koji je, kroz relativnu brojnost očuvanih izvora, izrazito vidljiv kao problemski osnov koji je zaokupljao dobar dio vremena Jelenine kratkotrajne vladavine. On i obilježava, dodatno personificira interregnum na bosanskom tronu.

Kraljica Jelena pokušala je podići tribut još krajem 1395, ali joj Dubrovčani nisu odobrili, uvjetujući to potvrdom starih povelja.²⁹⁹ To ili nešto dru-

ellecti fuerunt ambassiatores de voluntate ad faciendum responsionem Sandalio eius petitionem qui refutarunt et se excusarunt a dicta ambassiatu (7. 4. 1396), Isto; „Ser Marinus de Goççis, ser Marinus Bisti de Bona ellecti fuerunt ut supra ambassiatores ad dictum Sandalium qui acceptarunt“, Isto. Nije usvojen prijedlog: „Prima pars est de firmando responsionem fiendam Sandayo in forma qua portata est“, već je usvojeno: „Secunda pars est de corrigendo“, Isto, 86v; „Prima pars est si ser Marinus de Gondulla recesisset a Sandayo de mittendo duos nobiles ad faciendum responsionem dicto Sandayo“, Isto; „Prima pars de nominando dicto Sandayo quod comittimus ser Nicolao de Gociis quod vadat in curiam regine pro expediendis ibidem agenda“, Isto.

²⁹⁷ Po kraljevske dohotke dolaze vojvoda Vlatko Vuković, knez Juraj Radivojević, knez Grgur Nikolić, knez Grgur Milatović i dr., što je sastavni dio vjerne službe, **Babić**, *Diplomska služba*, 81-167.

²⁹⁸ U ovom događaju prepoznavao je Sandaljev pokušaj da se domogne Svetodmitarskog dohotka, **Šišić**, *Hrvoje*, 125-126; **Радоњић**, *О кнезу*, I, 49; **Динић**, *Трибути*, 234-235; **Ђоровић**, *Хисторија*, 352, 355; **Перојевић**, *Повијест*, 364, 367, 370; **Ловреновић**, *На клизишту*, 81. Sumnja u takvu postavku bila je opravdana, **Ђирковић**, *Историја*, 178, 371.

²⁹⁹ „Прѣсвѣтлои и прѣвисокои госпоги кѣр Елени по милости Божики кралици Сръблѣм, Боснѣ и к томѣ ... Я крѣ за дохотѣѣ ми кѣмо дослати до ваше милости да намѣ кралкѣвство

go kao uvjet, izgleda, nije bilo ispunjeno ni do početka aprila 1396, kada ni Sandaljevimi posredništvom nije moglo doći do podizanja tributa. Pod istom postavkom, ni tokom 1396. uvjeti nisu bili ispunjeni. Izvjesno je da su se, pored potvrde starih povelja, pojavili i drugi problemi. Bile su to carine koje je humska vlasteoska porodica Nikolići instalirala na svom posjedu naspram Dubrovnika.³⁰⁰ Nije poznato da li su i kada bile potvrđene stare povelje od strane kraljice Jelene. Augusta 1396. knez Juraj Radivojević primio je dohodak za kraljicu Jelenu, ali je jasno naznačeno da se dohodak ubuduće neće isplaćivati dok se ne potvrde povelje i ne ukinu sporne carine.³⁰¹ Carine su izgleda teško pogađale Dubrovnik. Možda je i zabrana izvoza iz Dubrovnika u Bosnu krajem 1396. bila odraz toga stanja, a ne direktna osmanska opasnost, kako se samo pretpostavlja.³⁰² U svakom slučaju aprila 1397. kraljičin poslanik knez Grgur (Nikolić) sa istim zahtjevima bio je vraćen od strane Dubrovčana, uz napomenu da Dubrovčani ostaju pri odgovoru koji je dat knezu Jurju Radivojeviću.³⁰³ Ponovimo još jednom da nije poznato kada je

ти потврди и вѣрѣни записе и вѣсте које смо имали сь прьвом господом срьбьском и светопочившим краљем Тврѣтком и потомь с пѣвисокѣмь господиномь краљем Давишомь” (27. 12. 1395), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 238-239. Jedan dio autora je ovaj dokument smjestaо na kraj 1396, Šišić, *Hrvoje*, 126; Ђоровић, *Хисторија*, 354; Perojević, *Povijest*, 365; Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, нар. 1 на стр. 239. Radi se o računanju početka godine od Božića (25. decembra).

³⁰⁰ O Nikolićima, Динић, *Хумско-требињска властела*, 4-15.

³⁰¹ “Prima pars est de dando domine regine Bossinensi tributum anni preteriti scribendo pulcris verbis ipsi regine quod pro honoris sue datur ei dictum tributum et nisi elleuet douanam impositam que prius non fuit et confirmet pouelyas et franchicias nostris et nobis concessas per predecessores suos et iuret illas observare. Non intendimus modo aliquo per tempora futura daris dictum tributum et cum verbis ad hoc conuenientibus ut arengatum est”; “Prima pars est de portando ad maius consilium de donando Jurech Radiuoeuich qui venit ambassiator pro parte regine Bossinensi”; “Prima pars est de portando de donando usque ad sumam ducatus XL dicto Jurech” (18. 8. 1396), Ref., XXX, 90v; Isto, 132; Динић, *Трибути*, 234. O Radivojevićima, Ковачевић, *Знамените породице*, 199-214.

³⁰² Радоњић, *О кнезу*, I, 49; Тошић, *Босна*, 92. Dok je V. Ćorović govorio o metežima u Bosni usljed borbi za prijestolje kao razlogu zabrane izvoza, V. Trpković nalazio je da je u pitanju ‘kretanje bosanske vojske’ izvan Bosne, a u vezi sa provalom Osmanlija iza bitke kod Nikopolja i poraza Sigismunda Luksemburškog, Ђоровић, *Хисторија*, 354; Трпковић, *Турско-угарски сукоби*, 115.

³⁰³ “Prima pars est de respondendo comitti Gregorio pro tributto quod petit pro parte regine Bossinensi prout prius responsium fuit pro simili casu Jurech Radiuoeuich” (7. 4. 1397), Ref., XXX, 98v; Динић, *Трибути*, 234.

kraljica potvrdila stare povelje. Ta povelja nije sačuvana. Kao da je bila data ili podrazumijevana ranijom poveljom kralja Dabiše, recimo, što je nepoznato. Zasad ima razloga da smatramo kako nije uopće data, pa se može uzeti da je to pravi pravni odraz Jeleninog međuvlašća, koji je razriješen određenim pravnim shvatanjem koje su i Dubrovčani prihvatili.³⁰⁴ U svakom slučaju, dalje se potvrđuje starije povelje kao uvjet gubi iz vidokruga dubrovačkih zahtjeva. Tek po sređivanju stanja u vezi sa spornim carinama započet će Dubrovčani davati tribute bosanskoj kraljici. U svemu tome značajno je posredovao Žore Bokšić, ugledni dubrovački trgovac i kraljevski protovestijar.³⁰⁵ Žore Bokšić je u aprilu dobio instrukciju da termin za ukidanje carina od strane kraljice i barona, koje mora biti učinjeno do juna 1397.³⁰⁶ Ne bez razloga, za takvu

³⁰⁴ Kada kralj Ostoja potvrđuje stare povelje, u centru pažnje je Tvrčkova svečana povelja iz 1378, ali i povelje njegovih prethodnika i nasljednika. Zbog upotrijebljene množine, koja može biti i figurativna, protokolarna, za vrijeme poslije Tvrčka I može se podrazumijevati i to da je i kraljica Jelena potvrdila stare povelje: “по сиѣхъ нашиѣхъ лѣстиѣхъ и повелаѣхъ за ниѣхъ срѣчаньство потврьдисмо имь все и всаке повеле и записаниѣ рчене госпoде Срѣвске, рашке и восаньске и повелю господина краля Тврьтка ... и все ине повеле и записаниѣ и свободѣщине и законе и свѣте пѣдѣне и посланигнѣе кое имь естѣ ѣчинилъ и записалъ рчени краљ Степанъ Твртко и вса ина госпoда коѣ еѣ господовала до мене да е до вѣка реченомѣ градѣ Дѣбровникѣ” (5. 2. 1399), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 425. Na drugoj strani, u obraćanju Hrvoju Vukčiću početkom 1403. potpuno je izostalo spominjanje da je Jelena potvrdila dubrovačke povelje: “пааче имамо записе и повелк ѿ госпoде срѣвске и восаньске и ѿ светопочившаго краля Тврьтка да се онѣдѣ не море смѣл продавати и по томѣ потврьгкни ти записи и повелк светопочившѣмъ кралкѣмъ Давишомѣ и сѣде вѣдѣшѣмъ пѣвисокѣмъ господиномѣ кралкѣмъ Остoмъ и всѣми велможамн рѣсага восаньскога а навластито господиномѣ вождомѣ Хрѣвокѣмъ потврьгкни и ѣстановикѣни рчени записи и подѣ печатию кралкѣвства печакѣни” (27. 1. 1403), Isto, 480. U povelji o miru između Bosne i Dubrovnika juna 1405. kod potvrde starije povelje kraljica Jelena nije spomenuta. To posebno dolazi do izražaja zbog činjenice da u izradi te povelje značajnu ulogu imaju sami Dubrovčani: “како е ѣ повелаѣхъ господина краля Тврьтка и-ю повелаѣхъ господина краля Давише и ѣ повелаѣхъ бивѣшаго краля ѣстoе такоже и ми господињ краљ Тврьтко Тврьтковиѣ потврью ... онакози како имь се ѣдрѣжи ѣ повелаѣхъ господина краля Тврьтка и господина краля Давише и бивѣшаго краля ѣстoе” (20. 6. 1405), Isto, 491-492. Uz moguće dvosmisljenosti prvog podatka, druga dva su jasni da povelje nije nikada ni bilo. Utvrđeno je da je interregnum polučio i drugu važnu činjenicu da kraljica Jelena nije imala nikakvog vlastitog pečata, za razliku od svoga prethodnika i nasljednika, Anđelić, *Pečati*, 34.

³⁰⁵ Kovačević, *Žore*, 289-310. Autorica sav njegov angažman kod kraljice stavlja u juni 1397, Isto, 306. Tako i, Babić, *Diplomska služba*, 136. Međutim, Žore je intervenirao u ime Dubrovnika ranije, a u maju 1397. prate se posljedice te intervencije.

³⁰⁶ “Primo che nuy facemo comision a vuy ser Zore de Bochxa prothouistiario de madona la re-

priliku sabor se sastao, očito specijalno, tj. sa tim pitanjem kao centralnim i ispunio preostale dubrovačke zahtjeve.

Oženivši se i preuzevši naslijeđe Crnojevića u Zeti, direktno došavši iz blizine Kotora, Sandalj je maja 1397. uz kraljicu i ostale velikaše na saboru. U Sutjesci, 13. maja 1397, kraljica Jelena izlazi u susret dubrovačkim zahtjevima o carinama koje su uvedene mimo starih običaja. Dubrovačke zahtjeve prenio je Žore Bokšić.³⁰⁷ Za ovu odluku ispred kraljice Jelene navedeno je da “**УВАКОЗИ 8ЧИНИСМШ САВЕТОМЪ СА БОГОДАРЪВАНЕМИ ВЕЛМОЖАМИ ВЛАСТЕШ КРАЛЕВЪСТВА МИ РЪСАГА БОСАНСКОГА, С ВОКВОДОМ ХРЪВОЕМ И С КНЕЗОМЪ ПАВЛШМЪ И С ВОКВОДШМЪ САНДАЛЕМ И С ТЕПАЧИШМЪ БАТАЛШМЪ И С ИНЕМИ МНОЗИМИ ВЛАСТЕЛИ И ВЛАСТЕЛИЧИИ НАШЕГА КРАЛЕВЪСТВА**“ i na osnovu toga zapovijeda “**ДА НЕ БЪДЕ ЦАРЪНЕ НИКДНЕ ПРЪКЪ СТОНОМЪ НА МАСЛИНИ И НА СЛАНШМЪ**“, jer kao takve nisu ni ranije bile.³⁰⁸ U dokumentu je hijerarhijski poredana pozicija najvažnije vlastele u Bosni njenog vremena. Oni su oslonac njene vlasti i predvodnici u saboru, ‘rusagu bosanskom’. Vojvoda Sandalj se s Hrvojem Vukčićem, Pavlom Radinovićem i tepčijom Batalom ubraja u velmože, za razliku od brojnijih, ali niže rangiranih, vlastele i vlasteličića, koji nisu ni imenom navođeni. Uznapredovali status četiri najvažnije porodice izdvojen je i priznat od centralne kraljevske vlasti. Tu poziciju koju osiguravaju preko sabora, tijela realnih osnova naspram vladara, velmože neće ispuštati ni pred jačim vladarima nego što je Jelena. Uz vladara oni mogu garantirati da novouspostavljene carine neće više postojati. Četiri najvažnija velikaša u Bosni ne predstavljaju двор, niti redovan dvorski savjet, ali su, kako napisao Anto Babić, svakako ‘uži krug savjetnika’ kraljice koji su ‘svojim iskustvom mogli

gina de Bossna che debiati procurar et tegnir si fati modi cum madona la regina et cum li baroni che le douane che et ordenade apresso Stagno et a Slano contra le usanze et patti che nuy hauemo cum li signori di Sclauonia et de Bossna debia esser tolte via, siche non sia plu le douane. Et de questo debiate far vegnir solempli priuilegi dala ditto madona la rayna et dali baroni infin per tutto zugno proximo. Et in caso che non fesse et non obtegnisseno dala ditto regina et baroni chomo e ditto che passato lo ditti termine debia vegnir a Ragusa sotto pena de yperperi duo millia iusta uno mese“ (18. 4. 1397), Ref., XXX, 63.

³⁰⁷ Ispred kraljice Jelene je navedeno: “**ДА К ВИДОМО СВАКОМЪ ЧЛОВЕКЪ ... КАКО КРАЛЕВЕСВЪ МИ КНЕЗЪ И ВЛАСТЕЛЕ ДЪБРОВАЦЦИ ДОСЛАШЕ ПОСАОВИНОМ ПОЧТЕНОГА МЪЖА ПРОТОВИСТЪГАРА ЖОРЕТЪ ... КОИ КРАЛЕВЕСТВЪ МИ ГОВОРИ ... МОЛИ Ѡ СТРАНЕ РЕЧЕНИХЪ ВЛАСТЕЛЪ ГРАД ДЪБРОВНИКА ДА ВИСМО РЕКЛИ ДА НЕ БЪДЕ ЦАРЪНА НИКДНА ПЪРЪКЪ СТОНОМЪ НА МАСЛИНИ И НА СЛАНШМЪ**” (13. 5. 1397), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 239.

³⁰⁸ Miklosich, *Monumenta serbica*, 229-230; Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 239-240.

da doprinesu boljem rješavanju pitanja o kojem se raspravljalo. To su ličnosti koje 'su uživale naročito ugled među ostalom vlastelom i imali na nju utjecaja, te 'bili sposobni da ponesu dio odgovornosti za donesene odluke'.³⁰⁹

I zaista, već nakon nepunih desetaka dana, tačnije 22. maja 1397. sastavljen je odgovor dubrovačkoj vladi i u Dubrovnik je upućen knez Grgur Milatović s dokumentom kojim su sabor i kraljica zabranili nove carine 13. maja, te zahtjevom za isplatu tributa.³¹⁰ Povelju i zahtjev za dohotke Dubrovčani su zaprimili 12 juna.³¹¹ Dohoci su isplaćeni dva dana kasnije. Tada je kraljica Jelena posredstvom Grgura Milatovića isplaćena za 1396. godinu.³¹² A Nikolići, glavni krivci za dodatna otezanja, svoj mogoriš za 1396. dobili su tek u augustu 1397.³¹³

³⁰⁹ Opširno o kraljevim savjetnicima u, **Babić**, *Diplomatska služba*, 105-108.

³¹⁰ U pismu u kojem se prati uvjet koji je ispunjen da bi se dobili dohoci ispred kraljice Jelene: "развмисмо какв намъ вихоте порѣчили посабвине по нашемъ вирьни слдзи господинѣ протовистарѣ Жорети в вашихъ потрѣбахъ и ѿ нашихъ и миѣ слишавъше подобие мольбе кое ви порѣчасте по реченомъ протовистаѣи Жорети и вамъ се змолисмо на то и писасмо по нашои повели кѣ вамъ посласмо по нашемъ вирьномъ слдзи кнезѣ Гръгѣрѣ Милатотовиѣю с овими листомъ и што посласмо такое къ вамъ реченога кнеза Гръгѣра по наше дохотке кое сте давали срѣвскои господи и по томъ господинѣ кралю Тврѣткѣ и господинѣ кралѣ Ципанѣ Давиши и ѣ тои сте звитни нашемѣ кралевствѣ да даете намъ ѣ [2] тисѣћи перпер на Дмитровѣ данѣ и петъ сать перпер кое се даю на Власинѣ данѣ за Стоњски доходакѣ" (22. 5. 1397), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 240.

³¹¹ "adi XII giugno 1397", Isto.

³¹² "Egregius vir dominus Ghergur Millathouich nuncius et ambassator serenissime domine Helene regine Bossine ad infrascripta omnia confitendum et faciendum nomine dicte domine regine fuit contentus et confessus habuisse manualiter et recepisse ut apparet per literas hic affixas a nobili et prudenti viro domino Symon de Bona honor Rectore ciuitatis Ragusii presente, dante et numerante nomine et vice regiminis et comunis Ragusii pro tributto quod ipsa domina regina habere debebat a dicto comuni Ragusii in festo sancti Dymitrii proxime preteriti uerperos duo millia et pro tributto similiter ipsi domine regine debito pro Stagno in festo sancti Blaxii mensis februarii proxime preteriti uerperos quingentos" (14. 6. 1397), Div. Canc., XXXII, 58v; Ref., XXX, 143; **Јирчек**, *Споменици српски*, 103; **Динић**, *Трибути*, 234. Šire o učesnicima i o Milatovićima, **Kurtović**, *Fragments*, 222-246. Ranija postavljanja J. Radonića i V. Ćorovića o nemirima u Bosni i promjenama na prijestolju su pogrešna, kako su to utvrdili M. Gecić i M. Dinić: **Радонић**, *О кнезу*, I, 51; **Ђоровић**, *Хисторија*, 355; **Гецић**, *Прилог*, 55-63; **Динић**, *Сабор*, 25.

³¹³ "Michez Gergorich et Biele Martinich homines et nuntii nobilis viri Vochoslai Nicholich nomine ipsius Vochoslai ... habuisse et recepisse ... uerperorum sexaginta pro magarexio anni proxime preteriti 1396 in pecunia numerata" (10. 8. 1397), Div. Canc., XXXII, 74; **Динић**,

Da je tek tada, juna 1397, Jelena ostvarila stari dohodak koji je za 1396. tražila u vrijeme Sandaljevog poslanstva iz aprila, svjedoči činjenica da je ona već u novembru 1397. ostvarila i drugi dohodak za 1397.³¹⁴ Da se nije radilo o dugotrajnijem kočenju isplate zbog traženja potvrde starih povelja i ukidanja carina, zbog čega dohodak nije bio isplaćen ni kada je to u kraljičinoj službi tražio vojvoda Sandalj, dohodak bi redovno bio isplaćivan. Kada su ispunjeni uvjeti u maju i predloženi u Dubrovniku u junu 1397, u toku te iste godine dohodak je isplaćen čak dva puta, kako bi se pristiglo ranije zaostajanje. U poslove oko stjecanja Svetodmitarskog dohotka za svoju kraljicu Sandalj je bio uključen i aprila 1396, kao član njenog poslanstva i maja 1397, na saboru, kao jedan od četiri najveća kraljičina vlastelina, ali bez ikakvih samoinicijativnih postupaka. Dakle, nije bio rušitelj krune ili kraljevstva, nalik poziciji modernijeg državnog udara.³¹⁵

Čak i kod ove isplate dohotka iz novembra 1397. literatura je bila sklona da negativno obilježi Sandalja. Naime, Dubrovčani su poslije Jeleninog zahtjeva odlučili da se ne čeka Sandaljev odgovor već da daju kraljici tribut.³¹⁶ Na osnovu toga se neopravdano smatralo, spajajući to s navodnim Sandaljevim pokušajem iz aprila 1396. da dođe do dohotka, da je Sandalj opet imao

Трибути, 219.

³¹⁴ “*посласмо к вамъ садгъ нашега ѡкрѣпнога Томаша Станоевића молимо васъ како срѣдчане пѣратекъ ѡддите намъ доходакъ срѣвски ... о Дмитрови днєви*”. Primljeno u Dubrovniku: “ad XVIII [19] novem. 1397 per Tomasium Stanoevich ambaxatorem” (15. 11. 1397), **Пуцић**, *Споменици српски*, II, 41; **Стојановић**, *Ровље и писма*, 241; (24. 11. 1397), Ref., XXXII, 104; **Јиречек**, *Споменици српски*, 103; “Thomas Stanoevich nuncius et ambassiator serenissime domine Helene regine Bossine ad infrascripta specialiter destinatus ... fuit contentus et confessus habuisse et manualiter recepisse ... pro integra et completa solutione tributii ipse domine regine debito ... in festo sancti Dymitrii proxime preteriti yperperos duo milla” (24. 11. 1397), Div. Canc., XXXII, 99v; „Item captum fuit de donando Thomax ambaxiator domine regine Bossne dono usque ad yperperos quinque in pipero qui venit acceptum tributum sancti Dymitrii” (3. 12. 1397), Ref., XXXI, 10.

³¹⁵ V. Ćorović sve nije najbolje hronološki poslagao u izlaganju o kraju XIV st. Ipak, on iskazuje dileme u vezi s pozicijom Sandalja i na njih pokušava dati odgovor. Ćoroviću nije bilo najjasnije kako je Sandalj tražio tribut za sebe, a malo potom bio uz kraljicu. Polazište je bilo dobro, ali ne i odgovor jer isključuje izvor („*краљица је, макар у фрази, убрајала Сандаља, заједно са Хрвојем и Павлом Раденовићем*“), **Ђоровић**, *Хисторија*, 355-356.

³¹⁶ Usvojen je prijedlog: “Prima pars de dando tributum sancti Dymitrii anni proxime preteriti domine regine di Bossna”, a nije prošao prijedlog: “Secunda pars de induciando usque quo habuerimus respensionem a Sandagli” (23. 11. 1397), Ref., XXXI, 104.

nešto s tim dohotkom i da je protestirao tada zbog namjere Dubrovčana da daju dohotke kraljici.³¹⁷ Razlozi su u polazištu bili dobri, ali ne i ponuđeni odgovori u završnici. I ovoga puta je Sandalj zaista imao posla sa isplatom dohotka kraljici Jeleni, ali indirektno. Naime, Dubrovčani su očekivali Sandaljev odgovor koji je vezan za dovoz i prodaju soli u Sutorini, na koju su se njemu i njegovoj supruzi žalili sredinom novembra 1397.³¹⁸ S obzirom da je taj čin smatran udarom na poveljom dogovorenu zabranu iz vremena kralja Tvrtka I, otuda je i logična veza u dubrovačkom spominjanju povodom odluke o isplati dohotka za kraljicu Jelenu. Naprotiv, Dubrovčani su imali povjerenja u svoga susjeda Sandalja i nisu zbog njega zatezali isplatu dohotka kraljici. O nekom Sandaljevom nezadovoljstvu i protestima zbog isplate dohotka kraljici Jeleni, dakle, nije bilo i nema ništa.

Naslijeđena pozicija za samostalno djelovanje

Samostalnija i samoinicijativnija Sandaljeva djelatnost prati se u Novom i Sutorini, gdje se so i dalje prodavala, uprkos zabrani trgovine solju koja egzistira od vremena kralja Tvrtka I iz kraja 1382.³¹⁹ I prije Tvrtkove smrti znalo je biti interveniranja Dubrovčana zbog krijumčarenja soli.³²⁰ To je pozicija koju su preuzele i Kosače. Neopravdano je literatura bila sklona tome da Sandaljevu vlast u Novom prati tek od 1395, ne pitajući se čiji je to posjed bio u vremenu prije toga.³²¹ Tačno je da je prva informacija o Sandalju na tom području vezana za 1395, ali ona ne odražava tadašnje ulaženje u posjed.³²²

³¹⁷ Динић, *Трибути*, 235; Радонић, *О кнезу*, I, 51; Шишић, *Хрвоје*, 127; ПEROJEVIĆ, *Повијест*, 372; Гецић, *Прилог*, 57.

³¹⁸ Vidi niže.

³¹⁹ “да не вѣдетъ њ ѡнѡмъ градѡ люво подѡ градѡмъ трѣгъ соли проданиа до вѣка” (2. 12. 1382), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 85.

³²⁰ Гецић, *Дубровачка трговина*, 95-153.

³²¹ Храбак, *Сандаль*, 201; Lovrenović, *Istočni Jadran*, 57.

³²² Februara 1395. Dubrovčani su upućivali poslanstvo Sandalju u Dračevicu: “de mittendo ambassiatam nostrum nobilium ad comitem Paulum et Sandallium in Canale et in Draçeuiça” (17. 2. 1395), Ref., XXX, 104v. Pravo je pitanje i je li tadašnja ambasada bila obavljena, s obzirom da je čitav sklop pitanja neuspješan pokušaj da se od Pavla i Sandalja kupe Konavli: “de confirmando commissionem ambassiatorum iturum in Canalle et Draçeuiça ad comitem Paulum et Sandalium” (23. 2. 1395), Isto, 73. Nije usvojen prijedlog: “de concedendo licenciam ser Clementi de Goçis quod possit ire ad ponendum se cum comite Paulo ad Ciuitatem Veterum vel in Obo-

Samo po toj logici egzaktni spomeni Sandaljevog prisustva na drugim, a kod svih historičara podrazumijevanim Sandaljevim posjedima koje ima od smrti Vlatka Vukovića, pokazali bi krivu sliku. Naprimjer, nije zabilježeno da je Sandalj ikada boravio u Foči, a to ne znači da tamo nije bio.³²³ Povoljnu poziciju koju mu je posjed Novog u Dračevici davao Sandalj je naslijedio od svog strica Vlatka Vukovića.

Prema poznatom, krijumčarenje soli pod plaštom Sandalja 1397. bio bi akt kojim se odstupalo od politike kraljevske vlasti.³²⁴ Ukoliko to i ne bi bilo tačno, (optužbe upravljene prema Sandalju rezultirale su njegovim odgovorom da se ista zabranjuje tj. da se so više neće prodavati, a poslije toga direktne optužbe prestaju, mada Dubrovčani nisu bili ni tokom 1398. zadovoljni stanjem na terenu), sam čin odnosa između Dubrovčana i vojvode Sandalja, bez prisustva vladara kao subjekta, ipak bi pokazivao Sandaljevu zasebnu politiku.

Problemi s prodajom soli u Novom u odnosima Sandalja i Dubrovčana prvi put su imali elemente zasebne međusobne prepiske i dogovora tokom ljeta 1397. Sporazumno su razriješeni Sandaljevom zabranom da se nastavi dovoženje ili prodaja soli, te stavom da se so prodaje na starim, tradicionalnim mjestima. Sandalj je time preuzeo prerogative koje je kralj Tvrtko I imao.³²⁵ Za Dubrovčane to nije imalo dovoljno efekta, pa su sredinom no-

do" (23. 2. 1395), Isto, 73v. Izgleda da su razgovori s kraljem bili preduvjet za čitavo djelovanje ambasadora i da je misija neuspješno prošla početkom marta 1395: "de ponendo in commissionem ambassiatorum predictum quod debeant impetrare unam literam a domino nostro quod ipse rogat regem Bossine quod nos habeat recommissionis in petitionibus nostris super contrata de Canalli comune nostro concedenda" (26. 2. 1395), Isto; "de mittendo pro ambaxiatores nostros ad comitem Paulium et Sandalem" (8. 3. 1395), Isto, 73v. Očito je misija završena uz malo ogorčenje Dubrovčana. Nije prošao prijedlog: "de dando comiti Paulo et Sandali unam barcham secundum qui petunt", već je izglasano: "Secunda pars est de excusando" (11. 3. 1395), Isto, 74.

³²³ Uporedi: Prilog 2: Itinerar vojvode Sandalja Hranića.

³²⁴ Dokumenti govore o dovoženju sa strane i prodaji soli, ali ne i o obnavljanju (ili osnivanju) solana u Sutorini kako se postavlja: "дoвeсти coль пoдъ нoви њ сѣдторинѣ да ю тѣзи прoдaю; чѣли смo крѣ к соль дoвeзeнa њ нoви нa сѣдторинѣ да сe тѣзи прoдaк" (15. 11. 1397), Стојановић, *Пoвeљe и писмa*, I/1, 253-254. Захтeв Дубрoвчaнa je нa крaју упрaвљeн сaмo прeмa зaбрaни дoвoзa сoли: "и зaтo мoлимo лoвoвѣ вaшѣ зaпoвѣгтe oнѣмъ вaшѣмъ нaрeдѣвeникoмъ дa вeккe нe смѣю сoли дoвeсти ни прoдaвaтѣ", Isto, 254. Uпорeди, Ђиркoвић, *Истoријa*, 181; Кoвијaнић-Срјeпчeвић, *Хрaнићу*, 312; Хрaбaк, *Сaндaљ*, 201; Lovrenović, *Istočni Jadran*, 57.

³²⁵ U kasnijem pismu to se prepričava: "тoзи чѣвшe мнoгѣ сe пoчѣдисмo и нe мoрeмo никaкo

vembra 1397. s dva pisma intervenirali kod Sandalja i njegove supruge Jelene zbog prodaje soli u Sutorini.³²⁶ Intervencija je bila istovremena. Ako to od ljeta 1397. nije bilo jasno, u ovim pismima otkriva se mnogo toga što predodređuje prepoznatljivim Sandaljevu poziciju pred Dubrovčanima, ali i njegove supruge kojoj se Dubrovčani s pravom obraćaju kao faktoru koji je imao utjecaja na prilike u primorju.

Dubrovčani se obraćaju Sandalju kao svome dragom prijatelju, ističu prijateljstvo koje je Dubrovnik imao sa njegovim stricem Vlatkom, te ga podsjećaju da je i on njihov građanin i da je u tom svojstvu preuzeo obaveze da ne stoji na putu dubrovačkog prosperiteta. Podsjećaju ga na njegovu ljetošnju zabranu i na činjenicu da je “и светопочивѣши краљ Тврѣтко кс намѣ записалъ и потврѣдилъ съ вьсомъ господомъ восанѣскомъ да њ њсторини до вѣка не вѣде мѣсто соли продѣниа”.³²⁷ Srž pisma sadrži optužbu da Sandaljevi ljudi, i to oni koji su mu lično odgovorni (наредѣвеник), prodaju so podno Novog.³²⁸ Dubrovčani svoj protest završavaju riječima nade da će Sandalj postupiti kao njihov prijatelj i građanin. Pismo slične sadržine bilo je upućeno i Sandaljevoj ženi Jeleni.³²⁹ Kao što smo vidjeli, Dubrovčani su desetak dana kasnije donijeli odluku da se ne čeka Sandaljev odgovor nego da se isplati kraljici dohodak, time pokazujući da Sandalj i prodaja soli tada neće utjecati

вѣровать да к с вашѣмъ знаньемъ крѣ комъ вашои любвѣ писасмо лѣтоска за този ви како все нашъ почтени приателъ и обѣтний видѣвъ крѣ не пристои тѣзи њ њсторинѣ соль продавать и смотривѣше цю к по правдѣ њписасте намъ по вашои любвѣ да се тозѣ встави и да се њ всемъ тѣзи соль не продак ни доноси нѣ да власи гредѣ по мѣстехъ стаѣхъ гдѣно кс законѣно да се соль продава” (15. 11. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 254. U aprilu, maju i tokom ljeta 1397. Sandalj je mogao prebivati u Sutorini, kako pretpostavljaju L. Stjepčević i R. Kovijanić, no ne radi osnivanja solana, već radi prodaje soli. U međuvremenu je išao na zasjedanje sabora u Visoko, Ковијанић-Стјепчевић, *Хранићи*, 311-312; “и с вокводомъ Гандалемъ ... въ дворе кралевѣтѣва ми њ њстици” (13. 5. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 239-240. Angažmani sa mletačkim trgovcem tkaninama mogli bi ići u prilog konstatiranju da je prodaja soli bila pravljena u njihovim aranžmanima.

³²⁶ “Prima pars de scribendo Sandali unam literam super isto facto comerchi salis” (14. 11. 1397), Ref., XXXI, 104.

³²⁷ (15. 11. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 253-254.

³²⁸ “а сѣди нашъ почтени приателю чѣли смо крѣ нѣки ѡ вашѣхъ наредѣвеникѣ ѡчинил к довести соль подѣ Нови њ њсторинѣ да ю тѣзи продаю”, Isto.

³²⁹ (15. 11. 1397), Isto, 254-255; Пуцић, *Споменици србски*, I, 12. Naravno, nema govora da se radi o kraljici Jeleni, kako je to jedne prilike ustvrđeno, Гецић, *Прилог*, 56.

na isplatu dohotka kao mogući ‘međudržavni’ problem.³³⁰ Naprotiv, iako su namjeravali, Dubrovčani su se ustezali kraljici javiti o ‘novoštinama koje im čini Sandalj’.³³¹

Sadržaj pisama i zaobilaženje bosanskog vladara ukazuje na samostalnu Sandaljevu djelatnost kao već formiranog neovisnog velmože i magnata. U dubljoj analizi sadržaja pisama i njihovog kontekstualiziranja to i neće biti do kraja tačno, barem ne u tolikoj mjeri da u ovom činu posmatramo izgrađenu i zaokruženu Sandaljevu ekonomsku politiku naspram svoga okruženja. Naime, s jedne strane, dubrovačko interveniranje u pravcu Sandalja, značajno kao obraćanje dubrovačkom građaninu, i pozivanje na poštivanje sporazuma koji je kralj Tvrtko I izdao još 1382, s druge strane, jesu dimenzije koje isključuju uvjerljivost prvobitnih dojmova. Može se učiniti da je iznesena pritužba i neka vrsta upozorenja i blažeg pritiska na Sandalja. U svakom slučaju, spominjanje starine u dobrim odnosima i pravnih normi vremena kralja Tvrtka I predstavlja prepoznavanje aktualnog ozračja u kojem se Sandalj nalazi. Bez obzira na to što u eventualnim negativnim odgovorima Sandalj može dovesti Dubrovčane pred moguće dramatične situacije i interveniranja, s obzirom na njihove vitalne interese, čini se da je izostanak prizivanja kod aktualnog bosanskog vladara ipak pokazatelj respekta koji se prepoznaje u rastućem liku moćnoga vojvode i susjeda. Ni budućnost, u kojoj će Sandalj biti vlasnik posjeda neovisnog o bosanskom vladaru, neće samo kroz prizmu prodaje soli proizvesti ratnu zategnutost sa Dubrovčanima, mada i o tome valja voditi računa, pa se ni u ovom obraćanju ne može pobjeći od utiska da dubrovačka diplomacija ide korak ispred, kao interventni pristup boljeg, lakšeg sprečavanja nego, mogućeg, dugotrajnog liječenja. Naime, bojazan od prepuštanja da se svaka prodaja soli pretvara u običaj odaje ekscesnu situaciju, a ne opredijeljenost vojvode da privredno samostalnije djeluje u tom pravcu. Na to ga Dubrovčani i upozoravaju kao na moguću opasnost ukoliko nije spreman da se nosi s njenim posljedicama. Pitanje njihovih vitalnih interesa time je u startu ugroženo (и този чвѣше мної се почѣдисто и не моремо никако

³³⁰ Dakle, usvojen je prijedlog: “Prima pars de dando tributum sancti Dymitri anni proximi preteriti domine regine di Bossna”, a nije prošao prijedlog: “Secunda pars de induciando usque quo habuerimus responsionem a Sandagl” (23. 11. 1397), Ref., XXXI, 104.

³³¹ Nije usvojen prijedlog: “Prima pars de dicendo isti nobili ambaxiatori ipsius domine regine nouitatem quam facit nobis ipse Sandalis pro facto salis”, već je izglasano: “Secunda pars de induciando”, Isto.

вѣровать да ꙗ с вашѣмъ знанѣмъ; да съ знаникомъ воеводе Сандалѣ; крѣ ако инако вѣде намъ кѣ силно и сѣпротивѣ законѣхъ битъ коꙗ не вѣсмо ми могли никако оставитъ).³³² Оpet, Dubrovčani znaju unaprijed da je njegov posjed zapravo fluidna spona sa zaleđem, i bit će prilika kada će u formi pritiska Sandalj znati da okrene uobičajeni privredni tok protiv interesa Dubrovčana. Vlasi po se dolaze na predviđena četiri mjesta, ali sva četiri ne drže Dubrovčani. Tu konstelaciju s prvim susjedom Dubrovčani imaju u Sandaljevom liku kao urođeno breme koje moraju nositi.

Kao dubrovački građanin i 'objetnik', kao ličnost koja poštuje pravne norme svojih vladara, kroz navedeno Sandalj je vlasnik posjeda za koji je lično odgovoran pred vanjskim faktorom kraljevstva. Specifičnost pozicije ne daje jasne konfiguracije njegovog sazrelog neovisnog ponašanja, ali ih otvara u potpunosti. I u mikroprostoru svoga posjeda, u Novom u Sutorini, on je već naslijeđem stekao neovisnu poziciju koja će mu omogućavati trajni respekt u najbližem susjedstvu, u Dubrovniku. Sandalj je tu u Novom već neovisan o vladaru i svjestan je te pozicije. To znaju i o tome će uvijek voditi računa i Dubrovčani. I više nego je sudbina predodredila, kralj Tvrtko I na osnovu polaznih pozicija Novog stekao je Drijeva i Kotor u vanjskopolitičkim premjeravanjima, a Sandalj će preuzeti kontrolu nad sva tri mjesta kroz unutrašnji razvoj u krilu Bosanskog kraljevstva. Neovisno o dimenzijama Sandaljeve pozicije u Novom, nimalo nije jednostavnije okrilje za provjeravanje ni usmjerenost dubrovačke intervencije u pravcu Jelene. I bez brisanja površnih dojmova jasno je da je Sandaljeva supruga od udaje preuzela brigu za suprugove posjede u primorju i da njenu poziciju Dubrovčani dosta dobro znaju.

Prema svemu navedenom, prodaja soli u Novom nije bila obustavljena. I tokom 1398. Dubrovčani su pratili kretanja brodova i bili spremni odagnati ih, kako u Sutorini, tako i u Novom. Slanice u Sutorini, koje ni Tvrtko nije uspio izgraditi, izgleda nisu ni tada postojale.³³³ Dozvola dovoza i prodaje soli u Novom okvir je koji ostaje trajnijim izvorištem građenja povremenijeg samostalnijeg Sandaljeva istupa pred Dubrovnikom.

U repu ovih pokazatelja jeste i pitanje dubrovačkog građanstva koje je vojvoda Sandalj dobio kao istaknuti susjed Dubrovčana. Sandaljevo prijateljstvo i korist koja je iz toga proizlazila bili su strateška motivacija Dubrovča-

³³² (15. 11. 1397), Стојановић, *Повѣље и писма*, I/1, 254-255.

³³³ Гецић, *Дубровачка трговина*, 100.

nima da to učine. Uobičajena je postavka da je Sandalj postao dubrovačkim građaninom sredinom novembra 1397. i da je građanstvo dobio u dubrovačkim namjerama i računicama da time lakše dođu do posjeda Konavala.³³⁴ Informacija o Sandalju kao dubrovačkom građaninu 1397. pokazuje da je on tu privilegiju i počast tada imao, ali ne i da ju je baš tada dobio. Na spomenutom mjestu, sredinom novembra 1397, Dubrovčani su se obraćali Sandalju zbog problema oko prodaje soli u Sutorini i tada o Konavlima nema nikakvog spomena. Da bi potkrijepili svoja prava i stavove vezane za pitanje mjesta gdje se može prodavati so, oni su se pozvali na dugotrajnije prijateljstvo između njih i Sandaljevog prethodnika strica Vlatka, kao i na činjanicu da je i Sandalj njihov građanin. U isto vrijeme obraćali su se i njegovoj supruzi Jeleni. I nju su također podsjećali na određeni status koji je njena porodica imala u Dubrovniku. Očuvanih informacija o vremenu inauguracije Sandalja u dubrovačko građanstvo ipak nema. Naprotiv, i samo spominjanje iz 1397. pokazuje da je on tu privilegiju ranije i tražio i stekao (**ЗНАТЕ КАКО СТЕ ВИ ПО ВАШОИ ЛЮБЕЌ ПРИМИЛ И ПОХИТАЛИ ЗА НАШЕ ПРИАТЕЉСТВО И ДА ВЪДЕШЬ НАШЬ ГРАГИАНИНЬ**).³³⁵ Odgovor se nalazi u vremenu smrti Vlatka Vukovića i namjeri Sandalja da naslijedi status koji je njegov prethodnik imao. To se svakako desilo prije sredine novembra 1397. Sandalj je najvjerojatnije naslijedio dubrovačko građanstvo koje je imao njegov stric vojvoda Vlatko i dubrovačkim građaninom postao je prije nego što je postao mletačkim građaninom, jula 1396.³³⁶

Uz najjače doba kralja Ostoje

U odnosu na raniji period, u 1398. godini Sandaljeva pozicija, prilično stabilna i u usponu, bila je, izgleda, poljuljana. Osmanlije prave jak upad u Bosnu, pri čemu ne prolaze najbolje, ali iza njihovog prodora dešavaju se promjene u Bosni. Sandaljevo gospodstvo u Zeti, naizgled nepovezano s tim prodorom, bilo je izgubljeno na račun Balšića. Sa smjenom na vrhu u Bosanskom kraljevstvu Sandalj je oslobodio vojvodu Radiča Sankovića iz ropstva

³³⁴ Грујић, *Конавли*, 20; Каретанић-Векарић, *Становништво*, VII/1, 28. Detaljnija analiza stjecanja dubrovačkog građanstva to kao primjer spominje, Мијушковић, *Додељивање*, 89-130. L. Beritić sa uporištem na Grujića navodi da se radi o 1396, što nije tačno, Beritić, *Tvrđava*, 105.

³³⁵ (15. 11. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 253.

³³⁶ (22. 7. 1396), Ljubić, *Listine*, IV, 378.

kod Kosača. On se vraća u svoj raniji posjed u Humu. U svim tim događanjima, koji daju sliku određenog destabiliziranja, Sandalj je bio i ostao uz novog kralja Ostoju, među najjačima u Bosni za vrijeme njegove prve vladavine.

Uzima se da osmanski upad na početku 1398.³³⁷ nije bio s težim posljedicama i da nije direktno uvjetovao promjene koje su poslije njega nastale u Bosni.³³⁸ Lančani slijed pokazuje, što je indikativno naspram razine uobičajenih podrazumijevanja, da je osmanski upad ipak otvorio nastale promjene³³⁹, no teško da je Hrvoje Vukčić naručio dolazak Osmanlija.³⁴⁰ Ojačali su Balšići, uz pomoć Osmanlija ili promjena nastalih pojačanim osmanskim prisustvom.³⁴¹ To bi moglo biti razlogom Sandaljevog odstupanja. Ima osnova da se navodi kako je odstupanje plod diplomatskih kontakata s Balšićima.³⁴² Januara 1398. Sandalj je tražio od Dubrovčana žito i opremu za svoje gradove, što bi moglo biti odraz tada jake zime i bojazni od Osmanlija.³⁴³ Marta 1398. započeo je evakuaciju supruge iz Budve. Uskoro je izgubio gospodarstvo nad Zetom.³⁴⁴

³³⁷ Kao odraz određene opasnosti, krajem 1397. Vladna, majka kneza Jurja Radivojevića dobila je azil na području Stona: "Prima pars est de respondendo Vladde matri Jurech Radioueuich quod veniat in Stagnum" (23. 12. 1397), Ref., XXXI, 105v. Upad u januaru 1398. precizan je: "Die ---- januarii filius Pasayt cum magna quantitate Turchorum et Sclauorum intrauit Bosnam et fuit deperdatus ipsam et in reuersione maior pars ipsorum propter immensum frigus decesserunt" (januar 1398), Isto, 199; **Ђоровић**, *Хисторија*, 357; **Пуцић**, *Споменици српски*, I, Примјетбе II; **Тошић**, *Босна*, 92-93.

³³⁸ **Ђирковић**, *Историја*, 184; **Џивковић**, *Твртко II*, 15.

³³⁹ Ђ. Тошић ispravno konstatira da ova provala Osmanlija, 'iako očito kratka' i 'ne Bog zna kako uspješna', 'izazvala je velike pometnje na širem području', odnosno 'poslije turskog povlačenja došlo je do značajnih promjena u Bosni', **Тошић**, *Босна*, 93.

³⁴⁰ Kako je to povezano u, Isto.

³⁴¹ Indikativno je da je u osmanskom upadu u Bosnu učešće imao i vazalni kontigent Stefana Lazarevića, šurjaka Đurđa II Stracimirovića Balšića, **Ђирковић**, *Историја*, 184.

³⁴² **Ловреновић**, *Иstočni Јадран*, 58. Do pomirenja između Sandalja i Đurđa II Stracimirovića moglo je doći i prije dolaska Osmanlija. Sa strane: "Pro pace inter Sandalium et Georgium Strazimerii", "Prima pars est de comittendo ser Marino de Gondulla ituro Reteçium quod pro parte sua tasce cum voyuoda Sandalio pro factis domini Georgii de Strazimerio pro pace inter eos" (3. 1. 1398), Ref., XXXI, 106.

³⁴³ **Ђоровић**, *Хисторија*, 357; **Тошић**, *Босна*, 93.

³⁴⁴ Sandalj je još maja 1397. tražio od Dubrovčana da u slučaju potrebe osiguraju brod za njega, njegovu suprugu i rodbinu, što mu je odobreno: "de respondendo ambaxiatori Sandalis et promittendo sibi quod si fuiter intesso de leuando et conducendo per mare in nostris nauigiis

Izvršene promjene u Bosni pokazuju da je bilo nezadovoljstva vladavinom kraljice Jelene, ali i da se vlastela koncentrirala u potrazi za novim rješenjima kao odraz različitih viđenja, potrebe za njenom smjenom i kroz izbor novoga vladara. Na to upućuju posljedice. Kraljica je zamijenjena kraljem. Možda je i svojom voljom abdicirala. Ipak njena smjena je potekla iznutra. Za razliku od kraljice Jelene, novi kralj Ostoja pokazivao se i djelovao je kao vitez, vojnik i ratoborni vladar. Zaogrnut dubrovačkom izvornom prizmom neprijatelja, predstavljen je kao slabiji i nevjest vladar. To i neće biti tako. Ostoja je, ipak, uspio povratiti legalitet i snagu kraljeve vlasti koja je u liku kraljice Jelene, kao izraz produženja vladavine njenog muža kralja Dabiše, ipak predstavljala interregnum. Sačuvavši uz pomoć velmoža Bosansko kraljevstvo u krilu dinastije Jelena je ispunila svoju vladarsku misiju. Produženje njene vladavine ipak je produženje vanjskopolitičke agonije koju međuvlašće predstavlja. Nastupajući aktivnije nego njegova prethodnica, kralj Ostoja je bio pred novim zadatkom da kao vladar ozvaniči kraj uspostavljenog međuvlašća i povede zemlju u stabilnije tokove. Po svemu sudeći, rješenja u smjeni vladara 1398. bila su nametnuta iznutra, a novim personalnim orijentiranjem na kraljevskom tronu tražena su u pravcu jače bosanske vojne angažiranosti.

Promjena na prijestolju izazvana je određenim previranjima o kojima su sačuvane uopćene vijesti. Teško da je u pitanju bila opća smutnja nastala kao plod obračunavanja krupne vlastele. Prije će biti da su rješenja predložena za novu sliku na području Huma izazivala taj odraz. Sankovići su vraćeni u svoj raniji posjed dok je porodica Nikolića izgubila na snazi. Najkrupnije velmože starog ostali su i u taboru novog vladara. U Bosni je na prijestolje došao kralj Ostoja, a vojvoda Radič Sanković, od 1391. u ropstvu kod Kosača, bio je oslobođen od strane vojvode Sandalja. Radič se vratio u svoj posjed maja 1398.³⁴⁵ Ne znamo da li je šta time mogao izgubiti Sandalj. Naizgled se čini da je Radič popunjavao prazninu na području Huma koju Nikolići, poslije kraha Sankovića 1391. nisu uspjeli adekvatno zamijeniti.³⁴⁶ Ni Radičevo

Ragusium vel ad alium locum tentum uxorem ipsius Sandalis cum aliquibus aliis de suis et etiam de dando sibi in aliis bona verba” (13. 5. 1397), Ref., XXX, 98v. Spasavanje Jelene iz Budve Sandalj je obavljao preko Dubrovčana. Sam nije bio u Budvi, niti u primorju, (20. 3. 1398), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 255-256.

³⁴⁵ **Ђирковић**, *Историја*, 185. J. Mijušković sugerira da je Radič Sanković oružjem povratio svoje zemlje, o čemu ipak nema informacija, **Мијушковић**, *Санковићи*, 42.

³⁴⁶ “Radin Medanich electus fuit in ambaxatam ad eundum ad illos de Nicholich et ad Semcho-

zatočeništvo od 1391. u taboru Kosača nije jasno, kao neka dodatna uzurpacija, već upravo raniji kraljevski mandat i vjerna služba vojvode Vlatka Vukovića. Dok se o vanjskim dimenzijama tog Radičevog 'zatočeništva' može i razmišljati, kao kazni koja je donesena u jednom vremenu, pa povučena u drugim prilikama, o detaljima tog 'ropstva' ne zna se ništa. U svakom slučaju i ranije i kasnije ponašanje Sankovića po posljedicama najviše će razrušiti stabilnost humskog područja i legalitet 'humskog gospodstva' u Bosanskom kraljevstvu.

Poznato je da su Dubrovčani insistirali na Radičevom oslobađanju kod ugarskog i bosanskog vladara.³⁴⁷ Da li su Dubrovčani bolje prolazili sa susjedima Sankovićima ili Nikolićima, nije poznato. Vrijeme će pokazati da je dubrovačko insistiranje moglo biti i odraz drugačijeg stanja. Naime, s Radičem Sankovićem se i dalje računalo kao baštinikom posjeda u Humu i primorju. Kao vlasnik, baštinik, Radič će biti glavna polazna karika u dubrovačkom stjecanju Slanskog primorja. U njegovoj režiji pratimo početak, ali ne i kraj čitavog posla, jer je prodaja prešla u nadležnost kralja i sabora.³⁴⁸ U tome su bile klice njegovog nezadovoljstva i novog posrnuća. Očito je da u no-

uich qui fuit gabellotus" (11. 5. 1398), Ref., XXXI, 25.

³⁴⁷ „Prima pars est de ponendo in commissione dictorum ambassiatorum quod ispi debeat recommendare facta Radicii Semchouich domino nostro regi Ungarie“ (29. 1. 1395), Ref., XXX, 72; „de denariis comunis nostri ab yperperis ducentis infra quantum videbitur presenti consilio pro mittendo in Bossinam ad rogandum pro liberatione Radicii Semchouich“ (10. 5. 1396), Isto, 88; Isto, 129v. Svoje zasluge Dubrovčani kasnije spominju Radiču: „Et nui cum i nostri ambasaduri et cum molte spexe cum lo re di Ungaria cum Bosna et cum altri baroni cerchando et tractando la vostra liberatione la quale per la gratia di Dio fo cum molte fatige. Et per quella liberacione vui sidi in bono stado del quale molto sono contenti et alegri“ (12. 6. 1403), Lučić, *Stjecanje*, 186. Za dubrovačke napore, Мијушковић, *Санковићи*, 41-42.

³⁴⁸ „приятелю воеводи Радичѣ ѡ владѣщаго дѣвровчкога кнеза и ѡ всѣ опѣкине ... ми тѣзи землю брезъ твогга прѣво навластитого свѣтованна како си насъ свѣтоваль нѣсмо вили искали, нѣ потомъ како насъ ваша любовь свѣтова и надчи питаемо ѡ господина крала и од всѣ Босне теи землк и они по ниѣ милости всѣ кѣпно наамъ даше и записаше“ (17. 5. 1399), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 129; „ми воевода Радичъ Гьнѣковићъ ... и погоѡ ѡ Боснѣ пѣсвѣтломѣ господинѣ кралѣ Гѣстои ... и тѣи ми се овѣтова кралевство а говоре кѣда доидѣ къ мнѣ послѣ властеле дѣвровчци хѣке бит видомѣ всакомѣ како кѣ дѣвровникъ даровати жѣпомѣ владаниемѣ како сръчане приятели. И азъ Радичъ тои слишавъ ѡ кралевства весело и много вѣсерьдно ѡписаѣ господѣ дѣвровчкои моле и просе да пошлю поклицаре господинѣ кралѣ ... и вса Босна дарова и записа ѡ племенитѣмѣ въ вѣки градѣ дѣвровникѣ все Приморикѣ господина крала и Босне од Кѣрила дери пѣрѣко Имотице до села кое се именѣ Длъжи“ (25. 8. 1399), Isto, 130-132; Ćremošnik, *Prodaja*, 117.

vim kombiniranjima Radič nije dobio adekvatnu nadoknadu za prodaju tih teritorija, što će Dubrovčanima i spočitati.³⁴⁹ Baštinik će kroz kupoprodaju sela Lisac augusta 1399. dobiti svoju nadoknadu.³⁵⁰ Ipak, izdvojena prodaja Lisca stvorit će kasnije probleme u odnosima između Dubrovnika i Sandalja Hranića, osobe koja će istaći svoja prava na Radičevu baštinu, upravo zbog posebnog sporazuma datog Dubrovčanima za selo Lisac.

U cjelini, nisu poznati uvjeti pod kojima je Radič bio oslobođen maja 1398.³⁵¹ U svakom slučaju, Radičevo oslobođenje rezultat je novog konsenzusa ranije neriješenih pitanja koja su uz novog kralja Ostoju bila ponovo otvorena. Interesi najkrupnijih velmoža nisu time direktno bili pomjerani. Ovo ipak nije bilo njegovo potpuno vraćanje u posjed, jer Konavle više nisu bile Radičevo vlasništvo. Po tome znamo da u njegovoj 'rehabilitaciji' interesi kneza Pavla i vojvode Sandalja, kao izraz nemilosti, ili drugačije struje naspram Ostoje, nisu vidljivi. Moglo bi se govoriti o tome da je zapravo vojvoda Hrvoje bio presudan u orijentiranju za novog kralja Ostoju i da je njegova snaga mogla održavati ostale velmože na okupu.³⁵² Izvjesno je da je Jelena na prijestolju do aprila 1398, od kada bi se mogao pratiti novi kralj Ostoja.³⁵³ A Hrvoje je tada mogao diktirati volju vlastele koja je smijenila Jelenu i izabrala Ostoju na saboru. U tadašnjoj politici protiv ugarskog vladara Sigismunda Hrvoje Vukčić značajno je predvodio zainteresiranu vlastelu uspjesima na

³⁴⁹ Prvo je Radič tražio novac na zajam od Dubrovčana ali ga nije dobio: (28. 3. 1399), Пуцић, *Споменици србски, I*, Примјетбе II; (30. 3. 1399), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 128. Zatim je isticao svoje zasluge u činu izvršene kupovine, ali za to nije dobio očekivanu nadoknadu. Dubrovčani su tražili načina da mu se iziđe u susret: "а крѣ цо би било за ваше векѣ и за замѣнѣ богъ вѣ нѣсмо се пощедий искали смо и ищемо и искати кѣмо ѿ господина крала и ѿ Босне кои по них милости мнимо крѣ те дчинитъ добѣ како бѣде с прилике. Нѣ много желимо и хотѣли бисмо да се с вашоѣ почтеноѣ лѣбвомъ станемо навластито за сеи работе и за ине работе да повесѣдимо како срьдчни приатељ" (17. 5. 1399), Isto, 129.

³⁵⁰ (25. 8. 1399), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 130-133; Мијушковић, *Санковићи*, 43-45.

³⁵¹ Мијушковић, *Санковићи*, 42.

³⁵² Луцић, *Повијесна свједоѣанства, II*, 831.

³⁵³ Kada prima Stonski dohodak: "Tuertcho Voçetich nuncius domine Helene regine Bossine ... fuit contentus et confessus ... habuisse et recepisse ... pro integra et completa solutione tributit uyperperorum quingentorum ... pro tributto" (3. 4. 1398), Div. Canc., XXXII, 130v; Гецић, *Прилог*, 59; "Prima pars est de eundo ad maius consilium pro elligendo ambassiatam nostrorum nobilium ad regem Hostoyam nouiter creatum regem Bossinensem" (10. 6. 1398), Ref. XXXI, 116v; Динић, *Сабор*, 25.

sjeverozapadu Bosne. Nije poznato da je Sandalj direktno, vojnim učestvom, pomagao Hrvoja, ali je, izvjesno, podržavao njegovu politiku.³⁵⁴

Po svemu sudeći, vojvoda Radič Sanković dobio je poziciju glavnog predstavnika na području Huma. Znakovito, kao odsjaj politike novog vladara, ali i struje sabora i velmoža koji su to odobrili, sa dinastijom Kotromanića povezani Nikolići, problematični zbog nedavnog pokušaja nametanja novih carina, izgubili su i pravo na mogoriš.³⁵⁵ I ranije i kasnije praćenje prilika oko ovog dohotka znalo je pokazivati veće promjene koje su se dešavale na području Huma, koje je služilo i za poravnavanje viših interesa. Pokrivao ih je bosanski vladar, centralna vlast, a time i vladar i sabor, jer se mogoriš nije izdavao bez odobrenja bosanskog vladara, ali samo kao potpisnika volje sabora. Sankovići su time dobili mandat da povrate ugled i snagu poljuljane 'humske gospode'. Taj zadatak povezan je sa dolaskom novog kralja Ostoje. Tadašnja, i daljnja Radičeva sudbina bila je povezana sa novim bosanskim kraljem. Ne bez razloga i sa puno simbolike, u Ostojinom dolasku 1398. Radič je bio oslobođen ropstva, a u Ostojinom odlasku 1404. doživjet će potpuni slom.³⁵⁶ Čini se da su posjedi i moć Hrvatinića i Kosača stješnjavali poziciju humske gospode, koja je tokom XIV st. bila bitan faktor u bosanskoj državi, ali je krajem istog počela da slabi i postaje plijenom dvojice velmoža. Hrvoje je pokrivao desnu stranu rijeke Neretve, a Sandalj će svoje pretenzije isticati na njenoj lijevoj strani, gdje Radič Sanković nije uspio ispuniti povjerenje mu pozicije.

Kada je kralj Ostoja poveljom regulirao svoje odnose s Dubrovčanima u vezi s pitanjem duga kralja Tvrtka I, novembra 1398. u Dumnu, tada se Sandalj ne pojavljuje među svjedocima i ručnicima. Sandalj nije bio tada među onima s kojima se kralj Ostoja zatekao i savjetovao, smatrajući da to i nije rezultat odluke punijeg sastava sabora (imao "свѣт с кралеѣства ми с поглавѣтими властели кои ѿ то врѣме вѣхѿ при нас").³⁵⁷ Ne znamo da li je Sandaljeva zauzetost bila razlogom za tadašnje odsustvo, ali u istom ne vidi-

³⁵⁴ Šišić, *Hrvoje*, 128-129; Радоњић, *О кнезу*, I, 52; Ђирковић, *Историја*, 185; Ђошковић, *Дубица*, 43-53.

³⁵⁵ Krajem maja 1402. Radiču Sankoviću isplaćen je mogoriš za tri godine (1398-1401), a oktobra 1402. za tekuću godinu, Динић, *Трибути*, 219-220.

³⁵⁶ Ђирковић, *Историја*, 185.

³⁵⁷ (20. 11. 1398), Miklosich, *Monumenta serbica*, 231-233; Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 418-420.

mo drugačiju politiku od vladareve, jer već na početku iduće godine Sandalj je u vojnom prisustvu uz kralja Ostoju.

Boraveći “**на ђсори ва славнои нашои воисци ђ Лишници**“, sredinom januara 1399. kralj Stjepan Ostoja uz vlastelu i velmože izdao je povelju kojom Dubrovčanima daje primorje od Kurila do Stona. Uz kralja su kao svjedoci bili njegovi velikaši, a među njima i vojvoda Sandalj.³⁵⁸ Ako izuzmemo kasniji Budim 1412, čini se da su to najsjevernija područja u kojima se zna da je boravio vojvoda Sandalj. Ovo je pokazatelj da je Sandalj učestvovao tada i u odbrani Bosne na sjeveru od Sigismundovih pritisaka, koji su se osjećali najvjerovatnije u blizini kraljevih dvorova, i na području Usore.³⁵⁹ Malo kasnije, najvjerovatnije poslije završenog vojnog prisustva u Usori, koji je mogao biti i povoljno završen za bosansku stranu, pa i vježbom, stražom od mogućeg upada, februara 1399, u Sutjesci kralj Ostoja, kraljica Kujava i njihova vlastela Dubrovčanima potvrđuju povelje svojih prethodnika. Ulazak kraljice u potvrđivanje još je jedan prilog pitanju oko razumjevanja aktualnog dinastičkog prava održavanog u Bosni i kao izraz brige za centralnu vlast. Među prisutnim svjedocima koji su se zakleli jeste i vojvoda Sandalj, koji se očito još nije vratio na svoje posjede. Vojvode Radiča Sankovića nema među svjedocima.³⁶⁰ On se, očito nezadovoljan razvojem događaja, izdvojio³⁶¹, ali preko

³⁵⁸ (15. 1. 1399), Miklosich, *Monumenta serbica*, 233-235; Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 420-423; Ђирковић, *Историја*, 186.

³⁵⁹ Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 82. Prema autorici “na Usori va slavnoi našoi voisci u Lišnici” je “Lišnja kod Prnjavora”, Isto. M. Perojević i P. Živković su za Lišnicu navodili da je pritoka rijeke Bosne iznad rijeke Usore, a M. Vego je pokušao biti još precizniji dajući viđenje da se radi o rijeci Lješnici nad Žepčom, te da se ovo spominjanje može povezati s Maglajem. Mišljenje M. Vego podupire D. Lovrenović: Perojević, *Povijest*, 378; Živković, *Bosansko-ugarski sukobi*, 88; Vego, *Naselja*, 68, 72-73; Lovrenović, *Na klizištu*, 91. Uporedi i, Bojanovski, *Maglaj*, 63.

³⁶⁰ (5. 2. 1399), Miklosich, *Monumenta serbica*, 236; Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 424-426.

³⁶¹ I sami Dubrovčani su izolirali Radiča u daljim pregovorima. Radič je nasilno pokušao saznati o čemu se radi. Jedan dubrovački kurir bio je opljačkan krajem 1398. Dubrovčani su razmišljali o Radiču kao najsumnjivijem, jer se pljačka desila na njegovom posjedu, ali mu nisu saopćili svoju sumnju. Odlučili su se za drugi pravac. Davali su 100 perpera nagrade za informacije o kradljivcima. Nije usvojen prijedlog: “de scribendo Radičio de literis ablatis cursori nostro in eis contrata quas mittebamus ambassiatoribus nostris Bossinum”, već: “promittendi et expendendi de bonis nostri communis ... pro inueniendo qui fuerunt illi qui abstulerunt literas cursori nostro ... usque ad uerperos centum” (8. 12. 1398), Ref., XXXI, 123v. Radiču se trebalo kasnije pisati, ali je odugovlačeno: “de induciando super responsione fienda Radičio Semchouich” (23. 12. 1398),

sela Lisac naplatio je svoje usluge tokom augusta 1399.³⁶² No, najvažniji kreator, 'slavni i velmožni gospodin vojvoda Hrvoje Vukčić', nagrađen je od Dubrovčana plemstvom i palačom u Dubrovniku već krajem februara 1399.³⁶³ Titula, ili dodatak tituli, odnosno prema Dubrovčanima gospodin³⁶⁴, kojom je Hrvoje tada oslovljen, opravdano je izvoriste postavke da je on tada već formirani samostalni velmoža ('oblasni gospodar').³⁶⁵ Naravno, to nije vrhunac njegove moći.

Isto, 125; (21. 12. 1398), Isto, 41; **Мијушковић, Санковићи**, 43.

³⁶² Dubrovčani su dali vojvodi Radiču plemstvo, 1.500 perpera u stvarima i poklone u iznosu od 50 perpera za 5 plemića iz njegove pratnje, (23. 8. 1399), Ref., XXXI, 65v, 136v; "Ѣ воевода Радичъ Сѣнковићъ дахъ Дѣрвоникѣ градъ и шѣкини въ вѣке ѿ племенито село мое ѿ приморию на име Лисецъ съ вѣми сели и засельци и съ вѣми мегами и водами и дрѣвѣми, пашами зъ дѣбравами и съ вѣми котари и достоѣниемъ села реченаго записѣю и дрѣпљю както е записалъ господинъ краль Остоѣ ѿ повели все приморие ... и к томѣ все границе које сѣ сталене наредѣбеници градъ Дѣрвоника ѿ властель и ѿ опѣкине въ вѣхъ више реченихъ земляхъ ми воевода Радичъ все тои вѣлювисмо и правимо да сѣ добре и праве границе" (25. 8. 1399), **Стојановић, Повеле и писма, I/1**, 130-133; Dobro je nagrađen i Radičev knez Budisav Uporničić koji je uveo Dubrovčane u posjed: „de donando Budislauo qui posuit nos in possessione de villa de Lisez pro parte voyuode Radiz; de donando ipsi Budislauo Opornize yperperos quinquaginta“ (4. 9. 1399), Isto, 136v; **Мијушковић, Санковићи**, 43-45.

³⁶³ Darivanje kuća (palača) kralju Ostoji i vojvodi Hrvoju od ranije je dogovoreno kao sastavni dio pregovaranja pred nastupajuću sporazum: "pro facto domorum pro domino rege Bossine et Cheruoye" (10. 12. 1399), Ref., XXXI, 123v. O istom, Isto, 40.

³⁶⁴ Upozoreno je da 'gospodin' pripada onim izrazima koji su ubrzano 'dobivali na širini, što znači da su obilježavali i nižu vlastelu', **Lovrenović, Bosanski rusag**, 80. Uporedi, **Ђирковић, Русаика госнода**, 7.

³⁶⁵ "велика любавь и сръчанство славнаго и велможнаго господина војводе Хрѣвоја Вѣ(кчић)а к намъ и (о)пѣкини Дѣрвочачкои ... записасмо ѿтвердисмо славнаго војвода Хрѣвоја и неговѣ синове и неговѣ ѣнѣчк и праѣнѣчк ѡу кѣтъ мѣшкога колена да сѣ наши властеле и вѣкници ... да ѣвасмо војде Хрѣвою ѿ Дѣрвоникѣ полачѣ ѿ племенито и ѿ вѣштинѣ" (25. 2. 1399), **Стојановић, Повеле и писма, I/1**, 447. Time je Hrvoje postao prvi bosanski velmoža koga su Dubrovčani oslovili kao gospodina, **Мрѓић-Радојчић, Доњи Краји**, 83-84. O tituli gospodin, bez iscrpnije analize za bosanske prilike, **Михаљчић, Владарска титула**, 29-35; Isti, **АССВ**, 121. Dovoljno je uporediti primjer u kojem se u isto vrijeme Dubrovčani obraćaju „славнехъ и велможнехъ господина кнеза Вѣока и господина војде Гандала врата мѣ“ (3. 7. 1405), **Стојановић, Повеле и писма, I/1**, 265/, pa da pojam 'titule gospodin' dovedemo u pitanje. Ili u primjeru u kojem se obraćaju samo knezu Vukcu Hraniću: "господствѣ ти дакъмо знат" (27. 12. 1405), Isto, 521-522/. Ostajemo u rezervi da bi 'samostalni oblasni gospodar', po primjeru iz srpske historije, morao imati takvu odrednicu i u Bosni. U pravom smislu nije metodološki izgrađeno ni poimanje 'oblasnog gospodara' u srpskoj historiji: "У литератури се употребава

Poslije gubitka naslijeđa u Zeti Sandaljeva pozicija u vrhu bosanskog plemstva nije bila bitno smanjena.³⁶⁶ Naizgled, indirektna sjena zbog Radičevog oslobađanja i zbog Sandaljevog uzmicanja u Zeti ne odaje Sandalja kao velmožu koji je time nešto izgubio, ili da je to bilo izvorište daljih posrtaja. Može biti da je i nešto drugo ispod te površine jer Sandaljeva pozicija u Bosanskom kraljevstvu ostala je ista, iako se broj istaknutih velikaša tada povećavao. Hrvoje Vukčić je i dalje predvodio velmože svojom rastućom vanjskopolitičkom snagom. Krugu najjačih, pored vojvode Hrvoja, kneza Pavla, tepčije Batala i vojvode Sandalja, pripadao je čitav red rastuće vlastele koja se prepoznaje po vojvodskim titulama. To su Pavle Klešić, Vlatko Tvrtković, Radič Sanković i Vukašin Milatović. Potisnuti su bili 'žilavi' Nikolići. Pored Hrvoja koji je imao i najveću polazišnu snagu, znakove samostalnijeg djelovanja pokazivali su Sankovići i Nikolići. Obje porodice bile su zbog toga kažnjavane. Prodajom Slanskog primorja, uz kralja Ostoju i Radiča Sankovića, kao linijom hijerarhije vlasnika tih prostora, baštinu u tom prodatom posjedu dobio je samo još najjači, Hrvoje Vukčić. On je predvodio bosansko plemstvo.³⁶⁷

Sandalj Hranić i Pavle Radinović nisu mnogo zaostajali, ali nisu ni pravili pogrešne poteze poput Nikolića i Sankovića. Pavle Radinović je marta 1397. postao dubrovački građanin i, bez spominjanja ikakvih prava vladara, sklopio ugovor o slobodnom prolazu i trgovini Dubrovčana na svome posjedu.³⁶⁸ U jugoistočnom okviru Bosanskog kraljevstva Pavlovići i Kosače morali su djelovati zajedno. Njihov posjed je bio međusobno isprepleten. Kroz

термин обласни господар који не постоји у средњем веку. Господари појединих делова српских земаља после распада Српског царства, нису своје територије називали областима, али су попут владара наглашавали своју област над земљом или државом“, Мишић, *АССВ*, 457-458. Naravno, oni su imali dijelove bivšeg Srpskog carstva, koje su kao zatvorene cjeline i bile zasebne države. Međusobno nisu imali nikakvih zajedničkih seniorskih izraza. U Bosni se stanje čini i zida sličnim, ali u mnogim segmentima ono nije isto. Za bosanske velmože uočeno je kao zanimljivost „да они никад нису престајали да своје области сматрају делом босанске државе“, Ђирковић, *Русашка господа*, 11.

³⁶⁶ Teško je znati zbog čega je jedno Sandaljevo poslanstvo dolazilo u Dubrovnik maja 1399: “Item captum fuit de donando ambassiatori vovuode Sandallis in pipero perperos quinque“ (7. 5. 1399), Ref., XXXI, 57.

³⁶⁷ Ђирковић, *Историја*, 186; Isti, *Русашка господа*, 5-17; Čremošnik, *Prodaja*, 119-121.

³⁶⁸ (25. 3. 1397), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 245.

dužu historiju, suprotni slučajevi proizvest će krvave sukobe. Krajem XIV i početkom XV st. izvori te sukobe ne spominju.

Početkom augusta 1399. Dubrovčani nisu bili zadovoljni carinskom politikom svojih dvaju susjeda Pavlovića i Kosača. Čitava epizoda čini se slučajna, jer nema prateću dugotrajniju prepisku, kao i to da se zaustavila na uspješnom prevladavanju nastalih problema. Dubrovčani su imali primjedbe na carinsku politiku koja je uspostavljena u Konavlima, na posjedima Pavlovića i Kosača, značajnom prolaznom području između Dubrovnika i zaleđa i obrnuto. Tamo su dvojica velikaša stvorili dvije carine za ulazak trgovaca na dubrovačko područje. Carinu u Ledenicama držali su ljudi Pavla Radinovića, a carinu u Ljutoj ljudi Sandalja Hranića. To je opterećivalo kupovnu moć trgovaca koji su dolazili u Dubrovnik, jer se dešavalo da iste osobe pri ulasku plaćaju obje carine. Ispred Sandalja, za nastalo stanje optuživana je njegova supruga Jelena.³⁶⁹ Nadajući se da je to ipak prolazna epizoda i izraz nelogičnosti nad dotadašnjom praksom, Dubrovčani iz respekta prema Sandalju opet zastaju na razini upozoravanja ističući da se to ne dešava po njegovoj naredbi.³⁷⁰ Vjerovatno, to i jeste razlog što se nekoliko dana kasnije Dubrovčani, bojeći se prerastanja slučaja u praksu, obraćaju i kralju Ostoji.³⁷¹ Kako o ovome prestaju daljnje informacije, čini se da je čitav slučaj riješen ukidanjem dvostruke carine. Navedeni pokušaj je otvaranje zasebne vlastelinske carinske politike koji će u kasnijem vremenu postati praksa. Odsjaj ovog spominjanja dvostruke carine ipak bi trebalo razumijevati kao razdvajanje postojeće zajedničke carine Kosača i Pavlovića koji su dijelili prihode, a koja se i ranije i kasnije prati kao pravo koje je naslijedio Sandalj od svoga strica Vlatka Vukovića.³⁷² Pokušaj njenog razdvajanja s dislociranjem prava Kosača proizveo je na terenu dodatnu carinu, moguću kao takvu za iste trgovce. Prema dubrovačkoj pritužbi, čini se da je još uvijek vladar mogao utjecati na vlastelu

³⁶⁹ (6. 8. 1399), Isto, 256-257. Ovo spominjanje Sandaljeve žene pogrešno je povezivano sa Jelenom, ženom Đurđa Stracimirovića Balšića, **Korać**, *Trebinje* I, nap. 71 na str. 163; **Kapetanić-Vekarić**, *Stanovništvo*, VII/1, nap. 255 na str. 71.

³⁷⁰ “**крь вѣмо да господинѣ кралу и воквода този некѣ драго бит и ако би тѣзи воквода билъ знамо крь тон безаконик не би ѣчинико крь мѣ нѣсмо тѣмъ заслѣжили**” (6. 8. 1399) **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 257.

³⁷¹ (10. 8. 1399), Isto, 429; “de scribendo domino regi Bossine conquerendo nos de gabella quam facit voyuoda Sandal in Canali” (13. 8. 1399), **Пуцић**, *Споменици србски*, I, Примјетбе III.

³⁷² (15. 8. 1392), Div. Canc., XXX, 133v.

i kontrolirati neke njihove poteze. Kosače nisu, poput Nikolića, ranije bili kažnjeni, jer su pravo na carinu imali, ali su ga ovim dislociranjem očito morali vratiti na staro mjesto. Slučaj je prelazio razinu interesa šireg prostora i većeg broja zainteresiranih u Bosni.

Nešto više od godinu dana kasnije u Sutjesci, decembra 1400, kralj Ostoja je izdao vojvodi Hrvoju Vukčiću i sinu Balši posjede na području Livna za njihovo plemenito. Na jednom tako važnom mjestu, pokazujući da pripada poziciji glavnih aktera u vrhu države, među svjedocima 'od Bosne' nalazio se, i dalje navođen kao jedini vojvoda 'od Bosne', vojvoda Sandalj.³⁷³ Obdareni Hrvoje, s jakim utjecajem na kralja, u narednim godinama doživljava vrhunac svoga vlastelinskog izraza, postizujući prvi među velikašima u Bosni poziciju potpuno osamostaljenog magnata u 1403. godini i u očima vanjskih i viših hijerarhija. Njegova dalmatinska politika imala je u Ladislavu Napuljskom sjajnu vodilju.³⁷⁴

Sredinom juna 1402. Sandalj je uz kralja i najvažnije velmože. Tada je u Visokom u prisustvu vojvode Hrvoja Vukčića, kneza Pavla Radinovića, kneza Ivaniša Cetinskog (Nelipčića), kneza Mirka Radojevića i ostale vlastele Ostoja potvrdio prava i posjede šibeničke općine.³⁷⁵ Najjače velmože u Bosni bili su u okrilju Ladislava Napuljskog. Predvodio ih je Hrvoje, a pomagali su ih i podržavali svi najvažniji predstavnici u Bosni.³⁷⁶

³⁷³ (8. 12. 1400), Miklosich, *Monumenta serbica*, 249.

³⁷⁴ Šišić, *Hrvoje*, 165-166.

³⁷⁵ (15. 6. 1402), Isti, *Nekoliko*, 188-189.

³⁷⁶ Od V. Klaića, pa preko F. Šišića i V. Ćorovića potekla je informacija da je 'Sandalj Hranic boravio na donjoj Cetini u ljeto 1402.g.' i kao takva prihvaćena je dijelom i u novijoj literaturi, Klaić, *Povijest, II*, 349; Šišić, *Hrvoje*, 144 i nap. 133 i 134 na str. 268; Ђорђевић, *Хисторија*, 368; Храбак, *Сандаљ*, 202; Lovrenović, *Istočni Jadran*, 59. Vezivno tkivo za tu postavku bila je ranije spomenuta potvrda privilegije Šibenčanima koja je nastala u Visokom, a koja je svojevremeno čitana kao 'sub castro Visechi' – Visući na donjoj Cetini. F. Rački to tako nije gledao, iako su ga autori povezivali s tim. Pratio ga je i J. Radonić, a i sam Klaić je ipak govorio, na drugom mjestu, upravo i kroz rad Račkog, da se radi o 'pod Visokim u Bosni'. Na kraju i Šišić je taj dokumenat kasnije objavio i pokazao da se radi o Podvisokom u Bosni. M. Perojević, M. Šunjić i D. Lovrenović to su sve ponovo pretresali i kada je u pitanju Visoko kao mjesto izdanja, povratili u red kako je to učinio i F. Rački. Uporedi, Klaić, *Poviest Bosne*, 217; Rački, *Pokret*, 45-46; Радоњић, *О кнезу*, I, 54; Šišić, *Nekoliko*, 188-189; Perojević, *Povijest*, 386; Šunjić, *Bosna*, 92; Lovrenović, *Hrvoje*, 39.

Izvorna građa samog početka XV st. dosta je oskudna. U velikim previranjima koja u borbi oko ugarske krune između Sigismunda i Ladislava povlači pomjeranja među vazalima, bosanska orijentacija ide značajno u pravcu posljednjeg. U svim tim događanjima presudnu ulogu ima najjači bosanski velmoža Hrvoje Vukčić. I Sandalj se nalazio u taboru Ladislava uz Hrvoja i kralja Ostoju.³⁷⁷ U Zadru je, poslije Ladislavljevog otvorenog potiskivanja Sigismundovih pristalica 1403, Sandalj dobio kuću.³⁷⁸ Ipak, Sandalja izvori ne odaju prisustvom na sjeverozapadnim područjima Bosanskog kraljevstva i prema Dalmaciji, gdje se bosansko opredjeljenje prema Ladislavu značajno manifestiralo. Čini se da je teško dokučiti stvarne razloge Sandaljeve pasivnosti na sjeverozapadu, naročito u Hrvojevoj i bosanskoj politici u Dalmaciji i prema srednjodalmatinskim komunama. Naprotiv, postojalo je razgraničenje interesnih sfera u bosanskoj politici, ne samo na istočnoj jadranskoj obali nego i unutar Bosne koja je diktirana odbranom ugroženog naslijeđa. To su konture politike koja se mogla smatrati dogovorenim balansom u kojem i geografija posjeda ima svoju ulogu.³⁷⁹ Povoljne konstelacije omogućavale su i Hrvoju i Sandalju ne samo da očuvaju svoje posjede nego i da ih zaštite aktivnom politikom u svojim susjedstvima. U isto vrijeme, izvori Sandalja posebno ne izdvajaju sa suprotnim stajalištima naspram Hrvojevog ili vladarevog ponašanja. Izvjesno je da je u tome imao čvrsta uvjerenja. Sandalj je pripadao tom orijentiranju. Jedna pretpostavka može stajati. Dakle, na interesantan način, i kada se ne bi slagao sa takvim orijentiranjima, njihovim fiktivnim podržavanjima polučivao bi uspjehe respektom istih u svojim domenima. Ni u pravcu budućeg bosansko-dubrovačkog rata 1403-1404. ne prati se posebno neprijateljstvo ili smetnja koja bi bila dodatnim razlogom Sandaljevog učešća u napadu na Dubrovnik. Jednostrana izvorna podloga dubrovačke provenijencije neopravdano čitav rat prezentira samo Ostojinim činom, ali na nekim mjestima odaje i poziciju velmoža kao svojih neprijatelja. Jedan od onih koji tada mnogo toga ni silom prilika nije mogao, Hrvoje Vukčić, imao je polaziš-

³⁷⁷ Радоњић, *О кнезу*, I, 54. Mada u nekoj aktivnijoj formi prisustva, kao što smo vidjeli, nije zasvjedočeno Sandaljevo prisustvo u nekim djelatnostima na licu mjesta, u Dalmaciji, konkretno 'na donjoj Cetini', Šišić, *Hrvoje*, 134-166, 144.

³⁷⁸ "anno domini millesimo, quadringentesimo tercio, die vigesimo octavo mensis septembris ... quod domus alias concessa magnifico domino Sandalio per commune Jadre" (18. 6. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 167-168.

³⁷⁹ Lovrenović, *Istočni Jadran*, 59.

ne snage da utječe na bosanskog vladara da se taj rat zaustavi, ali nije rizikovao gubitak stečenih pozicija u krilu Ladislava Napuljskog. I Sandalj Hranić i Pavle Radinović će u ratu ipak učestvovati. No, izvorišta vladareve moći nad njima su presušila. Odbranjena naslijeđa vremenom su, dogovorima iznutra i aktivnom vanjskom politikom, postala male države u kojima su velmože postajali i postali skoro neograničeni vladari. Razumljivo je, kasnije, da će u promijenjenim okolnostima ti mali dinasti biti i na gubitku, kako na račun centralne vlasti, tako i na vlastiti račun usljed drugih suzbijanja bosanske aktivne vanjske politike.

Sandaljeve škabe

Iz ovoga vremena jedna mala epizoda pokazuje da je Sandalj Hranić imao dosta posla na svojim i vanjskim bosanskim granicama na jugoistoku. Jedna nemila situacija u proljeće 1402, kada su lađe (ШКАВЕ С ВОИСКОМ) vojvode Sandalja napale i otjerale jedan dubrovački brigantin u blizini Kotora, bila je razlogom međusobne prepiske Sandalja i Dubrovčana.³⁸⁰ Prema dubrovačkom pismu, vidljivo je da se Sandalj o tom događaju prvi oglasio optužujući Dubrovčane zbog prisustva njihovog broda u njegovim vodama u blizini Kotora. Radilo se o brodu koji su koristili misionari. Nije bilo žrtava ni veće štete, tako da je Sandalj vjerovatno mogao biti zadovoljan dobijenim odgovorom.³⁸¹ Ni razloga za dodatne međusobne optužbe nije moglo biti. Prepiska ne odaje neprijateljstvo niti predmet sukoba.³⁸² Ona daje informacije o tome da je Sandalj tada branio i osiguravao svoje interese u Kotoru. Njegov prisustvo na otvorenom moru lokalnog je karaktera. Opis djelovanja

³⁸⁰ Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 257-258 (aprila 1402).

³⁸¹ “вожводи Сандаљу ... листъ почтене твоє любве примисмо и раздѣлѣсмо цю намъ твоє любавѣ ђписа, да ти сѣ казали твои людик да к виль бригентин дѣрвоѣчки кога сѣ шкаѣе господства ти тѣрале ... изънагосмо комъ то к дошло било архѣпископъ Маринѣ барски и ш нимѣ кданѣ дѣлцианиниѣ изъ Бнетѣѣ и тѣди сѣ ѡзели на платѣ ѡ нашиѣ моринарѣ тѣи бригентин, с коимѣ они како ѡвози людик хѣде по свѣтѣ теѣ се хране и тѣде сѣ ш ними пошли наши властеле Палко Жѣрговиѣ своѣмъ кѣкницѣмъ и сѣ дѣтѣцѣмъ и Марѣк Тамарикѣ кои кѣ цѣркѣѣ завѣта ради погоше”, Isto, 257.

³⁸² J. Radonić čitavu situaciju postavlja kao zasebne Sandaljeve poteze, kao akte zaošttravanja odnosa s Dubrovnikom, a što bi trebali pokazivati događaji koji slijede. Međutim, pred sam početak toga budućeg rata u prilici je da korigira svoj stav, nalazeći da ‘Sandalj nije još bio na čisto da li spram Dubrovnika da zauzme potpuno neprijateljski položaj’, Radonić, *O knezu*, I, 55 i nap. 12 na str. 57.

njegovih škaba pokazuje da to prisustvo nije bilo beznačajno i da je moglo čuvati uži priobalni pojas.³⁸³ Dubrovački vitalni interes, zaštita prodaje soli na dalmatinskom području, pretvarao se i bio je glavni politički interes, jer su Bosanci kontrolirali i bili u prilici da usmjeravaju one koji su dolazili iz zaleđa da kupuju so.³⁸⁴

Опет солане у Sutorini !?

Početak 1403. Dubrovčani su imali informaciju da su, kako god pročitali napisano, “Храники милость ѿ краља испросиѿ да соль продаю ѿ Сѿторини”. Zato su preko Hrvoja Vukčića intervenirali kod bosanskog kralja Ostoje da do toga ipak ne dođe.³⁸⁵ Naravno, ni tada izrijeком nije navođeno da su pokrenute, ili pokretane slanice (solila) u Sutorini³⁸⁶, već se samo spominje prodaja soli.

Idući u pravcu navedenog, dolazimo i do mogućeg mjesta gdje su se mogli nalaziti spojenim interesi Sandalja i kralja Ostoje u politici učesća u budućem ratu protiv Dubrovnika, koji je uslijedio za nekoliko mjeseci. Otvaranje kumerka solskog u Novom mogao je biti Sandaljeva interesna baza za rat protiv Dubrovčana. Teško kontrolirani Kotor mogao je imati svoju zamjenu, barem za Sandaljev posjed koji je sam po sebi bio veliko tržište solju. Najzad, bez Sigismunda Luksemburškog, a uz Ladislava Napuljskog, s novom slikom u Dalmaciji mogao je opstajati i Dubrovnik uz pojačane interese velmoža iz zaleđa. U cjelini, u tome nalazimo i izvorište za čitav bosansko-dubrovački rat. Pitanje je, da li se Sandalj, sa ovom mogućom kraljevskom donacijom

³⁸³ “и кољъ вили на Пилигринѿ на которьскомъ вратѿ тѿви изидоше шкабе господства ти с воискомъ теѿ безъ нѣдне милости почеше стѣлатъ ѿ навранъ на ниѿ” (aprila 1402), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 258.

³⁸⁴ Napad Sandaljevih škaba M. Perojević premješta u 1403, a to mu je poslužilo za pogrešan navod da je u tadašnjem ratu s Dubrovnikom neprijateljstva otvorio Sandalj, Perojević, *Povijest*, 390.

³⁸⁵ Zbog jasnog navođenja Sutorine i prodaje soli, ni dvosmisleno čitanje i razumijevanje (kao: hraneći milost) ne umanjuje efekt činjenice da se radi o Sandalju. Svoju intervenciju Dubrovčani su iznosili preko Hrvojevog čovjeka, kneza Raupa, od koga su tu informaciju i imali: “и врѿхѿ онеи работе како сѿ Храники милость ѿ краља испросиѿ да соль продаю ѿ Сѿторини ... молимо те говори господинѿ вожди да господство мѿ како га к волѿ Богъ наставиѿ говори господинѿ краљу да на Сѿторини не да соль продавати крѿ ... ѿ вѣка онѣдѣ нѣ вило мѣсто соли продаванья” (27. 1. 1403), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 479-480.

³⁸⁶ Радонић, *О кнезу*, I, 55; Храбак, *Сандаль*, 202.

prava na prodaju soli u Novom već osiguravao pred burnim događajima koji će uslijediti. Hrvoje je mogao utjecati na bosanskog vladara, ali pitanje je da li je i kako je mogao utjecati i na Sandalja. Dubrovčani se nisu mogli osiguravati kod velmoža, nego kod vladara kao nosioca hijerarhije i garanta starih ugovora. Ni Ostoja ni Sandalj nisu imali realnog prava na dopuštanje i otvaranje novog mjesta za prodaju soli. Dubrovčani su imali uvjerljive argumente.³⁸⁷ Oni su mogli biti samo na silu izmijenjeni. Događaji su svakako otišli u drugim pravcima, pa se ova Sandaljeva inicijativa nije ispunila. Bila je i ostala jedino polazište da se u novoj slici dalmatinskog područja i on nađe u interesnom krugu osvajačkih napora kralja Ostoje.

Sandalj Hranić u bosansko-dubrovačkom ratu

Bosanska orijentacija prema Ladislavu Napuljskom naspram Sigismunda Luksemburškog konstelacija je u kojoj se priprema, odvija i završava bosansko-dubrovački rat 1403-1404.³⁸⁸ Period slabljenja Sigismundovog prisustva u značajnijim političkim događajima na dalmatinskom i bosanskom području, i uopće, ostavio je Dubrovnik na cjedilu između bosanskih velmoža, Ladislava i uvijek zainteresirane Venecije.³⁸⁹ U društvu ostale bosanske vlastele i vojvoda Sandalj je uzeo učešće u sukobu s Dubrovnikom. Držao se politike najmoćnijih velmoža. Interesno, prema rasporedu svoga posjeda, zajednički je istupao s knezom Pavlom Radinovićem. Rat je pokazao naraslu moć velmoža, koje je kralj mogao motivirati u polazištu zajedničkih osvajačkih ambicija. Jaka dubrovačka odbrana i promjena vanjskopolitičkih okvira, sa izgledima na neuspjeh bosanske strane, polučila je razdvajanje od kraljevih ambicija. Naprotiv, na ruševinama kraljeve politike Sandalj Hranić izgradiće svoju moć do nivoa gospodstva, tj. samostalnog velmože.

Nije poznato od kada je i zašto je na posjedu vojvode Sandalja u pritvoru boravio Pavle Radišić, jedan od srodnika dinastije Kotromanića. I to bi bio sastavni dio vjerne službe prema bosanskom vladaru. Iz Sandaljevog ropstva, u nepoznatim okolnostima dogovaranja ili odobravanja, on je prešao u Dubrovnik. Taj niz nejasnoća nije bezazlene prirode. To naročito dolazi do izražaja u situaciji kada njegov boravak u Dubrovniku postaje dio izgovora

³⁸⁷ (27. 1. 1403), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 480.

³⁸⁸ O prehistoriji sukoba detaljnije u, Ђирковић, *Историја*, 197-198; Шкриванић, *Rat*, 35-60.

³⁸⁹ Радоњић, *О кнезу*, I, 54.

kralja Ostoje da napadne Dubrovnik. Vremenom će se pojaviti, naročito u nastojanjima Dubrovčana, kao mogući kandidat za bosanskog vladara.³⁹⁰

Bez uporišta u Sigismundu Luksemburškom, a u nastojanju da izbjegnu sukob, Dubrovčani su diplomatskim sredstvima pokušavali skrenuti pozornost pojedinih aktera, prepoznajući u Bosni one najjače, koji su u dubrovačkom stjecanju primorja imali presudno učešće, ali su vodili i glavnu riječ u odnosima prema Dubrovniku, naročito Hrvoja, kralja Ostoju i Radića Sankovića. Ne bez razloga, u vrhu najjačih u Bosni, obraćali su se Pavlu Radoniću i Sandalju Hraniću.³⁹¹ Njih dvojica bili su naizgled suzdržani pred budući sukob. Kao da su lukavo iščekivali razvoj događaja. No, njihova neutralnost vidljiva je samo kroz dubrovačka pisma u kojima se pokazivala vjera u prijateljstvo. Hrvoje Vukčić bio je poluga koja je mogla zaustaviti Ostoju i Dubrovčani su intervenirali najviše u njegovom pravcu.³⁹² No, ni Hrvoje se nije otvoreno isprijedio pred mogućom propasti Dubrovnika. Njegova zauzetost i djelimična pasivnost nije mogla zaustaviti Ostoje namjere.³⁹³ Hrvoje i Ostoja ipak su pripadali istom pokrovitelju, sizerenu Ladislavu Napuljskom koji je ratovao u Dalmaciji protiv Sigismundovih pristalica. Vrijeme je pokazalo da je kralj Ostoja imao i zasebnih planova, u koje je čvrsto vjerovao, pa se trojka najvećih velmoža tek vremenom svrstala u jedinstveni suprotni tabor, dopuštajući da se izgubljeni događaji u ratu razvijaju u njihovu korist. Naročito su, Ostoje namjere bile ostalim velmožama interesantne i primamljive kao polazišta,³⁹⁴ ali kada više ne budu održive, oni će ga napustiti.³⁹⁵

³⁹⁰ Kralj Ostoja optužio je Dubrovčane kod ugarskog vladara da su oni uzrokovali sukob. Dubrovčani pišu svojim poslanicima kod Sigismunda o Pavlu Radišiću kao razlogu rata, (19. 12. 1403), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 151; *Šunjić, Bosna*, 105.

³⁹¹ *Бирковић, Историја*, 199; *Škrivanić, Rat*, 38.

³⁹² *Радоњић, О кнезу*, I, 56.

³⁹³ Uporedi u najnovijoj analizi pregled Hrvojeve djelatnosti s Ladislavom, *Lovrenović, Hrvoje*, 40-43.

³⁹⁴ Ostoje namjere izložene su u pismu Dubrovčana Hrvoju Vukčiću, (13. 6. 1403), *Let. di Lev.*, IV, 23; *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 116-117.

³⁹⁵ Radonić govori o 'separatističkim težnjama tadašnjih bosanskih dinasta', elementima njihove 'neutralnosti' prema Dubrovniku, te o 'nesmišljenoj i razdrobljenoj akciji u kojoj pojedini faktori rade na svoju ruku', *Радоњић, О кнезу*, I, 59-60. To neće biti tačno. Koordinirana akcija vrlo brzo je uslijedila, ali dubrovačkoj odbrani nije mogla zadati konačan udarac.

Vojvoda Radič Sanković bio je najžešći pristalica Ostojinih planova. On je prvi pokrenuo bosanski napad juna 1403, a poslije protjerivanja dubrovačkog kneza iz Kurila u Novim zemljama, njegove operacije bile su završene.³⁹⁶ Dubrovčani su iskoristili priliku i pojačali svoje diplomatske napore. S Radičem su imali češće veze, ali ga nisu uspijevali pridobiti.³⁹⁷ Preko Hrvoja, na kojeg su otvoreno računali, pokušavali su pridobiti izmirenje sa Ladislavom, seniorom kralja Ostoje.³⁹⁸ Bili su spremni platiti godišnji danak Hrvoju od 500 dukata u zamjenu za mir s bosanskim kraljem.³⁹⁹ No, to nije pomoglo. Jedan poslanik išao je i Jurju Radivojeviću.⁴⁰⁰ Obračali su se i vojvodi Sandalju, krajem juna 1403, cijeneći njegovo apstiniranje u početnim napadima koje predvodi kralj Ostoja.⁴⁰¹ Spominjano mu je poslanstvo kralja Ostoje koje je bilo neprijateljsko.⁴⁰² Poslanik je imao zadatak da Sandalju s više primjera prezentira mjesto i ulogu Dubrovnika u brojnim situacijama iz prošlosti, u kojima ni ratovi njihovog sizerena protiv Bosne nisu mijenjali osnovni dubrovački neutralni kurs.⁴⁰³ Od Sandalja je očekivano da se ne uključuje u

³⁹⁶ **Ђирковић**, *Историја*, 199; **Ђкриванић**, *Rat*, 46.

³⁹⁷ **Луčić**, *Stjecanje*, 185-188; **Мијушковић**, *Санковићи*, 47-48.

³⁹⁸ “scribendi ser Stepcho de Lucharis ambassiatorem ad voyuodam Cheruoe” (20. 6. 1403), Ref., XXXII, 42v; “Radize in contente intro in le terre noue a nui donade per Bosna. Et stazo lo conte nostro de le dicte contrade ... la terra nostra non conosse persona che habia porta la vostra magnificencia et noy et signore in qui habiamo maior speranza et fede in li bisogni nostri che in vui ... per che quello che vui vori, vora tuta Bosna” (26. 6. 1403) [Lett. di Lev., IV, 30], **Луčić**, *Stjecanje*, 187.

³⁹⁹ “ogne anno ducati cinquecento l’ anno, metandono vui in hona paxe cum Bosna”, **Луčić**, *Stjecanje*, 188.

⁴⁰⁰ Dubrovčani su planirali i imali veze sa Jurjem Radivojevićem: “Radin Hilich electus fuit ad eundem Gurech Radiuoyeuch et ad mercatores nostros habitantes in Narento” (25. 6. 1403), Ref., XXXII, 42v.

⁴⁰¹ “de mittendo unum nostrum nobillem ad voyuodam Sandalium”. Izabran je “ser Marinus de Gondulla” (23. 6. 1403), Ref., XXXII, 152v; “in forma commissionem dandam Marino de Gondolla ambassiatori ituro ad voyuodam Sandalium” (23. 6. 1403), Isto, 42v; (25. 6. 1403), Lett. di Lev., IV, 28v-29v; **Ђирковић**, *Историја*, 199; **Ђкриванић**, *Rat*, 46.

⁴⁰² “Item dando a saure como lo Re di Bosna zasuno di 15 pasadi ne mando Stipan logofet et Stanchna [biće: *Stanichna*] Sergouich” (25. 6. 1403), Lett. di Lev., IV, 28v.

⁴⁰³ Istaknut je i primjer Radivojevića iz vremena smrti kralja Dabiše: “Ancora gli redusadi a memoria como al tempo dela morte del re Dabissa i Radiuoyeuch se trouo in Bubouaz et mando tuta la sua famigla qui in Ragusa”, Isto, 29.

neprijateljstva protiv Dubrovnika.⁴⁰⁴ Sandaljev vojni angažman u junu 1403. ne nalazimo,⁴⁰⁵ a niti reakciju na tada izvršavane dubrovačke diplomatske napore. Ne poznajemo ni reagiranje ostale vlastele. Napori diplomatije proi-zveli su otvoreno raspoznavanje stanja kroz dubrovačku prizmu. Vjerovatno su trojica velmoža Hrvoje, Sandalj i Pavle bili spremni i na mirnija rješenja, a kralj Ostoja je ostajao pri svojim namjerama i sa svojim pristalicama. To su ipak samo površinska viđenja dubrovačke diplomatije. Stanje u bosanskom taboru Dubrovčanima je mogao predočiti Pavle Klešić. Njegov tadašnji do-lazak u Dubrovnik, gdje je našao utočište kao protivnik kralja Ostoje koji ga je razbaštinio, i gdje je dopraćen uz prisustvo predstavnika Crkve bosanske, mogao je biti povezan i sa snažnom reakcijom zgusnutih bosanskih redova kako prema Dubrovniku, tako i prema Sigismundovim pristalicama.⁴⁰⁶ U

⁴⁰⁴ “et trar soura di ogne maleuolencia hauesse contra di nui preserandogle che se lui se portera bene inuerso di Ragusa como auano fede et sperança in lui. Ragusa g'lessera grata et recomesse-rase del so bon portamento”, Isto, 29v.

⁴⁰⁵ Uporedi, **Мијушковић**, *Санжовићи*, 47.

⁴⁰⁶ “Ser Simon de Bona, ser Nicolaus Niffichi de Gondola, ser Iuanus de C. de Georgio offici-ales ad visitandum patharenos venturis Ragusium cum Paul Clisich et dicendum eis comissa eis” (25. 6. 1403), Ref., XXXII, 42v. Ostali pokazatelji dolaska Pavla Klešića kojeg su dove-li predstavnici Crkve bosanske, a koji su, ostavivši Klešića u Dubrovniku, u povratku ponijeli ‘unum donum diedo patharenorum Bossine’ u, **Динић**, *Из Дубровачког архива*, III, 221-222. Pavle Klešić bio je u zaštiti Crkve bosanske i prilikom odlaska iz Dubrovnika, (6-21. 1. 1404), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 433-435. Dalje je vojvoda Pavle Klešić uz kralja Ostoju, (22. 4. 1404), **Ljubić**, *Listine*, V, 39-41. Nije poznato šta je jedne prilike, za boravka u Dubrovniku saopćio dubrovačkoj vladi: “de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio respon-dendi verbis domini Pauli Clessich assertis hodie regimini nostro” (25. 8. 1403), Ref., XXXII, 166. Pored Pavla Klešića, čije ponašanje u toku bosansko-dubrovačkog rata ne bismo dovodili u vezu sa samim ratom, mada to nije isključeno, lik Pavla Radišića uopće nije jasan. Pavle Radišić i Pavle Maštrović bili su izgovor ljutnje kralja Ostoje prema Dubrovčanima. Dubrovčani i Hrvoje Vukčić će polovinom januara 1404. napraviti vizuru plana, koji će ostati kao neispunjena komb-inacija da Pavla Radišića imenuju novim kraljem, (15-17. 1. 1404), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 455-457. Boravak Pavla Klešića u Dubrovniku i kombiniranje sa Pavlom Radišićem za novog bosanskog vladara dovodilo je do poistovjećivanja Pavla Maštrovića i Pavla Radišića sa Pavlom Klešićem, **Радоњић**, *О кнезу*, I, 57; **Перојевић**, *Ровијест*, 392, 401. Pavle Radišić i Pavle Maštrović se 13. juna spominju da su u Dubrovniku, dok Pavle Klešić tamo stiže tek krajem juna 1403: “el re Hostoia se turbaua inuerso nui de Pavel Radissich et Paval Mastrouich che stano in Ragusa” (13. 6. 1403), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 136-137. Nešto kasnije, novembra 1403, Dubrovčani će spomenuti Hrvoju da imaju u Dubrovniku jednog Kottomanića, Pavla Radišića, već dvije godine, što se ne slaže s hronologijom da je u pitanju Pavle Klešić: “che sono Chotromanichi de meliori et plu discreti de Hostoia ... Ma de quello che nui ve possemo re-

svakom slučaju, stanje se ubrzo izmijenilo. Knez Pavle Radinović i vojvoda Sandalj stali su i djelom na stranu kralja Ostoje.⁴⁰⁷ To je omogućilo jak napad Bosanaca na Dubrovčane.

Sredinom jula 1403. sam kralj Ostoja pokrenuo je napad na dubrovački teritorij. Uz njega je vojvoda Radič Sanković sa zapadne strane, a sa istoka, iz pravca Trebinja i Konavala, bili su knez Pavle i vojvoda Sandalj sa svojim vazalima. Bosansko haranje po dubrovačkom području stizalo je skoro do zidina grada Dubrovnika. Dimenzije sukoba pokazuju zarobljavanja i pogibije vlastele na obje strane.⁴⁰⁸ Dubrovčani su pomoć tražili iz Albanije, od Đuraševića, Ljuštičana, Paštrovića, Crnojevića i Riženića, pa čak i Osmanlija.⁴⁰⁹ Augusta 1403. vojvoda Đurađ i Lješ Đurašević pristali su da s dubrovačkim brodovima pređu i napadnu na 'Sandaljevu zemlju', na zajedničkog neprijatelja, a na Kotor je brodovima vršen pritisak da promijeni svoju bosansku orijentaciju.⁴¹⁰ Organizirana dubrovačka odbrana vremenom je postizala

cordar et testificar qui in Ragusa e uno el qual ha nome Pavel Radissich et e sta cum nui do anni passadi" (16. 11. 1403), Isto, 134. Naprotiv u istom poslanstvu koje je pored Hrvoja trebalo posjetiti i ugarskog vladara spomenuta je sudbina Pavla Klešića koji je bio istjeran iz Bosne: "Item quando ve parera tempo al dito nostro signor debiate dir per Paule Clossich come lo ditto fo scazato de Bossina et in speranza dela gracia del dito nostro signore se ha renduto a salvar in la terra soa de Ragusa, et recomandasi ala gracia del dito nostro signor", Isto, 143. Krajem maja 1404. Dubrovčani su i dalje računali na Pavla Radišića kao mogućeg pretendenta: "dito Paule a in Ragusa" (29. 5. 1404), **Динић**, *Сабор*, 75. Za Radišića uporedi i, **Ćirković**, *Bosanska crkva*, nar. 118. na str. 225.

⁴⁰⁷ "L'anno di Cristo 1403 Pavao, Sandali et Radic Sancovich, de Popovo conte, principi Bosnensi, vensono con gran exercito alla obsidion di Ragusa, a petitione dello re di Bosna Ostoja, nello mese di luglio, nel tempo di ms. Marino de Cerva rector di Ragusa", **Ragnina**, *Annales*, 246.

⁴⁰⁸ Stradao je knez Vukoslav Nikolić iz Huma, **Ђирковић**, *Историја*, 199-200; **Škrivanić**, *Rat*, 48-49. Kasnije su Dubrovčani prodavali kao roblje zarobljene u ratu: "in guerra quam dictum comune habet presentialiter cum hereticis Bossinensibus ... iusto titullo guerre" (2. 5. 1404), **Динић**, *Из Дубровачког архива*, III, 83-84.

⁴⁰⁹ **Божић**, *Дубровник*, 24-25.

⁴¹⁰ "почтеномъ воеводи Гюргю и Лѣшѣ Гюрашевикумъ ... раздѣлѣсмо како ваша любавъ на всемъ влюбви и пѣста свротѣвъ вашѣмъ и нашѣмъ неприателкѣмъ како к нашъ речени властелинъ с вами по листѣ бесѣдилъ и зато да зна ваша любавъ крѣ и ми на всемъ пристаемо и на томъ стоимо како смо рекли и хокѣмо дати вродѣ или на Ошлкъмъ или гдѣ ви речете за колико воиске потѣвѣк да пѣвроди се на Сандалкѣвѣ землю ки кс вашъ и нашъ неприателъ" (21. 8. 1403), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 485. Uporedi planiranje djelovanja prema Kotoru, Dračevici i Konavlima, sa ambicioznim namjerama da se osvoji Novi, (15. 11. 1403), Isto,

uspjehe. Namjere Bosanaca nisu bile ispunjene, pa je i pritisak jenjavao. Neprijateljstva i sukobi nisu prestajali, ali nisu mogli ni dugo trajati. Ono što je mogao postići Ladislav u Dalmaciji otimajući posjede od Sigismunda, bosanski kralj Ostoja nije mogao napraviti s Dubrovnikom.

Velmože su se izvukle iz daljnjih jalovih Ostojinih namjera. Očito da ono što ih je moralo privući uz kralja Ostoju više nije postojalo. Oni koji su žustrom napadu davali ubojitost izlazili su iz daljih napada. Sandalj Hranić i Pavle Radinović u augustu 1403. ne učestvuju aktivno u pritisku na Dubrovnik,⁴¹¹ a u septembru su već među nosiocima primirja. Iz nešto kasnijeg vremena poznato je da je mirovna inicijativa išla sa bosanske strane u dva navrata prije septembra 1403. i da je, zapravo, i bosanski vladar bio za primirje, ali kao da je tražio više nego što su mu Dubrovčani mogli dopustiti tim primirjima.⁴¹² Preko krstjanina Vlatka Tumurlića, prvog po imenu poznatog krstjanina-diplomate, septembra 1403. u procesu primirja aktivno učešće daju Pavle Radinović i Sandalj Hranić.⁴¹³ Krstjanin Vlatko 'trebao je čitavoj pomirbenoj inicijativi dati ... snažan dokaz sigurnosti da bosanska strana misli ozbiljno o pomirenju s Dubrovčanima.'⁴¹⁴ Takvom očekivanju

486-487; "Item tractar cum li Albanexi de Lustiça et Pastrouichi, et Zernoeuichi et Rixenichi et Lacz et Giurag Iurasseuich" (11. 12. 1403), Lett. di Lev., IV, 56; "Item ve fazemo a sauer che cum doi galie graude et molte barche fossemo nel golfo de Cataro, et requirressemo li Catarini ala fedelta del nostro segnor, et li diti se offerse a far sua volunta, et di questo avixate segnor" (20. 12. 1403), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 155. Rezultati ovih namjera ostaju nepoznati, **Радоњић**, *О кнезу*, II, 39-40.

⁴¹¹ Trgovački promet sa zaleđem trebao je ponovo da zaživi. Vlasi iz Bosne dobijali su dozvolu da dođu u Dubrovnik po so i druge stvari. U pitanju su vlasi kralja Ostoje, kneza Pavla i vojvode Sandalja (više odluka tokom augusta 1403), Ref., XXXII, 162-164v. Mada su neki od njih i ranije dobijali dozvolu, krajem augusta 1403. generalno je dozvoljeno Sandaljevim vlasima da sigurno mogu dolaziti u Dubrovnik: "de faciendo gratiam vlachis Sandalii voyuode ... quod possint libere venire Ragusium securi ad nostris gentibus cum eorum equis et rebus et vendere et ad hinc reportare de sale prout concessum aliis vlachis" (28. 8. 1403), Isto, 166v. U isto vrijeme ni knez Pavle, ni vojvoda Sandalj nisu se mogli snabdijevati u Dubrovniku za ženidbe koje su tada pripremane, (23. 8. 1403), Isto, 165v.

⁴¹² "Re vuy mandasti a nuy prima Stanichna dapoy vene lo Oçchouich et dapoy Vlatcho Christian" (30. 3. 1404), Lett. di Lev., IV, 63v; **Пуцић**, *Споменици србски*, I, Примјетбе IV; **Динић**, *Из Дубровачког архива*, III, 182; **Ћошковић**, *Крстјанин*, 15. Preko ove informacije M. Perojević sve je ove misije pogrešno smještao u 1404, **Perojević**, *Povijest*, 405.

⁴¹³ (17. 9. 1403), **Динић**, *Из Дубровачког архива*, III, 222; **Ћошковић**, *Црква босанска*, 133-134.

⁴¹⁴ Iscrpno, **Ћошковић**, *Крстјанин*, 3-28, naročito 16, 21-28. Tadašnje prisustvo Braila Tezalovića,

nisu dati brzi uspjesi. Dubrovčani su izdali opću zabranu prometa soli i “*aliquas mercanicias, denarios vel alias res ad aliquam partem regni Bosne*”, kao i drugih veza Dubrovčana sa zaleđem bez posebnih odobrenja.⁴¹⁵ Dubrovački poslanici koji su išli Sigismundu imali su naređenje da svrate do kneza Pavla i vojvode Sandalja i da im saopće kako za mir još nije došlo vrijeme (*ma non e tempo a podere praticar sopra di zo, supra la fazende vostre ... E quando sera tempo, seremo cum vui sopra de questi facti*).⁴¹⁶ Mir se tražio na drugoj strani, sa bosanskim kraljem koji je trebao preuzeti prateće obaveze nastale zbog rata. Svojim mirovnim inicijativama ni velmože još nisu otvorili status ranijih dobrosusjedskih odnosa i osjećali su dubrovački nagli zaokret u vezi sa međusobnim pomirenjem.⁴¹⁷ Osokoljeni boljom pozicijom zbog svoga sizerena Sigismunda Luksemburškog, na kojeg su mogli, a usljed njegove povoljnije pozicije, i morali računati, Dubrovčani su odugovlačili dok nisu polučili zadovoljenje svojih interesa. Najzad, neprijateljstva nisu bila okončana vraćanjem posjeda u primorju da bi se moglo razgovarati o miru. Zasebna primirja sa pojedinim velmožama više nisu bila u dubrovačkom interesu. To su Dubrovčani bili spremni pojasniti Hrvoju ukoliko bi on pitao za neuspjeh mirovnih poteza vojvode Sandalja i kneza Pavla.⁴¹⁸

čovjeka kneza Pavla Radinovića, u Dubrovniku ipak nije povezano sa tekućim mirovnim misijama, **Živković**, *Kreditno-trgovačke veze*, 300-301.

⁴¹⁵ (19. 9. 1403), Ref., XXXII, 169v-170; **Lučić**, *Stjecanje*, 189-190.

⁴¹⁶ (24. 9. 1403), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 128-129.

⁴¹⁷ Dubrovčani su nešto raspravljali o Sandaljevoj imovini krajem septembra 1403, ali nije poznato o čemu se radi. Nije prošao prijedlog: “de procedendo in bonis et rebus voyuode Sandalii quas habet in ciuitate Ragussi”, već: “de non procedendo” (29. 9. 1403), Ref., XXXII, 171v. Dan ranije Dubrovčani su imali i Pavloviće u svojim raspravama. U pozadini je, augusta 1403, najavljivana ženidba, vjerovatno Petra, sina kneza Pavla Radinovića. Nije usvojen prijedlog: “de faciendo gratiam comiti Paulo Radinouich quod pro nuptiis eis filii possit facere emi et trahere de Ragusio panos et alias res ei neccesarias pro usu domus sue” (za 14 glasova), već: “de non faciendo dictam gratiam” (za 17 glasova), (28. 9. 1403), Isto, 171.

⁴¹⁸ Dubrovčani u pismu Hrvoju: “Item s el ducha ve tochasse digando che nui faciamo paxe cum conte Paulo et Sanday debiate dir: A questo non hauemo commesion. Ma tanto possemo dir nuy sentimo che li ditti fo a far lo conseyo de lo dano a nuy fatto et vene personalmente cum le oste a offenderne, siche non vedemo come separatamente possiamo far paxe cum li ditti” (16. 11. 1403), Lett. di Lev., IV, 52v. Tako je to uočio i hroničar Rastić: “non potersi far pace solamente col conte Paolo e col Sandagl, senza che prima si conchiuda universal concordia, doversi ricordar quelli due signori esser stati principalissimi consiglieri d’Ostoja nella consulta, da lui tenuta per muouer la guerra alla repubblica”, **Restius**, *Chronica*, 201.

Pored vraćanja prava na primorje (Nove zemlje) traženo je i plaćanje ratne štete. Primirje je značajno uvezivano marta 1404, kada je Hrvoje posredovao za izmirenje između Dubrovnika i kralja Ostoje, ali i Sandalja i Pavla. Ipak, diplomatska borba za mir u odnosima susjeda trajala je i u narednoj godini, obogaćujući se novim konstelacijama i neriješenim pitanjima koje su one proizvele, a dala je rezultate tek juna 1405.⁴¹⁹

Najvažnijom etapom može se smatrati nezadovoljstvo velmoža aktualnom politikom kralja Ostoje. Neuspjeh u ratu s Dubrovnikom trebao je krivca. Raskol među velmožama u Bosni desio se krajem oktobra i početkom novembra 1403. Glavni protagonisti (tada već herceg) Hrvoje i kralj Ostoja pokazali su suprotna stajališta o aktualnim događajima. Očekivao se rasplet, ali je on donio dinamične pokušaje razrješenja. Dok je Hrvoje bio uz Ladislava, kralj Ostoja se okrenuo prema Sigismundu i time dubrovačke uspjehe minimizirao pred njihovim gospodarom.⁴²⁰ Situacija je postala čudnom: 'Izazivač rata je postao vazal kralja Sigismunda, a njegove žrtve su tražile oslonca i pomoći kod najvećeg protivnika svoga vladara.'⁴²¹ U takvoj konstelaciji bosanske velmože su se okupile oko svojih rješenja i demonstrirale naraslu moć.

Sandalj Hranić u poveljama kralja Ostoje	pozicija i titula
и кда створи сиу милост кралеѡство ми тѡзи виѡѡ кралеѡства ми властеле а на име воевода Хрвое, кнез Паваль Радиновић, воевода Сандаљ, тепачиѡе Батало и воевода Влатко Твртковић, воевода Вѡкашин Милатовић, воевода Павал Клешић, кнез Привое Масновић, кнез Радое Радосалић, кнез Радое Драгосалић, кнез Воислав Воеводић, кнез Вѡкашин Златоносовић, кнез Ковач Диничић	15. 1. 1399: svjedok vojvoda
имаѡше свит и зговор с превисоком госпоном вогом дарованом ми кралицом кир Вѡквом и властели и велможами кралеѡства ми с воеводом Хрвоем, с кнезом Павлом Радиновићем, с тепчиом Баталом с воеводом Сандалем с воеводом Павлом Клешићем, с воеводом Влатком Твртковићем, с воеводом Вѡкашином Милатовићем, с кнезом Радоем Радосалићем ...	5. 2. 1399: svjedok vojvoda

⁴¹⁹ Ђирковић, *Историја*, 200.

⁴²⁰ (19. 12. 1403), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 151.

⁴²¹ Ђирковић, *Историја*, 201-202.

а томѣ свидоци и рѣчници властеле наше ѡБосне кнез Павал Радиновиѣ с братиом, кнез Мирко Радоѣвиѣ с братиом, воѣвода Сандаал с братиом, тепачиња Батало с братиом	8. 12. 1400: svjedok i ručnik vojvoda
“confirmamus de consensu omnium baronum tocius regni infrascriptorum, scilicet magnifici domini Harvoy vayvoda et magnifici viri comitis Pauli atque potenti viri vayvoda Sandagia et comitis Iohannis Citine et Clipsi. Et comes Mirchonis Radoyevich et aliorum omnium baronum regni predicti”	15. 6. 1402: vojvoda

Zbacivanje kralja Ostoje

Od ranije je više puta pretresano zbacivanje kralja Ostoje i inauguracija novog kralja Tvrtka II. Ne bez razloga. To vrhunsko hijerarhijsko finiširanje značajno je utjecalo na budućnost Bosne, ali i vojvode Sandalja. Iako nas rezultat, koji se u više navrata opravdano iskazuje njegovim ukupnim profitiranjem u smjeni kralja Ostoje, primorava da pokušavamo pokrenuti Sandaljev ipak nedovoljno jasan angažman u tim događanjima, moramo priznati da to nije tačno naznačeno u dostupnim izvorima. Izvjesno je da je Sandalj Hranić u svemu bio tada rasterećena, jaka i snažna poluga, ali i da on nije bio glavni pokretač nastalih promjena. Nema razloga da, po Mlecima hvalisavom Hrvoju Vukčiću, ne priznamo glavno vodstvo, ali isto tako, nema razloga ni da ne pretpostavljamo da je u ovom slučaju upravo kroz ono što je Sandalju dodijeljeno, zapravo cijena koja odražava koliko je ta Hrvojeva slava koštala. I bez mletačke analitike izvori jasno pokazuju da je Hrvoje riješio okončati rat Bosne sa Dubrovnikom. Zato je i razumljivo što je predvodio različita kombiniranja. Za neka su mu, izgleda, trebale i dobre osnove. Našao ih je među kolegama, najkrupnijim velmožama u Bosni.

Hronologija poznatih događaja pokazuje da se sve brzo dešavalo i da još uvijek ostajemo bez dovoljno jasno iskazivane uloge svih zainteresiranih aktera. Ta je brzina primijetna naročito kod kralja Ostoje i Hrvoja, kojima se žurilo da razriješe sva pitanja. Otuda ima i ishitrenih poteza koji podrazumijevaju nerealne brze promjene odnosa prema vanjskim faktorima. Finiš je bio najbrži. Ni Dubrovčani ga nisu stigli ispratiti, tako da o njemu samo posrednim putem crpimo saznanja. Prema rješenjima koja se prate nakon svega, čini se i da su svi potezi konačnoga prevrata i ustoličavanja novog vladara bili dobro pripremljeni i za glavne organizatore skladno završeni. To nas primorava na zaključak da se Sandalj, u pobjedničkoj struji, u svemu tome dosta dobro

snalazio, prije svega dobrim izborom Hrvojeve slavodobitne pozicije. Utisak je da je njihovo dotadašnje međusobno podržavanje bilo i sa prijateljstvom i pratećim uvažavanjem. Ima razloga da se u Sandaljevom slučaju govori i o konstelaciji koja je i od ranije imala u tom pravcu utabanu stazu, tako da je njegovo djelovanje već imalo izgrađenu osnovu.

Nova orijentacija u Bosni nagoviještena je Hrvojevim angažmanima s Dubrovčanima na početku 1404. Za Ostojino svrgavanje Hrvoje je u zvaničnoj formi napravio savez sa Dubrovčanima. U opticaju je kao novi pretendent na bosanski tron bio Pavle Radišić. Ta kombinacija podrazumijevala je Hrvoja Vukčića u okrilju kralja Sigismunda Luksemburškog na čemu je trebalo da radi dubrovačka diplomacija.⁴²² Otuda se čini da je ta najviša hijerarhijska podrška i bila razlogom da ova kombiniranja nisu zaživjela. Ne znamo kakvo je ponašanje ostalih aktera bilo prema ovim Hrvojevim i dubrovačkim planovima. Pitanje je koji stupanj tajnosti i dugotrajnosti je podrazumijevan u ovom njihovom projektu.

Očito su Hrvoje i Ostoja svoje međusobne poteze morali usklađivati prema preostaloj krupnoj i sitnijoj vlasteli. Prema događajima koji se prate u martu 1404, kao da im je prethodilo opće grupiranje bosanske strane, možda i na saboru, i prepuštanje mirovnih inicijativa u ruke moćnoga Hrvoja. Moglo bi se reći da je krajem februara i početkom marta napravljen opći bosanski konsenzus. Već u martu 1404. znalo se da se Hrvoje izmirio sa kraljem Ostojom, a i da je pokretao inicijativu da se i Dubrovčani izmire sa njim.⁴²³ Naizgled, nije jasno koja je vanjska orijentacija tada bila izabrana. Ključ daljih napora u svemu je bio u Hrvojevim rukama. Bez obzira na njegove kombinacije sa Dubrovčanima iz sredine januara 1404, upravo zbog Hrvoja, čini se da je i kralj Ostoja sada bio spreman opet prihvatiti Ladislava Napuljskog. Njegovo laviranje, ispostavilo se, bilo je opet na trenutak prekinuto.⁴²⁴ Dubrovčani ne smatraju da je to tako, nego prezentiraju drugačije stanje. Odmah istupaju pred bosanskim kraljem sa konkretnim mirovnim ponudama odobrenim od svoga seniora, a za koje je Ostoja znao preko svoga poslanstva kod Sigismunda. Zapravo, Dubrovčani ne prave zasebnu mirovnu ponudu, nego podsjećaju kralja Ostoju na mirovnu ponudu koju mu je preko njegovih poslanika

⁴²² (15. i 17. 1. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 455-457.

⁴²³ (14. 3. 1404), Isto, 457-458; 433-436.

⁴²⁴ Kralj Ladislav Napuljski daruje kralja Ostoju što bi pokazivalo izraz stare orijentacije, (1. 4. 1404), Šišić, *Nekoliko*, 238-239.

saopćio Sigismund Luksemburški i traže odgovor. Mirovna ponuda odnosila se na povrat Slanskog primorja i rješavanje pitanja nastalih šteta. Pismo time Ostoju podrazumijeva vazalom kralja Sigismunda.⁴²⁵ S obzirom na pokroviteljstvo mirovnog sporazuma koje je ponudu u procjeni šteta davalo u ruke Sigismundu Luksemburškom, pravo je pitanje kako je mogla bosanska strana na ponuđeno odgovoriti. De facto je to okrilje koje bi orijentiranje Bosne prebacilo u potpunosti od Ladislava prema Sigismundu.

Istovremeno je i Sandalj Hranić preko Hrvoja Vukčića tražio stabilniju poziciju sa Dubrovčanima. Sandalj je tražio oslobođenje svoga čovjeka Nenada. Dubrovčani odgovaraju direktno Sandalju. Navode mu da se mogao i njima obratiti, jer smatraju sve Hrvojeve prijatelje svojim prijateljima. Pored ispunjavanja njegovog zahtjeva i izražavanja prijateljstva i želje “**ДА БЪДЕМО КАКОТО СМО ПРЕ ОВЕИ РАТИ БИЛИ**”, Dubrovčani traže i da Sandalj oslobodi zarobljene Dubrovčane i njihovu imovinu.⁴²⁶ Na Hrvojev zahtjev krajem marta 1404, Dubrovčani su prihvatili i pruženu ruku za mir sa knezom Pavlom Radinovićem, po uzoru na sklopljeno primirje i prijateljstvo sa Kosačama.⁴²⁷ Bosanska strana bila je opet na okupu i svi su bili zainteresirani za mirno razrješavanje sukoba sa Dubrovnikom. U tom pravcu bili su orijentirani i Dubrovčani. Hrvoje se predstavljao kao osoba preko koje se bosanska strana okupljala u primirju. U svemu tome, stanje se primirilo. Jedini problem bio je što je mirovna inicijativa imala pokroviteljstvo Sigismunda. Očito se na tom pitanju bosanska strana nije mogla održati u jedinstvu.

Prema pokazateljima, izgleda da je do prestrojavanja dolazilo u narednom periodu. Sabor je održan u drugoj polovini aprila 1404.⁴²⁸ Iz trgovačkog privilegija datog Mlečanima proizlazi da saboru nisu prisustvovali ni Hrvoje ni Sandalj, dvojica najjačih velmoža toga vremena.⁴²⁹ S razlogom se uzima

⁴²⁵ (14. 3. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 435-436.

⁴²⁶ (15. 3. 1404), Isto, 258-259.

⁴²⁷ “**ДА ПРИМИМО КНЕЗА ПАВЛА ЗА ПРИАТЕЛА КАКОТО И КНЕЗА ВЪЛКЦА И ВОКВОДЪ САНДАЛИА ПРИМИМО. ВАША МИЛОСТЬ ЗНАИ ПО КОЛЪ КЪ ПРИАТЕЛЪ ГОСПОДСТВЪ ТИ И 8 КДИНСТВЪ С ВАМА МИ ГА ПРИМИМО И ПРИМАМО ЗА ПРИАТЕЛА СРЪДАЧНА**” (26. 3. 1404), Isto, 458. Zasebno spominjanje kneza Vukca Hranića uzdiže njegovu poziciju kao Sandaljevog oslonca, a i Dubrovčani su ga poznavali u tom svojstvu.

⁴²⁸ Динић, *Сабор*, 26.

⁴²⁹ (22. 4. 1404), Ljubić, *Listine*, V, 39-41; AAV, II/7, 16; Šunjić, *Bosna*, 99-101.

da je već tada to bio znak izdvojenih struja unutar Bosne.⁴³⁰ Sigismund Luksemburški sredinom aprila 1404. već je računao na kralja Ostoju.⁴³¹ Izvjesno je da je do 25. aprila 1404. kralj Ostoja boravio u zemlji kao legitimni kralj. Dubrovački poslanici su se tada, poslije završenog sabora javljali svojoj vladi u Dubrovnik sa informacijom da sabor u vezi sa mirovnom ponudom nije donio konačna rješenja (*la qual non fo del tutto concluxa et defnitiva per quello*). Kao da članovi tadašnjeg zasjedanja nisu bili za Sigismundovo pokroviteljstvo na kojem su Dubrovčani insistirali. Oni su to morali, između ostalog, i prateći volju i odluku svoga sizerena Sigismunda, jer je kod njega ranije intervenirao i Ostoja i oni su morali ići na odgovor koji je dat i njima i kralju Ostoji od Sigismunda.⁴³² Ono što se dalje dešava urezano je na kamenu, natpisu na nadgrobnoj ploči, jedno vrijeme uzidanoj u zid katoličkog župskog dvora u Kočerinu, kod Lištice, kao nepobitno svjedočanstvo mjesta i uloge Hrvoja Vukčića u zbacivanju kralja Ostoje: “И 8 то вриме доиде и свади се Остоѣ краль с херцегомь и з Босн(о)мь и на 8гре пое Остоѣ.”⁴³³ Pored iskazane Hrvojeve uloge u Ostojinom zbacivanju, ovaj slikoviti izraz odaje i

⁴³⁰ M. Šunjić je viđenja da Hrvoje Vukčić, sa posjedima u Dalmaciji, nije odobravao toliki utjecaj Venecije u Bosni, Šunjić, *Bosna*, 107.

⁴³¹ (16. 4. 1404), Šišić, *Nekoliko*, 240.

⁴³² “Marin de Chaboga et Nicola P. de Poça ambasciatori nostri in Bossina salute cum amor. Reçueusesse vostra lettera scritta in Poduixochi ali 25 del prexente mexe, per la qual ne auixasti de li parlamenti sopra li fatti nostra al sboro tra lo re et baroni de Bossina et de la resposta a vuy data ... la qual non fo del tutto concluxa et defnitiua per quello ch’el disse voler esser ancora et parlar insemblo cum vuy” (30. 4. 1404), Lett. di Lev., IV, 64v; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 182; Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 159-161. Između ostalog, kralju Ostoji je trebalo reći: “lo detto re non contentasse a restituirne in le terre nostre et mendar li dani ouer remeterli ala determinacion del nostro segnor come in la commission vostra se contien over vedessa ch’el ve menasse per la longa et per parolle et vuy in prexencia dey patarini, de la reina et de baroni et de zentilomini quanti plu pori debiate dir per modo de protesto a bocha contra lo detto replicando de le parolle sopradette quanto parera de bisogno”, Isto. Poslanici su imali nalog da se poslije toga vrata u Dubrovnik: “a vuy pare tollete licencia da luy et tornati a Ragusa la via che ve par plu segura”, Isto. Tako se desilo da, zapravo, u najburnijem vremenu, tokom maja 1404. nemaju svoje poslanike na licu mjesta, a ni mi konkretnije informacije o bjekstvu i zbacivanju Ostoje, niti o izboru Tvrtka II za kralja.

⁴³³ “се лежи Вигань Милошевићъ. Слѣжи ванѣ Стипанѣ и краль Тв(рът)кѣ и краль Давиши и кралицы Грѣви и краля Остою. И 8 то вриме доиде и свади се Остоѣ краль с херцегомь и з Босн(о)мь и на 8гре пое Остоѣ. То вриме мене Вигна доѣде коньчина и легохъ на свомь племенитомь подь Кочериномъ”, Vego, *Zbornik*, I, 12-13. S obzirom da ne spominje Tvrtka II, Viganj je umro maja 1404, prije njegovog izbora za kralja.

druge informacije koje su sigurne, ali i one koje ne možemo potvrditi. Dok je izvjesno da je Ostoja pobjegao Sigismundu Luksemburškom, nepoznato je da li je do potpunog raskida došlo na samom zasjedanju sabora, koji bi se mogao prepoznati i u općem smislu napisanog (s hercegom i s Bosnom).⁴³⁴ U svakom slučaju, oko Hrvoja okupljene velmože i velikaši 'posvađali' su se s kraljem Ostojom i zbacili ga s vlasti. Sve je učinjeno bez dubrovačkih kombiniranja i protiv Sigismundovog vrhovništva. Ostojina sudbina bila je u maju 1404. riješena. Izabran je novi vladar u Bosni, Tvrtko II Tvrtković.⁴³⁵

Stanje stvari promijenilo se u maju 1404. Dubrovčani to nisu registrirali, jer su se njihovi poslanici, koji nisu dobili pristanak na mirovnu ponudu, prije izvršenih promjena već bili vratili u Dubrovnik. Prvo je došlo do Ostojinog zbacivanja. Vidljiv je i mali vakum na kraljevskoj stolici koji ukazuje na značajno raščišćavanje koje je dirigirala snažna reakcija na čelu sa Hrvojem. Sveukupna konstelacija nameće pitanje kako se sve to odvijalo. Dva najbliža graničnika, jedan, spomenuti izvor s kraja aprila (25. 4. 1404) u kojem smo ispratili da prisutna vlastela sa kraljem Ostojom nije pristala na mirovnu ponudu na zboru (u čijem radu nisu učestvovali Hrvoje Vukčić i Sandalj Hranić), indicira početak nastalih promjena,⁴³⁶ a dva izvora s kraja maja i jedan iz sredine juna 1404. pokrivaju događaj indirektnim odrazom izvršavanih i izvršenih promjena.⁴³⁷ U ovdje prezentiranim gornjim granicama, dubrovačkih pisama ne bi se trebala smatrati naročito uvjerljivim za precizniju hronologiju. I pismo Hrvoju i pismo uputstva koje nose njihovi poslanici u Bosnu imaju odgovore da se u Dubrovniku zapravo ponešto znalo, ali i da se u svemu kasnilo. Tako je jedino izvjesno da su se oba događaja i svrgavanje kralja Ostoje i izbor novog vladara Tvrtka II desili prije kraja maja 1404. S obzirom da je Sigismundov okvir mirovne ponude mogao proizvesti nezadovoljstvo među prisutnom vlastelom i napraviti razdor, čini se da je to konstelacija u koju skladno dolazi i nastupa pripremljen plan Hrvoja Vukčića i njegovog glavnog pomagača Sandalja Hranića. Oni izdvajaju i izoliraju Sigismundove pristalice. Naime, izvjesno je da Ostoja bježi u Ugarsku, a da Radiča Sanko-

⁴³⁴ Динић, *Сабор*, 28.

⁴³⁵ Бирковић, *Историја*, 203-204.

⁴³⁶ Mišljenje da se to desilo krajem aprila 1404. neće biti tačno, Радоњић, *О кнезу*, II, 41.

⁴³⁷ Dubrovačko pismo upućeno Hrvoju Vukčiću (27. 5. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 459. Uputstvo dubrovačkim poslasticima od 29. 5. 1404. objavljeno u, Динић, *Сабор*, 73-76. Pismo Sandalju Hraniću (16. 6. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 259.

viša više izvori ne spominju u svojstvu vlastelina relevantnog za posjednika i baštinika ranijih posjeda, pa nalazimo da su njih dvojica glavni akteri na koje je pala snažna reakcija Hrvoja Vukčića, Sandalja Hranića i svih onih koji su stali uz njih. Dakle, držimo da i bez dvojice najjačih velmoža kralj Ostoja, možda i zbog toga, nije mogao osigurati sa preostalim velmožama i velikim odgovor na mirovnu ponudu s prihvatanjem Sigismundovog vrhovništva. Nema razloga da u tim previranjima ne istaknemo da je i prisutni knez Pavle Radinović zapravo bio protiv Sigismunda Luksemburškog i pripadao budućem trojcu velmoža upravo po tako prepoznatoj zaslugi.

O određenim promjenama u Bosni Dubrovčani su bili obaviješteni od bosanskih velmoža, konkretno preko Hrvoja kao nosioca tih promjena. To je vidljivo u pismu koje Dubrovčani šalju Hrvoju 27. maja 1404.⁴³⁸ To se vidi i u kasnijoj retrospektivi tih događaja u jednom pismu vojvodi Sandalju juna 1404, koji jasno vezuje Sandalja Hranića uz Hrvoja Vukčića kao i uz ostalu neimenovanu vlastelu koja predvodi promjene.⁴³⁹ Ne znamo tačno kada se Hrvoje u ime ove nove bosanske vladarske struje obraćao Dubrovčanima, niti koliko je vremena trebalo proći od Hrvojevog obavještenja do pisanja ovog pisma. To je vrijeme koje određuje prvu fazu nastalih promjena, tj. zbacivanja Ostoje. Uglavnom, Hrvoje je Dubrovčane već bio obavijestio o nastaloj situaciji. Po svemu sudeći, Ostoja je bio zbačen ili je, prije će biti, pobjegao, ali u svakom slučaju više nije bio u kombiniranjima za vladara (poruka za njega je jasna: *ѡ ѡсемѡ цо кѡ на сѡпротивѡ нѡмѡ бит*), pripremao se izbor novog vladara, a Dubrovčanima je navedeno da je bosanska strana spremna na sklapanje mira i da se Dubrovčani, u skladu s tim, trebaju posavjetovati sa svojim seniorom Sigismundom o elementima njegovog prisustva u mirovnoj ponudi. O novoj situaciji Dubrovčani obavještavaju Hrvoja da su o svemu već uputili poruke svojim poslanicima kod Sigismunda.⁴⁴⁰ Bosanska

⁴³⁸ (27. 5. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 459.

⁴³⁹ “*крѡ смо послали наше властели и поклицаре ѡ Боснѡ како господинѡ херѡцеѡ и ваша любавѡ и дрѡзи с вами наши приатељ намѡ порѡчисте да пошлѡмо направит за наше дѡлге*” (16. 6. 1404), Isto, 259.

⁴⁴⁰ “*господинѡ Хрѡвою ... ваша почтена любавѡ да зна ето посиламо теи листоноше кѡ нашѡмѡ поклицароѡ на ѡгре и нимѡ пишемо да говоре кралоу Шиѡмѡмѡнѡмѡ ѡ всѡхѡ злѡхѡ дѡлѡхѡ цо ѡ намѡ крале ѡстоја ѡчиниљ и ѡ семѡ цо кѡ на сѡпротивѡ нѡмѡ бит, и зато ако хоѡе господство ти цо годѡ писати нашѡмѡ посломе и ѡвѡждѡвати ѡ да говоре на сѡпротивѡ ѡстои уни те говорит*” (27. 5. 1404), Isto, 459.

strana se očito osiguravala od Ostojinog prisustva u Ugarskoj brzim izlaskom u susret Dubrovčanima i tražeći od njih da pripremaju teren za nove mirovne okvire kod Sigismunda. Očito su Bosanci pritom Sigismunda smatrali, ne svojim seniorom, nego ovlaštenim seniorom Dubrovčana, kao elementom koji je dolazio u obzir za sklapanje primirja. Tako je jasna brza Sigismundova reakcija za vraćanje kralja Ostoje, koji mu je pobjegao prihvativši u potpunosti njegov seniorat.

No, najinteresantije je da Dubrovčani već tada, dakle 27. maja 1404, pišu Hrvoju, da su mu, vjerovatno odmah po prijemu prvih saznanja iz Bosne koje im je Hrvoje bio saopćio, već ranije pisali (*и прьво смо писали*) da spremaju poslanstvo prema njemu a i drugima u Bosni.⁴⁴¹ To će se desiti za dva dana, 29. maja 1404. Ovo spominjanje omogućava nam da lakše razumijemo kako se moglo desiti da Dubrovčani nisu hronološki poznavali kako se sve to dešavalo u međuvremenu. O ovome obraćanju bosanske vlastele Dubrovčanima postoji i drugi jasan trag. Naime, u razrješenju oko sela Lisac septembra 1404. Dubrovčani su se pozivali kod hercega Hrvoja na obećanja bosanske vlastele, njegovo, Sandaljevo i Jurja Radivojevića.⁴⁴² Dakle, velmože predvođene Hrvojem obavijestile su Dubrovčane o svemu što je u određenom trenutku bilo završeno, možda početkom ili sredinom maja, a Dubrovčani će se tome slijedu pridružiti svojim idejama tek 29. maja 1404. Tako će zakasnuti na izbor novog kralja Tvrtka II koji se dešavao u drugoj polovini maja, možda i prije nego što su ovo pismo poslali Hrvoju. Dakle, prvi nesačuvani odgovor Hrvoju bio je prije 27. maja 1404. U međuvremenu se postupalo prema dogovorenom. Poslani su glasnici prema Sigismundu. Po svemu sudeći, Dubrovčani su iščekivali odgovore od Sigismunda, pa su zakasnili i u odgovorima i u svome poslanstvu. Odgovor od Sigismunda nisu dobili do 27.

⁴⁴¹ “А вашои любвѣ и прьво смо писали крѣ смо нарекли наше послѣ къ господствѣ ви кои за васъ за ови мѣць маи имаю се дѣлит и понти пѣть на дѣнѣа господство ви молимо за ниѣ промисли и вѣрѣди како да ѡ тѣде къ вашои милости проидѣ”, Isto.

⁴⁴² U obraćanju Hrvoju Vukčiću: “Ducha, echo la copia de la litera vostra cum vostro sigillo et cum sigillo de Sandal et Iurech Radiuoeuich in la qual ne scriuesti che inriamo in tutto quello che ne fo tolto per la verra come pluy plenamente vederete contignir in la ditta copia.” (27. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 74v; Lučić, *Stjecanje*, 194. Već je F. Šišić svojim tumačenjima upozoravao na potrebu kontekstualiziranja ovog spominjanja. Tačno je da je bosanska vlastela obećavala Dubrovniku da će njihova zemlja biti vraćena, ali teško da je to učinjeno ‘prije pada Ostojina, naime kao nagrada za pruženu pomoć’, Šišić, *Hrvoje*, 188, naročito nap. 112 na str. 276. Ovaj pokazatelj je ostao neiskorišten u, Živković, *Tvrtko II*, 33, 35, 36.

maja 1404, ali za sve navedene radnje ipak im je trebalo vremena, pa bismo mogli reći, na osnovu toga, da je Hrvojevo obraćanje i zbacivanje (i bjekstvo) Ostoje moglo biti prije sredine maja 1404. Otuda njihove ideje koje spominju u pismu od 29. maja 1404. predstavljaju zakašnjeli izraz koji ne odgovara stanju na terenu.

Prije nego što je dubrovačko poslanstvo, poslano 29. maja 1404, stiglo u Bosnu, na stanku je već bio izabran novi kralj Tvrtko II.⁴⁴³ Vrijeme održavanja stanka na kojem je izabran novi kralj, izvjesno je, ograničeno je na kraj maja 1404.⁴⁴⁴ Izvjesno je i to da je u izboru Tvrtka II za kralja presuđivalo to što je on bio sin Tvrtka I Kotomanića.⁴⁴⁵ Time je legitimnost dinastije Kotromanića u kombinovanju velmoža predvođenih Hrvojem Vukčićem bila do kraja isplanirana.

U zakašnjelom dubrovačkom poslanstvu pratimo inicijative i prijedloge koje su Dubrovčani promišljali, bez dovoljno oslonca u brzom izmjeni stanja na terenu. Navedeno je uklopljeno u mozaik širih spoznaja. Dakle, na samom kraju maja, tj. 29. 5. 1404, upućivano je dubrovačko poslanstvo "*in Bossina al ducha Cheruoe et ad altri come dira de sotto*". Tada Dubrovčani već znaju da sudbina kralja Ostoje i vojvode Radiča Sankovića nije izvjesna u ranijem stanju. Između ostalog, trebalo se govoriti o stvarima vezanim za njih (*a parlar sopra li fatti del dito re et de Radiz*).⁴⁴⁶ Znalo se i da je Sandalj preuzeo posjed Radiča Sankovića i sve prateće obaveze koje proističu iz tog preuzimanja.⁴⁴⁷ Sandalju je, naprotiv, trebalo potajno reći da Radiča drži, figurativno rečeno, stalno pred očima, tj. da ga odvede "*a chaxa soa in Drina*".⁴⁴⁸ Sve nam to

⁴⁴³ U vezi sa smjenom vladara M. Dinić je već postavio neka pitanja o mjestu i ulozi sabora. Ostoja je prije toga već bio zbačen, a Tvrtko II je izabran na samom stanku, Динић, *Сабор*, 28.

⁴⁴⁴ P. Živković je izričit u tome da je krajem maja došlo do stanka, vjerovatno u Visokom, Živković, *Tvrtko II*, 20-21, naročito nap. 37 na str. 20.

⁴⁴⁵ Isto, 21.

⁴⁴⁶ Uputstvo dubrovačkim poslanicima od 29. 5. 1404 u, Динић, *Сабор*, 73-76.

⁴⁴⁷ "Item siando determinate le dite domande dey depositi et conse poste ala fede domandate chel ve sia fatto refacimento de animalli et conse dey nostri che tolse Radiz romaxe nel regno de Bossina in tempo di paxe et luy le tolse et mete in le soe zarine le qual peruene intreghe in man del voyuoda Sanday", Isto, 75.

⁴⁴⁸ "Item acostandoui a Sanday uxate parolle de amista cum luy et poretili prometera el bon amor et la bona speranza come quando la habe may mayoir cum nuy. Et recordarge de credença che per so ben el non tiegna Radiz nele contrade che fo del ditto; mandilo a chaxa soa in Drina, che lo hauera per plu siguro prexon, cum le plu belle parolle ve parera conuignir", Isto, 76.

govori o izvršenim izmjenama koje su se desile najvjerojatnije već sredinom maja, pa Radič, u dubrovačkim saznanjima kombiniran za izoliranje u zatvoru kod Sandalja Hranića, ne predstavlja uporište koje bi upućivalo na to da je krajem maja 1404. uopće bio među živima. Vrijeme će pokazati, naprotiv, već tokom 1404. da Sandalj nije bio u prilici Radiča držati u tamnici. U suprotnom, teško bi bilo pojasniti da Sandalj nije mogao saznati za detalje Radičeve prodaje sela Lisac. Prije će biti da je Radičeva smrt povezana sa prevratom u maju 1404.⁴⁴⁹ Ako je i bio u prilici, greške svoga strica Vlatka Vukovića Sandalj nije ponavljao.

Čini se da su Dubrovčani tada, iako nisu znali ko će biti budući kralj, ipak bili dosta upućeni u pripremljeni ishod. Ranije razmatrana prepiska sa Hrvojem to potvrđuje. Mada nigdje ne nalazimo razloga za sumnju u njihovo poznavanje, nema razloga da ne istaknemo da ipak njihovi poslanici nisu stigli na saborsko zasjedanje. Tako se desilo i da vojvodu Sandalja Hranića nisu zatekli, te ispada i da mu nisu mogli ništa od namjeravanog ni reći. Tako znamo da ni oni, između ostalog, ne znaju je li tada Radič Sanković uopće u životu. Njihovi drugi planovi i kombiniranja pokazuju da se dugo vijećalo u Dubrovniku kod predlaganja nekih rješenja, da bi se oni u nekom obliku mogli prezentirati pred bosanskim velmožama. Na nekim mjestima ima razloga da se govori i o ozbiljnijim kombiniranjima oko bosanskog trona, te da ona nisu samo laskava podilaženja najmoćnijima.⁴⁵⁰ Njihovi poslanici nisu

⁴⁴⁹ Zakašnjeli dubrovački izraz uopće nije pokazatelj prave sudbine Radiča Sankovića, kako to vidi M. Vego. Dubrovački prijedlozi Hrvoju i Sandalju su plan a ne odraz onoga šta se već desilo. Navedeno ne može biti pokazatelj da se Radič nalazio u zatvoru 'na Drini (u Drini)'; niti mogu stajati pokušaji da se traga za Sandaljevom tvrđavom u kojoj je bilo eventualno tadašnje Radičovo utamničenje. Time autor opovrgava i inače nesigurnu pretpostavku o Radičevom grobu, jer nema jasnih materijalnih pokazatelja da je on sahranjen u nekropoli Sankovića u Biskupićima kod Konjica, Vego, *Nadgrobnici (nastavak)*, 138-139.

⁴⁵⁰ Uzima se da je prijedlog Hrvoju da preuzme kraljevski tron samo laskanje velmoži i da se ne treba sasvim ozbiljno shvatati, Динић, *Сабор*, 27; Živković, *Tvrtko II*, 21. To bi moglo stajati. Drugačije u, Мрѓић-Радојчић, *Доњи Краји*, 88. Dubrovački istup (mada je ispaao kao zakašnje-la kombinacija u datom vremenu) zaslužuje i drugačija promišljanja. Uvijek bi ga u razvojnom nizu povezali sa 'državnim udarom' koji je Hrvoje već bio spremao sa Dubrovčanima januara 1404. Dubrovčani su krajem 1403. to predlagali Hrvoju: "Et par a nui, che mo serave tempo et destro tuor la signoria per vui" (16. 11. 1403), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 133. Dubrovačko promišljanje je podrazumijevalo i njihove interese. Tako je i sa isticanjem prijedloga za Pavla Radišića. Sve to Hrvoje nije sam planirao, nego zajedno sa drugima.

bili na licu mjesta u ključnim dešavanjima. Tako su događaji preticali njihova kombiniranja.

Sve se to vidi retrospektivno prema jednom kasnijem pismu u kojem Dubrovčani sami priznaju da ništa od navedenog nisu proživjeli vlastitom spoznajom. Sredinom juna 1404. Dubrovčani su Sandalju Hraniću govorili o pozivu koji im je upućen, o saboru koji se održao, ali i da Sandalja tamo nisu zatekli.⁴⁵¹ Indirektno kazuju da tamo nisu na saboru ni Hrvoja zatekli. Dalje navode da su očekivali da će Sandalja pronaći kod hercega Hrvoja, indikativno, valjda i tada znajući da su dvojica pokretača nastalih promjena još zajedno bili, ali on se ni tamo nije nalazio.⁴⁵²

Na interesantan način, juna 1404. Sandalj je prvi put o ovom obraćanju naveden kao veliki vojvoda: “великомъ воєводи Сандаљу”. Dok bi u navedenim događajima maja 1404. mogli naći vrijeme u kojem je Sandalj značajno poboljšao i svoju titulu, čini se da je glas o tome mogao stići u Dubrovnik upravo preko poslanika koji su krajem maja 1404. zakasnili na bosanski sabor. Svakako je ustoličavanje bosanskog kralja Tvrtka II polučilo niz značajnih promjena u Bosanskom kraljevstvu koje su diktirali predvodnici promjene i prvi savjetnici novoga vladara.

Odjek novog stanja u Bosanskom kraljevstvu bio je relativno brz u širim okvirima. Vodeći računa o dubrovačkoj pedantnosti i pronicljivosti u ovim događajima, od kojih je zavisila i njihova sudbina, jer rat nije bio zaključen i njihova teritorija nije bila vraćena, sumnjamo, uprkos izloženom kašnjenju, da je sve izmicalo njihovoj kontroli. U svemu tome bjekstvo Ostoje ugarskom vladaru je i bjekstvo njihovom sizerenu i prije će biti da su u svemu što

⁴⁵¹ “Въ всемъ многопочтеномъ а намъ любимомъ приателю великомъ воєводи Сандаљу од владѣцаго градъ Дѣбровника княза властель и ѿ все ѿпѣкине многолюбиво поздравакникъ въ всемъ почтена любавъ ваша да зна крѣ смо послали наше властели и поклиснаре ѿ Боснѣ како господинъ херъцегъ и ваша любавъ и дрѣзи с вами наши приателкъ намъ порѣчисте да пошакмо направитъ за наше дълге и комъ били наши послани на пѣтеви казоваше имъ како ви велможнѣ вксте били на кѣпѣ и пакѣ се разишли” (16. 6. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 259.

⁴⁵² Što bi značilo da ni Hrvoja nisu zatekli, odnosno, po svemu sudeći, Dubrovčani su zakasnili iako su bili obaviješteni: “тѣда обратише господинъ херъцегъ дѣздаюкѣ да и твоѣ ѿлюбавъ тѣзи ш нимъ наидѣ и да господствѣ ви ѡспоминѣ за наше дълге а мегю инѣми за оне землѣ ѿ приморью коѣ ни к вса Босна дала, и тѣи господство ти не наидоше, тѣда они господинъ херъцегъ јавише и ето сѣди имамо листѣ ѿ нашѣхъ посалѣ како сѣ дошли господинъ херъцегъ а тебе тѣи не застали и тои ни не би драго крѣ много желѣсмо и волѣли висмо да ви ви заједно застали”, Isto.

mi zaključujemo oni više planirali nego što to mi danas poznajemo. Njima je bila odbijena mirovna ponuda diktirana voljom Sigismunda i očito je da su novu situaciju i bez Sigismunda objeručke prihvatili od nove struje, ali su se uzdržavali zbog Sigismunda da pravovremeni u svemu učestvuju. Inače, potpuno bi bilo nejasno kako su sebi dozvolili da u presudnom trenutku nemaju poslanike u Bosni.

Promjene u Bosni Sigismund je pratio iz prve ruke preko odbjeglog Ostoje. U sve je mogao biti upućen i preko dubrovačkih poslanika. Njegova reakcija bila je munjevita, ali nije mogao reinstalirati Ostoju. Krajem 1404. govoreno je da su 'neki magnati' htjeli prognati Ostoju iz Bosne i da je Ostoja dolazio kod Sigismunda da traži pomoć.⁴⁵³ O smjeni na bosanskom prijestolju u Veneciji znalo se preko poslanika vojvode Hrvoja Vukčića krajem jula 1404.⁴⁵⁴ Šest godina kasnije, početkom 1411, Mlečani su jasno govorili o tom vremenu kao analitičari, kako je upravo Hrvoje zbacio kralja Ostoju.⁴⁵⁵ Dubrovčani su, tri decenije kasnije, maja 1432, govorili da su velmože protjerali kralja Ostoju u Ugarsku.⁴⁵⁶

Sandaljev ekspanzionizam

Teško je nagađati ko je šta tražio i prema traženom dobio u promjeni na bosanskom prijestolju. Čini se da je kralj Ostoja istrajavao u određenoj politici pred Sigismundovim okriljem i da je ratom stvorio jaku opoziciju unutar Bosne i u širem okruženju. Njegovu snagu nikako ne treba zanemariti. On će se još jednom ustabiliti na tronu, ali očito je da izraslu moć velmoža nije mogao kanalizirati uvijek u svome pravcu.

Izvori govore da je Hrvoje predvodio bosanske magnate. Njegovi radikalni potezi, od pravljenja saveza za nasilno svrgavanje kralja Ostoje do politike izmirenja sa istim, pokazuju da se ravnao i prema vanjskopolitičkom izrazu i prema raspoloženju velmoža koji su stajali oko kralja. Kao da je raščistio situaciju oko orijentiranja centralne vlasti prema Ladislavu Napuljskom. No, i to

⁴⁵³ (5. 12. 1404), Šišić, *Nekoliko*, 261; Динић, *Сабор*, 28.

⁴⁵⁴ (31. 7. 1404), Ljubić, *Listine*, V, 46.

⁴⁵⁵ "quia dictus rex Hostoia propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus" (15. 1. 1411), Isto, VI, 134; Šunjić, *Bosna*, 108.

⁴⁵⁶ "li baroni di Bosna caciare lo re Ostoia del regnamo ... et cusi siando del regnamo caziato et reduto in Ongaria" (14. 5. 1432), Lett. di Lev., XI, 91v; Динић, *Сабор*, 28.

je samo prividno okvirno posmatranje uspjeha i rezultata koji bi mu se pripisivao. Tu vanjskopolitičku dimenziju Hrvoje je već od ranije imao, a sada ju je dodatno samo osnaživao. U unutrašnjosti on se dobroano snašao. Imao je glavnu poziciju u Drijevimama, a tada je dobio i kraljevu Srebrenicu te Kučlat.⁴⁵⁷ U njoj nije dugo vladao ali je ostavio neizbrisiv trag njenim preuzimanjem. Tako u kasnijim događajima situacija oko Srebrenice postaje jasnija. Ugarski vladar će u stješnjavanju Hrvoja opravdano zanemariti ranije posjedovanje Srebrenice od strane bosanskog vladara i raspolagat će njome u boljoj poziciji nego bosanski vladar i sabor, kojima Hrvoje i nije učinio nevjeru.

U sjeni Hrvojevog predvodništva pozicija Sandalja Hranića prepoznatljiva je na samom kraju. Razvojno, prema dotadašnjem stanju, on je imao najviše koristi u promjeni na bosanskom prijestolju 1404. U odnosu na Hrvoja te svoje pozicije on će bolje držati. Sandalj je dobio dijelove bosanskog zaleđa koji su zajedno sa ostalim dijelom njegovog posjeda činili najvažniji luk u kontroli prometa prema primorju. Pacifikacija posjeda Radiča Sankovića od strane Sandalja već je bila započela tokom maja i prije nego je Tvrtko II bio izabran.⁴⁵⁸ Njegovi su postali posjedi koje je uokvirivala rijeka Neretva od Konjica do mora,⁴⁵⁹ pa čak i u prodatom Slanskom primorju.⁴⁶⁰ O tome, indirektno, juna 1404, i govore Dubrovčani, tražeći od Sandalja da im vrati posjed i obustavi daljnja pljačkanja i maltretiranja njihovih podanika.⁴⁶¹ Od Sankovića je preuzeo i pravo da ubire mogoriš. Time je i lik budućeg kralja

⁴⁵⁷ Hrvoje je izgradio Brodar i Susjed, Динић, *За историју*, 56.

⁴⁵⁸ Zadnji spomen Radiča Sankovića vezan je za davanje privilegija Mlečanima, gdje je naveden kao svjedok, (22. 4. 1404), Ljubić, *Listine*, V, 39-41. Kako je završio Radič ipak nije poznato. Promišljanja o tome da ga je Sandalj oslijepio nemaju uporišta u izvorima, Мијушковић, *Санковићи*, 49-50.

⁴⁵⁹ P. Živković je izričit da "jednom kraljevom poveljom su mu (Sandalju, E. K.) bili ustupljeni posjedi humske vlasteoske porodice Sankovića", što je moglo biti, ali povelja sa takvim sadržajem nigdje se ne spominje, Živković, *Tvrtko II*, 42.

⁴⁶⁰ Teško da je Sandalj samoinicijativno iskoristio borbu protiv pristalica kralja Ostoje, napao vojvodu Radiča i njegove posjede pripojio svojim, Мијушковић, *Санковићи*, 48. To su bili isplanirani potezi u kojima je učestvovala šira koalicija na čijem čelu je bio Hrvoje Vukčić.

⁴⁶¹ "наредьвеници господства ви и ждпаник много забавляю на тѣхъ нашѣхъ земляхъ нашѣмъ людемъ и плѣне имъ и всако имъ зло чине и не оставляю ихъ с миромъ стати. Я ваша любавъ зна како к намъ херцегъ и ви и дрѣзи с вами приателик писали и порѣчил да дѣземо и примемо теи наше земляк приморик како все наше влаште" (16. 6. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 260.

Tvrtka II sa Sandaljevim učešćem u svrgavanju Ostoje bio sveden na uvjetno priznavanje dogovorenog među velmožama. Sandalj je preuzeo i sva prava humske gospode u istočnom dijelu Huma. Oni se više ne javljaju kao svjedoci na poveljama u sintagmi 'od Humske zemlje'. Po svemu sudeći, to je pokrivala Sandaljeva nova titula velikog vojvode.

Događaji koji slijede pokazuju da je Sandalj dobio i više. U svojim teritorijalnim aspiracijama na jugoistoku dobio je široku podršku. Bez obzira na buduća pomjeranja, najvažnije tadašnje teritorijalno proširenje i ekonomski zaokružena kontrola unutrašnjosti ostaje trajnom tekovinom u porodici Kosača. Sandalj se smatrao nasljednikom svega što je Radič Sanković imao. Ponovo otvarajući pitanje Radičeve prodaje sela Lisac, smatrajući ga svojim, Sandalj će doći do Radičeve baštine u prodatom primorju i palače u Dubrovniku. Diplomatskim zatazanjem dobit će i više, dubrovačko plemstvo za sebe i svoga brata Vukca, te pravo azila u Dubrovniku u slučaju nevolje.

Očito je da je već 1404. Sandalj bio u kombiniranjima i da je tada uz Hrvoja Vukčića i Radivojeviće zacrtana linija vlasnika carine u Drijevimama. Od marta 1406. Sandalj se prati u izvorima kao faktor u Drijevimama.⁴⁶²

Kada sve to bude finalizirano tokom 1405, bit će i zaokružena slika o Sandalju kao samostalnom velmoži. I u maju 1404. ona je prepoznatljiva. Sandaljeva pozicija u Bosni poslije svrgavanja kralja Ostoje doslovno je banalizirana u obraćanju Dubrovčanina Nikole Gundulića. Ono što je Sandalj htio to je htio i kralj i Hrvoje i bosanski sabor. To bi tako trebalo i razumjeti, kao lanac interesno povezanog aktualnog predvodništva i zajedništva interesa glavnih aktera trenutne politike u Bosni.⁴⁶³ Tadašnje Gundulićevo obraćanje Sandalju Hraniću prikazuje i nove kvalitete koje je dostigao njegov uspon. Sandalju se Dubrovčani više ne obraćaju samo kao velikom vojvodi, nego i kao *славном и велможном великом воєводи*, za razliku od dotadašnjeg izraza *многочтеномъ приателю*. U pismu Nikole Gundulića Sandalj

⁴⁶² Tada Hrvoje naređuje Sandalju da dubrovačkim trgovcima u Drijevimama omogući one slobode koje su imali u vrijeme Ludovika: "chel ha ordinato a Sandal ad aconzar ali ditti che habian la liberta la qual haben nel tempo del re Ludovicho" (7. 3. 1406), Lett. di Lev., IV, 106v; Тошић, *Дријева*, 122, 134.

⁴⁶³ "иѣ скръвено всемѣ свѣтѣ крѣ цю ви хокѣте тои кѣ хотѣтъ господинь Тврьтко и господинь херцегь и вса Босна крѣ ти к Богѣ тѣи милость даль да такой бѣде ... а твоа влѣсть з Божиѣ милостию велика к" (8. 8. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 261-262.

je oslovljen kao *gospodin*.⁴⁶⁴ Mada je u krugu svjedoka od Bosne i ranije imao najveću titulu, Sandalj Hranić je sada i po drugim potezima preuzeo bolju poziciju među velmožama od svoga starijega saveznika kneza Pavla Radinovića.

Iako nije u našem prvom planu, u ukupnoj konstelaciji korisno je primijetiti da pozicija kneza Pavla Radinovića u ovim događajima nije najjasnija ni na početku ni na kraju zasjedanja.⁴⁶⁵ Njegova vezanost u glavnoj trojci velmoža na čelu sa Hrvojem neupitna je kroz čitavo dotadašnje zajedničko orijentiranje. On je bio ključni oslonac koji je podržao plan Hrvatinića i Kosače. Time je očuvao i unaprijedio svoj položaj.

Na posljednjem mjestu, prema dosadašnjem znanju, pozicija Jurja Radivojevića u ovim događajima je prava kontroverza. Uobičajeno je shvatanje da je Juraj Radivojević ostao vjeran kralju Ostoji i poslije njegovog pada. Za to ipak nema pokazatelja. Razvojno praćenje pokazuje da njegova uloga u ovim događajima nije najbolje prezentirana. S pravom se smatralo da je on prišao kralju Ostoji, no vrijeme te njegove orijentacije nije baš najbolje postavljeno. Pokazatelji o njegovoj vezanosti i učešće u prevratu su jasni. Već u augustu 1404. pratimo stanje koje jasno pokazuje poziciju Jurja Radivojevića. Dubrovčani se obraćaju Hrvoju za probleme oko prodaje soli u Drijevimama. Pored Hrvoja, za isti problem obraćaju se i vojvodi Jurju i njegovom bratu.⁴⁶⁶ Kao jedan od glavnih učesnika u prevratu, dakle kao protivnik kralja Ostoje, Juraj Radivojević je zadržao dio carine u Drijevimama, a izgleda da je stekao i vojvodsku titulu, koja mu je, držimo, upravo maja 1404. bila dodijeljena.⁴⁶⁷ Očito je da od Ostojinog pada pa do kraja 1404. Juraj Radivojević nije bio još prišao bivšem kralju.

⁴⁶⁴ «ГЛАВНОМЪ И ВЕЛМОЖНО ВЕЛИКОМЪ ВОКВОДИ БОСАНСКОМЪ ГОСПОДИНЪ САНДАЛЮ», Isto, 261.

⁴⁶⁵ U pristupu J. Radonića to nije kao pitanje ni doticano, Радонић, *О кнезу*, II, 41.

⁴⁶⁶ (16. 8. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 459-460. Na osnovu istog, ne može stajati viđenje da su Radivojevići ostali vjerni kralju Ostoji poslije njegovog pada, Živković, *Turkko II*, 41.

⁴⁶⁷ O glavnim organizatorima prevrata retrospektivno se govori i u, (27. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 74v; Lučić, *Stjecanje*, 195.

Uz aferu oko sela Lisac

Novi odnosi

Ulaskom u posjed Radiča Sankovića Sandalj Hranić je podrazumijevao i selo Lisac, koje je Radič separatno prodao Dubrovčanima, neovisno o Slanskom primorju koje su kralj Ostoja i sabor ustupili Dubrovčanima. Selo Lisac smješteno kod danas većeg sela Čepikuća, na njegovoj južnoj strani, a na putu koji je prolazio iz Popova u Primorje, ovim je postalo slavno. Radičev akt prodaje sela Lisac, augusta 1399, bila je kompenzacija za izraženo nezadovoljstvo ustupanjem Slanskog primorja, koje je prolazilo bez njegovog nagrađivanja. Ispostavilo se da je u tom separatnom nadmudrivanju i Sandalj krenuo Radičevim putem, želeći izvući zaista sve što je preuzeo od Radiča Sankovića. Za razliku od Radiča, Sandalj je imao pogodniju konstelaciju. U svojim zahtjevima imao je podršku bosanske strane, prije svega hercega Hrvoja, sa kojim je tada diktirao sve ključne poteze u Bosni. Ono što slijedi pokazuje zapravo da su raniji potezi Radiča Sankovića i Dubrovčana oko ustupanja sela Lisac bili puni Radičeve samoinicijative i izolirani od volje ostalih velmoža. Dubrovčani se stoga nisu u odbrani svojih interesa mogli pozovati na sporazumijevanja sa Radičem. Sve je na kraju završenih natezanja oko sela Lisac dobilo zvaničnu formu u kojoj su interesi bosanskih velmoža usklađeni, za razliku od vremena Radičevog nezadovoljstva. Selo Lisac uvršteno je u donaciju bosanske strane, a Sandalj će u posebnoj formi privilegije dobiti dogovorenu satisfakciju. Mada bez dogovora sa Sandaljem neće doći ni do sporazuma o miru, jedinstven nastup bosanske strane je to takvim i držao.⁴⁶⁸

Određena bosanska inicijativa na raščišćavanju pitanja starog kralja i starih međusobnih odnosa sa Dubrovnikom prati se već krajem jula 1404. Preko dubrovačkih poslanika koji su stigli u Konjic⁴⁶⁹ traženo je od strane 'lo Re nouello et Bossignani' (novog kralja i Bošnjana) da im se dostave kopije privilegija o kućama kralja Ostoje i hercega Hrvoja, koje su dobijene za ustupanje primorja. Dubrovčani pojašnjavaju da Hrvojeva kuća pripada njemu bez ikakvih obaveza, a da kuća data kralju Ostoji pripada kao i tributi,

⁴⁶⁸ Iscrpan prikaz afere oko sela Lisac i pridodatih zaselaka Imotice i Trnovice dao je P. Živković u razmatranju vremena Tvrtka II. Pri tom nije uočavana zajednička akcija bosanskih velmoža već je davana jača i značajnija uloga kralja Tvrtka II nego ju je on tada imao, *Živković, Tvrtko II*, 35-40.

⁴⁶⁹ (18. 7. 1404), Lett. di Lev., IV, 68.

kralju Bosne i da sa potvrdom starih povelja ta kuća i tributi pripadaju kralju Bosne.⁴⁷⁰ Navedeno ne odaje i eventualne razgovore o imovini Radiča Sankovića. Logičnim se smatra pitanje zašto je to tako. Kralj i Bošnjani pitali su za kraljevu i Hrvojevu kuću, ali nisu pitali za privilegije koje je dobio Radič Sanković. Po svemu sudeći, bosanska strana nije ni priznavala Radičeve poteze. To će samo nekoliko dana kasnije, početkom augusta 1404, pokrenuti Sandalj Hranić preko zahtjeva da selo Lisac smatra svojim. Sandaljeva inicijativa time se može posmatrati i kao sinhronizirani nastavak ranijih bosanskih inicijativa. Tome u prilog ide i saznanje da je Hrvoje predlagao Dubrovčanima kako da zadovolje Sandalja Hranića.

Sandaljev zahtjev da mu se vrati selo Lisac izražen je početkom augusta 1404. Preko svoga kurira Sandalj se obratio Dubrovčanima dok je boravio na području Popova.⁴⁷¹ Bosanska strana je očito prepustila Dubrovčanima kupljeno primorje, za koje su oni vojvodi Sandalju, vidjeli smo, izražavali pritužbe zbog pljačke i uznemiravanja tokom juna 1404, ali je Sandalj zadržao pravo na selo Lisac, smatrajući ga svojim i to saopćio Dubrovčanima. Vrijeme će pokazati da je Sandaljev zahtjev bio principijelne prirode, sa željom da se sve prateće privilegije koje je imao Radič prenesu na njega. Dubrovčani su mu odmah odgovorili, pojašnjavajući da je općepoznato kako Lisac pripada sastavnom dijelu kupljenog Slanskog primorja i da im je to potvrdio i bosanski sabor i Radič. Uz pismo su poslali i svoje poslanike da sa Sandaljem o tome popričaju.⁴⁷² U uputi svojim poslanicima pored već napisanog trebalo je sa-

⁴⁷⁰ “sopra quello che vuy scriuete che lo Re nouello et Bossignani vole veder le copie de le donacion dele chaxe donassemo al Re Ostoya et al ducha Cheruoe che se li ditti ne domandaremo alguna consa per super lo donno dela chaxa donassemo al Re che vuy debiate responder ali ditti che siando nuy in acordo cum loro sopra le altre conse et li ditti fermano ne le poueye et uxanche li tributi et la chaxa in Ragusa sono del Re de Bossina. Et al fato de la chaxa donata al ducha Cheruoe ... fo donata sempre fo del ditto ducha et al prexente et algun altro non ha afar per la ditta chaxa saluo luy” (28. 7. 1404), Isto, 68v.

⁴⁷¹ “adi 3 de auosto prexente per li baly del voyuoda Sanday in Papaua messo mandata una litera del dito voyuoda ... per una vostra litera la qualque mando a nuy dicti baylii in la contrada di Papaua” (4. 8. 1404), Isto; Lučić, *Stjecanje*, 190-191.

⁴⁷² “листъ почтене твоѣ любве примисмо и развѣсмо що намъ пишешъ за Лисаць да га не ѡзимамо преко твоѣ волѣ. Нашъ почтени припатељу Богъ зна крѣ нищор не висмо хотѣли ѡчинитъ що би било безъ прилике а и тебѣ недраго да тои Богъ вк и васъ свѣтъ да к онои село Лисаць наше дано всомъ Босномъ и Радичемъ како и твоѣ любавъ зна, теѣ смо пристѡпили како и нашемъ ... а за все писали смо тамо нашѣмъ посломъ. Они хоте с твоѡмъ любвоѡмъ бесѣдитъ” (4. 8. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 260-261.

znati šta su Sandaljeve namjere.⁴⁷³ Time je započela dugotrajna diplomatska borba, natezanje koje je kao afera zaustavila aktualne mirovne procese za koje su uvjeti već bili stvoreni smjenom kralja Ostoje. Ova afera će potrajati skoro godinu dana i zauzet će dosta vremena u političkom izrazu Dubrovčana i Sandalja Hranića. Zaokupit će i druge relevantne faktore u Bosni.

Vremenom su u međusobnim odnosima između Dubrovčana i Sandalja Hranića prepoznati uvjeti koji su zadovoljavali obje strane. Do njih se teško dolazilo. U pitanju su bile principijelnosti kojima se sa dubrovačke strane štitila dogovorena i plaćena kupovina, a sa Sandaljeve strane pokušavalo potpuno ući u posjed Radiča Sankovića. Po svemu sudeći, ranije separatno dogovaranje oko sela Lisac između Radiča i Dubrovčana nije bilo u detaljima poznato ostalim faktorima u Bosni i tu se nalazio problem za brže napredovanje u pregovorima. Argumentiranje obje strane imalo je dobra polazišta a i konstelaciju dobrih odnosa bosanske i dubrovačke strane, te riješenošću da se dođe do kompletnog mirovnog sporazuma. Uznapredovala moć Sandalja Hranića demonstrirana je njegovom ulogom subjekta kojeg su Dubrovčani respektirali. Bosanski vladar i ostale velmože postavljeni su samo kao zajednički posrednici.

Sandaljeva narasla moć

Početak augusta 1404. Sandalj se obratio i Nikoli Gunduliću, Dubrovčaninu, preko kojeg je izrazio svoje želje za prijateljstvo sa Dubrovčanima. Izvršivši traženo posredništvo, Gundulić mu je odgovorio nazivajući ga *slavnim i velmožno velikim vojvodom bosanskim gospodinom Sandaljem*, biranim izrazima imenujući nam u potpunosti izraslog samostalnog velmožu.⁴⁷⁴ Gundulićevo pismo volja je Dubrovčana i ona predstavlja trasu kojom su ozvaničeni svi njihovi budući međusobni odnosi. Sandaljeva želja za dobrim odnosima sa Dubrovnikom prihvaćena je u Dubrovniku. Kroz Gundulićevo pismo izražena je sa pratećom napomenom Sandalju da se međusobni dogo-

⁴⁷³ “ala vostra discrecion parera conuignir per le qual el dito voyuoda voya attender a farne confermar la ditta villa per lo re et baroni de Bossina come son le altri et de tute le nouvelle hauete de la ne auxaide”, Lett. di Lev., IV, 69; Lučić, *Stjecanje*, 191.

⁴⁷⁴ “Славѣномъ и велможно великомъ воєводи босанскомъ господинѣ Сандалю од слѣге ви од Николе Гвндѣлика многодмилєно поклонєникъ ... листъ господства ти примиѣ и раздмєѣ в всемъ почтенномъ ѣписанію на коємъ ви захвалюю како господинѣ” (8. 8. 1404), Стојановић, *Повєље и писма*, I/1, 261.

vori moraju poštivati. U očima Dubrovčana Sandaljeva moć ima i svoj izraz da ono što Sandalj hoće to hoće i herceg Hrvoje, bosanski kralj Tvrtko i svi bosanski velikaši.⁴⁷⁵

Sandaljev vladarski izraz u dubrovačkoj kancelariji

Već nekoliko dana poslije Gundulićevog pisma, koje je značilo primirje između Sandalja i Dubrovnika i pripremiло buduće bolje diplomatske odnose, prati se Sandaljev prvi ustupak. On je izjavio da će biti vraćena sva imovina koju su njegovi ljudi zadržavali Dubrovčanima. U pismu zahvale za izjavljeno obećanje Dubrovčani izvorište Sandaljeve moći povezuju sa samostalnim vladarskim izrazom (*po milosti Božijoj*).⁴⁷⁶ Iako je to dubrovački kancelarijski izraz, on pokazuje Sandaljevu snagu među četiri najvažnija feudalca u srednjovjekovnoj Bosni, pored bosanskog kralja, više po položaju, te hercega Hrvoja i kneza Pavla Radinovića.

Diplomatska natezanja

Iskazivana slatkorječivost ipak nije značila nikakvo odstupanje u argumentiranju oko sela Lisac. Tokom septembra 1404. na površinu su isplivali elementi popuštanja, mada su sporo išli u razmatranjima. Kroz pristup obje strane, koje su, figurativno rečeno, detaljno odmotavale klupko mogućih neriješenih pitanja kako bi došli do zadovoljavajućeg rješenja, navodi se veći broj usputnih detalja koji omogućavaju informaciju više za brojna druga pitanja.

Dubrovčani su smatrali da je selo Lisac obuhvaćeno poveljom kojom je čitavo primorje bilo dato, bez obzira što nije bilo imenom navedeno, jer i neka druga mjesta nisu u povelji posebno imenovana, ali se nalaze između pojedinih graničnih sela i smatraju sastavnim dijelom ustupljenog područja.⁴⁷⁷ Učinjen je i konkretan pomak koji je mogao zadovoljiti Sandalja. Nai-

⁴⁷⁵ Isto. Dati figurativni izrazi ne omogućavaju konstataciju M. Perojevića da je Gundulić pozvao Sandalja 'da se nastani u Dubrovniku, gdje će biti zadovoljniji nego u svojoj kući', *Perojević, Povijest*, 414.

⁴⁷⁶ (14. 8. 1404), *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 262-263.

⁴⁷⁷ "la ditte villa che vuy vedette in la poueya che Bossina ne de le terre de Curila fina Stagno se include intra le ville, xaselci et confini et diriture et aque et pasture, legni et salue et boschi et cum tutte le soe pertinencie come in la ditte poueya vedera ... Et sel dixisse perche non e scritto nominamente la ditte poueya, parete responder che la incluxa ne le ditte terre date et molti altri xaselci habiti che e molte ville nominatamente non sono scritte per nome in la dita poueya" (20.

me, malo kasnije Dubrovčani su izišli s prijedlogom da Sandalju ponude sve ono što je vojvoda Radič imao kao korist od učešća u ustupanju primorja, tj. plemstvo, kuću u Dubrovniku i baštinu koju su Sankovići dobili u ustupljenom primorju.⁴⁷⁸ To je bila opravdana ponuda. U tome je prijedlogu kao posrednik imao ulogu i Hrvoje Vukčić.⁴⁷⁹

No, Sandalj je tražio još nešto.⁴⁸⁰ Uskoro se i saznalo o čemu se radi. Sandalj je navodio da su Dubrovčani dali Radiču Sankoviću privilegij za Lisac sa godišnjim dankom od 1.000 perpera.⁴⁸¹ Godišnji danak svakako je bio krupan razlog koji Sandalj Hranić ne bi propustio. Dubrovčani su tu informaciju odbili kao netačnu, jer nisu takvu vrstu obećanja i privilegije nikad dali za selo Lisac.⁴⁸² S pravom su posumnjali da je Sandalj došao do dokumentacije Radiča Sankovića kome su bili svojevremeno obećali za Konavle godišnji danak od 1.000 perpera. Ta informacija inače mnogima nije bila poznata, a djelimično otkriva i ranije dubrovačke poteze iz 1391. Pred takvom mogućnošću Dubrovčani su svoga poslanika pripremili da ponudi jasne odgovore samo ako Sandalj bude pokazao da ima Radičevu dokumentaciju. Dali su mu uputu da u slučaju ako mu Sandalj predoči privilegij sa dubrovačkim obećanjem datom Radiču, on ima da kaže da se radi o planiranom privilegiju kod pokušaja stjecanja Konavala, a ne sela Lisac. S tim u vezi, poslanik bi trebao podsjetiti Sandalja (*come sapete*) da su od njega i kneza Pavla tražili Konavle, vjerovatno na sličnim osnovama. Na kraju, ukoliko Sandalj ne bi pokazao da ima tu privilegiju datu Radiču, ni poslanik ne bi o tome trebao samoinicijativno otvarati razgovor.⁴⁸³ Ovo posljednje, da bi priču o konavoskoj kupopro-

9. 1404), Lett. di Lev., IV, 70v-71; Lučić, *Stjecanje*, 191-192.

⁴⁷⁸ “per citatino de la conseyo de Ragusa et che habiate in Ragusio la chaxa la qual haue Bieliach et Radiz Semchouich et habiate la parte che haue Radiz in le terre noue” (6. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 71v; Lučić, *Stjecanje*, 192.

⁴⁷⁹ Iz kasnijeg pisma Hrvoju Vukčiću: “per vostro conseyo mo per honorar lo ditto Sanday, lo facemo de nostro conseyo, dandoge la chaxa che haue Radiz in Ragusa. Et de lui romangniuamo a sperar amor et beniuolencia et renumeracion ala tera nostra come vuy dicesti” (27. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 74v.

⁴⁸⁰ “cercha da nuy pluy altre condicione” (10. 9. 1404), Isto, 72.

⁴⁸¹ “che voyuoda Sanday ve dixte che nuy haueuamo fato priuilegio a Radiç per Lisseç da darge perperi mille a raxon del anno” (15. 9. 1404), Isto, 73v.

⁴⁸² “vuy li negasti cum instancia et fecisti ben et cossi negate per Lissez non li promettesemo mai niente. Perche cosse e la verita che per Lissez non haue alguna promission da nuy”, Isto.

⁴⁸³ “Et sel ve monstrasse algun nostro priuilegio che nuy hauesemo promesso al dicto Radiz li

daji iz 1391. sa Sankovićima trebalo izbjeći ako Sandalj nema dokumentacije koja bi poslužila kao osnova za razgovor, pokriva neke nepoznanice oko te ranije kupoprodaje. U svakom slučaju, Dubrovčani su izbjegavali da se u tom trenutku podsjećaju na, između ostalog, i svoju promašenu kupoprodajnu vezu sa Sankovićima.

Bez tih Sandaljevih zahtjeva za godišnjim dankom za Lisac, koji nisu bili opravdani jer nisu ni bili predmet kupoprodaje sa Radičem, Dubrovčani su se vraćali na pojašnjenja da je Lisac ipak podrazumijevan kraljevom poveljom o ustupanju primorja. Poslanik je trebao rječitom poredbom o privilegijama koje posjeduju Bošnjani pojasniti i kako se desilo da selo Lisac ne bude imenom navedeno u toj povelji. Pojašnjenje je bilo uvjerljivo. Sandalju je trebalo reći da svaki velmoža ima privilegije i donacije 'de Bosina' i da ih i on sam ima '*plena la chaxa de essa*', kojima je u različito vrijeme primao i dobijao '*molte contrade et zuppe*' i u kojima nisu pojedinačno navođeni svi detalji dobijenog, tj. sva sela (*a singulo non son nominate tutte le ville*), nego općenito (*ma in genero*) samo njihovi granični okviri.⁴⁸⁴ Time su Dubrovčani smatrali da je njihovo argumentiranje bilo završeno i da odstupanja ne bi trebalo biti. Dalje je, ukoliko Sandalj ne bude spreman prihvatiti rješenja za Lisac, poslanik trebao kazati Sandalju da u rješenju ovoga pitanja treba uključiti kao meritorne posrednike i druge faktore iz Bosne, prije svega hercega Hrvoja i bosanskog kralja.⁴⁸⁵

Hrvoje Vukčić je, vidjeli smo, bio zapravo prvi posrednik koji je išao u pravcu reguliranja odnosa između Sandalja Hranića i Dubrovčana, sa savjetom Dubrovčanima da se Sandalju da imovina koju je Radič imao u okrilju Dubrovačke republike. Nismo daleko od razmišljanja da su to okviri u koji-

ditti perperi 1000 et vuy vedondo lo priuilegio dicete che nuy non li promettesemo per Lissez ma li promettesemo per Chanal come se contien in lo priuilegio, perche lo dito Radiz ne haueua proferto farnelo confermar da Bossina, come sapete che anche da vuy et de conte Paulo le carcassemo. Et sel non te mostra priuilegio non li dicete del priuilegio ne da Canal", Isto.

⁴⁸⁴ Poslanik je trebao kazati Sandalju: "vuyoda zaschuno nobel homo ha priuilegii de Bossina et vuy ne hauete plena la chaza de essi, per li quali in diuersi tempi ve son datte et concesses molte contrade et zuppe, in li quali priuilegii a singullo non son nominate tutte le ville ma in genero se pitende in le soi confini", Isto.

⁴⁸⁵ "Et se puro lo ditto vuyoda cum tutte le ditte et altre vostre raxon uxade non volesse contentar al fatto de Lissez, et vuy cum la plu belle parolle et bon muodo ala discrecion vostra por concludete che nuy seremo dauanti lo Re et ducha et vuy et Bossina et li speremo che detreminarete quello che sia iusto et de raxon", Isto.

ma se i dalje prati savez i dogovaranje između dvojice najmoćnijih velmoža, koji pokriva tada sva najvažnija dešavanja u Bosni. U njihovu međusobnu sinhronu djelatnost ne bi trebalo sumnjati.

U dubrovačkom obraćanju Hrvoju Vukčiću pratimo dokle je došlo pregovaranje sa Sandaljem. Dubrovčani ističu Hrvoju da su postupili prema njegovom savjetu i dali predloženu ponudu Sandalju Hraniću.⁴⁸⁶ Nalazeći se u dobroj poziciji, s obzirom da su izvršili svoj dio dogovorenih i prihvaćenih savjeta, te da shodno tome to mogu prigovoriti Hrvoju, Dubrovčani ističu da ipak nije došlo i do očekivanog rezultata.⁴⁸⁷ Hercegu Hrvoju predočeni su isti pokazatelji koji predstavljaju smetnju u pregovorima kod Sandalja. Naime, radi se o tome da selo Lisac nije imenom navedeno u povelji o prodaji primorja, a da takve situacije, u kojima nije uvijek sve nabrajano i imenom navođeno u donacijama imaju i drugi koji su dobijali privilegije u Bosni.⁴⁸⁸ Nalazeći se u poziciji da čitav mirovni sporazum stoji na tome, Dubrovčani vrše mali pritisak na Hrvoja podsjećajući ga, poslatom kopijom pisma, na ipak dogovoreni niz rješenja o miru koji su obećali i svojim pečatima potvrdili Hrvoje Vukčić, Sandalj Hranić i Juraj Radivojević, glavni nosioci izvršenih promjena u Bosni maja 1404. Napominju mu da su jednu kopiju predali i Sandalju Hraniću.⁴⁸⁹ Hercegu Hrvoju dato je do znanja i da Sandalj ima zahtjeve za godišnji danak od 1.000 perpera, koji oni ipak nisu obećali Radiću i ne znaju ništa o tome. Najzad, ističu da to ne može biti, jer je Lisac suviše mali izgovor za tako značajnu stvar kao što je godišnji danak (*per nessun modo che*

⁴⁸⁶ (27. 9. 1404), Isto, 74v; Lučić, *Stjecanje*, 194.

⁴⁸⁷ “Ma vuy vedete come lo dito Sanday se descosta de la raxon, pero ve plaça a munirlo et sostignir li nostri fatti cum raxon che altro non cherchiamo”, Isto.

⁴⁸⁸ “Et de la villa de Lisseç chel dito Sanday ne moue question per non esser scripta nominatamente in la poueya, defendete cum le raxon hauete in le commission. Et de pluy che in tutti li priuiligii che Bossina uxa a far a soi zentilomini de terreni, ville et homini, che alo da basta a nominar la zuppa cum li soi confini et non ogni villa per nome mancho Xaselçi o valle diche a a questo modo nissun priuilegio a zentilomini de Bossina non seria fermo”, Isto, Lučić, *Stjecanje*, 194-195.

⁴⁸⁹ “Ducha, echo la copia de la litera vostra cum vostro sigillo et cum sigillo de Sandal et Iurech Radiuoeuich in la qual ne scriuesti che inriamo in tutto quello che ne fo tolto per la verra come pluy plenamente vederete contignir in la ditta copia. Et la ditta principal litera fo mandata al dito Sandal et monstrage licen. Pero, ducha, vedete intesso cum que honesta se moue lo ditto villa unde plaçaue de auinir questo fatto et conçarlo come douete de raxon.”, Isto; Lučić, *Stjecanje*, 195.

Lissez e una picolla consa et questa proferta seraue una grande fatto siche non po esser come ditto).⁴⁹⁰

Tokom novembra i decembra 1404. vođena je diplomatska borba i na dvoru bosanskog kralja. Dubrovčani su uporno branili stav da je Lisac sastavni dio ustupljenog primorja.⁴⁹¹ Do rješenja je došlo tek naredne godine, značajno tokom marta i aprila 1405. Sandalj nije mogao dokazati da je sa Radićem zbog Lisca u kombinaciji bio i godišnji danak, na čemu je, očito zbog nepoznavanja, dugo vremena insistirao u pregovorima. To jasno govori o karakteru ranijih Radićevih samoinicijativnih poteza za koje ostale velmože nisu znale, niti su bile u prilici da mu to odobravaju. Lista Sandaljevih zahtjeva otišla je onda u drugom pravcu u kombinacijama da mu se osigura da u slučaju prinudnog boravka u Dubrovniku dobija stalni trošak na ime svoje potvrde za Lisac.⁴⁹²

Susret Sandalja Hranića i Hrvoja Vukčića

Rijetke su informacije o bilateralnim susretima velmoža u srednjovjekovnoj Bosni. Mimo uobičajenih saborskih okupljanja kada velmože imaju prilike da se sastaju u većem broju i kada mogu praviti zasebne međusobne razmjene stavova i razmišljanja, isti se mogu upratiti i u raznim drugim prilikama, najčešće u zajedničkom djelovanju, pri čemu blizina posjeda i vrsta djelovanja mogu podrazumijevati njihova međusobna sastajanja. Izvjesno je otuda da su vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavle Radinović imali dosta zasebnih susreta. Susreti vojvode Sandalja i vojvode (pa i hercega) Hrvoja Vukčića geografijskom njihovih posjeda i nekom vrstom podjele interesnih sfera, očito nisu bili česti, do zajedničkih saborskih prisustava. Priprema zbacivanja kralja Ostoje i dovođenje Tvrtka II za kralja morali su imati sastajanja Hrvoja i Sandalja tokom aprila i maja 1404. Na to upućuje podatak da su Hrvoje, Sandalj i Ju-

⁴⁹⁰ "Item ve auxiemo chel dito Sanday uxo a dir a Zuan de menze nostro ambassator fo a huy che haueremo proferto per poueya a Radiz per Lissez perperi milli oni anno chel stasse in Ragusa shazado del so pero sel detto Sandal ve vegnisse a tochar inteso ouer cum lo ducha, respondete de questo fatto non sauer niente, mache a vostro parer questo non posseua esser per nessun modo che Lissez e una picolla consa et questa proferta seraue una grande fatto siche non po esser come ditto", Isto.

⁴⁹¹ (2. 11. 1404), Lett. di Lev., IV, 77; (4. 12. 1404), 80v; Lučić, *Stjecanje*, 195-196.

⁴⁹² (18. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 85-85v; (31. 3. 1405), 89v; (7. 4. 1405), 90v; 30. 4. 1405), 93v; (10. 5. 1405), 95v; Lučić, *Stjecanje*, 196-199.

raj Radivojević poslali pismo Dubrovčanima prezentirajući im spremnost da se riješe međusobni odnosi nastali ratom između Bosne i Dubrovnika. Na to upućuje i moguća pozicija koju vide Dubrovčani, čiji su poslanici, koji su zakasnili na saborsko zasjedanje, očekivali da će pronaći Sandalja kod Hrvoja. Po svemu sudeći, razlozi za zasebne međusobne susrete i razgovore Hrvoja i Sandalja postali su neminovni i ostvarivani su u 1404. godini.

Gostovanje vojvode Sandalja Hranića kod hercega Hrvoja Vukčića marta 1405. tako je odraz aktualnog stanja, međusobnog prijateljstva i savezništva koje nije prestajalo. Informacije o ovom njihovom susretu veoma su šture, ali se mogu povezati u konstelaciji ranijih i kasnijih poteza dvojice velmoža, pa time i približiti mogućim razmatranjem o predmetima razgovora. Izvjesno je, prema posljedicama sastanka reklo bi se da je on bio izuzetno značajan.

Sve informacije o njihovom sastajanju dio su uputstva koje je pred sobom imalo jedno dubrovačko poslanstvo. Po njemu se saznaje da je Sandalj obavijestio Dubrovčane da će ići kod Hrvoja. Dubrovčani su to iskoristili i 18. marta 1405. uputili su svoga poslanika Sandalju dobro poznatog vlastelina Nikolu Gučetića, sa zadatkom da ide drijevskim putem do Bišća i da Sandalja sačeka u Bišću ili u blizini Bišća.⁴⁹³ Iz navedenog ne saznajemo gdje je tačno mjesto sastajanja dvojice najkrupnijih bosanskih magnata, niti o čemu su oni razgovarali. Vidljivo je da to ni Dubrovčani nisu znali. S obzirom da se Gučetić javlja svojoj vladi pismom od 30. 3. 1405, možemo reći da je do tada Sandaljeva posjeta Hrvoju bila završena i da je do tada i Gučetić obavio razgovore sa Sandaljem.⁴⁹⁴

O predmetu dogovaranja Hrvoja i Sandalja ipak se može govoriti. Ne može se pogriješiti u postavci da su aktualna pitanja oko sela Lisac i mir s Dubrovnikom svakako pretresani u ovom susretu. To se prati i po određe-

⁴⁹³ "a vuy Nicola de Goçe ambassator nostro ellecto al voyuoda Sanday ... portandove da Ragusa debiate andar la via de Narente et deli in Bissice. Et in Bissice zonzando sel ditto voyuoda fosse retornato dal ducha Cheruoe al qual ne scrisse chel era andato et douer a retornar presto a queste parte in bona ora. Et vuy li in Bissice o altroue doue fosse vignuto siando partito dal ditto ducha debiate al ditto voyuoda andar infin doue li porete trouar in terra de Chelmo non pasando Chognic infin in Drinayeu. Et sel dito voyuoda non fosse partido del ditto ducha et luy lo aspetate in Bissice infin ala sua retornata et partido dal ducha" (18. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 85. Ovaj dio pisma nije objavljen u, Lučić, *Stjecanje*, 196-197.

⁴⁹⁴ "Copia litere misse ser Nicolao de Goze ambassatori ad voyuodam Sandalium firmata in Consilio rogatorum die 30 marcii ... ricevessimo vostra litera scripsa in Bissice" (31. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 89v; Lučić, *Stjecanje*, 197.

nom bržem diplomatskom razrješenju ovih pitanja koja će imati dalje probleme samo oko konkretnih detalja i da će imati potpuno razrješenje već maja 1405. Neće se pogriješiti ni ako se pretpostavi da je tada savez između dvojice velmoža podignut na veću razinu, razgovorima i konkretnim potezima oko bračnog povezivanja dviju porodica. Naime, kao i u slučaju Lisca i mira s Dubrovnikom, upravo tokom aprila ili početkom maja dolazi do sklapanja dvostruke bračne veze između Sandalja i njegovog brata Vuka sa sinovicama Hrvoja Vukčića, Katarinom i Jelenom. Značaj sastanka dvojice velmoža iz marta 1405. izuzetno je veliki. On je riješio mir Bosne s Dubrovnikom.

Po svemu sudeći, kod Hrvoja su tada sa Sandaljem išla i njegova braća, knez Vukac i knez Vuk. Dok za Vuka, koji će se uskoro i ženiti, u pretpostavci i nemamo nekih indicija osim buduće ženidbe, za Vukca je izvjesno da je bio pokretljiv i angažiran uz Sandalja. Na to upućuju i sami Dubrovčani u pismu uputstva kojim se Nikola Gučetić tada trebao ravnati. Vukčevim zalaganjima Dubrovčani su bili zadovoljni.⁴⁹⁵

Krajem marta 1405. prema jednom dubrovačkom pismu zna se da je i knez Pavle Radinović nekud putovao i vratio se kući.⁴⁹⁶ Dubrovčani mu se zahvaljuju za njegove napore koji su bili upravljani kod hercega Hrvoja i bosanskog kralja u njihovu korist. Teško je pretpostavljati da je u ovom obraćanju odraz našla činjenica da je i knez Pavle išao sa Sandaljem kod Hrvoja. Prije će biti da se radilo o drugoj Pavlovoj maršruti, zapravo o boravku kod kralja Tvrtka II. U svakom slučaju, jasno je da je knez Pavle bio u potpunosti u aktualnoj koaliciji četverice najjačih velmoža u Bosni, uz kralja Tvrtka II, hercega Hrvoja i vojvodu Sandalja i da se s pravom mora tražiti i njegova kompenzacija za učešće u toj koaliciji u nastalim promjenama na bosanskom prijestolju.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ "Item trouandoui cum Vocheç frar del ditto voyuoda Sanday per parte nostra lo debiati sallutte et prexentarge la litera nostra de credença lo qual portate cum vuy. Et dirge come li nostri ambassatori fo in Bossina molto se ha lol dato al regimento nostro dal bon amor ha nostro serato al diti hauer da nostra cita, di la qual consa nuy li regraciamo" (18. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 85v.

⁴⁹⁶ "Велможномъ и многопочтеномъ кнезѣ Павлѣ ... чѣли смо како си пѣтовалъ и опеть се домоу здраво и почтено вратилъ и о томъ висло много весели" (28. 3. 1405), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 248. Prema Pucićevoj zbirci Radonić je ovo pismo datirao 23. martom 1405, Radonić, *O knezu*, II, 43; Пуцић, *Споменици србски*, I, 60.

⁴⁹⁷ "и много се намъ похвалише наши послѣ Паскоѣ и Мароѣ крѣ имъ си виль добри помощник при господинѣ кралу и херцегѣ и на всаки добри пѣтъ насталаца а вѣмо крѣ сте всакомъ довромъ законѣ вѣщи крѣ сте ви ѡ стаѣхъ господѣ восанецѣхъ а вчениѣ добри славнога спо-

Dvostruka ženidba

Sandaljevi brakovi dugo vremena nisu bili ispravno razvrstani, mada bračne veze pokazuju kvalitet uznapredovale moći velmoža i njihov aktualni politički smjer. Savezništvo Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića ima svoju dužu razvojnu liniju. Njihovi posjedi krajem XIV i početkom XV st. nisu imali zajedničku liniju razgraničavanja, ali je njihovo mjesto u okviru Bosanskog kraljevstva imalo podjednaku razvojnu liniju koja je omogućavala uravnoteženu poziciju i utjecaj prema centralnoj vlasti. Odbrana naslijeđa Hrvatinića na sjeverozapadu i Kosača na jugoistoku Bosne omogućila im je nesmetan razvoj koji je međusobno respektiran i uvažavan zajedničkim unutrašnjim i vanjskopolitičkim orijentiranjem. Taj međuodnos bio je ugrožen početkom XV st. i dvojica velmoža odbranili su ga konkretnim potezima preuzimajući ulogu glavnih kreatora bosanske unutrašnje i vanjske politike. Kulminacija toga savezništva jeste zbacivanje kralja Ostoje, kao prepreke aktualnim ravnotežama i dvostruka bračna veza Hrvatinića i Kosača.

Dugo vremena se za ovo dvostruko bračno vezivanje Hrvatinića i Kosača nije znalo, a i današnje poznavanje ostaje u linijama glavnih obrisa. Vojvoda Sandalj i njegov brat knez Vuk Hranić oženili su dvije Hrvojeve sinovice,

менѣтиа господина крала Тврѣтка а и томѣи смо се възда ѿ ваше любве надинали и много захвалюемо ви а съ Бошнани ти направисмо до дрѣгога зговора како ваша любавь вк и молимо бѣдите ви наши препорѣчени” (28. 3. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 248. Da se radi o putu kneza Pavla kod bosanskog kralja, na to bi upućivalo spominjanje dubrovačkih poslanika Paskoja Rastića i Marina Bunića, koji su bili u misijama kod bosanskog kralja (2. 11. 1404), Lett. di Lev., IV, 77; (4. 12. 1404), 80v; Lučić, *Stjecanje*, 195-196. Sa druge strane izvješće od Nikole Gučetića koji je išao da sačeka Sandalja u Bišću stiglo je u Dubrovnik tek 30. marta 1405, a njegov odlazak i prvo izvješće ne spominju kneza Pavla, (18. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 85-85v; (31. 3. 1405), 89v; Lučić, *Stjecanje*, 196-198. Raspored učesnika u pojedinim tačkama mirovnog sporazuma koji će biti sankcioniran kasnije pokazuje da je Pavle Radinović sinhrono djelovao u koaliciji kod bosanskog kralja, tj. da je posebno istaknut uz ostale za savjetovanje bosanskog kralja o pitanja krivice kralja Ostoje i priznavanja i potvrde starih privilegija, ali ne i u vezi s pitanjima sela Lisac i ratne štete, (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 490-495. J. Radonić nije uopće komentirao povratak kneza Pavla kao moguću kontroverzu u vezi s pitanjem njegovog tadašnjeg putovanja. Držeći jasnu liniju da se ‘poglavito nastojanjem kneza Pavla Radenovića’ približavao mir Bosne i Dubrovnika, svu Pavlovu djelatnost smještao je uz bosanskog kralja, što je djelimično tačno, jer linija djelovanja kneza Pavla ipak nije bila izolirana od poteza ostalih velmoža, Радоњић, *О кнезу*, II, 43. P. Živković je izričit u tome da se tada knez Pavle vratio kući od bosanskog kralja Тврѣтка II, *Živković, Тврѣтко II*, 37.

Katarinu i Jелenu, kćerke Hrvojevog brata Vuka Vukčića.⁴⁹⁸ Očito je da je obostrani interes predodredio ovaj događaj i da Kosače 1405. nisu imale u glavnoj liniji porodice Hrane Vukovića ženskih potomaka za drugačiji kvalitet tadašnjih povezivanja.

Prije ulaska u novi brak, Sandalj je očito već bio završio svoj prvi brak. Odgovor na pitanje kako i kada je okončan prvi Sandaljev brak sa Jelenom Crnojević trenutno nije moguće sa sigurnošću odrediti. Posljednja informacija koja je vezivana za Jелenu ticala se 1399. Nešto kasnije, u proljeće 1402. ona je, izgleda, još bila u životu. U dokazivanju značaja međusobnog prijateljstva i koristi koje dubrovačko brodogradnja ima, Dubrovčani su Sandalju spomenuli kako su njemu i njegovoj ženi Jeleni ranije upravo jednim svojim brodom izišli u susret. Upotrijebljeni izraz “вѣспочтенѣ” (вѣспочтенѣ госпогю Іѣла),⁴⁹⁹ prema Đuri Daničiću ne bi označavao pokojnu, već uglednu i poštovanu osobu.⁵⁰⁰ Uvjjerljive su poredbe koje pokazuju da bi upotrijebljeni izraz značio da je Sandaljeva žena tada još živa.⁵⁰¹ Najvjerojatnije je da bi Dubrovčani upotrijebili drugačiji ili još jedan dodatni izraz uz navedeno da se htjelo reći da Sandaljeva supruga tada nije živa.⁵⁰² Po svemu sudeći, to bi bila

⁴⁹⁸ Iscrpno u, Анчић, *Просонографске цртице*, 37-56.

⁴⁹⁹ “а зна твоја милостъ навлацно комъ тѣ нашѣ голю посласмо (8 Стари) градъ по вѣспочтенѣ госпогю Іѣла и вѣнди ако би тко пришѣлъ теѣ --- жалъ дчинит не толико госпоги колико наимањшемѣ ѡ т--- нашии голик вола их хотѣли дзети дори не би извѣили --- наше кои тѣи вѣхѣ не би к дали одвести вола нѣкѣ жалъ д--- крѣ ми толико дздрѣжимо словодѣчинѣ ѣ нашемѣ дѣвѣ колико и ѣ градѣ и сеи мислимо дздрѣжати дери наше мѣсто стои” (aprila 1402), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 258.

⁵⁰⁰ Даничић, *Рјечник*, I, 185.

⁵⁰¹ Ilustrativan je primjer upotrebe ove riječi za žive osobe kada se Dubrovčani obraćaju Mrkši Žarkoviću: “листь господства ти вѣровни примисмо по вѣспочтеномѣ и племенитомѣ властелинѣ по Драгою Лѣковику” (4. 2. 1409), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 404. Slično pratimo i u pismu Pavlu Jurjeviću (Radivojeviću): “листь вѣспочтене приазни ваше примивѣ раздѣмѣсто” (4. 9. 1419), Isto, 416; vojvodi Radoslavu Pavloviću: “господства ти посальбинѣ вѣспочтенега мѣжа крѣстианина Влатка Тѣмѣрлика” (12. 1. 1421), Isto, 570. U jednom pismu kralja Ostoje koji govori o zahtjevima Dubrovčana pratimo izraze: “и ми видивѣше ниѣхъ приличне праве подобне и вѣспочтене прошне” (4. 12. 1409), Isto, 438.

⁵⁰² Kada je u prilici da spomene svoga značajnoga i umrloga prethodnika kralj Ostoja upotrebljava sljedeće izraze: “братъ кралства ми вѣвши славнога споменѣтиа господинѣ крал Тѣрѣтко” (20. 11. 1398), Isto, 419; “нашемѣ братѣ свѣтопочившемѣ господинѣ кралю Степанѣ Тѣрѣткѣ” (5. 2. 1399), Isto, 426. Za Sandaljevog prethodnika strica Vlatka Vukovića Dubrovčani navode: “почтенѣ поменѣтѣю господинѣ Влаткѣ стрицѣ вашемѣ” (15. 11. 1397), Isto, 254. U pismu

posljednja poznata informacija koja bi govorila o aktualnom, održavanom Sandaljevom braku. On se očito raspao poslije toga.

Najbliži događaj, ovdje ispraćeni susret Sandalja i Hrvoja iz marta 1405. najvjerojatnije je precizirao buduće brakove. Pripreme, sklapanje braka i prateće svečanosti desile su se krajem aprila i u prvoj polovini maja 1405, a izvjesno je, sve se to dešavalo na posjedu Hrvoja Vukčića. Sve poznate informacije idu u tom pravcu. Tako je od strane Trogira Sandalj Hranić krajem aprila 1405. 'poradi vjenčanja' bio nagrađen sa 100 dukata,⁵⁰³ a njihova delegacija išla je u Split da čestita hercegu Hrvoju na udaji svojih nećaka i da preda poklone.⁵⁰⁴ Već početkom druge polovine maja 1405. (preciznije, najmanje 18. maja, kada se javio dubrovački poslanik Nikola Gučetić s tom informacijom, pa može biti i koji dan ranije) zna se da se Sandalj odnekle vratio u Bišće, tj. da je došao u Bišće sa svojom ženom (*voyuoda Sandaj era tornato et vignuto cum la dona sua in Bissiçe*).⁵⁰⁵ Isti izvor ne daje dodatne pokazatelje. Naime, kao da je sve oko sklopljenog braka tako jasno da Dubrovčani o tome tada dodatno ništa ne govore. Najvjerojatnije su izrazi čestitanja bili predmetom zasebnih pisama koje ne poznajemo. U suprotnom, ostalo bi nejasno što o tome ni sada, u drugoj polovini maja 1405. nema drugih pratećih informacija. Informacija o Sandaljevom povratku sa ženom u Bišće nije najjasnija. Pitanje je da li je to odraz završenog boravka kod hercega Hrvoja, ili su mladenci bili u primorju, ili drinskom kraju. Moglo bi stajati da je izostajanje informacija o svemu tome na samom kraju aprila i početkom maja 1405. upravo odraz ženidbe i okupljanja koje se dešavalo na posjedu hercega Hrvoja, možda upravo u Splitu, koji je višeznačno postao Hrvojeva preokupacija. Hrvoje, kao 'gradski plemić' time je mogao demonstrirati svoju

Grigura Nikolića Dubrovčanima: "и оцъ одвише видивъ записаніе госпође присвитле госпође кралице Ђлине вивше господина присвитлога и почтенога поменѣтїа господина краља Давише" (6. 7. 1418), Isto, 542. Ili o Hrvoju kao umrlome: "къръ господинъ Хръвокъ херъцегъ не мѣжъ прѣво вивъши ... господинѣ почтеномѣ поменѣтѣю господинѣ херъцегѣ Хръвою" (29. 4. 1418), Isto, 551-552. U nekim pismima izrazi o umrlom jasno su dati po našem savremenijem roimanju: "вратъ твои Богосавъ покоини" (26. 3. 1412), Isto, 531; "искали одъ покоинога воюводе Петра" (27. 1. 1421), Isto, 534.

⁵⁰³ "Donentur propter nuptias Sandagli ducati centum auri" (28. 4. 1405), Анчић, *Пропонографске цртице*, нар. 37 на стр. 46; Lovrenović, *Sandalj*, нар. 2 на стр. 231.

⁵⁰⁴ (30. 4. 1405), Rački, *Notae*, 260.

⁵⁰⁵ (21. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 97.

“tiraniju” u Splitu.⁵⁰⁶ Onda bi bilo jasno zašto se Dubrovčani u vezi sa Sandaljevim vjenčanjem, obavljenim na posjedu njihovog protivnika, nisu mogli javno izražavati zbog mogućih pritužbi i srdžbe kralja Sigismunda. Moglo bi stajati da je upravo tada Hrvoje na Sandalju opremljenom za svadbu uočio odjeću (*kontuš*) za koju je nešto kasnije, marta 1406, i sam, po uzoru na Sandalja, tražio majstora u Dubrovniku.⁵⁰⁷ O drugim detaljima koji su proizvod uspostavljenih bračnih veza nema jasnih pokazatelja.⁵⁰⁸ Radi se o brakovima s političkom pozadinom vezivanja dviju jakih porodica. Hrvoje je bio pokrovitelj, a Sandalj nosilac te političke linije. Uz njegov brak vezan je miraz. To je posjed Ostrovice i Skradina, baština Hrvojevog brata Vuka Vukčića, za koji se brinula njegova udovica banica Anka sa Vukčevim kćerkama Katarinom i Jelenom.⁵⁰⁹

Dvostruka bračna veza Kosača sa Hrvatinićima svojevrsni je uzlazni vrhunac izgrađenih savezničkih odnosa porodica dvaju velmoža. Njihova saveznička snaga podijelila je interesne sfere po dugoj liniji dalmatinskog zaleđa naspram preostalih bosanskih posjeda, značajno zauzimajući prostor bosanskog izlaza u mediteranski svijet.

Razrješenja

Sva natezanja oko sela Lisac (i pridodatih Imotice i Trnovice) i oko mira između Bosne i Dubrovnika riješena su tokom maja 1405, poslije orođavanja Kosača s Hrvatinićima, nekako godinu dana poslije smjene na prijestolju u Bosni i datih obećanja bosanskih velmoža da će ‘napraviti dugove sa Dubrovčanima’. Već u prvom izvještaju Nikole Gučetića napravljenog po povratku Sandalja sa sastanka s Hrvojem, krajem marta 1405. prati se Sandaljevo pri-

⁵⁰⁶ Na to bi donekle upućivalo kasnije vrijeme, kada se kod registriranja Jeleninog testamenta zna po nečemu za njenog supruga Vuka Hranića iako ga sama Jelena u testamentu ne spominje, (18. 3. 1437), **Smičiklas**, *Codex diplomaticus*, X, 303-305. O Hrvoju i Splitu kroz ‘odnos uzajamnog djelovanja’ koji je mogao ovome događaju osigurati lokaciju, **Lovrenović**, *Hrvoje*, 37-45; Isti, *Komune*, 48-51.

⁵⁰⁷ (20. 3. 1406), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 466-467.

⁵⁰⁸ U Bišću se Sandalj zadržava sve do kraja maja, pa nakon toga preko Nevesinja ide na sabor u Trstivnicu, gdje će učestvovati u ozvaničenju mira s Dubrovnikom u drugoj polovini juna 1405. Vjerovatno se iz Bišća javljao u Dubrovnik intervenišući za Tvrtka II, povodom bjekstva nekih kraljevih ljudi na područje Stona, (25. 5. 1405), Isto, 263.

⁵⁰⁹ Iscrpno u, **Lovrenović**, *Sandalj*, 231-236.

stajanje na dubrovačke zahtjeve s grubo preciziranim uvjetima koji će ići u zasebnu privilegiju koju će mu Dubrovčani osigurati.⁵¹⁰ Povelja o ustupanju primorja s kraljem Ostojom trebala je biti dopunjena spornim detaljima sela Lisac i njegove okoline i kao pripremljena trebala je biti predmetom razmatranja trojice najodgovornijih, kralja Tvrtka II, hercega Hrvoja i vojvode Sandalja.⁵¹¹ Detalji će u oba pravca biti dalje konkretizirani tokom aprila i maja 1405. Uskoro su i detalji oko zbrinjavanja za slučaj prisilnog boravka Sandalja Hranića u Dubrovniku (azil pod specifičnim uvjetima) bili završeni.⁵¹²

Po svemu sudeći, Sandalj je ipak uspio osigurati bolje privilegije nego su one bile u opticaju na početku pregovaranja. U drugoj polovini maja 1405. sve oko njegovih privilegija bilo je dogovoreno. Dobio je plemstvo zajedno sa svojim bratom Vukcem i njihovim potomcima, kuću Radića Sankovića u Dubrovniku, dio zemlje dat Radiću u primorju, te za sebe i svoga brata pravo azila u Dubrovniku koje je podrazumijevalo i troškove zbrinjavanja porodica koje bi snosili Dubrovčani.⁵¹³ Krajem maja i početkom juna 1405. usklađivane su pripremljene povelje o miru Bosne s Dubrovnikom i o dodjeli predviđenih privilegija za Sandalja i njegovu familiju.⁵¹⁴ U tu svrhu angažiran

⁵¹⁰ “lo voyuoda sei ve dixesse chel et contento a complir fatti nostri come parlo cum luy li nostri ambassatori. Et vuy a zo li consentite per simelle da nuovo, zoe, chel habia la chaxa fo de Radić in Ragusa et la citatinanča di conseyo nostro de Ragusa per luy et per Vocheç so fratello. In priuilegio. Et di pluy promesso a bocha per fede nostra che vignando luy a necessita et redugnandose in ragusia, la terra prouedera, far parte a luy per soa souegna de quello haueremo” (31. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 89v; **Lučić**, *Stjecanje*, 197.

⁵¹¹ “la poueya che habiamo a far cum Bossina. In la forma che ve mandemo cum questa. Et in la ditta poueya façando azontar et fermar Lissez, Ternouiça et Imotiça et tutti li confini de la contrada posseduta per nuy. Et aço acceptando et contentando debiate andar et esser in Bossina cum lo Re et Cherzech et cum lo voyuoda”, Lett. di Lev., IV, 89v; **Lučić**, *Stjecanje*, 198.

⁵¹² (7. 4. 1405), Lett. di Lev., IV, 90v; (30. 4. 1405), Isto, 93v; (10. 5. 1405), Isto, 95v; **Lučić**, *Stjecanje*, 198-199.

⁵¹³ “vuy el il vostro frar Vochez et vostri fiolli la zitadinanza di conseyo de Ragusa et la chaxa che fo di Radiz Semchouich in Ragusa et la parte haueuamo data al ditto Radiz in le Terre nouue et promette et a vuy, et al ditto vostro fratello che se per caxo di necessita, che i Dio vardi, vuy o lo ditto vostro frar Vochez o le done o fiolli vien se reduxesse a saluar in Ragusa che la ditta nostra terra fara la spexa a quelli di vuy predicti che se reduxesse per 12 persone di quanto stesse in Ragusa intendando che se pluy di uno di vuy se reduxesse non debiamo far la spexa a cascun da person per 12 persone saluo tra tutti che vegnisse per 12 persone a tutto questo el conseyo nostro” (21. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 97v; **Lučić**, *Stjecanje*, 199-200.

⁵¹⁴ (30. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 98; (7. 6. 1405), Isto, 98v; **Lučić**, *Stjecanje*, 200-201.

je Dubrovčanin Franko Đorđić, koji je znao čitati i pisati *in sclauonesco*, a i sami Dubrovčani slali su pripremljene formulare s obzirom da su htjeli detaljizirati ranije propuštene navode sela,⁵¹⁵ pa se neke počasti i titule u nastalim dokumentima, kao odraz dubrovačke kancelarije, trebaju upotrebljavati s rezervom u prikazivanju titula u Bosni. Od usputnih sitnica kojima su popraćena finiširanja treba istaći i da je Sandaljev zahtjev bio da po pripremljenosti povelje kod bosanskog vladara ista bude data djedu Crkve bosanske na čuvanje do vremena potvrđivanja.⁵¹⁶ Mir između Bosne i Dubrovnika mogao je biti ozvaničen kao i dodjela privilegija Sandalju Hraniću.

Junu 1405. kralj Tvrtko II “**вивѣ на кѣпи з господиномъ херъцегомъ Хрѣвоемъ сплицимъ и кнезомъ Дониѣ краи и с кнезомъ Павломъ Раднѣимъ и с воеводомъ Гандалемъ и са всеми властели и велможами рѣсага восанскога**” izdao je povelju kojom je ozvaničen kraj rata između Bosne i Dubrovnika. Kralj Ostoja je označen u sporazumu o miru kao glavni krivac za nastali rat. Potvrđene su sve ranije povelje i privilegije date Dubrovniku, kao i ranije ustupljeno primorje u povelji kralja Ostoje od Kurila do Stona. Posebno je istaknuto od strane Tvrtka II kako “**кралство ми имавѣше свитѣ и циль зговорѣ з господиномъ херъцегомъ Хрѣвоемъ и с воеводомъ Гандалемъ и с иними велможами кралевства ми**” daje potvrdu da selo Lisac i zaseoci Imotica i Trnovica pripadaju Dubrovčanima kao sastavni dio izvršenog ustupanja primorja. Kralj Tvrtko, “**з господиномъ херъцегомъ а по свитѣ с властели восанцими**” odlučio je da prijeratni dugovi i potraživanja Dubrovčana budu vraćena, da krv prosuta u ovome ratu neće biti namirivana krvninom ili na kakav drugi način (**и всакоѣ ѣвиство чловиче крѣви**

⁵¹⁵ “Item ve demo a sauer che segundo ne scriueti che ve douessemō mandar una persona che sapia leger et scriuer in sclauonesco a çoche se vignirete a concluder et far le poueye habiate qui ve sapia scriuer et leger quello sera di bisogno. Nuy hauemo mandato Franco di Zorzi el sa ben leger e scriuer. Siche cum lo ditto metite a far le conse et scripture che sian ben. Et segundo hauete in le commission da nuy. Et per lo dito Franco ve mandassemō pro spexe perperi sexanta, perperi 60” (21. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 97v; “Prima nuy ve mandemo in forma la copia de la promessa che volemo far a voyuoda Sanday et Vochez so frar ... Item ve mandemo in forma la copia de la poueya che vuy hauete che ne debia esser fatta per lo Re di Bossina da qual habiamo posta la zonta dele 3 ville al luogo doue die star come vederete ... Item ve mandemo carte 3 di pergameno et di cera verde et seda et per spexe perperi” (30. 5. 1405), Isto, 98; Lučić, *Stjecanje*, 200-201.

⁵¹⁶ “chel voyuoda vole che la poueya siandone fata per lo re de Bossina sia deponuta in man del diedo finche faciamo li sacramenti al dito voyuoda plasene. Et dapo la habiamo de man del dito diedo cum lo modo che vuy scriuesti. Et in questo mezo vuy aspetate li al diedo o altroue doue a vuy parera per lo mieio” (30. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 98.

пролитъѣ кое сѣ ѿ вѣди неправеднѣ рать ѣчинена и всакое ране и ѣвѣнѣ ... нитко не ѣсможе ни смити вѣде ѣспоменѣти ни искати), a naređuje da se sva međusobna šteta s bosanske strane namiri onima kojima je nanesena. Određena je porota sa po dvojicom sudija predstavnika s bosanske i dva predstavnika s dubrovačke strane koji će regulirati pritužbe zbog ratne štete. S bosanske strane kao sudija u poroti imenovan je Sandaljev brat knez Vukac Hranić, a drugog sudiju je trebao imenovati sam kralj Tvrtko II.⁵¹⁷

Dubrovačko učešće u pripremi ovog sporazuma rezultiralo je preciznostima. Tako je i s nivoom pristupanja odgovornosti za svaki pojedini stav primirja. Prema zasebno postavljenim glavnim pitanjima sporazuma da se uočiti da su Dubrovčani u povelju unijeli sve ono što je bilo sporno u dotadašnjim odnosima. Posebno isticanje onih koji istupaju kao garanti pojedinih tačaka mira pokazuje hijerarhiju bosanske strane. Tako četiri najvažnija velikaša, Tvrtko II, Hrvoje, Pavle i Sandalj uz ostalu vlastelu potvrđuju sve ranije privilegije, kao i činjenicu da je Ostoja krivac za rat. Kralj Tvrtko II u zajednici s Hrvojem i Sandaljem i ostalom vlastelom potvrdili su da su sporna područja sastavni dio ustupanja primorja Dubrovčanima. Na kraju kralj Tvrtko II i Hrvoje uz vlastelu predložili su razrješenje ranijih dugova, prosute krvi i ratnih šteta uz arbitražu bosanske i dubrovačke strane. Čitav sporazum potvrdili su kralj i vlastela kao svjedoci. Na svim mjestima najjači feudalac u Bosni uz vladara bio je herceg Hrvoje Vukčić.⁵¹⁸

⁵¹⁷ (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 490-495. S. Ćirković govorio je o kolegiju peterice, Ćirković, *Bosanska crkva*, nap. 123. na str. 226.

⁵¹⁸ “ѣ господинъ краль Тврѣтко Тврѣтковѣи и господинъ херѣцегъ Хрѣвое сплицки и кнезь Павль Радиновѣи и кнезь Вѣкць Храниѣи и воевода Санѣдаль Храниѣи и кнезь Баоша Херцеговиѣи и кнезь Раде Радосалиѣи” i drugi, (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 494. U izlaganju J. Mrgić-Radojčić upotrijebljena ‘vladarska titula gospodin’ za Hrvoja Vukčića, sa kojom je ‘prvi i jedini put upisan i među svedocima’, navodi na zaključak da je time ‘Tvrtko II priznao Hrvoja za samostalnog oblasnog gospodara i vladara’, Мргѣи-Радојчиѣ, *Доњи Краји*, 88. Pored rezervi koje imamo u pojmu i sadržaju titule gospodin, kao proizvodu dubrovačke kancelarije kojom nije adekvatno pokriveno ‘gospodstvo’ kroz shvatanje bosanske kancelarije, ni upotrijebljeni pojam ‘vladara’ nije jasan. Hrvojeva moć je velika i maja 1404, kada zahvaljujući njegovim potezima, dolazi na vlast Tvrtko II. Nije uočeno učešće Dubrovčana u izradi ovog dokumenta, u kojem se Hrvoje nalazi kao gospodin ‘prvi i jedini put upisan i među svedocima’. To je upravo pokazatelj da titula ‘gospodin’ nema u bosanskoj kancelariji realnu hijerarhijsku snagu kao izraz određenog bosanskog shvatanja. Dubrovčani atribut ‘gospodin’ ne smatraju titulom koja bi se adekvatno u detaljima mogla rangirati sa stanjem u Bosni, izuzevši izraz općenitog vokabulara njihove kancelarije u oznaci za najjače velmože. To pokazuju i sljedeći primjeri: “крь сте ви ѿ стаѣхъ господоъ восансѣхъ а ѣченик добри славнога споменѣтиа господина крала

Isticano pitanje ratnih šteta koje je ranije podrazumijevalo okvire kralja Sigismunda ovdje je demonstrirano posebnim okvirom koji pokrivaju kralj Tvrtko II, herceg Hrvoje i ostala vlastela. Time je orijentiranje bosanske strane prema Ladislavu još jednom potvrđeno. Taj vanjskopolitički omotač oko ratnih šteta prošao je u sporazumu s preciznim nadležnostima kojima se jasno utvrđuju potezi obiju strana. Imenovanje kneza Vukca Hranića među dvojicom sudija u poroti pokazuje interese vojvode Sandalja i kneza Pavla koji su u ovom segmentu bili pokriveni.⁵¹⁹ Neće biti tačno dato viđenje da 'za poravnanje između Dubrovnika sa jedne i kneza Pavla i vojvode Sandalja s druge strane određen je tom prilikom knez Vukac Hranić i još jedan bosanski vlastelin'.⁵²⁰ Bosanski omotač ovog mirovnog sporazuma daleko je veći i širi nego što ga ta slika nudi i povlači u drugu krajnost. To je neprecizna slika koja Sandalju i Pavlu u proteklom ratu daje nesrazmjernu ulogu i odgovornost koju u tolikoj mjeri ni izvori ne dopuštaju. Ključno spominjanje ovog neimenovanog 'bosanskog vlastelina' pokazuje drugačiju sliku načinjenog dogovora, u kojoj je jasan bosanski okvir uloge i odgovornosti.⁵²¹ Poravnanje nastale štete ipak je imalo ugrađen sistem koji jasno pokazuje poziciju kneza Vukca Hranića. Naime, mirovni ugovor je podrazumijevao kompletnu porotu za bosansku i dubrovačku stranu za sve štete, a ne posebno izolirano nastale štete između Dubrovčana sa jedne i kneza Pavla i vojvode Sandalja s druge strane. Tačno je da je knez Vukac pokrивao kneza Pavla i vojvodu Sandalja kao jedan od sudija, ali drugi sudija (taj drugi 'bosanski vlastelin') pokrивao je preostale štete s bosanske strane. Nije otuda bez značaja napomenuti da je drugog sudiju trebao imenovati kralj. Sporazum navodi, kao

Тврѣтка" (28. 3. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 248; У пистму упућеном Сандаљу: "и наипрѣво што намѣ по вашои милости пишеть крѣ господинѣ краль и господинѣ херцегъ а и господство ти и вси Бошнѣане приателникѣ наши божиом милостю кед њ добрѣ станию и њ добрѣ ѡфанию" (novembra 1405), Isto, 268-269. Pitanje je i kakav bi 'gospodin-vladar' bio knez Petar Pavlović za života oca kneza Pavla Radinovića, (13. 8. 1411), Isto, 529.

⁵¹⁹ (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 493-494. Nisu potkrijepljena viđenja da je dubrovačka vlada predložila da jedan od bosanskih sudaca bude knez Vukac Hranić, Živković, *Tvrtko II*, 39. M. Perojević bio je ispravnog viđenja o učesnicima, ali ne i o njihovim zadacima, Perojević, *Povijest*, 417.

⁵²⁰ Радоњић, *О кнезу*, II, 43; Živković, *Tvrtko II*, 39.

⁵²¹ Služeći se drugim dokumentima vezanim za ovo poravnanje, J. Radonić demantira svoj početni navod, nalazeći da se radi o poravnanju koje je uzeo knez Pavle ili vojvoda Sandalj ili koji god Bošnjanim, ali ne uviđa da mu to govori o drugačijoj postavci, Радоњић, *О кнезу*, II, 43-44.

prvo, da je odlučeno kako se prijeratni dugovi i potraživanja moraju ispuniti: “всакомѣ тко годи є Бошьнанинѣ али кралства босаньскога при рата билѣ длѣжанѣ комѣ годи Дѣбровѣчанинѣ ... да се има Дѣбровѣчанинѣ вратити”, a dalje je data postavka o ratnim štetama koja se rješava porotom: “а што є ѡзел воевода Сандаль и кнезь Паваль вола ини Бошьнанин лѣво кралства босаньскога ... томѣи ѡзетью да є сѣдик кнезь Бѣлкаць Хранић и ш нимѣ властелинѣ дрѣги босаньски кога ш нимѣ кралство ми пошлє и к нимѣ и ш ними заєдно да вѣдѣ сѣдѣ”.⁵²²

Potpuno je jasno da se radi o bosanskim okvirima, a površno praćenje pripremljenih pozicija vojvode Sandalja i kneza Pavla kroz lik sudije kneza Vukca Hranića ne može te okvire stavljati u krajnost mogućih posebnih uloga i odgovornosti dvojice velmoža u proteklom ratu. Takvu situaciju pokazuju i dokumenti koji svjedoče kako se pokušavala instalirati predviđena porota. Decembra 1405. Dubrovčani, ponavljajući navode sporazuma o miru, traže od kralja Tvrtka II da pošalje predviđenog sudiju knezu Vukcu Hraniću, te da bosanska strana pripremi svoje učešće u poroti.⁵²³ O istom su pisali i knezu Vukcu.⁵²⁴ O separatnom namirivanju ratne štete s knezom Pavlom i vojvodom Sandaljem uopće nema govora. Tako je i s mogućim ulogama i odgovornostima dvojice velmoža u proteklome ratu, te mogućim implikacijama prijenosa nekih okvira koje je kao pokrovitelj za ratnu štetu svojevremeno isticao kralj Sigismund.

Početkom jula 1405. dogovorene privilegije za Sandalja i njegovu familiju bile su potvrđene posebnom poveljom od strane Dubrovčana.⁵²⁵ U čitavoj aferi Lisac lik kneza Pavla Radinovića nije prikazan sa određenim uticajem. Njegova pozicija među glavnim velmožama ipak pokazuje da je sve odobravao. On nije bio među kreatorima i predvodnicima ali je prihvatanjem njihovog orijentiranja zasigurno bio adekvatno nagrađen. Jedan od sigurnih učesnika u začetku zbacivanja Ostoje, vojvoda Juraj Radivojević ne pojavljuje

⁵²² (20. 6. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 493. Porota je trebala regulirati samo pitanje ratne štete, a ne i prijeratna dugovanja, Živković, *Tvrtko II*, 40. Neće biti ni da je ova porota trebala da se sastaje i radi utvrđivanja granica, Perojević, *Povijest*, 417; Ćošković, *Bosna*, 59.

⁵²³ (27. 12. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 498.

⁵²⁴ Isto, 521-522.

⁵²⁵ (3. 7. 1405), Isto, 266.

se među svjedocima ove povelje. Vrijeme pokazuje da je on u međuvremenu prišao zbačenom Ostoji, izvjesno poslije marta, a prije juna 1405.⁵²⁶

Sandaljeve privilegije

Vješto, u dogovoru s bosanskom stranom, uz jaku pomoć Hrvoja, Sandalj Hranić izgradio je svoje privilegije kod Dubrovčana demonstrirajući ih javnim, za razliku od Radiča Sankovića, i ne dirajući integritet bosanske strane. Po dogovoru, poslije izdavanja povelje o miru između Bosne i Dubrovnika, Sandalj je početkom jula 1405. dobio privilegije koje su mu Dubrovčani obećali.

Na prvom mjestu je dubrovačko plemstvo. Dodjeljivanje dubrovačkog plemstva bila je najveća počast koju je Dubrovnik mogao dati jednom strancu. Iako je počast uvijek u prvom planu, dodjeljivanje plemstva imalo je za obje strane i realnu vrijednost. Ono je predstavljalo sredstvo kojim su se pojedinci kao utjecajne ličnosti čvršće vezivali za Dubrovnik, radi ostvarivanja određenih ciljeva, naročito zaštite interesa Dubrovčana u zaleđu, pa je imalo prije svega politički značaj. Formalno, onima koji su dobili dubrovačko plemstvo bile su otvorene sve druge mogućnosti, zaštita interesa i prava koja je dubrovački plemić imao i mogao ispunjavati. Feudalci iz zaleđa koji su dobili dubrovačko plemstvo u političkom smislu zapravo su ga imali samo kao počast, jer nisu učestvovali u vlasti pojedinih dubrovačkih tijela, niti su direktno kroz dubrovačku politiku kao akteri odlučivali o bilo kakvim pitanjima iz života Dubrovnika.⁵²⁷ Time se obostrani interes dopunjavao i prestiž dubrovačkog plemstva smatrao se uzornom pozicijom kojoj je težila vlastela iz zaleđa. Vojvoda Sandalj, njegov brat knez Vukac (oba 'gospodina') i svi njihovi nasljednici po muškom koljenu primljeni su za dubrovačke vlasteline. Kao glavni razlog istureno je međusobno prijateljstvo i obećanje o slobodnoj trgovini i zaštiti dubrovačkih trgovaca i njihove imovine na posjedima Kosača i gdje god drugdje oni mogu da ih zaštite, rječnikom povelje rečeno: *ПО СВОИ НИХ ДРЪЖАВИ И СВЪДЕ КЪДЕ НИХЪ МОКЪ МОРЕ ДОСЕКИ.*⁵²⁸ Knez Vukac, Sandalj Hranić i njihovi muški potomci dobili su kuću koju je ranije

⁵²⁶ (27. 3. 1405), Isto, 414.

⁵²⁷ Iscrpno u, *Мијушковић, Доделивање*, 90-91.

⁵²⁸ (3. 7. 1405), *Стојановић, Повеље и писма*, I/1, 265-266.

Dubrovnik 1390. darovao Radiču Sankoviću.⁵²⁹ Sandalju je pripala i zemlja koja je darovana Radiču Sankoviću u primorju.⁵³⁰ Posljednja privilegija data jula 1405. predstavljala je azil za vojvodu Sandalja Hranića, kneza Vukca i njihove porodice u Dubrovniku. Dubrovčani su se obavezali i obećali, ukoliko Sandalj ili Vukac, ili obojica sa porodicama budu primorani da napuste svoje posjede, da će ih primiti u Dubrovnik i za sve vrijeme njihovog boravka snositi troškove.⁵³¹

Ovim privilegijama Sandalj će vremenom pridodati i nove, uvećavajući moć i prestiž Kosača. Sandalj će ih sve očuvati i ostaviti svome naslijeđu. U vremenima osmanskog prodora i potiskivanja sa posjeda značaj ovih privilegija doći će do punog izražaja kao sredstvo za preživljavanje razgranate porodice Kosača.

Forma zaokruženog posjeda Sandalja Hranića – carinski sistem

Stjecanjem posjeda porodice Sankovića u istočnom dijelu Huma Sandalj Hranić je izišao na rijeku Neretvu i značajno otvorene putne komunikacije kojima se odvijao promet između Dubrovnika i njegovog šireg zaleđa. U novoj situaciji preuzeo je postojeće, postavio i otvorio čitav niz novih carina, kojima je ekonomski zaokružio svoj posjed u jedinstveniju ekonomsku cjelinu. Uzalud su se Dubrovčani u više navrata žalili Sandalju na novouspostavljene carine koje su prekrajale njihove uobičajene privredne tokove. Njegova namjera da u potpunosti iskoristi nove pozicije svoga posjeda zaokružena je carinama u Onogoštu, Ledenicama, Nerezima, Nekranju, Drijevimama, Buni, Nevesinju, Vrapču i Glasincu. Time je u potpunosti kontrolirao kretanje prometa i na osnovu carina izvlačio značajnu korist.

⁵²⁹ “даровасмо реченик за них любавь полачъ њ ДѢрвоникъ кою к биль прьво ДѢрвоникъ даровао Радичю Санковию” (3. 7. 1405), Isto, 266. Za vrijeme boravka župana Beljaka u Dubrovniku dubrovačka vlada je planirala da Beljaku i bratu mu Radiču Sankoviću dati jednu kuću u Dubrovniku, u kojoj je ranije stanovo notar Albert, (3. 8. 1390), Ref., XXVIII, 51; (10. 8. 1390); 51v, 140; Мијушковић, *Санковићи*, 36.

⁵³⁰ “дио ѡ земаль които к биль ДѢрвоникъ даровао Радичъ њ Приморје” (3. 7. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 266.

⁵³¹ Isto.

Granična linija u razumijevanju vremena Sandalja Hranića kao izgrađenog samostalnog velmože u 1405.

Mada je stanje od maja 1404. de facto odraz izrastanja Sandalja Hranića u samostalnog velmožu, događaji iz 1405. ipak čine zaokruženi izgled te izgrađenosti i zato se ne bi mogli razdvajati u ukupnom sagledavanju. Sandaljeva djelatnost iz maja 1404. nije bio iskričav ni prolazni izraz snage u trenutku povoljne konstelacije, već začetak demonstracije snage samostalnog velmože. To su pokazali događaji tokom 1404. i 1405. sa jasnim izrazima Sandaljeve snage kojim su završeni svi popratni događaji iz bosansko-dubrovačkog rata. Potkrepljuje ih Sandaljev brak s Katarinom Vuković iz početka maja 1405. kao svojevrzni finiš saradnje dvojice najvećih velmoža, pri čemu je već izgrađeni samostalni velmoža Hrvoje prihvatio Sandaljevu izgrađenost. Upravo je sklapanje braka i završetak afere oko sela Lisac granično mjesto Sandaljevog uzdizanja u samostalnog velmožu, jednog od najkrupnijih magnata Bosanskog kraljevstva.

Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranića kroz očuvana ćiriliska pisma 1397-1405. (Стојановић, Повеље и писма, I/1, 253-269)

datum	obraćanje i spominjanje	upotrijebljeni atributi (počasti i titule)		
15. 11. 1397	Почтеном и намь многoлюбимомъ приателю вокводи Сандаљу	počten	mnogoljubim prijatelj	vojvoda
20. 3. 1398	Почтеномъ воѣводи Сандаљъ	~	/	~
april 1402	Почтеномъ а намь лъбвимомъ приятельъ воѣводи Сандаљу	~	ljubim prijatelj	~
15. 3. 1404	Въ всемь многопочтеномъ а намь сръдачномъ приателю воѣводи Сандаљъ	mnogo- počten	srdačan prijatelj	~
16. 6. 1404	Въвсемь многопочтеномъ а намь лъбвимомъ приятельъ великомъ воѣводи Сандаљу	~	ljubim prijatelj	veliki vojvoda

4. 8. 1404	Славномъ и велможномъ великомъ вокводи босанскомъ господинъ Сандалю	slavni velmožni	gospodin	veliki voje- voda bosanski
14. 8. 1404	Славномъ и велможномъ гос- подинъ Сандалю по милости вожиои великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	po milosti božjoj veli- ki vojvoda rusaga bo- sanskoga
25. 5. 1405.	Славномъ и велможномъ госпо- динъ вокводи Сандалю	~	~	vojvoda
10. 6. 1405.	Славномъ и велможномъ вокводи Сандалю ... кои господствѣ ти ...	~	~	~
17. 6. 1405.	Славномъ и велможномъ вокводи Сандалю ... мои господин воквода	~	~	~
3. 7. 1405.	... славнех и велможнех госпо- дина кнеза Вѣокца и господина вокде Сандаля брата мѣ ...	~	~	~
21. 10. 1405.	Славномъ и велможномъ гос- подинъ Сандалю по милости вожиои великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	po milosti božjoj veli- ki vojvoda rusaga bo- sanskoga
novem- bar 1405.	Славномъ и велможномъ госпо- динъ Сандалю по милости и по изъволенію вожиомъ великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	po milosti i volji bož- joj veliki vojvoda rusaga bo- sanskoga

IV. SAMOSTALNI VELMOŽA 1405-1418.

U odbrani interesa Bosanskog kraljevstva – na strani Ladislava Napuljskog

Sigismundovi napadi

Izbor Tvrtka II i nastavak bosanskog orijentiranja prema Ladislavu Napuljskom izazvali su snažnu reakciju Sigismunda Luksemburškog. Uz Sigismundovu pomoć zbačeni kralj Ostoja uspio se održati u Bobovcu 1404-1405, no ni njegova pozicija kao glavnog predvodnika Sigismundove politike u Bosni nije održavana aktivnom borbom protiv bosanskih velmoža, već pasivnim iščekivanjem razvoja prilika. Sigismund je sam preuzeo inicijativu i napao Bosnu. Augusta 1405. započeli su ozbiljniji prodori Ugarske prema posjedima najjačeg njegovog protivnika hercega Hrvoja. Sukobi Ugarske i Bosne potrajali su nekoliko godina ispunjavajući prvu vladavinu Tvrtka II.⁵³² Sigismundova nastojanja dugo vremena nisu polučivala očekivane rezultate. Kada se odlučivala između dvojice pretendenata, birajući Ladislava, bosanska strana je imala svoje razloge “riskirajući neprijateljstvo s pristašama protivničke strane.” No, i to je vrijeme prolazilo i odnos snaga se bitno mijenjao. Iako je Ladislav bio “logičan izbor, on se nije pokazao praktičnim i dugoročno korisnim.”⁵³³ U periodu bosanskog iskorištavanja Ladislavljeve pozicije Sandalj se zadržao uz bosanskog kralja i najveće velikaše. Do bitnih

⁵³² U cjelini i djelimično kroz različite tematske okvire prikazi ugarsko-bosanskih sukoba dati su u, **Perojević**, *Povijest*, 418-426; **Бирковић**, *Историја*, 204-213; **Živković**, *Tvrtko II*, 49-63; **Динић-Кнежевић**, *Дубровник*, 56-58; **Ćošković**, *Bosna*, 67-71; **Lovrenović**, *Na klizištu*, 121-142.

⁵³³ **Ćošković**, *Bosna*, 65.

promjena među bosanskim velmožama dolazi poslije Sigismundove pobjede kod Dobora 1408, ali promjena Sandaljevog kursa dešava se tek nakon 1409, poslije definitivnog nestanka prisustva Ladislava Napuljskog sa istočne jadranske obale, tj. njegove prodaje svojih prava na Dalmaciju Mlečanima.

Ugarski prodori 1405, koji su se zaustavljali u sjevernim dijelovima, imali su svoga odraza na čitavu Bosnu. Na samom jugu, na području Huma, župan Toliša, čovjek vojvode Sandalja Hranića, tražio je utočište u Dubrovniku u slučaju da “БДДЕ КОГА НЕВОЛИА ЊЪ СГРЬСКЕ ВОИСКЕ.”⁵³⁴ Tamo je utočište tražio i knez Pavle Radinović.⁵³⁵ Sandalj se obraćao Dubrovčanima novembra 1405. govoreći o ugarskoj opasnosti nad Bosnom, možda i ispitujući mogućnosti dubrovačkog posredovanja ili viđenja aktualnog trenutka. Ostajući na razini diplomatske kurtoazije, Dubrovčani su iskazali trenutnu nemoć. Njihov odgovor podrazumijevao je da bosanska strana treba sama ponuditi rješenja koja bi zaustavila Sigismunda.⁵³⁶ Uprkos gubitku pozicija, promjene smjera u Bosni nije bilo.

Naspram Sigismundovih osvajачkih težnji bosanska vlastela se okupila u odbrani Bosne i na međunarodnom planu još jednom otvoreno stajući uz Ladislava Napuljskog. Kralj Tvrtko II, herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj i ostali velikaši uputili su ljeta 1406. tročlano poslanstvo u Napulj (vojvodu Jurja Radivojevića, kneza Vukca Hranića i viteza Tomu, vjerovatno i kao očite personalne izraze hercega Hrvoja, vojvode Sandalja i kralja Tvrtka II), tražeći i dobijajući potvrdu svojih posjeda i bosanskih državnih granica.⁵³⁷ Pravna vrijednost tih potvrda nije bila od velike važnosti naspram Sigismundovih aktualnih namjera, ali je očito još više zbližila i učvrstila Bosance u otporu prema Ugarskoj. U svakom slučaju orijentiranje prema Ladislavu, odsutnom i udaljenom iz neposredne bosanske blizine, polučivalo je manje obaveze i odriješene ruke bosanskom vladaru i velmožama, pa je njegov izbor bio i odraz neminovne prirodnosti u ponašanju Bosanaca. Ne može se ne računati i na moguća promišljanja da su Bosanci time osigurali i polazište za razgovore o eventualnoj cijeni nekih budućih vazalnih obaveza prema Sigismundu.

⁵³⁴ (3. 10. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 520-521.

⁵³⁵ (22. 10. 1405), Isto, 249.

⁵³⁶ (Novembra 1405), Isto, 268-269.

⁵³⁷ (26. 8. 1406), Lučić, *De Regno*, 421-422; Petrojević, *Povijest*, 419; Динић, *Сабор*, 56-57; Ћошковић, *Bosna*, 71-75.

U isto vrijeme nije poznat direktni Sandaljev angažman u odbrani sjevernih područja Bosne od sve učestalijih Sigismundovih prodora. I dalje je, izgleda, Hrvojeva interesna sfera na sjeveru i sjeverozapadu Bosne podrazumijevala njegov isturen i predvodnički angažman. Ima razloga da se smatra kako je zbog toga Sandalj upravo u dogovoru sa Hrvojem preuzimao inicijativu i brigu u primorju, na Jadranu, zbog učestalije Hrvojeve zauzetosti na sjeveru i sjeverozapadu Bosne. Na jednom od mjesta, septembra i oktobra 1407, na kojem bi se prepoznavao mogući direktni Sandaljev angažman, sukob sa ugarskom vojskom bio je izbjegnuto zbog Sigismundovih naglih promjena planova. Na to upućuje Sandaljeva briga za svoje vazale Nikoliće za koje se angažirao da kod Dubrovčana nađu utočište.⁵³⁸ Poslije izostanka Sigismundovog prodora Sandalj je javio Dubrovčanima da je sukob ipak izbjegnuto. Dubrovčani su mu izražavali srdačnost navodeći da im je drago što se “*мѣгю ви ш ними крвь не вѣдѣє пролила.*”⁵³⁹

Dok se Sigismund osnaživao u svojim namjerama da pokori Bosnu, Ladislav je istom snagom davao nadu vjernim Bosancima. Posebnim darovnicama on je nagrađivao pojedine istaknute velikaše, svoje pristalice na istočnoj jadranskoj obali. Dimenzija tih darovnica bila je djelimično fiktivna, jer se njegova vlast u nekim darovanim posjedima uopće nije osjećala. No, kao i u slučaju potvrde posjeda i bosanskih granica, i ove konkretne donacije i potvrde za pojedine velmože i velikaše predstavljale su izvorište budućih potvrđivanja koje je svaki budući senior trebao uzimati u obzir kod pridobijanja vlastele. Sandalj je tako septembra 1406. dobio Drežnik, Cetin i Slunj, ali nije poznato da je on takvih zahtjeva imao, da je ikada pokušavao, ušao

⁵³⁸ (13. 9. 1407), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 275.

⁵³⁹ U pismu Dubrovčana nisu spomenuti ostali velikaši ni bosanski vladar, pa bi isto upućivalo na poziciju mogućeg sudara koji je očekivao upravo i vojvoda Sandalj, (29. 10. 1407), Isto, 275-276. Na moguću Sigismundov prodor na jugoistočne posjede Bosanskog kraljevstva toga vremena upućivala bi i informacija da je i knez Pavle Radinović početkom septembra 1407. tražio utočište za svoju imovinu, (5. 9. 1407), Isto, 249-250. Slično i vlastela Radivojevići, (23. 8. 1407), Isto, 414-415. I najjači herceg Hrvoje se obraćao Dubrovčanima, ali detalji njegovog pisma nisu poznati. Da se naslutiti da se radi o očekivanim sukobima, (2. 9. 1407), Isto, 470-471. Najzad, sami Dubrovčani su očekivali da bi kraljev silazak polučio promjene koje bi trebale ići i njima u korist, barem u vezi s posjedom Konavala, koji su oni žarko željeli: “Poi arrecordateli da parte nostra ... che Canale et altre cosse, che sono de nostro patrimonio ... la qual in questa guerra passada cum li Bossignani, ne fece grande infestacione, la clemencia de la soa serenitate, se degni a non le ofrir ad altri” (3. 9. 1407), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 174-175.

u taj posjed ili pokušao ostvarivati bilo kakva prava u tom posjedu.⁵⁴⁰ Nije poznato ni šta je bila motivaciona podloga ovakve donacije, do nekih, čini se, trenutnih i budućih računica u kojima se vodilo računa i o vojvodi Sandalju. Daleko važnije je ono što je sam Sandalj tražio. Marta naredne 1407. Sandalj je dobio od Ladislava potvrdu svih svojih posjeda, te posebno miraza, Ostrovice i Skradina.⁵⁴¹ Po svemu sudeći, i Sandalj se dodatno legitimno osiguravao od negativnih rezultata iz Sigismundovih prodora. Svakako je u sutrašnjici mogao očekivati da mu te okvire potvrdi i mogući novi senior. S obzirom na posebno isticanje miraza, Ostrovice i Skradina, čini se i da su u tom apostrofiranju uzele učešća i njegova supruga Katarina i punica banica Anka. O nekom Sandaljevom zasebnom kombiniranju s mirazom ne bi se moglo govoriti, s obzirom da su uspostavljeni brak i tadašnje veze sa prijateljem Hrvojem bili stabilni.

Pred jednim Lucićevim spominjanjem mogućnosti dolaska Sandalja u Split kod Hrvoja, poslije augusta 1406, ostaje se na razini pretpostavke. U izaslanstvu Zadrana koji su išli u Split vojvodi Hrvoju pominje se i podrazumijeva i direktno obraćanje Sandalju kada on bude došao u Split. Izaslanici su se morali izjasniti pred Sandaljem o određenim stvarima koje nisu jasno prezentirane, jer je na ključnom mjestu tekst njihovog uputstva fragmentarno očuvan. Teško je dokučiti o čemu se radi. Ni Lucić koji daje ovu koliko-toliko očuvanu informaciju nije Sandaljevo spominjanje jasno uzimao u obzir. Sve navedeno u svome komentaru pripisivao je samo Hrvoju Vukčiću. Izvjesno je da su Zadranici bili spremni opravdati se Sandalju zbog njegovog vina koje je bilo oduzeto izvjesnom Marinu, te da daju Sandalju kuću i očekuju međusobno priznavanje određenih prava koja su bila u opticaju među njima.⁵⁴² Vjerovatno je Sandaljevo prisustvo u Ostrovici i Skradinu davalo osnova za ovakvo držanje Zadrana. Ostaje nejasno o kakvoj bi se vrsti među-

⁵⁴⁰ “pro magnifico viro Sandali, summo vojvoda regni Bozne, de concessione infrascriptarum villarum, locoru, et tenuitarum, scilicet: Arestulini, Cetin et Sluny in regno nostro Sclavonie sitarum” (15. 9. 1406), **Rački**, *Izvadci*, 60.

⁵⁴¹ (23. 3. 1407), Isto, 66-68. Pošto se radi o mirazu, koji je tada specijalno istican, neće biti da je Ladislav upravo tada darovao Sandalju 1407. Ostrovicu i Skradin, kako je to pred starijim mišljenjima ispravno uočeno u, **Lovrenović**, *Sandalj*, 231-236.

⁵⁴² **Lucić**, *Povijesna svjedočanstva*, II, 844-847. O Sandaljevoj kući u Zadru, sačuvanoj na osnovu darovnice kralja Ladislava i Zadrana i u doba mletačke vlasti, (18. 6. 1411) i (8. 11. 1411), **Ljubić**, *Listine*, VI, 167-168, 199-200; **Šunjić**, *Bosna*, 135-136.

sobne zakletve radilo, no najvjerojatnije ne na štetu prava koja je imao herceg Hrvoje kao Ladislavljev namjesnik u Dalmaciji.⁵⁴³

Ugarski napadi poremetili su i ugrozili poziciju zbačenog kralja Ostoje u Bobovcu 1406,⁵⁴⁴ koji ni sam nije tražio takvu vrstu Sigismundovog angažmana, pa se i on našao u milosti dojučerašnjih protivnika, Hrvoja i Sandalja koji su mu izlazili u susret interveniranjem kod Dubrovčana da ga prime pod svoju zaštitu. Od Ostojinog prelaska u Dubrovnik nije bilo ništa,⁵⁴⁵ zbog izraženih sumnji bivšeg kralja prema Dubrovčanima,⁵⁴⁶ ali je taj angažman ostavio traga u njegovom ponovnom povezivanju sa najjačim velmožama u zemlji.⁵⁴⁷ Ostaje nepoznato šta je motiviralo Hrvoja i Sandalja da pomažu bivšeg kralja.⁵⁴⁸ Vrijeme prepuno kombiniranja donijet će kasnije i konstelaciju čvršće vezanosti interesa vojvode Sandalja i zbačenog kralja Ostoje u njegovom ponovnom dolasku na vladarski tron.

⁵⁴³ Lovrenović, *Sandalj*, nap. 15 na str. 234; Isti, *Komune*, 44-45.

⁵⁴⁴ Тирковић, *Историја*, 207.

⁵⁴⁵ (20. 9. 1406), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 269-270; (26. 11. 1406), Isto, 272. Ostoja je pored azila koji mu je bio davan i potvrđivan kao dobronamjeran tražio i dodatne garancije, zaštitu od mogućih potraživanja kojima bi mogao biti izložen zbog nedavnog rata, ali mu u tom segmentu Dubrovčani nisu mogli izići u susret, (13. 9. 1406), Isto, 436. Hrvojeva obraćanja, (27. 10. 1406), Isto, 468; (1. ili 30. 4. 1407), Isto, 470.

⁵⁴⁶ Nije pomoglo ni drugo pismo garancije koje su Dubrovčani dali Ostoji (6. 3. 1407), Isto, 436-437. Dubrovčani odgovaraju Hrvoju: "а крѣ пишет да крале ђстоја сѣмни и не шпа се 8 насъ, ѡнъ волѣнь, до насъ мѣ нѣ" (april 1407), Isto, 470.

⁵⁴⁷ Na osnovu dva dubrovačka obraćanja (septembra i novembra 1406) uvjerljivom se čini postavka M. Perojevića da je Sandalj kroz prvo zamjerao Dubrovčanima zbog obećanja o primanju kralja Ostoje, pa naknadno, kroz drugo, promijenio stav s tim u vezi, Perojević, *Povijest*, 420. Takvim stanje posmatra i P. Živković, navodeći da je do promjene u Sandaljevom stavu i do pomirenja sa Ostojom došlo 'u periodu od septembra do novembra 1406. godine', Živković, *Tvrtko II*, 52. Bilo bi da je tu Sandaljevu promjenu inicirao Hrvoje Vukčić. Međutim, prvi odgovori Ostoji i Sandalju bili su u kratkom vremenskom periodu (13. 9. i 20. 9. 1405) pa bi se reklo da je Sandalj isuviše brzo saznao za Ostojine poteze i bilo bi kroz tuđu prepisku. Rezerva stoji u mogućem, ne prijekoru, nego Sandaljevoj primjedbi da se Ostoja treba osloboditi, kako je i tražio, i od eventualnih potraživanja Dubrovčana za svoga boravka u Dubrovniku, a što mu Dubrovčani po svojim zakonima nisu mogli garantirati.

⁵⁴⁸ Živković, *Tvrtko II*, nap. 28 na str. 52.

Dubrovački interesi u primorju

Poziciju dobrih odnosa Tvrtka II, Hrvoja i Sandalja sa Ladislavom Napuljskim Dubrovčani su nastojali iskoristiti u pravcu zaštite svojih interesa. Prisustvo napuljskih galija u dalmatinskim vodama i tolerantniji pristup prema njima od strane hercega Hrvoja proizveli su niz zategnutosti koje su nalazile odraza u bosansko-dubrovačkim odnosima. U svim tim događajima Sandalj nastupa kao dio bosanskog trojstva na vlasti i naročito u interesima svoga prijatelja hercega Hrvoja. U navedenim događajima naslućujemo i prepoznajemo dogovor prijatelja, po kojemu je Hrvojeva zauzetost ugarskim pritiskom polučila dogovorenu pojačanu Sandaljevu brigu u primorju.

Oktobra 1405. Dubrovčani su se žalili na pljačku njihovih tkanina i druge robe prevožene mletačkim brodom, a koju su izvršili Napuljci i tražili pomoć od najvažnijih bosanskih velmoža, hercega Hrvoja, kralja Tvrtka II i Sandalja da im se vrati oduzeta roba.⁵⁴⁹ To je, između ostalog, bio izgovor Dubrovčanima da ne odobravaju odlazak svojih trgovaca prema Bosni. Sandaljeva primjedba upućena ispred uhodanog i vladajućeg bosanskog trojca da dubrovački trgovci ne posjećuju Bosnu dobila je adekvatan dubrovački odgovor. U pismu Sandalju, pored još uvijek rovitih i nedovoljno sigurnih prilika u svome zaleđu, Dubrovčani ističu da zbog izvršene pljačke tkanina i druge robe zapravo i nemaju čime da trguju.⁵⁵⁰ To su bili argumenti kojima se moralo izići u susret. U detaljima nije poznato kako se završila ova epizoda oko povrata dubrovačke robe. Hrvoje je na samom kraju 1405. obećao Dubrovčanima da će njihova roba biti vraćena.⁵⁵¹ Po svemu sudeći, Hrvoje je ispunio svoje obećanje. Da se to vidjeti i na osnovu djelatnosti iz 1406. kada su Bosanci trebali i dobili zahtijevane usluge za eventualne potrebe kralja Ostoje za njegov prijevoz brodom. Tada se više njihova roba ne spominje.

Negdje sredinom 1407. došlo je do novih trzavica na moru zbog međusobnog zarobljavanja napuljskih i dubrovačkih lađa. U razrješenju tih događaja Sandalj Hranić se pojavljuje kao posrednik, štiteći interese Ladislava Napuljskog. Maja 1407. Sandalj se obraćao Dubrovčanima zbog nastalih problema. Dubrovčani mu odgovaraju i pojašnjavaju kako je došlo do napulj-

⁵⁴⁹ (21. 10. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1,267-268. Обраћање Hrvoju (21. i 27. 10. i 15. 11. 1405), Isto, 462-465; Обраћање Tvrtku II (21. 10. 1405), Isto, 497-498.

⁵⁵⁰ (Novembra 1405), Isto, 268-269.

⁵⁵¹ (23. 1. 1406), Isto, 465-466.

skog zarobljavanja nekoliko dubrovačkih brodica i njihovih ljudi u vrijeme dok je u Dubrovniku boravio poslanik Ladislava Napuljskog. Napuljski poslanik obećao je Dubrovčanima da će lično razriješiti pitanje povrata otetih brodica.⁵⁵² Dubrovčanima to ipak nije bilo dovoljno, pa su se osigurali zadržavanjem napuljskih lađa u blizini Dubrovnika i obližnjih otoka i zatečenih Napuljaca. Nekoliko dana kasnije Dubrovčani su bili u prilici da učinjeni gest pojašnjavaju Sandalju koji im se opet obraćao zbog njihovih dodatno učinjenih poteza. Iz navedenog je ponovo vidljivo da je Sandalj umjesto Hrvoja vodio brigu o stanju u primorju. Tako je na pritužbu splitskog kneza hercegu Hrvoju Sandalj ne samo posredovao nego i štitio pozicije Hrvoja i svoga seniora kralja Ladislava. Dubrovčani su pojasnili svoje poteze. Napuljske lađe i Napuljce su zadržali dok im se ne vrate njihove brodice i ljudi,⁵⁵³ a njihova pojava kod Hvara, na posjedu hercega Hrvoja, pojašnjavana je kao potraga za imovinom jednog Grka kojeg su opljačkali dubrovački podanici i koji su spas u bjekstvu tražili na Hvaru.⁵⁵⁴ Po svemu sudeći, i ove epizode imale su zadovoljavajuća rješenja u dubrovačko-napuljskim odnosima, koji su se značajno reflektirali kroz prisustvo vojvode Sandalja u odbrani interesa hercega Hrvoja i kralja Ladislava. Nova epizoda u kojoj su se zadesili Sandalj i Dubrovčani zbog dalmatinske politike kralja Ladislava pripada samom kraju tih odnosa, 1409. godine u kojoj se Bosna još jednom nalazila na raskršću vanjskopolitičke orijentacije.

Dubrovačka tajna diplomacija

Održavani i prezentirani kontakti sa susjedima, uzorno i srdačno održavani na najvišem nivou,⁵⁵⁵ nisu bili jedini dubrovački izraz u vrijeme Sigismundovih napada na Bosnu. Vodeći računa i o pozitivnom ishodu njegovih namjera Dubrovčani su se na vrijeme osiguravali. Već je njihova dalmatinska politika u otvorenim sukobima s Napuljcima pokazivala interese prema obližnjim otocima. Svoje namjere držali su u tajnosti i uspijevali sakriti pred prvim susjedima, ali pred Sigismundom su bili istrajni u svojim planovima. Dubro-

⁵⁵² (30. 5. 1407), Isto, 272-273.

⁵⁵³ (2. 6. 1407), Isto, 273-274.

⁵⁵⁴ Isto, 274.

⁵⁵⁵ Uporedi: Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranića kroz očuvana ćiriliska pisma 1406-1408.

vački hroničar Junije Rastić u sažetom obliku daje ispravnu ocjenu tadašnje dubrovačke političke strategije. Dubrovački interesi podrazumijevali su stjecanje Konavala, Dračevice i otoka Korčule, Brača i Hvara.⁵⁵⁶ Sve je to trebalo na pažljiv način i kontinuirano servirati pred Sigismundom i skrivati od bosanskih velmoža koji su držali te posjede.⁵⁵⁷ Razvoj Sigismundovih upada i promjena orijentiranja u Bosni proizvodili su i obzirniji odnos Dubrovčana prema susjedima, vlasnicima posjeda za koje su Dubrovčani bili zainteresirani, između ostalog i prema Sandalju, s kojima u početku nisu računali kao pristalicama kralja Ladislava. Početkom 1411. Sandalj je ipak nešto znao o dubrovačkim traženjima i inicijativama kod kralja Sigismunda. To im je spocitao, pa su mu se oni morali pravdati ističući da nisu djelovali protiv njegovih interesa.⁵⁵⁸ U novim prilikama, pod Sigismundovim okriljem dubrovačka nastojanja polučila su stjecanje otoka. U nastojanju za stjecanjem Konavala i Dračevice nisu uspjeli. Direktna ugarska misija 1414. završila se neslavno i poremetila odnose između Sandalja i Dubrovčana.

Zetske prilike

“S posjedima u primorju Hrvoje i Sandalj su držali sve bosanske veze sa prekomorskim silama, s Venecijom i Napuljskom kraljevinom.” U odnosu na vanjski svijet, Tvrtko II je vladao u njihovoj sjeni.⁵⁵⁹ Vladajući trojac u Bosni preusmjeravao je svoje napore i u pravcu zaštite Sandaljevih interesa u Zetskom primorju. Okrilje koje je nudio Ladislav Napuljski u Jadranu bilo je polazište bosanske politike i bosanskih inicijativa u pravcu mletačke ekspanzije u Zetskom primorju. Tako su uspijevali sačuvati Kotor, koji su na terenu već bili skoro izgubili.

⁵⁵⁶ “La republica teneva in questi tempi continuamente gli ambasciatori in Ungheria, procurando d’ottener in qualche modo la contrada di Canali e Draceviza, o pure le tre isole di Corzola, Braza e Lesina”, Restius, *Chronica*, 209.

⁵⁵⁷ Za dubrovačke namjere iznošene pred Sigismundom, Kurtović, *Pokušaji*, 63-76.

⁵⁵⁸ U instrukciji svojim poslanicima kod Sandalja: “sel ve tocasse che nui appresso el signore habiamo cerchato de lor cose, res negati che non e la veritade, non habiamo a cercato nulla che fosse contra el vostro honor” (22. 2. 1411), Lett. di Lev., VII, 1.

⁵⁵⁹ Šunjić, *Bosna*, 111. Vrhovništvo nad Kotorom, koje se pripisuje Sandalju (Uporedi, Isto.), ipak se ne bi takvim moglo razumijevati. Sandalj je preuzeo carine od Kotora, ali ne i vlast nad Kotorom.

Dok su u Bosanskom kraljevstvu rješavana krupna pitanja u tekućem bosansko-dubrovačkom ratu, promjenama na prijestolju i borbama oko vanjskopolitičkog orijentiranja između pretendata na ugarsku krunu Ladislava i Sigismunda, na krajnjem jugoistoku, oko Kotora, razvila se borba između Mlečana i Balšića za pojedina primorska uporišta. To se osjetilo i u najznačajnijem bosanskom posjedu, u Kotoru. Grad Kotor je situaciju u Bosanskom kraljevstvu u previranjima 1403-1405. pokušao iskoristiti promjenom vrhovništva, procjenjujući da bi Venecija najbolje štitila njegove interese. Pritisak Balšića dovodio je do takvih planiranja. Na dva otvorena kotorska zahtjeva iz novembra 1404. i oktobra 1405. Mlečani su ipak negativno odgovorili.⁵⁶⁰ Vrijeme će pokazati da je već tada stvorena jaka orijentacija Kotorana, koju će na kraju u povoljnijim okolnostima Mlečani iskoristiti izlazeći u susret njihovim željama.

Mletačke pozicije kočilo je jako prisustvo pristalica Ladislava Napuljskog u Jadranu. Mada zauzeti, a najvjerojatnije na inicijativu Sandalja Hranića, Bosanci su intervenirali u Veneciji preko Hrvoja Vukčića jula 1404, kada je on prezentirao dalmatinsku, prije svega splitsku ponudu sa povoljnim pravcima za mletačku trgovinu. Taj, naizgled, usputni potez, više tumačen kao Hrvojeva inicijativa, bio je značajno bosansko upozorenje Mlečanima.⁵⁶¹ To je svakako predodređivalo njihovo ponašanje pred kasnijim kotorskim zahtjevima. Skadarski rat, borba Balšića protiv Venecije, najvjerojatnije i uz podršku despota Stefana Lazarevića, brata Jelene, supruge pa udovice pokojnog Đurđa II Stracimirovića Balšića i političkog zaštitnika i staratelja njihovog sina Balše III, za vlast nad Skadrom proizvela je nesigurnost Kotora, ali ne i prateći pristanak Venecije da preuzme bosansko sizerenstvo nad Kotorom.⁵⁶² Venecija je potiskivala Balšiće, naišla na simpatije njihovih protivnika, ali nije imala odriješene ruke prema Kotoru zbog jakog bosanskog prisustva na Jadranu. Naprotiv, Venecija je prvo bila prinuđena računati sa Sandaljem Hranicom u nastojanju da održava pozicije pred Balšićima. Početkom maja 1405. Mlečani su bili spremni ponuditi Sandalju Hranicu 1.000 dukata godišnje za osvajanje i osiguravanje mletačke vlasti u Skadru i Drivastu i jednokratnu po-

⁵⁶⁰ (19. 11. 1404), (3. 8. 1405), Ljubić, *Listine*, V, 49, 62.

⁵⁶¹ (31. 7. 1404), Isto, 46.

⁵⁶² Божић, *ИЦГ*, 87-90; Šunjić, *Bosna*, 111-112.

moć od 3.000 dukata.⁵⁶³ Sandaljev angažman u vezi s ovim prijedlogom nije poznat. Nema razloga da se kaže da je bio prihvaćen ili u pokušaju realiziranja, ali je posve očito da je upravo ova ponuda kasnije odražavala Sandaljeve interese koje će pokušati da ostvari pred Mlečanima.

Bosanci su svoje interese pred Mlečanima podvlačili i septembra 1405., kada je Venecija dobro stajala nasuprot Balšićima.⁵⁶⁴ Držeći se ranijih prava Sandalja Hranića u Zetskom primorju, Bosanci su tražili da Venecija, ako joj bude neophodno, ustupi Sandalju Hraniću pozicije u Ulcinju, Baru i Budvi.⁵⁶⁵ Mlečani su morali odgovoriti da bosanske interese u Kotoru neće dirati, no o svome odstupanju iz Zetskog primorja ni tada ni kasnije nisu i neće razmišljati.⁵⁶⁶

Naredne godine, tačnije juna 1406, Bosanci su preko Hrvoja a uz podršku Ladislava Napuljskog opet imali pokušaj da od Venecije pridobiju posjede u Zetskom primorju. Predstavljen kao 'gospodar Albanije', Sandalj Hranić je očekivao da će preuzeti posjede oduzete Balšićima.⁵⁶⁷ Mlečani su negativno odgovorili. Nije uspio pokušaj da se uz obližnji Kotor dođe barem do posjeda Budve, kojemu je Sandalj već bio gospodar krajem XIV st.⁵⁶⁸ U zahtjevu Hrvoja i Sandalja iz kraja 1407. Mlečani nisu imali razloga da zetske posjede ustupe Sandalju Hraniću.⁵⁶⁹ Osvojeni posjed smatrali su svojim.⁵⁷⁰

Venecija se učvrstila u Zetskom primorju, pa su Bosanci, u novom svjetlu, kada nije moglo drugačije, pokušali iskoristiti tu situaciju. Ladislav Napuljski nije imao na istočnoj jadranskoj obali dovoljno snaga da podupre svoje pristalice pred ofanzivnim prodorima Sigismunda Luksemburškog, pa je zbližavanje Bosanaca i Mlečana postajalo prihvatljivo i bilo u skladu sa odrazom sve primijetnijeg približavanja Venecije i napuljskog vladara. Krajem 1407.

⁵⁶³ (7. 5. 1405), Ljubić, *Listine, V*, 54; AAV, I/3, 466-468; Храбак, *Сандаль*, 202; Isti, *Венеција*, 442; Šunjić, *Bosna*, 112.

⁵⁶⁴ Божић, *ИЦГ*, 89-90.

⁵⁶⁵ (13. 9. 1405), Ljubić, *Listine, V*, 63-64.

⁵⁶⁶ Šunjić, *Bosna*, 113.

⁵⁶⁷ (8. 6. 1406), Ljubić, *Listine, V*, 78.

⁵⁶⁸ (12. 6. 1407), Isto, 80.

⁵⁶⁹ (15. 12. 1407), Isto, 107.

⁵⁷⁰ "nos semper tenuimus ad reputamus suas terras et loca tanquam nostra propria" (23. 12. 1407), Isto, 108.

Bosanci su ponudili svoju vojnu pomoć Veneciji u odbrani Zetskog primirja, otvoreni vojni savez i liniju ranijih planova kralja Ostoje o otvaranju Bosne mletačkim privrednim interesima. Venecija ipak nije bila spremna na takvu vrstu vojnog saveza. U obzir se uvijek moraju imati roviti mletačko-ugarski odnosi. Prihvaćeno je bosansko savezništvo sa blažim formama učešća, koje je ustvari međusobna neutralnost, tako da obje strane ne pomažu njihove buduće protivnike. Čitav sporazum Venecija je tako preusmjerila prema svojim interesima, pa za bosansku stranu nije ni proizveden očekivani efekat.⁵⁷¹

Iznimno, Sandalj Hranić je dobio ponudu da do maja naredne godine istjera Balšu III, potčini i smiri gospodare u Zeti koji su smetali mletačkoj upravi, a zauzvrat bi dobio Budvu sa njenim solanama i okolinom.⁵⁷² Takvim prijedlozima Sandalj se nije odazvao, mada je mogao iznuditi i veću cijenu.⁵⁷³ “Sandalj je bio suviše mudar i promišljen čovjek da bi olako, za tuđi račun i svoju malu korist, upao u jedan takav osinjak.”⁵⁷⁴ Venecija je na kraju izabrala mir sa Balšom III kao rješenje kojim je i Sandaljeva aktivnija politika u Zeti bila zaustavljena.⁵⁷⁵

**Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranića
kroz očuvana ćirilska pisma 1406-1408.
(Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 269-276, 341)**

datum	obraćanje i spominjanje	upotrijebljeni atributi (počasti i titule)		
		slavni i velmožni	gospodin	po milosti božjoj veliki vojvoda rusaga bosanskoga
20. 9. 1406	Главномъ и велможномъ господинъ Сандаљу по милости божиои великомъ воєводи русага босанскога	slavni i velmožni	gospodin	po milosti božjoj veliki vojvoda rusaga bosanskoga
20. 11. 1406	~	~	~	~

⁵⁷¹ (23. 12. 1407), Isto, 107-110; Ђирковић, *Историја*, 208; Ђунјић, *Bosna*, 115-116.

⁵⁷² (23. 12. 1407), Ljubić, *Listine*, V, 109.

⁵⁷³ (18. 2. 1408); (17. 5. 1408), Isto, 111-114; 116-117.

⁵⁷⁴ Ђунјић, *Bosna*, 117.

⁵⁷⁵ Ђирковић, *Историја*, 209; Божић, *ИЦГ*, 95-97.

26. 11. 1406	~	~	~	~
15. 3. 1407	Главной и велможной госпожи баницѣ Яницѣ и господинѣ Сандалю по милости божиной великомѣ вокводи рѣсага восанскога и госпожи Катарини Сандалкици	~	~	~
30. 5. 1407	Главномѣ и велможномѣ господинѣ Сандалю по милости божиной великомѣ вокводи рѣсага восанскога	~	~	~
2. 7. 1407	~	~	~	~
13. 9. 1407	~	~	~	~
29. 10. 1407	~	~	~	~

Uz Sigismunda Luksemburškog – kraj saveza Kosača i Hrvatinića

Razilaženje vladajuće trojke u Bosni

Višekratni pokušaji Sigismunda Luksemburškog u Bosni bezuspješno su završavani u svojim krajnjim namjerama i ciljevima. Pripreme za pohod u 1408. bile su najopsežnije. Taj pohod, realiziran jula-septembra 1408, doveo je Bosnu u veliku krizu i proizveo političke promjene u vanjskopolitičkom orijentiranju njenih najbitnijih predstavnika. Odlučna pobjeda Sigismunda nad Bosancima u bitki kod Dobora, kojom su Bosanci izgubili značajan broj vlastele, ipak nije dao Sigismundu do kraja očekivani rezultat: direktno pokorenje svih bosanskih magnata.⁵⁷⁶ Bosna će, vremenom, u cjelini promijeniti svoju vanjskopolitičku orijentaciju, ali na to nije utjecala samo doborska pobjeda Sigismunda Luksemburškog. Naime, na drugoj strani, Ladislav Napuljski je stupio u pregovore sa Venecijom jula 1408. oko prodaje svojih prava na Dalmaciju⁵⁷⁷ i to je dodatno promijenilo raspoloženje bosanskih ma-

⁵⁷⁶ O učešću i porazu Sandalja Hranića kod Dobora 1408. iscrpno u, Lovrenović, *Na klizištu*, 140-141.

⁵⁷⁷ Šunjić, *Dalmacija*, 39-40.

gnata, prije svega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Ladislavljevog namjesnika na istočnoj jadranskoj obali, koji je prvi stao na stranu Sigismunda.⁵⁷⁸ Njegove pozicije bez prerogativa Ladislava Napuljskog bile su u zraku. On je bio prisiljen da traži izlaz što se i poklapalo sa namjerama Ladislava Napuljskog koji je napuštao Dalmaciju.⁵⁷⁹ U svakom slučaju, sve pokazuje da je dimenzija prisustva njegovog posjeda, naročito dalmatinskih tekovina kojih se nije bio spreman odreći, u okviru Bosanskog kraljevstva bilo i ostalo samo njegova briga. Od 'Bosne' nije mogao primiti pomoć za očuvanje dalmatinskih krajeva koje od 'Bosne' nije ni dobio. Izvjesno je, Hrvoje se početkom 1409. pohvalio priznanjem Sigismunda za svoga seniora.⁵⁸⁰ Kako to ostali krupni magnati u Bosni nisu učinili, Bosna je jedno vrijeme bila bez dotad uhodanog jedinstva naspram ugarskog vladara. Bosanski kralj Tvrtko II održavao se i dalje na bosanskom prijestolju, sve do jeseni 1409, ali je pravo pitanje u kakvoj je vanjskopolitičkoj orijentaciji tada stajao.⁵⁸¹ Pred Dubrovčanima je istupao kao legitimni vladar i kao takav je uvažavan.⁵⁸² Najprije će biti da je bio uz Hrvoja Vukčića. Naime, ima razloga za konstatiranje da 'teško je vjerovati da bi Sigismund njemu samomu oprostio, pošto je onako krvnički postupao

⁵⁷⁸ **Ђирковић**, *Историја*, 210-211.

⁵⁷⁹ Promjena orijentiranja Hrvoja Vukčića i Ivaniša Nelipčića doprinosila je već pripremanom Ladislavljevom povlačenju sa dalmatinskog područja, **Ловреновић**, *Цетински кнез*, 209.

⁵⁸⁰ О tome je izvijestio Dubrovčane, koji mu odgovaraju, (9. 2. 1409), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 471. U jednom bilježenju ostao je odraz Hrvojevog odlaska u Budim na izmirenje: "да 8 тон вѣме када хотѣхомо понти на 8гре господинѣ кралоу Шигѣмѣнтѣ 8миривѣше се ш нимѣ" (2. 4. 1412), Isto, 550; **Ловреновић**, *Jelena*, 186.

⁵⁸¹ **Ђирковић**, *Историја*, 211; **Ђивковић**, *Tvrtko II*, 56-59.

⁵⁸² Iako navodi da se Tvrtko II i tokom 1409. 'nalazio u Bosni na položaju kralja', neke djelatnosti kralja Ostoje koje P. Živković smješta krajem 1408, ostaju kao odraz starijih viđenja koja nije potpuno prečistio. Preko zbirke N. Jorge, Živković je smatrao da oktobra 1408. Dubrovčani 'dali su odobrenje Ostojinim Vlasima da mogu prezimiti zimu na njihovom teritoriju', **Ђивковић**, *Tvrtko II*, 59 i nap. 83. Preko Jorginog pokazatelja o Ostoji govori i, **Радоњић**, *О кнезу*, II, nap. 36 na str. 49; **Перојевић**, *Повијест*, 427-428. Tu epizodu N. Jorge ipak je povezivao sa Tvrtkom II, a ne Ostojom, što pokazuje njegov registar, **Jorga**, *Notes*, II, 117, 579, 593. Ne oktobra, nego novembra 1408. raspravljalo se o vlasima i poslanik Ivaniš Bilhanić primio je za kralja Tvrtka II Svetodmitarski dohodak, **Динић**, *Весту*, 357-358, 366; Isti, *Трибути*, 236. Sve to, stranicu kasnije, Živković popunjava arhivskim pokazateljima, potvrđujući tako i da su navodi Jorge o Tvrtku II. tačni. Kasnije konstatira da se radilo o Tvrtkovim molbama koje su se odnosile na njegove Vlahe, pa time piše dvaput o istom u režiji dvojice vladara, **Ђивковић**, *Tvrtko II*, 60-61.

prema zarobljenim velikašima, kako se uzima da se desilo poslije Dobora.⁵⁸³ Kralj je doživio poraz 1408. i morao je snositi posljedice poraza kao cijenu koju mu je Sigismund postavio. Tako bi se moglo razumjeti Sigismundovo iskazivanje da je došao do mira sa Bosancima i imao pretenzije na bosansku krunu u njenom izvornom obliku krunisanja kakvo je imao Tvrtko I.⁵⁸⁴ Najzad, Sigismund nije progurao niti postavio alternativnog Ostoju umjesto pobijeđenog Tvrtka II. Tako bi se mogli pojasniti i dubrovački potezi da se Tvrtku II zakup za izdavanje njegovih kuća isplaćuje unaprijed, što je znak da se u Dubrovniku nije sumnjalo u Tvrtkovu stabilnost pod Sigismundovim okriljem, niti su se očekivale daljnje vazalne promjene s njim u vezi.⁵⁸⁵

Veliki vojvoda Sandalj Hranić nije pratio svoga dojučerašnjeg saveznika i još uvijek važećeg rodbinskog prijatelja Hrvoja Vukčića u promjeni orijentiranja prema ugarskom vladaru Sigismundu. Hrvojeve pozicije i ranijim Sigismundovim upadima bile su poljuljane, a uz poraz kod Dobora i gubitak oslonca kod Ladislava Napuljskog takva promjena orijentiranja donosila mu je potreban predah u njegovim promišljanjima. Najzad, svi Sigismundovi dotadašnji upadi direktno su ga pogađali. Nastala promjena ipak je podrazumijevala i očuvanje ranije stečenih pozicija. Naprotiv, Sandalj je i dalje slovio kao čovjek odan Ladislavu. Njegov posjed nije bio direktno ugrožen ugarskim napadima i u novim prestrojavanjima imao je dovoljno vremena da u svemu pažljivo povlači svoje poteze. Čini se i da je namjeravao ispitati sve mogućnosti. Demonstrirao je da je imao, ili mogao dobiti podršku od Osmanlija, poslije Ladislava budućim jakim protivnicima Sigismunda u Bosni, pa ga strah od Sigismunda nije tjerao Hrvojevim stopama.

Vjeran do kraja Ladislavu Napuljskom

Po svemu navedenom, teško je znati kada je Sandalj prihvatio Sigismunda. Jedini, ali nepouzdan izvor, Eberhard Vindeke, Sigismundov biograf, navodi da se poslije bosanskog poraza kod Dobora 1408. i Sandalj pokorio Sigi-

⁵⁸³ **Perojević**, *Povijest*, 426. U isto vrijeme ne bi stajalo ono što Perojević navodi, da se Tvrtko II. izvukao izvan direktnih političkih posljedica ovog poraza, Isto.

⁵⁸⁴ Sigismund u potvrdi knezu Ivanišu Nelipčiću, (14. 11. 1408), **Šišić**, *Nekoliko*, 312-314; **Perojević**, *Povijest*, 428-429; **Ловреновић**, *Цетински кнез*, 209.

⁵⁸⁵ **Динић**, *Вести*, 366-367.

smundu.⁵⁸⁶ Pretpostavka da je Sandalj krenuo Hrvojevim stopama ipak se ne može potvrditi drugim izvorima.⁵⁸⁷ Sumnju u to održava slabija Sandaljeva djelatnost uopće u ranijim Sigismundovim prodorima i dometima, pa i poslije najžešćeg prodora iz 1408. iza kojeg su ostali još ljući protivnici. Jedva je vjerovatno da je Sandalj prihvatio Sigismunda. “Ukoliko se čak pokorio nije ozbiljno shvatao obaveze.”⁵⁸⁸ Znakovito je da na Sandalja kao pristalicu Ladislava računa gvardijan franjevačkog samostana u Skradinu novembra 1408. Sandalj je tada u njegovom shvatanju izvan domašaja Sigismunda i njegovih pristalica u Bosni.⁵⁸⁹ Uprkos različitim pravcima na kojima su se u vanjsko-političkom kursu našli Hrvatinići i Kosače, Sandaljev brak još uvijek nije pokazivao nesuglasice. Sredinom juna 1409. banica Anka, Sandaljeva punica, i Sandalj zajednički obdaruju kneza Aleksu Paštrovića posjedom sela Kričena Draga u kneževstvu Ostrovice.⁵⁹⁰

U svakom slučaju u 1409. Sandalj istupa kao pristalica Ladislava Napuljskog. Ostalo bi otvorenim i nejasnim, uz davanje prava Vindekeu, zašto bi onda Sandalj prilazio Sigismundu u 1408. godini. Nije poznato da je Sandalj

⁵⁸⁶ Prema, **Динић**, *Вести*, 352-353, 358. Preko Eberharda Vindekea F. Rački, V. Klaić i J. Radonić smatrali su da su nakon bitke kod Dobora 1408. trojica najvećih magnata u Bosni, herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj i knez Pavle priznali Sigismunda. Radonić dodaje i da je tokom 1409. Sandalj napustio Sigismunda, **Rački**, *Pokret*, 102; **Klaić**, *Poviest Bosne*, 238; **Радоњић**, *О кнезу*, II, 49.

⁵⁸⁷ **Динић**, *Вести*, 358.

⁵⁸⁸ **Бирковић**, *Историја*, 211.

⁵⁸⁹ Ivan Šibenčanin, gvardijan franjevačkog samostana Sv. Ivana kod Skradina traži pomoć od Sandalja Hranića ili banice Anke, za suprotstavljanje presudi skradinskog suda u jednoj baštinskoj parnici koja se ticala interesa manastira: “regnante serenissimo principe et domino nostro naturali domino Ladislao dei gratia Hungarie, Damatie, ... ego frater Iohannes de Sibinico, guardianus monasterii sancti Iohannis extra muros Scradone, tanquam gubernator et rector dicti monasterii ... idcirco appello in hiis scriptis ad magnificum et potentem virum, dominum nostrum, dominum Sandalium, sumpmo vayvodam Bozne, sive ad dominam banissam, sicut michi videbitur, quia, salva reverencia, ipsa determinacio et sententia contra dictum testamentum et donacionem ac literas domini Michaelis et domine matris sue Helene est facta. Preterea ego Iohannes guardianus dico et appello, ut superius, ad predictos vel ad quemlibet ipsorum ... reservando michi ... de novo faciendi ...” (14. 11. 1408), **Šišić**, *Nekoliko*, 310-311. Ovaj dokumenat nije bio na raspolaganju starijoj historiografiji, niti onima koji su određivali Sandaljevo priznavanje Sigismunda Luksemburškog. Povezivan je sa rasvjetljavanjem pozicije Ostrovice i Skradina, **Lovrenović**, *Sandalj*, 234.

⁵⁹⁰ (15. 6. 1409), **Thallóczy**, *Studien*, 352.

pristalica Sigismunda Luksemburškog tokom 1408. i 1409, niti bi to moglo biti u vremenu povratka kralja Ostoje na bosanski vladarski tron. Čini se da je Sandaljeva pozicija u Sigismundovom naletu 1408. ipak bila izoliranija i da se Sigismund, kao i ranijih godina, i tada nalazio van njegovog dometa.⁵⁹¹ Sandalj je, izgleda, ostao do kraja vjeran Ladislavu Napuljskom.

“Jer vi je prijatelj kralj Vladisav i rad bi mu vsaku počtenu službu učinit”

Za razliku od ranijih prilika, kada je Hrvoje Vukčić odgovarao za dalmatinsku politiku Ladislava Napuljskog, ljeta 1409. Sandalj Hranić se sam našao u žiži primorskih dalmatinskih problema s pozadinom u Napuljcima. Tada su se Dubrovčani žalili na Sandaljevo angažiranje u razbojništvima koje je činila napuljska flota. Prateća informacija o ovim događajima je činjenica da se sam Sandalj pohvalio još uvijek živućom orijentacijom prema Ladislavu Napuljskom (кр ви к приателъ крале Владисавъ и радъ ви мѡ въсакѡ почтенѡ слѡжбѡ счинит), i značajno, kao osoba koja je u određenim vezama i kontaktima sa Osmanlijama.

Jula 1409. Dubrovčani su se sukobili sa napuljskim lađama. Zarobili su nekoliko Napuljaca a i njihovi ljudi koji su bili zarobljeni od Napuljaca uspješili su pobjeći. Na osnovu svega Dubrovčani su imali određenu predstavu o napuljskoj opasnosti koju su predočili Hrvoju Vukčiću.⁵⁹² U isto vrijeme kod Hrvoja nije spominjan Sandalj, ali je očito bilo kombiniranja da je on, kao još uvijek vjeran Ladislavu, mogao biti povezan s napuljskim napadima. U pismu svome senioru Sigismundu, jula 1409. Dubrovčani su spominjali da su napuljski brodovi tražili Sandalja u Cavtatu.⁵⁹³ To će svakako ići u prilog tome da se i pričalo i kombiniralo, ispostaviti će se ‘na zao način’ o Sandalju, jer je ta priča kao takva i stigla do njega.

⁵⁹¹ Neće biti da je Sandalj bio uz Sigismunda marta 1409, niti da se Sigismund tada izmirio ‘s gospodom Bosne’, kao odrazom prihvatanja Sigismundove orijentacije. Autor ove konstatacije stranicu kasnije s pravom će ustvrditi suprotno, **Živković**, *Tvrtko II*, 61-62. Pored iznesene Sandaljeve jasne podrške uz Ladislava Napuljskog augusta 1409, tome u prilog ide i neprijateljsko držanje Hrvoja Vukčića prema Radivojevićima, kao očiti odraz dva tabora u Bosni: “што ѡъ вась херцегъ чини по морѡ и по сѡхѡ” (2. 5. 1409), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 415. Dakle, radi se o početku, a ne kraju maja kako je to na osnovu istog dokumenta dato u, **Živković**, *Tvrtko II*, 62.

⁵⁹² (21. 7. 1409), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 472-473.

⁵⁹³ (21. 7. 1409), **Gelcich -Thallóczy**, *Diplomatarium*, 186; **Ђирковић**, *Историја*, 211.

Naime, do Sandalja su doprle informacije optužbe, nekih nepovoljnih glasina kao i konkretnih primjedbi da je on lično nahuškao napuljske lađe da čine štetu Dubrovčanima. Zbog toga je on uputio jedno poslanstvo u Dubrovnik koje je imalo namjeru da se razjasne navedene glasine koje su, proizlazilo je, od strane Dubrovčana dodatno bile povezane s misijom njegovog poslanika skadarskog arhiđakona Teodora kojeg je Sandalj slao u Napulj. Vodeći računa o dimenziji iskazane optužbe, Sandalj je poslao u Dubrovnik kao poslanika svoga povjerljivog čovjeka iz Konavala, Bogčina Korjenića, zahtijevajući, što je neobično, da Dubrovčani u svome odgovoru na njegovu misiju prenesu i njegove riječi koje im on bude saopćio.⁵⁹⁴ Na taj način znamo za Sandaljeve riječi, ali ne i suštinu zasebnih 'zlih glasina' koje su bile spominjane. Sandalj je izrazio ljutnju na Dubrovčane ukoliko su tačne 'dubrovačke ružne riječi' upravljene protiv njega a koje je on čuo preko svojih ljudi (сръгю се на ви властел ако кь ѡнакои ѣчи кок ми сѣ казали мои людье), te da u djelovanju napuljskih brodova nije saučesnik i na kraju da njegovo poslanstvo u Napulj uopće nije povezano sa napadima na dubrovačko brodovlje.⁵⁹⁵ Možda su ružne riječi bile zamjeranje Sandalju, koji je ostajao uz Ladislava Napuljskog, iako je početkom jula 1409. Venecija postala vlasnik Ladislavljevih prava na Dalmaciju.⁵⁹⁶

Dubrovčani su dali odgovor Sandalju početkom augusta 1409, izbjegavajući, zvanično, svaku moguću vezanost za iznesene glasine i optužbe, pozivajući ga da Dubrovniku bude i ostane i dalje najbolji susjed, a da zlim jezicima ne dozvoli da unesu pometnju u njihov interesno povezan i dobar međususjedski odnos. Naprotiv, predlažu mu da ukoliko bude u mogućnosti i sam pomogne da se napadi napuljskih lađa zaustave i otklone.⁵⁹⁷ Ostat će nepoznat sadržaj spominjanih glasina, o kojima Sandaljev poslanik nije davao detaljnije informacije (ми га спросисмо кок сѣ ричи и онъ намъ не зна шта реки). Te glasine mogle su stizati i iz pravca Drijeva, gdje su Hrvojevi i Sandaljevi ljudi zajednički djelovali, a gdje su se pojavili, ispratit ćemo, već određeni pritisci na Dubrovčane od strane Hrvoja protiv Sandalja. Iscrpan odgovor kojim se Dubrovnik zvanično ogradio od navedenih zlih riječi i op-

⁵⁹⁴ (5. 8. 1409), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 276.

⁵⁹⁵ Isto, 276-277.

⁵⁹⁶ (9. 7. 1409), Ljubić, *Listine*, V, 181-199; Šunjić, *Dalmacija*, 42.

⁵⁹⁷ (5. 8. 1409), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 277.

tužbi mogao je biti zadovoljavajući za Sandalja. Sandalj je već upoznao dubrovačku čud i nastojao je razinu zvaničnih odnosa održavati uvijek u srdačnom tonu i sa primjerenom distancom kao njihov prijatelj i susjed. Mogućnost angažmana Osmanlija bila je pozicija koja mu je osnaživala uvjerljivost ljutnje naspram Dubrovčana, a svakako i razlog da još uvijek ne pomišlja na promjenu svojeg orijentiranja. Po svemu sudeći, spoznao je sve mogućnosti koje mu je otvorila Hrvojeva promjena orijentiranja prema Sigismundu Luksemburškom, ali njegovu poziciju nije mogao zamijeniti, jer je Ladislav već napustio istočnu jadransku obalu.

Veze Sandalja Hranića i Ladislava Napuljskog nisu prestajale. Njihov karakter u 1411. ne možemo razumjeti u potpunosti. Maja 1411. Sandalj je tražio od Mlečana galiju za prijevoz svoga brata u Apuliju.⁵⁹⁸ Nešto kasnije Dubrovčani su spominjali odlazak Sandaljevog brata u Apuliju. Po svemu navedenom, radilo bi se o Vuku Hraniću, koji je tokom ljeta 1411. obavio svoju misiju.⁵⁹⁹

Prvi sukobi Hrvoja i Sandalja

Sandalj Hranić i Hrvoje Vukčić sredinom 1409. predstavljali su 'dva suprotna pola u bosanskoj politici'.⁶⁰⁰ Na mjestu zajedničkog djelovanja, u Drijevi-
ma, gdje su dijelili carinu, nekoliko dana kasnije, prije sredine augusta 1409, između njih se prate i prve konkretnije trzavice. Pomalo nekontrolirano i sa izrazima zavisti, valjda zato što je očekivao da njegova promjena orijentacije prema Sigismundu može utjecati i na preusmjeravanje dubrovačkog prometa, Hrvoje se žalio Dubrovčanima da su njihovi trgovci u Drijevi-
ma prisniji u kontaktima sa ljudima Sandalja Hranića (кѣѢ доброволнии людем
вокводинѣмь) nego njegovim. Dubrovčani su na tu primjedbu odgovorili razumnim rješenjem, da su njihovi trgovci u Drijevi-
ma dobili naredbu da izbjegavaju poslove vezane za Hrvojeve i Sandaljeve ljude, te da samo plaćaju

⁵⁹⁸ Ako zanemarimo ranije iznesenu pretpostavku o porijeklu braka Vukca Hranića, ostaje nepoznato zbog čega je neimenovani Sandaljev brat trebao ići u Apuliju maja 1411. Mlečani odobravanjem odgovaraju Sandalju nudeći u cjelini svoje troškove za prijevoz, (8. 5. 1411), *Ljubić, Listine, VI*, 157.

⁵⁹⁹ U odgovoru na Sigismundove optužbe da Ladislav novači ljude na istočnoj jadranskoj obali, pa i da Dubrovnik ima s tim veze, (5. 11. 1411), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 204.

⁶⁰⁰ Пирковић, *Историја*, 212.

carinu na koju su obavezni.⁶⁰¹ Bez obzira na činjenicu da je Sandalj pripadao drugoj političkoj orijentaciji, Dubrovčani nisu mogli izići u susret osnovnim Hrvojevim namjerama da njihovi trgovci zapostavljaju i minimiziraju Sandaljeve interese u Drijevimama.⁶⁰² U osnovi to bi rušilo ekonomiju, a takvo nešto nije se nalazilo u osnovnim interesima Dubrovčana. Ni za bolje povjerenje i prijateljstvo prema Hrvoju Dubrovčani nisu željeli kvariti zakonitosti tržišta. Nisu željeli ni doći u dodatne konflikte sa Sandaljem zbog mogućeg eventualnog revanšizma, jer je Sandalj, iako politički protivnik Dubrovnika i Hrvoja, ipak kontrolirao protok najvećeg dijela prometa Dubrovnika sa zaleđem. Najzad, Dubrovčani nisu mogli opet, nakon nekoliko dana od odbijanja bilo kakvih veza s glasinama i optužbama, upasti u novu aferu sa već srditim Sandaljem, osobom koja im može, ako mu zatreba, pripisati, pa otići i dalje od prijatnji i pokrenuti lavinu koja Dubrovčanima nikako nije bila u interesu (Пблизе, Тврке и вьсе кзике обрaтит не ви се поштедилъ).

Smjena na prijestolju

Slijed događaja oko svrgavanja Tvrtka II i povratka Ostoje na prijestolje nije poznat u detaljima.⁶⁰³ Očito je da je ponovno aktualizirani lik bosanskog vladara u izboru Sigismunda za novog bosanskog kralja bio jedina problemska dilema među Bosancima. Sa Hrvojem Vukčićem ili bez njega, ostatak velmoža bio je izgleda opet više zainteresiran za bosanskog kralja kao vladara a ne za Sigismunda kao bosanskog kralja. Tvrtko II postao je suvišan, sam po sebi kao oznaka žrtve u nastalom previranju i potrebi promjene, a ustvari prijelazno rješenje zbog povratka na ranije stanje pozicije na tronu. Tako je i povratak kralja Ostoje na prijestolje pravno mogao pokriti sve nastale probleme i protivrječja u odlukama među bosanskim velmožama. Tvrtko II više nije mogao opstati, a povratak Ostoje mogao je simbolizirati opstojnost bosanske krune u živim vladarskim bosanskim rukama i interesnu poziciju opstojnosti

⁶⁰¹ (13. 8. 1409), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 473.

⁶⁰² "ali nostri diletti zudexi in lo merchado de Narento salute. Demo ve a saver chomo messer lo ducha Chervoie se lamenta sovra de voi digando che voi tratate meglio li homeni de voievoda Sandagl che il suo homeni. Inpero ve chomandamo referente le vostre lingue non ve vogliatte impazar tra lor e la duana che dovete pagar, pagate ali uffiziali gabeloti li qual sono in lo merchado, altramente nonse. La litera sclava che va a messer lo ducha inviata a lo ditto per li primi" (13. 8. 1409), Пуцић, *Споменици србски*, I, 98.

⁶⁰³ Динић, *Вести*, 358-359.

posjeda bosanske vlastele. Jednom shvaćeni provizorij vladavine kralja Ostoje zamijenjen je shvaćanjem provizorija vladavine Tvrtka II. Za razliku od Hrvoja, sada se Sandalj pojavljuje kao nosilac odbrane bosanskih interesa pred Ugarskom i njemu se pripisuje da je predvodio ustoličavanje kralja Ostoje.⁶⁰⁴ Mlečani, koji su Hrvoju pripisivali slavu da je zbacio kralja Ostoju 1404, za njegov povratak 1409. slavu daju Sandalju.⁶⁰⁵ Također, ne treba zaboravljati da su promjene na prijestolju plod sazrelih unutrašnjih promjena i promišljanja domaćih snaga.⁶⁰⁶ Tako se to moglo i dešavati u povoljnim prilikama za bosanske velmože. Povoljne okolnosti ostavljao je iza sebe nedefinirani izgled nekih obavezujućih ili neformalnih rezultata Sigismundove pobjede 1408, koja nije prelazila okvire 'kraljeve zemlje', i njegovi preči poslovi i angažmani na drugim stranama.

Kao bosanski kralj, Ostoja se već početkom oktobra 1409. obraćao Dubrovčanima tražeći svoje kraljevske dohotke. Iz odgovora se ne vidi da ga Dubrovčani smatraju vazalom kralja Sigismunda,⁶⁰⁷ a to će govoriti i o zbijenijim redovima aktualnih Sigismundovih protivnika koji su se uz Sandalja i kralja Ostoju okupili i učvrstili u Bosni. Uz Sandalja Ostoja je imao jak oslonac u porodicama Pavlovića i Radivojevića.⁶⁰⁸ Čim izvrši osnovnu obavezu, pokaže da je stabilno stanje na prijestolju u Bosni i potvrdi stare povelje, Dubrovčani će mu isplatiti sve što bosanskom kralju pripada.⁶⁰⁹ Kada je Sigismund u pitanju, tačne su postavke da 'pored Tvrtka II, i kralj Sigismund je postao žrtva bosanskih unutrašnjih promena',⁶¹⁰ te da je na kraju Ostoja 'napustio

⁶⁰⁴ Isti, *Sabor*, 28-29; **Ђирковић**, *Историја*, 212.

⁶⁰⁵ "dictus rex Hostoia propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus, nec ab inde citra aliquid habere potuerit. Et prelibatus dominus rex Hostoia de voluntate baronum Bossine in dicto regno sit reversus et specialiter Sandalli" (15. 1. 1411), **Ljubić**, *Listine*, VI, 134.

⁶⁰⁶ **Ђирковић**, *Историја*, 212.

⁶⁰⁷ (10. 10. 1409), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 437. Iscrpno u, **Динић**, *Вести*, 359-360.

⁶⁰⁸ Datacija prijepisa povelje kralja Ostoje Radivojevićima (28. 12. 1408) nije pouzdano određena, **Šišić**, *Nekoliko*, 315-317; **Динић**, *Вести*, 365.

⁶⁰⁹ Kralj Ostoja potvrdio je stare povelje ((4. 12. 1409), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 437-439/, i osigurao je i tribute i druga regalna prava od Dubrovčana (31. 12. 1409), Isto, 439-441. Ranije je J. Radonić ovaj posljednji dokument smještao u kraj 1410, pa ga ispravno vratio u kraj 1409, s obzirom na početak godine od Božića, **Radonić**, *Der Grossvojvode*, 411; Isti, **Радонић**, *О кнезу*, II, нар. 37 на стр. 51.

⁶¹⁰ **Ђирковић**, *Историја*, 212.

ugarskog kralja, a vojvoda Sandalj s njim se nije uopće ni mirio.⁶¹¹ Tačno je, na kraju, da 'ni u jednom izvoru' nije zabilježeno Sandaljevo prilaženje Sigismundu.⁶¹²

Neuspjeh Sigismunda Luksemburškog 1410.

Sigismundovi parcijalni uspjesi u Bosni, svedeni na Hrvoja i njegove posjede, nisu bili konačna rješenja, ali su bili dobra polazna osnova za pritisak na njihove protivnike, kralja Ostoju, Sandalja Hranića, Pavla Radinovića, Radivojeviće i ostale velikaše koji su se oko njih grupisali. Naredna 1410. godina, obilježena sukobima dvaju strana trebala je donijeti značajne promjene. Sigismund se želio okruniti, kao Tvrtko I. za kralja Bosne. Napad na pristalice kralja Ostoje započeo je Hrvoje.⁶¹³ Na Hrvojev prodor u pravcu Podvisokog početkom marta 1410, odakle je potisnuo kralja Ostoju, Sandalj je odgovorio zauzimanjem Drijeva. Vojni pritisak Hrvoja Vukčića proizveo je Sandaljevu reakciju.⁶¹⁴ Dolazak Sigismunda u Bosnu trebao je označiti preokret, no stanje se nije brzo mijenjalo. Prema pripremanom krunisanju Sigismunda za kralja Bosne činilo se da su oktobra 1410. bosanski velikaši, pristalice kralja Ostoje, bili primorani zatražiti posredovanje i prihvatiti Sigismunda.⁶¹⁵ Izvjesno je da Sigismund nije uspio vojno pokoriti Sandalja Hranića, Pavla Radinovića, Radivojeviće i ostale pristalice bosanskog kralja Ostoje. Vojna snaga koja je Sigismundu bila na raspolaganju nije bila dovoljna 'za potpuno postizanje postavljenih ciljeva'.⁶¹⁶ Bosanski velikaši prihvatanje Sigismunda za svoga seniora ipak nisu shvatali i prihvatili kroz njegovo preuzimanje bosanske krune. Sandaljevog pomirenja s njim nije bilo ni tokom 1410.

⁶¹¹ Živković, *Tvrtko II*, 62.

⁶¹² Поровић, *Хисторија*, 404.

⁶¹³ Stradali su dubrovački trgovci. Dubrovčani Hrvoju: "et prima da misser lo ducha Cheruoye ... debiati dire: Misser lo ducha li zintilhomeni de Ragusa sintado la prexa et robaria de i soy facta Sotto Vissochi per Hungari molto se merauigliano si per li nostri che sono cum lor si per li Ungari che conosce nui et li nostri mercadanti esser vasalli del Re de Hungaria et a vui sseruiduri" (16. 3. 1410), Lett. di Lev., V, 6v.

⁶¹⁴ Тошић, *Дријева*, 123.

⁶¹⁵ Ђирковић, *Историја*, 212.

⁶¹⁶ Iscrpno prezentiranje M. Ančića o neuspjehu Sigismunda 1410. u pokoravanju bosanskih velikaša okupljenih oko kralja Ostoje uvjerljivo stoji naspram ranijih istovjetnih mišljenja, Ančić, *Politička struktura*, 15-19, 262-267. Ranija viđenja, Ђирковић, *Историја*, 212-213.

Sukob Hrvoja i Sandalja – refleksije u porodičnim vezama

Već tokom ljeta 1409. interesi Hrvoja i Sandalja u Drijevimama bili su suprotstavljeni. Hrvojevi politički potezi odražavali su se i na budućnost braka Sandalja i Katarine, kćerke Vuka Vukčića, Hrvojevog brata. Do krize je, mada se ne vidi, moglo doći i ranije, a uspostavljeno izmirenje iz početka marta 1410, putem deponiranih izvjava u Dubrovniku između nosilaca izmirenja, Sandalja i njegove punice banice Anke, pokazuje ozbiljnost razmirica u njihovim međusobnim odnosima.⁶¹⁷ Familija je bila okupljena u Dračevici, u Novom, početkom marta 1410. i po svemu sudeći, uspjela je dostići jedinstveno razumijevanje o prevazilaženju nastalih problema.⁶¹⁸ Sasvim je izvjesno da su različita politička viđenja o aktualnom stanju koje su imali Hrvoje i Sandalj poljuljala bračnu vezu Sandalja i Katarine. Prema Sandaljevoj izvaji izmirenja, čini se da je konkretni razlog bio miraz, posjed Ostrovice i Skradina, kojim su zajednički upravljali. Značaj toga posjeda, ključa Zadra i njegove okoline,⁶¹⁹ mogao je pokrenuti nesporazume u inače trusnim odnosima dviju porodica.⁶²⁰ Afera u porodičnim odnosima Hrvatinića i Kosača bila je trenutno zaustavljena, ali ne i u potpunosti presječena.

Prodaja Ostrovice i ustupanje prava na Skradin

Svojim položajem Ostrovice i Skradin polučili su jaku zainteresiranost Venecije, koja je kupljena prava na Dalmaciju pokušavala osigurati kroz ova dva važna uporišta. Ni Sigismund nije oklijevao.⁶²¹ Dok su Ostrovice i Skradin bili već problem u odnosima između Hrvatinića i Kosača, reflektirani preko krize braka Sandalja i Katarine na početku 1410, već na kraju te godine ta su mjesta bila predmetom zajedničke kupoprodaje sa Venecijom. Teško je znati kako je Sandalj uspio nagovoriti Anku na taj potez, pa preostaje da se pomi-

⁶¹⁷ Sandalj, njegova punica banica Anka i supruga Katarina vrše zajedničko ulaganje imovine u depozit u januaru, a već marta 1410. prati se izmirenje dviju suprotstavljenih strana, (16. 1. 1410), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 347. Detaljno, **Kurtović**, *Depozit*, 57-103.

⁶¹⁸ (3. 3. 1410), Ref., XXXIII, 270v; (4. 3. 1410), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 279-280; **Iorga**, *Notes*, II, 124-125.

⁶¹⁹ "castrum Ostrovize a magnifico Sandal ... quod castrum est clavis civitatis Jadre et illarum partium circumstantium" (6. 1. 1411), **Ljubić**, *Listine*, VI, 128.

⁶²⁰ **Kurtović**, *Depozit*, 69-70.

⁶²¹ Iscrpno u, **Lovrenović**, *Ostrovica*, 163-172.

šlja na to kako je cijena prodaje Ostrovice i Skradina Veneciji bila uporište koje je prevagnulo i na tom mjestu. Mada je teško povjerovati, moguće je da su u procjeni Sigismundove reakcije da se osvoje oba mjesta Hrvatinići pre-dosjećali lošiju prođu, pa su radije prešutno prihvatili prodaju koju je Sandalj podupirao.

Pregovore o kupoprodaji Ostrovice Mlečani su započeli oktobra 1410, da bi na kraju godine sporazum bio utanačen. Sandalj i Anka prodali su Ostrovicu i ustupili svoja prava na Skradin Mlečanima za 5.000 dukata. Odluku o prodaji Ostrovice i ustupanju Skradina, u međuvremenu pritiješnjenog od Sigismunda, potpuno jedinstveno donijeli su decembra 1410, u Sandaljevoj rezidenciji u Ključu, a pogodba je operacionalizirana uz posredništvo Sandaljevog poslanika bosanskog (po dokumentu bosanskog, a valjda, skadarskog) arhidakona Teodora aprila 1411. u Zadru.⁶²² U kupoprodajnoj pogodbi poimenično su navedene tri osobe koje su status svojih posjeda sačuvale ranijim donacijama kralja Ladislava i Sandalja. To su knez Aleksa Paštrović, zasvjedočeni Sandaljev čovjek i posjednik sela 'Cricena Draga', te vitez Simon Detrih i Gabriel Nosdronja.⁶²³

Konačno vazali Sigismunda Luksemburškog

U toku 1411. bosanski velikaši na čelu sa Ostojom došli su do sporazuma i izmirenja sa Sigismundom. Dugotrajna Sigismundova nastojanja nisu rezultirala njegovim krunisanjem za kralja Bosne. U novim konstelacijama to više nije ni bilo predmet njegovog interesa. Bosanci su, iako i dalje zavađeni na liniji koju je zadržavao nezadovoljni Hrvoje Vukčić, konačno bili opredijeljeni Sigismundovim sizerenstvom. Ugarski vladar morao se zadovoljiti labavim vazalstvom bosanskih magnata.

Do takvoga stanja teško se dolazilo. Sigismundovim naporima u jednom pravcu Bosanci su pružali otpor u drugim pravcima. Poslije odbrane južnih posjeda Ostoja je sa svojim pristalicama pokušao povratiti posjede u Srebrenici i okolini, koje je, kao Hrvojeve prerogative od 1404, i prije nego ga je Hrvoje prihvatio za seniora, Sigismund već bio osvojio. Bosanski prodor bio je uspješan, ali te posjede nisu mogli zadržati. Pravo je pitanje ko je prvi istupio

⁶²² (13. 4. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 147-148; Lucić, *Povijesna svjedočanstva*, II, 869-870. Iscr-pno u, Lovrenović, *Sandalj*, 231-236; Isti, *Ostrovica*, 164-166; Šunjić, *Bosna*, 129-131.

⁶²³ (13. 4. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 148.

u pokušaju da se prilično samostalni i bez Ladislava Napuljskog obezglavljeni bosanski velikaši konačno nađu u Sigismundovoj milosti, ali i zaštititi.

Čini se da su Bosanci izgubili ključnu bitku u sukobu oko Srebrenice koju su pokušavali osvojiti. Sa borbom oko Srebrenice, krajem aprila 1411,⁶²⁴ povezan je i Sandalj Hranić, kojem su Dubrovčani, barem po posljedicama u nekim od faza sukoba, odavali priznanje zbog brige za njihove trgovce koji su tamo bili ugrožavani.⁶²⁵ U svakom slučaju, takva konstelacija djelimično je pogodovala Bosancima, s obzirom da sjeverne krajeve Bosne i srebreničko područje nisu mogli zadržati, a prema rezultatu, kojim su očuvali bosansku krunu i postojeće pozicije mogli su konačno biti zadovoljni rješenjem. Poraz Bosanaca i sporazum između Sigismunda i bosanske vlastele očekivan je već krajem maja.⁶²⁶ Čini se da ni početkom septembra nije došlo do konačnog dogovora, jer su Dubrovčani kod Sigismunda isticali svoje teritorijalne želje, koje su se svakako morale naći u okviru dogovorenih odnosa sa Bosancima, jer su se odnosile na Konavle i Dračevicu, a oni su bili u vlasništvu direktnih protivnika kralja Sigismunda, kneza Pavla Radinovića i vojvode Sandalja.⁶²⁷ U svome obraćanju Sandalju Hraniću od 11. septembra 1411. Dubrovčani ne pokazuju da se Sandalj izmirio sa Sigismundom Luksemburškim.⁶²⁸ Izvjesno je da je u početku jeseni 1411. dogovor bio postignut.⁶²⁹ Oktobra 1411.

⁶²⁴ Dubrovčani u pismu kralju Sigismundu: “dirupcione mercati Srebernice his preteritis diebus” (8. 5. 1411), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 200.

⁶²⁵ Dubrovčani odlučuju da pišu Sandalju “super captione nostrorum ciuium et derobatione facta in Srebernica ciuibus nostris” (16. 4. 1411), *Динић, За историју, I*, 56. Sandalj im je izišao u susret: “цѡ намѣ ѡпи́са за трѣговце наше за коѣ ви господствѣ ви писасмо ки сѣ одведе́ни ись Сребрьнице, ми примамо и правимо да сѣ ваше стране нѣдно́мѣ доврѡто́мѣ не ви ѡта како пишете за ни́хъ покло́нь и користь и мно́го ви захвалю́кмо на почтено́мѣ одписани́ю” (28. 4. 1411), *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 280.

⁶²⁶ (25. 5. 1411), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 201.

⁶²⁷ (5. 9. 1411), *Isto*, 202.

⁶²⁸ (11. 9. 1411), *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 281-282.

⁶²⁹ Dajući prednost prepisci Dubrovčana sa Sigismundom, gdje to kao svršen čin, ipak nije navedeno, J. Radonić je smatrao da je do sporazuma sa Sigismundom došlo ‘tek negde u avgustu’, sa čime se složio nedavno i P. Čošković, dok su M. Dinić, S. Ćirković, P. Živković i J. Kalić viđenja da se to desilo ‘najkasnije do kraja avgusta’ 1411. M. Perojević nalazi da su Sigismundovi uspjesi ‘natjerali bosanske velikaše da u drugoj polovini svibnja zatraže u Sigismunda mir’, ali da je Sigismund ‘nastavio’ s ratovanjem. Prema Perojevićevom izlaganju, čini se da je on sklon tome da sporazum bosanske vlastele sa Sigismundom približi dubrovačkom obraćanju i česti-

Dubrovčani su iskazali Sandalju Hraniću svoju radost zbog toga konačnog rješenja.⁶³⁰

Iz sukobljavanja sa Sigismundom Bosna je bila oslabljena jer je nestalo jedinstvenog stava koji je držao na okupu osamostaljene velmože.⁶³¹ Sigismund je tada dao Srebrenicu despotu Stefanu Lazareviću, što su Bosanci morali priznati.⁶³² Postoji dilema o tome da li je Sandalj i zasebno išao Sigismundu na izmirenje u Budim, ili negdje drugdje. Nije poznato, prije Budima 1412, da je Sandalj išao na izmirenje, sa Sigismundom, barem ne lično. Na jednom mjestu s pravom je rečeno - 'bilo je ... raznih poteza i postupaka za koje sada i ne znamo.' U jednoj mletačkoj odluci za Sandalja se kaže da je i ranije, prije aprila 1412, 'išao osobno kod Sigismunda, što inače nigdje nije zabilježeno.'⁶³³

Prekid bračnih veza Hrvatinića i Kosača

Politički rascjep u odnosu na vanjskopolitičku orijentaciju Bosne napravio je jak razdor između Hrvoja i Sandalja. Relativno jaka fizička razdvojenost njihovih posjeda onemogućavala je konkretne jake ratne dodire. Na najužim graničnim mjestima podjele njihovih interesnih sfera, uz Neretvu, stradali su

tanju Sandalju, koje će uslijediti oktobra 1411. Najprije će biti da je do konačnog izmirenja došlo početkom oktobra 1411, kako je to postavio V. Ćorović, koji je navodio da su pregovori Bosanaca sa Sigismundom 'potrajali nešto duže i tek s jeseni doveli su do potpunog sporazuma', koji je 'postignut u oktobru iste godine'. Zbog svojih problema Dubrovčani su, odmah po saznanju o novom momentu, izišli pred Sandalja: **Радоњић**, *О кнезу, II*, 55; **Перојевић**, *Повијест*, 435; **Ђоровић**, *Хисторија*, 406-407; **Ђирковић**, *Историја*, 213; **Џивковић**, *Твртко II*, 66; **Калић**, *ИСН*, 85; **Ћошковић**, *НБЛ*, 734.

⁶³⁰ "cometemo a vui ser Marin de Resty et a vui ser Martholo de Zamagno che al nome di dio et dela beata vergene Maria e del glorioso conselonier et protector nostro miser san Biasio debiati partir de Ragusa doman di 14 del presente per tuto el zorno et andate ala presentia del voyuoda Sandal. A zonto vui al voyuoda Sandal presentareteli la lettera de credenza et salutadilo al usado et alegratiue da parte nostra de la soa sanitate et del so bon stado et de la soa venuta a queste parte de la marina et quando a vui parera presentatili el don da parte de la terra. E piu summamente alegratiue del acordo che fa fato per Bosna con el re Ungeria laudandoli la cossa com le piu belle parole che dio ve imprestera regraciando dio chel ne ha complido el nostro desiderio che con la dio gratia el paese repossera" (13. 10. 1411), Lett. di Lev., VII, 20.

⁶³¹ **Ђирковић**, *Историја*, 214.

⁶³² **Перојевић**, *Повијест*, 436; **Ђоровић**, *Хисторија*, 408; **Божић**, *Дубровник*, нар. 38 на стр. 30; **Динић**, *За историју*, 56-58; **Ђирковић**, *Историја*, 214; **Џивковић**, *Твртко II*, нар. 8 на стр. 66; **Калић**, *ИСН*, 86; **Веселиновић**, *Граница*, 90-91.

⁶³³ **Ѕунјић**, *Bosna*, 134.

Radivojevići u zapadnom Humu, kao svojevrsni tampon između dvojice ljutih protivnika. Otvorena neprijateljstva u 1409. i početkom 1410. proizvela su trajnije razlike, pa se odnosi među njima nisu popravljali ni kada je 'sva Bosna' prihvatila Sigismundovo sizerenstvo. Popuštanja nije bilo pa je zategnuto stanje polučilo neminovnim i rascjep u rodbinskim vezama Hrvatinića i Kosača. Izostanak naslijeđa u dvostrukoj bračnoj vezi Kosača s Hrvatinićima bitno je olakšao prekid tih veza.

Ipak, prateći problemi oko njihove imovine, prilično složeno, pokazuju da je brak Sandalja i Katarine, bez obzira na političku pozadinu u svome nastanku, ipak bio osiguravan kao trajno i zajedničko rješenje na koje su računale obje strane. Izrađeni moćnici, relikvijari Katarine, žene Sandalja Hranića, sa urezanim natpisom, pokazuju da je Katarina očekivala vječnu vezanost za Sandalja.⁶³⁴ Zajednička imovina dvije strane bio je miraz, Ostrovica i Skradin, zajednički depozit u Dubrovniku, kojim se pokušavalo trajnije osigurati naslijeđe u Sandaljevom braku, kao i uložena imovina na dobit u Veneciji. Supružnici su u toj imovini bili osigurani.

Familijarni problemi u Sandaljevom braku skladno razriješeni početkom marta 1410. ne odaju problemske osnove sve do kraja 1411, kada je brak već bio raskinut i kada se Sandalj treći put oženio. Jedinstveno familijarno trojstvo, Sandalj, punica Anka i supruga Katarina, poslije marta 1410. iza sebe ostavljaju izraz skladnosti koji ne upućuje na nagli raskid braka. Krajem 1410. zajedničkom voljom iskazanom odobravanjem i pečatima prodali su Mlečanima Ostrovicu i prava na Skradin. Sredinom marta 1411. vrše izuzimanje imovine iz svoga depozita. Izuzimanja iz depozita ne bi morala ništa značiti, ali supružnici već u maju vrše ulaganje 12.000 dukata na dobit (kamat) od 4% *ad cameram frumenti* u Veneciji,⁶³⁵ pokazujući time da računaju i na stabilnost bračnih veza. Ipak, čini se da je izuzimanje iz zajedničkog depozita od kraja juna 1411. zadnji trag održavanja braka između Sandalja i Katarine.⁶³⁶ Ono dalje što se poznaje upućuje na zaključak da je brak između Sandalja i Katarine doživio raskid između kraja juna i decembra 1411. Teško je znati šta je dodatno utjecalo na već zategnutu atmosferu u odnosima Kosača i Hrvatinića. Uglavnom, zajedničko i pozamašno ulaganje imovine

⁶³⁴ Thallóczy, *Prilozi*, 33-34; "Muzeji i zbirke Zadra", 113, 130.

⁶³⁵ Iscrpnije, Храбак, *Сандаль*, 206; Šunjić, *Bosna*, 132-133. Pregled kretanja u njihovom depozitu u Дубровнику, Куртовић, *Депозит*, 66-67, 95-96.

⁶³⁶ (26. 6. 1411), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 351-352.

u Veneciju trebalo bi označavati da je sloga i računica o budućnosti zajedničkog braka bila u opticaju i tokom 1411. Istovremeno, takav akt nije bio ni jaka smetnja da dođe do prekida braka. Po svemu sudeći, najprije će biti da je dobrim dijelom, ili čak u cjelini, zajednički iskazivana imovina ustvari i bila zajednička, kao i miraz, pa pomisao o interesnom planiranju, dobitku ili gubitku kroz praćenje kretanja zajedničke imovine i ne predstavlja dovoljno jasan odraz kretanja stanja u braku dvoje supružnika. Na to bi upućivalo pismo banice Anke Dubrovčanima aprila 1412., koja se zabrinula za ostatak zajednički deponirane imovine, smatrajući ga time i svojim, iako je brak u međuvremenu bio raskinut i kad je Sandalj već bio ponovo oženjen.⁶³⁷

Sandalj Hranić u trećem braku

Krajem 1411. Sandalj se oženio po treći put. Izabranica je bila Jelena, kćerka kneza Lazara Hrebeljanovića, žena i udovica Đurđa II Stracimirovića Balšića od 1403, te majka Balše III Balšića sa kojim je zajedno upravljala u Zeti.⁶³⁸ Nekadašnji direktni protivnici, Sandalj i Jelena, u potpuno novim okolnostima ušli su u brak koji nije dao potomstvo, ali je potrajao sve do Sandaljeve smrti 1435. Oboje u relativno starijim godinama, sa jakim političkim i brojnim drugim iskustvima koja su stekli istaknuto djelujući na pozornicama Bosne i Zete, ušli su u bračne vode sa određenim interesima i proračunima. Vrijeme je pokazalo da je Sandalj imao javni izraz glave porodice, koja je i dalje povlačila glavne poteze i stekao čvršća uporišta na istočnim granicama svoga posjeda. Pored zaštitničkog i savezničkog odnosa koji je dobio prema prilikama u Zeti, istina uz trenutno neriješenu situaciju zbog sukoba Balšića i Venecije, dobio je i značajno osiguravanje u Despotovini, kod brata svoje supruge, Stefana Lazarevića, koji je poput Sandalja bio vazal i Sigismunda

⁶³⁷ (6. 4. 1412), Isto, 355; Kurtović, *Depozit*, 67-68.

⁶³⁸ Svadba je bila u primorju, najvjerojatnije u Novom: "Nui Rector di Ragusa ... ser Marino de Resti, ser Andrea de Volcio, ser Nicola de Goze et ser Dobre de Bincola nostri ambadori al voyuoda Sandal et madona Elena soa dona salutem ... debiati partir con questa nostra galia armada et con ogni solecitudine et piu presto che se po andati al voyuoda Sandal ... Credeno che lo deto ve mandera per madona Elena soa dona ... E siando con la dona presentati questa letera de credenca et salutata da parte miser lo rector ... E siando Sandal cum la dona insembr ... presentati al dono al voyuoda et ala dona per parte nostra ... el dono e scritto in questa cedula introclusa" (15. 12. 1411), Lett. di Lev., VII, 28-28v.

Luksemburškog i Osmanlija. Iako u svome polazištu ‘politički’, ovaj brak se vremenom pokazao kao vrlo sretan.⁶³⁹

Budim 1412. – u ritersko-dvorjanskoj sredini

Bosansko jedinstvo pod okriljem Sigismunda Luksemburškog demonstrirano je u Budimu, na proslavi i turniru priređenom krajem maja i početkom juna 1412. Sigismund je sklopio primirje sa poljskim kraljem Vladislavom Jagelom (Lublinski ugovor), a u njegovu čast bile su priređene svečane igre i zabave, koje su ušle u historiju srednjeg vijeka kao jedan od najznačajnijih primjera srednjovjekovne viteške kulture. Prema očuvanim opisima, bilo je to najveće okupljanje plemstva i demonstracija viteške kulture koji se poznaju u razvijenom srednjem vijeku. Između ostalih, svih onih koje je Sigismund okupio iz ‘svoga prostranog Archiregnuma’ i čitavog ondašnjeg evropskog svijeta, učešće su uzeli i njegovi bosanski vazali, kralj Ostoja, Hrvoje Vukčić, Pavle Radinović i Sandalj Hranić, sa svojim suprugama i ‘vitezovima’ koji su predstavljeni u sjajnom svjetlu evropske feudalne viteške kulture. Bosanski velikaši hvaljeni po svome izgledu i umijeću ratovanja ostavili su sjajan utisak kao pripadnici evropske feudalne civilizacije.⁶⁴⁰

Pored biografa i hronika, punih zadivljujućih cifara o učesnicima, broju i vrsti hijerarhijski poredanih feudalnih vladara, velikaša, poslanika, svećenika, sluga, konja i prezentiranja raznovrsnih učesnika, prostora i njihovih jezika, pa i ‘ružnih pogana s dugim bradama i velikim trbusima’, ovaj događaj o učešću Bosanaca u manjoj mjeri je ispraćen i drugim, za bosanske prilike uobičajenim očuvanim konkretnim savremenim pokazateljima. Iako malobrojni, oni ipak odaju cjelokupnu sliku koja je odraz odjeka prisustva Bosanaca najvećem događaju u kojem su oni učestvovali i prezentirali svoju pripadnost evropskom plemstvu. Dok se za Hrvoja zna da je potrošio silne novce za raskošan boravak u Budimu, neslavno iskazanom rastrošnošću kako je novac pozajmljivao od svoje žene i dajući joj zbog toga dio posjeda u

⁶³⁹ **Поровић**, *Хисторија*, 407.

⁶⁴⁰ Čitav događaj, više puta opisivani, ipak nema zasebnu noviju analizu kroz prizmu bosanskog prisustva, **Klaić**, *Poviest Bosne*, 244; **Thallóczy**, *Vojvoda*, 174-176; **Šišić**, *Hrvoje*, 224; **Радоњић**, *О кнезу*, II, 55; **Перојевић**, *Ровијест*, 437; **Поровић**, *Хисторија*, 408; **Мрѓић-Радојчић**, *Доњи Краји*, 91.

zamjenu,⁶⁴¹ za kralja Ostoju se zna da je zbog ovog događaja i svoje redovne obaveze zaboravljao i da se malo zbunio.⁶⁴² Sandalj, koji je sa svojom suprugom Jelenom boravio u Budimu,⁶⁴³ u svojim vezama sa Sigismundom imao je jaku brigu u Veneciji, koja nije htjela da se Sandalj sa Sigismundom dogovara protiv njenih interesa,⁶⁴⁴ a neumorni Dubrovčani i te prilike pokušavali su ostvariti svoje planove oko teritorijalnog proširenja (Konavle i Dračevica), zahtijevajući od svojih poslanika da i tada interveniraju kod Sigismunda i bosanskih velmoža.⁶⁴⁵ U svakom slučaju, u Budimu se završila žilava i uporna borba između Bosne i Ugarske. Bosanci su dobili i iskoristili priliku da se afirmiraju u ritersko-dvorjanskoj sredini koja im je bila uzor i ideal.⁶⁴⁶

Rješavanje pitanja statusa Kotora uz pomaganje Balši III.

Nova bračna veza omogućavala je Sandalju da konačno razriješi pitanje Kotora koji se, u novim uvjetima, nakon kupoprodaje prava na Dalmaciju, Ostrovcu i Skradin nalazio u jačem okrilju mletačkih interesnih sfera. Uporedo s time, kao preduvjete, trebao je Sandalj primiriti stanje u odnosima između Venecije i Balše III, sina svoje supruge Jelene. Nalazeći se u dobrim odnosima s Mlečanima, Sandalj je tako u startu umanjivao i mletački ekspanzionizam i kotorske želje koje su se konstantno upravljale prema mletačkom vrhovniš-

⁶⁴¹ (2. 4. 1412), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 549-550. Prvih 6.000 dukata Hrvoje je pozajmio od svoje supruge prilikom odlaska na izmirenje sa Sigismundom krajem 1409, pa se ne bi moglo reći da je 1412. od svoje supruge dobio 10.000 dukata, **Мргић-Радојчић**, *Доњи Краји*, 91-92.

⁶⁴² “А господина краља Сѣстој кнезѣ и властелемъ и опкинь града Дѣрвоуника. Разѣмксмо што ми сте били писали за Палка ... да ваше смѣ молбе цѣкка ѣчиниль ... и ово вихѣ вамъ даль листъ али во погохѣ на ѣгре господинѣ краљу, како самъ се заниль виль” (prije 10. 6. 1412), **Јиречек**, *Споменици српски*, 61; **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 443.

⁶⁴³ Prema, **Šišić**, *Hrvoje*, 224; **Thallóczy**, *Vojvoda*, 176.

⁶⁴⁴ (22. 4. 1412), **Ljubić**, *Listine*, VI, 252-253.

⁶⁴⁵ (13. 5. 1412), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 205. I u Budimu Dubrovčani ostavljaju iza sebe jaku dilemu. Svojim poslanicima poručuju da ono što su već bili međusobno učinili (ili dogovorili) Sandalj i despot Stefan Lazarević, koji se također kao Sigismundov vazal nalazio u Budimu, a šta je u pitanju teško je znati, treba da se izbjegava u razgovoru sa njima: “Perche Sandali e facta una cosa cum lo despoto, et lo despoto cum lui, da questo facto non parlati niente cum li dicti despoto et Sandali”, Isto, 206.

⁶⁴⁶ **Ђирковић**, *Историја*, 240.

tvu. Naprotiv, Veneciji je odgovaralo dugogodišnje Sandaljevo izbjegavanje Sigismundovog okrilja i mirno posmatranje prodaje koju je izvršio Ladislav Napuljski. Njihovi interesi bili su bliski i iskrsele trzavice prenošene su na diplomatska razrješenja. Pacifikacija Dalmacije i dugotrajno ratovanje sa Balšom III iscrpljivalo je mletačke snage koje su se nalazile i na udaru Sigismunda Luksemburškog. Poslije izvršene kupovine prava na Dalmaciju od Ladislava Napuljskog, u nastalom dugotrajnom pritisku na Šibenik i Trogir da prihvate novo stanje, Mlečani su računali i na Sandalja.⁶⁴⁷ Sandalj im, ipak, svojim direktnim angažmanom, izvan svoga posjeda, nije mogao pomoći,⁶⁴⁸ ali njegova posredovanja čine ga subjektom bez kojega se ravnoteža na drugim mjestima, u Zetskom primorju, nije mogla održavati.

Kotorska nastojanja prezentirana početkom 1411. Mlečani nisu mogli ispuniti. 'Ako je i tada nešto moglo baciti sjenku na dobre odnose između Sandalja i Venecije, bilo je to nestrpljenje Kotorana koji su htjeli da se izvuku ispod Sandaljeve dominacije.'⁶⁴⁹ Otuda je Venecija, očito poznajući i dobro mjereći Sandaljevu prirodu i snagu, maja 1411. pokušavala pronaći kompromisno rješenje posredovanjem i predložila mu da putem godišnjeg danka razriješi sve dileme oko nestabilnih Kotorana.⁶⁵⁰ Mletačka pokroviteljska inicijativa nije imala rezultate tokom 1411,⁶⁵¹ ali će vremenom ostajati linijom na kojoj će se kotorski problem ipak riješiti.

Ni tokom 1412. nije došlo do međusobnog sporazumijevanja Sandalja sa Kotoranima pa su počeli otvoreni pritisci i neprijateljstva. Sandalj je stegao obruč oko Kotorana. Sada je Sandalj imao na svojoj strani i Balšu III Sa kopnene strane imao je uspjeha. Ipak, zbog sukoba sa Venecijom ni Balša III (1403-1421) u početku mu nije previše mogao pomoći. 'Balša III je stekao snažnu podršku svoga očuha, što je bitno popravilo njegov položaj.'⁶⁵² Trebalo je neutralizirati postojeće neprijateljstvo sa Venecijom pa je Sandalj preuzeo ulogu posredništva među njima. Dok ih je Sandalj privolio i dok su

⁶⁴⁷ (13. 5. 1411), Ljubić, *Listine, VI*, 158-159. Za ranije napore, Isto, (3. 3. 1411), 141-142; (28. 4. 1411), 156-157, te iscrpno sa širim kontekstom borbi oko Šibenika i Trogira u, Šunjić, *Bosna*, 132-134; Isti, *Dalmacija*, 49-65; Ловреновић, *Цетински кнез*, 210-212.

⁶⁴⁸ Šunjić, *Bosna*, 133.

⁶⁴⁹ Isto, 136.

⁶⁵⁰ (8. 5. 1411), Ljubić, *Listine, VI*, 157-158; Šunjić, *Bosna*, 137.

⁶⁵¹ (25. 5. 1411); (28. 7. 1411), Ljubić, *Listine, VI*, 160-161; 170-171.

⁶⁵² Kalić, *IČH*, 91.

Mlečani prihvatili njegovo posredništvo, aprila 1412. Balša je već koristio situaciju i počeo potiskivati Veneciju iz Bara.⁶⁵³ U novom stanju, gubeći pozicije, do kraja godine Venecija je bila prisiljena prihvatiti Sandaljevo posredovanje u potpunosti. Dugogodišnje ratovanje Balšića i Venecije prekinuto je. Mir između Venecije i Balše sklopljen je krajem 1412, ratificiran početkom 1413. vraćanjem na polazne pozicije. Balša III dobio je nazad Budvu i Ulcinj, a za ostale posjede koje je njegov otac ustupio Mlečanima dobio je godišnji tribut od 1.000 dukata.⁶⁵⁴ Sandalj je tako opravdao političke okvire braka u koji je ušao i stvorio saveznika koji će mu vraćati istom mjerom.

U isto vrijeme Sandaljev pritisak na Kotor nije prestajao, ali nije ni davao očekivane rezultate. U cjelini, Sandalj ipak nije mogao osvojiti Kotor bez pomorskih snaga. Pomoć je tražio od Dubrovčana. Prije 12. oktobra 1412. Sandalj je tražio jedan brigantin, ali ga nije dobio, pod izgovorom da brodovlje i sami Dubrovčani moraju kupovati na drugim mjestima.⁶⁵⁵ Ubrzo, prije 18. oktobra 1412. Sandalj intervenira kod Dubrovčana sa primjedbom da prodaju oružje Kotoranima, na šta mu Dubrovčani odgovaraju da je kupovina oružja slobodna u Dubrovniku, ali i da nisu prodavali Kotoranima oružje.⁶⁵⁶ Njegova intervencija za oružje bila je opet kod Dubrovčana prije 11. novembra 1412, i oni ga izvještavaju da isto slobodno može kupovati i iznositi iz Dubrovnika.⁶⁵⁷ Stanje oko Kotora nije bilo riješeno ni tokom 1413. Sandalj nije popuštao pritisak, iako je bio zauzet na drugim stranama. Kotorani su pokušavali preko Dubrovnika zainteresirati Sigismunda Luksemburškog, ali nisu uspjeli dobiti očekivanu podršku.⁶⁵⁸ Ni Mlečani nisu izlazili Sandalju u susret davanjem tražene pomorske pomoći, o čemu su uvjerali i Kotorane.⁶⁵⁹

Vrijeme je ipak radilo u Sandaljevu korist. To je pokazalo razrješenje situacije u 1414. Rat se ipak vodio 'na kotorskom teritoriju zbog čega je veća

⁶⁵³ (22. 4. 1412); (29. 4. 1412) Ljubić, *Listine*, VI, 252-254; 255-258; Šunjić, *Bosna*, 141.

⁶⁵⁴ (22. 11. 1412); (26. 11. 1412), Ljubić, *Listine*, VII, 23-28; (30. 1. 1413), AAV, II/7, 34-36; Šunjić, *Bosna*, 141-142.

⁶⁵⁵ (12. 10. 1412), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 284.

⁶⁵⁶ (18. 10. 1412), Isto, 284-285.

⁶⁵⁷ (11. 11. 1412), Isto, 285-286.

⁶⁵⁸ (Marta 1413), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 217.

⁶⁵⁹ (4. 5. 1413), AAV, II/7, 43-45.

stradavanja podnosio tamošnji živalj.⁶⁶⁰ Kada su se iscrpljeni Kotorani odlučili za nagodbu sa Sandaljem morali su pristati na teške uvjete. Sandalj nije bio milostiv prema Kotoranima. Imao je namjeru da dugotrajnije riješi odnose sa njima. Pored toga što je preuzeo raspodjelu prihoda soli, a kako Kotorani nisu mogli da isplate 12.000 dukata kao jemstvo za mir, Sandalj je zadržao četiri njihova predstavnika i izaslanika u svojim rukama. Ne znamo kada je došlo do konačnog sporazuma. Moglo bi biti da se to desilo i prije kraja aprila 1414.⁶⁶¹ Početkom juna 1414, vidljivo je novo stanje demonstrirano pred Venecijom. Kotorani su tražili pozajmicu od Mlečana za predviđeno jemstvo, ali im oni nisu mogli udovoljiti.⁶⁶² Mlečani su još jednom bili spremni odgovoriti Kotoru da ih ne mogu prihvatiti.⁶⁶³ Tako će kotorski poslanici ostati kod Sandalja duže vremena kao zamjena za traženo jemstvo.⁶⁶⁴ Neriješena situacija sa Kotoranima za Sandalja je doživjela završetak u pravom trenutku. Pod pritiskom Osmanlija, već krajem juna i početkom jula 1414. Sandalj se nalazio pred problemima koji su značajno skrenuli njegove vojne i političke poteze.

⁶⁶⁰ Šunjić, *Bosna*, 140.

⁶⁶¹ Prvi jasan spomen novog stanja iz početka juna 1414. nije vrijeme nastalog sporazuma, Isto. Izvori za sam sporazum izostaju, pa je prihvatljivija okvirna formulacija da se to desilo 'negdje u prvoj polovini 1414. god', **Божих, ИЦГ**, 111. Izvjesno je da se to desilo prije kraja aprila 1414. Na mjestima dubrovačkih namjera da se steknu Konavle i Dračevica čini se da je Sandalj već riješio odnose sa Kotorom što bi prema aktualnim hronologijama i moglo stajati. Naime, Dubrovčani su preko svojih poslanika izvještavali ugarski dvor maja 1414. o neuspjehu ugarske misije kod Sandalja, inače izvršene krajem aprila, sa izrazima koji podrazumijeva Sandaljevu 'vlast' nad Kotorom: "l'altra raxon sie chel non poria tenere ne dominar Catharo" (21. 5. 1414), Lett. di Lev., VII, 104; **Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium**, 243. Sa druge strane, kada Sandalj, ljut na Dubrovčane zbog ugarske misije, skreće kretanje karavana od Dubrovnika, upravo ih upravlja prema Kotoru, sa kojim je već postigao dogovor: "господине воивода ето чѣкло по людех и пакѣ по дѣлѣ видимо да кѣ заповѣдѣ дѣчинкна влахом да не гредѣ ѣ наше мѣсто по свѣль нѣ да гредѣ дрѣгоидѣ" (10. 5. 1414), **Стојановић, Повеле и писма, I/1**, 289. Uporеди, **Божих, ИЦГ**, 111-112. Da se radi o Kotoru to je sam Sandalj kasnije navodio: "alguni cativi furono reportatori de parole tra voi et mi, puro penso drittamente inverso voi. Et come si sia vegho la mia forteza et delli miei dessendenti e in voi, sio fazo tor la sale a Catharo" (24. 8. 1415), Lett. di lev., VII, 134.

⁶⁶² (5. 6. 1414), **Ljubić, Listine, VII**, 152; **AAV, II/7**, 115-116; **Šunjić, Bosna**, 139-140.

⁶⁶³ (5. 6. 1414), **Ljubić, Listine, VII**, 152; **AAV, II/7**, 116.

⁶⁶⁴ O četverici Kotorana kod Sandalja Hranića, **Маловић-Ђукић, Которска породица**, 211-239.

Osmanlije i Sandalj Hranić Kosača – Hrvoje Vukčić u Sigismundovoj nemilosti

Usljed nedostatka jasnijih pokazatelja, teško je ustanoviti od kada je Sandalj imao prve direktne veze sa Osmanlijama i kakav je bio kvalitet njihovih međusobnih odnosa. Prvi kontakti, očito vojnoga karaktera, pripadaju kraju XIV st.⁶⁶⁵ Blizina Osmanlija, na granici sa Sandaljevim posjedom već preko posjeda srpske vlastelinske porodice Brankovića, izvjesno je bila popraćena i ekonomskim strujanjima. Na to ukazuju aspre koje je Sandalj posjedovao. U zajedničkom depozitu banice Anke, Sandalja i njegove supruge Katarine od početka 1407. do početka 1409. uloženo je u tri navrata 34.024 aspri težine preko 117 litara, tj. preko 38 kg srebra. To je, ipak, odraz jakog ekonomskog prometa Bosne sa Osmanlijama, od kojeg je, na granici sa Osmanlijama, direktne koristi imao Sandalj Hranić.⁶⁶⁶ Dakle, neće biti onako kako se mislilo da sa Osmanlijama 'nije moglo biti nikakvih trgovačkih veza'.⁶⁶⁷ Prije će biti - 'mada su turski muslimanski i balkanski hrišćanski svet XIV i XV veka stajali jedan nasuprot drugome, oni su se ipak međusobno prožimali i preplitali'.⁶⁶⁸ Naprotiv, marta 1410, zbog ugrožavanja njihovih trgovaca u njegovoj ofanzivi protiv pristalica kralja Ostoje, Dubrovčani su poručivali Hrvoju da Osmanlije (*che sono pagani*) ni u Srbiji ni u Bosni nisu ometali njihove trgovce,⁶⁶⁹ pa bili spremni su da to kažu i svome senioru Sigismundu,⁶⁷⁰ pokazujući time, u najmanju ruku, da promet i uz Osmanlije u Bosni nije mogao biti zaustavljen.

⁶⁶⁵ Тошић, *Босна*, 85-97.

⁶⁶⁶ Januara 1407. Sandalj je uložio u depozit 13.460 aspri, marta 1407. - 8.564 aspri, a januara 1409. - 12.000 aspri. Marta 1410. izuzete su sve aspre iz depozita, Kurtović, *Depozit*, 88-89, 92-96.

⁶⁶⁷ Божић, *Дубровник*, 44.

⁶⁶⁸ Спремић, *Турци*, 44.

⁶⁶⁹ "chel nostro signore re Sigismondo siando in persona cum tute le sue hoste in Bosna, tuti li nostri mercadanti lago franchi uxar ne la sua hoste. Et similamente li Turchi che sono pagani ne in Sclauonia ne in Bosna ofizando mai non ofexe a nessuno nostro mercadante perche sono cosi ali oste como al paexe doue uxano utili a tute le parte" (16. 3. 1410), Lett. di Lev., V, 7.

⁶⁷⁰ "per la quale cosa ne da Turchi che sono gente pagania in tuto lo tempo che illi guerezo Sclauonia et Bosna non li ofexe da fare conto", Isto, 8.

Godine 1399. Dubrovčani su izražavali da su Bosanci u sporazumu sa Osmanlijama (*Bosignani, qui sunt concordati cum Turchis*),⁶⁷¹ no teško da je to izvan retorike suprotstavljenih tabora u pogledu na ugarskog sizerena. Prepiska između kralja Ostoje, Hrvoja Vukčića i Dubrovčana, aprila 1400, pokazuje interveniranje i prijekor Bosanaca prema Dubrovčanima zbog zaustavljanja osmanskih poslanika u Drijevimama od strane njihovih trgovaca. Dubrovčani su priznali da su njihovi trgovci to uradili, ali svoju zvaničnu politiku nisu povezivali s tim činom, nego su se pravdali da su postojali i u Dubrovniku pokušaji, od strane kraljevića Dmitra, sina kralja Vukašina, da se isti zaustave, ali da oni to nisu učinili.⁶⁷² Teško je znati o čemu se radi. Osmanski poslanici su, idući ‘preko mora’, očito išli u Italiju, tj. Apuliju ka Ladislavu Napuljskom. Nema razloga da Hrvoju Vukčiću pripisujemo ono što je ipak više vezano za Ladislava Napuljskog, naročito ne neku vrstu samoinicijativnog političkog vezivanja i izražavanja u pogledu sporazumijevanja sa Osmanlijama.⁶⁷³ U najmanju ruku, pristalice Ladislava i Sigismunda u vezi sa Osmanlijama nisu imali iste aršine. Bosansko uvažavanje osmanskih poslanika pokazatelj je određenog stanja koje postoji u njihovim međusobnim odnosima, a Osmanlije su i politički prisutni u Bosni, pa makar samo posmatrali Bosnu zemljom kroz koju je njihova politika mogla slobodno prolaziti. No, nekoliko godina kasnije, tačnije 1403, pritiješnjeni od Bosanaca, Dubrovčani su i sami bili prisiljeni angažirati Osmanlije za svoju odbranu u tada vođenom ratu.⁶⁷⁴

Vrijeme Sigismundovih naleta na Bosnu početkom XV st. proizvodilo je jasne optužbe ne samo o prisustvu ‘heretika’ već i o savezu i vezama Bosanaca i Osmanlija. To jesu ‘ideološke diskvalifikacije’ kojima su Osmanlije identificirane neprijateljima kršćanstva i opasnostima za opstanak društvenog poretka.⁶⁷⁵ No, Osmanlije su bile prisutne u Bosni. Juna 1407. nametali su se kao posrednici u pomirenju sa Sigismundom.⁶⁷⁶ Prišavši Sigismundu, i Hrvoje je,

⁶⁷¹ Prema, **Спремић**, *Турски трибутари*, нар. 2 на стр. 34.

⁶⁷² (8. 4. 1400), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 448; **Тошић**, *Дријева*, 120.

⁶⁷³ Како је то dato у, **Тошић**, *Босна*, 93.

⁶⁷⁴ **Божич**, *Дубровник*, 24-25.

⁶⁷⁵ Iscrpan pregled u, **Lovrenović**, *Vitez*, 32-36; Isti, *Modeli*, 20-28.

⁶⁷⁶ **Ђоровић**, *Хисторија*, 396; “Insuper et hoc loco verum nobis deductum est, ambassiatores quemdam ex parte dicti domini ad presens se dedisse versus partes Bossine ad Hervoi cum sicurum deinde ad vestram regiam maiestatem inter ipsam et dictum Chervoi concordium querere

po istom obrascu, svoje protivnike u Bosni prikazivao kao saradnike Osmanlija. Naređivao je Splitsanima da liše kralja Ostoju njegove imovine, jer se priklonio Osmanlijama i bosanskim pobunjenicima protiv Sigismunda.⁶⁷⁷ Bez obzira jesu li bile pravedan izgovor za napade, iznošene optužbe nisu bile bez osnova. Veze Bosanaca sa Osmanlijama nekakvim jasnim političkim okvirima ne mogu se upratiti, no očito je da su osmanske vojne snage predstavljale dodatni izvor osiguranja Bosancima u ipak potrebnoj a manjkavoj kopnenoj vojnoj pomoći koju je pružalo sizerenstvo Ladislava Napuljskog. U pismu Sigismundu, početkom jula 1408. Dubrovčani prenose informacije svojih trgovaca da su Osmanlije otišle iz Bosne.⁶⁷⁸ Najprije će biti da su Bosanci, pa i Sandalj, prema potrebi angažirali osmanske odrede plaćajući njihove usluge. U tom pravcu Sandalj je svojevremeno, ljeta 1409, prezentirao svoje mogućnosti pred Dubrovčanima, i očito ranije utabane staze, govoreći im da, u slučaju potrebe, ne bi prezao niti se štedio angažirati i Osmanlije.⁶⁷⁹ To je demonstrirao i Hrvoje Vukčić pred Mlečanima 1413,⁶⁸⁰ a primijenio u praksi 1414, dobijajući ekskluzivnu slavu da je i politički doveo Osmanlije u Bosnu.

U prilog vojnim angažiranjima Osmanlija na koje se odlučivao Sandalj govore i Mlečani. Sigismund je optužio Veneciju kod pape zbog kupovine Ostrovice, a Mlečani su, bez ustručavanja, razložno objašnjavali papi da je Ostroviča kupljena od Sandalja, koji uza se ima brojne Osmanlije (*qui habet multos Turcos secum*) i u interesu čitavog kršćanstva, navodno, Sandalj je ne

fictis simulationibus, ut huius querende pacis ..." (23.6. 1407), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, (pogrešno odštampano 272) 172.

⁶⁷⁷ "... budući da se isti Ostoja, nekadašnji kralj, priklonio Turcima i bosanskim pobunjenicima a protiv ugarskog kraljevskog veličanstva prejasnog vladara i gospodina Sigismunda, kralja Ugarske ... u našoj tvrđavi Jajcu dana 27. mjeseca travnja, 3. indikcije 1411.", *Lucić, Povijesna svjedočanstva, II*, 43.

⁶⁷⁸ "Insper serenissime domine noster, nostri mercatores testantur ... quod Teucrici omnes habitantes Bosinam et alias ultramarinas partes continuo ad priores transeunt lares" (8. 7. 1408), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 173.

⁶⁷⁹ "могаль би послать на онѣхъ кои сѣ сѣпротивѣвъ вамъ и не ѿ складѣ с вами на нихъ да би могаль пѣлизе, Тѣрке и въсе кзике вѣратит не би се поштедилъ" (5. 8. 1409), *Стојановић, Повеле и писма, I/1*, 276-277.

⁶⁸⁰ "dominus Turchorum sibi miserat unam ambaxiatam cum sexaginta equis ad offerendum dicto Cravoie triginta millia Turchorum pro succursu suo" (18. 11. 1413), *Ljubić, Listine, VII*, 138.

bi dao svojim prijateljima Osmanlijama.⁶⁸¹ Mletačka diplomatija je izolirala papu od moguće presude, pa i razinom rječnika uobičajene diplomacije toga vremena.⁶⁸² Teško da bi sve to moglo stajati, sa nekim jačim učvršćivanjem Osmanlija u Dalmaciji toga vremena, ali sasvim je izvjesno da je u pitanju odraz tačnih prikaza prisnijih vojnih veza koje je Sandalj imao sa Osmanlijama. Druge prilike, maja 1411, kada pokušavaju predložiti svoje posredništvo u razrješavanju odnosa između Kotora i Sandalja, pred Kotoranima koji su željeli njihovo sizerenstvo, Mlečani su znali i vodili računa o tome da Sandalj sa sobom ima 7.000 Osmanlija.⁶⁸³

U svakom slučaju, marta 1410, kada se Sandalj odlučuje podići sve aspre iz depozita u Dubrovniku, ranije ulagane u tri navrata, moguće je da su iste upotrijebljene za isplatu Osmanlija, koji su pomogli da se izdrži pritisak što su ga Hrvoje i Sigismund tokom te godine vršili na kralja Ostoju i njegove pristalice, među kojima je Sandalj važio za glavnog predvodnika. Tadašnje izuzimanje aspri, zajedno sa izuzetim dukatima, skladno formira cifru od 2.000 dukata, kojima je očito plaćana osmanska vojna pomoć.⁶⁸⁴ Tada im je osmanska pomoć bila najpotrebnija.⁶⁸⁵

Preko Balšića je Bosna osjećala prve osmanske vojne upade još krajem XIV st. Na Sandaljeve veze sa Osmanlijama upućivalo bi i stanje stvoreno uspostavljenim brakom sa Jelenom, majkom Balše III krajem 1411. Naime, za Balšića je izvjesno da su svoje veze sa Osmanlijama imali i na političkom nivou, tj. da su i prije 1411. plaćali Osmanlijama tribut (harač).⁶⁸⁶ Otuda tada sklopljeni brak treba posmatrati kao razmeđe u kojem su se reflektirali aktualni odnosi Balšića sa Osmanlijama, koje je u opredjeljenju Balšića morao i Sandalj ugrađivati u svoje daljnje odnose prema njima. Zaštitu posjeda Balšića prihvatio je, ali ne i obaveze i odnose Balšića prema Osmanlijama.

O nekim posebnim, ugovorima definiranim vazalnim obavezama Bosanaca i Sandalja prema Osmanlijama još uvijek se ne može govoriti. Uzimanje

⁶⁸¹ (10. 2. 1411); (21. 1. 1412), Ljubić, *Listine*, VI, 139-140, 218-219; Šunjić, *Dalmacija*, 53.

⁶⁸² Lovrenović, *Ostrovica*, 167.

⁶⁸³ "quam Sandalli habet secum, ut dicitur, VII mille Turchorum" (25. 5. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 160.

⁶⁸⁴ Kurtović, *Depozit*, nap. 142 na str. 89.

⁶⁸⁵ Динић, *Вести*, 361; Ђоровић, *Хисторија*, 401.

⁶⁸⁶ Спремић, *Турски трибутари*, 27-29.

plaćeničkih osmanskih odreda u najam u skladu je sa osmanskom taktikom koja je primjenjivana na granicama njihovih susjeda u podložnim državama i vazalnim pokrajinama i krajevima koji su planirani za buduća osvajanja.⁶⁸⁷ Pravo je pitanje radi li se i o zajedničkim akcijama motiviranim međusobnim političkim planovima, jer se interesi Osmanlija u Bosni naglo razvijaju u drugoj deceniji XV stoljeća. Uz moguća savezništva između Ladislava Napuljskog i Osmanlija, teško je znati na šta su Bosanci morali pristajati u sukobima sa Sigismundom. No, ako su bosanske veze sa Osmanlijama i išle po tankoj liniji mogućih političkih veza i približavanja od ranije, u toku 1412. i 1413. one su bile u potpunosti prekinute. Novi sizeren značio je i novu liniju odnosa prema vezama i sporazumijevanjima njegovih vazala sa Osmanlijama. Početkom 1413. Sandalj je, kao Sigismundov vazal otvoreno nastupao u sukobu protiv Osmanlija. Krajem aprila 1414. govorio je da mu primorje treba za zaštitu od njih, a već početkom jula 1414. zabilježeno je da se od njihovog prodora morao i sklanjati. Vidljivo je da između angažiranja za plaću i političkih opredjeljenja Sandalja u odnosu prema Osmanlijama postoji jasna razlika. Izvjesno je to od vremena novog orijentiranja prema Sigismundu. Vrijeme u kojem će reći da su njegovi posjedi priznati i od strane osmanskog sultana, kao gornja granica, juna 1419, već govori o novoj konstelaciji, vremenu koje je definirano promjenama koje je iznjedrilo veliki osmansko-ugarski sukob u Bosni 1415.

Savezničko djelovanje despota Stefana i Sandalja, kao Sigismundovih vazala protiv Osmanlija, koje su potresale dinastičke borbe, moglo je biti dogovoreno na skupu velmoža kod Sigismunda u Budimu 1412.⁶⁸⁸ Tu ideju najvjerojatnije je inicirao ugroženi despot Stefan, kojeg su najviše pogađale nesređene prilike na osmanskome prijestolju, jer su se reflektirale na njegovom posjedu. Koalicija savezničkih snaga pod vodstvom mačvanskog bana Ivana Morovića, a uz despota Stefana, vojvodu Sandalja Hranića i brojne nezadovoljnike aktualnim stanjem, na granicama prema Osmanlijama i u okvirima Osmanskog carstva, bili su uz Mehmeda /budući sultan Mehmed

⁶⁸⁷ U pregledu 'karakteristika i metoda turskih osvajanja' H. Šabanović ne navodi mogućnost uzimanja Osmanlija u najam od strane kršćana, ali ih očito podrazumijeva pod 'prvom etapom pljačkaških upada u susjedne zemlje'. To je vidljivo kroz primjer da se 'Sandalj .. približio ... Sulejmanu i držao u svojoj zemlji tursku najamničku vojsku, koja se 1411. cijnila na 7.000 ljudi', Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 16, 26.

⁶⁸⁸ Klaić, *Povijest Bosne*, 245; Калић, *ИСН*, 89.

I (1413-1421)/, protiv njegovog konkurenta, brata sultana Muse (1411-1413), obojice sinova sultana Bajezita I. (1389-1402), u borbi Mehmeda za osmansko prijestolje.⁶⁸⁹ Odlučujuća bitka i poraz sultana Muse desila se kod sela Čamorlu pod planinom Vitošom početkom jula 1413. čemu se u prepisci između Dubrovčana i Sigismunda znalo već u prvoj polovini jula 1413.⁶⁹⁰ Sam Sandalj je izvještavao Dubrovčane o najnovijim događajima.⁶⁹¹ O Sandaljevoj iskazanoj vjernoj službi Sigismundu u borbi protiv Osmanlija Dubrovčani su bili u prilici naredne godine da govore i Sandalju.⁶⁹² Pitanje je da li je Musinim padom došlo do učvršćivanja osmanske moći, ali svakako su događaji koji slijede pokazali jaku ofanzivu Osmanlija prema Bosni i Ugarskoj.⁶⁹³ Proizlazi da je najveće koristi izvukao despot Stefan Lazarević.

Mada su se prije uzdali da će koristi u svome teritorijalnom proširenju dobiti na račun Pavlovića i Kosača, Dubrovčani su to učinili na račun Hrvoja. Udarajući na Sandaljev posjed u vrijeme kada je on bio zauzet ispunjavanjem vjerne službe prema istom senioru, Sigismundu, Hrvoje je napravio najveću grešku u svojoj političkoj karijeri.⁶⁹⁴ Možda je trg Drijeva još jednom postao

⁶⁸⁹ Filipović, *Princ*, 457-518; Ђирковић, *Историја*, 240-241; Калић, *ИСН*, 88-89; Ђурић, *Сумрак*, 165-166.

⁶⁹⁰ “magnifici prefati domini despote, tum voivode Sandal et eciam Georgii, nepotis prefati domini despote, non minore armigerorum comitivam proposuit cum totis his gentibus Mussiam eius fratrem tunc reperientem se in partibus Ovcepogle aggresum accedere ... dictus soltanus Crissia cum totis prescriptis gentibus ipsis Ovcepogle partibus appropinquasset, Auranisius, unus ex maioribus proceribus Mussie et iterum plures alii a dicto Mussie recedentes, ad ipsum soltanum Crissiam inclinatam humiliter accesserunt ... Dominus vero despotus, Morovich et Sandal domum rediere” (14. 7 1413), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 225.

⁶⁹¹ U neprecizno datiranom dubrovačkom pismu Sigismundu: “his diebus nuper elapsis sacre maiestati vestre humiliter referavimus ea, qua tam ex partibus Sclavonie quam aliis, nova usque tunc percepimus. Nunc vero in presenti hora habuimus literasquasdam idiomatis sclavi a magnifico voivoda Sandali, qui nobis affectualiter habuisse per quemdam familiarem suum, qui nuper e campo remeavit, asserente omnia infrascripta oculata fide vidisse: quod videlicet dio quinto presentis in loco quodam Ischyza per incolas nuncupato illustris soltanus Crissia ... victoriam laudabiliter obtinuit ...” (30(?). 7. 1413), **Radonić**, *Dubrovačka akta*, I/1, 225-226.

⁶⁹² “за вашѣ великѣ вѣрѣ и слѣжъвѣ почтенѣ како се к господство ти храбро и племенито понѣло при господинѣ деспотѣ и царѣ тѣрѣском” (18. 5. 1414), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 290.

⁶⁹³ Ђирковић, *Историја*, 241; Filipović, *Princ*, 516-517.

⁶⁹⁴ “et quamplura castra, contra nostre maiestatis mandatum sibi factum, fidelis nostri, magnifici Zandalii wayuode, nunc hiis proximis temporibus, quibus idem Zandalus una cum illustri

jabuka razdora među njima, jer je moćni herceg, ostavši bez Srebrenice, skoro ostao bez ijednog bogatijeg prometnog mjesta u Bosni.⁶⁹⁵ Hajka na Hrvoja bila je sveobuhvatna, na otocima, u Splitu, u Slavoniji i Budimu. Od tada se Hrvoje našao u Sigismundovoj nemilosti i počeo je doživljavati nezaustavljiv krah.⁶⁹⁶ Tako je, indirektno, Sandalj izolirao Hrvoja kao svoga najvećeg protivnika u Bosni. Hrvoje je krajem 1413. tražio mletačko posredništvo u izmirenju sa Sandaljem smanjenjem pritiska s njegove strane. Mlečani su se zadržavali na obećavanjima,⁶⁹⁷ ali njegov pad bio je neminovan, što je i njima bilo jasno.

Ugarska inicijativa 1414. godine

Već juna 1413. Dubrovnik je dobio mandat od Sigismunda da posjedne Brač, Hvar i Korčulu, dotadašnje vlasništvo Hrvoja Vukčića.⁶⁹⁸ Tom odlukom nije bio zadovoljan Sandalj, s obzirom da su pravo na ove otoke imali i Balšići, čijim se zaštitnikom, u liku Balše III upravo on predstavljao. Prvo je intervenirao Balša III, pretendirajući na prava svoga oca Đurđa II Stracimirovića, koji je nekada bio knez Hvara i Korčule.⁶⁹⁹ Dubrovčani su mu dali odgovor da je to bila Sigismundova odluka koju su oni ispoštovali.⁷⁰⁰ Već po povratku iz misije u kojoj je saveznički učestvovao u pomoći Mehmedu I, i Sandalj je

principe dezpoto ac aliis regnorum nostrorum Hungarie et Bozne baronibus et nobilibus contra insultus et inuasiones dictorum infidelium Turcorum et aliarum barbaricarum nacionum fuit constitutus, hostiliter expugnando occupavit ... (S vanjske strane: ... R(еcepta) die primo iulli 1413 a serenissimo domino nostro pro facto insularum" (17. 6. 1413), **Ljubić**, *Listine*, VII, 123-124; **Radonić**, *Dubrovačka akta*, I/1, 221-223..

⁶⁹⁵ **Ђирковић**, *Историја*, 241. I drugi autori mjesto dodira interesnih sfera i posjeda dvojice velmoža na Neretvi s pravom postavljaju kao prostor koji je Hrvoje napao, pa čak i osvojio, **Živković**, *Tvrtko II*, 67; **Мргич-Радојчић**, *Доњи Крају*, 92. Međutim, u istraživanju Drijeva nisu nađeni konkretni pokazatelji promjena u Drijevim 1413. koje bi na to ukazivale, **Тошић**, *Дријева*, 123-124 i nap. 39 na str. 134.

⁶⁹⁶ O nezavidnoj poziciji u kojoj se našao Hrvoje Vukčić i njegovom kraju iscrpno, **Šišić**, *Hrvoje*, 225-230.

⁶⁹⁷ (18. 11. 1413), **Ljubić**, *Listine*, VII, 138.

⁶⁹⁸ (17. 6. 1413); (25. 6. 1414); (26. 6. 1414), Isto, 124; 153-154; 158-159. Iscrpno u, **Foretić**, *Otok*, 174-190.

⁶⁹⁹ **Foretić**, *Otok*, 131-133.

⁷⁰⁰ (17. 7. 1413), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 387-388; **Foretić**, *Otok*, 175-176.

protestirao kod Dubrovčana. I njemu su Dubrovčani dali jasan odgovor da je to bila Sigismundova volja, pri čemu su istakli da se radi o provizornom rješenju.⁷⁰¹ Principijelni dobrosusjedski odnosi podrazumijevali su se uz Sigismundovo sizerenstvo. Sandalj se time, očito, nije mogao zadovoljiti. Balša III je imao pravo da traži ono što je i njegov otac svojevremeno imao.⁷⁰² No, iako u tom pravcu sam Sandalj dodatno nije djelovao, Dubrovčani su se osiguravali nalazeći da bi sa Sandaljem i Balšom na otocima došlo do značajnijih promjena u okruženju. Već u augustu 1413. preko svojih poslanika trebali su pojasniti ugarskom vladaru da otoke iz strateških razloga ne smije dati Sandalju i Balši III, koji silom nastoje osvojiti Kotor.⁷⁰³ Dubrovačka bojazan i iskazana predviđanja i proračuni imali su smisla i sigurno su predstavljali osnov i Sigismundovog sagledavanja. Ionako je njegova pozicija u Dalmaciji bila ugrožena. Istovremeno, postavlja se pitanje da li je Sigismund imao kakvih dodatnih kombiniranja i da li je prepoznavao ovo opravdano Sandaljevo nezadovoljstvo. Uz prisustvo Ugarske svakako su nastali daleko veći problemi na drugim pozicijama teritorijalnih želja Dubrovčana.

Pored otoka, Dubrovčani su intenzivno radili na ugarskom dvoru i na tome da dođu do Konavala i Dračevice. Prema Sigismundovim neuspjesima u Bosni ni takva planiranja nisu bila realizirana. Druga polovina 1413. donijela je Dubrovčanima nadu i sa te strane. Prema Dubrovčanima, čini se da je knez Pavle Radinović bio spreman izići Dubrovčanima u susret. Izjavljivali su da su Sandalju Dračevica i Novi bili potrebni zbog rata oko Kotora.⁷⁰⁴ Vidljivo, Sandaljevu saglasnost za eventualnu kupoprodaju nisu ni imali. Poslije nesporazuma u vezi sa otocima teško da su mu mogli izići na oči u vezi sa Konavalima i Dračevicom. U suprotnom, ne bi se obraćali Sigismundu! Dubrovčani su očito smatrali da je, sada kada su i knez Pavle i vojvoda Sandalj priznali Sigismunda, bilo prostora da Sigismund, s blagim pritiskom na svoje vazale, ispuni njihovu dugo očekivanu namjeru. Bili su spremni i Sigismun-

⁷⁰¹ (24. 7. 1413), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 287-288.

⁷⁰² Isto, 288. Sandalj je istupao kao očuh i zaštitnik Balše III. Dubrovčani su to tako razumijevali, što se vidi iz njihovog obraćanja Sandalju. Može stajati pretpostavka da je to Sandalj činio 'hoteći sigurno da ih se jednoga dana dočepa', jer bi u svakom slučaju to isto značilo, a Dubrovčani su se svakako osiguravali kod Sigismunda da ni Balša ni Sandalj, kao niti ko drugi, ne dođe u posjed otoka, **Foretić**, *Otok*, 181.

⁷⁰³ (14. 8. 1413), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 230-231.

⁷⁰⁴ (18. 10. 1413), Isto, 232-233; **Radonić**, *Dubrovačka akta*, I/1, 233-234; Isti, *O knezu*, II, 57.

da dobro nagraditi za tu pomoć. Dubrovčani su predlagali dobijanje jednog dijela Konavala od Brena do Prijedora i Dračevice, tj. čitavih Konavala, za šta bi bili spremni, u polazištu, dati 6.000 dukata i trubut od 150 dukata. Najveća suma do koje bi se moglo ići s ponudom je 10.000 dukata i tribut od 200 dukata; naravno, sve to uz ostvareni ulazak u posjed.⁷⁰⁵ Ova ideja primamljivog sadržaja za kralja našla je odjeka u Sigismundovom poslanstvu koje je preko Dubrovnika odlazilo do kneza Pavla i vojvode Sandalja u drugoj polovini aprila 1414. Ugarsko poslanstvo koje je direktno imalo zadatak dobiti Sandaljev pristanak,⁷⁰⁶ nije polučilo očekivane rezultate. Sandalj nije htio izići u susret ugarskim poslanicima koji su se predstavljali kao posrednici. Bio je ljut i na Dubrovčane i na ugarskog vladara. I pored toga, dao je konkretan odgovor kojim je primorje prikazao svojim rezervnim pribježištem od Osmanlija i polazištem za dominaciju nad Kotorom.⁷⁰⁷ Svoj bijes iskali je na Dubrovčanima, s kojima je u potpunosti zahladio odnose tokom maja 1414, otvoreno im izjavljujući da su rovarili protiv njegovih interesa. Zato je jednostrano skrenuo trgovački promet sa uobičajenog dubrovačkog pravca.⁷⁰⁸ Dubrovčani su pokušali odobrovoljiti Sandalja. Mada je bilo problema oko isplaćivanja mogoriša za njega, oni to sada odjednom rješavaju krajem maja 1414, isplaćujući za zaostalih 6 godina iznos od 360 perpera dubrovačkih dinara.⁷⁰⁹ Naravno, to nije umanjilo Sandaljev bijes. Tek tada je konavoska problematika, u dubrovačkoj politici dugo vremena promatrana kroz Sigismundove uspjehe u Bosni, skinuta s dnevnog reda u odnosima Dubrovnika i Ugarske. U novim uvjetima ići će u onom pravcu u kojem su to željeli Bosanci i Dubrovčani.

⁷⁰⁵ Isto.

⁷⁰⁶ Poslanike ugarski vladar šalje "ad fidelem nostrum dilectum magnificum Zandal vayvodam", **Ljubić**, *Listine*, VII, 148-149.

⁷⁰⁷ (21. 5. 1414), Lett. di Lev., VII, 104; **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 243.

⁷⁰⁸ Ugarska misija nije spriječena opasnošću od Osmanlija kako je to vidio, **Радоњић**, *О кнезу*, II, 58. Detaljnije, **Kurtović**, *Pokušaji*, 63-76; Isti, *Upad*, 130-134.

⁷⁰⁹ Vijeće umoljenih odlučuje "de dando magarisium nuntio qui venit cum litteris regis et voyuode Sandalii et accipendo vaccas per ipsum adductas" (26. 5. 1414), Ref., XXXIV, 221v; "Obrad Sedlarich de Papaua nuncius magnifici domini voyuode Sandalium procurator quem trium literarum hic affiassarum fuit confessus habuisse et recepissee ... pro magarissio sex annorum yperperos trecentos sesaginta" (29. 5. 1414), Div. Canc., XL, 12; **Динић**, *Трибути*, 220.

Sukob Pavlovića i Kosača

Knez Pavle i vojvoda Sandalj – iskustvo i mladost

Odnosi između kneza Pavla Radinovića i vojvode Vlatka Vukovića odredili su Sandaljev stav. Dvojica saveznika, knez Pavle i vojvoda Sandalj, imali su specifičnu geografiju posjeda a nejednaku poziciju u ekspanzionizmu. Sandaljevi posjedi bili su otvoreniji i naslijeđeno stanje odnosa među vlastelom u Bosni omogućavalo mu je daleko prodrornije rezultate. Pored Hrvoja, koji je dominirao bosanskom politikom, jedino je Sandalj uspijevao dodatno se afirmirati, prvo ulogom u unutrašnjoj politici koja je krunisana proširivanjem posjeda i prisvajanjima kraljevskih regalnih prava, ali i u vanjskoj politici aktivno uz Ladislava i dugo vremena uspješno pružajući otpor Sigismundu. Njegova uzlazna linija imala je otvorena raskršća, ali na mjestima na kojima se opredjeljivao nije bila neuspješna. Po svemu sudeći, knez Pavle je ostajao u sjeni mlađega susjeda, ali je, podržavajući ga, imao i dovoljno koristi. Dvojica susjeda nisu imali trzavica, niti problema po kojima bi se prepoznavala neprijateljstva. Uspijevali su prepoznati koristi i štete koje bi mogle prouzročiti drugačije ponašanje i rukovodili se zajedničkim orijentacijama.

Dešavanja iz 1413. pomjerila su odnose između Sandalja i Pavla Radinovića. 'Zla krv' puštena je u zajedničkom posjedu, u Konavlima, željom kneza Pavla da proda svoj dio, dok je vojvoda Sandalj bio isključiv s tim u vezi 1414. Ugarsko posredništvo nije donijelo očekivane rezultate kod Sandalja, pa i Pavle, koji je izbjegavanjem susreta sa ugarskim poslanicima faktički priznao da je pogriješio, nije bio spreman da neovisno o Sandalju dalje nastavlja razgovore u tom pravcu. Nisu poznati međusobni kontakti zbog takvog stanja. Očigledno je da dvojica susjeda nisu bili u koordiniranoj akciji pred dubrovačkim ponudama i ugarskoj posredničkoj misiji. Vjerovatno su obojica već tada izvukli određene zaključke za budućnost.

Bosna sa Tvrtkom II i Ostojom – haračka zemlja od 1415.

Veliki osmanski upad u Bosnu ljeta 1414. rezultirao je dužim ratovanjem i političkim pomjeranjima koja su angažmanom Ugarske dobila najveću razinu. U jakom ugarsko-osmanskom sukobu 1415, Bosna je bila podijeljena. Hrvoje, koji je prijetio dovođenjem 30.000 Osmanlija 1413, očito nije imao

izbora u odbrani od bijesa kralja Sigismunda.⁷¹⁰ Ugrožen sa svih strana, svoju namjeru je ispunio 1414. pozivajući Osmanlije da mu pomognu. Kao da je činio sve da povрати poziciju naspram Sigismunda koji ga nije prihvatao.⁷¹¹ Osmanlije su iskoristile situaciju i poduzele krupne pohode koji su doveli do jakog sukoba sa Ugarskom i do pomjeranja granica svojih dotad iskazivanih političkih interesa na jugoistoku Evrope. Osmanski upad pokrenut u junu rezultirao je potiskivanjem Sandalja početkom jula 1414.⁷¹² U drugoj polovini maja Dubrovčani su izvještavali Sigismunda da nema opasnosti od Osmanlija,⁷¹³ krajem juna se prate optužbe na račun dvojice Dubrovčana, Mihaila Kabužića i Marina Stjepanovića, da na račun Hrvoja šuruju sa Osmanlijama,⁷¹⁴ a već u prvoj polovini jula izvještavaju da se Sandalj, izbjegavši sukob sa Osmanlijama, sklonio s vojskom u planine.⁷¹⁵

Pored Sandalja koji nije osujetio provalu, Osmanlije su protutnjale Bosnom dijeleći se u nekoliko pravaca.⁷¹⁶ Očito je Hrvoje mogao odahnuti. Teško je znati koje su političke kombinacije bile u opticaju u Hrvojevim potezima. Bio je ugrožen i trebao je pomoć, ali ne može biti jasno kako je zamišljao dugotrajnije razriješiti situaciju koja ga je pritiskivala. Sa Osmanlijama, koji su se brzo i povukli, dolazi i do promjena odnosa snaga u političkom izrazu u Bosni. Ostojini privrženici, među kojima je i Sandalj, bili su potisnuti, a na političku pozornicu stupio je raniji kralj Tvrtko II.⁷¹⁷ Uzima se ne samo da je Tvrtko II podržavan od strane Osmanlija⁷¹⁸ nego i da su ga Osmanlije

⁷¹⁰ Šišić, *Hrvoje*, 230.

⁷¹¹ Bilješka na starom brevijaru pisanom za crkvu Sv. Andrije u Bakru: "ponaže beh preispelen u straničastvo za rat, ku nečastivi Hrvoj z Bosnami i z Beneci i s Turki uzdvize na krala ugarskoga Sigismunda, ko verno staše za čest kerščansku" (1414), Šurmin, *Hrvatski spomenici*, 113-114.

⁷¹² Ђоровић, *Хисторија*, 412; Kurtović, *Upad*, 130-134.

⁷¹³ "De novella non savemo altro che dire, salvo che al presente el Turcho va secondo se dixè el mar in quella parte sue facende; la contrada de Rassa sta in paxe. Altre nove non habiamo" (21. 5. 1414), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 243.

⁷¹⁴ (25. 6. 1414), Isto, 737-738; Perojević, *Povijest*, 440-441; Ђирковић, *Две године*, 31; Божић, *Дубровник*, 45; Исаиловић, *Михаило Кабужић*, 389-406.

⁷¹⁵ (10. 7. 1414), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 245.

⁷¹⁶ Isto.

⁷¹⁷ Ђирковић, *Две године*, 31; Živković, *Tvrtko II*, 68.

⁷¹⁸ Ђирковић, *Две године*, 32.

‘nametnuli kao protukralja Ostoji.’⁷¹⁹ Kao kvalitet, pojavio se razdor među Ostojinim pristalicama. Knez Pavle Radinović prišao je kralju Tvrtku II.⁷²⁰ Ostoja i Sandalj su se našli u milosti svojih protivnika. Osmanski upadi su ponavljani i prelazili su granice bosanske države kao usputno polazište na ugarske posjede.

U novim okolnostima odnosi između Dubrovčana i Bosanaca prilagođavani su promjenama na prijestolju. Po tim obraćanjima prepoznaju se snage koje su činile dva tabora.⁷²¹ Kralj Tvrtko II i Pavlovići dobijali su snagu glavnih subjekata pred Dubrovčanima, koji su se upravljali prema svojim tekućim interesima.⁷²² Na dva obraćanja Tvrtka II Dubrovčani su dali odgovore. Pohvalili su njegove izraze brige za dubrovačke trgovce. Primjedba Tvrtka II da su Dubrovčani primali ljude iz zaleđa koji su sa dubrovačkog teritorija pljačkali ‘njegove sluge’ pokazuje anarhično stanje dva tabora. Tvrtko II imao je ozbiljnih primjedbi na koje mu Dubrovčani nisu mogli izići u susret. Izraz bježanja ‘pred silom’ i pozivanje na ranije primjere kada su Dubrovčani otvarali vrata političkim protivnicima iz Bosne (крь овои мѣсто кс кѣкѣ ѡъ по-станѣа Котроманикь слободно) to potvrđuje u potpunosti.⁷²³ Dubrovčani su odbacili optužbe da sa njihovog teritorija protivnici Tvrtka II vrše napade na njegove ljude. Izjavljivali su da u unutrašnje bosanske sukobe oni ne ulaze na takav način.⁷²⁴ Optužba kralja Tvrtka II mogla je biti njegov pritisak na Dubrovčane, ali i pokazivati istinita dešavanja. Izvjesno je da su vlasli koji su zimovali na dubrovačkom području pravili određene probleme. U dubrovačkom odgovoru knezu Grguru Nikoliću navodi se da su vlasli kralja Ostoje, koji su bili na području Dubrovačke republike, prešli na stranu kralja Tvrtka II i da neimenovanom vojvodi čine zlo (влахе господина крала Осток кок

⁷¹⁹ Živković, *Tvrtko II*, 68.

⁷²⁰ Isto.

⁷²¹ Mada upotrijebljene za nešto kasnije vrijeme, formulacije M. Perojevića o ponašanju Dubrovčana mogu da stoje i na ovom mjestu: ‘Dubrovčani su se po svom starom običaju klanjali svakome i sjedili uvijek na dvije stolice. Neće da se nikome zamjere’, Perojević, *Povijest*, 450.

⁷²² **Поровић**, *Хисторија*, 413; Živković, *Tvrtko II*, 89; **Тошић**, *Воввода*, 36-37.

⁷²³ “de dando libertate domino Rectori et minori consilio formandi responsionem literis regis Tuertichi nouiter receptis” (9. 2. 1415), Cons. Rog., I, 3; (10. 2. 1415), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 501.

⁷²⁴ (10. 2. 1415), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 502. Uporedi i, (23. 2. 1415), Isto, 502-503.

смо припѣстиа з добитци на нашои земли ... зло чинѣ вождодинкѣмъ и да сѣ се дали краљу Тврѣткѣ).⁷²⁵ Jединi relevantni vojvoda u ovom slučaju zapravo je veliki vojvoda Sandalj Hranić. Očito je da su podjele u dva tabora, oko dva vladara, zahvatile čitavu Bosnu. Iz navedenog se ne vidi da su Nikolići bili uz vojvodu Sandalja. Nešto prije toga, krajem januara 1415. Nikolićima je dat mogoriš, kao osobama koje su očito prišle uz kralja Tvrtka II.⁷²⁶ Opet, stonski tribut za kralja Ostoju primio je Teodor Prodanelić.⁷²⁷

Održavani su i odnosi sa ostalom vlastelom, najčešće kroz njihove probleme sa Osmanlijama zbog traženja azila. Februara 1415. knez Vukašin Zlatonosović obraćao se Dubrovčanima sa izrazima želje za prijateljstvom s njima i otvorenom izjavom da želi biti 'dvoranin' kralja Sigismunda.⁷²⁸ Opasnost od novih osmanskih upada nije napuštala dubrovačke procjene.⁷²⁹ Ona je uslijedila krajem marta 1415. To je izazvalo dodatna obraćanja onih koji su osjećali neposrednu opasnost. Sinovi Jurja Radivojevića, Nikola i Pavle, dobili su pravo azila za svoje porodice, stoku i imovinu na području Stona, osim naoružanih ljudi, što bi moglo biti dodatni izraz osiguravanja Dubrovčana s obzirom na ranije iznošene optužbe.⁷³⁰ Slično su odobrili Pavlu i Ratku Kostanjiću, Vučići, knezu Vuku, vojvodi Branivoju i knezu Radoslavu i njihovim familijama⁷³¹, iz zapadnog Huma. Za razliku od Nikolića, oni očito

⁷²⁵ (20. 02. 1415), Isto, 537-538.

⁷²⁶ Nikolići su podigli mogoriš, najvjerovatnije po preporuci kralja Tvrtka II: "de dando tributum malgarisi nuntii Gregorii Nicholich per literam expeditorie" (22. 1. 1415), Cons. Rog., I, 2v; Динић, *Трибути*, 221. Bili su odbijeni u svojim zahtjevima da prebace "изъ Сливна 8 Рать добитке и инѣ пратежъ" (20. 2. 1415), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 537.

⁷²⁷ (16. 2. 1415), Cons. Rog., I, 4v. O istom, (2. 3. 1415), Isto, 6.

⁷²⁸ "почтеномъ kneзѣ Вьлкашинѣ поздравакнѣкѣ. Почтено твоѣ писаниѣ примисмо и размѣсмо што намѣ по твоѣи любвѣ пишешъ крѣ си радѣ бит нашѣ срьдачни припатељ и дворанинѣ 8 господина крала и въздѣ" (24. 2. 1415), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 483.

⁷²⁹ U pismu Dubrovčana ostrogonskom nadbiskupu: "Noua vero, que in partibus istis vigent de aduentiu iam tercio Teucrorum in Bosnam et nouiter de metu copisioris aduentus numeri eorundum" (20. 2. 1415), Gelicich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 247.

⁷³⁰ "Prima pars est de permitendo familias Nicole et Pauli Radiuoeuich et eorum animalia et haere in Stagnum per portam exceptus hominibus armorum qui non recipiantur" (20. 3. 1415), Cons. Rog., I, 9. Na Nikolu Radivojevića bi se odnosilo i pismo: (6. 3. 1415), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 542-543.

⁷³¹ "de oferendo similiter Paul et Ratcho Costagnicich" ... "faciendo responsium literis Volzize, comitis Volchi, vouiode Braniuoi et comiti Radoslavi et ipsorum uxorem" (20. 3. 1415), Cons. Rog., I, 9.

nisu bili uz Tvrtka II. Krajem marta Dubrovčani su odgovarali i na pismo omraženog Hrvoja Vukčića,⁷³² koji je imao namjeru da uz Osmanlije dođe do svojih ranijih primorskih i dalmatinskih posjeda.⁷³³ On je iskazivao svoje staro prijateljstvo sa Dubrovčanima i zamjerao im što su imali neke planove sa njegovim gradom Omišom. Dubrovčani su ga prihvatili kao starog prijatelja i uvjerovali da njihove aspiracije prema Omišu ne postoje.⁷³⁴ Hrvoje je bio na drugoj strani, uz Pavloviće i Tvrtka II.

Dubrovčani su pratili nova kretanja Osmanlija u Bosni, ali o dešavanjima u unutrašnjosti, osim prepoznatljivih odraza u javljanju pojedinih subjekata iz Bosne, kao pripadnika dvaju tabora, nisu ostavili jasnih tragova, naročito ne o učešću Bosanaca u osmanskim akcijama koje su prelazile granice Bosne. Nije ostavljen trag ni o međusobnim obračunavanjima među Bosancima. Novi dolazak Osmanlija početkom aprila 1415. pokazuje da su živo bili zainteresirani za ta dešavanja.⁷³⁵ Već krajem aprila 1415. njima su se obraćali Pavle, sin Jurja Radivojevića i Sandalj Hranić, ali sadržaj njihovog obraćanja nije poznat.⁷³⁶ Uz sve moguće što se dešavalo u unutrašnjosti, Dubrovčani su podrazumijevali da je Sandalj mogao kontrolirati svoj posjed. Naime, Dubrovčani su mu se obraćali maja 1415. da im pomogne oko prikupljanja imovine jednog njihovog trgovca koji je umro u njegovom trgu Goraždu.⁷³⁷ Najvjerojatnije je već tada Sandalj morao prihvatiti da plaća Osmanlijama slobodu svoga posjeda.

⁷³² “responsonem faciendam literis domini ducis Charuoye” (21. 3. 1415), Isto.

⁷³³ U dubrovačkom obraćanju Korčulanima: “Nuper ad nostram noticiam peruenit non parum Turchorum multitudinem ad presens reperiri in partibus illis prope Sibenicum, et quasdam gentes esse in partibus Almisii et Craine, que gentes, si nullam forte obstaculum reperirent, transfretare possent ad insulis, quibus possent non parua damna inferre” (26. 3. 1415), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 248.

⁷³⁴ (25. 3. 1415), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 474.

⁷³⁵ “ob noua Turchorum existentium in partibus Bosne” (3. 4. 1415) Cons. Rog., I, 10v; “Prima pars est quod scribatur comiti Slani quod mittat vicecomites ad locam magior dubiosa, videlicet, unum ad unum locum et alium ad alium cum societate meliorum hominum contrate ut bona custodia fuit. Et quod ipsi vicecomites mittant frequenter nuncios et speculatores ad viam Bisce et locorum circauicinarum causa sciscitandi de nouis Turchorum”, Isto, 11.

⁷³⁶ “Prima pars est de dando libertate domino Rectori et minori consilio ad faciendum responsum literis voyuode Sandalium nunc lectis in presenti consilio rogatorum et etiam nuncio Paul condam Georgii Radiuoeuich” (29. 4. 1415), Isto, 13.

⁷³⁷ (23. 5. 1415), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 292.

Odnos Dubrovčana i Sandalja i uz neriješena pitanja izražavan je kroz čitav period u prijateljskom tonu i uz uvažavanja.⁷³⁸ U svjetlu gorućeg pitanja pomjeranja prometa, prije svega prometa solju, koje je ugrožavalo dubrovačku ekonomiju odnosi Dubrovčana i Sandalja Hranića i dalje nisu bili riješeni. To pitanje nije skidano sa dnevnog reda od maja 1414.⁷³⁹ Dubrovčani su se žalili Sandalju krajem 1414, kao svome 'bratu i građaninu' pozivajući se na brojne ranije bosanske ugovore, pa i njegove, koji su omogućavali da 'narod rusaški' slobodno trguje sa Dubrovčanima i od toga i sam ima koristi (*'da raste narod'*).⁷⁴⁰ Sandalju je stanje odgovaralo. Može biti da je imao trenutne koristi od ubiranja carine u Kotoru, gdje je promet preusmjeravan, ali zakone tržišta time je prilagođavao samo sebi što u cjelini nije moglo dugo ni trajati niti biti u interesu njegovih podanika. U slučaju skretanja prometa, naročito prometa solju, Sandalj nije popuštao ni naredne godine bez obzira što je bio pritiješnjen osmanskim prisustvom. Opet, možda baš i zbog toga. To je utjecalo i na druga pitanja koja su trenutno bila važnija Sandalju, prije svega na nabavku oružja, koje su Dubrovčani uz ustezanja ipak davali susjedu.⁷⁴¹ U promijenjenim okolnostima, u vezi sa prometom solju, augusta 1415. Sandalj će popustiti.

U odnosu na izvornim fragmentima popunjavanu, a u razvoju potpuno nejasnu sliku političkih prilika, godinu dana poslije prvog osmanskog upada, krajem juna 1415, stanje u Bosni ima sasvim drugačiju sliku. Bosna je postala

⁷³⁸ Vidi: Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranića kroz očuvana ćiriliska pisma 1409-1418.

⁷³⁹ (10. 5. 1414), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 288-289.

⁷⁴⁰ "властници господства ти заповѣдаю и ѿвѣркаяю народъ да не гредѣ ѿ наше мѣсто по свль ... ѿ въ видѣ народъ рѣсажъки ходилъ к ѿ Дѣрвовник на кѣплю по свль и по ино цю сѣ хотѣли ... да расте народъ нека иде слободно на кѣплю по свль и по ино како сѣ възда ходили", Isto, (5. 12. 1414), 291.

⁷⁴¹ "Prima pars est de dando libertate domino Rectori et minori consilio ad faciendum responsium litteris voyuode Sandalium super facto salis et vlacchorum" (5. 6. 1415), Cons. Rog., I, 17v. Nije usvojen prijedlog: "Prima pars est de offerendo dicto voyuode Sandali quod possit emere bombardam per ipsam postulatam vel facere fieri de nouo et ipsam extrahere et etiam sulfurem", već: "Secunda pars est de non respondendo aliquid super dicta petitione pro nunc", Isto; "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio faciendi excusationem ambasiatoribus voyuode Sandalis eo modo quo paruerit prefatis domino Rectori et minori consilio" (7. 6. 1415), Isto. Ipak, kasnije je dozvoljeno: "Prima pars est de de concedendo gratiam voyuode Sandali quod possit emere unam salmam sulfuris et unam bombardam qua iaciat lapidam circa librarum quinquam et ipsas res extrahere ad libitum suum" (17. 6. 1415), Isto, 19.

haračka zemlja.⁷⁴² Pitanje je ko je pristao na takvu poziciju. Po svemu sudeći kralj Tvrtko II.⁷⁴³ Kralj Ostoja i vojvoda Sandalj Hranić nalaze se u pozicijama u kojima je druga strana mogla likovati. Ostoja se, kao i ranije pred Tvrtkom II, održavao zahvaljujući zidinama u koje se sklonio, nadajući se pomoći od Sigismunda. Sandalj Hranić se otkupljivao skupim poklonima, dok je brat njegove žene Jelene, despot Stefan Lazarević, sve to mirno posmatrao u hladovini dobrih odnosa sa sultanom kojem je pomogao 1413.⁷⁴⁴ Prije toga, Sigismund je početkom februara 1415. davao nadu kralju Ostoji potvrdom njegovih privilegija,⁷⁴⁵ ali konkretni vojni potezi su izostajali.

Očekivana Sigismundova reakcija uslijedila je ljeta 1415, a koncentrirana je u Lašvi u presudnom susretu ugarske vojske i Osmanlija. Bitka je donijela i političko razrješenje nastalog previranja na tlu Bosne i susjednih zemalja.⁷⁴⁶ Ugarski poraz donio je preokret u globalnim odnosima. Sigismundov kišobran više nije sam pokrivaio Bosansko kraljevstvo. Osmanlije su, nadalje, počele da se aktivnije politički naslanjaju na Bosnu. Iako je od tada Bosna postala značajnijom interesnom sferom Osmanlija, u zemlji je došlo do naglog obrata naspram pozicija koje su iskazivane uz aktivnije osmansko prisustvo.

⁷⁴² “Que omne contrate sunt ad ipsorum obedienciam, dando tributum domino imperatore Theucrorum pro se conservando” (28. 6. 1415), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 250.

⁷⁴³ Dilemu postavlja P. Živković, nasuprot sigurnim viđenjima da je Bosna od 1415. nadalje haračka zemlja. Naime, poslije 1415. tribut se ne spominje, pojašnjenja su da se radi o ‘prekidima’, a prije će biti da je pitanje tributa još otvoreno. Bez obzira na činjenicu da se Tvrtko II. držao i održavao uz prisustvo Osmanlija i da je njegovim padom promijenjena politička situacija, učinjeni potezi mogli su predstavljati Osmanlijama izgovor kojim su mogli da ističu svoja prava, a vojni odnos i pozicija bosanskih vladara da odlučuju o pravnom shvatanju učinjenih poteza Tvrtka II 1415. I inače može da stoji da je samo Tvrtko II. kao vladar izišao u susret Osmanlijama, što potvrđuje vrijeme njegove druge vladavine. Uredi, **Ђирковић**, *Две године*, 33; **Спречић**, *Турски трибутари*, 35-36; **Živković**, *Tvrtko II*, 70.

⁷⁴⁴ “Rex vero Hostoia stat in suis fortiliiciis non audendo sumere fiduciam Theucrorum aliquo modo. Dominus vojvoda Sandal se bene habet erga fidelitatem serenitatis vestre exigando se a Theucris cum non parvis donis. Dominus despotus de Sclavonia est in bona prosperitate et pace cum Turcis per omnes suos confines” (28. 6. 1415), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 250.

⁷⁴⁵ “... illustrissimi principis Ozstoye regis Bosne ... eidem Ostoye regi Bozne uniuersa priuilegia et literas super quibuscunque castris, firtalitiis, possessionibus, bonis et iurabis sibi per nostrum celestudinem prout rex Hungarie datis et concessis sub sigillo imperiali approbare, ratificare et confirmare gratiosius dignaremur ...” (1. 2. 1415), *Isto*, 353.

⁷⁴⁶ Iscrpno u, **Ђирковић**, *Две године*, 33-38; **Živković**, *Tvrtko II*, 70-72; *Isti, Prvi sukobi*, 149-157.

Prije i u toku osmanskih upada i ratovanja razjedinjena vlastela ujedinila se poslije bitke u pokušaju da iznađe rješenje za budućnost Bosne. Ipak, svi nisu mogli biti pobjednici.

Politički obračun – ubistvo kneza Pavla Radinovića

Poziciju Tvrtka II, pa time i proosmansku orijentaciju, značajno je podupirao knez Pavle Radinović i njegov sin knez Petar, koji se sve više počeo isticati uz svoga oca.⁷⁴⁷ Dok se Hrvojevi motivi poziva Osmanlijama zadržavaju na razini procjene njegove trenutne neizvjesne situacije, koja bi se popravila uz pomoć Osmanlija,⁷⁴⁸ postavlja se pitanje kako je on zamišljao da politički trajnije preokrene situaciju u svoju korist. S Osmanlijama je skrenuo pažnju na sebe, odbacio Sigismundov pritisak, ali nije poznato šta je dalje planirao.⁷⁴⁹ On je ipak bio izvor početka svih promjena.⁷⁵⁰ Može biti da su se on i knez Pavle Radinović dogovorili o isticanju kralja Tvrtka II i zato dobili podršku Osmanlija. Kralj Tvrtko II nije mu mogao smetati. Pitanje je da li bi svoj položaj učinio stabilnim sa potpunom političkom orijentacijom prema Osmanlijama. Njegovi posjedi ipak su bili na drugom kraju Bosne u zagrljaju Sigismunda Luksemburškog i svakako je o tome morao voditi računa. Kao da je želio da se izmiri sa Sigismundom.⁷⁵¹ Ili je sve prepustio stihiji koju nije mogao kontrolirati, barem do pogodnijih okolnosti...

U svakom slučaju, izvori govore o jednom političkom ishodu kojim je završena osmansko-ugarska bitka i o brznoj promjeni političke situacije.⁷⁵² Tokom jula i augusta 1415. desile su se nagle promjene u kojima su na kraju stradali Pavlovići. Sve snage u Bosni, pri čemu su se izmirili i Hrvoje i Sandalj, bile su izmirene i okupljene oko kralja Ostoje pod osmanskim okriljem i u antiugarskoj orijentaciji.⁷⁵³ Tvrtko II otpao je iz svih kombinacija. Ni po

⁷⁴⁷ Ђирковић, *Две године*, 39-40; Џивковић, *Твртко II*, 73.

⁷⁴⁸ Ђоровић, *Хисторија*, 415.

⁷⁴⁹ Уреди, Џивковић, *Твртко II*, 70.

⁷⁵⁰ J. Radonić novo stanje je pratio u vezama Hrvoja i Tvrtka II što bi moglo stajati. S druge strane kneza Pavla je vezivao uz Sandalja i Ostoju, što se ipak nije dešavalo, Радоњић, *О кнезу, II*, 58-59; Ђирковић, *Две године*, 39-40.

⁷⁵¹ Ђоровић, *Хисторија*, 415.

⁷⁵² Ђирковић, *Две године*, 38-40.

⁷⁵³ "Bosna si e tucta quanta in una volunta contra li Hungari et che Sandal se a pacificato con

Osmanlijama nije bio vezivno tkivo oko koga bi se okupljala bosanska vlastela. Otuda i dalje ostaje u dilemi njegovo prisustvo kao osmanskog štićenika. Moglo bi se pomišljati i na osmansku diplomaciju, koja je pristala da legitimnost kralja Ostoje predstavlja i njihove interese, nasuprot Tvrtku II, koji je mogao biti predmetom daljnjeg međunarodnog, prije svega, ugarskog protivljenja. Svakako, 'on se morao povući nakon što je sultan priznao Ostoju za kralja', najvjerojatnije odlazeći Osmanlijama. 'Usamljeni Pavlovići nisu ga uspjeli dovesti na bosanski prijesto.'⁷⁵⁴ Među prvim ciljevima okupljene vlastele oko kralja Ostoje bio je jedinstven dogovor o osvajanju Srebrenice.⁷⁵⁵

Slijedeće zborovanje bosanske vlastele bilo je krvavo. Pod osmanskom pobjedom napravljeno jedinstvo 'prividno i neprirodno' pokazalo je svoju privremenost.⁷⁵⁶ Očevidac, dubrovački poslanik Ivan Gundulić opisao je stradavanje kneza Pavla Radinovića od strane Sandalja, kralja Ostoje i ostalih velikaša. U jednoj naizgled laganoj šetnji konjima, blizu mjesta Parena poljana kod Sutjeske, na Sandaljev znak, vjerojatno predviđen, sa izvlačenjem mača, velikaši su skočili na kneza Pavla i sina mu kneza Petra. Knez Pavle bio je ubijen, dok je njegov sin Petar zarobljen sa ostalim članovima njihove pratnje. Izvukao se, jedino, krstjanin Vlatko Tumarlić, koji se isticao u mirovnim inicijativama Bosanaca u bosansko-dubrovačkom ratu 1403.⁷⁵⁷

Prestravljenom dubrovačkom poslaniku Sandalj Hranić je objasnio da su u pitanju 'grijesi porodice Pavlović' prema ugarskom i bosanskom vladaru.⁷⁵⁸

Hervoie, et che imperador a lor conferma per lor re Hostoia" (6. 8. 1415), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 251.

⁷⁵⁴ Živković, *Tvrtko II*, 74.

⁷⁵⁵ (18. 8. 1415), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 250; Ђирковић, *Две године*, 38.

⁷⁵⁶ Ђирковић, *Две године*, 38.

⁷⁵⁷ (24. 8. 1415), Lett. di Lev., VII, 133v-134; Пуцић, *Споменици србски, I*, Примјетбе XVI-XVII; Тошић, *Писмо*, 359-360; Динић, *Из Дубровачког архива, III*, 186. Uporеди, Perojević, *Povijest*, 446-447; Ђирковић, *Две године*, 38-39; Isti, *Историја*, 243-244; Živković, *Tvrtko II*, 72-73; Čošković, *Krstjanin*, 28-31; Tošić, *Vojvoda*, 37-40.

⁷⁵⁸ "Possa siando bonaza caualcai a voiuoda Sandal et lui me aue a dir credesti veder questo echo per la grazia de Dio io fazo et seguio il stil de zustizia come voi signor de Ragusa fate ... cosi io con altri fedel Bosignani fazo, dicendo molta colpa contra padre et fiol inuerso la maesta del re de Hongaria et contra reame de Bosna" (24. 8. 1415), Lett. di Lev., VII, 134. Sandalj je iskoristio priliku i prenio poruku Dubrovčanima o međusobnim problemima koji su opterećivali njihove međusobne odnose (skretanje trgovine i pitanje njihovih intervencija oko Konavala na ugarskom dvoru) i izjavio da i dalje razvija dobrosusjedske odnose s njima, Isto, 134-134v.

Prougarsku struju, uz kralja Ostoju držao je Sandalj. Ona je odnijela prevagu, jer je, izgleda, i Hrvoje bio skloniji tome da se vrati u Sigismundovo okrilje. Njegova pasivnost, izostajanje sa zasjedanja sabora u Sutjesci i nastalom obračunu prije bi išla u prilog tvrdnji da je i on sam odobrio kažnjavanje Pavlovića, koji nisu htjeli da se vrate pod Sigismundovo okrilje. Sandalj se svakako predstavio kao glavni kreator povratka Sigismundu Luksemburškom. Pitanje je zašto se Sandalj nije založio za svoga susjeda i dugogodišnjeg saveznika i prijatelja. Izrasli antagonizam i jaz bio je zaista velik kada se on odlučio na ovakav korak. Mada ne znamo u kom kontekstu, bit će da je tačno da 'neki od bosanskih gospodara su želeli i da prečiste račune iz prethodnih godina.'⁷⁵⁹ Prema jednom dijelu Sandaljevog obraćanja Ivanu Gunduliću moglo bi se reći da su odnosi bosanskih velmoža Pavlovića i Kosača, pogoršani i dovedeni u odnos otvorenog neprijateljstva od ubistva kneza Pavla, svoj izvor imali i u ranijoj različitoj, neusklađenoj, suprotstavljenoj, konavoskoj politici vojvode Sandalja i kneza Pavla.⁷⁶⁰ Pavlovići, po Sandaljevim riječima i otac i sin, nisu htjeli prihvatiti ovakav neočekivani ishod i doživjeli su u ovom političkom razračunavanju trenutačni krah. Knez Pavle Radinović bio je neoprezan i platio je to glavom.⁷⁶¹ Direktno, Sandalj Hranić se riješio i drugog takmaca među najvećim velmožama u Bosni svoga vremena.

Sandalj Hranić – haračar?

Na pitanje od kada je Sandalj Hranić počeo plaćati tribut Osmanlijama nedostaju precizni odgovori. Najvjerojatnije, upravo stoga što ta linija i nema svoj kontinuitet. Uzima se da su pokloni kojima se Sandalj otkupljivao tokom osmanskih provala i političko razrješavanje poslije pobjede Osmanlija u sukobu sa Ugarskom 1415. označavaju i vrijeme od kada je Sandalj počeo plaćati tribut Osmanlijama.⁷⁶² U svom polazištu to bi moglo stajati. Naročito poslije osmanske pobjede nad Ugarskom i okupljanjem Bosanaca pod Osmanlijama u svjetlu novog stanja. No, već poslije krvavog obračuna sa Pavlovićima na Parenjoj poljani kod Sutjeske situacija je bila izmijenjena. Sandalj je odbacio veze sa Osmanlijama. Vazalne obaveze prema Osmanlijama

⁷⁵⁹ Ђирковић, *Историја*, 243.

⁷⁶⁰ (24. 8. 1415), Lett. di Lev., VII, 134; Kurtović, *Pokušaji*, 75.

⁷⁶¹ Ђирковић, *Две године*, 40.

⁷⁶² Спречић, *Турски трибути*, 40-41. Uporedi, Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 26.

bile su privremeno rješenje na koje je Sandalj morao pristati. Događaji su ga opet približili Osmanlijama 1418, ali ovoga puta je uistinu njegov odnos prema Osmanlijama postao tributaran i vazalan i ostao trajan u tom svojstvu.

Reakcija Pavlovića

Ubistvo kneza Pavla, pripisivano kralju Ostoju i Sandalju, po reakciji Pavlovićih sinova ipak ukazuje da je jedino Sandalj važio za krivca.⁷⁶³ Načeti Pavlovići vrlo brzo su se snašli i uz pomoć Osmanlija izvršili su jak pritisak na Sandalja. Može stajati da su ubice kneza Pavla pogriješile što porodicu Pavlovića nisu zatrli u potpunosti, no bit će i da su bili milostivi što to nisu uradili.⁷⁶⁴ Na nečemu su bazirali tu svoju milost. Na kraju, valjda su smatrali da su smrću kneza Pavla neutralizirali aktualnu opasnost po njihove političke ciljeve. Na Osmanlije se, kao direktno ugrožene potezima bosanske vlastele, moralo računati. Oni donose težinu reakciji Pavlovića. Opasnost je došla u jesen. Početkom oktobra ljudi porodice Pavlovića sa područja Trebinja, Ljubiša i Vukosav Poznanović, osjetili su nesigurnost, izrazili je Dubrovčanima (ЕТО ВИДИТЕ И ЧЪКТЕ ШТО СЕ ЧИНИ МЕГЮ ОВОМЪ ГОСПОДОМЪ), tražili i dobili od njih azil.⁷⁶⁵ Time prije pomišljamo na osmansku nego na reakciju porodice Pavlovića. Početkom novembra i Sigismundu je usput spomenut dolazak Osmanlija u Bosnu.⁷⁶⁶ Zbog opasnosti od Osmanlija Sandalj Hranić je već novembra 1415. bio prinuđen da traži od Dubrovčana azil za svoju suprugu.⁷⁶⁷ Početkom decembra 1415. Osmanlije su iščekivane i na dubrovačkim

⁷⁶³ Prije će biti da je Sandalj nagovarao kralja Ostoju i da su njegovi motivi za razračunavanje sa Pavlovićima bili veći nego oni kralja Ostoje. Uporedi, **Ђирковић**, *Историја*, 243.

⁷⁶⁴ Uporedi, **Ђирковић**, *Историја*, 244; **Živković**, *Tvrtko II*, 74.

⁷⁶⁵ “Ћъ владѣщаго град Дѣрвоника ... Любиши Богданчику и Вѣлкосавѣ Познановику поздравакнѣк, развѣсмѣо цю намъ писасте а говоре властеле ето видите и чѣкте што се чини мегю овомъ господомъ просе ако ви вамъ до неволк да морет к намъ њ наше мѣсто привѣќки и сѣхранит се и за то да ви ѡпишемѣо ... морете слободно доити” (3. 10. 1415), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 410. О Poznanovićima, **Динић**, *Хумско-требињска властела*, 47-48; **Тошић**, *Требињска област*, prema registru. Неће бити да су им apostrofirano Dubrovčani s prijekorom govorili, kako je to navedeno u, **Ђоровић**, *Хисторија*, 418.

⁷⁶⁶ “per aduentum Turchorum in Bosna” (6. 11. 1415), **Radonić**, *Dubrovačka akta*, I/1, 246; **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 253.

⁷⁶⁷ U drugoj polovini novembra 1415. Dubrovčani su odobrili Sandalju da može kupiti za svoj novac 50 starija žita: “de dando voyuode Sandali staria quinquaginta millei iuxta petitio-

granicama.⁷⁶⁸ Pomoć od Osmanlija ovoga puta tražili su Pavlovići. Oni su zajedno sa Osmanlijama svoj napad na Sandaljev posjed demonstrirali tokom 1416. i 1417, naročito na području Konavala, koje su preuzeli uz pomoć Osmanlija.

Demonstraciju nove snage sinova kneza Pavla, kneza Petra i kneza Radoslava Pavlovića uz Osmanlije osjetili su i Dubrovčani. Februara 1416. žalili su se knezu Radoslavu Pavloviću, koji je sa Osmanlijama na granici sa Dubrovačkom republikom uznemiravao i pljačkao Dubrovčane.⁷⁶⁹ Za to su se obraćali i njegovom starijem bratu knezu Petru, kada su u martu župan Đurađ i Stjepan Miloradović sa Osmanlijama ponovo činili napade na Dubrovčane.⁷⁷⁰ Očito je da su braća Pavlovići uz pomoć Osmanlija već tada bili ovladali cjelokupnim posjedom Konavala, koje je bilo i najranjivije područje u odnosima Pavlovića i Kosača. Konavli su od 1391. bili podijeljeni na specifičan način, podjelom zavisnih ljudi, tako da je posjedovna struktura dviju porodica u Konavlima u potpunosti bila izmiješana.⁷⁷¹ Iako u polazištu trusno područje, ono je takvim egzistiralo od 1391. bez poznatih problema, sve do ovog sukoba kada su Pavlovići uz pomoć Osmanlija ostvarili prevlast.

U međuvremenu je umro Hrvoje Vukčić Hrvatinić, tako da se dijelom i postavlja pitanje kakav je eventualno stav zauzimao u cjelini o sukobima

nem suam pro denariis suis” (21. 11. 1415), Cons. Rog., I, 29. Krajem mjeseca tražio je i dobio prijevoz do Dubrovnika za svoju ženu: “de offerendo nuncio et ambassiatori domini voyoude Sandalis paregium pro accipiendo uxorem suam pro conducendo eam Ragusium ... si ipa volet aufugere a Teucris” (29. 11. 1415), Isto, 29v.

⁷⁶⁸ (4. 12. 1415), Isto, 30. I vlastela Nikolići tražili su azil od Dubrovčana (5. 12-16. 12. 1415), Isto, 30-31.

⁷⁶⁹ “Prima pars est de mittendo unam personam ad Radoslaum Paulouich propter nouitates quas faciunt sue gentes” (14. 2. 1416), Isto, 36v; „usque ad Canale, Tribigna aut Papauam ubi repperire potueris dictum Radoslaum“, Isto.

⁷⁷⁰ “de scribendo una litera conte Petar super facti predicti” (23. 3. 1416), Isto, 40; “КНЕЖЕ ПЕТРЕ ВАШЕ БРАТЬ КНЕЗЪ РАДОСАВЪ БИЛЪ КЪ С ВОЙСКОМЪ ЦЕБЪДЪ НА МЕГИ НАШЕГА ПРИМОРЈА ... АВО СЪДИ КНЕЖЕ ДОИДОШЕ ИЗЪ ДОЛЪ ДРЪГЕ ВАШЕ ВОЙСКЕ КОИ ПОТЪРЪШЕ ДОЛЪ СЛИВНО И СТАШЕ НА МЕГИ НАШОИ 8 ПРИМОРЈЕ А КЕ8 ПЪДЪ НИМИ ЖЪПАНЪ ГЮРАГЪ И СЪТЪПАНЪ МИЛОРАДОВИКЪ И Ш НИМИ ТЪРЪЦИ” (23. 3. 1416), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 530. Dubrovčani šalju knezu Petru i pismo kojim je Petrov čovjek župan Đurađ ultimativno prijetio Dubrovčanima, Isto, 531. Početkom aprila odlagali su raspravljanje u vezi sa knezom Petrom Pavlovićem: “Prima pars est de induciendo super facto comitis Petri Paulouich usque ad prima noua” (4. 4. 1416), Cons. Rog., I, 41v.

⁷⁷¹ Iscrпно, Капетанић, *Podjela*, 9-31.

između Pavlovića, Sandalja i Osmanlija.⁷⁷² S obzirom da je već početkom 1416. Grgur Nikolić uspostavio neke carine koje nisu postojale, čini se da je i on opet koristio nastalu situaciju, stojeći kao i ranije uz Pavloviće.⁷⁷³ Nije poznato koliko je sukob Pavlovića, pojačanih Osmanlijama, i Sandalja Hranića zahvatio ostala područja i ostale subjekte u Bosni. Oktobra 1416. Dubrovčani su javljali Sigismundu da je među vlastelom u Bosni nastalo veliko ('smrtno') neprijateljstvo nakon smrti kneza Pavla Radinovića, a da su čak i Osmanlije poslale svoje glasnike da pokušaju posredovati. Dimenzija sukoba ne pokazuje se u jasnim konturama. Sam kralj Ostoja bio je u opasnosti. Čini se da su razne podjele nastajale upravo na liniji glavnog sukoba između Pavlovića i Sandalja Hranića, na onim političkim stajalištima na kojima nije uspio opstati knez Pavle Radinović augusta 1415. i da su se u trenutnom sukobu svi nastojali osigurati.⁷⁷⁴ Presudno miješanje Osmanlija imalo je mogućnosti da izmiri bosansku vlastelu. Najvjerovatnije je da je ponovo osmanski politički izraz smetao pomirenju. U Bosni su i dalje postojale jake snage koje nisu htjele veze sa Osmanlijama, bez obzira na njihov jak utjecaj i političku riješenost koja je prešla razinu njihovih najamničkih i pljačkaških upada. Očito, pored kralja Ostoje, među takvima je bio i vojvoda Sandalj Hranić.

⁷⁷² "de scribendo unam litteram ad dominam Helenam uxor olim Chruoye super factis Almisiensium" (1. 4. 1416), Cons. Rog., I, 41.

⁷⁷³ "кнезъ Гръгѡрѡ Вѣлькосаликю ... и прѣво писасмо ... како чѣсмо да си поставиль новѣ прѣво никѣда не бивѣшѣ царинѣ пѣдѣ стонѡмѣ молекѣ како приателѣ да тогаи не бѣде, а сѣди нашѣ приателю ти намѣ ѡписѣкшѣ крѣ си поставиль царинѣ на Заблаткѣ, а врѣхѣ твоихѣ лѣдди, а ѡѣ нашѣхѣ ништор не ѡзимашѣ" (17. 1. 1416), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 538; "respondendi ambaxiatoribus Gregorii Nicolich super facto dohane nouiter impositae per dictum Gregorium ostendendo per illas res omnes que sibi videbuntur quod dicta dohana non debet esse" (1. 2. 1416), Cons. Rog., I, 34v. Ovaj problem će biti konačno riješen ukidanjem carine 1418, u vrijeme kada se izmire Kosače i Pavlovići.

⁷⁷⁴ "Inter barones de Bosna est maxima et mortalis inimicia propter mortem olim comitis Pauli. Et hac de causa Crixia Teucer miserat duos suos nuncios pro tractanda pace inter barones predictos, pro qua facienda ordinata fuit collatio omnium dictorum baronum; que collatio siue adunacio non potuit ad effectum perduci, quia ipsi barones non confidunt se ipsis iniuicem. Et fertur, quod in collacione predicta ordinatum et contratum fuerat, quod rex Ostoia et comes Dragissa Dignicich capentur et ligantur. Quod cum ipsi Ostoia rex et comes Dragissa centirent, nocte proxima aufugerunt de collacione predicta, et propterea regnum Bosne stat in maximo conflictu et diuisione. Rex vero Hostoia cepit uxorem suam Ielenizam, olim uxorem Creuoie, facto diuorcio cum uxore prima ..." (12. 10. 1416), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 261; Динић, *Сабор*, 29; Ђирковић, *Историја*, 245.

No, naredne 1417. godine Ostoja je promijenio tabor i predodredio buduća dešavanja u jedinstvenom stavu bosanske vlastele.⁷⁷⁵ Došlo je do pomirenja između Pavlovića i Ostoje. Kralj Ostoja je očuvao tron. Najvjerovatnije je da su Pavlovići tada dobili mnoge privilegije, počasti i regalije koje njihov otac nije uspio priskrbiti porodici.⁷⁷⁶ Svi relevantni politički subjekti u Bosni bili su usmjereni na jednu stranu: svi su se okrenuli protiv Sandalja.⁷⁷⁷

Krajem marta 1417. Dubrovčani su za Sigismunda imali informacije o stanju na svojim granicama. Bosna je poslije smrti kneza Pavla bila u velikom ratu u kojem su stradali mnogi krajevi, naročito u dubrovačkom susjedstvu. Konavli, koje su nekoć tražili, popaljenih i opustošenih sela, nalazili su se u rukama kneza Petra, neprijatelja vojvode Sandalja.⁷⁷⁸ Sandalj je bio pritiješnjen. Pavlovići su preko Trebinja i Konavala pritiskivali i Dračevicu,⁷⁷⁹ ali se on ipak nije ni tokom 1417. pridružio proosmanskoj struji. Augusta 1417. vojvoda Petar Pavlović izgradio je cisternu u gradu Sokolu u Konavlima, u kojem su nešto ranije vlast dijelili Pavlovići i Kosače.⁷⁸⁰ Svjedočanstvo o brzim izmjenama na području Konavala od vremena smrti kneza Pavla pa do dominacije Petra Pavlovića u Konavlima (*tempore quo Petar dominabatur*

⁷⁷⁵ Бирковић, *Историја*, 245-246.

⁷⁷⁶ Izgleda da su Pavlovići tada dobili vojvodsku titulu: "Prima pars est de concedendo voyuode (prekriženo: *comiti*) Petro Paulouich tractam bladorum" (21. 2. 1417), Cons. Rog., I, 63; Kurtović, *Neke dileme*, 305-323.

⁷⁷⁷ Šunjić, *Bosna*, 145.

⁷⁷⁸ (31. 3. 1417), Lett. di Lev., VI, 25v; Пуцић, *Споменици србски*, I, Примјетбе XVIII; (31. 3. 1417), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 284.

⁷⁷⁹ Dubrovački poslanici kod vojvode Petra Pavlovića (Andrija Vučetić i Nikola Gučetić) imali su naredbe i uputstva: "quod dicti nobiles non transeant Canale, Tribigne et Draciuisse pro eundo ad dictum voiiodam" (10. 5. 1417), Cons. Rog., I, 73v; "Prima pars est de visitando voiiodam Petar in Canali, Drasiuiza et Tribigna usque ad flumen" (10. 5. 1417), Con. Maius, I, 70. Uputa: "voi vene dobiate andare et trouare el dicto voiioda Petar la che sentirete chel sia, non passando le contrade de Canal, Tribigna et Drazeuiza" (12. 5. 1417), Lett. di Lev., VI, 29. U istom pismu uputa je bila: "Ma caualcando lui a Drazeuiza per dar guasto et guerregiare se possete romagnire in Canale ad aspetarlo piu ne piaceua", Isto, 29v. Prema navedenom, u slučaju Dračevice radi se o granicama do kojih je Pavlovićev prodor dosegao.

⁷⁸⁰ "Magister Anthonius a Voltis et Vincentius eius filius ... promiserunt super se ... fabricare unam cisternam ... in castro Sochol in Canale ser Johani Lampre de Zreua nomine voyuode Petri" (23. 8. 1417), Div. Canc., XLI, 154.

tote terre Canalis)⁷⁸¹ ilustrira i primjer Perkinog Sela u Konavlima, oko kojeg je vođena rasprava početkom 1419. na inicijativu vojvode Sandalja, koji je htio povratiti navedeno selo.⁷⁸²

Sandalj Hranić – osmanski vazal

Kralj Ostoja postao je predvodnikom pritiska provodeći vrijeme u Sandaljevom Blagaju i nalazeći se u Humu kao faktor koji je preuzimao Hrvojevu poziciju u ingerencijama zapadnog Huma.⁷⁸³ Uzima se da je njegova namjera bila da ojača kraljevsku vlast.⁷⁸⁴ To mu, prema rezultatima, nije bila jaka strana u ranijim vremenima. No, mogao je to samo uz osmansku pomoć i prije će biti da je preuzeo obaveze da izmiri velikaše nego da savlada Sandalja.⁷⁸⁵ Svakako se pokazalo da u tom cilju nije okupio snage koje bi to mogle učiniti. Kada se iscrpe snage,⁷⁸⁶ postat će i Sandalju jasno da se od nekih neminovno-

⁷⁸¹ (23. 2. 1419), Liber maleficiorum, II, 297.

⁷⁸² Jedan od svjedoka bio je Ratko Popović, ranije Sandaljev čovjek, a koji je sa kupoprodajom Konavala Dubrovčanima priznao dubrovačku vlast, (2. 3. 1419), Isto; **Динић**, *Дубровчани*, 142-143. Ivan Lampre Crijević, nije prisvojio nego je dobio Perkino Selo od Petra Pavlovića, **Tošić**, *Vojvoda*, 42.

⁷⁸³ Privilegij braći Vukačić, (prije 22. 7. 1417), **Ljubić**, *Listine*, VII, 240-241. Uporedi i, Isti, IX, 433-434. Ne radi se o privilegiju datom porodici Radivojevića, niti su Vukačići (ne Vukčići) 'iz porodice Radivojevića', niti su u pitanju 'nasljednici Vukića Radivojevića', niti sukobi Radivojevića protiv Sandalja mogu stajati u vezi sa spomenutim privilegijem bez dodatnih uporišta, kako je to dato u, **Perojević**, *Povijest*, 450; **Ђоровић**, *Хисторија*, 419-420; **Анчић**, *Политичка структура*, 76; **Tošić**, *Vojvoda*, 43. Uporedi, **Ђирковић**, *Русашка госнода*, 13; Isti, *Народ*, 27-28; **Џошковић**, *Црква bosanska*, 123.

⁷⁸⁴ **Ђирковић**, *Историја*, 246.

⁷⁸⁵ Dubrovčani u pismu za Sigismunda: "De nouis Teucrorum: ad presens nullus exercitus est in regno Bosna aut Rasie, quia eorum imperator est occupatus Salonichi circa obsidionem fratris ipsius, qui erat in Vlachia ..." (25. 12. 1416), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 265.

⁷⁸⁶ Sandalj se kod Dubrovčana snabdijevao živežnim namirnicama: "de portando ad maius [consilium] de concedendo domine Jele uxor voyuode Sandalium quod possit emere in Ragusii et extraferre staria L furmenti et staria XXX ordey et extrahendo per totium menssem junii" (24. 4. 1416), Cons. Rog., I, 46v; (17. 12. 1416), Con. Minus, I, 99; "de portando ad consilium maius pro fatiende gratiam voyuode Sandalio quod possit emere super denariis in fondego nostro 50 sextarios frumenti et quinquaginta ordey soluendo datium consuetum non obstantibus aliquibus ordinabis in communi loquentibus (29. 12. 1416), Cons. Rog., I, 58v. Kada je odobreno za Jelenu, aprila 1416. dato je odobrenje i za njenog sina Balšu III, Sandaljevog saveznika, da može izvesti 200 starija žita koje će Dubrovčani prevesti "cum barcis nostris", a za oružje mu je

sti ne može više bježati. U Bosni je bio sam. Opravdano se uzima da je to bila najniža tačka do koje je veliki vojvoda pao u toku čitavog života.⁷⁸⁷ U odnosu između Bosne i Osmanlija Sandalj je bio zadnja prepreka.

Promjena situacije uslijedila je 1418. Sandalj je uz pomoć Osmanlija razriješio nesuglasice s Pavlovićima. Teško je znati kada i kako se sve to desilo. Teško je zamisliti da se to desilo bez sabora i bez jedinstvenog izraza velikaša u Bosni. Najvjerovatnije prije kraja 1418. utanačeno je novo stanje u kojem je došlo do završetka sukoba Pavlovića i Sandalja. Može biti da je u vezi i sa smrću kralja Ostoje.⁷⁸⁸ Neprijateljstva su prestala, Pavlovići su povratili zauzete pozicije u Konavlima, a vjerovatno i na drugim mjestima ukoliko su ih bili ugrozili. Sandalj je prihvatio osmansku orijentaciju i od 1418, uz Sigismunda postao je i vazal osmanskog sultana. Morao je priznati i dostignuća koja su Pavlovići osigurali u vezama s kraljem Ostojom. Čini se da je tek tada usvojena preraspodjela učešća u ranijim kraljevskim carinama i da su Pavlovići dobili dio carine u Drijevimama, a Sandalj u Olovu. Bez obzira na brojna iskazivanja obnavljanja prijateljstva i dobrosusjedstva, između ostalog i skorog orođavanja dviju porodica, jednom zatrovani međusobni odnosi Pavlovića i Kosača ostavili su trajne tragove u rivalstvu. U sukobu s Pavlovićima Sandalj je imao i očekivanu vojnu pomoć od Balše III, o čemu svjedoči jedno dubrovačko pismo iz aprila 1423, kojim se odobrava Radivoju Medoševiću iz Dračevice dolazak u Dubrovnik. Ono pokazuje i da su obje strane, i Pavlovići i Kosače, mogle izvući pouku iz zajedničke uprave u Konavlima, gdje je varnica na jednoj strani izazivala međusobne štete.⁷⁸⁹ U mirnijim vremenima te procjene i izvučeni potezi kupoprodaje s Dubrovčanima obuhvatit će dobar dio vremena u odnosima Pavlovića i Kosača. Kraj sukoba Pavlovića i Kosača označava i završetak dugotrajnih vojnih sukoba među vlastelom u Bosni i, pored egzistirajućih rivalstava, nastaju mirnija vremena.

odobreno da ga slobodno može kupiti u gradu, (24. 4. 1416), Isto, 46v.

⁷⁸⁷ Бирковић, *Историја*, 246.

⁷⁸⁸ Регојевић, *Ровјест*, 447-451; Ђоровић, *Хисторија*, 420; Бирковић, *Историја*, 246-247; Џивковић, *Твртко II*, 74-76.

⁷⁸⁹ (19. 4. 1423), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 6.

**Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranića kroz očuvana
ćiriliska pisma 1409-1418. (Стојановић, Повеље и писма,
I/1, 276-292)**

datum	obraćanje i spominjanje	upotrijebljeni atributi (počasti i titule)				
5. 8. 1409.	Славномъ и велможномъ господинъ Сандалю по милости вожиом великомъ вокводи рѣсага босанскога	slavni i vel- možni	gospo- din	po milosti božijoj	veliki vojvoda	veliki vojvoda rusaga bosan- skoga
28. 4. 1411.	Славномъ и велможномъ господинъ Сандалю миро- стию вожиомъ великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	milošću božijom	~	~
11. 9. 1411.	~	~	~	~	~	~
23. 10. 1411.	~	~	~	~	~	~
4. 1. 1412.	~	~	~	~	~	~
12. 10. 1412.	Славномъ и велможно- мъ господинъ великомъ вокводи Сандалю	~	~		~	
18. 10. 1412.	Славномъ и велможномъ господинъ Сандалю миро- лостию вожиом великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	milošću božijom	~	veliki vojvoda rusaga bosan- skoga
11. 11. 1412.	Славномъ и велможно- мъ господинъ великомъ вокводи Сандалю	~	~		~	
15. 12. 1412.	Славномъ и велможномъ господинъ Сандалю миро- лостию вожиом великомъ вокводи рѣсага босанскога	~	~	milošću božijom	~	veliki vojvoda rusaga bosan- skoga
24. 7. 1413.	~	~	~	~	~	~
10. 5. 1414.	~	~	~	~	~	~
18. 5. 1414.	~	~	~	~	~	~
5. 12. 1414.	~	~	~	~	~	~
23. 5. 1415.	~	~	~	~	~	~
8. 11. 1418.	~	~	~	~	~	~

V.
STABILNIJA VREMENA 1419-1435.

Za razliku od starijih i tada već legendarnih vremena, prepunih brzo-pletih ratnih događanja, zavjera i unutrašnjih neprijateljstava u kojima se Bosna teškom mukom kretala između moćnih vladara Ugarske, Ladislava Napuljskog, Sigismunda Luksemburškog, Venecije i nove snage, Osmanlija, Sandalj Hranić je u drugačijim konstelacijama nastavio svoju vladavinu dvadesetih godina XV st. Doživljavao je uspjehe i neuspjehe, preživio vrijeme u kojem se mačem krojila sudbina i na kraju takvih vremena, prepoznajući novo doba, izbjegao uništavanje. Ostavši jedinim velmožom staroga kova, nije se rukovodio idealima koje je vrijeme odnijelo sa sobom i sam je napustio stara vremena. Bez velikih prijatelja i srčanih suparnika, hercega Hrvoja Vukčića⁷⁹⁰ i kneza Pavla Radinovića, bez ambicioznih vladara u borbi za jačanje centralne vlasti, predvodništva i osvajanja, te s primirenim susjedima Ugarskom i Osmanlijama, prilagodio se novim prilikama u kojima su diplomatska sredstva bila u inicijativi. Njegov prvi komšija, vojvoda Radoslav Pavlović, s kojim je imao dosta muka zbog njegovih želja i poteza da dostigne njegovu razinu moći i slave, nije mu predstavljao opasnost, ali je bio i ostao

⁷⁹⁰ Sandalj je preko Dubrovčana bio dobro informiran o Hrvojevim nasljednicima: “Di nouvelle che direte a Sandagl. El venne in questi di Volcho messo et zentiluomo di quelli di Blagai, che dice parti de Buda circa li ultimi di zenaro et venne per parte de le figluole de Balsa figlo che fu del ducha Cheruoye per domandare la casa et possessioni de Cheruoi, la quale non sapeuamo doue fusseno et ino semo informati che una e in Bosna et l'altra in Cheruatia. Et cosi le auemo acceptata la lor peticion et rendude le dicte possessioni et intrade perche ci volemo ricordare della amista vechia dei passati ancora nelli discendenti et mantegnire fede et amista et in vita et in morte come sono usati di fare” (1. 3. 1423), Lett. di Lev., VIII, 152. To su Balšine kćerke Dorotheja i Katarina, koje će kasnije uživati popola prihode svoga djeda Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Рудих, *О кући*, 353-369.

problemska veza, poput mlađeg brata koji nije uvijek bio poslušan. Zapravo, Sandalju je jedini istinski suparnik bio vladar, kralj Tvrtko II Tvrtković. No, s njim je našao zajednički jezik u brojnim pitanjima, tako da iskrice političkog nezadovoljstva međusobnih poteza nisu nikad prerastale u oružane sukobe. Iako osamostaljen, ekonomski stabilan, svoju samostalnost do nivoa zasebnog izvora hijerarhije Sandalj nije nalazio kao rješenje, niti je tom cilju težio. U kompleksnom susjedstvu Osmanlija i Ugarske to je bila iluzorna pomisao bez podrazumijevanja krvi i dugotrajnih nemirnih i nestabilnih vremena. Sandaljeva vjernost bosanskoj kruni i izostajanje političkog separatizma onemogućavala su vladaru da pogrešnim potezima dovodi u pitanje najjače nosioce njegovog kraljevstva. Vladar i velmoža u dvostrukom vazalstvu Ugarske i Osmanlija nisu imali otvorena neprijateljstva. Radije su složenim vazalnim okvirima pokušavali održavati stabilnost među ostalom vlastelom.

Kao političar, Sandalj se i od ranije dobro snalazio. Ta iskustva pretočio je u uspješno prilagođavanje novim vremenima. Ambicije je zaustavljao na razini svoga posjeda i mogućnostima koje mu je odnos snaga među seniorima dopuštao. Nije stvarao neprijatelje među susjedima, niti je napuštao okvire centralne kraljevske vlasti. Tako je uspio očuvati, razviti i učvrstiti stečene pozicije. Njegovi raniji uspjesi u borbi za očuvanje, proširivanje i učvršćivanje posjeda sada su proizvodili rezultate u kojima je u potpunosti mogao uživati. Realne i dugoročne računice postale su njegove glavne vodilje. Jakih protivnika u Bosni nije imao, a svojim ponašanjem utjecao je i na druge koji su u novim okolnostima u njegovom ponašanju gledali idealnog predvodnika u mirnijim vremenima. Očito se tom ambicijom i Sandalj zadovoljavao. U sjeni svih događanja koja su obilježila drugu deceniju XV st., najviše je bio zaokupljen konavoskim pitanjem. Ono je najduže odražavalo unutrašnju i vanjsku politiku Bosne, kralja, Pavlovića i Kosača u ovom periodu. Na kraju je dovelo do rata koji je dobio šire međunarodne okvire i razbio deceniju mira u koju je Bosna slasno utonula. Iskusni vojvoda prišao mu je kao arbitar demonstrirajući u svojim zrelim godinama kako diplomatska inicijativa političara može izvući korist i u takvim situacijama. Svijet napušta u radnoj atmosferi, do kraja života držeći u svojim rukama sve konce političkih kretanja na svome posjedu. Nalik svome stricu Vlatku Vukoviću, Sandalj svome sinovcu Stjepanu Vukčiću ostavlja u amanet da među prvim potezima u svome predvodništvu, kao i on, vodi borbu za očuvanje naslijeđa.

Prodaja Konavala Dubrovčanima

‘Dobar posao i na jednoj i na drugoj strani’

O motivima i razlozima kupoprodaje Konavala u politici Sandalja i Dubrovčana i dalje stoji niz otvorenih pitanja. Naime, Sandalj nije bio pritiješnjen finansijskom oskudicom koja bi ga motivirala na brzopletu prodaju. Uz pomoć Osmanlija, riješio se i pritiska porodice Pavlovića, nasrtljivih suvlasnika Konavala, koji su u proteklom sukobu ugrožavali uživanje toga posjeda. Kvalitet posjeda Konavala i dalje je bio značajniji strateški interes Dubrovčanima nego sreća njegovim posjednicima. Iz sukoba s Pavlovićima Sandalj je bio u prilici da izvuče pouke o zajedničkom vlasništvu nad Konavlima. Po svemu sudeći, Konavli su izgubili dotadašnji značaj u strukturi Sandaljevog posjeda i on je bio spreman da ga što bolje unovči pred zainteresiranim kupcima.⁷⁹¹ Dugogodišnja dubrovačka težnja za teritorijalnim proširivanjem time je dobila povoljnu okolnost u kvaliteti koja do tada nije postojala, u činjenici da je Sandalj bio spreman na kupoprodaju.⁷⁹² Sandaljeva primorska politika imala je ograničenja, stalnu dubrovačku suzdržanost i mletačku zatvorenost, koja je pokrivala i razvijeni primorske sredine nego što je bila njegova. Odlukom o prodaji svoga dijela Konavala Sandalj je namjeravao zatvoriti svoje ambicije u primorju. Izborom Dubrovnika, za razliku od Venecije, računao je na veću korist. Dva susjeda su time zaista napravili čvršće prijateljske veze, kojima je zaliječeno neuspješno dugogodišnje nadmudrivanje. Naravno, uvijek je bilo problema na drugim stranama, ali sredstva za njihovo rješavanje bila su diplomatska.

Razgovori o kupoprodaji Konavala najvjerojatnije su bili pokrenuti već krajem 1418. Na njih upućuje odluka Dubrovčana s kraja oktobra 1418. da pošalju jednog vlastelina kod Sandalja s poklonom u iznosu od 150 dukata.⁷⁹³ Takva darivanja premašuju uobičajene konvencionalne odnose dvaju susjeda i izraz su otvorene potpore riješenosti velmože da usreći dubrovačke ambicije. Već u prvoj polovini novembra Dubrovčani su se dogovarali oko

⁷⁹¹ Kurtović, *Motivi*, 103-120.

⁷⁹² Pregled literature o problematici bosansko-konavoskih odnosa, Isti, *Noviji radovi*, 189-196.

⁷⁹³ “de mittendo ambasiatam nostram ad voiuodam Sandalium”; „de mittendo unum nobilem”; “pro donando voyuode Sandalio”; “de donando eidem ducatos centum quinquaginta” (31. 10. 1418), Cons. Rog., II, 5-5v.

slanja odgovora Sandalju, a sredinom decembra kod Sandalja je upućeno još jedno izaslanstvo.⁷⁹⁴ Prema onome što će uslijediti u januaru 1419, očito je da je dogovor o kupoprodaji njegovog dijela Konavala bio u intenzivnim pripremama.⁷⁹⁵

Ostaje nejasno kako su dvojica tek primirenih velmoža vojvoda Sandalj i vojvoda Petar pristali na ovu zajedničku akciju. Tokom januara 1419. otvoreno su Dubrovčani pregovarali o kupoprodaji Konavala s poslanicima Petra i Sandalja, ali vidljivog traga o uspjehu u pregovorima ostavljao je samo Sandalj. Zbog pospješivanja pregovora oko kupoprodaje Konavala, u kojima je učestvovala ispred Sandalja, njegovom zastupniku Pribislavu Pohvaliću obećana je nagrada u iznosu od 500 dukata. U Dubrovniku je tada uz Pribislava prisutan i predstavnik Crkve bosanske Dmtar krstjanin, kao član poslanstva, no njegova uloga u svemu tome nije jasno izražena, mada se ne bi trebalo odmicati od mogućnosti da je zapravo on bio ona dokazna snaga koja je demonstrirala vojvodine namjere.⁷⁹⁶ Mogao je biti povezan i sa drugim pitanjima,

⁷⁹⁴ “de dando libertatem domino Rectori et minori consilio formandi responsionem dandam litere domini Sandalie” (8. 11. 1418), Isto, 6; „eligendi officiales pro emendo dona et per expeditione dictorum ambasiatorum iturorum ad dominum Sandalium et emendi equos“; „eligendi tres nobiles pro faciando comissionem ambasiatoribus predictis ituris ad dominum Sandalium” (18. 12. 1418), Isto, 9.

⁷⁹⁵ Динић, *Једна књига*, 16.

⁷⁹⁶ Vojvodu Petra predstavljao je Brailo Tezalović s kojim se razgovaralo “de conferendo cum Brayllo ambaxaitori vauode Petar super factis Canallis” (12. 1. 1419), Cons. Rog., I, 10. Sandalja je zastupao Pribislav Pohvalić, iako je i Dmtar krstjanin sačinjavao tadašnje Sandaljevo poslanstvo. Prvo je Sandalj nešto tražio, ali su to Dubrovčani odbili: “de faciando excusationem ad petitionem factam per ambaxatorem Sandalie” (23. 1. 1419), Isto, 11v. Vjerovatno je bilo nešto u vezi sa depozitom, s obzirom da su mu sutradan ponovili izvinjenje i odobrili novi ulog imovine: “faciendi responsionem ambaxiatoribus Sandalie et faciendi excusationem petitioni eorum super literis obligatoriis et acceptandi depositum” (24. 1. 1419), Isto. U konkretnim pregovorima oko Konavala malo šta je zapisano, ali i to sasvim jasno pokazuje i razinu pregovora, koja je bila pri kraju i poziciju P. Pohvalića kao zastupnika: “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et paruo consilio conferendi cum Pribislauo Poqualich super facto Canalis”; “de specificando quantitatem”; “de offerendo et promittendo sibi ducatos quingentos si operatus fuit taliter quod illa pars contrate Canalis qui est in manibus voiuode Sandal perueniat ad manus dominationis Ragusi” (24. 1. 1419), Isto, 12. Dmtar krstjanin imenom je spomenut samo u vezi sa tada odobrenim ulogom u depozit: “како придоше к намъ 8 ДѢрвровник Дмитаръ крѣстѣданинъ и Привисавъ Похваликъ посланькъм вокводе Сандалиа” (29. 1. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 363. Tačnog viđenja je P. Čošković kada navodi da su predstavnici Crkve bosanske učestvovali u pregovorima oko kupoprodaje Konavala, ali dok se u tom svojstvu može

izvjesno povodom tužbe Sandalja protiv Ivana Crijevića zbog prodaje oružja vojvodi Petru. Dubrovčani su odbili svaku vezu sa navedenim optužbama (*Non e stato di nostro volere ne di nostra saputa*), a u pitanju su vjerovatno stari računi iz nedavnog otvorenog sukoba i još uvijek hladnog odnosa Pavlovića i Kosača u koji su neki Dubrovčani bili upleteni.⁷⁹⁷

U ovim dogovorima Sandaljeva riješenost za kupoprodaju zasjenila je uzmicanje vojvode Petra i Dubrovčani su je primili kao prihvatljivu podlogu u ostvarivanju svojih namjera. Ni njihovo ponašanje s tim u vezi nije najjasnije. Malo ima podataka o samom toku pregovora na osnovu kojih bi sagledali razloge koji su utjecali na takvo stanje. Dubrovčani su bili spremni preuzeti samo Sandaljev dio Konavala. Nećkali su se o načinu na koji bi to uradili. U aprilu su bili spremni učiniti to s potvrdom bosanskog kralja, a već u maju 1419. odlučili su se da to bude bez kraljeve potvrde.⁷⁹⁸ Dubrovčani su imali početkom 1419. poslanike kod bosanskog kralja Stjepana Ostojića, ali nema vidljivih naznaka o problematiziranju konavoskog pitanja. Krajem

povezati Dmtar krstjanin, drugi spominjani predstavnik Crkve bosanske, Divac krstjanin, sigurno u pregovorima nije učestvovao, Драгојловић, *Крстјани*, 93; Ћошковић, *Крстјанин*, 36.

⁷⁹⁷ Na to bi ukazivalo i dubrovačko svjedočanstvo o optuživanom Ivanu Crijeviću, za koga su govorili da je već godinu dana odsutan iz Dubrovnika: “firmando responsionem formatam per officiales electos dandam ambaxiatoribus Sandalie super querimonia ab illis facta de armis” (28. 1. 1419), Cons. Rog., II, 13; “Copia responsionis ad ambaxiatores Sandalii firmate ut supra. Noi hauemo inteso el vostro parlare per parte del vostro signore per lo lamento che fate sopra lo nostro zentilomo ser Zan di Zriua perche lo habia dato allo inimico del vostro signore bombarde, balestre et altre arme della qualcosa ei marauiglemo che Dio lo sa che di tal cosa non sentissimo niente. Et certo ne dispiacera sempre che algun di nostri fosse caxon per algun modo di danno o di sinestio de algun nostro vicino et maximamente di voiouoda Sandagl el qual noi reputemo et tratteresemo sempre come uno di noi, fazando certa la sua signoria che sel fu cosi. Non e stato di nostro volere ne di nostra saputa. Et al dicto nostro citadino el qual e za circa I [uno] anno chel parti da Ragusa. Volemo scriuer quanto sara bascanza sopra di zo” (30. 1. 1419), Isto, 13v. Isti dan Dubrovčani su upućivali pismo Ivanu Crijeviću („firmando literam scribendam ser Johani de Crieua pro facto dicti lamenti“, Isto.), a nekoliko dana kasnije vidljiva je i veza Crijevića sa neprijateljem, kojeg Dubrovčani u odgovoru Sandaljevim poslasticima nisu imenovali: “vocandi ser Eliam de Zriua et reprehendendo eum pro balistis et pulueris bombardata datis per ipsum voyoude Petro Paulouich” (4. 2. 1419), Isto, 14v.

⁷⁹⁸ “recipiant unam partem Canalis sine alia parte ipsum”; “de portando consilio minori ut dic-tam partem una sine altra cum confirmatione regis Bosne” (20. 4. 1419), Isto, 24. Kasnije je na glasanju bio prijedlog “de exequendo in facto Canalis partes captam” 20. aprila, ali je usvojen prijedlog: “de acceptando alteram partem eisdem Canalis sine confirmatione regis” (11. 5. 1419), Isto, 30.

aprila 1419. posjećivali su kralja, koji se nalazio u Bišću.⁷⁹⁹ Po svemu sudeći, dubrovačka odluka da se primi polovina Konavala bez kraljeve potvrde ipak je proizvod određenih veza s kraljem. To ostaje nepoznatim. U svakom slučaju, u prvoj polovini juna već se govorilo o korigiranju pripremljenih povelja, pa je uskoro došlo i do ozvaničenja kupoprodaje.⁸⁰⁰

Razlozi izlaska Pavlovića iz pregovora nisu jasni. Vrijeme je pokazalo da Pavlovići nisu bili zadovoljni dubrovačkim tretmanom u visini cijene posjeda, koji je, izgleda, različito primjenjivan za vlasnike Konavala tokom pregovora. 'Zatvaranje konavoskog kruga' započelo je njegovim cijepanjem. Događaji pokazuju da je to bilo kratkotrajno i prividno razdvajanje aktivnosti stjecanja Konavala, te da je zatvaranje konavoskog kruga, na kraju 1426, bilo po mnogim segmentima jedinstveno.⁸⁰¹

Pregovori Dubrovčana sa Sandaljem imali su dobru volju obje strane i brzo su okončani.⁸⁰² U svojim namjerama Dubrovčani su i od ranije pokretali sve raspoložive snage. Namjeravali su Konavle platiti novcem i raznim privilegijama. Svjestan dubrovačkih napora i iskazivanih privilegija, Sandalj je najpovoljnije izvršio prodaju svoje polovine posjeda i mogao je biti zadovoljan učinjenim poslom. Dobar posao i na jednoj i na drugoj strani bio je završen.⁸⁰³ Za prodaju Konavala Sandalj je dobio 12.000 dukata, od kojih je kao posebnu privilegiju polovinu iznosa imao pravo uložiti na kamatnu oplodnju od 5%, plemstvo za muške članove porodice, palaču u Dubrovniku, baštinu u trajno vlasništvo koja će biti kupljena za 3.000 perpera u Župi dubrovačkoj, dio zemlje u prodatim Konavlima i godišnji tribut u iznosu od 500 perpera. Ti detalji skladno su dogovoreni i formulirani u odgovarajući dvodijelni sporazum zaključen 24. i 29. juna 1419.⁸⁰⁴ O vezi sa zemljom koja

⁷⁹⁹ "de faciendis tres nobiles qui forment commissionem dandam ambasiatoribus nostris yturis ad dominum regem Bosne in Bisce" (24. 4. 1419), Isto, 25v.

⁸⁰⁰ Nije usvojen prijedlog: "de firmando poueglam factam domino Sandalio de facto Canalis per ut est scripta", već je odlučeno da se popravi (de corrigendo eam), (12. 6. 1419), Isto, 35v.

⁸⁰¹ O parametrima kupoprodaje Konavala, Kurtović, *Ulaganje*.

⁸⁰² Hroničar Rastić: "Fu cosa facile negoziare con Sandagl", Restius, *Chronica*, 219.

⁸⁰³ Babić, *Tradicija*, 14.

⁸⁰⁴ Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 293-301. Jednokratna isplata od 12.000 dukata nije spomenuta u kupoprodajnim dokumentima, Restius, *Chronica*, 220; Грујић, *Конавли*, 23; Kurtović, *Motivi*, 109-111. Izostanak navođenja jednokratne novčane isplate pretvara se u ustupanje s pratećim obdarivanjima i privilegijama koje imaju elemente 'zahvalnosti' kakve poznaje vrijeme

je namijenjena Sandalju u Konavlima uvažena je njegova želja, pa je bez budućeg žrijebanja, koje je bilo obavezno, odlučeno da mu se dodijeli dio zemlje koji je trenutno držao njegov čovjek Bogeta Ruđić.⁸⁰⁵ Vrijeme je pokazalo da iskazana riješenost i lakoća u pregovaranjima oko kupoprodaje nije proizvela i efektno realiziranje. Naprotiv, stvoreni zamajac pokrenuo je lavinu koja se dugo vremena nije smirila. Dubrovčani ni u Sandaljev posjed neće lako ući, a problematičnost neriješene kupovine dijela Konavala porodice Pavlovića održavat će konavosku problematiku dugo vremena aktivnom u međusobnim odnosima sva tri susjeda.

Problemi u Konavlima i operacionalizacija kupoprodaje

Prelaskom Konavala pod dubrovačku vlast raniji okviri prava i obaveza pojedinaca postajali su drugačiji. Sandaljevi vlasteličići i slobodni baštinici aktom kupoprodaje bili su najviše ugroženi i pokušavali su zaštititi svoje interese. S druge strane, specifična posjedovna struktura, u izmiješanom posjedu između porodica Pavlovića i Kosača, stvorila je prostor za anarhično ponašanje u kojem su učestvovali i ljudi porodice Pavlovića. Dubrovčani koji su preuzimali posjed tako nisu mogli obavljati svoj posao, dočekani su neprijateljski,⁸⁰⁶ pa je čitav mjesec juli protekao u vojnoj zaštiti Dubrovčana pri ulasku u posjed, ali i dilemama da se od istog odustane. Takvu dobrodošlicu Dubrovčani su mogli i očekivati, ali iako su konačno započeli sa ostvarivanjem svoga cilja, nisu ni htjeli kupovati 'mačka u vreći'. Tokom jula opljačkan je i dubrovački vlastelin Teodor Prodanelić koji se vraćao od Sandalja Hranića.⁸⁰⁷ Smušeno

u kojem akteri djeluju, ali izostajanje cijene može potkrepljivati i različit tretman prema ponudi koja je učinjena porodici Pavlovića.

⁸⁰⁵ "Prima pars est de eundo ad consilium maius de dando sine sorte voyuode Sandalio et fratribus et nepoti suo partes illas Canalis quas eos tengent ubi tenet ad presens Bogetta" (30. 6. 1419), Cons. Rog., II, 40.

⁸⁰⁶ Tužba oficijala, peterice dubrovačkih vlastelina: "... officiales comunis missi per regimine Ragusii ad partes Canalis pro sumenda possessione secundum concessionem factam per dominum voiuodam Sandagl dominio Ragusii ... Eo quia his diebus propelapsis dum ipsi per eorum officium et ex mandato dominationis Ragusii irent versus Canale et jam essent ad possessionem ser Marini de Crieua, venerunt predicti de dictis locis in magna quantitate et armata manu et impetum fecerunt in eos et cum lapidibus et armis pro pulsantes eos, abstulerunt a dictis officialibus et aliis hominibus qui secum iuerant res infrascriptas" (24. 7. 1419), Lam. de foris, IV, 33. Iscrpan spisak opljačkanih stvari, Isto, 33, 33v, 34, 34v, 35.

⁸⁰⁷ "Ser Theodorus de Prodanello ... Eo quia a paucis diebus citra in hoc ultimo eius viagio,

stanje praćeno pljačkom osjetilo su u svim oblicima privredne saradnje koju su ispoljavali Dubrovćani u Konavlima.⁸⁰⁸

Nezadovoljni vlastelićii izazvali su dubrovaćko obraćanje Sandalju Hraniću i on je lićno morao doći u Konavle da smiri i pojasni situaciju, a time i održi izvršenu kupoprodaju. Sandalj je preuzeo obavezu za smirivanje situacije i osiguravanje dubrovaćkog slobodnog ulaska u posjed. I Dubrovćani su pravili ustupke, pa se moće reći da su kompromisi odrćavali izvršenu kupoprodaju.⁸⁰⁹ Oslobodili su Konavljane dotada uobićajenog poreza od 1 dukata na kuću.⁸¹⁰

Sa Sandaljeve strane Dubrovćane je trebao u posjed uvesti njegov iskusni poslanik Pribislav Pohvalić. Njegovo prisustvo pokrivalo je pred Dubrovćanima Sandaljeve stavove u svim nastalim pregovorima i ponuđenim rješenjima. Dubrovćani su te probleme isturili u prvi plan i postavili ih kao preduvjete, neku vrstu garancije kako pored izvršene isplate i datih privilegija ne budu dovedeni u nezgodan poloćaj.⁸¹¹ Između ostalog, Sandalj se morao obavezati na raščišćavanje situacije oko pacificiranja Konavala. Inaće, njegova imovina uloćena na dobit nije mogla, kao sastavni dio privilegija datih za kupoprodaju, biti operacionalizirana u punom smislu. Dubrovćani su se ograđivali da Sandalj dobivene privilegije neće moći ućivati dok oni ne uđu u kupljeni posjed.⁸¹² Dok je Pribislav preuzimao gospodarevu ulogu pred Du-

dum rediret a magnifico voyuoda Sandalio e capsella sua eidem accusator furtiue accepti fuerunt perperos quinquaginta tres grossorum Ragusii et libra una argenti per aliquos quorum nomina nundum scire potuit” (13. 7. 1419), Isto, 23.

808 “Simchus Maroeuich ... supra Ostoiam Tuerdeceuich cum tribus filiis et Vochoslauum Vochsich de Canali. Eo quia his diebus propelapsis dum ipse Simchus dedisset ad pasculandum et saluandum quatuor equos predicto Ostoie et filiis, ipse Ostoia cum filiis et predictus Volchoslauius sibi abstulerunt tres de dictis equis in hac nouitate quam fecerunt illi de Canali contra officiales Ragusii” (17. 7. 1419), Isto, 27. Tu su i druge pljaćke (19-23. 7. 1419), Isto, 28, 28v, 29, 31.

⁸⁰⁹ **Kapetanić-Vekarić**, *Stanovništvo*, VII/1, 48-57.

⁸¹⁰ “Prima pars est de de remittendo illis de Canali ducatum unum pro domo quem afficti sunt soluere que remissio semper durere debeat et hoc vigore libertatis per maius consilium” (30. 7. 1419), Cons. Rog., II, 55.

⁸¹¹ “de mutuando Pribissauo Poqualiza ituro cum hoc exercitu duos ex equis nostris” (25. 7. 1419), Cons. Rog., II, 52v; “aptandi cum Poqualiza differentiam et factum possessionis” (27. 7. 1419), Isto, 53v. O angaćmanu P. Pohvalića u kupoprodaji Konavala, **Ćivković**, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 109.

⁸¹² “de autenticando literam in ydiomate sclauo factam inter dominium nostrum et Pribissauum Poqualiz nomine domini sui voyuode Sandalie lecta in presenti consilio” (29. 7. 1419), Cons.

brovčanima, Sandalj je tada bio u Konavlima sa braćom i vojskom i smirivao situaciju sa svojim sada već bivšim podanicima. Dubrovčani su mu donosili poklone, dajući time potporu njegovim potezima da bez obzira na nastale probleme ostane u preuzetim obavezama kupoprodaje. Svoje nezadovoljstvo izoliranom politikom Sandalja pokazivali su ljudi vojvode Petra, koji se nisu libili da pljačkaju i maltretiraju Dubrovčane koji su nosili poklone Sandalju dok je on boravio u Konavlima (*dum voyuoda Sandagl esset cum suis gentibus in Canali*).⁸¹³

Krajem jula 1419. Pribislav je regulirao i druge obaveze koje su proistekle iz kupoprodaje Konavala. Radilo se o ulaganju novca na dobit za koje

Rog., II, 54. “de dando priuilegiam facta et firmata inter dominium nostrum et Pribissauum Poqualizam nomine domini sui vayuode Sandalie eidem Pribissauo et quod vigore denariorum incipiat currenre die qua habita fuerit per nos libera possessio partis Canalis quam nobis dedit dictus vayuoda Sandalia”, Isto. Sandalj je imao i zahtjev za nabavku oružja, ali mu Dubrovčani nisu izišli u susret: “de excusando se voyuode Sandalie pro petitione bombarde quam facit”, Isto.

⁸¹³ Pokloni su spominjani u polasku: “de dando libertatem capitaneo et consiliariis ituris per terram cum hoc exercitu donandi Sandalie et fratribus”; “de donando usque ad quinquaginta yperperos in rebus” (26. 7. 1419), Isto, 53; “de scribendo capitaneo et consiliariis exercitus nostri terrestris ... quod Sandalia debent esse hodie in Chanali” (28. 7. 1419), Isto, 54. Nešto kasnije spominju se čak tri tužbe za pljačku Dubrovčana tih dana. U dva slučaja radi se o Dubrovčanima koji su nosili poklone Sandalju i bili na povratku opljačkani, a u jednom slučaju o trgovcu koji je prevezio dva vola na područje Trebinja. Za jedan slučaj izrijeком, a najvjerojatnije u sva tri slučaja, pljačkaši su ljudi vojvode Petra Pavlovića: “Pribil Bratoeuch de Ragusio ... supra Stoissauum Radossaglich, Pribissauum Radmillich, Nouachum Radinouich Strizeuich et alios quos ignorat ad huc. Eo quia dum dictus accusator tulisset certa dona voyuode Sandalio in Canali ex parte ser Pauli de Sorgo, et dum versus Ragusium rediret dicti accusati irruentes in eum eidem receperunt unam scarsellam cum yperperorum duobus inter, unum birrettum, unum par calegarum et oppancharum et unum barchanum et unam interulam et brachas et unam sioccham et duos façiolos et unum cingulum. Et hoc fuit heri” (4. 8. 1419), Lam. de foris, IV, 38v; “Radossauus Radiuolgich et Bogeta Lubicich ... supra Nicolam Miosinouich cum suis filiis et Hostoiam Illoeuich cum filiis suis de Canali homines voyuode Petri. Eo quia a paucis diebus citra dum ipsi potassent piscos donatum voyuode Sandali per ser Nicolini de Gondola capitanei barcharum, predicti accusati verberauerunt ipsos cum pugnibus et maciis et eisdem acceperunt res infrascriptas” dalje je zasebno navedeno šta je kome oduzeto, (6. 8. 1419), Isto, 39; “Radilus Miletich molendinarius ... supra Braianum Milienuich et eius filium Vochxam de Tribigne prope Sanctum Stefanum et Pripchum Raizinouich de Tribigne, Radetam et Raduth Ghinouich fratres de Verma, Jelouaç Glumaç de Gherzareuo et eius filios Pribilum et Pribignam et supra Stanichnam Miloucich hominem Radieni Sparoga et eius fratrem Stanaç. Eo quia predicti his diebus propelapsis dum voyuoda Sandagl esset cum suis gentibus in Canali sibi furati fuerunt duos boues quos commederunt in domo Radieni Bighirieni et filios in Cruceui do Tribigne” (18. 8. 1419), Isto, 52v.

je napravljena matica uloga.⁸¹⁴ Dokumenti su napravljeni, ali to nije značilo da su bili i operativni, tj. da su kamatni ciklusi započeli. Prvog dana augusta 1419. prati se problemski osnov Sandaljevih vlasteličića, čiji je status ometao pacifiranje posjeda. To su bili Bogeta Ruđić s braćom, Vukašin Bogojević, Badanj Pribilović i Dobrašin Radinković čije je predvodništvo rezultiralo zasebnim kompromisnim rješenjima. Sandalj je morao pristati na raniji sporazum i odreći se budućih prihoda dok njihov status ne riješi. Njegov novac i sama privilegija (dokument o privilegiji) zamrzavaju se do daljnjeg kao zajam i neka vrsta jemstva, a godišnju dobit neće dobijati dok ne regulira pitanje njihovog posjeda, za šta se očekivalo da će Sandalju trebati godinu dana.⁸¹⁵ Svoj dokument o ostvarenom ulaganju novca Sandalj će tražiti i dobiti naredne 1420, ali ni tada to neće značiti početak poslovanja.⁸¹⁶ Pitanje sudbine navedenih vlasteličića, kao i svih drugih Sandaljevih odličnijih ljudi, baštinka, bit će ponovo aktualizirano prilikom dubrovačke podjele Konavala 1423. Tada će se prepoznati i razina dogovorenog rješenja između Sandalja i Dubrovčana sa originalnim rješenjima kao izrazima kompromisa susjeda.

⁸¹⁴ “по Привиславѣ Похваликю примисмо одъ господина вокводе Сандалла осамъ на десете тисѣкѣ перьперъ динари дѣбровчицѣхъ ... всако годиште давати реченомъ господинѣ вокводи Сандалю петъ по кантинаръ” (1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 301-302. Datacija je vjerovatno 29. juli 1419.

⁸¹⁵ „Prima pars est de consentiendo voiuode Sandalio retinendi in se partes terrenorum quas tenent Bogetta et fratres, Volchassin Bogoeuich, Badagn et Dobrassin Radinchouich, retinentibus nobis pro pignore XVIII^M yperperorum et priuilegium ipsorum et quod prode ipsorum XVIII^M yperperorum non incipiat currere donec erimus positi in pacifica possessione dictarum partium. Et alie promissiones facte hinc inde remaneant firme” (1. 8. 1419), Cons. Rog., II, 56; “Prima pars est quod si voyuoda Sandalli usque ad unum annum proxime futurum in nostra libertate et potestate pacifice dabit teritoria que in se retinuit suprascriptorum quatuor de Canali, quod die hodierna incipiat ipsi voyuode prode suprascriptorum perperorum decem et octo millium ad computer quinque pro centenariorum ad rationem anni”, Isto.

⁸¹⁶ Dubrovčani su prvo odlučili da se dokument u njihovo i Sandaljevo ime deponira kod njihovog vlastelina, a Sandaljevog prijatelja Teodora Prodanelića, ali su ipak, tokom istog dana riješili da isti daju Sandaljevom poslaniku Grupku: “de deponendo cartam quam petit voyuoda Sandaglia super obligatione XVIII^M yperperorum in manibus ser Theodori de Prodanello. Ita quod apud ipsum ita sit nomine nostri comunis quam nomine Sandalie” (28. 5. 1420), Isto, 119v; “de dando literam obligationis XVIII^M yperperorum pro prima media parte empta Canalis Grubacio ambassiatori voyuode Sandalie”; “de dando predicto Grubaccio obligationem predictam sine ulla fideiussione”, Isto, 120. Sandalj tada nije primio ‘novac od prodaje njegova dijela Konavala’ kako je dato u, Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 121.

U ime Sandalja Pohvalić je tada izvršio i druge finansijske poslove.⁸¹⁷ Jedna od pratećih kupoprodajnih privilegija bila je i kupovina posjeda u Župi dubrovačkoj za Sandalja i njegove nasljednike u iznosu od 3.000 perpera.⁸¹⁸ I ona je bila odrađena. Novac za kupovinu posjeda ('baštine') pod specifičnim uvjetima preuzeli su od dubrovačke vlade Pribislav Pohvalić i Teodor Prodanelić, jedan od povjerljivih likova vojvode Sandalja među Dubrovčanima.⁸¹⁹ Početkom augusta 1419. regulirao je Pohvalić i pitanje svoje imovine, koja je također proistekla iz konavoske kupoprodaje. Kada su završeni poslovi za Sandalja, na red je došlo i pitanje njegove nagrade od 500 dukata, koja mu je obećana januara 1419, a trebala se dati za uspješnu kupovinu Sandaljevog dijela Konavala. U aktu kupoprodaje između Dubrovčana i Sandalja Pribislavovu nagradu ne nalazimo. Ipak, Dubrovčani su ispunili svoju obavezu, pozivajući se samo na ranije obećanje zavedeno u istoj knjizi zapisnika Vijeća umoljenih.⁸²⁰ Od ranije je naloženo da mu se obećano isplati, a sada se može upratiti i da je njegov angažman dodatno nagrađen privilegijom da ista sredstva može uložiti na dobit uz kamatu od pet posto. Od predviđenih 500 Pribislav je izdvojio i uložio 400 dukata na dobit.⁸²¹

Demonstracija Sandaljevog položaja

Rijetki primjeri očuvane građe koja potječe iz Sandaljeve kancelarije, kao što je povelja o kupoprodaji Konavala, predstavlja odlično polazište i za druge slabije poznate segmente i manifestiranja samostalnog velmože Sandalja Hranica. Svoju povelju, izdatu "на СтипанѦ полѦ под Соколом" 24. juna 1419, a koju je pisao njegov najbolji diplomata (*alter ego*) Pribislav Pohvalić, Sandalj započinje demonstracijom snage feudalnog sistema, u kojem se prepoznaje

⁸¹⁷ Izvršio je prvo sređivanje u Sandaljevim depozitima. Sandalj je od kupoprodaje dobijenih 12.000 dukata, pola uložio na dobit, a pola u depozit, (28. i 29. 7, te 4. 8. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 365-368; Kurtović, *Kretanje*, 32-33.

⁸¹⁸ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 295.

⁸¹⁹ (29. 7. 1419), Deb. Not., XIII, 101.

⁸²⁰ "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio confirmandi Pribissauo Poqualize oblationem quingentorum ducatorum ei factam pro facto Canalis de mense januarii proxime preteriti ut patet in presenti libro" (29. 7. 1419), Cons. Rog., II, 54v.

⁸²¹ "de accipiundo ducatorum quingentorum de depositis pro dando con Pribislauo Pochualice" (5. 8. 1419), Isto, 59; (8. 8. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 552-553.

veličina izgrađenog samostalnog velmože. Osjećajući punu vlast nad svojim posjedima koje je naslijedio i stekao po mjerilima feudalnog prava u Bosanskom kraljevstvu, dodatno zagarantiranog okvirom potvrđivanja od vladara Ugarske i Osmanlija, Sandalj pokazuje da potpuno raspolaze svojim baštinama, u kojima vlada s braćom i koje dijeli svojim vazalima.⁸²² To je osnov koji mu omogućuje da 'ustupi' Dubrovčanima svoju polovinu župe Konavle. To je i pokazatelj drugačijih okolnosti od vremena kada su Sankovići 1391. pokušavali prodati Konavle i morali snositi posljedice zbog protivljenja kralja i sabora. Samostalnom velmoži Sandalju 1419. kao da nije potrebno posebno odobrenje bosanskog kralja niti sabora za ovaj čin, no Dubrovčani su svjesni da su kraljevstva vječna, pa će se potruditi da dobiju potvrdu i od kralja. No, čini se da sve i nije tako jednostavno.

Potvrđivanja posjeda Sandalja Hranića

Izneseni stavovi o naslijeđivanju, stjecanju te potvrđivanju posjeda od bosanskih vladara i sabora u Sandaljevom slučaju nemaju očuvane potvrde. Sandalj je naslijedio posjede strica Vlatka Vukovića i to je ovdje, 1419, tako i podrazumijevao. Najvažnije tekovine svoga doba, one na području Huma poslije rušenja Sankovića, potvrdio mu je, najvjerojatnije, kralj Tvrtko II po svome izboru maja 1404. Vjerojatno je Sandalj imao i zasebnih, manjih darovnica kojim je dobijao sitnije posjede za izvršenu vjernu službu. Ipak, ništa od svega toga nije sačuvano i ostaje upitno vrijeme i kvalitet njihovog potvrđivanja. Slična je situacija i sa spominjanim *krasnim listovima* (по них краснихъ листихъ) *ugarskih kraljeva i osmanskih careva*. Zapravo, očito je da je do potvrde Sandaljevih posjeda od strane Osmanlija došlo, možda, 1415, tj. poslije osmanske pobjede nad Sigismundom, kada je bosanska vlastela morala stati uz Osmanlije, ili 1418, kada je Sandalj zasigurno u krugu osmanskih inte-

⁸²² “Ми господињ воевода Сандаль Хранић милостию божиомъ велики воевода босанѣски вѣдѣћи ва великои слави и господствѣ и државѣ моихъ природителъ племенито наше и потомъ за нашѣ слѣжѣвѣ милости и градове и жѣпе и земле кое примисмо ѿ кралевства босанѣскога наамъ данѣно и записанно ѣ наше племенито въ рѣсази и државѣ босанѣскои и кралевствомъ и всимъ рѣсагомъ босанѣцимъ наамъ потврѣнено и ѣстановиѣно и толикоѣ ѿ кралевъ ѣгрѣцихъ и царъ тѣрѣцихъ потврѣвано по нихъ краснихъ листихъ и вѣде по милости божиои въ плани државѣ и с моимъ братиомъ с кнезомъ Вакъцемъ и с кнезомъ Ваккомъ господѣе и ѣживае и ѿ тога данѣни и одилѣюћи своимъ слѣгамъ племенитимъ” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 293. U svojoj povelji Dubrovčani navode: “ѿ крала босанскога и ѿ рѣсага босанскога и ѿ кралевъ ѣгрѣсѣхъ и од Тѣрака ѿ коѣхъ нихъ они записъ имаю” (29. 6. 1419), Isto, 299.

resnih sfera u Bosni. Za potvrde ugarskih kraljeva poznata je jasno jedino potvrda Ladislava Napuljskog iz 1407.⁸²³ Sigismundova potvrda Sandaljevih posjeda poznata je kao takva tek iz kasnijeg vremena, prema potvrdi posjeda Stjepana Vukčića iz 1448.⁸²⁴ Sandalj je potvrdu posjeda od Sigismunda mogao dobiti tek 1411, ili tek odtog vremena, kada je s kraljem Ostojom i knezom Pavlom prihvatio Sigismunda za svoga sizerena, sastajanjem vlastele u Budimu 1412. ili poput potvrde posjeda kralju Ostoji 1415. u trenucima kada je Bosancima trebala podrška.⁸²⁵

Bosanski vladar u 'Konavoskom krugu'

Bosanski vladar, aktiviran i suglasan sa ovim činom u dubrovačkom angažmanu, svoj pristup konavoskoj kupoprodaji dao je potvrdom učinjenog kraljem 1419. Poštujući dubrovačke potrebe za adekvatnim pokrićem (*prosiše, dvoriše i moliše*) i izraženu "*počtenu dvorštinu*" koju Dubrovčani "*наидоше од воєводе Сандала и од воєводе Петра Павловѣћа*" (? E. K.) kralj Stjepan Ostojić "*имавшѣ свит с пресвитлом госпоом кралицом Кѣвом краљѣства ми и съ збраними властели и велможи ... а с вѣћом више речених краљѣство ми даде благосови и потврди њ вѣки вѣкома*" ustupanje cjelokupnog, izvršenog i neizvršenog dijela Konavala Dubrovčanima.⁸²⁶ Kao 'pokrovitelju' i 'nosiocu suverenosti' nad ustupljenom baštinom (*даровасмо и записасмо моєга и мога првога жѣпѣ Конавали*), za povučeni potez, Dubrovčani su mu

⁸²³ (23. 3. 1407), Rački, *Izvadci*, 66-68.

⁸²⁴ "Fridericus dei gratia Romanorum rex semper augustus, Austrie, Stirie, Karinthie et Carniole etc. ... pro parte magnifici Stephani de Zokol wayvode regni Bosne nobis humiliter extetit supplicatum, quatenus omnes et singulares gratias et privilegia – olim patruo suo Sandal per dive memorie Sigismundum imperatorem, necnon regem Ungarie etc concessas et concessa, et sibi per felicis recordationis regem Albertum patruum snostrum et Elizabeth conthoralem suam confirmatas et confirmata in quibus infrascripta castra forent comprehensa, videlicet ..." (20. 1. 1448), *Thallóczy, Studien*, 378-380. Tumačenje M. Dinića: 'Ево како ми то тумачимо: повеља Фридриха III састављена је не само на основу концепта што га је послао херцег [Stjepan Vukčić, EK] него и према ранијим потврдама поседа које су Сандаљ и сам херцег добили од Жигмунда и Албрехта, Динић, *Земље*, 181.

⁸²⁵ U ugarskoj misiji iz 1414. prepoznaje se vrijeme kada je Sandalj obdaren potvrdom svojih posjeda od Sigismunda, *Vego, Tri povelje*, 123-142; Isti, *Ein Beitrage*, 47-69; Isti, *Prilog poznavanju*, 129-140; *Спасић, Полимље*, нар. 19 на стр. 41; Isti, *Пљевљски крај*, 5; *Lovrenović, Na klizištu*, 177. O ugarskoj misiji 1414, *Kurtović, Pokušaji*, 66-74.

⁸²⁶ (4. 12. 1419), *Стојановић, Повеље и писма, I/1*, 559-561.

obećali davati godišnji tribut u iznosu od 500 perpera uz uhodanu i značajnu naznaku da se neće isplaćivati u toku rata.⁸²⁷ Bosanski vladar nije mogao biti izbjegnuto u čitavom poslu. Kupovina od Sankovića dobija svoju dimenziju upravo u ovom činu, sada kada “Bosna”, kralj i stanak daju dozvolu za učinjenje. Suveren zato stoji iza izvršenog ustupanja, jer on obećava da “**ако ви кои сиониць босански хоти рать чинити Дѣрвовникѣ без кралеѣства речена кои крала не слѣша да краль босански има помагати Дѣрвовникѣ сѣпроти-вѣ немѣ на неѣа помагѣ Дѣрвовникѣ.**”⁸²⁸

Pitanje učešća bosanskih vladara u konavoskoj kupoprodaji nije imalo adekvatno pojašnjenje. Ono zalazi u pitanje pojavnosti, ispoljavanja feudalne države i nije u tom svojstvu u dovoljnoj mjeri ni jasno. Za prodaju Konavala u aranžmanu Sankovića 1391. mjesto i uloga “Bosne”, vladara i stanaka smatra se presudnim u sprečavanju njihove realizacije.⁸²⁹ Dubrovčani su nešto kasnije, 1404, govorili o preuzetoj, a neispunjenoj obavezi Sankovića da dobiju kraljevo pokroviteljstvo za izvršenu prodaju. U pregovorima Sandalja i Dubrovčana i to se pitanje otvaralo i o njemu se raspravljalo. Iako se posao oko kupovine Sandaljeve polovine činio završenim razmijenjenim poveljama, Dubrovčani su tražili i potvrdu bosanskog kralja. Zašto? Nije jasno zašto su kralj i sabor potvrdili kupoprodaju koja nije do kraja bila završena, jer je Sandalj prodao samo svoj dio Konavala, dok Petar Pavlović nije napravio dogovor sa Dubrovčanima. Nije jasno ni zašto kralj i sabor nisu zaštitili interese Pavlovića odbijanjem potvrde koja je u polazištu štetna po mir u Bosni. Nije jasno ni zašto je kralj dobio godišnji danak od 500 perpera. Na kraju, nije jasno ni zašto su Dubrovčani pristali plaćati tribut kralju od 500 perpera kada nisu sklopili dogovor sa Petrom Pavlovićem. U svemu, nejasno je zašto sve to nije spomenuto u povelji o potvrdi kupoprodaje Konavala.

Najprije će biti da je prodaju Konavala, Ostojin sin i nasljednik, kralj Stjepan Ostojić odobrio svojim velmožama vojvodama Sandalju i Petru, ali on nije mogao biti izvorištem zaključenog posla, nego su to oni koji su taj posjed imali u plemenitoj baštini. Kralj i sabor su u ime države demonstrirali svoja prava prema Dubrovčanima kao vanjskom faktoru, tek kada bi se sami baštinici dogovorili o kupoprodaji. Na kraju, svoje pokroviteljstvo vladar je

⁸²⁷ (8. 2. 1420), Isto, 562-563.

⁸²⁸ Isto, 563. Konavoski tribut držao bi pojam vjerne službe naspram vjeri gospodskoj iskazanoj u kraljevoj povelji.

⁸²⁹ Ђирковић, *Историја*, 172.

naplaćivao zasebnim darovima kojima su ga Dubrovčani obdarivali, ali ne i tributom. Po svemu sudeći, u nedostatku jasnih obrazloženja, jasnih motiva i razloga, činjenice da poslije sukoba i blagog izmirenja dvije porodice koji su suvlasnici Konavala dođe do odluke o prodaji tog posjeda, oskudnosti pojašnjenja za brojna druga pitanja koja proističu iz slijeda Sandaljeve kupoprodaje i mjesta kraljeve potvrde, nije naodmet ponovo odmotati klupko izmirenja Pavlovića i Kosača, uz jednu pretpostavku više barem izazvati dijalog, tj. pretpostaviti o čemu bi se zapravo moglo raditi. Samostalni velmoža, veliki vojvoda rusaga bosanskoga Sandalj Hranić ipak nije zaseban izvor hijerarhije mimo potvrda Bosanskog kraljevstva. On svoju moć i snagu, kao što se vidjelo, iako uz Božiju milost, ipak demonstrira potvrdama *‘rusaga bosanskoga’*. Dakle, sam Sandalj nije izvorište prava, niti je njegov posjed feudalna država naspram Dubrovnika. On *‘gospoduje i dijeli svoju baštinu’*, ali to čini po uzusima vjerne službe i vjere gospodske, naglašeno: „**своимъ слѣгамъ племенитимъ**“.⁸³⁰ Dubrovčani to nisu. Dubrovčani nisu u hijerarhiji vjerne službe i vjere gospodske kojoj pripada Sandalj. To može samo rusag bosanski da osigura Dubrovčanima. Zato kralj Stjepan Ostojić i kaže da to “**с вѣхомъ више реченихъ кралѣство ми даде благосови и потврѣди 8 вики вѣкома**.”⁸³¹ Dakle, moglo bi biti da je izmirenje Pavlovića i Sandalja upravo podrazumijevalo prodaju Konavala, koji su postali izvor jakog neprijateljstva, a kao dogovor koji se morao ispoštovati između Sandalja i Pavlovića te s pratećim dozvolama bosanskog kralja i sabora. Operacionaliziranje je u polazištu prepušteno dogovoru velmoža s Dubrovčanima kroz cijenu, a u svojoj krajnjoj potvrdi podrazumijevala se i potvrda kralja i sabora. U svemu tome, Sandalj je bio u dogovoru s Dubrovčanima, Petar je odstupio, a kralj i sabor su morali potvrditi ono što su već bili dogovorili, potvrdom cjelokupne prodaje Konavala, ostavljajući prostor za dalji dogovor Pavlovića sa Dubrovčanima. Tako su to razumijevali i Dubrovčani. Tribut za kralja time bi bio pokrivanje učešća Pavlovića u navedenom dogovoru. Hijerarhijski postavljena prava kralj je poštovao u Sandaljevom postupku kao ranije dogovoren čin, koji je priznat bez obzira što vojvoda Petar nije prodao svoj dio Konavala. Stečenom baštinom Sandalj je raspolagao mjerilima feudalnog doba, nešto nižim nivoom od vladarevog, dijeleći baštinu svojim vazalima za iskazanu vjernu službu. Sada, u aranžmanu s Dubrovčanima, trebao je to svoje pravo nad baštinom

⁸³⁰ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 293.

⁸³¹ (4. 12. 1419), Isto, 559-560.

predati Dubrovčanima. Kako se čini, to nije mogao sam uraditi. To je bilo u domenu “Bosne”.

Za nemogućnost stjecanja Konavala 1399. dubrovački hroničar Rastić navodi da su Konavli baština (*patrimonio*) vlastele i da bosanski kralj nema s tim u vezi ništa “*che giurisdizione*”.⁸³² I kasnije, uz okončanje poslova oko stjecanja polovine Konavala Radoslava Pavlovića, Rastić navodi da se kupovina činila nesigurnom (*vacillante*) bez kraljeve potvrde, jer su Konavli bili feud krune.⁸³³ Kraljevu “jurisdikciju” nad baštinom u Rastićevoj interpretaciji trebalo bi vezati za kompletnu problematiku njegovog prisustva u konavoskoj kupoprodaji. Godišnji danak je potvrda značaja prisustva bosanskog vladara kao suverena nad ustupljenom baštinom u zaštiti interesa prava Pavlovića. Potvrđivanje ne samo izvršene, nego i neizvršene kupovine cjeline Konavala i jedne mjere u visini tributa (500 perpera za obje polovine) predodređuje ocjenu aktivnosti Dubrovčana i “Bosne” kao rezultat pregovora i formuliranog odgovora. U tom kontekstu nije nam poznato koja je strana nosilac inicijative za konačnu formulaciju, Dubrovčani ili “Bosna”. Ovaj okvir predodredio je budućnost daljnjih aktivnosti koje su bile prepuštene dogovoru Pavlovića s Dubrovčanima. Pored toga “Bosna” Dubrovčanima potvrđuje ne samo stjecanje Konavala nego “и ино што имаю од кралеѡства босанскога” pokazujući još jednom razinu kupoprodaje koja je bila dogovorena i koja nije mogla biti niti završena bez početka u saglasnosti *rusaga bosanskoga*.⁸³⁴ Okvir kojim se poštovala hijerarhija suverenosti vladara nad baštinom koju je uživao Sandalj, koji svoje *plemenito* i izvodi iz te hijerarhije, nešto nižom suverenošću nad baštinom od vladareve, bio je ispoštovan prema zahtjevima vremena u kojemu se prepoznaje feudalno doba. Bez obzira na snagu samostalnih velmoža (*oblasnih gospodara*), odnosno prateću nemoć bosanskih vladara, to je svakako princip koji je Dubrovčanima osiguravao trajnost izvršenog čina pred mjerodavnim faktorima u slučaju povrede dubrovačkih prava.⁸³⁵

⁸³² Restius, *Chronica*, 85.

⁸³³ Isto, 231.

⁸³⁴ (4. 12. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 560.

⁸³⁵ Ustupanje državnog teritorija strancima izvršavao je kralj s vlastelom na stanku, Динић, *Сабор*, 43.

Neuspjeh Sandaljevog pokušaja zatvaranja konavoskog kruga

Prisustvo Osmanlija u jačanju Sandaljevih pozicija 1418, kasnije u 1420, direktno je utjecalo i na dešavanja oko kupoprodaje Konavala. Vojvoda Petar morao je biti nezadovoljan potezima Sandalja i kralja Stjepana Ostojića. Otuda je stekao i njihovo neprijateljstvo, a izgleda i srdžbu Osmanlija. U nastalim previranjima potaknutim osmanskim prisustvom marta 1420. vojvoda Petar bio je ubijen.⁸³⁶ Prema koristima koje je imao od njegove smrti, s pravom se smatra da je i Sandalj imao veze s tadašnjom djelatnošću Osmanlija u Bosni. No, pitanje ko je doveo Osmanlije u Bosnu nije najjasnije postavljeno.⁸³⁷ S obzirom da je jedino Sandalj spomenuo kako je Petar Pavlović 'iznevjerio Osmanlije' i da je on stekao polovinu Konavala od Osmanlija, stoji da su motivi i razlozi vezani isključivo za njega.⁸³⁸ No, s obzirom da je uz pomoć Osmanlija na prijesto došao Tvrtko II (1420-1444) i da je Sandaljeve poteze u prodaji dijela Konavala porodice Pavlovića „ИМАВЪШЕ ЦИЛЬ СВИТЬ И ЗГОВОРЬ С ВЛАСТЕЛИ И ВЕЛЬМОЖАМИ“ samouvjerenom potvrdio,⁸³⁹ čini se da je u svemu tome bilo više političkih poteza nego što se jednostavnim izrazima može pripisati samo Sandalju. U taboru Pavlovića i 1415. i 1420. stradali su samo nosioci vazalnih obaveza, vjerne službe, ali ne i ostali članovi porodice. Iz toga bi proizlazilo da je Sandalj opet napravio pogrešku što nije uništio čitavu porodicu i preuzeo posjed Pavlovića. 'Osveta' nad Pavlovićima opet je kratka za nedostatak finiširanja, u kojoj, kao 1415, nedostaju promišljanja o milosti koja je učinjena nad ostatkom porodice. Na kraju, ostalo bi potpuno nejasno da je Sandalj dobio samo ono što se odnosilo na pola konavoske župe. I na ovom mjestu skloni smo pretpostavci da je sve učinjeno plod do-

⁸³⁶ Dubrovčani to prezentiraju novostima u kojima se detalji ne spominju: "de deliberando super his que nouissime nunc scripserunt ambassiatores nostri dominii apud voyuodam Sandalium existentes" (22. 3. 1420), Cons. Rog., II, 103v. Zadnjeg dana marta spominje se kao vojvoda Radoslav Pavlović, mlađi brat vojvode Petra Pavlovića (31. 3. 1420, Isto, 104v), a prvog dana aprila upućuje se i saučesče bosanskom kralju i kraljici sa željama za mirom sa vojvodom Sandaljem Hranićem: "scribendo literas domino regi et regine Bosne condolendo se de morte voyuode Petar et de ortando eos ad pacem cum voyuoda Sandalio" (1. 4. 1420), Isto, 105.

⁸³⁷ U historiografiji se po posljedicama koristi koju je Sandalj imao zna da Osmanlije u Bosnu dolaze na Sandaljev poziv, te da 'zeleći da se osveti Pavlovićima, vojvoda Sandalj je na portinom dvoru optuživao vojvodu Petra za izdaju', Živković, *Tvrtko II*, 78. Slično viđenje ('Vojvoda Sandalj, beskrajno žedan osвете nad Pavlovićima ... ponovo je optužio Petra ...') u, Tošić, *Vojvoda*, 45.

⁸³⁸ (30. 5. 1420), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 310.

⁸³⁹ (16. 8. 1420), Isto, 503-504.

govora koji su bili potvrđivani prisustvom Osmanlija, nalik vremenu iz 1418. Osmanlije su bile uvezane u konavoski čvor i stalno će biti prisutni u njemu. Na kraju, smrt brata Petra nije vojvodu Radoslava Pavlovića okrenula na sukob sa Sandaljem. Naprotiv, u oktobru 1420. dvije porodice su se pomirile.

U svakom slučaju, uz pomoć Osmanlija Sandalj je stekao polovinu Konavala porodice Pavlovića i stupio u prodaju iste Dubrovčanima. I ovaj njegov dogovor s Dubrovčanima bio je lagan i brz. U martu je stradao vojvoda Petar, a već početkom maja 1420, vođeni su razgovori o kupoprodaji⁸⁴⁰ i ona je bila ozvaničena krajem istog mjeseca. Opet kroz dva dokumenta, po svemu, rađena po formularu onih iz juna 1419., u realiziranju prodaje navode se privilegije i obaveze dviju strana. Za Radoslavljevu polovinu Konavala Sandalj je trebao dobiti jednokratnu svotu u iznosu od 30.000 perpera i mogućnost da je ulaže na dobit uz kamatu od 5%, plemstvo, kuću u Dubrovniku i njeno renoviranje, baštinu u Župi dubrovačkoj u vrijednosti 3.000 perpera i tribut u iznosu od 500 perpera.⁸⁴¹

Ovaj Sandaljev potez bio je u skladu sa intencijama novog-starog bosanskog kralja Tvrtka II i Osmanlija. Dubrovčani su slali poklone Tvrtku II i osmanskome vojvodi Isaku negdje između dva sporazuma koja su Dubrovčani i Sandalj ozvaničavali maja 1420.⁸⁴² Sandalj ne bi prkosio vladaru i predstavniku sultana u ovom poslu. Očito su svi znali o čemu se radi. Krajem juna Dubrovčani su znali za predstojeći stanak bosanskih velikaša, pa su nastojali angažirati i Sandalja radi potvrđivanja izvršene prodaje.⁸⁴³ Kralj Tvrtko II je 16. augusta 1420. u Podvisokom izišao u susret dubrovačkom zahtjevu i potvrdio im učinjenu "*počtenu dvorštinu*" sa Sandaljem, po "*listih vovode*

⁸⁴⁰ U omjeru 15 za 14 protiv nije prošao prijedlog: "de intrando ad tractandum cum Grubacio ambaxiatori voyuode Sandagl pro emendo aliam parte que fuit voyuode Petri cum dimidia castri de Sochol et cum Obod et Civitate Vechia integram pro eo precio quo empta fuit alia pars dicti voyuode Sandagl" (9. 5. 1420), Cons. Rog., II, 112. Očiti je razlog cijena. Usvojeno je isto osim cijene: „pro illo precio“, Isto.

⁸⁴¹ (20. 5. 1420); (30. 5. 1420), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 305-313. Jednokratna isplata nije direktno navođena. Njena visina vidi se iz kasnijeg spominjanja, (23. 7. 1421), Isto, 316-318.

⁸⁴² (24. 5. 1420), Živković, *Tvrtko II*, nap. 91, na str. 79.

⁸⁴³ Vijeće umoljenih nalaže da se piše njihovim poslanicima kod Sandalja: "unam poueglam a rege Tuertcho et baronibus Bosne qua erat in stanacho ibidem futuro de confirmatione Canalis" (25. 6. 1420), Cons. Rog., II, 128v.

Sandala”,⁸⁴⁴ a da za taj čin, za razliku od potvrde Stjepana Ostojića iz 1419, nije dobio poseban tribut, niti je poznato da je imao neke zahtjeve s tim u vezi.⁸⁴⁵ Time je razumljivo da je Stjepan Ostojić navedenim tributom pokrivaio neizvršenu prodaju koju vojvoda Petar nije bio učinio. Kao i prošle godine, Sandalj i Dubrovčani su poduzeli niz radnji da se izvršena kupoprodaja pretvori u praksi, ali od svega toga na kraju nije bilo ništa. Takvo zatvaranje konavoskog kruga nije dugo trajalo i, od augusta, a prije isteka 1420, ono je vraćeno nazad prema vojvodi Radoslavu, novom predstavniku Pavlovića.

Oktobra 1420. došlo je do izmirenja Radoslava Pavlovića i Sandalja Hraničā.⁸⁴⁶ Nije poznato pod čijom inicijativom i mentorstvom je došlo do toga. Svakako su, pa makar i indirektno, i kralj Tvrtko II i Osmanlije uzeli učešća u izmirenju susjeda. Po svoj prilici tada je dogovoren i brak između Teodore i Radoslava Pavlovića. Za duže vrijeme odnosi između Pavlovića i Kosača bili su bez međusobnih ratnih djelovanja. Novo stanje pokrenulo je i pitanje odnosa u konavoskoj problematici. Detalji nisu poznati. Okviri ponašanja dvojice susjeda u sjeni su prisustva Dubrovčana kao najviše zainteresiranih, a oni su morali, kao i Sandalj, snositi posljedice prodaje dijela Konavala porodice Pavlovića. Očito je da su Pavlovići bili nagovarani da poštuju već izvršene prodaje, a isto tako i da su računali sa određenim privilegijama kojima bi potkrijepili svoj pristanak.⁸⁴⁷

Situacija je izgledala prilično povoljno po Dubrovčane početkom novembra 1420, kada je vojvoda Radoslav pristao da potvrdi izvršenu prodaju

⁸⁴⁴ (16. 8. 1420), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 503-504.

⁸⁴⁵ Krajem jula 1420. Dubrovčani su jednoglasno odbili da učine nešto za kralja Tvrtka II, ali se ne vidi o čemu se radi: “faciendi responsonem excusabilem nuncio regis Tuertchi” (30. 7. 1420), Cons. Rog., II, 137. Odmah iza toga odlučivali su o smjenama nekih svojih vojnih efektiva. Sa strane: “Pro decennio”. Nije prošao prijedlog: “de mittendo decennum in alterius scambium”, već: “de non mittendo dictum decennum”, sa omjerom 15 za, 13 protiv, Isto. Neće biti da ova odluka ima ikakve veze sa traženjem od strane Tvrtka II ‘komada zemlje kao protuuslugu’ (‘Pro eodem’ – ipak nema i ne radi se uopće o povezanim odlukama), kako je to spojeno u, Živković, *Tvrtko II*, nap. 94, na str. 79.

⁸⁴⁶ “de scribendo voiouode Sandalio ... super pace et concordia tractandis inter ipsum et voiouodam Radoslauum Paulouich” (28. 10. 1420), Cons. Rog., III, 4; “Ser Alouisius Mar. de Gozis, ser Marinus Pe. de Zriua, ser Laurentius Bla. de Sorgo electi fuerunt ad formandum inscriptis literam mittendam voiouode Sandalio super pace intra ipsum et voiouodam Radoslaum Paulouich” (28. 10. 1420), Cons. Minus, II, 154v.

⁸⁴⁷ Čošković, *Krstjanin*, 37-38.

Sandaljeve polovine Konavala i grad Sokol.⁸⁴⁸ Dubrovčani su sada mogli da sigurnije raspolagati kupljenim dijelom u izmiješanom posjedu Konavala. Očito je druga etapa bila razgovor o prodaji njegove polovine Konavala.⁸⁴⁹ Češće kretanje između Dubrovnika i vlasnika Konavala pokazuje da se nešto krupno pokretalo u tim pregovorima. Dubrovčanima je tako malo nedostajalo da dođe do razrješenja svojevrsne konavoske more koja ih je decenijama mučila. Sandalj i Radoslav bili su primireni, a Dubrovčani i Radoslav trebali su finiširati dogovore. Onda je sve krenulo nizbrdo. Čini se da za svoje istupe Radoslav Pavlović ipak nije bio potpuno ni shvaćen, ni adekvatno nagrađen, pa se već početkom decembra prati drastičan obrat u kojem su se Osmanlije pojavile još jednom kao meritorni predstavnici zaštite interesa svojih vazala. Ne može se reći ni da je Sandalj bio sretan zbog nastalog stanja. Poslao je u Dubrovnik početkom decembra Pribislava Pohvalića i Radonju Pripčića koji su im prenijeli njegov stav i nisu ni sačekali očekivani, a ipak od Dubrovčana, zbog nedostatka izvještaja njihovih poslanika, odlagani odgovor koji je trebalo prenijeti Sandalju. Sandalj je bio ljut na Dubrovčane i kod njih je nalazio pogrešne poteze zbog svega što se desilo. Radoslav Pavlović obratio se Osmanlijama i zatražio odbranu svojih interesa (*perche voiuoda Sandagl si lamenta che contra di lui e facta accusa per li ambaxadori di Radosauo appresso lo imperador Turcho*). Izgovor nađen u prodaji tvrđave Sokol, kojim je bosanski i osmanski vazalni posjed došao u ruke ugarskog vazala, bio je Osmanlijama dovoljan da natjeraju Sandalja da poništi ono što je pod mandatom Osmanlija već bio uradio. U svome odgovoru Dubrovčani mu spočitavaju da je on ipak sve to učinio sa svojom braćom i vlastelom i da su sve potvrdila dva kralja i Stjepan Ostojić i Tvrtko II Tvrtković. Dubrovački odgovor je bio na mjestu, ali njihovi svježi pregovori i potezi sa Radoslavom

⁸⁴⁸ Vojvoda Radoslav potvrdio je samo Sandaljevu prodaju njegovog dijela Konavala, (3. 11. 1420), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 567-568; 568-569. O povelji: "in sclauico idiomate lecta in presenti consilio inter voiuodam Radosauum Paulouich et comune Ragusii" (2. 11./ne 10/ 1420), Cons. Rog., III, 5.

⁸⁴⁹ "de deliberando super ambaxiata mittenda ad voyuodam Sandaliam ad Radossauum Paulouich et ad regem Bossine"; "de donando voyuode Sandalie et Radosauo Paulouich"; „yperperos quatingentos cuilibet“ (9. 11. 1420), Isto, 6v-7; "de eligendo tres nobiles qui commissionem dandam ambassiatoribus ituris ad voyuodam Sandaliam et Radossauum Paulouich" (16. 11. 1420), Isto, 8; "de respondendo ambassiatori Sandaglie quod per ambaxiatores ituros ad ipsum Sandaliam dabitur sibi respensionem ad ea que idem ambaxator exposuit" (24. 11. 1420), Isto, 8v; Živković, *Tvrtko II*, 81.

Pavlovićem nisu poznati, pa se u svemu pozadina izostanka razumijevanja ne može ni vidjeti, do volje koju su predstavljale Osmanlije, pokrenute mehanizmom vojvode Radoslava.⁸⁵⁰ Dubrovčani su morali vratiti Sandalju njegov dio grada Sokola.⁸⁵¹ Sandalj je ponovo u Pavlovićima dobio protivnike, ova- ga puta u konavoskoj politici. Ni u dubrovačkim razgovorima s Radoslavom nije se moglo ništa postići u novim okolnostima. Pokazalo se da je Radoslav izazvao pravu pometnju, a da je Sandalj zbog toga krivio i Dubrovčane. Dubrovčani su konačno januara 1421. došli do saznanja da je Radoslav Pavlović odlučio da Konavle koristi kao sredstvo kojim je htio zadovoljiti neke svoje dodatne interese, pa se nisu libili da izraze svoje neslaganje s njegovim lošim diplomatskim potezima.⁸⁵²

Za optuživanje vojvode Radoslava ipak nema mjesta. On je bio posjednik polovine Sokola i nije potvrdio prodaju svoga dijela grada Dubrovčanima. Za stjecanje druge polovine župe Konavle s polovinom grada Sokola Dubrovčani su morali krenuti iz početka. Konavoska problematika bila je vraćena prema pregovorima s vojvodom Radoslavom radi kupovine njegovog dijela Konavala, ali se nije lako mogla ustabiliti. Pogrešno formuliranje Radoslavljeve potvrde prodaje Sandaljevog dijela Konavala trebalo je ispraviti. Tokom aprila 1421. Radoslav je potvrdio Sandaljevu prodaju njegovog dijela Konavala, ali sporni Sokol nije spominjan.⁸⁵³ Polovina Sokola bila je njegovo vlasništvo i on je to ovom novom potvrdom i dokazao Dubrovčanima.

⁸⁵⁰ “de induciando super petitionibus factis per Pribislaum Pochualiča et socium ambasiatores voiuode Sandali pro restitutione castris Sochol” (6. 12. 1420), Cons. Rog., III, 10v; “Secunda pars est de vocando Pribisauum Pochaličam et socium ambasiatores voyuode Sandalii in minori consilio et de notificando eis quod nos volumus expectaris responsionem ambasiatorum nostrum. Et si dicti Pribislaus et socius contentabuntur de hoc bene, quidem casu quod non, de reportando ad presens consilium intentionem ipsorum” (7. 12. 1420), Isto; “super requisitione facta per ambasiatores Sandalie de castro Sochol expectandi usque quo habeatur responsio ab ambasiatoribus nostris superinde qui iuerunt ad Sandaliam” (2. 12. 1420), Isto, 11. Na kraju je upućen odgovor Sandalju preko njihovih poslanika, (9. 12. 1420), Lett. di Lev., VIII, 2-2v. Pismo u, Prilog 5: Dokumenti.

⁸⁵¹ Otezali su tokom čitavog mjeseca, da bi na kraju pristali: “de induciando super petitione voiuode Sandagl de castro Socholi”; “ad diem crastinam” (20. 12. 1420), Cons. Rog., III, 13; “de portando ad maius consilium de restituendo voyuode Sandalie castrum Sochol ut petiit” (21. 12. 1420), Isto, 13v.

⁸⁵² (12. 1. 1421), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 571.

⁸⁵³ (24. 4. 1421), Isto, 573-577.

Sokol

Bez cjelokupne prodaje Konavala Sandalj nije mogao imati mira jer se konavoska politika naslanjala na njegove privilegije i obaveze koje je preuzeo. Njegov interes otuda je bio vrlo aktivan. S Radoslavom se vojno izmirio, pretvarajući porodicu ratnog protivnika u svoga prijatelja. Pavlovići i Kosače su se orodili. Vukčeva kćerka Teodora udala se za Radoslava, a Sandaljevo pomaganje Dubrovčanima za stjecanje druge polovine Konavala dobijalo je i dodatne prijateljske okvire. Vojvoda Radoslav je ipak otezao svoj pristanak i stvarao Sandalju probleme koji su tek nedavno bili zaliječeni među dvjema porodicama. Kao da je Radoslav sada u Dubrovčanima nalazio prostor za iskaljivanje bijesa koji je mudri Kosača zbacio sa sebe datim vojnim primirjem. Cjenkao se i težio da ostvari što bolju cijenu. Pred Dubrovčanima koji nisu mogli kontrolirati jedan dio posjeda Konavala bez drugoga, vrijeme je radilo u njegovu korist. To je ometalo Sandalja Hranića. S pozicija u Sokolu Dubrovčani su opravdano smatrali da je moguće ostvarivati vlast u kupljenom dijelu Konavala. To je pokazalo i neprijateljstvo koje je izražavano između Dubrovčana i ljudi vojvode Radoslava tokom 1422, u koje je uključen i Sandalj radi stabiliziranja prilika i nadoknađivanja nastalih šteta.⁸⁵⁴ Uprkos obećanjima Radoslava, štete nisu nadoknađivane pa su Dubrovčani u takvom kontekstu posmatrali i predviđali mogućnosti ponavljanja istih problema, time potičući Sandalja da svojim angažmanom utječe na stanje oko Sokola.⁸⁵⁵ U svemu tome Sandalj i Radoslav se nisu slagali, a tada su i ponovo produbljivali jaz koji je egzistirao u njihovim međusobnim odnosima. Oni su se odražavali i preko uspostavljenog braka koji je bio pokušajem da se dvije porodice politički čvršće uvežu u svojim istupima. Do razrješenja pitanja Sokola došlo je krajem 1422. i početkom 1423. Presudan utjecaj imale su Osmanlije koji su pristali da dođe do ustupanja Sokola.

Naime, osmansko prisustvo u vezi sa Sokolom tokom 1420. pretvoreno je u pitanje koje je bilo izvan mogućnosti aktera u Bosni. Sokol je pred-

⁸⁵⁴ Cons. Rog., III, (24. 2. 1422) 74v; (25. 2. 1422) 75; (14. 3. 1422) 79; (6. 4. 1422) 80v; (21. 4. 1422) 83; Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, (prije 25. 2. 1422), 322; (26. 2. 1422), 321-322; (28. 2. 1422), 580; (14. 3. 1422), 323; (31. 3. 1422), 323-325, 581; (22. 4. 1422), 581-582; (4. 3. 1422), Isto, I/2, 2-3; "supra Branchum comitem castri Socho hominem voyuode Radossaii et super 27 famulis ipsius Branchum" (4. i 8. 4. 1422), Lam. de foris, V, 34v-37; "supra Branchum Preterzenouich comitem castri Sochol homine voiuode Radossaii" (16. 4. 1422), Isto, 41.

⁸⁵⁵ (30. 11. 1422), Lett. di Lev., VIII, 135, u, Prilog 5, Dokumenti.

kako su knez Vukac i gost Miaš u ime Radoslava napravili dogovor sa Sandaljem o njihovim budućim potezima.⁸⁶⁰ Rezultat, koji je dobijen i poslan prije 17, stigao je u Dubrovnik 27. januara, a početkom februara u obraćanju svojim poslanicima nalazimo da su trebali izraziti svoju radost Sandalju. Dubrovčani nisu krili svoje zadovoljstvo što su dobili Sokol, niti su štedjeli na pohvalama upućenim Sandalju.⁸⁶¹ Sandalju je preneseno da će Radoslav dobiti ono što je tražio, a to je bilo dubrovačko plemstvo za njega i njegove nasljednike.⁸⁶² Prema ukupnoj prepisci koja je zbog zimskih uvjeta odskakala od toka događaja, Dubrovčani su se nadali i krajnjim rješenjima. No, na polovinu Konavala Radoslava Pavlovića morat će pričekati još nekoliko godina.

Operacionaliziranje predaje Sokola Dubrovčanima dešavalo se u februaru 1423. Poslanici Radoslava i Sandalja, pored svjetovnjaka i predstavnici Crkve bosanske, trebali su ozvaničiti sve dogovoreno pred Dubrovčanima. Oni su prezentirali stanje pomirenja između dvojice velikaša i bili njihovi predstavnici koji su Dubrovčane trebali uvesti u posjed Konavala.⁸⁶³ 'Slavna posaočina gospodina Sandalja velikago vojevode bosanskoga, koja je tada četvoročlana, mada se u prezentiranim poslovima ne imenuje jedinstveno, valja zato što su navedeni dokumenti pisani unaprijed ili bez jasnog saznanja o svim akterima poslanstva, poslanici starac Dmitar i Radovan Vardić⁸⁶⁴ te

u, Prilog 5, Dokumenti.

⁸⁶⁰ Pismo, Lett. di Lev., VIII, 142v-143, u, Prilog 5, Dokumenti. Gost Miaš nije bio na čelu Sandaljeve delegacije, niti se tada radilo o 'pregovorima sa Dubrovčanima oko prodaje Sandaljeve polovine Konavala', Šanjek, *Krstjani*, 115; Драгојловић, *Krstjani*, 231. Na to je pažnja skrenuta u, Čošković, *O gostima*, 21 i nap. 58 na str. 24. Naravno, datacija ovog događaja je ranija, Isti, *Crkva bosanska*, 158.

⁸⁶¹ "de induciando super literis ambaxiatoribus qui sunt ad voiuodam Sandagl" (27. 1. 1423); "de induciando super responsione literarum oratoribus ad voiuodam Sandagl" (29. 1. 1423), Cons. Rog., III, 137v; "de firmando literam mittendam nunc ambasiatoribus nostris ad voiuodam Sandalium"; „de firmando literam destinadam ad vovuodam Sandagl nunc lecta in presenti consilio“ (1. 2. 1423), Isto, 138. Pismo, (1. 2. 1423), Lett. di Lev., VIII, 143v, u, Prilog 5, Dokumenti. Na osnovu objavljenih dijelova dubrovačke prepiske (M. Dinić), u kojima datiranje kretanja pisama nije zabilježeno, P. Čošković je pomirenje dvojice vojvoda smještao u drugu polovinu januara 1423, Čošković, *Krstjanin*, 44.

⁸⁶² Kopija povelje je poslata unaprijed u Dubrovnik, (1. 2. 1423), Lett. di Lev., VIII, 143v-144. Uporedi, (15. 2. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 582-585.

⁸⁶³ O poslanstvu, naročito Radoslava Pavlovića, Čošković, *Krstjanin*, 44-46.

⁸⁶⁴ "славна посаобина господина САНДАЛЈА ВЕЛИКАГО ВОЈДЕ БОСАНСКОГА, ГОСПОДА СТАРАЦЪ ДМИТАРЪ И КНЕЗЪ РАДОВАНЪ ВАРДИКЪ" (15. 2. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 583.

Radonja Pripčić i dijak Brajan,⁸⁶⁵ koji su osim uvođenja Dubrovčana u posjed Sokola obavljali i niz drugih poslova za svoga gospodara,⁸⁶⁶ pokušali su naplatiti Sandaljeve usluge oko dubrovačkog stjecanja Sokola, ali do toga nije došlo, jer Sandalj u tom smislu nije ni imao pravo. Ništa mu s tim u vezi nije ni obećavano, ali će mu biti dati pokloni,⁸⁶⁷ malo reprezentativniji s obzirom na važnost događaja o kojem se radilo, naravno Sandalju Hraniću više nego što će to dati Radoslavu Pavloviću.⁸⁶⁸

Kada su izvršili uvođenje Dubrovčana u posjed Sokola, Sandaljevi poslanici su preuzeli predviđene poklone za *'izdavštinu'* Sokola. Dubrovački poslanici Nikola Gučetić i Blaž Đorđić trebali su, između ostalog, saopćiti Sandalju da je tvrđava Sokol predata u njihove ruke od strane njegovih poslanika.⁸⁶⁹ Svojim poslanicima preporučivali su da biranim riječima pokušaju privoljeti Sandalja da im da i posebnu povelju za Sokol⁸⁷⁰, ali od toga nije

⁸⁶⁵ “ми старць Дмитарь и Радона Припчић и Брагань диякъ посланикъ господина воеводе Сандалиа” (17. 2. 1423), Isto, 369. Upaređi i, Isto, 371, 373-374.

⁸⁶⁶ Proveli su sređivanje stanja u Sandaljevim depozitima i otvorili zaseban depozit za njegovu ženu Jelenu: “dandi et accipiendi omnes scripturas necessarias et oportunas tam pro deposito voiuode Sandalii quam domine Jelene uxoris sue” (18. 2. 1423), Cons. Rog., III, 142; Kurtović, *Kretanje*, 34-35.

⁸⁶⁷ “de denegando ambasiatoribus voiuode Sandalii denarios quos petunt pro restitutione castris Socchol”; “de donando istis duobus ambasiatoribus voiuode Sandalii, videlicet Dimitrio patarino et Radouano Vardich” (16. 2. 1423), Cons. Rog., III, 141v. Darove će kasnije dobiti.

⁸⁶⁸ Nije prošao prijedlog: “de donando ambasiatoribus voiuode Sandalii yperperos quingentos pro castro Socchol quod nobis dabunt”, već: “de donando eisdem yperperos quatingentos et quatráginta brachia panni” (18. 2. 1423), Isto, 142. Darovan je i Radoslav Pavlović: “de donando voiuode Radoslao Paulouich valorem yperperorum trecentorum quinquaginta”, Isto. Sandalj je tih dana već bio došao u Bišće. Odlučeno je da se Sandalju pošalje riba. Nije glasano o prijedlogu: “prouidendi et dandi de pissbus voiuode Sandalio ipso ente in Bissce”, već: “de mittendo Narantum et inde de prouidendo de pissbus pro dicto voiuoda”, Isto. Za njegove poslanike: „de donando eisdem yperperos quatingentos et quatráginta brachia panni“, Isto.

⁸⁶⁹ Dubrovčani izvještavaju svoga kneza Nikolu Đorđića u Konavlima da će uvođenje u posjed izvršiti Sandaljevi poslanici Dmiitar starac i Radovan Vardić u pratnji dva dubrovačka plemića i da se pripreme za taj čin. Po prijemu Sokola treba da se nagrade Sandaljevi poslanici (18. 2. 1423), *Динић*, *Из Дубровачког архива*, III, 189.

⁸⁷⁰ “dela pouegla del castel di Sochol ... sopra li facti della pouegla gli direte cosi: Magnifici voiuoda Dio lo sa che per altra caxon la signoria di Ragusa non cercha questa pouegla per Sochol dalla vostra signoria saluo per chiearezza et testimonianza de amor et per poter mostrar sul mondo vera certeza con le vostre bolle dello amore et la beniuolenza che voi aucte a quella terra casa vostra ... per buono exemplo et bello specchio a tucti che se accorda piu caldamente a cerchare

bilo ništa. Sokol je svakako i bez te povelje postao vlasništvo Dubrovčana. Iz Sokola oni su mogli i s vojnog aspekta kontrolirati svoj kupljeni dio Konavala i time, kao osigurani, započeti njegovu podjelu.

Podjela zemlje među Dubrovčanima u Slanskom primorju stečenom od Bosanca 1399. pretvorila se u sistem koji je primjenjivan i u Konavlima. Ranije iskazivano nezadovoljstvo nekolicine vlasteličića povuklo je za sobom dubrovačka odstupanja, pa je do 1423. iskristaliziran čitav spisak ranijih Sandaljevih podanika koji su dobili pravo da zadrže jedan dio svoje zemlje (okućnice) i pod dubrovačkom vlašću. Po jednom spisku iz maja 1423. bilo je govora o 30 najvažnijih porodica, a zemljišni katastar 1423-1427. pokazao je da su Dubrovčani dopustili da dio zemlje očuva ranijih 66 Sandaljevih podanika sa svojim porodicama. S braćom i sinovcem Sandalj je dobio jedan dio zemljišta kao dubrovački vlastelin. Od ranije bio je zainteresiran za posjed koji je držao njegov konavoski župan Bogeta Rudić (*in logo dove sta Bogeta*). Dubrovčani su mu to odobrili. U ukupnoj podjeli Konavala Sandalj, njegov brat Vukac i sinovac Stjepan dobili su 33 četvrtine, tj. u količini kao i svaki drugi dubrovački vlastelin.⁸⁷¹

Prodaja Kotora – mletački okviri

Dvadesetih godina XV st. mletačke ambicije u Bosni išle su preko bosanskog vladara. Mletački interes, geostrateški je iskorištavao politiku Hrvoja Vukčića i uspostavljanu 'skelu' preko stečenih dalmatinskih gradova, prije svega Splita, produbivši tako veze u zapadnim dijelovima Bosne gdje su se i bosanski vladari pomjerali s novom rezidencijom u Hrvojevom Jajcu. Pokušaji drugačijeg angažiranja nisu uspijevali, s obzirom da su mletački vojni interesi nepotrebno uvlačili Bosnu u krug ugarskih protivnika. Za razliku od ranijih bosanskih zahtjeva, sada su Mlečani bili u inicijativi. Bosanci su na kraju ipak prepoznavali da mletački vojni interes ne prelazi okvire priobalnog pojasa istočne jadranske obale. Pokušaji Stjepana Ostojića odražavali su razinu 'vladara koji je obećavao više nego što je mogao'. Ni kralj Tvrtko II

lo amor et beniuolenzia di Ragusa ... Et com quelle belle parole et modi che vi pare lo confortate et pregate su questo facto. Et se luy assentira come speremo che si fara et voi facte spazare come piu presto possete et piglate la dicta pouegla bollata et fermata ..." (1. 3. 1423), Lett. di Lev., VIII, 151.

⁸⁷¹ (5. 5. 1423), Isto, 55v; "Item de dando voyvode Sandagl cum fratre et nepote partes tres et dimidiam" (25. 2. 1427), Недељковић, *Liber viridis*, 166.

nije rizikovao, mada je sva kombiniranja dobro preračunavao. Krajnji ishod mletačke inicijative podrazumijevao je samo njihove interese. Da su Bosanci išli do kraja prema mletačkim namjerama i željama, pitanje je da li bi izdržali u novim okolnostima između Ugarske i Osmanlija. Duže vrijeme planiranja su bila u poziciji pristanka, naročito u namjeri da se istisne Ivaniš Nelipčević, koji je smetao Mlečanima, ali ipak nije bilo realiziranja. Mletački interes pomjerio se u drugu stranu. Pozicija Dubrovnika bila bi u potpunosti pritiješnjena. Mletačke namjere i sukobi sa dubrovačkim interesima kretali su se preko obje uzdužne granice dubrovačkog teritorija, preko Drijeva i Kotora, kojima je njihova budućnost mogla biti zatvorena. Onaj ko je kontrolirao političku volju o kretanju prometa u unutrašnjosti, a to su bili Bosanci, mogao je odlučiti između Venecije i Dubrovnika. Dubrovački interesi poklopili su se s bosanskim prepoznavanjem mletačkih krajnjih namjera, koje ipak nisu mogle dati sigurnost Bosancima pred Ugarskom i Osmanlijama. Stoga su svoja insistiranja pretvorili u jaku ofanzivu koja je imala efekta u odlučivanju Bosanaca o mletačkim planovima. Raniju poziciju Hrvoja Vukčića u srednjoj Dalmaciji djelimično je u drugačijim okolnostima održavala porodica Radivojevića, ali pred Mlečanima nije se uspjela ni približiti dometima slavnoga hercega.⁸⁷² Bez prisustva na moru nisu postojali rezervni ventili, a Mlečani ih nisu dopuštali. Jak interes Mlečani su pokazivali i za trg Drijeva, od čega su bosanski vladari i velmože polučili koristi zbog konkurentskih poteza Mlečana i Dubrovčana.⁸⁷³ Naravno, Venecija je imala prevlast na Jadranu i u sukobu sa Sigismundom uspjela je očuvati svoje istočnojadranske tekovine i time posjedovati respekt kod bosanskih magnata. Ipak, vojni angažmani Mlečana u promjeni stanja u Bosni nisu bili uvjerljivi Bosancima. U najvećoj mirnodopskoj političkoj dilemi u kojoj se Bosna našla bilo je vremena i prostora za iskazivanje diplomatske umješnosti. Bez oslonca na mletačke vojne angažmane u unutrašnjosti, Bosanci nisu mogli ući u legendarnu avanturu sličnu vremenu Ladislava Napuljskog. Stoga je svaka kombinacija u korjenitoj promjeni u Bosni bila zaustavljena prepoznavanjem nesigurnosti. Na kraju je prednost data općem, slobodnom privrednom prožimanju od kojeg su svi mogli izvući korist.

Interesna veza Sandalja Hranića bila je na liniji podržavanja politike bosanskih vladara, naročito u liku Tvrtka II, tako da su preko bosanskog dvora

⁸⁷² Šunjić, *Bosna*, 147-150.

⁸⁷³ Тошић, *Дријева*, 126-127.

stizala do Sandalja i mletačka poslanstva. Iskazivano je jedinstvo koje Mlečani nisu mogli razbiti. Sandalja nisu mogli odvojiti od kralja Tvrtka II. Ilustrativan primjer konkurentne borbe Dubrovčana i Mlečana od koje je, podizanjem vrijednosti drijevske carine koristi imao i Sandalj, najbolje predstavljaju dubrovački potezi kod Sandalja. Dubrovčani su mletačku politiku predstavljali u pravom svjetlu ali se iskusnom Sandalju mletački interesni obrazac nije mogao činiti nepoznatim ili nerazumljivim pred istovrsnom politikom koju je upoznao kroz prizmu Dubrovčana. Oni su ipak branili svoj monopol u Bosni. Njihova očekivanja da se Mlečani istisnu iz Bosne nisu bila u interesu Bosanaca, pa ni Sandalja. Dubrovčani su morali biti zadovoljni ishodom u kojem se budućnost ogledala u konkurentskom prisustvu s Mlečanima u Bosni, a koji je bio i u interesu Bosanaca.

Sandalj je osjetio mletačku inicijativu na području Kotora. 'Pozornica na jugu' bila je opet otvorena. Politika Sandalja i Venecije ipak je našla prostora za jak sukob zbog dugogodišnjih mletačkih interesa za Kotor. Ispostavilo se da je mletački ugriz sada postao trajan, s jasnom namjerom otkinuvši Sandalju važno uporište. U političkom gubitku, prostoru koji je oduvijek bio jako sredstvo da se drže na razini razumijevanja s Dubrovčanima zbog mogućnosti skretanja privrednog toka, Sandalj se u odnosima s Mlečanima, pristajući na odstupanje od Kotora, kao djelimičnom kompenzacijom osigurao daljim finansijskim prihodima koje mu je Kotor isplaćivao. Slobodu da kontrolira promet sa zaledem time nije izgubio.

Mletački ekspanzionizam u jasnom i jakom svjetlu izražen je prema Kotoru 1420, spajajući se s ništa manje aktivnim željama Kotorana. Venecija je u proljeće 1420. odlučila preuzeti Kotor⁸⁷⁴ i time otvorila pitanje rješavanja njegove sudbine u odnosu sa Sandaljem, dajući mu poziciju jedinog relevantnog faktora koji je imao prava i realne snage da računa na interese u Kotoru. Ni od ranije Sandalj nije imao otvorenu vlast u Kotoru. Prava na prihode kotorskih solana bio je konačno ostvario putem sporazuma (1414) koji je ostavio Kotoranima slobodu uz jaku tributarnu ovisnost od Sandalja i njegovom pastorku Balši III. Dok je Balša III imao sukobljavanje s Venecijom, Sandaljeva reakcija nije bila ni vojnog karaktera niti ishitrenih prihvatanja mletačkog ekspanzionizma. Promjene u Bosni koje je izazvala osmanska intervencija odražavale su se i na prijestolju, gdje se uzdigao Tvrtko II i usljed pogibije vojvode Petra Pavlovića i koristi koje je iz toga preko Osmanlija San-

⁸⁷⁴ (8-16. 3. 1420), Ljubić, *Listine*, VII, 302-307; Isti, VIII, 9-10.

dalj izvukao, u Sandaljevom prodavanju drugog dijela Konavala, zauzimale su i vrijeme i prostor za manevar prema kotorskom pitanju. Zauzet jednim poslovima Sandalj je imao vremena dobro promisliti o svojim potezima na drugom kraju, gdje su Mlečani povrijedili njegovu dotad zagwarantiranu interesnu sferu. Njegova diplomatska intervencija u pravom smislu⁸⁷⁵ uslijedila je tek krajem godine, kada je i Balša III zakratko primirio svoje akcije,⁸⁷⁶ i produžena je otvorenim pregovorima koji su potrajali nekoliko godina pretvarajući se u 'strpljivo pregovaranje o kotorskom sporu' popraćeno pozicijom Sandaljevog prijatelja Balše III kao isturene vojne prijetnje iza koje je svakako morao stajati i Sandalj, mada se time nije predstavljao. Nakon Balšine smrti, aprila 1421, borbu s Mlečanima preuzeo je Stefan Lazarević.⁸⁷⁷

Sandalj se Mlečanima predstavio diplomatskim insistiranjima na realnim potraživanjima, s pravom očekivajući uspjeh.⁸⁷⁸ Mlečani su poznavali njegovu poziciju, naročito sjenu osmanskog prisustva, pa su u pregovaranjima računali na njegovu snagu. Sa Sandaljevim prihodima od Kotora jasno su računali, ali su htjeli otkloniti i sve opasnosti od Balše III.⁸⁷⁹ Očito su sve kombinacije bile otvorene. Sandalj je pokušavao što bolje iskoristiti situaciju do koje se došlo novim mletačkim potezima. Sandaljeve ambicije pokazane su zahtjevima za Barom, Budvom i gornjom Zetom ali Mlečani nisu bili spremni upuštati se u takve razgovore.⁸⁸⁰ Mletački izaslanici koji su imali zadatak da posjete Kotor jula 1421. trebali su stupiti u razgovore sa Sandaljevim ljudima, samo ukoliko ih budu tamo zatekli kao njegove predstavnike spremne za aktualni razgovor o sporazumnom razrješenju pitanja oko Kotora (*ex suis*

⁸⁷⁵ Dubrovčani su odobrili početkom jula 1420. o svom trošku jednu naoružanu galiju koja je trebala prevesti Sandaljevog poslanika Pribislava Pohvalića u Veneciju, "pro factis voiuode Sandagl" ali o svemu tome u završnici nema poznatih pokazatelja, (7. 7. 1420), Cons. Rog., II, 132v.

⁸⁷⁶ (28. 11. 1420), Ljubić, *Listine, VIII*, 56-58; AAV, II/10, 244-247.

⁸⁷⁷ Iscrpo o pregovaranjima u, Živković, *Tvrtko II*, 87-102; Šunjić, *Bosna*, 150-160; 176-187.

⁸⁷⁸ (28. 11. 1420), Ljubić, *Listine, VIII*, 56-58; AAV, II/10, 244-247.

⁸⁷⁹ Sandalj je u Dubrovniku potraživao prevoz do Venecije za svoje poslanstvo, (23. 1. 1421), Cons. Rog., III, 15v. Njegove stavove Mlečani su prenijeli kod odlučivanja o odgovoru, (10. 3. 1421), Ljubić, *Listine, VIII*, 73-75, 74; AAV, II/10, 260-264, 262; Šunjić, *Bosna*, 151-152.

⁸⁸⁰ (13.7. 1421), Ljubić, *Listine, VIII*, 95. Sandalj je tražio i potvrdu svojih posjeda i posjeda koje ima na području Dubrovačke republike, kao i pravo kretanja na mletačkom posjedu, ali mu Mlečani zato posebnu potvrdu nisu davali, jer su smatrali da je sva ta prava već imao kao mletački građanin i plemić, Isto.

pro concordio). Prema uputstvu Sandaljevi prihodi od Kotora (*dohane salis Catari*) nisu bili upitni, a moglo se Sandalju poručiti da su Mlečani spremni na sporazum kojim bi se Sandalju osigurao prihod od carine solju u godišnjem iznosu od 500 do 1000 dukata, uz uvjete da ne uznemirava mletački teritorij, uključujući i Kotor.⁸⁸¹

Kotorska problematika nije skidana s dnevnog reda u odnosima Sandalja i Mlečana ni tokom 1422, a rezultirala je i prisustvom mletačkog poslanstva kod Sandalja. Prvo je jedno Sandaljevo poslanstvo upućeno u Veneciju, pod budnom pažnjom Dubrovčana, čime nisu bili zadovoljni,⁸⁸² a prema mletačkom kasnijem odgovoru, to je bio zahtjev da se Kotor vrati Sandalju (*domum suam, videlicet terram Catari*). To je rezultiralo čvrstim rješenjem Mlečana, izraženim krajem aprila 1422, da neće odstupiti od svojih namjera da ostanu u vlasti nad Kotorom.⁸⁸³ Naprotiv, zbog Sandaljevog poteza, zadržavanjem četverice Kotorana, još od 1414. na ime jemčevine, Mlečani su pomišljali i da ne isplate Sandalju novac i predviđene kamate od njegovog poslovanja koje je imao u Veneciji, ali su ipak donijeli odluku da se to poslovanje i dalje normalno odvija.⁸⁸⁴

Stvari su se morale pomaći s mjesta i Mlečani su krenuli u jak diplomatski napad na Bosance. Krajem maja 1422. pripremili su uputstvo za poslanstvo koje će ići u Bosnu. Poslanstvo je činio Ivan Čorzi (Johannes Georgio, Zuan Zorzi, **ИВАНЪ ЧОРЪЖИ**), koji je u Bosni, kako kažu Dubrovčani, ostao osam mjeseci i, pored bosanskog kralja Tvrtka II,⁸⁸⁵ u tri navrata boravio tokom iste

⁸⁸¹ (27. 7. 1421), Isto, 102.

⁸⁸² Sredinom januara 1422. Dubrovčani su dali jednu barku Sandaljevim poslanicima za prijevoz do Venecije, kao i obavijest svojim trgovcima u Veneciji o njihovom dolasku: "Prima pars est de offerendo istis ambaxiatoribus voyuode Sandagl barcam expensis comunis usque Venetias"; "Pro eisdem: Prima pars est de recommittendo illos nostris mercatoribus existentibus in Venetiis" (15. 1. 1422), Cons. Rog., III, 68. Poslanstvo su činili Pribislav Pohvalić, Toma Kopic, a uz njih je išao njihov 'compagno' Ostoja. Preko pisma Dubrovčana svojim trgovcima u Veneciji saznajemo kako su ih Dubrovčani trebali primiti u Veneciji. Pismo, (30. 1. 1422), Lett. di Lev., VIII, 174, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁸⁸³ "dictam terram cum castro, pertinentiis et iuribus suis sub nostro dominio acceptare, ne iret ad manus aliorum contra velle suum ... dictam communitatem Catari tenere et conservare sub nostro dominio, et dictam communitatem non dare nec submittere alicui" (28. 4. 1422), **Ljubić**, *Listine*, VIII, 165.

⁸⁸⁴ Isto.

⁸⁸⁵ U dubrovačkom obraćanju Sigismundu: "orator Venetorum per menses octo continuos

godine i kod Sandalja, o čemu se i sam Sandalj izjasnio.⁸⁸⁶ Nažalost, mnogi detalji iz njegovih pregovora nisu poznati. U osnovi, njegova misija je podrazumijevala ranije stavove Venecije, po kojima nisu htjeli odstupati od svoje vlasti nad Kotorom, a bili su spremni da se Kotor godišnjim izdavanjem odužuje vojvodi Sandalju. Put do Sandalja išao je preko kralja Tvrtka II i Mlečani su se nadali da je to olakšani put za brže i efikasnije sporazumijevanje.⁸⁸⁷ Njegova misija se odužila, a pored sporog dogovaranja sa Sandaljem, pri čemu se detalji ni razlozi otezanja ipak ne poznaju,⁸⁸⁸ tome je, izvjesno, značajno doprinijelo i poklapanje sa drugim tekućim poslovima, prije svega vezanih za konavosku problematiku krajem 1422. i početkom 1423, u kojoj su interesi Sandalja bili usmjereni na primirje s Radoslavom Pavlovićem i ustupanje Sokola Dubrovčanima, uz ipak jasan prizvuk osmanskog odobravanja.

Ne može se zanemariti ni dubrovačka djelatnost koja je živo bila zainteresirana za prisustvo Venecije u Bosni. Naprotiv, ona je na prvom mjestu. Najzad, Čorzi je došao u Bosnu i zbog privrednih interesa koji su bili konkurentski njihovom aktualnom položaju. Jedno pismo kojim odgovaraju svojim poslanicima kod Sandalja iz samog kraja novembra 1422. ne otkriva puno o toku pregovora, ali indicira napetost koja je vladala, barem u dubrovačkoj želji da drže konce svih svojih poteza usmjerenih ka planiranju istiskivanja moguće konkurencije u Bosni od strane Mlečana. Dubrovčani su iskazivali zadovoljstvo potezima bosanskog kralja Tvrtka II i Sandalja prema stavovima Čorzija,⁸⁸⁹ najvjerojatnije povezanih s njihovim interesima, prije svega u dolini Neretve, žili kucavici prometa s 'kraljevom zemljom', ali i šire. U isto vrijeme, ovo pismo ne pomaže da se situacija oko Kotora razjasni u detaljima. Naprotiv, pismo pokazuje da je Sandalj imao upravo tada prepisku sa Sigismundom Luksemburškim, za čije detalje Dubrovčani nisu znali.⁸⁹⁰ Ono

mansit in regno Bosne penes dominum Tuertchum regem bosnensem a quo arduas continuo varias multas res negocia et facta petit contra vestram ciuitatem Ragusii” (15. 3. 1423), Lett. di Lev., VIII, 158v; *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 290-291.

⁸⁸⁶ “ПЛЕМЕНИТИ МОДЖЬ ГОСПОДИНЬ ИВАНЬ ЧОРЪЖИ ПОЧТЕНИ ПОКАИСАР ... ЛАНИ ТРИ КРАТЬ БИЛЬ Е ПРЪД НАМИ” (1. 11. 1423), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 328.

⁸⁸⁷ Uputstvo za mletačkog poslanika, (26. 5. 1422), Ljubić, *Listine, VIII*, 174-178.

⁸⁸⁸ Šunjić, *Bosna*, 155.

⁸⁸⁹ Pismo, (30. 11. 1422), Lett. di Lev., VIII, 134v-135, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁸⁹⁰ Dubrovčani nisu znali šta je bilo zapisano u Sigismundovom pismu. No, živo su bili zainteresirani. Sigismundovo pismo je preko Dubrovnika bilo poslato Sandalju. Dubrovčani su ga

bi se ipak moglo povezati s dubrovačkim reagiranjima kod Sigismunda zbog mletačkih namjera u Bosni, iako ni oni nisu znali šta je Sigismund saopćio Sandalju.⁸⁹¹

Možda bi se moglo razmišljati i o poziciji Sandalja kao vazala koji je u kotorskoj problematici i sam tražio viđenje svoga seniora. Mletačko insistiranje na Kotoru, koji je navodno bez gospodara, zapravo pokreće pitanje Sandaljeve pozicije u eventualnom ustupanju Kotora Veneciji, ljutom protivniku Ugarske. Da li se Sandalj sam obraćao Sigismundu ili je Sigismund našao za shodno da se prvi obrati Sandalju, ostaje otvorenim pitanjem. Naravno, to važi ukoliko se uopće radi o kotorskom pitanju u tom po sadržaju nepoznatom, zahvaljujući dubrovačkom interesu, čak misterioznom Sigismundovom pismu. U svakom slučaju moglo bi se reći da se i u Ugarskoj itekako znalo o aktualnim težnjama Venecije i Sandalju ne samo kao nosiocu određenih prava u Kotoru nego i kao karici koja je držala i Sigismundove interese u Bosni. S druge strane, sve je to Sandalju moglo biti polazištem da oteže i odbrani svoje šire planove vezane za Kotor. Najzad, i drugi Sigismundov vazal, despot Stefan Lazarević, već je bio u akciji na odbrani interesa umrlog Balše III, također Sigismundovog vazala.

Mimo svega toga, aktualna afera oko loših tkanina koje su preplavile Bosnu poklopila se s tadašnjom mletačkom misijom i s pravdanjem Dubrovčana kao uvoznika da se radi upravo o lošoj mletačkoj robi koja se da lako prepoznati jer nosi mletački žig (*son bollati con bollo di San Marco*).⁸⁹² Bilo tačno ili ne, što i nije toliko važno u polazištu, afera je negativno utjecala na opći utisak o Veneciji i time i na efikasnost Čorzijeve misije u Bosni. Dubrovčani su svim sredstvima radili protiv Mlečana i njihova uloga u otežavanju Čorzijeve misije ima značajno mjesto. Najzad, oni su u Bosni imali razgranatu mrežu svojih pouzdanih ljudi koji su mogli pripomoći na brojnim mjestima a žile privrednih tokova zahtijevale su upravo sada njihov angažman.⁸⁹³

poslali Sandalju upravo sa ovim tekućim uputstvom svojim poslanicima koji su boravili kod njega, a da niko od Dubrovčana nije znao za njegov sadržaj, Isto, 135.

⁸⁹¹ Navedeno pismo povezivano je s namjerama Dubrovčana da 'Sigismunda izmire sa Bosancima', Živković, *Tvrtko II*, 111. U tom pravcu i, Ђирковић, *Истопуја*, 255; Lovrenović, *Na klizištu*, 229-231. Drugačije u, Šunjić, *Bosna*, 186.

⁸⁹² Pismo, (30. 11. 1422), Lett. di Lev., VIII, 134v-135, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁸⁹³ Isto, 135.

Na to ukazuje i činjenica da su Dubrovčani, prije nego li je stigao odgovor od njihovih poslanika, o kretanju Čorzija i o njegovim namjerama znali više nego njihovi poslanici kod Sandalja, pa su im se obratili i novim uputstvom nekoliko dana kasnije, tačnije početkom decembra 1422. Dubrovčani obavještavaju svoje poslanike da pouzdano znaju kako je Čorzi krenuo od Tvrtka II i kako se uputio prema Sandalju. Dalje navode da je mletačka namjera bila da kupe od Sandalja Drijeva *'et altre cose'*, te da izgrade tvrđave u Usinju *'et altroue'*. Nalazeći da to nije u časti i interesu ni vojvode Sandalja ni Bosne, preostalo im je samo da se nadaju kako je i Sandalj svjestan toga i kako neće na to pristati. Svojim poslanicima naložili su da iskoriste svoje sposobnosti da Sandalja uvjere u neispravnost i štetnost takve moguće odluke.⁸⁹⁴ I dalje događaje pratimo prema površini, a bez mogućnosti saznavanja toka pregovora u detaljima. Dubrovačko obraćanje Sigismundu na samom kraju 1422. pokazuje historijat mletačkih napora kroz prizmu dotadašnjeg epiloga boravka Čorzija u Bosni. Naime, Mlečani kod Bosanaca rade protiv dubrovačkih interesa (*Veneti contra nos cum Bossinensibus querant*), ali i njihov poslanik ništa nije mogao učiniti, između ostalog zahvaljujući pojedinim bosanskim magnatima (*idem ambaxiator Venetus nichil de requisitionibus suis obtinere potuit et quod aliqui ex baronibus Bosne disturbauerunt omnes petitiones eiusdem*). Dubrovčani mole Sigismunda da nastoji zaustaviti mletačke namjere (*qui intentiones oratoris Veneti perturbarunt*), jer opasnost nad Dubrovnikom je velika (*periculosum nobis sit*), i u tom pravcu da se obrati svojim vazalima, Tvrtku II, vojvodi Sandalju Hraniću, braći Zlatonosović i despotu Stefanu Lazareviću, radi očuvanja njihovih interesa.⁸⁹⁵ Dubrovčani su se s pravom osiguravali kod Sigismunda.

Sandalj i kotorska problematika nisu u sjeni dubrovačkih interesa. Nije u pitanju bilo razdvojeno promatranje mletačke misije vezane za Drijeva, za koju bi Dubrovčani bili više zainteresirani i kotorske problematike koja je bila samo u interesu Sandalja. Naprotiv, Mlečani su kotorsku problematiku pokušavali razriješiti na način koji je Sandalj svojevremeno primjenjivao koristeći Kotor kao sredstvo pritiska na Dubrovnik. Pored Drijeva koji su željeli kupiti Mlečani su tražili i da Sandalj preusmjeri privredni tok prema Koto-

⁸⁹⁴ Pismo, (3. 12. 1422), Isto, 135v, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁸⁹⁵ (31. 12. 1422), Lett. di Lev., VIII, 139v-140. Pogrešna datacija - 31. 12. 1423, u, Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 293-295.

ru. To bi izoliralo u potpunosti Dubrovačku republiku.⁸⁹⁶ Plan Venecije bio je dakle, preuzimanje dubrovačkog monopola u Bosni. Dubrovačka reakcija našla je plodno tlo u bosanskim magnatima, prije svega u Sandalju. Dubrovnik mu je bio draži od Venecije. Početkom 1423. Sandalj je uspio još jednom razveseliti Dubrovčane kada je uspio iznaći mirno razrješenje predaje Sokola u Konavlima u pomirbenom razgovoru s Radoslavom Pavlovićem.

U svoja čak tri nastupa pred Sandaljem tokom 1422. Ivan Čorzi nije u svim mletačkim namjerama uspješno priveo kraju svoju misiju. Čini se da je jedino razgovor o Kotoru bio uspješan, ali ne i toliko štetan po dubrovačke interese. U svemu tome ima tragova da je bilo i kontakata između Kotorana i Sandalja i prije nego se Čorzi vratio u Veneciju, ali teško je znati njihovu sadržinu.⁸⁹⁷ Kada su primili Sokol i kada je Čorzi završio svoju misiju, sredinom marta 1423. Dubrovčani su mogli kazati svome senioru da njihovi interesi više nisu ugroženi. Sigismund je ispunio svoju seniorsku obavezu, a njegovi vazali u Bosni, posebno kralj Tvrtko II, vojvoda Sandalj i vojvoda Vukmir Zlatonosović izdržali su pritisak raznih mletačkih ponuda pod njegovim okriljem.⁸⁹⁸ Bosanci su, pa među njima i Sandalj, izbjegli nesigurna okrilja koja im je Venecija ponudila.

Čorzijeva misija u Bosni bila je završena marta 1423. i do sljedeće mletačke diplomatske inicijative nije došlo do jeseni. U toj pauzi Mlečani su imali dovoljno prostora da se odrede prema raspoloženju u Bosni i kod Sandalja. Tada se, u mletačkoj interpretaciji, vidi dokle se stiglo. Sandalj je bio spreman ustupiti Kotor i dopustiti promet prema Kotoru. U opticaju je kod njih još uvijek bilo i davanje trga Drijeva, mada se pokazalo da su Bosanci o tome i od ranije bili račistili situaciju. Sandalj je tražio zauzvrat godišnji prihod od Ko-

⁸⁹⁶ Nerasploženje prema Mlečanima snažno su podsticali Dubrovčani, koji su imali razloga da se osjete ugroženim. Uporedi drugačije viđenje bojazni Dubrovčana u, **Ђирковић, Историја**, 254.

⁸⁹⁷ "Noi reciuessimo vostra lettera et fussimo auisati di nouelle et appresso vedessimo la litera del conte di Cataro scritta per lo conte di Cataro a voyuoda et per voi translata in lingua schiaua et cosi romagnemo auisati di tutto. Et cosi debiati fare per auegnire che di tutte nouelle ne tegnite auisati per vostra lettera" (18. 2. 1423), Lett. di Lev., VIII, 145v.

⁸⁹⁸ "nullam contra nos petitione suam valuit obtinere ... Hoc tamen serenitati vestre notificamus, videlicet quod dominus rex Bosne hucusque erga nos bene ac placide se gerit. Et potissime magnifici viri domini voiuoda Sandalij et voiuoda Volchmir qui instantes contra petitiones oratoris Venetorum se nobis fauorabiles quam maxime probuere" (15. 3. 1423), Isto, 158v; **Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium**, 290-291.

tora u iznosu od 600 dukata, kuću u Kotoru i Zadru, te da njegova pomoć, potaknuta od bosanskog vladara ili Osmanlija, šurjaku, despotu Stefanu ne može biti ograničena ni prema Mlečanima. Okviri dostignutih pregovaranja, razmatrani u Veneciji u junu, predstavljali su uporište za novu misiju odobrenu početkom augusta 1423, datu ponovo Ivanu Čorziju za nastavak pregovaranja sa Sandaljem. U međuvremenu, Mlečani su obećali Kotoranima da će spasiti i 4 njihova zatočena plemića.⁸⁹⁹ Sa izrazom želje svoje vlade da se kotorska problematika riješi, već u septembru 1423. Čorzi je boravio u Bosni. Izgleda da je jedino preostala ostvarljiva namjera Mlečana išla po liniji dobijanja Kotora.⁹⁰⁰ Ni detalji oko njegovog drugog dolaska u Bosnu nisu poznati. Znaju se samo po rezultatu, Sandaljevom pristanku da Mlečanima prizna Kotor. Venecija je morala napustiti svoje maksimalističke ciljeve.

U septembru 1423. Čorzi je već u razgovorima sa Sandaljem. Dubrovčani su nastojali, a vjerovatno i uspješni doći do detalja vođenih razgovora.⁹⁰¹ O ponovnom dolasku Čorzija obavijestili su i Sigismunda.⁹⁰² Ovoga puta stvari su išle brže. Mlečani su popustili, pa Sandalj više nije mogao uzmicati. Prvog dana novembra 1423. sačinjena je povelja u Sandaljevoj rezidenciji u Blagaju o njegovom prepuštanju Kotora Mlečanima (Котора кои е дошао с рѣке реченога господина дѣжа). Sandalj se obavezao da će biti dobar susjed Kotoranima, da će dozvoliti promet prema Kotoru, ostavivši potpuno slobodno da svako ide kuda hoće, pa i u Kotor, i otpustiti 4 zatočena Kotoranina koja su dugo vremena kod njega bila pritvorena. Mlečani su se obavezali da će Kotor od prihoda soli davati godišnji tribut u iznosu od 600 dukata i pravo na kuću koju je Sandalj ranije imao u Kotoru.⁹⁰³ U ovim dešavanjima Du-

⁸⁹⁹ Čremošnik, *Kotorski dukali*, 120.

⁹⁰⁰ (8. 6. 1423); (6. 8. 1423), AAV, II/11, 248-249, 315-317; Ljubić, *Listine*, VIII, 246-248; Šunjić, *Bosna*, 155-156.

⁹⁰¹ “nuy sauemo che lo ambador de la signoria de Venesa e andato a Sandagl, pensemo che fin in ino sia zonto da luy per tanto metteteue per spiar diligente mente quanto possete per saper perche e venuto e che domanda da voiouoda Sandagl. Et a nuy darete a sauer de tutto quello possete spiar” (25. 9. 1423), Lett. di Lev., IX, 13v.

⁹⁰² Dubrovčani pišu Sigismundu: “qui orator inde recesseret iveratque Venecias de mense marcii prope elapsi, ita et nunc, ut de mense septembris propofuncti in Bosna iterato redierit, nunciamus” (25. 10. 1423), *Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium*, 292-293.

⁹⁰³ (1. 11. 1423), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 328-331; Божић, *ИИЦГ*, 151; Šunjić, *Bosna*, 157.

brovčani nisu osjećali veću opasnost po svoje interese, kao što se to dešavalo prošle godine. To se vidi i po njihovoj blagoj zainteresiranosti. Dakako da ih je interesovalo kakav je bio sporazum, ali već su znali da je Sandalj na njihovoj strani i vjerovali su da sporazum neće bitnije utjecati na njihove interese. Njihovi poslanici bili su tada u razgovorima s vojvodom Radoslavom Pavlovićem o kupoprodaji njegove polovine Konavala. Mletački poslanik javio se Dubrovčanima da je završio posao i da se vraća u Veneciju. Zato su Dubrovčani svojim poslanicima javljali da pri dolasku kod Sandalja pokušaju saznati detalje postignutog dogovora.⁹⁰⁴

Mimo iskazanog u sporazumu, Sandalj je dobio niz drugih pogodnosti koje su mu Mlečani osiguravali kao znak dobre volje zbog učinjenog posla. Zbog brzine neke stvari od vitalnog interesa po Sandalja nisu bile uvrštene u sporazum, kao pozicija njegovih nasljednika, pa je došlo do dopunjavanja sporazuma u Veneciji početkom naredne godine. Obje strane dogovorile su se i da ne primaju bjegunce na svoje posjede. U nekim drugim stvarima, kao što je kuća u Zadru i trajanje kotorskog tributa, pojavili su se problemi koji su tokom 1424. zasebno rješavani. Dodatni posjedi na području Kotora nisu odobreni Sandalju, a njegovim nasljednicima omogućeno je da i oni koriste njegove tekovine, kuću, kotorski dohodak i plemstvo na uživanje za njega, njegovu braću, sinovca i njihove nasljednike. Za sebe je Sandalj tražio i dobio 'vodu Gudrić iz koje je dobivao ostrige' na području Kotora.⁹⁰⁵ Dugotrajno diplomatsko razrješavanje oko Kotora bilo je završeno. Sandalj je polučio onoliko koliko je i imao, čist prihod, pa je mogao biti zadovoljan ukupnim završetkom. Nastupili su bolji dani u odnosima s Venecijom.

⁹⁰⁴ Dubrovčani su dobili dva pisma od svojih poslanika kod Radoslava Pavlovića: "ser Nicola de Ma. de Goze e ser Biagio di Ma. de Georgi ambascadori nostri a voyuoda Radossauo salute. Noi receuissimo in qusta di passadi due vostre lettere, una adi 4 nouembrio, data di la adi XXX otto-brio et altra adi VI di nouembrio e di la data adi due nouembrio, le quali tute auemo bene intese [f. 21v] ... E perche noi semo informati per lettera de lo ambascadore di Venexia scripta a certi in Ragusa, che luy a obtegnudo da voyuoda Sandagl tutto quello chel lo a saputo domandar per parte della sua signoria. E pero vi metteti a sentire con destio e bello modo quello che a concluso col detto voyuoda se puo essere che sappiate et che via auera facta da poi partito da Sandagl perche in quella lettera diceua chel doueua vegnire a Narente per tornare a Vinexia. E di tutto che arete sentito ne auisarete di qua al vostro ritorno [f. 23]" (8. 11. 1423), Lett. di Lev., IX, 21v, 23.

⁹⁰⁵ (31. 1. 1424); (1. 2. 1424); (13. 2. 1424); (16. 2. 1424), AAV, II/12, 12-17, 26-35; Ljubić, *Listine*, VIII, 255-263; (1424), Čremošnik, *Kotorski dukali*, 122-123; Šunjić, *Bosna*, 157-160.

Bizant, Osmanlije, Sigismund...

Bizant i Sandalj Hranić 1423!?

Između dvije Čorzijeve misije, zapravo neposredno poslije njegovog odlaska aprila 1423, u Dubrovniku se našlo jedno poslanstvo bizantskog cara Manojla II Paleologa (1414-1425), na čelu sa izvjesnim Asanom. Ono je preko Dubrovnika, u aranžmanu Sandaljevih vlaha Stankovića (katun Perutinić), ugovorilo prijevoz do mjesta Pljevlja, mjesta vojvode Sandalja Hranića (*usque ad locum Pleueiane qui locus est voyvode Sandagl*).⁹⁰⁶ Drugih pokazatelja o ovome poslanstvu nema ni u odlukama Vijeća umoljenih, ni u pismima upućenim Sandalju Hraniću. Uzima se da je ovo poslanstvo bilo upućeno Sandalju, a da je zbog Sandaljevog oslonca na Osmanlije u pitanju, *jedan, po svoj prilici neuspješan pokušaj vizantijske diplomatije za uspostavljanje šire antiturske koalicije na Balkanu*.⁹⁰⁷ Iz navedenog se to jasno i ne vidi. Poslanstvo je išlo u mjesto Sandalja Hranića, ali nije kazano da je išlo do Sandalja.⁹⁰⁸ Spominjanje Sandaljevog mjesta može se povezati s tim da je poslanstvo bilo njemu upućeno. Po strani stoji i dilema zašto je ta eventualna antiosmanska koalicija ostala bez traga među Dubrovčanima, bez informacija prema Sigismundu i bosanskom kralju. Dakle, pitanje je da li je uopće bila zaogrnuta *'antiosmanskom koalicijom'*.

I uz Osmanlije i uz Sigismunda Luksemburškog

Za razliku od bosanskog kralja Tvrtka II koji je pokušavao da ostvaruje šire političke kombinacije s Mlečanima, Ugarskom i Osmanlijama, velmože su, pa i Sandalj Hranić među njima, nastojale pratiti svoga vladara. Prema sta-

⁹⁰⁶ "Stanoue Stanchouich de chatono Protinich vlachi promisit nobili domino Asan ambasiatorii serenissimi domini imperatoris Constantinopolitani. Eidem domino Asan die crastina bona hora dare preparatos sex equos sufficientes et ydoneos, quinque, videlicet, pro equitando et uno per ferendo saumam. Promittens eum dictum Asan cum comitiua sua die crastina ... de Ragusio bona hora fideliter associare ipse Stanoue personaliter, aut fratrem suum Flapaz mittere loco sui, cum eo usque ad locum Pleueiane, qui locus est voyuode Sandagl" (13. 4. 1423), Div. Canc., XLII, 129v.

⁹⁰⁷ Krekić, *Dubrovnik*, 31; Ђирковић, *Историја*, 255; Ђурић, *Сумрак*, 243-244; Ђук, *Пљевља*, 59.

⁹⁰⁸ Ђук, *Пљевља*, 59.

vovima i potrebama tih vanjskih hijerarhija njihova međusobna povezanost nije bila ista. Kraljev posjed (*contrata de re*) ipak je bio najzaštićeniji, barem prema jugu i istoku, s pojasom njegove vlastele koja je bila na udaru interesa Venecije i naročito Osmanlija. Tributarne veze Bosanaca prema Osmanlijama ne mogu se tečno pratiti prema pokazateljima visine tributa ili načina na koji je on davan. Po svemu sudeći, te obaveze nisu bile jedinstvene. Uočava se da je pojedina vlastela, među kojima i vladar, imala zasebne obaveze prema Osmanlijama. Na to bi ukazivali pojedinačni pozivi bosanske vlastele. Zasebnu liniju imali su bosanski vladar, Radoslav Pavlović i Sandalj Hranić. Od boravka 'vojvode Isaka' 1420. prati se nekoliko godina izostanka osmanjskog vojnog prisustva, kao da je slabila i tributarna vezanost Bosanaca, čini se upravo bosanskog vladara. Bez unutrašnjih borbi nestalo je i poziva pojedinih velmoža za prisustvom Osmanlija. U svakom slučaju, njihov upad iz početka 1424. bio je uperen protiv bosanskog vladara Tvrtka II, kao najodgovornijeg za bosanske veze sa Osmanlijama.⁹⁰⁹ Nije poznato da je Sandalj osjetio posljedice ovoga prodora. A nije jasno ni kako je, kojim namjerama i snagama Tvrtko II planirao daljnje korake prema Osmanlijama.

Našavši vremena u svojoj širokoj evropskoj politici, u drugačijim okolnostima, rasterećen od mletačkog suparništva, Sigismund Luksemburški je ponovo aktivirao svoju politiku prema Osmanlijama, a time i prema Bosni. Bosanska politika, pretežno okrenuta prema Osmanlijama od dolaska na prijestolje Tvrtka II, tek u 1425. doživljava skretanje prema zapostavljenom Sigismundu.⁹¹⁰ Ono je moralo imati neku osnovu u kraljevom dogovaranju s vlastelom. Svi su se mogli ujediniti u pokušaju dodatnog osiguravanja jer su se nalazili na razmeđu dviju jakih interesnih sfera. U protežiranju Sigismunda bosanskog vladara pratio je izgleda i Sandalj, koji je dotad i bolje stajao prema Sigismundu nego bosanski kralj. Tvrtko II bio je osmanski štitićenik i nije poznato da je, ni u toku početka svoje druge vladavine, imao jasne kontakte sa Sigismundom. Sa druge strane Sandalj je baštiniio veze sa Sigismundom iz starijih vremena, naročito od 1411. One nisu bile zanemarive, iako je linija daljeg razvoja odvušla Sandalja u zagrljaj prema Osmanlijama. Sandalj je dobro kotirao kod Sigismunda zahvaljujući prijateljstvu i dobročinstvima prema Dubrovčanima u vrijeme kada su Mlečani pokušavali ugrožavati nje-

⁹⁰⁹ Пирковић, *Историја*, 256; Živković, *Tvrtko II*, 108; Šunjić, *Bosna*, 188.

⁹¹⁰ Živković, *Tvrtko II*, 111-112.

gove interese u Bosni. Ipak, Sandaljeve veze sa Osmanlijama bile su direktnije, neposrednije, životnije i potrebnije od veza sa Sigismundom.

Sandaljevo obraćanje Mlečanima augusta 1425. pokazuje da se Bosna približila Sigismundu, barem u onoj mjeri koju do tada nije imao Tvrtko II,⁹¹¹ ali i da je on pokušavao da se osigura kod Osmanlija. Tražio je savjet od Mlečana za osiguranje potvrde svoga posjeda kod Mustafe, protivnika sultana Murata II,⁹¹² ali mu to oni nisu mogli predložiti kao dobru zamisao.⁹¹³ Teško je znati šta je Sandalja motiviralo u ovom pokušaju, ali očito je da je predviđao vremena slična onima iz 1413, kada je i sam učestvovao u borbama među osmanskim pretendentima. Malo šta je poznato o mreži koja je pletena protiv osmanskog prisustva u Bosni, ali vidljivo je da su potezi kralja Tvrtka II bili ispred ostalih bosanskih magnata.⁹¹⁴ Još je teže razumjeti poteze kralja Tvrtka II, koji je krenuo u napad da povрати Srebrenicu od despota Stefana, Sigismundovog štićenika.⁹¹⁵ Možda je povrat Srebrenice bila neka kalkulacija u svemu tome, ali svakako da ju je gurala bosanska strana, koja se Srebrenice nije nikad odricala.

U svemu tome prisustvo Sandalja je teško vidljivo i razumljivo mimo granica u kojima se raspoznaje rasplet, sukob s kraljem Tvrtkom II. Hronologija nije baš vezivna da bi se mogli prepoznati svi potezi pojedinih aktera, ali rezultat jasno pokazuje da Sandalj nije bio za drastična razgraničavanja u procjepu između Osmanlija i Ugarske. Geostrateški, njegov posjed ni sada nije dozvoljavao stvaranje graničnog zida prema Osmanlijama.

Suviše upadno Sandaljevo traženje galije početkom januara i posjete Dubrovniku početkom februara 1426. vezuje se za poznavanje prilika u budućem osmanskome prodoru, koji je uslijedio krajem proljeća i potrajao do augusta iste godine. To bi bilo previše. Ipak, moglo bi stajati da je njegov instinkt prema Osmanlijama već bio izgrađen. Svakako, ako je nešto znao unaprijed, imao je i dovoljno vremena da se pripremi i da najispravnije djeluje u narednim događajima. Opet se ispostavljalo da veće opasnosti za njega nije bilo, pa se čini da je od njegovih veza sa Osmanlijama i načina na koji je on

⁹¹¹ (9. 8. 1425), Ljubić, *Listine*, IX, 4-5.

⁹¹² Isto, 5.

⁹¹³ Isto; Ђирковић, *Историја*, 256.

⁹¹⁴ (20. 10. 1425), Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium*, 310-311.

⁹¹⁵ Ђирковић, *Историја*, 258.

uspijevao da se prilagodi osmanskim upadima zaista i bilo nešto više nego što se to danas poznaje. S druge strane, osmanski upad pospješivao je ranije dogovore Tvrtka II i Sigismunda koji su završili sporazumom 1427. Tvrtko II je pristao da Bosansko kraljevstvo poslije njegove smrti, ukoliko ne bude imao muškog potomstva, pređe u ruke Hermanu Celjskom, puncu Sigismunda Luksemburškog.⁹¹⁶ Time su bile oživljene 'Sigismundove koncepcije s kraja XIV veka', samo što ih više personalno nije predstavljao sam Sigismund.⁹¹⁷ Taj završni čin nije bio odraz prisustva šire podloge vlastele Bosanskog kraljevstva. Izvjesno je da u tome kralja Tvrtka II njegov najjači velmoža vojvoda Sandalj Hranić nije pratio. Neslaganje među njima to pokazuje.

Dimenzije tog neslaganja nisu jasne na terenu. Dogovor Sigismunda i Tvrtka II nije ni podrazumijevao direktne poremećaje. Teško je znati ko je od vlastele podržavao Tvrtka II. Nije ni poznato da su razmimoilaženja između Tvrtka II i Sandalja rezultirala ratnim sukobima. Dio vlastele, predvođen Sandaljem, mogao je da promijeni političku orijentaciju uz pomoć Osmanlija. Očito da im to nije bilo u krajnjim namjerama.⁹¹⁸ Čitava situacija bila je političko pitanje koje je u polazištu zahtijevalo kompromisno razrješavanje zainteresiranih subjekata. Tako je i bilo. Prema Sigismundu i Osmanlijama trebalo je naći zajedničku formulu. Tvrtko II i Sandalj, nosioci nijansiranja u tom izrazu pokušali su i uspjeli doći do dogovora tokom 1428. Činjenica je da je Sigismund bio u centru izmirenja između Sandalja i kralja Tvrtka II.⁹¹⁹ Dubrovčani su nudili svoje usluge Sandalju u izmirenju sa Tvrtkom II marta 1428.⁹²⁰

⁹¹⁶ Voje, *Odnos*, 57; Čošković, *Bosanska kraljevina*, 25.

⁹¹⁷ Бирковић, *Историја*, 259-260.

⁹¹⁸ U kombinacijama je bio Vuk Banić, član dinastije Kotromanića. Uz njegove interese bio je i vojvoda Sandalj, (10. 6. 1428), Lett. di Lev., X, 92v; Živković, *Tvrtko II*, 120.

⁹¹⁹ P. Živković je vidjena da je Sigismund inicirao izmirenje Tvrtka II i Sandalja, te da je Sandalj bio primoran tražiti izmirenje s Tvrtkom II, Živković, *Tvrtko II*, 119-120.

⁹²⁰ Dubrovačko poslanstvo kod Radoslava Pavlovića trebalo je svratiti kod Sandalja: "Nel partir vostro da Ragusa per andare in questa vostra ambaxada volemo che siando voi uoda Sandagl a Blagai o verso Bistçe che voi vi voltrate da lui et salutate per parte nostra con quel saluto che se gli conuiene et presentategli la lettera di credençza et poi gli presentate per parte vostra quel dono che della nostra comuna vi fu consegnato et direte cosi che per li nostri signori cordialissimi fradelli et amici vostri semo mandati a visitare la maesta del re di Bosna et commesso ne fu che ei voltassimo dalla vostra signoria a salutarui et offerirne con buono amor se in questa nostra andata potesemo far qualcosa di vostro contentamento et honore" (18. 3. 1428), Lett. di Lev., X, 84.

Do dogovora je došlo prije početka juna, najvjerojatnije maja 1428.⁹²¹ Na to se odnosi direktna dubrovačka vijest u uputstvu njihovim poslanicima koji su išli preko Sandalja do Tvrtka II.⁹²² U svadbenim svečanostima Tvrtka II i Doroteje Gorjanske bit će da je učestvovao i Sandalj, koji je zbog toga tražio i dobio dva Grka trubača kod Dubrovčana.⁹²³ Novo stanje u odnosima Tvrtka II i Sandalja demonstrirano je i u jesen, čime su, ukoliko su još postojali, bili *'uklonjeni ostaci neraspoloženja'* među njima.⁹²⁴ Naime, u oktobru 1428. došlo je do posjete kralja Tvrtka II Sandalju u Blagaju.⁹²⁵ O dogovoru i izmirenju Sandalja i Tvrtka II detalji nisu poznati. I njih određuju buduća vremena u kojima se prepoznaje zajednički stav u istupima prema susjedima. Ono što je Sandalj sam činio, lavirajući između Sigismunda i Osmanlija, bio je spreman dopustiti i kralju. To vrijedi i za Tvrtka II kojemu Sandalj nije trebao za protivnika.

⁹²¹ P. Živković je viđenja da se izmirenje desilo tek oktobra 1428, u trenutku kada je Tvrtko II došao u Blagaj kod Sandalja, Živković, *Tvrtko II*, 121-123. No, tek poslije izmirenja Tvrtko II je pristupio ženidbi, a i Sandalj i Dubrovčani ponovo su otvorili svoja neriješena pitanja već u junu 1428.

⁹²² "Se voi sentirete chel sia vero della pace facta col re molto vene allegrate per parte nostra che molto ne piace ogni lor concordio et buona pace pero chel la pace di Bosna e pace et ripeso et conseruamento di Ragusa. Et mettetui a sentire sel volesse andare a trouarsi alla festa del re. Et se tal cosa douesse essere date ne lo presto a sapere" (10. 6. 1428), Lett. di Lev., X, 92.

⁹²³ "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio excusationem faciendi Grupcho pro tubetis quos requirit dicens quod literas non recepimus superinde a Sandagl" (21. 7. 1428), Cons. Rog., IV, 62v; "Prima pars est de eundo ad maius consilium pro concedendo voiuode Sandagl tubicinas nostros Graios ambos liurando salarium" (23. 7. 1428), Isto, 63v; **Babić**, *Fragment*, 331. Dakle isti dan kada je 'zabavljače' nabavljao i kralj. Isto. P. Živković je odnekud znao da Sandalj nije bio na svadbi, valjda zbog toga što je smatrao da se nije izmirio sa Tvrtkom II, Živković, *Tvrtko II*, 123. Tačno vrijeme svadbe pokazuje se spornim, mada je svadbeno slavlje moglo potrajati duže vrijeme. Uporedi, **Anđelić**, *Doroteja*, 377-395; **Čošković**, *Bosanska kraljevina*, nap. 7 na str. 26; **Šunjić**, *Bosna*, 190.

⁹²⁴ **Ђирковић**, *Историја*, 260.

⁹²⁵ "de honorando cum piscibus regem Bosne et Sandagl venturos in Blagai"; "usque ad yperperos centum"; "de comittendo et ordinando ut supra iudicibus Narenti et in Stagno" (22. 10. 1428), Cons. Rog., IV, 75v; "Comission del capitano et consigleri del dexen che va a Stagno .. al conte e scritto che faza pescare et mandar li pessi ale man de li iudesi de Narente per honorar lo re di Bosna et Sandagl. Vogliamo che e voi com esso conte dobiate sollicitare che çio se faza con ogni sollicitudine et presteza" (24. 10 1428), Lett. di Lev., X, 50.

Uz Dubrovčane

Prijateljstvo Sandalja i Dubrovčana više puta demonstrirano međusobnim potezima, svoju prehistoriju je imalo u dugotrajnim međususjedskim odnosima. Snaga, moć, kultura, ekonomija, uzajamna pomoć, interesi, dobre stvari ali i ratovi, sukobi, neprijateljstva i sve druge nedaće u tolikoj mjeri su iskristalizirali suživot među njima da je stvoren odnos po kojem se susjedi prepoznaju. To nisu bili obični susjedi kojima bi se zlo ili dobro pamtilo i održavalo, otežavalo ili pripomagalo i bilo respektirano zajedničkom granicom za sva vremena. To su bili ujedno i tržišni susjedi širih prostora i razmjera. Jedna strana - Dubrovnik bio je najširi bosanski prozor u svijet, a druga, posjed Sandalja Hranića, bio je transmisija bosansko-mediteranskih odnosa. U svemu tome broj sitnih pitanja u međusobnom razmatranju pokazuje razinu česte svakodnevne međusobne ovisnosti da se može govoriti o najintenzivnijim prožimanjima koje je njihovo vrijeme poznavalo.⁹²⁶ Svoju ulogu, temeljenu na praktičnim iskustvima i Dubrovčani i Sandalj u tolikoj mjeri shvatali su ozbiljno i produktivno da su izbjegavali dodatna opterećavanja i rijetko, no diplomatski planirano, ispoljavali nepromišljene poteze srdžbe i bijesa. Naravno, imali su svoje tajne i svoje skrivene poteze, ali su se u tolikoj mjeri poznavali da su znali kako krajnje i zle namjere mogu srušiti više nego što bi se njima moglo dobiti.

Pomaganje prodaje Konavala Radoslava Pavlovića

Prodajom svoje polovine Konavala Sandalj 1419. nije skinuo s dnevnog reda problematiku Konavala. Dugo je vremena trebalo da primiri i zadovolji svoje vlasteličice koji su na kraju najvećim dijelom prihvatili dubrovačku vlast, a morao je osigurati prostor i za one koji su se, poput Vijekovića, povukli iz Konavala. Tokom 1420. nije uspio realizirati prodaju i drugog dijela Konavala, pa se i dalje broj neriješenih pitanja oko Konavala stalno povećavao. Konavoske problematike Sandalj se nije riješio ni početkom 1423, kada je Dubrovčanima osigurao tvrđavu Sokol. S posadom u Sokolu Dubrovčani su mogli izvršiti podjelu zemlje među svojom vlastelom, ali ne i u potpunosti

⁹²⁶ Dovoljno je uporediti prepisku, koja je samo jedan od segmenata demonstracije njihovih međusobnih veza, u, Prilog 1, Tragovi proizvoda Sandaljeve kancelarije.

izvršiti sve svoje ciljeve u kupljenom posjedu. Bez polovine posjeda Radoslava Pavlovića, prostorno izmiješanog s njihovim, nije moglo prolaziti bez varnica i kupoprodaja cijelih Konavala bila je u dubrovačkim interesima na prvom mjestu.

Svjestan prednosti, vojvoda Radoslav kroz to je prvenstvo pokušavao izvući što više, s kvalitetnom kompenzacijom. Neka neriješena pitanja stajala su iz prošlosti, kao što je bila imovina njegovog pokojnog brata vojvode Petra kod dubrovačkog vlastelina Paladina Gundulića, koji je otišao u Ugarsku, a za koju ni njegov rođeni brat nije mogao biti odgovoran, ali ga je Radoslav ipak utamničio, do onih savremenih u kojima je dijelu Radoslavljevih vlasteličića trebalo obeštećenje u zaleđu ili nagrađivanje većeg broja Radoslavljevih dvorjana. Mada su ga pratili s nadom da će ga uspjeti zadovoljiti, ipak ni Dubrovčani nisu popuštali na svim mjestima. Tu je i geostrateški interes kojim je Radoslav nastojao zadržati barem neke dijelove od svoga posjeda u Konavlima. On nije bio u istoj situaciji kao njegov susjed Sandalj. Sandalj je ipak imao 'morski ventil' u Dračevici i Novom i prodaja Konavala za njega nije predstavljala značajan geostrateški gubitak. Vojvoda Radoslav je bio u dilemi koja je dobila izgled otezanja, a kroz parametre Sandaljeve prodaje pokušavao je barem dostići onu cijenu koju je Sandalj dobio. Dubrovčani nisu mogli nagovoriti Radoslava na uvjete koje ni njegov brat Petar nije htio. Pored čvrste riješenosti da u nagovaranju putem bogatih darova i predviđenih nagrada angažiraju sve potencijalne pomagače na dvoru i u blizini Radoslava Pavlovića, Dubrovčani su se uzdali i u Sandaljevu pomoć. Ona je jedno vrijeme bila konstantna. Naravno, Sandalj je situaciju nastojao iskoristiti i naplatiti svoje učešće u pomaganju. Ipak, ne može se ne priznati da je svojim otezanjem Radoslav namučio Dubrovčane, a na kraju ih i prisilio na kupoprodaju koja je dovela do novih komplikacija, do Sandaljeve ljutnje zbog upotrijebljenih parametara kupoprodaje, njegovog zadovoljavanja i do reakcije Radoslava Pavlovića izazivanjem Konavoskog rata. Radoslav je težio da se izjednači sa Sandaljem i Dubrovčani su mu popuštali, radi svojih interesa. Ne želeći da komplikuju odnose sa Sandaljem, postepeno su ga isključili iz daljnjih pregovora držeći ih tajnim pred njim. Time su primili na sebe rizik neizbježne Sandaljeve reakcije i, još gore, rivalstva dvojice bosanskih velikaša koje će im svojim kapricima ugroziti nezavisnost.⁹²⁷

⁹²⁷ Prodaja Pavlovićeovog dijela Konavala češće je obrađivana, **Ивић**, *Радослав*, 1-32; **Грујић**, *Конавли*, 27-36; **Ђоровић**, *Радослав*, 73-109, **Živković**, *Ustupanje*, 97-103.

I od ranije je Sandalj bio angažiran od strane Dubrovčana da pokuša pomoći stjecanje dijela Konavala vojvode Radoslava, ali tokom 1423. očekivalo se da će u tome imati presudnu ulogu. Te je godine dubrovačko stjecanje polovine Konavala porodice Pavlović bilo skoro privedeno kraju, čak su bile pripremljene i povelje, a onda se sve opet raspalo. Tokom juna 1423, u samom jeku jake dubrovačke diplomatske akcije kod vojvode Radoslava oko kupovine njegove polovine Konavala, kada su se njihovi stavovi približili do u tancine dogovorenom cijenom, u dubrovačkoj prepisci spomenut je knez Vukac Vardić kao povjerljiv čovjek Sandalja Hranića, koji je nudio Dubrovčanima pomoć. Tada je obavljao posredničku diplomatsku misiju ispred svoga gospodara Sandalja. Ta misija se kao i Sandaljeva sveukupna politika nalazila u procjepu između Dubrovčana i vojvode Radoslava. Vukac se, kao što se i pokazalo, na Sandaljev zahtjev, javio pismom dubrovačkim poslanicima Nikoli Gučetiću i Blažu Đorđiću, koji su se nalazili u misiji kod vojvode Radoslava, i pozvao ih u Goražde na razgovor.⁹²⁸ Ako to i nije bilo pismom najjasnije kazano, dubrovački poslanici tako nešto su mogli i zaključiti, pa su za ponuđeni razgovor u Goraždu zatražili mišljenje svoje vlade u Dubrovniku. Vlada u Dubrovniku dala im je nalog da idu u Goražde na predloženi razgovor s Vukcem Vardićem.⁹²⁹ Poslanici su otišli na odobreni razgovor u Goražde i o njegovom ishodu su izvijestili svoju vladu. Dubrovčani su iskazivali zadovoljstvo ishodom razgovora, navodeći da su zapravo primili neke savjete Sandalja Hranića.⁹³⁰ U daljem odnosu poslanika s Vukcem dubrovačka vlada pokušala je izbjeći neke moguće probleme u odnosu na pregovore koje obavlja kod Radoslava, pa je poslanicima dala i detaljnu uputu u njihovom daljnjem ponašanju. Naravno, dubrovačko stjecanje Pavlovićevog dijela Konavala suštinsko je pitanje kojem se podređuju sva planiranja i svi potezi u odnosima prema

⁹²⁸ Čitavu rekonstrukciju pravimo na osnovu dubrovačke upute svome poslanstvu kod Radoslava u kojem se sažeto prepričava: "Voi dite che Volchaç Vardich che e tanto in grazia a voi uoda Sandagl vi scripse che voi o ver un di voi douesse andare in Gorasde a parlar con lui" (25. 6. 1423), Lett. di Lev., IX, 5v.

⁹²⁹ "Et pero voi ne domandate se volemo che voi andate et andando se voi douete conferir con lui di questi facti per respecto del sacro che aucte", Isto.

⁹³⁰ "Da poi auessimo l'altra vostra per la qual vedemo che parlaste col dicto Vardich. Et intendemo quel chel dicto vi disse per parte di voi uoda Sandagl che molto ne piace. Et assai regraziamo al dicto voi uoda del suo buon consiglio", Isto.

Radoslavu i Sandalju.⁹³¹ Očito je Vukac izdržao razinu posredništva koju mu je Sandalj postavio u zadatak. To pokazuje naredno vrijeme.

I početkom mjeseca jula dubrovački poslanici su u kontaktima sa Sandaljem. Pitanje povjerenja između Dubrovčana i Sandalja tada je na najvećoj razini. Sporazum s Radoslavom bio je izvjestan. Dubrovačka vlada poručuje svojim poslanicima kod Radoslava kada dođu kod Sandalja, da s njim razgovaraju kao s njima samima i da mu se puno zahvale na njegovim naporima i savjetima kojima je započeo, bio sredina i odredio kraj čitavom poslu (*che luy e stato principio et mezo et fine di questa facenda*).⁹³²

Najednom, oko sredine jula 1423. sve se raspalo. Vojvoda Radoslav nije više bio spreman ustupiti svoj dio Konavala. Izgovarao se raznim razlozima.⁹³³ Poslanici su se trebali izviniti pod izgovorom da moraju kući svojim porodicama. O novom stanju odmah je trebalo da jave vojvodi Sandalju.⁹³⁴ Pokušaji tokom augusta i septembra nisu pomogli. Javljao se sve veći broj

⁹³¹ “Alla qualcosa vi dicemo che se piu non manda per voi non vi bisogna et non volemo che vi sinostriate, ma se piu el manda per voi et voi abiando complido el mercato con Radossauo, volemo che sopra di cio voi parliate con voiuoda Radossauo, digando, magnifico signor, el voiuoda Sandagl manda a chiamare un di noi sel piace [f. 5v] alla tua signoria che vada, et sel dice di no, et voi vi scusate al dicto Vardich con gli bel modo, vi par per vostra letera, ma sel vi dira chel sia contento et voi lo domandate sel domandara di questi facti di Canale, che douete rispondere, et se voi douete tegnir secreto o parlar sopra di cio con lui. Et sel vuol che tegnete pur secreto et voi da poi andando se sara domandato dal dicto Volchaç o da Sandagl sopra di cio, risponda che Radossauo si tien si alto di pregio che e troppo fuor di modo et che non sauemo se poremo concludere alguna cosa con lui. Ma sel dicto Radossauo e contento che si parli et voi direte come la cosa e seguito [f. 6]”, Isto, 5v-6.

⁹³² “Voi ne domandate dello andare a voyuoda Sandagl ... voi possiate andare et tornare dal detto voyuoda Sandagl et secondo che romagnerete col signore cosi vi componerete com quelli ... et zonzando voi a voyuoda Sandagl rasonate et parlate con luy tutto quello auete seguitto quanto se com noi proprii parlasse. Et per nostra parte lo regraciate assai com quelle piu cordiali et amoreuali et beningne parole che possete digando che vedemo certissimo et cognosemo per effetto che luy e stato principio et mezo et fine di questa facenda et che col suo consiglio et fauore et aiuto auemo ottegnuda da Radossauo questa nostra intencione” (10. 7. 1423), Isto, 6v.

⁹³³ “non saria marauigla chel nassimento del figlo che voi dite che a molto allegrato el signore et la venuta chel dice del despotho et la paura del re di Bosna o tutte a qualche una di queste cose saria stata caxon del suo ritardare a risponderui. Ma per usare ogni modo che ne pacie che potesse esser caxon di scoprire la fine di questa facenda” (17. 7. 1423), Isto, 8v.

⁹³⁴ “ma, si come brama hora mai ne prende di ritornare alle nostre famigle gia tanto tempo large da noi. Et pero degnisi la V. S. (voyuoda Sandagl) di darne presto et desiderato spaçamento come speremo da voi”, Isto.

Radoslavljevih dvorjana i vlastele koju je trebalo odobrovoljiti novčanim poklonima, poput Radoslava Obradovića zvanog Ban, Radoja Ljubišića, Vukasa Raspudića i Braila Tezalovića.⁹³⁵ Čim obave svoj posao, poslanici su po običaju trebali svratiti kod Sandalja. Ovoga puta i radi informacija o dolasku mletačkog poslanika Ivana Čorzija.⁹³⁶ U oktobru dubrovački poslanici kod Radoslava mogli su čuti od njegovih bliskih suradnika da od čitavog posla izgleda nema ništa.⁹³⁷ Vlada je insistirala da poslanici iziđu pred vojvodu Radoslava i pokušaju još jednom zatražiti da im proda svoj dio Konavala ne uzimajući u obzir kombiniranja o prodaji jednog Radoslavljevog dijela, bez Oboda i Cavtata, nego u cjelini.⁹³⁸ Svoje poslanike Dubrovčani obavještavaju da su pisali Sandalju da i on pošalje jednog svog poslanika do vojvode Radoslava i da pokušaju zajedno djelovati.⁹³⁹ O tome ih obavještavaju i u drugoj polovini oktobra (*per sua parte per trar a fin questa facenda*), što im je Sandalj obećao (*Et lui ne promise de mandarli uno suo homo*), nadajući se da će se pripremiti i razriješiti dilemu oko usaglašavanja stjecanja Radoslavljevog dijela u cjelini ili bar pogodnih dijelova njegovog posjeda u Konavlima. Od San-

⁹³⁵ (2. 8. 1423); (25. 9. 1423), Isto, 10-10v, 13-13v.

⁹³⁶ (25. 9. 1423), Isto, 13v.

⁹³⁷ “vedemo ancora quanto disconforto sia per lo camerieri [*vjerovatno Radoslav Obradović zvan Ban*] et Volchas [*Vukas Raspudić*] con li quali voi soleui praticare et adesso non vi voglono dare aldienza ne parlar con voi sopra di cio. Et per lo simile quello haueste da Bogdan Morisić [*Muržić*] et da Voch Rogatich et Paul diach che tutto se acorda a pocha speranza di conclusione bona al nostro desiderio et maggiormente perche dite aueste dal dicto Bogdan che Vlatcho Tumurlich et Brailo [*Tezalović*] a guasto questi facti. Et anche quello ne dite di Radoe Glubisich che si mostra piu allegro dello usato” (15. 10. 1423), Isto, 15v.

⁹³⁸ “cercando tutta la sua parte di Canal come gia visu detto in tendando in la dicta parte Obod et Citta Vecchia”, Isto.

⁹³⁹ “Anche ve auisemo come hauemo mandata una letera a voiouoda Sandagl pregandolo che al lui piacesse di mandare una persona in fino a voiouoda Radossauo et anche siando con voi e che lui douesse pregare il detto voiouoda Radossauo che lui douesse attendere a quello che a noy promise et proferse et dar spazamento. Et se voy per auentura hauesse la prima vostra intenzione et voi date ordine di spazamento il piu presto che voi potete. Et se per caso voi non potesse octengnir el primo accordo, chel dicto messo de Sandagl si douesse tramecter tra voi ambo le parti digando al dicto Radossauo el dicto messo et voi fazando a non sauer niente et dir el dicto messo di voiouoda Sandagl digando voiouoda Radossauo. Voi hauete promesso alli ambaxador de Ragusa et anche a voiouoda Sandagl che voy eri contento de actender alli ambaxador de Ragusa de dar la meza parte vostra tragando fuera Obod et Citta Vecchia et sbactando per rata quello fosse di raxon”, Isto 16.

daljevog poslanika očekivala se efikasnost.⁹⁴⁰ No, Radoslav je tražio izgovore u neriješenim računima oko imovine svoga brata vojvode Petra, koja je bila u privatnim rukama. Očito je početkom novembra sve izgubilo smisao.⁹⁴¹ Dubrovčani su preko svojih poslanika podigli ton pozivajući se na Radoslava kao osobu koja bi dogovoreno već trebala priznati i zaključiti.⁹⁴²

Od svega nije bilo ništa. Parametri kupoprodaje bivali su isti. Radoslav je otezao navodeći različite razloge, a Dubrovčani su teško pristajali na njegove dodatne zahtjeve. Poslanici su imali zadatak da se zadrže do dobijanja odgovora, a onda da se upute kod vojvode Sandalja i da ga podsjetite i podstaknu kako je opet sve u njegovim rukama, kako bez njega skoro ništa ne može da se uradi oko Konavala, tj. kako je on bio početak svega, ali i kako se nadaju da on to može završiti (*voi siete stato el principio et cosi spera Ragusa che farete anche la buona fine*).⁹⁴³ U novoj konstelaciji, predviđajući i sami da posao neće uspjeti, Dubrovčani nisu propustili priliku da pripreme i verziju omalovažavanja vojvode Radoslava pred Sandaljem Hranićem.⁹⁴⁴

⁹⁴⁰ “Pero vi dizemo che noy scriuessemo a voiouoda Sandagl et pregamolo che li piazesse de mandare uno suo messo a voiouoda Radossauo per sua parte per trar a fin questa facenda. Et lui ne promise de mandarli uno suo homo el qual credemo che fin in ino sia zonto di la. Si che sel dicto e zonto siate con lui et sollicitatelo et parlateli si che lui sia sollecito a spazar questo et che noy habiamo nostra intenzion. Et perche voiouoda Sandagl ne scripse et anche voy che la paria meglo per spazar piu presto la facenda che domandassemo la parte di Canal de voiouoda Radossauo senza Obod et Captat, pero domandate Canal, Obod et Zaptat et non possando hauer questo per hauer piu presto nostra intenzione, domandate solamente la parte di Canal intregamente et lassate stare Obod et Zaptat, sbattando del prezio quello sia razioneuole come gia vi scriuessimo. Et cosi direte al messo de voiouoda Sandagl che faza domanda sollecitamente. Et voy per lo simile sollecitate come hauemo dicto di sopra” (26. 10. 1423), Isto, 18v.

⁹⁴¹ “non ce piu di speranza de conclusion” (8. 11. 1423), Isto, 21v.

⁹⁴² Isto.

⁹⁴³ “E col nome de Dio, secondo vostra comession andate a voiouoda Sandagl. Et facto el saluto conuegneuole d’amor secondo usanza ... gli direte tutto quello auete seguito e come col deto voiouoda Radossauo non auete possuto fare alguna conclusion se cosa sara. E che vedendo la sua pocha stabilita, pocho spera la signoria de Ragusa de essere mai a conclusione alguna con lui cio che non sia per mezo e per huoura di voi voiouoda Sandagl, ma che voi siete stato el principio et cosi spera Ragusa che sarete anche la buona fine”, Isto, 22v.

⁹⁴⁴ “Ancora ragionarete al dicto voiouoda Sandagl le parole che vi disse voyouoda Radossauo ricordando le cose passate, quando el vi disse Voi credete che io me o dimenticato le bombarde e offese che auete fatte ali mei venendo con li mei nemici. Et pero magnifico signor vedete che homo e costui abiando geluso com noi per vostro mezo e com voi prima buona amista, che ancora non son quasi sechate le scripture e vedete che auimo e che cuore ello a. E pero a Dio e alla

Početak naredne godine Dubrovčani su poslali Sandaljevog prijatelja vlastelina Teodora Prodanelića kod njega kao poslanika. Preko njega su se žalili Sandalju na situaciju u Konavlima. Optužba je usmjerena naročito na Radoja Ljubišića, čovjeka Radoslava Pavlovića, koji je bunio seljake protiv njihovih gospodara u kupljenom dijelu Konavala. Sa izrazima nade, Dubrovčani su pozivali Sandalja da intervenira protiv politike ovih postupaka.⁹⁴⁵

Sandaljeva snaga i demonstracija čvršće i sigurnije diplomatije u odnosima s Dubrovčanima, čvršće i sigurnije nego one koju je pružala politika Radoslava Pavlovića, bila je osnov koji su Dubrovčani nastojali iskoristiti. Dio svojih neuspješnih pregovora prenosili su na Sandaljeva leđa. Takav manevar mogao je imati uspjeha, ali ni Sandalj ni Radoslav nisu bili bez svojih planova i želja koje su komplikovale dubrovačke planove. Svoja nastojanja Sandalj je ispoljavao diplomatskim sredstvima, no očito je morao poštovati i Radoslavljevu volju da samostalno istupa pred Dubrovčanima. Vrijeme će pokazati da je osmanski oslonac glavna smetnja za međusobno vojno angažiranje trojice najvećih magnata u Bosni - kralja Tvrtka II, Sandalja Hranića i Radoslava Pavlovića.

Poslije neuspjeha iz 1423. pitanje stjecanja dijela Konavala vojvode Radoslava ponovo je utonulo u pozadinu, a time i potrebe za Sandaljevim angažmanom. Krajem 1426. Dubrovčani su, bez dotad izražavanog stupnja angažmana vojvode Sandalja, uspjeli nagovoriti vojvodu Radoslava da im proda svoj dio Konavala.⁹⁴⁶ Parametri kupoprodaje proizveli su Sandaljevu reakciju i konavoska problematika otvoreno je krenula u rat.

vostra magnifica amista racomandemo tutto”, Isto, 23.

⁹⁴⁵ “per nostra parte gli sporete quanta molestia et quanto inpacio ogni giorni riceuemo per quelli terreni di Canal che furono venduti et spetialmente da Radoe Jubisich. Dicendoli che saria una nuoua cosa che li villani potessono vendere li terreni deli suo signori et con quelle piu belle e aconceuoli parole che possete lo pregerete per nostra parte che a tal cosa debia pouedere come nella suo signoria speremo et habiamo piena fede. Et faciando voi questo fatto come nela vostra prudentia et sapere speremo vene seguira grande honore” (22. 1. 1424), Isto, 23v. Tada je, izgleda, Sandalj nudio Dubrovčanima da zakupe carinu u Drijevimu, što saznajemo iz kasnijeg pisma: “ser Teodoro de Prodanello ne a ditto per parte della magnificencia sua per li gabella di Narente ... confortaremo li mercatori nostri al comprar alla dicta gabella de Narente” (25. 3. 1424), Isto, 25.

⁹⁴⁶ **Ивић**, *Радослав*, 1-32; **Грујић**, *Конавли*, 27-36; **Ђоровић**, *Радослав*, 73-109, **Živković**, *Ustupanje*, 97-103.

Izdvajanje i prodaja Konavala iz strukture posjeda Sandalja Hranića i vojvode Radoslava nije glatko prolazila. Na bosanskoj strani vladali su običaji i prava kojima je smjena sizerena nad posjedom prolazila bez dubljih promjena. Nije bilo nekih posebnih dodatnih pacifikacija posjeda dobijenih za vjernu službu kojima bi se drastično mijenjala postojeća struktura. Radilo se o istovrsnim strukturama i hijerarhijama u kojima se promjene nisu ni odražavale u jačem obimu među najnižim slojevima posjednika i kmetova. Područje Konavala, u vlasti Kosača i Pavlovića od 1391, duboko je sraslo sa svojim zaledem, egzistiralo u ritmu hijerarhijskih struktura srednjovjekovne Bosne. Za razliku od stjecanja Slanskog primorja, dubrovačko stjecanje Konavala proizvelo je niz problema kojima su opterećivani odnosi sa zaledem. Glavni razlog, upravo po primjeru Slanskog primorja, leži u razdvojenoj kupovini. Otuda se desilo da promjene koje su uslijedile kupoprodajom nisu utjecale samo na situaciju među stanovnicima Konavala, nego i na susjednim područjima. Dubrovački interesi u novostečenim područjima davali su Konavlina drugačiji izgled. Drugačija hijerarhijska struktura sa zatvorenijim granicama prema ranijim protocima istovrsnih običaja i ponašanja iz zaleđa nosila je sa sobom promjene na koje su se navikavali i oni koji su prihvatili dubrovačku vlast i oni kojima su Konavli kao dubrovački teritorij postali novom granicom.

Razdvojena prodaja nosila je čitav niz pitanja koja su se rješavala usput, obostranim kompromisima, kao forma prilagođavanja. Sandaljeva prodaja njegovog dijela Konavala 1419. proizvodila je problemske osnove i rješenja koja su bila uzorak za buduća ponašanja prema sličnim problemima vezanim za kupljeni dio posjeda Radoslava Pavlovića. U tom svojevrsnom prelaznom periodu ljudi Sandalja Hranića i porodice Pavlovića snalazili su se kako su najbolje umjeli. Anarhičan izgled stanja nastalog kao plod kupoprodaje jednog dijela nekompaktnog posjeda demonstriran je učestalijim upadima, krađom i maltretiranjem dubrovačkih podanika na području Konavala. No, ni sa završetkom procesa dubrovačkog stjecanja Konavala krajem 1426. stanje u odnosima Konavala kao graničnog posjeda prema posjedima Sandalja i Radoslava Pavlovića nije bilo do kraja razriješeno. Tek su vrijeme i istrajnost Dubrovčana trebali osigurati drugačije međusobne odnose. U svakom slučaju, iako u manjem obimu, ekscesi nikada nisu prestajali. Od ranije uobičajene odnose, rješavane bosanskim pravnim i običajnim rješenjima, stanovnici iz zaleđa nisu više mogli primjenjivati, a ni snositi odgovornost za ono što im se nije moglo dokazati kao plod upada u tuđu sredinu. I bez ekscesnih namjera,

za sve ono što su do tada imali za sigurno ponašanje, godinama tretirano kao uobičajeno, sada su morali tražiti dozvolu od Dubrovčana.

Sandaljeva posjeta Dubrovniku 1426. godine

Sandaljeva posjeta Dubrovniku 1426. jedan je od najzapaženijih događaja notiran u dubrovačkoj arhivskoj građi kod prijema nekog stranca. Spektakularne pripreme pribilježnog skoro svakog detalja uvjeravaju nas da je i sam čin takav bio. Dugo vremena Dubrovčani su insistirali kod Sandalja da dođe u Dubrovnik. Vrijeme nije dozvoljavalo da se to i učini. Svoju želju da posjeti Dubrovnik za svoga života vojvoda Sandalj izražavao je dubrovačkim poslanicima Nikoli Gučetiću i Blažu Đorđiću koji su boravili kod njega krajem 1422, na što su Dubrovčani odgovorili izrazom prihvatanja i srdačnošću.⁹⁴⁷ Sandalj je Dubrovčanima ispunio želju početkom 1426.⁹⁴⁸

Posjeta Sandalja Hranića najvjerojatnije je dogovorena krajem 1425, ili u samom početku 1426. Sandalj je na samom početku godine tražio galiju od Dubrovčana.⁹⁴⁹ Tih dana u Dubrovniku se odgovalaralo na neke zahtjeve Sandaljevog poslanika Pribislava Pohvalića, pa je najvjerojatnije Sandalj preko njega najavljivao i svoj dolazak.⁹⁵⁰ Detalji nisu navođeni Dubrovčanima, a najava posjete, pokazalo se, nije podrazumijevala ni brz Sandaljev dolazak. Dubrovčani nisu znali gdje se Sandalj tada nalazi, niti da li će u Dubrovnik doći kopnenim putem ili morem, pa su odlučili da pored pripremanja tražene galije, s kojom su mislili poslati i jednog plemića, istog radije pošalju kopnenim putem u susret Sandalju i njegovoj supruzi.⁹⁵¹ Vlastelin Ivan Gun-

⁹⁴⁷ Pismo, (30. 11. 1422), Lett. di Lev., VIII, 134v, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁹⁴⁸ Mada nije navođio korištenu građu, V. Ćorović ju je prepričao i iscrpno prezentirao najavljeni boravak Sandalja u Dubrovniku, **Ђоровић, Сандаљ**, 102-107. Teško može stajati da je i pozadina Sandaljevog dolaska u Dubrovnik plod, po njega, nesigurnih vremena kako je to dato u, Isto, 102-103.

⁹⁴⁹ “de offerendo voyuode Sandagl illam galleotam que alias ad ipsum missa fuit” (6. 1. 1424), Cons. Rog., III, 274v; “de mittendo cum ista galleota unum nobilem ex nostris, de voluntate sua, expensis comunis”; “de dando isti galleote pagam pro quindecim diebus”; “de dando isti nobili ituro ut supra ad rationem grossos decem et octo quolibet die”; “reperiendi marinarios et statuendi et dandi sibi soldum solitum et expediendi ipsam galleotam”, Isto, 275.

⁹⁵⁰ “respondendi Pribissauo Poqualiize et faciendi sibi literas quos requirit secundum quod dicto domino Rectori et consilio suo videbitur”, Isto.

⁹⁵¹ Nije prošlo: “nobilis mittendiis ire debeat cum brigentino et barchis”, već: “de mittendo ip-

dulić pred Sandalja i njegovu suprugu krenuo je u pravcu Ključa (oko Ključa, Bišća i Blagaja) da se pred njim raspita o detaljima posjete, pa i kada će to biti, da izrazi dubrovačku srdačnost, želju da i njegova supruga bude s njim u posjeti Dubrovniku na obostrano zadovoljstvo (*pregato lo signor che se degni che la sua magnifica dona vegna con luy per piu suo e nostro contentamento*) i iskaže međusobno prijateljstvo (*magior segno de domestegenza e d'amor*), ali i da predloži Sandalju da koristi kopneni put preko Stona ili Slanog, a ne da ide pravcem lošijeg i opasnijeg puta preko Drijeva.⁹⁵² Dato je uputstvo i prema vodstvu brigantina i dvije lađe, vlastelinu Ivanu Crijeviću, da ide što prije nabujalom (naplavljenom) Neretvom do mjesta 'Svietije' (Sviene, Svetie, Svetije ?) kod Drijeva i da se javi Sandalju pismom kako je spreman za njegovu službu.⁹⁵³ Od svega toga u dubrovačkim procjenama u iščekivanju

sum per terram" (7. 1. 1426), Isto, 276; "quia sentimus venisse ... voyuoda Sandagl cum eius consorte", Isto. Određeni su troškovi vlastelinu i njegova pratnja, (8. 1. 1426), Isto.

⁹⁵² "ser Johanni de Ja. de Gondola ... voi vene andiate ala via de [prekriženo: *Cluči*] Cluzi ala presentia de voyuoda Sandagl ... lo dobiate conuitar a vegnir a veder Ragusa casa sua et quella casa cheli suo fratelli et amici zentilhomini de Ragusa anno aparichiato ala sua signoria li quali molto son desiderosi de veder la sua signoria, e com quelle altre belle et honereuole parole che vi parera pur dandoli ad intendere che com buon et allegro core siamo contentissimi della sua vegnuta. Et in caso che luy acettera sia al bona hora, vogliate de stramente essere aduisato del logo e del tempo doue e quanto chel vole, che li sia aparichiato lo parezo per vegnir. Et sel dicesse per la via de Narente et voi disconfortatela quanto vi sera possibile, non mostrando de disconfortarla per algun dextio, o utel nostro, ma per destio et segurta de sua persona per li longeza del conuenir voltar tuta la pauca e di tempi catiui che lo poriano ritardar con senestio et pericolo. E confortandoli la via uoer de Stagno ouer de Slano donde nesun tempo lo poria tegnir. Et per simile salutarete la sua dona realegrandoui e com luy e com ley de la lor sanita e buon stado. E simelmente conuitareti ley com quelle belle parole vi par in caso che la sia in quello logo doue lo signor sera. Ma se la fosse largo da luy in altro logo et voi pregato lo signor che se degni che la sua magnifica dona vegna con luy per piu suo e nostro contentamento e per magior segno de domestegenza e d'amor ... Sel signor non si trouasse ne i Cluic ne in Bistize ne in Blagai, ma fosse slargato piu longi, et voi tornate a casa che piu [f. 95] largo non aueti la liberta de andar" (10. 1. 1426), Lett. di Lev., IX, 95-95v.

⁹⁵³ "ser Johane Mar. de Zriua dilecto citadin nostro electo patron di uno brigantino et duo barche al seruigio del magnifico voiuoda Sandagl. Noi vi commettemo che col nome di Dio et del glorioso messer San Biagio protector et gonfalonier nostro voi vene dobiate andare con questo brigantino et duo barche quanto piu presto con saluamento potrete in la fiumara di Narente in luogo chiamato Zfiene e zonto che voi sarete li subito mandate a voiuoda Sandagl litera schiaua che noi videssimo et attendete risposta et ordine dal detto voiuoda e secondo come lui ve ordinerà e voi cosi farete", Isto, 95v. I ranije je spominjano ovo mjesto kao lokalitet gdje se Sandalj očekivao sa brodom koji mu je davan u službu: "ser Georgio di Goze citadin nostro dilecto electo

Sandalja nije bilo ništa, jer će se ispostaviti da on u Dubrovnik dolazi preko Konavala, poslije posjete Dračevici i Novom. Nije poznato u koje je svrhe Sandalj tada koristio brigantin i dvije barke, ali ih tada nije koristio da bi se spašavao od nekoga u zaleđu. Sa druge strane, očito je namjera Sandalja Hranića bila da dođe u Dubrovnik u vrijeme praznika Svetoga Vlahe, dubrovačkog zaštitnika.⁹⁵⁴

U svakom slučaju, Dubrovčani su 19. januara aktivirali svoju galiju za doček Sandalja Hranića i izabrali tri plemića koji su trebali za jedan dan sačiniti plan Sandaljeve posjete Dubrovniku.⁹⁵⁵ Već sutradan pripremljen je opsežan i detaljan plan koji je Vijeće umoljenih usvajalo po pojedinim dijelovima. U cjelini, svi potezi kojima su se mogli rukovoditi Dubrovčani prilikom posjete nekog stranca u Sandaljevom slučaju podignuti su na najvišu razinu. Očekivalo se da će Sandalj prolaziti kroz Konavle do Dračevice i Novog, te da će opet preko Konavala doći do Cavtata. Tako je svu brigu o njemu do Cavtata preuzimao dubrovački knez u Konavlima. Od Konavala pa do Dubrovnika i u Dubrovniku brigu o Sandalju preuzimali su knez i vijećnici. U cjelini, svaki detalj bio je pomno isplaniran. Sandalju je ostavljano mnogo prostora kako bi se ispoštovala njegove eventualne želje naspram smještaja i drugih pripremljenih ceremonija.⁹⁵⁶ Zatim su izabrani svi nosioci pojedinih

padron di uno brigantino et due barche al seruigo del magnifico voiuoda Sandagl ... voi vene dobiate andare con questo brigantino et due barche quanto piu presto con saluamento potrete in la fiumara di Narente in luogo chiamato Zfietie et zunto che voi sarete li subito mandate a voiuoda Sandagl la letera schiaua ... per zorni quindici ... altro andare a Narente ... et per simile possiate andare infino a Usino” (9. 3. 1424), Isto, 25v. Dubrovčani se žale Radivojevićima zbog pljačke njihovih ljudi “**на Свѣтѣиу**” (6. 4. 1399), **Стојановић**, *Повеле и писма*, I/1, 411. Polazišta za ovaj lokalitet, **Тошић**, *Дријева*, 20-21, 36-37. Uhodana praksa davanja barke u službu Sandalja: “capitanio del brigentin et de le duo barche armade ... andar la via dei Narente ... mandar a voiuoda Sandagl la litera schiaua la qual luy scriuiemo a vi abbiamo data ... dandoli a saper del gioger ouer ariuar vostro a Narente et offerandoui ali suo comandamenti ... dobiate essere et stare et voi li ascoltate ...” (7. 2. 1432), Lett. di Lev., XI, 72; (17. 12. 1433), Isto, 172v-173.

⁹⁵⁴ O svetom Vlaha, pratećoj procesiji i glavnoj državnoj svečanosti, **Janeković**, *Javni rituali*, 74-76.

⁹⁵⁵ “de dando libertatem domino Rectori et minori consilio prouidendi et faciendi quod gallea aptetur et mittatur in mari pro aduentu voyuode Sandagl et recipiendi eum in ea”; “de facienddo et elligendo tres nobiles qui honorando dictum voyuodam, facerant et forment et formatas portent ad presens consilio die crastina omnes alias prouixiones que sibi videbitur faciendi pro honorando dictum voyuodam” (19. 1. 1426), Cons. Rog., III, 279v.

⁹⁵⁶ U cjelini, “Prouisiones facienda pro recipendo et honorando voiuodam Sandagl venturum

obaveza.⁹⁵⁷ Međutim, ni do ovako očekivanog plana nije došlo, ali su njegove konture premještene prema novim očekivanjima i pojavi Sandalja Hranića pred Dubrovnikom.

Sandalj je stizao u Dubrovnik preko Slanog, najvjerojatnije spuštajući se iz Blagaja i preko Popova. Dubrovčani odlučuju da čitav plan, koji je vjerojatno već bio po ranije predviđenoj maršruti u pripremama u Konavlima gdje je angažiran konavoski knez, prebace sada na drugu stranu u svim okvirima odgovornosti, ali na drugog matičnog kneza, na kneza Slanog.⁹⁵⁸ Vidne pripreme i svojevrсно otežanje ili iščekivanje dolaska Sandalja u Dubrovnik kao da su dodatno popularizirali i povukli za sobom još veći interes Dubrovčana, pa je doneseno još nekoliko odluka koje su sprječavale moguće neugodnosti uvaženom gostu i obrazu domaćina. Manjim brodicama bilo je zabranjeno da idu do Slanog. Mogle su ići do otoka Koločepa, ali nisu smjele smetati oficijelne dubrovačke brodove koji su bili predviđeni za prijevoz vojvode Sandalja.⁹⁵⁹ Bojazan od živih kontakata na kopnu, koji bi mogli zbog nezgodnih pitanja ostaviti loš utisak, započela su nekim pojedinačnim odlukama Vijeća umoljenih, a onda su presječena odlukom istog vijeća da nijedan Dubrovčanin ni za sebe ni za koga drugoga ne smije, pod kaznom od 100 dukata, pitati ili razgovarati sa Sandaljem, niti bilo s kim iz njegove pratnje o bilo kakvim pritužbama ili štetama.⁹⁶⁰ Dugotrajne i svestrane veze Dubrovčana i Sandalja imale su pored osnovnih i mnogo neriješenih pojedinačnih kontakata koji su sa sobom nosili njihovi povezani posjedi i interesi. Ovom odlukom htjele su se izbjeći moguće neugodne situacije koje ne bi trebalo priređivati gostu.

Ragusium firmate capitulatis ut infra, videlicet ...” (20. 1. 1426), Isto, 279v-281v, u, Prilog 5, Dokumenti.

⁹⁵⁷ (20. 1. 1426), Cons. Rog., III, 282; Isto, (21. 1. 1426), 282v-283.

⁹⁵⁸ “Prima pars est quia voyuoda Sandagl non faciet viam de Canali, quam primo delibauerat faciendi de scribendo et committendo comiti Slani, quod omnia illa que parere debebat comes Canalis et faciendi pro honoratur ipsum voyuodam, quia ipsem comes Slani ea parare et facere debeat pro honorandi ipsum voyuodam, qui facientus est viam Slani” (24. 1. 1426), Isto, 283v.

⁹⁵⁹ “de non promittendo aliquem Raguseum exceptis ordinatis ire nec intrare super galleam et barchis comunis Ragusii que erunt cum voyuoda Sandagl tam in itu quam reditu ipsius voyuode”; “quod quolibet ire possit obuiam [*obviam*] dicto voyuode Sandagl usque Calamotam cum barchis, zopolis”, Isto, 284.

⁹⁶⁰ “Prima pars est quod nullus Raguseus pro se nec pro aliqua speciali persona audat rogare vel loqui aut pro se rogari vel loqui faceris pro aliquo lamento seu offensionibus voyuoda Sandagl, nec eum aliquo ex suis sub pena ducatorum centum auri” (27. 1. 1426), Isto, 285.

To potvrđuje i visok iznos kazne. Ceremonijal je predstavljao zajednicu pred strancima i pred običnim svijetom: 'Stigavši u grad, predstavnici stranih država i vlasti, moćnici i vladari, morali su vidjeti jedinstvo grada i hijerarhiju odnosa, a to se moglo postići samo formaliziranim ponašanjem, koje je postalo glavnim sredstvom diplomatske komunikacije.'⁹⁶¹ Naravno, Sandalj nije bio nedodirljiv i svima koji su željeli dozvoljeno je da u povoljnoj prilici mogu voditi razgovor sa svojim najjačim susjedom.⁹⁶² Pored svega toga, donesen je opširan, detaljan nalog kojim se određuju mjere na području Dubrovačke republike koje su imale za cilj da danonoćno čuvaju grad i okolinu u vremenu boravka Sandalja u Dubrovniku (*per tutto lo tempo che stara di qua voiuoda Sandagl*). U njegovom realiziranju, sa elementima opće zaštite uz učešća čitave teritorije, posebni detalji posvećeni su zaštiti grada iznutra.⁹⁶³ Od dvanaest predloženih, izabrana su četiri vlastelina kao '*officialium super custodias*', koji su imali po predviđenom nalogu (*naredbi*) na svojim leđima dobro pripremljeni odbrambeni sistem Dubrovnika u vrijeme Sandaljeve posjete.⁹⁶⁴

Razmjena posljednjih uputa dešavala se na samom kraju januara 1426, kada su Dubrovčani odlučili da se piše njihovom poslaniku Ivanu Gunduliću da Sandaljevi ljudi koji budu ukrcani na galiju i lađe mogu ući u grad sa oružjem.⁹⁶⁵ Već sutradan, 30. januara izvjesno je da je Sandalj vrlo blizu ulaska u grad.⁹⁶⁶ Malo vijeće je 2. februara odlučilo da se uz galiju koja dovozi Sandalja i tri barke koje prate galiju pridodaju još tri barke koje će pratiti galiju u

⁹⁶¹ Janeković, *Javni rituali*, 81.

⁹⁶² "de dando libertatem cuiusquam persone possendi in reuersione voyuode Sandagl quando exierit de gallea et erit in terraferma pro eundo domum loqui cum ipsum" (27. 1. 1426), Cons. Rog., IV, 285.

⁹⁶³ "Prouidimentum faciendum pro custodia ciuitatis ab aduentum Sandagl firmatum ut infra, ... et sempre tanto quelli de Ragusi quanto quelli de fora essere debianno alla guardia con le arme", Isto, 285-286v.

⁹⁶⁴ "Electio scriptorum quatuor officialium super omnes custodias. Ser Marinus de Gradi ... ser Nicola P. de Poza ... ser Natalis de Proculo ... ser Clemens de Resti", Isto, 286v.

⁹⁶⁵ "de scribendo ser Johanni de Gondola quod respondere debeat voyuode Sandagl, quod nobiles et alii sui qui erunt super gallea et barchis cum armis eorum permittentur intrare ciuitatem nostram" (29. 1. 1426), Isto, 287v.

⁹⁶⁶ "veniant in portum"; "de sequendo partium hodie captam pro aduentu voyuode Sandagl per viam portus" (30. 1. 1426), Isto.

Sandaljevom odlasku.⁹⁶⁷ Odluke Vijeća umoljenih prestaju od 30. januara, a prva sljedeća predstavlja 3. februar, kada se rješavaju neka pitanja koja su na dnevni red došla uz prisustvo Sandalja Hranića.⁹⁶⁸ Po svemu sudeći, Sandalj je već zadnjeg dana januara bio u Dubrovniku i zadržao se i tokom proslave dubrovačkog zaštitnika svetoga Vlahe. Najvjerojatnije se sve u Dubrovniku dešavalo onako kako je bilo i predviđeno u spominjanim nalogima. Pravi opis predviđanog postoji, ali doživljeni i proživljeni nije zabilježen i očuvan. Jedino je praznina u odlukama Vijeća umoljenih između 31. januara i 2. februara period u kojem treba posmatrati Sandaljev dolazak u Dubrovnik. O svemu tome vijesti ne izostaju u potpunosti, ali njihova suhoparnost ne pomaže u potrazi za potpunom rekonstrukcijom tada proživljenog.⁹⁶⁹ Odsjaj Sandaljevog prisustva u Dubrovniku predstavlja i nekoliko odluka koje su u vrijeme Sandaljeve posjete bile dogovorene. One najvjerojatnije nisu jedino što je bilo predmetom vjerovatnih i brojnih razgovora, ali daju odraz poslovnosti koja je bila nezaobilazna i u ovoj posjeti. Prva je izuzetno značajna. Ona je svojevrsni vojni sporazum između Dubrovčana i Sandalja. Linija sporazuma krenula je sa odlukom Vijeća umoljenih o tome da se Sandalju da galija i brigantin, a prošla je sa omjerom glasova za 21, a protiv 14.⁹⁷⁰ Zatim je usvojena odluka da se Sandalju, njegovoj supruzi, bratu i sinovcu, u slučaju neminovne potrebe, tj. ugroženosti, ustupi galija ili brigantin. Kada se takva potreba ukaže galija (ili brigantin) bila bi postavljena na prostoru od Ploča kod Drijeva do Novog kod Kotorskog zaljeva. Za ovakvu privilegiju Sandalj je obećao da

⁹⁶⁷ "Captum fuit quod ultra illas tres barcas qui associauerunt galeam in aduentu voiuode Sandalii Ragusium addentur alie tres barce pro associando dictam galeam in recessu ipsium voiuode Sandalii" (2. 2. 1426), Cons. Minus, III, 285.

⁹⁶⁸ Mada nije davao pokazatelje korištene građe, u uvodnom dijelu svoga rada V. Ćorović je, dvije folije odluka Vijeća umoljenih (numerirane kao 288 i 288v, a datirane sa 3. 1. 1426) koristio za svoju postavku o ugroženom položaju Sandalja, **Ђоровић**, *Сандаль*, 102-103. Tako neće stajati. Spomenute folije su zaista u vrhu datirane sa 3. 1. 1426, ali na drugoj (Cons. Rog., III, 288v), na sredini se prati datum 7. 2. 1426. Radi se o pisarskoj pogreški i navedeno treba vezivati za 3. februar, a ne za 3. januar. Dodatno, ni sam sadržaj korištenih odluka ne pokazuje ono što je tumačio V. Ćorović. Isto je postupio, **Крекић**, *Два прилога*, 129-130. S. Ćirković je bio ispravnog gledišta da se radilo o početku februara, **Ђирковић**, *Историја*, 259.

⁹⁶⁹ O troškovima osiguranja, **Ђинић**, *Једна књига*, 19.

⁹⁷⁰ "Prima pars est de deliberando super petitione facta per voiuodam Sandalium qui petit galeam et brigantinum pro ut dictum esse in presenti consilio" (3. 2. 1426, ne 3. 1. 1426), Cons. Rog., III, 288.

će, kad god se Dubrovnik nađe u sličnoj situaciji, opasnosti, poslati Dubrovčanima svoje naoružane ljude da im pruže pomoć.⁹⁷¹ Dodatno je odlučeno da se posebno ne određuje broj ljudi koje bi Sandalj trebao angažirati u takvim slučajevima.⁹⁷²

Drugi, tada ugovarani poslovi vezani su za Sandaljevo poslovanje ulaganja novca na dobit koje je dobilo odobrenje nove oporuke. Kamatama je poslije Sandaljeve smrti raspolagala njegova žena Jelena, poslije nje njegov brat Vukac, a onda njegov sinovac Stjepan Vukčić.⁹⁷³ Istog dana odlučeno je i da tih 18.000 perpera budu pretvoreni u dukate po zvaničnom kursu.⁹⁷⁴ Tako će dalje i sve kamate biti obračunavane i davane u dukatima. Ova će odluka biti operacionalizirana sredinom mjeseca, kada bude izvršeno i sređivanje u depozitima Sandalja Hranića.⁹⁷⁵

⁹⁷¹ “Prima pars est quod quia voiouoda Sandagl petiit et petit a nobis quod exigente sibi casu neccessitatis et oppositionis ut sibi et domine sue, videlicet, uxori sue et fratri et nepoti suo pro recipiendo eos et eorum res ad loca nostra, ut sibi concedamus galeam vel brigantinum. Ideo de mittendo pro eo, pro uxore sua, pro fratre et nepote suo et pro ipsorum exigente casu neccessitatis et oppositionis ut ipsum oporteret fugeris et euaderis galeam vel brigantinum nostrum pro recipiendo et ducendo eos ut supra Ragusium et ad loca sua. Et hoc in vita dum taxat ipsius voiouode Sandalii. Intelligendo de mittendo galeam vel brigantinum positum a loco dicto Ploza prope Narentum, usque ad castrum Noui prope culfum Cathari. Et de dando eis omne saluamentum in locis et territoriis nostris nobis possibile. Et hoc sibi fiat si ipse promiserit nobis quod debeat nobis mittere in omne aiutorium nostrum bonas gentes suas armigeras si guerram vel oppositionem pateremur per maris aut a quocumque domino aut aquacumque comitate et gentibus suis expensis”, Isto.

⁹⁷² Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de specificando numerorum gentium armigerarum nobis et in ad jutorium nostrum concedendarum ut in parte superiori continetur”, već je usvojeno: “Secunda pars est de non specificando numerorum gentium predicatorum”, Isto.

⁹⁷³ “Prima pars est quod facit illa decem et octo milia yperperorum que dictus voiouoda Sandalia habet in comune nostrum ad prode de quinque pro centenario in anno, quod ita post mortem voiouode Sandalii habet uxor sua, videlicet, domina Jela dictos denarios ad prode predictum usque quod ipsa viprit. Et post mortem domine Jele habet prode predictum voiouoda Volchaz frater ipsium voiouode Sandalii in vita sua. Et post mortem Volchaz habet prode predictum Stipan nepos ipsius voiouode in vita sua”, Isto.

⁹⁷⁴ “Prima pars est quod illa decem et octo milia yperperorum qui voiouoda Sandagl habet in comune nostrum de quibus supra sit mentio reducuntur et intelligantur esse ducati sex milia auri et quod ex nunc intelligantur esse ducati sex milia afferire debeant poueglam quam habet de ipsis et tunc restat pouegla de sex milibus ducatis”, Isto, 288v.

⁹⁷⁵ “de dando libertatem domino Rectori et minori consilio renouandi et permutandi scripturas que sunt inter comune Ragusii et voiouodam Sandalium tam de denariis de deposito ipsius voiou-

Posljednjem poznatom setu pitanja o kojima se zasigurno raspravljalo u vrijeme Sandaljevog boravka u Dubrovniku početkom februara 1426. pripada pitanje dogovora o popravkama koje je trebalo izvršiti na njegovoj palači u Dubrovniku. Sandalj je bio zainteresiran za (*archivoltum*) 'svedeni most koji spaja dvije kuće', pozlaćen grb i sobu koju je trebalo oslikati zvijezdama. To sve su mu Dubrovčani obećali da će napraviti.⁹⁷⁶ Ugovor o oslikavanju sobe po ovim uputama sklopljen je tek krajem iduće godine.⁹⁷⁷ I u slučaju Sandaljeve kuće, jula 1428. Dubrovčani će biti u prilici da Sandalja podsjetite na njegov boravak u Dubrovniku.⁹⁷⁸

Sigurno je da je posjeta bila povod da se sa Sandaljem popriča o svemu i svačemu, naročito o onim stvarima koje su međusobno tištile dvije strane. Nešto kasnije, u početku Konavoskog rata Dubrovčani će podsjetiti Sandalja

ode quam de denariis quos idem voiuoda habet in comune ad prode pro ut racionatum fuit cum dicto voiuoda, quoniam fuit in Ragusium pro ut dictis domino Rectori et minori consilio videbitur" (16. 2. 1426), Isto, 289v. U ime Sandalja Pribislav Pohvalić poništio je staru maticu uloga na dobit i sačinjena je nova: "Ѡви лист и дрѣги кои имаше господин воевода Сандаљ одписах а тои ер приписасмо ови на дрѣкате на злате 8 данашни дан и они дрѣги им лист одписан моиом рѣком и вратиѣх", Пуцић, *Споменици србски*, II, 70-71; Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 303. Dok je februar i 1426. godina zajednička, ovaj otpis stare matice uloga u zbirci kod Pucića prošao je bez pročitanoг дана u datiranju, a kod Стојановића je sa upitnikom navedeno da se radi o 4. 2. 1426. Pucić: "Ѡа лито рожаства Христова тисѣћно и четири ста и двадесети и шесто лито мисеца фервара --- [Стојановић: 'четврти (?)] --- дань", Пуцић, *Споменици србски*, II, 70; Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 303. Prema jednom kasnijem bilježenju, ova matica je napravljena: "Ѡъ конехъ дрѣкатъ положено к ѣ [6] тисѣћ дрѣкатъ 8 врѣеме рожества Христова чѣкѣ [1426] љетод на зѣ [17] дни мѣсеца фервара одъ конехъ дрѣкатъ више речениехъ мии господинъ воевода Стѣпанъ имамоу записе Ѡъ кнеза и властед дрѣровачьциехъ" (7. 5. 1440), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 56.

⁹⁷⁶ "Prima pars est de faciendo ante domum voiuode Sandalii unum archiuoltum facient esse illud ante palatium regiminis Ragusii et de schulpendo unum cimeriumm et ornando eum cum auro in facie domus ipsius voiuode que respirit versum ecclesiam Sancte Marie et de promgendo celum unius cameris domus sue et cum stellis d'auratis et hoc totum si ipse voiuoda volet" (3. 2. 1426), Cons. Rog., IV, 288v.

⁹⁷⁷ "stellas aureatas et omnes alias picturas et ornamenta" (24. 11. 1427), Div. Canc, XLIV, 204v; Тадић, *Грађа*, I, 72-73.

⁹⁷⁸ "chel li promettissimo casa di yperperi III^M [3.000]. Et perche lui auesse bella stançia la auemo di nuouo dalli fundamenti fabricata et spese oltra de yperperi X^M [10.000] si che a luy piacete quando fu qua" (19. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 96v.

da je jedna od tema razgovora za vrijeme njegove posjete Dubrovniku bila vezana i za vojvodu Radoslava.⁹⁷⁹

Po svemu sudeći, Sandalj je uz svoje najbliže i svoju odanu vlastelu ostavio upečatljiv utisak u Dubrovniku. Svoje veze s Dubrovčanima, krunisane i ovom posjetom Sandalj će i dalje održavati kao sa svojim najvećim prijateljima. Posjeta je, vjerovatno, ostavila utisak i na njega. Na svoj posjed vjerovatno se vratio istim putem. Već 7. februara Dubrovčani u Drijevimima imaju naredbu da ga snabdiju ribom, što bi moglo govoriti da je već tada bio na području Bišća i Blagaja, svojih omiljenih rezidencija u zimskom periodu.⁹⁸⁰

Razgraničenje između Konavala i Dračevice

Dugo vremena Sandalj je primao žalbe i pritužbe Dubrovčana na ponašanje svojih ljudi iz Dračevice i naročito iz Vrsinja, koji su često koristili priliku da se okoriste primamljivim robnim i novčanim blagom koje im je prolazilo ispred očiju u tranzitnoj liniji dubrovačke trgovine preko Konavala, ali i u samim Konavlima. Daleko veći problem u odnosima Sandalja Hranića i Dubrovčana postalo je pitanje reguliranja granice između Konavala i Dračevice, koje je u dva navrata rješavano tokom 1427. i 1428.

Početakom 1427. Dubrovčani su se žalili Sandalju na krađu Vrsinjana u Konavlima, ali su napomenuli i slična neriješena pitanja oko upada Dračevičana.⁹⁸¹ Aprila 1427. Dubrovčani su optuživali Sandalju Hraniću Ljubišu Bakikovića i Gojka Sladanovića, njegove ljude iz Dračevice, da su ugrožavali njihove posjede u konavoskim Planinama.⁹⁸² Krajem jula su mu se obraćali

⁹⁷⁹ “ma molti tempi passadi da voi uoda Radossauo le sonestreze et auanie dil qual auegna che la signoria mia molte abia ingrotito. Et anche parte vene abia dato a saper per letere et ambassade et specialmente parlando con voi quando vi dignessimo visitare casa vostra Ragusa” (30. 4. 1430), Isto, 113v.

⁹⁸⁰ “quod ordinariis possint illis mercatoribus de Narente qui videbuntur ipsis domino Rectori et minori consilio quod expenderis possint de denariis nostri comunis in tota hac Quatragesima ventura yperperos quatraginta in emendo pisces et illos mittendi voi uode Sandal” (7. 2. 1426), Cons. Rog., III, 289.

⁹⁸¹ Dubrovački poslanik kod vojvode Radoslava trebao je svratiti kod Sandalja i prenijeti pritužbe svoje vlade na ponašanje Vrsinjana, ali i Dračevičana: “Et per simile procazate comandamento contra quelli di Drazeuica che non li traietti perche lor son caxon de ogni male” (13. 1. 1427), Lett. di Lev., X, 5.

⁹⁸² Dubrovački poslanici kod despota imali su uputstvo da navrate i kod Sandalja: “Se al vostro

pismom,⁹⁸³ a početkom augusta 1427. već je na dnevnom redu problematika u odnosu između dubrovačkog posjeda i Sandaljevog posjeda definirana kao sporno granično pitanje.⁹⁸⁴ Dubrovčani su, izgleda, stupili u kontakt i sa Dračevićanima. U svakom slučaju, od njih su sredinom augusta dobili neku vrstu pojašnjenja njihovih postupaka.⁹⁸⁵ Krajem mjeseca odlučili su da o granici, kao neriješenoj, pišu Sandalju, ali kao da se iščekivao jasniji stav u tom obraćanju.⁹⁸⁶ Uskoro su primili odgovor Sandalja, koji je vidljiv iz nove odluke Vijeća umoljenih iz druge polovine septembra 1427. Sandalj je predložio da obje strane daju po šest svojih ljudi i da oni ponude rješenje pitanja granica. Dubrovčani su izrazili jako kolebanje početnim nastojanjem da se i Sandaljev prijedlog nadogradi, te da se uz spomenuti broj pošalje još po jedan odličniji, istaknutiji predstavnik sa obje strane. Na kraju su, ipak, odlučili pristati na Sandaljev prijedlog.⁹⁸⁷ To je bio okvir koji je podrazumijevao porot-

andare o ritornare voi auicinasse a meça zornata a voiuada Sandagl o a voiuada Radossauo o a conte Volçaç.“ Jedino pitanje koje trebaju prezentirati pred Sandaljom je problem u konavoskim Planinama, u kojima su Dračevićani povrijedili njihove interese. Poslanici su trebali saznati da li oni to čine po njegovoj naredbi: “Et perche Glubissa Bachichouich et Goicho Sladanouich di Draçeuïça homini di voiuada Sandagl ne danno impaço et molestia et occupa delle Planine a noi date per lo dito voiuada in Canale. Et pero trouadouï con lui et voi gli parlate con la lettera di credença che ve auemo data pregando la sua signoria che li piaça di dar tale ordene che li dicti Glubisa et Goicho ne lassi possiedere le dicte Planine che lui ne a dato in pacifico comuni, semo certi che e di volonta et intentione del dicto voiuada” (16. 4. 1427), Isto, 14v.

⁹⁸³ “scribendi voioude Sandagl pro Planinis” (26. 7. 1427), Cons. Rog., IV, 30v.

⁹⁸⁴ “de induciando super diuisione confinium Planinam Canalis versus Drazeuïça” (1.8. 1427), Isto, 31v; „de induciando super diuisione Plaminarum Canalis“; „de scribendo super dicta causa voioude Sandalio“ (5. 8. 1427), Isto, 32.

⁹⁸⁵ “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio respondendi literis nuper habitis de Drazeuïça pro terris occupatis per eos in Canali” (14. 8. 1427), Isto, 33v.

⁹⁸⁶ “de scribendo voioude Sandalio pro dicta confinium Planinarum decidenda”; “de scribendo ipsi voioude Sandalio die mercurii proxime, die 3 septembris proxime” (30. 8. 1427), Isto.

⁹⁸⁷ Nije prošao prijedlog iz kojeg je vidljiv Sandaljev odgovor i njegova dopuna od strane Dubrovčana: “Prima pars est de scribendo voioude Sandagl quod contenti sumus de illis sex hominibus de quibus scripsit, rogando ipsum quod penes ipsos sex homines unum alium bonum virum ex suis dare et ponere velit, qui una cum nostris quos dabimus sunt ad ponendum confinia Planinarum Canalis partis que fuit ipsius Sandagl”. Tijesno (17:15) je usvojen Sandaljev prijedlog: “Secunda pars est quod ipsi sex homines datis per Sandagl soluimmo cum nostris quos dabimus sunt ad ponendum dicta confinia”, Isto, 34v.

no rješavanje problema granice. No, izgleda da obje strane nisu na lokalnom nivou imali takva gledišta među svojim ljudima.

Početkom oktobra 1427. problemi razgraničenja s Dračevičanima dobili su detaljnija preispitivanja od strane Dubrovčana. Oni su poslali vlastelina Nikolu Đorđića da pokuša razriješiti sporna pitanja.⁹⁸⁸ Ni on nije uspio. Tokom oktobra obavljani su razgovori sa posjednicima na granicama i održavani kontakti sa Sandaljem.⁹⁸⁹ I Sandalj je odgovarao, što se opet vidi iz pojedinih odluka Vijeća umoljenih. Pravo stanje na granicama zahtijevalo je angažman većeg broja ljudi koji su živjeli na graničnim područjima i dobro poznavali zemlju na granici. Očito su obje strane tragale za takvim predstavnicima, ali i da je u konkretiziranju na licu mjesta bilo taktiziranja. Naravno i kvalitet zemlje (naročito obradive površine) bio je u pitanju. Ako bi se tako moglo reći, politička volja na najvišem nivou je postojala. Svoje predstavnike Sandalj je zadužio da dođu do rješenja (*habet homines suos bonos qui debitum facient pro differentis confinium*). I Dubrovčani su išli u tom pravcu.⁹⁹⁰ Čini se

⁹⁸⁸ “ser Nicola de Mathio de Zorzi e compagni partitori et decisorii de le Planine nostre di Canal ... adi octo de octobrio debiate partir de Ragusa et andare in Canale de Planine menando con vuy li L [50] homeni di Terre Noue che sono venuti a Ragusa esiendo in Canale ... Ma subito chomo seri zonto in Canal darete a sauera a quelli de Drazeuica li qualli de imo esser con vuy per parte de voiouoda Sandagl a vedere e decidere la differentia de le Planine ... menando per o con vuy deli homeni de Canale XII de gli li quali sonno meglo informati deli ditti confini” (7. 10. 1427), Lett. di Lev., X, 31v.

⁹⁸⁹ “de scribendo voiouode Sandalio notificando sibi istas dictas de Planinis que sunt inter nostros partitores et illos de Drazeuica” (16. 10. 1427), Cons. Rog., IV, 37; “de non reuocando Ragusium partitores et decisores nostrum Planinarum”, dok ne dođe odgovor od Sandalja, a sa omjerom 12:4, a 14 izuzetih, Isto; “de scribendo partitoribus et decisoribus Planinarum quod simul essere debeant cum illis hominibus voiuo[de] Sandalii qui dati sunt per ipsum et quod videant confinia de Priuor et de Vitaglina et si erunt concordis de dictis confinibus de Priuor et de Vitaglina et si erunt concordis de dictis confinibus de Priuor et de Vitaglina facere debeant granizas et subsequenter vadant cum dictis hominibus ad videndum confinia Planinarum et ponendum dicta confinia prout alias captum fuit et eis datur in comissione, scilicet, si dicta foret inter eos ultra comissionem eis datam in aliquo et aduisare debeant dominum de quo fuerint concordis et de quo discordis et pro eorum informationem mittendi debeat eis copia literae nouissime directe hinc per voiouodam Sandalium pro confinibus predictis” (25. 10. 1427), Isto, 38v; “de scribendo voiouode Sandagl super literis nuper receptis a decisoribus et partitoribus nostris Canal” (3. 11. 1427), Isto, 39v.

⁹⁹⁰ Dubrovčani su prilično neodlučno reagirali na Sandaljeve prijedloge. Nije usvojeno: “Prima pars est de mittendo literam receptam a voiouoda Sandagl nostris nobilibus decisoribus differentiarum et partitoribus in Canali. Et quod se ponere debeant cum illis de Sandagl datis per

da je u drugoj polovini novembra 1427. i bio blizu dogovoreni model porote kao uvjeta za rješavanja graničnog spora, ali da je još uvijek iskazivana neodlučnost zapravo bila izraz međusobnog nepovjerenja.⁹⁹¹ Možda su u pitanju bili neuvezani potezi na najvišem nivou, nastali kao izraz različitog razumijevanja koje je stizalo sa terena. Na kraju, možda su i druga tekuća pitanja doprinijela odugovlačenjima. Nije poznato, ali sav upotrijebljeni napor nije ostavio zaključenog traga iza sebe do kraja 1427.⁹⁹²

Jedno vrijeme problematika razgraničenja je zanemarena, zbog poljuljanih odnosa Sandalja i kralja Tvrtka II, a kada su oni smireni, onda je ponovo postala aktualnom juna 1428. Tako je u odnosu na početne inicijative tek godinu dana kasnije došlo do zadovoljavajućeg razgraničenja. No, ni u svome finišu nije sve išlo tako glatko. Završetak posla oko razgraničavanja omogućava da saznamo zašto je ovo pitanje imalo svoje problemsko otvaranje, a koje ranije škrte odluke nisu precizirale. Početkom juna 1428. dubrovački posla-

eum pro ipsis differentiis a particione et videre quod ipsi de Sandagl dicere volunt. Et si secum in concordia esse non poterunt domino nostro scribere debeant. Et quod ipsi nostri quando se ponent cum dictis de Sandagl secum ducere debeant de hominibus nostris contrate predictae senioribus et melius informatis super confinibus et factis illis”. Omjerom 17:15 odlučeno je: “Secunda pars est de faciundo aliter” (16. 11. 1427), Isto, 40v. Nakon toga usvojeno je: “Prima pars est de scribendo nostris nobilibus existentibus in Canali pro differentiis dando eis noticiam qualiter recepimus literas a voiuoda Sandagl, quibus scribit quod illic habet homines suos bonos qui debitum facient pro differentiis confinium. Et ob id se ponere debeant cum ipsis hominibus datis per voiuoda Sandagl conducendi secum ex hominibus contrate nostre senioribus et qui meliorem informationem habunt de confinibus usque in decem aut duodecim. Et si cum eis pro differentiis confinium graničiarum concordēs esse poterunt procedere debeant ad ponenda confinia, scilicet, si concordēs esse non possent cum eis regimen et dominium nostrum auisent ad precium. Et ibi prestolentur responsium”, Isto.

⁹⁹¹ Sa omjerom 16 za, 3 protiv i 15 neodlučenih: “Prima pars est de scribendo partitoribus Canalis quod debeant differre usque ad diem mercuri proxime futuros et isto interim procurare et sollicitare cum illis hominibus voiuode Sandagl quod veniant ad eos pro diffiniendo differentias confiniam prout alias scriptum fuit eis. Et quod quicquid secutum fuit usque ad dictum diem mercurii proxime debeant denunciare nobis et expectare responsium” (22. 11. 1427), Isto. Nekoliko dana kasnije odlučeno je da se piše Sandalju “pro differentiis Canalis” (28. 11. 1427), Isto, 41.

⁹⁹² Teško je znati da li je jedno pismo Sandalja iz januara 1428. vezano za ovu problematiku. Ne vidi se o čemu se radi. Izjašnjavanje o odgovoru na Sandaljevo pismo bilo je tako tijesno da se mora spomenuti kao tajanstveno. Odluka “respondendi literis voiuode Sandagl lectis in presenti consilio” prošla je sa omjerom 20:19 (20. 1. 1428), Isto, 45. Isti dan je odlučeno da se Sandalj “qui venit in Blagai” daruje ribom, Isto. Moglo bi biti da je navedeno Sandaljevo pismo vezano za neki drugi problem.

nici kod Sandalja Paskoje Rastić i Ivan Gundulić trebali su ispred Dubrovčana, između ostalog, pokrenuti i rješavanje nastalih nesporazuma. Prema njihovom uputstvu saznajemo da su problemi naročitim postali poslije dubrovačkog stjecanja dijela posjeda Radoslava Pavlovića u Konavlima. Naime, Dračevičani su tada svoje granice pomakli na ranije dijelove posjeda Pavlovića prije nego su Dubrovčani ušli u taj posjed. Sandalju je trebalo iznijeti prijedlog da pošalje jednog svoga čovjeka koji bi s njihovim ljudima uredio trajnije granice među njihovim posjedima.⁹⁹³ Prema ovim uputama naziremo buduću porotu koja je razriješila čitav pogranični spor, ali i prateće probleme koji su na terenu činili predstavnici lokalne vlasti. Sandaljev župan u Dračevici bio je predmetom optužbe od strane Dubrovčana zbog njegovog odnosa prema obližnjim Konavljanima Đurinićima i Ogrićima. Dubrovčani su prvo provjerili stanje preko svoga kneza u Konavlima,⁹⁹⁴ pa su onda odlučili da se obrate Sandalju preko poslanika koje su imali kod njega.⁹⁹⁵ Obračanje Sandalju je otežano dok se ne obave dodatni razgovori na relaciji između konavoskog kneza i dračevičkog župana.⁹⁹⁶ Preostalo je da Sandalj ipak natjera svoju stranu na porotno razrješavanje pitanja granica. Pored Planina spornim se pokazala i granica na Prijevoru.

Sandalj je bio riješen da se razgraničenje u Planinama skine s dnevnog reda, uprkos varnicama zbog optužbi na njegovog dračevičkog župana u koje

⁹⁹³ "Per lo facto delle Planine che sono in differenzia con luy et de alcuni terreni della parte di voiuoda Radossauo che sono occupati per quelli di Drazeuica molte volte auemo scripto alla sua signoria che gli piaça di prouedere. Et cosi hora lo pregate molto caramente che gli piaça di mandare uno qualche buonomo delli suoi el qual sia qua con li nostri a luogo delle differencie et vegano la ductura et la raxon et mettano granize et confini si chiari che sopra di cio non sia piu alguna differenzia" (10. 6. 1428), Lett. di Lev., X, 92. O poslanstvu (5 i 9. 6. 1428), Cons. Rog., IV, 57-57v.

⁹⁹⁴ "dandi in commissionem ambaxiatoribus nostris ad Sandagl quod loqui debeat ipsi voiuede pro coedio dato per xupan Drazeuize hominibus nostris Giurinihi et Ogrihi. Et scribendi dicto zupan et etiam comiti nostri Canalis superinde prout sibi videbitur" (11. 6. 1428), Cons. Rog., IV, 58. Uz poznate Đuriniće, radi se o Ogrićima, koji su: "Obrath et Braychus fratres Ogriich" (11. 5. 1432), Lam. de foris, IX, 48.

⁹⁹⁵ "de scribendo comiti nostro Canalis pro nouitate quam dicunt factam per zupanum de Drazeuiza et de induciendo usque quo habitum fuerunt responsium al dicto nostro comite" (14. 6. 1428), Cons. Rog., IV, 58v. Trojica oficijala trebali su sastaviti pismo za Sandalja: "litteras scribendas ambaxiatoribus nostris ad Sandagl pro nouitate factam in Canali per xupan de Drazeuiza" (16. 6. 1428), Isto.

⁹⁹⁶ (16, 19. i 25. juna, te 1. i 13. jula 1428), Isto, 58v, 59, 60, 60v, 61v, 62.

je i sam upadao.⁹⁹⁷ U pregovorima oko granica Dubrovčani su željeli diskvalificirati one Sandaljeve ljude s kojima su imali loša iskustva.⁹⁹⁸ Tokom jula 1428. stanje oko razgraničenja konačno je bilo dovedeno u očekivani red, do Sandalja, osobe koja je mogla izvršiti pritisak na svoje ljude i doprinijeti rješavanju spornih pitanja. Sandalj je bio pritiješnjen drugim pogodnostima koje je imao pred sobom u odnosima sa Dubrovčanima, prije svega ugovaranjem zakupa drijevske carine koje je postalo aktualno u angažmanu dubrovačke vlade. Nije bio ni zadovoljan načinom na koji je izvršena kupoprodaja Pavlovićevog dijela Konavala. Dubrovčani su tražili da se ovo granično pitanje razriješi⁹⁹⁹ i očito je Sandalj tokom augusta konačno pristao izvršiti pritisak na svoje podanike, kalkuirajući i opravdano očekujući kompenziranja na drugim mjestima u odnosima sa Dubrovčanima. Dubrovački poslanici kod Sandalja Paskoje Rastić i Ivan Gundulić vratili su se u Dubrovnik.¹⁰⁰⁰ To je bio znak da je dogovor oko razgraničenja konačno dobio Sandaljevu 'političku volju'. Krajem augusta 1428. Dubrovčani su poslali svoje ljude u Konavle u susret Sandaljevim ljudima. To su bili vlastelini Petar Lukarević i Petar Bunić.¹⁰⁰¹ Oni su bili izabrani ispred Dubrovčana da razriješe nesuglasice oko konavoskih granica koje su postojale naspram Sandaljevog posjeda. Trebali

⁹⁹⁷ "al facto delle Planine chel dicie di mandare delli suoi zentilomini per essere con li nostri a dar fine alle dicte differençie vi dicemo che voi dobiate solecitare chel piaça alla sua signoria che questo sia presto pero che noi semo sotto le vendemie et poi non si pora far niente. Al facto chel si lamenta chel nostro conte sia andato con gente Sotto Noui et guaste le graniçe, di questo gli dite cosi, che mai non si trouera chel sia la verita chel nostro conte abia facto questo ne non olseua per quanto gli fosse cara la vita a far tal cosa. Et se la facesse noi ne fariamo tal punizione che sarebbe exemplo de altri. Ma lo suo zuban di Drazeuica e ben vero che e vegnundo sul nostro terreno et brusate et disfacte le case et robati li homini come et prima gli diceste per parte nostra. Et voglando da poi un altra volta vegnire a fare altrettanto danno in Canale. Allora el nostro conte se assuno con gente sul nostro terreno. Et cosi vedondo el dicto zuban resto et non precederete auanti. Ma lo nostro conte di sul nostro terreni non parti mai" (19. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 96.

⁹⁹⁸ Zato su poslanici trebali da izjave Sandalju: "lo pregate chel faça per assai allo honor suo et nostro come speremo di luy et che a simili homini non vogla dar fede che si sforça di commeter male tra luy a noi", Isto.

⁹⁹⁹ Pored dogovaranja o zakupu drijevske carine na kraju su poslanici trebali prenijeti molbu Dubrovčana: "dobiata pregare la sua signoria che se digna di dare buona execuzione alle sue buone offerte et promesse tanto per le Planine per mandar li suoi zentilomini ... et cosi speremo chel fara" (31. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 97-97v.

¹⁰⁰⁰ (23. 8. 1428), Cons. Rog., IV, 68v.

¹⁰⁰¹ (27, 28. i 30. 9. 1428), Isto, 69-70v.

su se sastati sa knezom Tomom Čemerovićem i knezom Rajkom Pripčićem koji su za ovaj spor bili izabrani od strane Sandalja.¹⁰⁰² Sav konkretni posao oko razgraničenja trajao je mjesec dana. Krajem septembra 1428. Vijeće umoljenih je potvrdilo da su dubrovački izaslanici završili svoj posao¹⁰⁰³ i odlučilo da se regulirano stanje granica, koje su u pismenoj formi donijeli sa sobom, zavede u registar za dio Konavala Sandalja Hranića.¹⁰⁰⁴

Prema zavedenom, odobrenom od strane Sandalja i dubrovačke vlade, pratimo historijat porotnog rješavanja razgraničavanja.¹⁰⁰⁵ Dubrovački predstavnici vlastela Petar Lukarević i Petar Bunić, te Sandaljevi predstavnici kneževi Toma Čemerović i Rajko Pripčić imali su zadatak da ispituju i riješe nastali spor. Ovi punomoćnici dviju strana dogovorili su se da se rješenje prepusti pograničnom porotnom sudu od 24 porotnika i dva pristava i to ljudi de facto najboljih poznavalaca stanja na terenu i najviše zainteresiranih, sa područja Konavala i Dračevice. Njihova će odluka biti važeća i prihvatit će je i Dubrovačka republika i Sandalj. Kao porotnici ispred Dračevičana imenovani su Gojko Sladanović, Pribil Vlatković, Vlatko Ratković, Vukša Slavomirović, Vučihna Miošić, Radič Gradinović, Miočin Stipojević, Nikola Radikijević, Boljesav Mirojević, Radič Rajković, Rajko Marojević i Vukan Dabojević, dok je za pristava određen Ljubiša Bakiković. Poslije više izlazaka na teren porotnici su usaglasili graničnu među Dračevicima s Konavlima i preciznu liniju razdvajanja označili znakovima križa.¹⁰⁰⁶ Nekoliko dana kasnije poslano je pet oficijala da odu u Konavle s kopijom pogranične decene u Prijevoru vlastelina Teodora Prodanilića i njegovih kompanjona da na licu mjesta izravnavaju granicu decene prema sklopljenom razgraničenju.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰² “Comissio ser Petri de Lucari et ser Petri de Bona officialium iturorum in Canale pro differentiis confinium Planinarum et terrenorum ...” (28. 8. 1428), Lett. di Lev., X, 45, u, Prilog 5, Dokumenti.

¹⁰⁰³ “de franchando ser Petrum de Lucari et ser Petrum de Bona officiales qui fuerunt in Canali cum ambaxiatores Sandagl pro decisione litis confinium et de regraciando sibi” (30. 9. 1428), Cons. Rog., IV, 70v.

¹⁰⁰⁴ “Prima pars est de registrando ad librum decenorum Canalis relationem quam in scriptis portauerunt ipsi officiales pro diffinitione secuta pro dictis confinibus, videlicet, ad librum partes que fuit Sandagl“, Isto.

¹⁰⁰⁵ Dokument (5. 10. 1428, Libro rosso, 332v-334), objavljen u, **Недељковић, Мешовита** *норота*, 54-56; **Луčić-Obad**, *Dokumenti*, 182-187.

¹⁰⁰⁶ Isto.

¹⁰⁰⁷ “Comissio officialium iturorum in Canale pro differencia deceni ser Teodori de Prodanello

S obzirom da ova pogranična porota razrješava pitanja od najvećeg interesa za posjednike na granici, jasno je da su i porotnici imali posjede upravo na granici prema Konavlima. S druge strane, među konavoskim porotnicima s dubrovačke strane upravo su bili raniji bosanski podanici, između ostalog i ljudi Sandalja Hranića do 1419. Jedan od njih, koji je bio pristav, Ratko Popović, prijašnji Sandaljev čovjek, isti onaj koji je svjedočio u slučaju Perkinog Sela u Konavlima povodom Sandaljeve pritužbe, čuveni sin slavenskog prezbitera koji je prihvatio dubrovačku vlast, bio je posebno nagrađen od dubrovačke vlade za iskazano zalaganje u pomaganju oko razgraničenja.¹⁰⁰⁸

Svome nasljedniku, sinovcu Stjepanu Vukčiću, Sandalj je ostavio mnoge tekovine, pa i granicu prema Konavlima koja je postala sporna u odnosima s Dubrovčanima 1445. Dubrovački poslanik kod Stjepana Vukčića Stjepan Bunić trebao je braniti granice i oznake koje su bile postavljene 1428. Tada je zabilježeno da je prilikom ranijeg ovdje razmatranog razgraničavanja na licu mjesta bio i sam Sandalj s vojskom, a uz njega je bio i njegov brat knez Vukac Hranić.¹⁰⁰⁹ Živahni i pokretljivi Sandalj Hranić stizao je svugdje da da pečat svojim prisustvom. To je ulijevalo stabilnost njegovoj čvrstoj vlasti.

... voi dobiate andar in Canal et portare com voi la copia del dexten in Priuor dato a ser Teodoro di Prodanello et compagni suoi. Et çonti che sereti di la in Priuor dobiate diligentemente veder et examinar se esso dexten de Priuor si ritorna et sta con le granize e termeni suoi secondo se contien et e descritto in essa copia del dexten che portate com voi ... le granize et termeni che sono statti et posti per ser Piero de Lucari et ser Piero de Bona officiali nostri et per quelli che forno mandati per voi uoda Sandagl per meterli confini sono et intrano in esso dexten de Priuor de ser Teodoro et compagni. Et voi diligentemente vedete que e quanto” (7. 10. 1428), Lett. di Lev., X, 49v.

¹⁰⁰⁸ “Prima pars est de donando Ratcho Popouich qui fuit pristauus nostrorum officialium in Canali pro differentiis pro confinibus cum Sandal”; “de donando eidem yperperos quindecim in panno” (11. 10. 1428), Cons. Rog., IV, 74.

¹⁰⁰⁹ “et andarete alla presentia del prefato voyuoda Stipan. Et a luy dire et respondere per parte nostra ... in tempo in vita del prefato vayuoda Sandagl sechiariti et fermati et fale le granize per conte Raycho et Thomas Zemerouich mandati per parte desso vayuoda Sandagl insieme con li doy zentilhomeni nostri dallo qual veramente tempo in qua tanto in vita del prefato vayuoda Sandagl quanto in tempo della soa signoria sempre l’abiamo tegnuti et posseduti pacificamente et scuza alguna contadiciona ... per la bona memoria de vayuoda Sandagl che quale venne in persona insieme con lo suo fradello conte Vuoch et com lo suo exerzito allo luogho et con li suoy oghi volse vede et esser presente a quello neso venduto et dato secondo che noto et manifesto a Dio et alli homeni del mondo et maxime sopra tuti alla soa signoria” (4. 7. 1445), Lett. di Lev., XIII, 176v-177; Ćirković *Herceg*, 85-86.

Razgraničenje iz 1428. nije moglo osigurati vječni mir na granici s Dubrovnikom. Već krajem naredne godine Dubrovčani su imali primjedbe na Dračevičane.¹⁰¹⁰ Ratne prilike uvijek su bile pogodne za narušavanje stabilnosti dobrosusjedskih odnosa. Dubrovčani su u Konavoskom ratu tražili od Sandalja da dopusti angažiranje Dračevičana u njihovu službu.¹⁰¹¹ Pored Vrsinjana, Dubrovčani su iznosili teške optužbe kod Sandalja i na račun Dračevičana.¹⁰¹²

Dubrovačka obraćanja i spominjanja Sandalja Hranica kroz očuvana ćiriliska pisma 1419-1435 (Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 313-327)

datum	obraćanje i spominjanje	upotrijebljeni atributi (počasti i titule)				
21.7. 1420.	СЛАВНОМЪ И ВЕЛМОЖНО- МЪ ГОСПОДИНЪ САНДАЛЮ МИЛОСТИЮ ВОЖИОМЪ ВЕЛИКОМЪ ВОКВОДИ БО- САНСКОМЪ	slavni i velmožni	gospodin	milošću božjom	veliki vojvoda	veliki vojvoda bosanski
26. 5. 1421.	~	~	~	~	~	~
5. 6. 1421.	~	~	~	~	~	~
23. 7. 1421.	~	~	~	~	~	~
31. 7. 1421.	~	~	~	~	~	~
23. 7. 1421.	~	~	~	~	~	~
26. 2. 1422.	~	~	~	~	~	~

¹⁰¹⁰ “scribendi bailiis de Draçeuiza super damnis nostris de Canali illatis per illos de Drazeuiza” (2. 12. 1429), Cons. Rog., IV, 128.

¹⁰¹¹ “dobiare pregare lo detto voiuoda che zelatamente dire o scriuere volia alli suo valiosi che esser valiosi che essi valiosi da se in stessi dicanno ocultamente o per segno o altro atto dimostrano et dagano intendere a quelli che di suo voler vollessimo vegnir alli nostri seruigi che per esso voiuoda non li sera detto niente. Et il simile dica et a commetta a Grupcho per quelli de Drazeuiza et altri che volessimo venir alli nostri seruigi” (13. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 135v.

¹⁰¹² “Auisando la magnificentia vostra che quelli suoi vicini de Drazeuiza e Versigna regratiano Dio e bene dicono el zorno chel fu sustentuto digando che ino lor viueno in paxe e non ano piu paura li sia robate ne furate le sue. Ne vignano infamiati del suo mal viuere” (3. 7. 1432), Isto, XI, 100v.

14. 3. 1422.	~	~	~	~	~	~
31. 3. 1422.	~	~	~	~	~	~
22. 4. 1422.	~	~	~	~	~	~
9. 5. 1422.	~	~	~	~	~	~
6. 10. 1422.	Славномъ и велможномъ господиномъ Сандалю великомъ воеводи русага босанскаго	~	~	~	~	veliki vojvoda rusaga bosanskoga

Konavoski rat

Prodaja dijela Konavala Radoslava Pavlovića donijela je Dubrovčanima veliku radost. Ispostavilo se da je vrijedilo boriti se za drugi dio posjeda kako bi se uspješno osigurala vlast i u onom od ranije kupljenom dijelu od Sandalja. Ispostavilo se i da je, na kraju, vrijedilo dati koji groš više kako bi se ta agonija prekinula. No, ispostavilo se da su to bile samo prve reakcije. O čemu su razmišljali Sandalj, Radoslav i Dubrovčani kada se, prema daljem toku događaja, ispostavilo da ta kupoprodaja nije baš najbolje izvedena? Naime, upravo je iz nje i proizašao Konavoski rat. Na definiranom pitanju prevrtljivosti vojvode Radoslava više se ne može pomišljati kao na isključivi uvod u Konavoski rat. Ima razloga da se kaže kako je i nešto drugo poremetilo to naizgled skladno zatvaranje 'konavoskog kruga'.

Još o parametrima kupoprodaje Konavala

– izvoru svih uzroka sukoba Radoslava Pavlovića i Dubrovčana

Preispitivanje parametara kupoprodaje Konavala učinio je Sandalj Hranić, koji u konačnim pregovorima između Dubrovčana i Radoslava Pavlovića nije bio uključen. Naime, dugo vremena je pri razmatranju i pregovaranju o kupoprodaji dijela Konavala porodice Pavlovića kao zadnja granica bila u opticaju cijena koju je Sandalj primjenjivao 1420, kada je poslije smrti vojvode Petra prodao njegov dio Konavala. Taj iznos bio je manji nego je to bio onaj koji je dat Sandalju za njegov dio.¹⁰¹³ To je, po svoj prilici bio odraz one cijene

¹⁰¹³ (20. 5. 1420); (30. 5. 1420), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 305-313. Za jednokratnu svotu u iznosu od 30.000 perpera, (23. 7. 1421), Isto, 316-318.

koju vojvoda Petar nije htio 1419. uzeti u obzir. Dubrovčani su pokušavali i sa nižom cijenom ali nisu uspijevali. Na kraju nisu uspjeli ni sa onom cijenom za koju su od Sandalja kupili 1420. dio porodice Pavlovića. Po svemu sudeći, Radoslav ih je natjerao da prodaja njegovog dijela bude kao i Sandaljevog dijela, uz ostale privilegije, 12.000 dukata. Kao svojevrsni inat, uspio je osigurati i tribut koji je bio za 100 perpera veći od tributa koji je već nekoliko godina za svoj dio dobijao Sandalj.¹⁰¹⁴

Očito je da su do Sandalja doprli glasovi o dubrovačkoj izdašnosti učinjenoj prema vojvodi Radoslavu. Detalje nije znao, ali ih izgleda Radoslav nije ni držao u tajnosti. Sandalj je postao zavidan. Istina je i da je imao razloga, jer je njegov susjed uspio izvući više. A i dvorjani, vlastela i Radoslavljeva žena Teodora bili su dobro nagrađeni. Sandalj se raspitivao, saznao i davao primjedbe. Teško je znati, ali najvjerojatnije je Sandalj intervenirao zbog toga već na samom početku januara 1427. U svakom slučaju njegovo nezadovoljstvo već tada je vezano uz kupoprodaju dijela Konavala Radoslava Pavlovića.¹⁰¹⁵ To je očito prema dubrovačkom ponašanju, kojim su pokušali sakriti povučene poteze u podizanju kupoprodajne cijene dijela Konavala vojvode Radoslava. Dubrovački poslanik Ivan Gundulić, upućen prema Radoslavu, imao je uputu i obavezu da svrati kod Sandalja. Trebao mu je saopćiti njegov doprinos u stjecanju Konavala Radoslava Pavlovića. U slučaju da Sandalj upita na koji je način do toga došlo (ili koliko ih je to koštalo), poslanik se morao izgovoriti da ne zna, da nije bio u vijeću, ali da se, izgleda, radi o kući čuvenog Žore Bokšića.¹⁰¹⁶ Sandaljeva znatiželja i dubrovačko izbjegavanje davanja

¹⁰¹⁴ (31. 12. 1426), Isto, 607-616.

¹⁰¹⁵ "de scribendo voioude Sandagl pro conclusione Canalis" (1. 1. 1427), Cons. Rog., IV, 1; Živković, *Tvrtko II*, nap. 21 na str. 115. Već nekoliko narednih odluka govori o Sandaljevom pismu i riječima njegovog poslanika Grupka, kao svojevrsnom diplomatskom demaršu: "de induciando super verbis reportatis per Grupchum parte voioude Sandagl sub literis credentialibus"; "de firmando literas sclauas que scribuntur Sandagl pro significatione conclusionis Canalis partes Radosaui" (2. 1. 1427), Isto; "respondendi petitionibus factis per Grupchum parte voioude Sandagl" (5. 1. 1427), Isto, 2v. Nije prošao prijedlog: "rescribendi voyoude Sandagl super factis Canalis prout requirit per literas suas hic lectas", već: „de induciando“ (8. 1. 1427), Isto, 3; "expediendi et mittendi literas voioude Sandalio super petitionibus factis per Grupchum nomine ipsius voioude Sandalii" (10. 1. 1427), Isto, 4.

¹⁰¹⁶ "Se nello andare o nel tornare vostro voi trouerete circa del vostro camino voiouda Sandagl ... dite cosi: Magnifico voiouda perche la signoria di Ragusa e certissima che de ogni suo acrescimento et felicita a voi e singulare allegreça et piacere pero vi do a sapere come anche per letere vi fu scripto che con la gratia di Dio et col vostro aiuto et consiglio che fu sie cominciatore et mezo

nja odgovora poklapa se dalje sa počecima pograničnih problema, ali se ne vidi da je Sandalj optuživan kako je lično izazivao pogranični problem, niti da je svoje nezadovoljstvo prema parametrima kupoprodaje posjeda Pavlovića povezivao s time. Moguće je da je i toga bilo u pozadini. U svakom slučaju, dalje informacije, opet zbog problemskih okvira sa Tvrtkom II kao i u pograničnoj problematici, pomjereni su i u ovom slučaju u 1428. godinu. Moguće je da Sandalj i nije znao na vrijeme sve detalje o kupoprodaji koju su sklopili Dubrovčani sa Radoslavom Pavlovićem. Naime, nelogičnim bi bilo da je Ivan Gundulić spominjao samo kuću Žoreta Bokšića, ukoliko je Sandalj znao nešto više. To ostaje otvorenim pitanjem.

Juna 1428. Dubrovčani su ponovo bili u prilici da se naduravaju oko cijene izvršene kupoprodaje i spremno su otezali u svome odgovoru,¹⁰¹⁷ a onda su, pritiješnjeni Sandaljevom istrajnošću, skupili snage da, bukvalno rečeno, sve istresu pred vojvodu jula 1428, spominjući mu šta su sve potrošili na njega kao na svoga prijatelja, navodeći mu na kraju krajeva i da zbog novca ne dovodi u pitanje prijateljstvo sa 'svojim Dubrovnikom' (*che non sia fama sul mondo che per denari lui tegna amista con Ragusa casa sua*).¹⁰¹⁸ Iscrpnim na-

di questo facto la conclusione facta dello acordio tra voiuoda Radossauo et la signoria di Ragusa per la sua parte di Canal et Zaptath et Obod con tucte sue raxoni. Et io son madato da lui a tuor sacramento et a me fu commesso per la mia signoria che io mi volti da voi a visitare et a notificare questa nostra allegreça. Et sei vi domandasse in che modo et voi rispondete perche le cose iera molto serete et io non son nel consiglio et attedeua al mio spazamento non so in che modo, ma ben al di dire che se li deua la casa di Zore" (13. 1. 1427), Lett. di Lev., X, 5.

¹⁰¹⁷ "Se della parte di Canal di voiuoda Radossauo et delli denari dati per esse el non vi dicesse qualche cosa non dite ne voi niente a lui. Ma se lui vi dira alguna cosa et voi del tucto dite che sopra di cio non aucte di noi alguna comessio. Et qui quello arete di lui ne dobiate auisar per vostra letera" (10. 6. 1428), Lett. di Lev., X, 91v.

¹⁰¹⁸ "Al facto del suo lamento chel fa della sua parte di Canal chel vorebbe essere a qualizado di pregio con voiuoda Radossauo et digando della sua donna et di suoi zentilomini che sia dispiugiati et corozadosi a digando quelle parole che ne scriuete, gli dobiate dire cosi, che del buono amore che gl'ebe alla signoria di Ragusa sempre auemo cognossudo. Et che per maggior honor suo et segno de amor non volse che nella sua pouepla di Canal paresse algun pregio di denari excepto per dono la qual cosa e molto piu de honor et segno de amor tra lui et noi che non e quella di Radossauo et sempre a ognun che legiera quelle pouegle molto piu vuole a pregiare a lal dare la sua signoria che colui. Et sempre piu grato et piu accepto alle orecchie di quegli figluoli et descendenti nostri che regera questa terra comprendando et vegiando che non si mosse per denari come colui, ma per puro amore et buona volonta et cosi speremo chel vorra di longo mantegnire. Ma di quel che di piu dessimo a Radossauo ne fu forço et non potessimo fare altro per auere el passo nelle mani di [f. 96] andare in Canal per lo nostro terreno come prima gli diceste et anche per

vodima iskazivanja prijateljstva i respekta, Dubrovčani su potpuno ‘razoružali’ Sandalja Hranića, ostavljajući ga bez mogućnosti daljeg insistiranja na cijeni Konavala (*del suo lamento del pregio di Canal*).¹⁰¹⁹

No, što bi se reklo, vrug nije Sandalju dao mira. Poslije je nastavio po starom. Vraćao se na isto, težeći valjda dokazati da jeste veći od Radoslava. Nisu ni Dubrovčani mogli izdržati pritisak koji su stvorili svojom popustljivošću prema Radoslavu. Jednom pružen prst značio je da im je čitava ruka došla u pitanje. Pokazalo se da su preuzeli rizik popuštajući Radoslavu i da su zbog toga morali trpjeti inerciju u liku moćnoga Sandalja. Njega nisu mogli naljutiti. Početkom marta 1429. Dubrovčani su morali čitati konavoske kupoprodajne povelje pred poslanicima Sandalja i Radoslava. Teško je znati o čemu se radi¹⁰²⁰ i da li je isto bilo uzrokom od ranije iskazivanih nevjerica, ili

le preghiere sue et buone offerte come buon cittadino che sempre ne conforto di no sparagnare denari per auer quella parte le mani nostre. Et offerandose di voler contribuire del suo proprio auanti che tanto ben restasse di complirse come per la copia de una sua letera che sara richiusa in questa vedera contenersi, la qual sua letera volse che noi saluassimo appresso di noi et cosi auemo facto et facemo anche delle altre pero che sempre le sue lettere ne son care et accepte. Et mostrategli la dicta copia di letera, ma abiate auenteçia chel sia solo et in luogo secreto perche nella dicta letera si contien certe parole sopra Radossauo che die esser segrete. Et chel dice della spesa fata per lui a mandare al Turcho, dite che neanche noi non semo stati scarsi va di lui chel li promettessimo casa di yperperi III^M. Et perche lui auesse bella scanzia la auemo di nuouo dalli fondamenti fabricata et spese oltra de yperperi X^M si che a luy piacete quando fu qua. Et noi sempre guardando infin questo di non cessando di fare ogni ornamento et conciamiento di suo piacere non sparagnando alguna spesa da nessun tempo et con galie et ambaxade et spese in ogni suo piacere et honore et sempre honor a da la sua signoria piu che alguno altro signor. Et cosi della possessione a Zubana che spendessimo in essa presso a due tanto di qualche ieramo tegnudi oltra quel chel die del suo et anche tochando nelle nostre consciencie per far cosa di suo piacere. Et cosi die afare uno amigo per l'altro et cosi desideremo sempre far per la sua signoria. Et pero si degni di non si agrauar sopra di noi che non a raxon, ma di restare in quella sua buona vogla che sempre fu con noi. Et che non sia fama sul mondo che per denari lui tegna amista con Ragusa casa sua, saluo con puro cuore et buono amore, et cosi speremo chel fara [f. 96v]“ (19. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 96-96v. Teško da je Jelena imala nekog jačeg utjecaja u nezadovoljstvu Sandalja Hranića kako je to dato u, **Krekić**, *Dva priloga*, 130.

¹⁰¹⁹ “et prima, vedemo che del suo lamento del pregio di Canal non vuol che piu si parli et cosi fate di tal cosa piu non parlate con luy” (31. 7. 1428.), Lett. di Lev., X, 97.

¹⁰²⁰ Prvo se predložilo odlaganje odgovora poslanicima (“de induciendo super respondendo ambaxiatoribus voioude Sandagl et voioude Radossau”), ali se ipak riješilo da se odmah raspravlja (“de deliberando”); “de legendo poueclas quas habemus cum dictis dominis Sandagl et Radossauo”; “de legendo illas in presenti consilio rogatorum”; “de legendo dictis ambaxiatoribus ambas poueclas Canalis que lecte fuerunt in presenti consilio, videlicet, principales cum bullis

je to prouzročilo nove. Možda su dvojica velmoža htjeli da ih opet potvrde i da izvuku još koji dukat.

U svakom slučaju, ono što se prati maja 1429. već je riješeno stanje. Sandalj je uspio natjerati Dubrovčane da mu daju ‘razliku’ u vrijednosti dvaju dijelova Konavala koju je svojom kupoprodajom bio pomjerio vojvoda Radoslav. Vijeće umoljenih je 23. maja 1429. odlučilo da se, ispostavit će se, Sandalju osigura 2.000 dukata.¹⁰²¹ Prema uputstvu koje je tada poslato, o svemu se već sve znalo i sve se otvoreno pričalo između Dubrovčana i Sandalja. Dubrovčani su morali opet naširoko pojašnjavati Sandalju da su za njega mnogo toga učinili kao za prijatelja. To je jasan pokazatelj da je Sandalj opet bio u potraživanjima kod Dubrovčana i da mu oni preko svojih poslanika prenose svoje stavove s tim u vezi. Poslanici pojašnjavaju da je njihovo iskazivanje prijateljstva potkrijepljeno mnogim primjerima na kojima se nisu šteditjeli (kuća, kojoj se svi dive pri prolasku kroz Dubrovnik, pitajući “*di chi e*”, vinograd na Šipanu),¹⁰²² a da su radi završetka posla bili prisiljeni skuplje platiti dio Konavala Radoslava Pavlovića zbog njegovog karaktera, te da ‘svako’ zna razliku koju oni imaju u vidu u odnosima prema njima dvojici.¹⁰²³ Iz istog se vidi i da su Sandaljeva potraživanja bila precizna. Tražio je 2.000 dukata

autenticis“; „respondendi dictis ambaxiatoribus secundum arengata in presenti consilio ut eis melius videbitur” (5. 3. 1429), Cons. Rog., IV, 89v.

¹⁰²¹ Prvo je odlučeno da se poslanicima kod Sandalja pošalje pismo njihovih trgovaca iz Visokog zbog novoština (nouitatibus) uvedenih na Buni i Vrapču, a onda je odlučeno: “de eundo ad maius consilium pro danda libertatem domino Rectori et minori consilio suo cum consilio rogatorum expendendi in et pro seruiciis comunis ubi et prout eis melius videbitur ducatos auri duos mille vel abinde infra” (23. 5. 1423), Isto, 102.

¹⁰²² “algun gran signori et altri forestieri passa di qua alla via del Sepolcro o altri lor bisogni et vedondo quello bello edificio et per mare et per terra domanda: di chi e, et vien dicto della vostra signoria che e amiccissione di questa terra. Si che molta allegreça prendemo di vedere in la nostra terra testimoniança perpetua della amista vostra. Et di piu parse alla vostra signoria quando la vide di volere auanti la dicta casa una altra logia noi per vostra contemplatione et amore la facemo fare et tucta sia si lauora che montera in su de yperperi II^M. Et la vigna altre si che doueua esser de yperperi tre milia tolta di man della chiesa et val computando li altri yperperi III^M che voi deste di vostri piu de yperperi X^M” (23. 5. 1429), Lett. di Lev., X, 63.

¹⁰²³ “Et perche voi dite domandando quel piu che fu dato a voi uoda Radossauo per la sua parte vi dicemo ... vedondo el nostro bisogno ... quel ne pareua conuegneuole a dar ducati II^M di piu pero chel signore iera troppo auaro et scarso et nuouo nella nostra amistade ... et zascun sapia discerner la differença tra la beniuolença che auemo con la vostra signoria et quella con Radossauo”, Isto.

za sebe, što su mu Dubrovčani obećali, ali i dar za svoju suprugu Jelenu. To bi odgovaralo mnogim poravnanjima koja se daju pratiti kao neslaganja koja je Sandalj iznosio, nalazeći, pored podizanja cijene Konavala dijela porodice Pavlovića, i da su Radoslavljevi ljudi bili nagrađivani, a naročito njegova žena Teodora, inače Sandaljeva sinovica.¹⁰²⁴ Početkom juna u Dubrovniku su odlučili da se Sandaljeva žena daruje sa 1.000 dukata,¹⁰²⁵ pa je to bilo već u sljedećem pismu za njihove poslanike kod Sandalja i prezentirano. Sandalj će dobiti 2.000 dukata, njegova supruga Jelena 1.000 dukata, dok drugi neće dobiti ništa. Predloženo je da te transakcije, u formi poklona budu strogo povjerljive (*che scriptura ne altro non bisogna far di cio*).¹⁰²⁶ Dubrovčani su sada razmišljali unaprijed, vjerovatno brinući se i za reakciju Radoslava Pavlovića. Novac predviđen za nadoknadu razlike u parametrima kupoprodaje Konavala bio je predmetom specifičnog operacionaliziranja. Taj posao obavljao je Pribislav Pohvalić, Sandaljev zastupnik.¹⁰²⁷

Počteni vitez Pribislav Pohvalić u Dubrovniku jula 1429.

Početkom jula 1429. Pribislav Pohvalić je prezentirao čak četiri tekuća zahtjeva ispred Sandalja pred Dubrovčanima. Oni su bili sastavnim aktualnim poslovima u međusobnim odnosima susjeda. U prvom zahtjevu Sandalj i njegova supruga Jelena htjeli su, o čemu nije bilo ranije govora, darovane tri hiljade dukata uložiti na dobit uz prateće kamate od pet posto. Prijedlog je prosljeđen Velikom vijeću, koje je odbilo Sandaljev zahtjev.¹⁰²⁸ Iako rok nije

¹⁰²⁴ “ducati II^M d'oro ... delli denari che fu dati alla mogler di Radossauo et altri suoi zentilomini”, Isto, 63v.

¹⁰²⁵ “de donando consorti seu uxori voiuode Sandagl”; “de donando eidem ducati auri mille” (4. 6. 1429), Cons. Rog., IV, 105v; **Krekić**, *Dva priloga*, 135-136.

¹⁰²⁶ “Et perche vedemo el vostro desiderio et la vostra vogla vi dicemo che non per algun debito ma per amor non vogliando niente taglar delli II^M ducati a voi offeriti volemo che alla vostra donna sia donati altri ducati mille d'oro ... che altre gente non sia et a lei et lui pregate che questa cosa romagna credenča et che scriptura ne altro non bisogna far di cio” (5. 6. 1429), Lett. di Lev., X, 65v; **Krekić**, *Dva priloga*, 133-134.

¹⁰²⁷ Za 3.000 dukata namijenjenih Sandalju i njegovoj ženi iscrpno, **Krekić**, *Dva priloga*, 136.

¹⁰²⁸ “de induciendo super petitionibus quatuor factis pro domino Pribissauum Poqualizam parte voiuode Sandagl” (4. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 110v. Dva dana kasnije ipak je odlučeno da se o Sandaljevima raspravlja. Nije prošao prvi prijedlog: “de induciendo super petitionibus per ambaxiatorem voiuode Sandagl domino Pribissauum Poqualiza”, već drugi: “de deliberando” (6. 7. 1429), Isto, 111. Prvi zahtjev: “de eundo ad maius consilium pro acceptando et accipiendo

bio stigao, Dubrovčani su odlučili da se, u drugom zahtjevu koji Pribislav prenosi, Sandalju isplati konavoski dohodak i kamate od uloženog novca na dobit.¹⁰²⁹ Nekoliko dana kasnije to je bilo i učinjeno.¹⁰³⁰ Treći Sandaljev zahtjev nikako nije prošao. Radilo se o ljudima koji bježe sa Sandaljevog područja u Konavle, a koji nisu bili obuhvaćeni užim pojasom oko Konavala (Vrsinje, Dračevica), kako je navedeno u kupoprodajnoj povelji.¹⁰³¹ U četvrtom zahtjevu Pribislav je prenio molbu Sandalja za svoju kuću u Dubrovniku koju je htio proširiti. Odlučeno je da Pribislav bude pozvan pred Malo vijeće u vezi sa ovim zahtjevom.¹⁰³² Na kraju je Pribislavu bilo saopćeno rješenje o prvom zahtjevu. Dubrovčani su odlučili da novac od Sandalja i njegove supruge Jelene predaju Pribislavu Pohvaliću, a onda su predložili da ga prime kao ulog u depozit, a ne kao ulog na dobit.¹⁰³³

in comune nostrum ad prode con fructum de quinque pro cenenario ad rationem anni ducatos duos mille voiuede Sandagl et ducatis mille eius uxoris”, Isto. Odbijanje Velikog vijeća: (8. 7. 1429), *Krekić, Dva priloga*, nap. 32 na str. 136.

¹⁰²⁹ “soluendi ambaxiatori voiuede Sandagl pro tributo huius anni, videlicet, Canalis, yperperos quinquagintos et pro prode denariorum quos habet in communi pro presenti anno yperperos nonagentos, non obstante quod terminus anni non sit completis, habendo tamen superinde expeditorias in opportuna et sufficienti forma” (6. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 111v.

¹⁰³⁰ “Dominus Pribissauus Poqualiza nuntius et ambaxiator magnifici dominis voiuede Sandagl ut patet per literam et expeditoriam sclauam hic affixaam constitutus coram domino Rectore ser Dobre de Binzola et eius paruo consilio, confessus et contentus fuit habuisse et recepisse a domino rectore et paruo consilio dante et soluente de propriis denariis et vice et nomine comunis Ragusii pro tributo anni presentis pro Canali completum die Sancti Stefani de mense augusti proxime futuros yperperos quingentos grossorum, et pro prode ducatorum sex milium quos habet in comune ad prode con fructum de V pro centenario ad rationem anni pro anno presenti completuri die predicta Sancti Stefani” (9. 7. 1429), Div. Not., XVI, 95v.

¹⁰³¹ Usvojen je drugi prijedlog: “Secunda pars est de excusando nos a dicta petitione”. Radilo se o: “Prima pars est de acceptando petitionibus quam facit d. Pribisslauus Poqualiza ambaxiator voiuede Sandagl pro hominibus contratarum suarum non recipiendo in Canale dato quod id non continerunt in poueglas” (6. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 111v.

¹⁰³² “de rogando illos quibus spectat domus quam petit voiueda Sandagl emere pro ampliando domum suam”, Isto; “quod minus consilium se impedire debat in et pro petitione quam facit per domo dominus Pribissauus Poqualiza ambaxiator Sandagl”; “de vocando d. Pribissauum Poqualizam et partem sui pectat dicta domus in minori consilio” (9. 7. 1429), Isto, 112.

¹⁰³³ “de dando libertatem domino Rectori et minori consilio quod dare possint et debeant d. Pribissauo suprascripto ambaxatore voiuede Sandagl nomine ipsius voiuede et eius uxoris recipienti ducatos tres mille auri, videlicet, ducatos duos mille pro dicto voiueda et ducatos mille pro eius uxore faciendi in notaria scripturam de confessione receptionis dictorum ducatorum”,

Da se vidjeti da je Pribislav stigao u Dubrovnik 4. jula, da je iznosio Sandaljeve zahtjeve Dubrovčanima 6. jula, a da su oni sve razriješili 8. i 9. jula. Pitanjima kojima nisu bili zadovoljni u datom razrješenju bave se Pribislav Pohvalić i Dubrovčani i pet dana poslije. Očito je da je Pribislav išao u međuvremenu natrag do Sandalja i da ga je Sandalj opet poslao u Dubrovnik. To se svakako moralo desiti, a prema napravljenjoi pauzi čini se da Sandalj nije bio daleko, odnosno, da je tada najvjerojatnije boravio u Bišću, Blagaju ili u svojim primorskim (priobalnim) krajevima. U suprotnom, što je malo vjerovatno, registrirali bi tada 11 dana Pribislavljevog boravka u Dubrovniku, što i nije mogao biti problem, ali bi samostalna inicijativa u stvarima o kojima je odlučivao samo njegov gospodar bili problemska osnova.

Sandaljev zahtjev prenesen od strane Pribislava Pohvalića, o kojem se detaljnije ništa ne navodi, prezentiran 14. jula bio je usmjeren prema Velikom vijeću. Radi se o ranijoj problematici oko koje su vidljivo bila podijeljena mišljenja.¹⁰³⁴ Radilo se o načinu na koji će se dati novac Sandalju i njegovoj supruzi, jer su druga pitanja u ranijim Sandaljevim zahtjevima bila za Dubrovčane riješena. Uz istu podijeljenost Veliko vijeće je glasalo protiv Sandaljevog zahtjeva.¹⁰³⁵ U razmatranju o 3.000 dukata datih Sandalju i Jeleni odlučeno je da 'ne smije biti nikakve pisane priznanice o njihovom prijemu' iako su o tome 9. jula dali drugačiju odluku.¹⁰³⁶

Postavlja se pitanje zašto je u tajnosti držano ovo darivanje. Razlozi su jasni. Tok pregovaranja oko kupoprodaje Konavala više puta je pokazivao da su dvojica bosanskih velmoža pratili međusobne poteze i dovodili Dubrov-

Isto; "recipiendo a voiuoda Sandagl sine prode aliquo ducatos auri duos mille et ponendo eos ad depositum ipsius Sandagl. Et similiter ab eius uxore alias ducatos mile ex ratione ipsius uxoris sue", Isto, 112v.

¹⁰³⁴ Sa strane: "pro petitione voiuode Sandagl". Nije usvojen prijedlog: "Prima pars est de stando prout stamus pro petitione quam fecit et iteravit d. Pribissauus Poqualiza", već je odlučeno: "Secunda pars est de eundo ad maius consilium. Captum per XVIII contra XVII" (14. 7. 1429), Isto, 113v.

¹⁰³⁵ Protiv Sandaljevog zahtjeva sa omjerom 60:54, (15. 7. 1429), **Krekić**, *Dva priloga*, nap. 32 na str. 136.

¹⁰³⁶ "Prima pars est quod de istis tribus milibus ducatis auri qui dantur domino Pribissauo Poqualize ambaxiatori voiuode Sandagl, videlicet, duobus milibus per voiuoda predicto et mile pro eius consorte, nulla scriptura confessionis de reptione eorum facti debeat non dostante parte huius consilii capta die nono presentis mensis" (15. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 113v; **Krekić**, *Dva priloga*, 136.

čane u situaciju da im moraju prezentirati sve parametre kupoprodaje koje su koristili za svakoga pojedinačno. Čak su i formulari kupoprodajnih povelja, ustvari, bile povelje koje su već bile načinjene. Dubrovčani su svojim ustupkom Radoslavu Pavloviću, a radi kraja posla stjecanja Konavala, imali dosta problema sa Sandaljem Hranićem. Sada, izgleda, nisu htjeli istu reakciju i Radoslava Pavlovića. To je glavni razlog koji je predodredio u završnici rješenje da se operacionaliziranje 'darova' od 3.000 dukata za supružnike ne zavodi nikakvim posebnim pisanim tragovima koji bi mogli biti diskriminirajući. Dobijena sredstva supružnici su uložili u depozit. Dok je Sandaljevih 2.000 dukata bilo najvjerovatnije među ostalom imovinom koju tada ulaže,¹⁰³⁷ Jelenin ulog od 1.000 dukata koji tada Pribislav ulaže u njen depozit sasvim se jasno uočava.¹⁰³⁸ Za svoju dvokratnu misiju Pribislav je bio dobro nagrađen tkaninama u iznosu od 150 perpera.¹⁰³⁹

Ovaj boravak u Dubrovniku značajan je i zbog načina na koji je Pribislav Pohvalić bio oslovljen. Njegov sin Vlatko Pohvalić u prvoj polovini maja 1429. svoga oca nazvao je knezom.¹⁰⁴⁰ Sredinom jula 1429. Pribislav Pohvalić je u Dubrovniku nazvan 'poštenim vitezom',¹⁰⁴¹ a Dubrovčani mu daju epitet 'dominus'. Moglo bi zaista biti da je titulu viteza Pribislav stekao upravo u vrijeme kada je Sandalj dobio kuću u Veneciji, juna 1429. što bi moglo pokriti i skladno pristajati datom određivanju. U svakom slučaju, Pribislavljevu titulu viteza povezali bismo s Venecijom. U prvoj polovini 1429. u Veneciji je zasigurno boravilo jedno Sandaljevo poslanstvo. Rješavalo se pitanje zakašnjelih isplata kotorskog tributa,¹⁰⁴² a izgleda da je i dogovarano da se Sandalju do-

¹⁰³⁷ (15. 7. 1429), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 375-377.

¹⁰³⁸ (15. 7. 1429), Isto, 389-390.

¹⁰³⁹ "de donando domino Pribissauo Poqualize ambaxiator voiuode Sandagl"; „in panno uperperos centum viginti" (15. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 114.

¹⁰⁴⁰ "а писа рѣкѣмъ свошмъ Влатко Похваликъ син княза Прибисава Похвалика" (12. 5. 1429), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 332.

¹⁰⁴¹ "приде к намъ њ Дѣрвоникъ племенитѣ члѡвкъ витезъ Прибисавъ Похваликъ слѡга господина вкводе Сандаля нкговѣмъ посланькѡм и ш нкговѣмъ листомъ вѣровнѣмъ а подѣ законномъ нкговомъ печѣтию" (15. 7. 1429), Isto, 375; "приде къ намъ њ Дѣрвоникъ властелинъ племенити витезъ Прибиславъ Похваликъ", Isto, 389.

¹⁰⁴² "Quia Ambassiatores Magnifici domini Sandali dixerunt nostro dominio, quod restant habere certam quantitatem denariorum de illis, quod sibi damus annuatim de introitibus Catari tempore quo fuit Comes Catari nobilis vir ser Petrus duedo" (29. 3. 1429), AAV, II/13, 123.

dijeli kuća u Veneciji, što se u pripremi prati, od ranije, već u aprilu 1429.¹⁰⁴³ U obliku privilegija to je bilo usvojeno juna 1429. Nije pribilježeno da je tom činu prisustvovao neko ispred Sandalja.¹⁰⁴⁴ Ima razloga za razmišljanje da je u ovim događajima učestvovao Pribislav Pohvalić.

Pribislav Pohvalić je u Dubrovniku u početkom novembra 1429. Na njegovo traženje proširenja kuće za Sandalja, Dubrovčani mu se izvinjavaju.¹⁰⁴⁵ Vijeće umoljenih je tada razmatralo i odbilo prijedlog da se Sandaljevih 3.000 dukata uloži na dobit kod dubrovačke vlade uz kamatu od 5%.¹⁰⁴⁶ Odlučivano je o soli za Sandalja.¹⁰⁴⁷ Narednog dana vlada je odlučila da primi u depozit Sandaljevih 3.000 dukata. Na kraju je za Pribislava određen poklon.¹⁰⁴⁸ Sutradan je sačinjen dokument o ulogu Sandaljevih 3.000 dukata u depozit. Pribislav je i u ovom dokumentu nazvan 'poštenim vitezom'.¹⁰⁴⁹

Na kraju, čini se da nastojanje Dubrovčana da sakriju darivanje Sandalja i Jelene ipak nije prošlo nezapaženo kod Radoslava Pavlovića. Naprotiv, upravo su parametri kupoprodaje koje su Dubrovčani pomjerili doveli do Konavoskog rata. Zatvaranje konavoskog kruga u ispunjenju trajnih želja

¹⁰⁴³ "de donando magnifico domino vauode Sandali vnam domum in Venetiis usque ad valorem ducatorum duorum milium ... domum viri nobilis ser Nicolai Mauroceno quondam ser Gasparis, sitam in contrata Sancte Justine" (19. 4. 1429), Isto, 141-142.

¹⁰⁴⁴ "donationis condonamus domum vnam in hac urbe nostra sitam in contrata Sancti Trinitas que fuit viri nobilis Nicolai Mauroceno quondam ser Gasparini ... magnificus dominus vauoda Sandalius eiusque magnificii filii et heredos prefatique magnifici comites Vocac et Stephanus eius filius corumque et vniscuiusque eorum heredes et successores tam presentes quam futuri in perpetum ipsam domama habeant" (14. 6. 1429), Isto, 153-154.

¹⁰⁴⁵ „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio suo faciendi excusationem domino Pribissauo Poqualize ambaxiator Sandagl super petitione quam facit per domo qua est apud domum suam prout melius videbetur" (8. 11. 1429), Cons. Rog., IV, 124v.

¹⁰⁴⁶ Nije usvojen prvi prijedlog: "Prima pars est de eundo ad maius consilium per accipiendo in comune nostro tri milia ducatorum a voiuada Sandagl ad prode de quinque per cento in racione anni". Usvojeno je sa 21:14 glasova: "Secunda pars est de non eundo, scilicet, excusando comune nostrum", Isto.

¹⁰⁴⁷ Isto.

¹⁰⁴⁸ "Prima pars est de dando libertate domino Rectori et suo consilio accipiendi et recipiendi a voiuada Sandagl in depositum ducatos auri tre mille faciendi sibi scripturas de ipso deposito more solito" (9. 11. 1429), Isto, 125; "Prima pars est de donando Pribissauo Poqualiza amaxiator magnifici voioude Sandagl"; „in panno valorem yperperorum quadraginta" Isto.

¹⁰⁴⁹ (10. 11. 1429), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 378.

Dubrovčana obilježeno je elementima rivalstva među vlasnicima Konavala. Ono je inercija dugogodišnjih trvenja koja ulaze na velika vrata već na početku iznuđenom procjenom vlasnika Konavala o vrijednosti pojedinih dijelova i manifestira se uzmicanjem Pavlovića, poznatim otezanjem i na kraju lomljenjem preko leđa kupca, bivajući ključnim u otvaranju konavoskog kruga s Konavoskim ratom 1430. Dubrovčani su iskoristili sva svoja umijeća da stabiliziraju i omekšaju intenzitet rivalstva, u cilju vlastitih interesa. Preuzimajući na sebe posljedice trenutačnih procjena, izravnavanjem cijene Konavala krajem 1426. i ustupkom Radoslavu sva inercija rivalstva dobila je i politički značaj ometanja elemenata nezavisnosti Republike u odnosu na zaleđe. Tajnovito darivanje Sandalja pokazuje da su procjene Dubrovčana bile rizične, te da je zadovoljavanje Sandalja povlačilo nezadovoljstvo Radoslava Pavlovića. Takvom skupom naslađivanju Dubrovčani su dali odlučan odgovor riješenošću da svoju nezavisnost u odnosu na zaleđe odbrane i oružjem. Konavoski rat, u dimenzijama uključenosti šireg obima konavoskog kruga, proizlazi iz načina na koji je kupoprodaja izvršena. Procjene dubrovačke politike prišle su time, kao i politika vlasnika Konavala, prema Osmanlijama.

‘Bura u čaši vode’ – Radoslav Pavlović otvara Konavoski rat

Radoslav Pavlović nije bio zadovoljan dubrovačkim ponašanjem, mada je upravo svojim insistiranjima uspio navesti Dubrovčane na kupoprodaju koja je bolje izgledala od Sandaljeve. Očekivao je da će i sva druga pitanja koja su bila sporna u međusobnim odnosima biti riješena, ali to nije išlo po njegovim namjerama. Očito je prepoznao i da je briga Dubrovčana prema Sandalju daleko veća i da on u svojim širim namjerama nije uspio. Imao je razloga za nezadovoljstvo, ali ne i za rat i sve što je rat donio za sobom. Svoje namjere da zarati s Dubrovčanima vojvoda Radoslav skovao je, izgleda, preko zime 1429. na 1430. U proljeće, aprila 1430, krenuo je u planiranu ofanzivu koja je dovela do rata koji je mikroregiju Konavala doveo u središte velike međunarodne krize.¹⁰⁵⁰

Radoslavu Pavloviću malo je trebalo da izazove dubrovačko odbijanje i da mu to posluži kao povod da izazove sukob. Povod je našao u neispunjava- vanju uvjeta koje je bezobzirno postavio pred Dubrovčane. Očito je bilo više

¹⁰⁵⁰ Dosadašnji iscrpni prikazi Konavoskog rata u, Truhelka, *Konavoski rat*, 145-211; Бирковић, *Историја*, 261-266; Živković, *Tvrtko II*, 139-162.

neriješenih pitanja koje je njegovo poslanstvo ultimativno tražilo.¹⁰⁵¹ Prema kasnijoj dubrovačkoj verziji koja se prati u prepisci, izdvojeni su samo neki (*tra le altre cose*), po njima najvažniji i na koje nisu mogli nikako pristati. Sve je to tako moglo i biti. Vrijeme je pokazalo da je kupoprodaja Konavala sa preuzetim privilegijama i obavezama sudionika bila sporno pitanje u Radoslavljevim neopravdanim preispitivanjima. Putem svoga poslanstva, uz odsustvo uobičajenog diplomatskog uvažavanja, Radoslav je tražio isplatu kamata od svoga uloženog novca na dobit iako ih je nedavno već bio dobio, glavnica prije isteka otkaznog roka i uputio zahtjev da Dubrovčani prestanu utvrđivanje Cavtata.¹⁰⁵² O svemu tome se zaista i radilo u polazištu. Sa time se Dubrovčani ne bi mogli olako upuštati u razgovore sa svojim susjedima, Sandaljem ili kraljem Tvrtkom II, kojima su tu verziju događaja i prenijeli. Naravno, Dubrovčani nisu pristali na ultimativne zahtjeve Radoslava Pavlovića. Na njih nisu ni reagirali izazivački poput Radoslava,¹⁰⁵³ ali njemu to

¹⁰⁵¹ “Prima pars est de dando libertate domino Rectori et suo minori consilio respondendi particulariter ad exposita per ambassiatores voyuode Radossauu secundum quod arengatum fuit in presenti consilio excepto quod pro denariis et ser Johanne de Zrieua”; “Prima pars est de offerendo ipsis ambassiatorum denarios quos Radossauus voiouoda habet in comune ad prode ad terminum duorum mensium secundum formam pouelie” (19. 4. 1430), Cons. Rog., IV, 142v.

¹⁰⁵² U uputstvu za poslanika kod Sandalja Hranića: ”che esso voiouoda Radossauo nouamente abiendo mandato ambadori suoi a Ragusa com noue auanie bene per segni et effeto dimonstratiue del suo animo perche ariuando essi ambadori alla presentia dessa mia signoria come sempre fo costumato in zascuna parte et per zascuno signor et baron nullo saluto li feci. Dimandando tra le altre cose li denari suoi che a in nostro comun a prode, lo prode di quali tolse pur la Guarisima passada e maraugliandosi che senza sua licencia facessimo fare fosso a Zaptat in Canale” (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 113v.

¹⁰⁵³ “Alla parte che rechiedeua li denari detti che son a prode che al tempo suo de duo mesi infra lo qual termino siamo tenuti a darli rechiedanoli secondo la forma dela poueglia seriano aparichiati i quali a questo dissenno che erano stati rechiesti. E per noi a questo fo detto se auanti uno anno e fornno rechiesti di puo contento fo pur de lasarli. Et in signo di çio tolse lo prode la Quaresima passada. Alla parte del fosso di Zaptat fo risposto che licito era alla signoria nelle sue cose poter quello lauriero li piacesse lo qual lauriero faceua specialmente per saluamento della contrada. Al qual lauriero considerato che per saluamento di la contrada era non certe contradire, ma a çio la signoria nostra confortare doueua e darli fauore”, Isto. Za kamate to je zaista bilo tačno. Dobit Radoslava Pavlovića do tada je imala jasnu liniju: (9. 1. 1428), Cons. Rog., IV, 43v; (7. 3. 1429), Isto, 90. Zadnju dobit primio je tek nedavno: “dandi et soluendi nuntio voyuode Radossauu denarios tributii quod annuatim soluitur ipsi voyuode pro parte ducatorum quos habet in comune nostrum. Et hoc pro uno anno finito et completo die primo ianuarii MCCCCXXX [1430]” (11. 2. 1430), Isto, 132v. Na području Cavtata i bilo gdje drugdje u

i nije bilo važno,¹⁰⁵⁴ jer bi diplomatija lako pokazala da su njegovi zahtjevi neutemeljeni. Sukob je počeo njegovim otvorenim napadima. Prvi okršaji bili su u Konavlima i u njima su Dubrovčani stradali.¹⁰⁵⁵ Iznenadni početak ratnih djelovanja tek tada je pokrenuo diplomatiju. Dubrovčani su započeli jaku kampanju da se rat zaustavi kod svih relevantnih faktora u Bosni, Ugarskoj i Veneciji,¹⁰⁵⁶ a istovremeno su vodili ratne pripreme. Očekivalo se da će kralj Tvrtko II uspjeti zaustaviti Radoslava Pavlovića.¹⁰⁵⁷ Dimenzije sukoba

kupljenim Konavlima, kao svome posjedu, Dubrovčani su mogli graditi šta hoće. Prekopavanje jarka i utvrđivanje Cavtata pripremano je od početka oktobra 1429, kada su izabrana tri plemića da pripreme odluku o pretvaranju Cavtata u otok, a već mjesec dana kasnije o tome se značajno raspravljalo: “in Zaptat pro reducendo ipsium in insulam pro saluamento partem Canalis” (3. 10. 1429), Isto, 117v; “de reducendo Zaptat in insulam faciendi foueam ab uno mare ad aliud aliud mare pro reducto et saluamento hominium nostrorum et rerum et animalium eorum” (4. 11. 1429), Isto, 124; “faciendi unam souram ad scopulum de Zaptat ... que foura sit ampla decem passibus et longa ab uno mari ad aliud” (11. 11. 1429), Cons. Maius, IV, 56v; Krekić, *Dva priloga*, 138.

¹⁰⁵⁴ Za otkazni rok pri podizanju glavnice isto tako: “и кѣде годѣ вѣдѣ хотѣть ѡзеть више речене дѣкате или кои дѣль ѡъ нихъ да намѣ имаю дати на знаньк на два мисеца пѣ тога” (31. 12. 1426), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 616. Mađutim, Radoslav Pavlović je, izgleda, i ranije tražio glavnicu, izvjesno augusta 1429. (“de respoondendo sibi quod ipsi denarii erunt parati ad terminum duorum mensium secundum formam poueglie” (6. 8. 1429), Cons. Rog., IV, 115v), ali je nije mogao dobiti, pa se postavlja pitanje nisu li Dubrovčani glavnicu koristili kao pritisak u međusobnim odnosima zbog drugih neriješenih pitanja.

¹⁰⁵⁵ “La qual risposta dela signoria avuta dixcenno volere scriuero a voiuoda Radossauo et aspetar risposta. E doman da mezo giorno non siando quasi nessun per la piaça non fatto motto ad alguno ne pigliato comiado caualcornno via. E zonti che fornno a Tribigne cominzorno affare assumere gente [f. 113v] alle nostre confine et cusi ogni di assunando gente le qualcosa vegnendo a nostra noticia et dubitando per li catiui loro segni et modi di danno auississimo li nostri di Canal che poueduti stessinno nella nostra contrada et di la algune gente mandassimo al saluamemo d'essa. E di piu ancora mandandoglie lo nostro zentilomo ser Zohan Lampre de Zrieua col algune gente perche pur aueuamo che ogni di piu grossi se faceuanno alli confini nostri siando et andando per lo terren nostro. Le gente d'esso Radossauo zelatamente stagando al volere intrare in essa nostra contrada al passo fecinno de sauezutamente asalto contra esso lo qual ucidirno e duo altri appresso luy et alguni ferirno altro pocho donno da essi ricepernno esse nostre gente excepto del nostro zentilomo dil qual ne pesa et agreua. Auegna che anche loro non se nandessino senza danno. Le qual gente di Radossauo di puo pur sono intrade in alguna parte della contrada nostra di Breno et anno fatto alguna preda et danno [f. 114]” (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 113v-114; Truhelka, *Konavôski rat*, 150-151; Živković, *Tvrtko II*, 140.

¹⁰⁵⁶ Krekić, *Dva priloga*, 138-139.

¹⁰⁵⁷ Kralju Tvrtku II navedeno je da je preko Radoslava prekinut mir između Bosne i Dubrovni-

još nisu bile shvatane kao izvor krize koja će pokrenuti najveće hijerarhije na tako malom prostoru.

Sandalj Hranić u Konavoskom ratu

Ponašanje Sandalja Hranića u Konavoskom ratu (1430-1433) išlo je na ruku Dubrovčanima. Zapravo, interesi Sandalja i Dubrovčana djelimično su se poklapali u novonastaloj situaciji. U početku rata Dubrovčanima je trebao jak politički oslonac i oni su ga nalazili prije svega u Sandalju, velmoži koji je dosta dobro razumijevao situaciju i odnose Pavlovića i Dubrovčana, a uživao respekt u Bosni i u odnosima prema Osmanlijama. Sandalj nije mogao stati na stranu vojvode Radoslava Pavlovića, jer su njegovi stavovi bili neodrživi, diplomatski slabo isplanirani, zaogrnuti čestim promjenama i nestabilnostima. Vrijeme je pokazivalo da je vojvoda Radoslav pravio kratkotrajna rješenja naspram učestalih problema koje je stvarao niz njegovih vlasteličića u tranzitnom primorskom području, u kojem su koristi imali svi, pa i on sam. Nije se doimalo da uspješno kotrolira svoja dva nedovoljno povezana posjeda. Njegovi primorski posjedi sa središtem u Trebinju bili su stalno izvorište problematičnih situacija.

Mada se, generalno gledano, držao lično izvan sukoba, Sandalj se odlučio da pomogne Dubrovčanima i što bolje iskoristi tu svoju spremnost. No, nije se libio ni da pomogne Radoslavu Pavloviću. Opet, nije se pokušavao neuspješno suprotstavljati kralju Tvrtku II. Sandaljev aktivni angažman u Konavoskom ratu pripada prvom dijelu, vremenu u kojem su jedne političke kombinacije oko razrješavanja sukoba bile u dominantnom optičaju, one koje su podrazumijevale potpuno potiskivanje Pavlovića kao kazna za višestrano izvršenu nevjeru u odnosima između Bosne i Dubrovnika. Kasnije, kada se takve kombinacije povlače i nestaju, njegov angažman više nije presudan, tako da je on samo posmatrač koji se slaže i podržava dirigirano razrješavanje sukoba između Dubrovčana i Radoslava Pavlovića. Na takvo njegovo ponašanje utjecalo je izostajanje bosanskog jedinstva koje nije našao s kraljem Tvrtkom II i osmansko prisustvo koje je preusmjerilo završetak rata kroz dogovaranje Radoslava Pavlovića i Dubrovčana.

ka: "rompere la paxe a Ragusa con Bosna" (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 113.

Traženje pomoći

Već krajem aprila 1430. kod Sandalja je upućeno dubrovačko poslanstvo koje je predstavljao vlastelin Benedikt Gundulić.¹⁰⁵⁸ Iako tokom Konavoskog rata nije bilo previše vojnih konfrontiranja, ratno stanje je dugo trajalo. Zahvaljujući tome što je Sandalj na strani Dubrovčana bio glavna politička poluga prema teretu koji je Radoslav navalio na njih, poput pravog novovjekovnog ambasadora, Gundulić će duže vrijeme proboraviti uz vojvodu Sandalja, prateći ga u stopu preko godinu dana i prenoseći stanje međusobnih odnosa.¹⁰⁵⁹ Njegovo povlačenje sa Sandaljevog dvora na kraju je bilo pokazateljem da Dubrovčani više ne mogu insistirati na svojim ranijim planovima, niti im je Sandalj više direktno trebao pomagati kao ranije.¹⁰⁶⁰

Gundulić je kroz dubrovačku vizuru prenio prezentirano stanje Sandalju o tome kako je došlo do sukoba¹⁰⁶¹ i u ime Dubrovčana zatražio pomoć, ne štedeći pritom brojne epitete u prikazivanju njegove sposobnosti i demon-

¹⁰⁵⁸ “de mittendo ambassiator a voiouode Sandagl” (27. 4. 1430), Cons. Rog., IV, 150; “Ser Benedictus Mar. de Gondola electus fuit ambaxiator ad voiuodam Sandagl”, Isto, 151v; “ser Benedetto Mar. de Gondola ambassador a voiuoda Sandagl ... dobiate con presteza andare al magnifico voiuoda Sandagl doue sentireti chel sia per quella via che piu segura vi paiera” (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 113. Pregled prepiske Dubrovčana sa svojim poslanikom u, Prilog 4, Pisma upućena B. Gunduliću i odgovori B. Gundulića.

¹⁰⁵⁹ Uz Gundulića je krenula i pratnja: “possiate auer caualli ... fin a sei, uno per voi et li altri per famegli per li quali da poter comprare vi abbiamo datti denari” (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 116.

¹⁰⁶⁰ Gundulićevo dugotrajno prisustvo rezultiralo je nedostatkom novca i sredstava za pisanje, pa se dubrovačka vlada u više navrata starala da mu sve to osigura, ponekad i preko Sandaljevih ljudi, a ponekad i od samog Sandalja: “Per Slatarich vi mandassimo duo quaterni di carta et duo rotoli de zera. Et per denari videremo de mandarui al piu presto se potra” (30. 6. 1430), Isto, 173v; “Abiamo di qua dato a Grupcho i quali vi debia mandar di la a voi yperperi cento” (1. 7. 1430), Isto, 175; “E carta, cera e denari per voi secondo per altre vi dicessimo vi abbiamo mandato per le man de Grupcho il qual li a inuiati di la. Et se pur denari vi manchasse e voi recorretoui a voiuoda”, Isto, 178v; “Li yperperi 200 a voi prestadi per voiuoda di qua abbiamo fatto pagare secondo fossimo per vostre letere auisati” (16. 8. 1430), Isto, 196; “Per lo portadore vi mandemo uno quaderno di carta e de cera. Et per li ambassadori denari ve serano mandati” (12. 9. 1430), Isto, XI, 2v; “E incostro vi e mandato” (30. 9. 1430), Isto, 6v; “Dal vostro salario abbiamo fatto fare poliza de yperperi C [100] a ser Steffano de Zamagno come scriuessimo. E per le spese se prouedera” (7. 11. 1430), Isto, 9v; “Per le spese vostre perche non abbiamo per chi mandarui di qua non possiamo prouedere, ma di la cerchate de ritrouarui o da Radiç Utuizich o da altri nostri Ragusei o da voiuoda, se da altri non potreti ritrouar di quali faremo lo pagamento secondo scriuereti” (22. 11. 1430), Isto, 10v.

¹⁰⁶¹ (30. 4. 1430), Isto, X, 113v-114.

strirajući time poziciju Sandalja kao najvažnije dubrovačke uzdanice.¹⁰⁶² U svome obraćanju nije propustio ni da predloži angažman Sandalju Hraniću za blokiranje Radoslava Pavlovića u njegovom Borču. To je bio prijedlog za zajedničku i veću akciju od koje bi svi Radoslavljevi protivnici imali koristi. U isto vrijeme takav prijedlog je išao i prema kralju Tvrtku II.¹⁰⁶³ U slučaju da kralj Tvrtko II ili Sandalj odbiju ili zatraže viđenje na koji bi se način to izvelo trebalo im je pojasniti da su i jedan i drugi sposobni da predlože odgovarajući način. Pored njihovog pojedinačnog utjecaja, Dubrovčani su kod Sandalja isticali kralja, a kod kralja njegovu vlastelu.¹⁰⁶⁴ Tako je već u početku stvarana mreža političkih okvira koja će dugo vremena predstavljati trogao u kojem se planira razrješenje Konavoskog rata. Dubrovačke namjere bile su jasne. Radoslava Pavlovića trebalo je eliminirati na opće zadovoljstvo pokriveno bosanskom akcijom na kažnjavanju neposlušnog vlastelina. Dubrovačka inicijativa za stvaranje koalicije uperene protiv Radoslava Pavlovića na istovjetan način demonstrirana je na dvije ipak odvojene strane. Vrijeme će pokazati da je to nosilo sa sobom i elemente otezanja i sumnjičavosti o pravim namjerama učesnika planirane koalicije. Presudni nosioci vladajućih hijerarhija nisu bili u početnim kombiniranjima Dubrovčana, ni Sigismund Luksemburški ni Osmanlije.

Od Sandalja se očekivala i konkretna pomoć u ljudstvu jer je Dubrovnik bio i njegov grad, a to je bila i njegova obaveza (*Ragusa casa et patria*

¹⁰⁶² “Ragusa casa vostra, li zentilomeni dessa cordiali vostri a voi magnifico signore si dole a voi si ricorre per aiuto et consiglio sicome a principale et honereuolo consilierio suo ...”, Isto, 114.

¹⁰⁶³ “disponandosi la potencia di la corona di Bosna e di voi magnifico signor col poter anche di Ragusi et metandosi contra Boraç principale cita sua com si fatti apparecchiamenti et prouidimenti se vegneria che non inpazandosi Turchi d'esso non duraria Boraç dexe di in che non se prenda. Et in mancho le altre sue cita et castelle piu debele”, Isto, 114v. Za istovjetno obraćanje kralju Tvrtku II, Isto, 112v.

¹⁰⁶⁴ “Et se per caso luy se excusasse ouer forse da voi dimandasse per che modo [f. 114v] questo potesse dare ... li direte: Magnifico vouiuoda voi il qual di seno e di potentia solo seti di Bosna ne paro aueti com lo vostro gran seno et prudentia ben sapreti a tanta e maior facenda ritrouare il modo. Il qual spero ne anche vi sera desdito per lo serenissimo re di Bosna dil qual fazandoui motto e noticia lo daro a sapere alla mia signoria [f. 115]”, Isto, 114v-115. Kralju Tvrtku II trebalo je saopćiti: “Serenissimo re la maesta vostra la qual e principale et in cui man e tutto lo stato di lo regnamo di Bosna col grande videre et maturo seno suo et anche con consiglio deli saui suo baroni ben sapra videre et ritrouare il modo a questo et anche a maior fazenda dil qual fazandomi motto et noticia lo daro a sapere alla mia signoria”, Isto 112v.

vostra).¹⁰⁶⁵ U tom smislu Sandalja je trebalo obavijestiti da je svoju pomoć kao dubrovački građanin već ponudio knez Grgur Nikolić sa svojim ljudima, ali i da je tražio njegovo dopuštenje (*licencia*) za to.¹⁰⁶⁶ Na kraju, Dubrovčani su zamolili Sandalja da ostvari kontakt sa Radoslavom Pavlovićem i ukaže mu na dimenziju sukoba kojim je Bosnu doveo u rat sa Dubrovnikom, najvjerojatnije time pokušavajući zaustaviti dalje njegove napade.¹⁰⁶⁷ To je bio početak jedne od najsloženijih kriza koja je tri godine širi region držala u centru pažnje. To su bili i okviri koji su odredili djelatnost Sandalja u Konavoskom ratu. U prepisci između Dubrovčana i Gundulića prati se razvoj političkih okvira kojima se pokušavala prevazići situacija sa osloncem na vojvodu Sandalju Hraniću, njegovom nastojanju da ostane neutralan, kao i pokušajima da na što bolji način iskoristi situaciju. Političke i interesne pozicije držane su u tajnosti, no veliki broj poslanstava koji je krstarilo dvorom Sandalja Hranića pokušavao je prepoznati glavna kretanja.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁵ “che tuta la contrada tanto per la magnificencia vostra data quanto per esso sera predata et damnificata ...et ad conseruare et defendere Ragusa casa vostra mandare lo subsidio et reparo vostro di gente ... lassando di ricordare che sempre cusi caldamente et di bon core aueti offerito et promesso alla conseruacion di Ragusa casa et patria vostra contra zascun chi la volesse offendre”, Isto 115; Živković, *Tvrtko II*, 141-142.

¹⁰⁶⁶ “conte Gregoro Vochosalich ... che esso conte Gregoro se acostasse et fosse seruitore alla magnificencia vostra come a special et cordiale amico et bene factore di Ragusa come çio ben sa la magnificencia vostra ... [f. 115] personalmente douesse venire con le sue gente al suo subsidio a ricusato çio fare se non a comandamento della signoria vostra, per tanto la mia signoria instantemente prega la vostra magnificencia che volia comandamento fare e dare licencia al dicto conte Gregoro che debia personalmente venire con le sue gente alli seruigi d'essa”, Lett. di Lev., X, 115v. Grgur Nikolić se obraćao Dubrovčanima i tražio dopuštenje od Sandalja: “scribendi voioude Sandagl pro literis receptis a Gregorio Nicholich” (29. 4. 1430), Cons. Rog., IV, 152v; “possendi prouidere quod Radoe filius Gregorii Nicholich veniat et venire debeat cum gentibus suis ad stipendium nostrum cum illo meliori pacto, modo et condictione quibus ipsis videbitur” (3. 5. 1430), Isto, 154v.

¹⁰⁶⁷ (30. 4. 1430), Lett. di Lev., X, 116.

¹⁰⁶⁸ Vjerojatno zatečen sumnjama koje su bile iskazivane, sam Sandalj je smatrao da je jedno dubrovačko pismo preko Radoslava Pavlovića dospjelo u ruke Osmanlija: “E per lo dubio pia voiouoda per la informacion a luy data che una lettera nostra sia inuolata ad uno nostro corier e venuta alle man de Radossau et per esso mandata allo imperador Turcho, dite a voiouoda sia de bon animo e di çio non pia dubio algun che per Dio gratia fin ino nessuna letera nostra non e perduta ne mal captata” (1. 8. 1430), Isto, 187. Prepiska koja je stepenasto išla između Gundulića i Dubrovčana proizvela je sumnju koju je iskazivao i Gundulić, navodeći da sumnja kako jedno njegovo pismo nije bilo primljeno: “Lo responder nostro a voi fatto, ben vi doueua leuar

Političke kombinacije išle su linijom stvaranja koalicije (lige) između Dubrovčana, Sandalja i kralja Tvrtka II. Dok su one bile u opticaju, i Sandalj Hranić je bio zainteresiran za glavne tokove, vodeći računa da sve kontrolira i prati svojim poslanstvima. Svojim podanicima nije dozvoljavao učešće u sukobu, mada je bilo problema oko kontroliranja Vrsinjana i vlaha, koji su nastojali iskoristiti situaciju neutralnosti radi stjecanja koristi. Tako izražavana neutralnost dovela je Sandalja u poziciju da uživa povjerenje svih strana. Naizgled se čini da drugačije nije ni mogao. Bez obzira što se znalo da ništa radikalno neće da čini bez saglasnosti Osmanlija i bosanskog kralja i da je naklonjen Dubrovčanima zbog mnogobrojnih interesa koje je imao s njima, pa i već normalnu graničnu povezanost koja je bila životna među susjedima, u principijelnosti neutralnog aktera pokazao je snagu dostojnu procjepa u kojem se našao zbog sukoba vojvode Radoslava i Dubrovčana. Sve je to, dok je imalo smisla, pokušavao kanalizirati u skladu sa svojim interesima.

Sandaljev dvor je bio u centru pažnje. U ratu koji je imao liniju različitih političkih kombinacija, pored Gundulića koji je najvećim dijelom vremena predstavljao Dubrovčane,¹⁰⁶⁹ kod Sandalja su često prisutni poslanici, ali i od njegove strane upućivana poslanstva do svih koji su u sukobu na različite načine bili pokrenuti: vojvoda Radoslav Pavlović,¹⁰⁷⁰ kralj Tvrtko II,¹⁰⁷¹

lo dubio il qual pigliate de la letera vostra fatta adi 5 che non fosse riceputa per noi. Ma ancora per renderui piu certo vi dicemo che tanto quella fo fatta a 5 quanto a 10 reciuessimo ambe duo” (12. 8. 1430), Isto, 192v.

¹⁰⁶⁹ Kod Sandalja su navraćali i dubrovački poslanici upućeni Osmanlijama: “ser Piero de Luchari e ser Zorzi de Goze ambassatori nostri elletti andar ad Amorat imperator de Turchi e a voiuoda Sandagl e a Isach Turcho voiuoda al ditto imperator Amorat ... la doue trouar poretli el magnifico voiuoda Sandagl” (13. 9. 1430), Isto, 208v.

¹⁰⁷⁰ Primjerice: “Intendessimo ... che erano venuti a far di la Alexa e Giurcho Vladimirich ... vedessimo etiandio come Sancho fo di la” (3. 6. 1430), Isto, 145; “Allexa et Ostoia diach da parte Radossau fornno di la a voiuoda Sandagl e come ambi duo signori speso con ambassade se visitano. Et il simile esso voiuoda col re” (7. 6. 1430), Isto, 146v; “della venuta di patarini cum uno staraç mandati per Radossau da esso voiuoda Sandagl” (14. 6. 1430), Isto, 156v; “Per li ambassadori da Radossau venuti a voiuoda ... a far scusa al suo voler et pregarlo debia cerchar pase” (16. 8. 1430), Isto, 195v.

¹⁰⁷¹ Primjerice: “E che suti li suoi pensieri a messo a questa facenda et ogni di se visita cosigliandosi col re il qual haueua mandato Radin et solecita et pianze questo fato come se fosse per tuto lo suo regname”, (3. 6. 1430), Isto, X, 145; “Lo re ... voiuoda pigliar conforto per lo ritardar di la fa Pribissau” (19. 8. 1430), Isto, 196v; “Vedessimo come li ambassadori da Radossauo i quali pur volsano parlare con voi sono stati di la a voiuoda” Isto, 197; “Il qual re sentiamo manda di

Osmanlije,¹⁰⁷² Sigismund Luksemburški¹⁰⁷³ i u manjem obimu Venecija.¹⁰⁷⁴ Tu poziciju omogućavala mu je njegova sposobnost i snaga, kod svih relevantnih faktora i hijerarhija prepoznati kvaliteti o Sandalju Hraniću i njegovom dvoru kao mjerodavnom središtu političke volje koja može da održava stabilnost na širem području. Na svim mjestima na kojima se nešto važnije odlučivalo ili potvrđivalo kao dokaz odnosa suprotstavljenih strana, kod Osmanlija ili u Dubrovniku, Sandaljevi poslanici bili su prisutni.¹⁰⁷⁵ Ni bosanski vladar nije imao tako snažnu podršku hijerarhija kao što ju je demonstrirao vojvoda Sandalj Hranić.

Vojvoda Radoslav je svojim napadom izgubio politički imidž u okruženju. Njegova pozicija je ogledalo političkog izraza samostalnog velmože u srednjovjekovnoj Bosni vremena vojvode Sandalja Hranića. Dotad izražavana ekonomska i politička samostalnost nije bila u sličnoj provjeri dugi niz godina. Kralj Tvrtko II i vojvoda Sandalj već su proživljavali slična vremena,

la a voiuoda Iuan Lorcuziche” (18. 9. 1430), Isto, XI, 3; “mando Vlatcho Poqualich al re” ... “E di quanto circha questo seguira e riportara Vlatcho Poqualich per vostre lettere na ausiate” (23. 9. 1430), Isto, 4-4v.

¹⁰⁷² Primjerice: “Di la son venuti li ambassadori de voiuoda Sandagl ... con li ambassadori del re i quali etiamdio son venuti di la. Et acortamente datiu e a saper et sentir que per essi sera cerchato et ottenuto alla Porta” (22. 11. 1430), Isto, XI, 11; “Vedando et al dando questo li vixeri deliberato fo da mandar da noi a Ragusi uno sclauo de la casa de Omorat imperador fidele il qual a nome Casnadar Alli il qual nel suo venir se voltara da voiuoda Sandagl” (28. 12. 1430), Isto, 13v; “voiuoda tra le altre cose ne da a saper di quello a avuto da li suoi ambassadori alla Porta ... deli suoi che siano stati ben veduti et riceputi et con grande amore sia con Machonet begh ... del ariuare ala Drina del subassa Alibegh il qual speremo mo debeia essere da esso voiuoda” (6. 1. 1431), Isto, 15.

¹⁰⁷³ Na primjer ban Pavle Bešenji: “Et siando voi di la armando esso Paulo ban metteteui con esso et amorizando con luy datene a spiar et saper l’ambassada sua et di quello a dire ad esso voiuoda. Et abiando parlando con esso voiuoda que risposta et bona speranza auera avuto da esso” (18. 6. 1430), Isto, X, 162.

¹⁰⁷⁴ Kontakt sa Mlečanima ostvarivan je prije nego se rat rasplamsao: “Domino Sandali Magno vayuode Bossine. Recepimus literas vestre Magnificentie requisitionem vobis factam tam pro parte Imperatoris Turchorum quam Serenissimi domini regis Hungarie, ac responsionem quam superinde fecistis ... dicimus quod non expedit quod Magnificencia pro sapientia sua sciret bene deliberare et prouidere ...” (29. 4. 1430), *AAV, II/14*, 64-65.

¹⁰⁷⁵ Primjerice: “In questo tempo siando gia d’Amorato in Ragusi giorni sedexe lo subassa ariurno qua li ambaxadori de Radossauo Ostoaia Pastrouich et Budissauo Bogauzich in presentia de li quali et siando etiamdio presente lo ambassador nostro signor re de Hungaria zoe messer Steffano Bichcheli et messer Pribissauo Poqualiza” (22. 2. 1431), *Let. di Lev., XI*, 17v.

ali u sadašnjoj situaciji uvjeti su se znatno usložnili. Iako je vojvoda Radoslav bio samostalni velmoža, on je ipak bio pod okriljem centralne kraljevske vlasti koju je s više ili manje obzirnosti morao slušati. Takvo stanje bilo je upravo sada. Dubrovčani su tražili od bosanskog vladara da preuzme odgovornost za svoga vazala. Svojim potezima vojvoda Radoslav je poljuljao hijerarhijski niz koji je Bosnu prezentirao zaraćenom stranom s Dubrovčanima, drugom hijerarhijom, ali u isto vrijeme nije pred sobom imao vladara koji bi brzo-pleto djelovao na popravljanju stanja u svome hijerarhijskom nizu. Naime, Radoslav Pavlović nije pripadao samo njegovoj hijerarhiji. No, kralj Tvrtko II mogao ga je dovesti u bezizlaznu situaciju. Otuda je Radoslav bio prisiljen da se obraća rivalu Sandalju kao osloncu u težnji da prevaziđe nastalu situaciju. Uprkos političkim kombiniranjima u kojima je Sandalj učestvovao, kao najjači bosanski velikaš, svojim iskustvima odgovarao je i za ponašanje Radoslava Pavlovića i mogao mu je pomoći. Zato nije bio isključiv prema njegovim nastojanjima da se iz svega izvuču s minimalnim posljedicama. No, očito je da je Radoslav teško mogao priznati svoje promašaje. Već u prvim kontaktima pokazivalo se da nije bio spreman na brza popuštanja. Razmjena poslanika nije donijela očekivane rezultate.¹⁰⁷⁶ Kao ni kralj Tvrtko II, ni Sandalj nije mogao intervenirati protiv Radoslava Pavlovića, pa je i dalje primao njegova poslanstva i za njega bio posrednik s Dubrovčanima. U oba slučaja nemoći kralja i Sandalja radi se o odnosima prema Osmanlijama koji su bili složeni. Kralj Tvrtko II, Sandalj Hranić i Radoslav Pavlović bili su zasebnim vezama spojeni sa Osmanlijama i svako je mogao sebe dovesti nepromišljenim potezima u nezavidnu situaciju. Agonija je započela. Dubrovačka nastojanja za kažnjavanjem Radoslava Pavlovića dobila su jasan odgovor. Sandaljeva procjena bila je da se može raditi samo o rješenjima koja podrazumijevaju zajedničko učešće Bosanaca, a uz odobrenje Osmanlija.¹⁰⁷⁷ To su okviri koji su predstavljali ligu ali i njenu propast.

¹⁰⁷⁶ “Adi sette di magio presente reciuessimo vostre lettere fatte di la in Zerniza adi cinque del dicto ... Et prima tanto per quello che si dole da Radossauo che abia presamuto fare qua da noi quanto che avanti il vostro ariuar di la per Allexa aueua mandato a dire e riprendere lo dicto Radossau. Et di nouo per Radossauo Bogzinouich ancora li mando a dire et replicar. Vogliamo li dobiate per parte nostra bellamente regraciate come a cordialissimo amico nostro” (9. 5. 1430), Isto, X, 127v.

¹⁰⁷⁷ “Alla parte chel dice et si scusa de non intrare in questa facenda et unita fin che non parli con lo Re e Bossignani et che se non fosse intornizato da Turchi”, Isto.

Liga (Koalicija)

Zajedničku akciju (*unita, liga*) Dubrovčani su vodili kao prijedlog i kod kralja Tvrtka II, koji je kao i Sandalj pokazao da za takve poteze treba zasvjedočeno bosansko jedinstvo, naročito pritom misleći na Sandalja Hranića i Vukašina Zlatonosovića.¹⁰⁷⁸ Pred Tvrtkom II Sandalj je prezentiran kao njegov istinski savjetnik i vazal koji je spreman na razgovor o stvaranju koalicije protiv Radoslava.¹⁰⁷⁹ Kraljevi stavovi o koaliciji protiv vojvode Radoslava preneseni su kod Sandalja kao otvorena mogućnost.¹⁰⁸⁰ Dubrovački naponi, jer koalicija, vidljivo, nije bila usaglašeno niti izvorno bosansko polazište, naišli su na plodno tlo među članovima buduće koalicije, kod Sandalja i Tvrtka II. Kralj Tvrtko II imao je težu poziciju. Njegova sumnjičavost bila je opravdana. Na kraju, on će biti ta poluga koja će i odustati od svega. Iako na kraju od planiranih krajnosti ove lige nije bilo ništa, njeno pripremanje znatno je utjecalo na zbijanje redova saveznika u osudi Radoslava,¹⁰⁸¹ a svakako ga je ponukalo da se spašava i da poteze kojima je, prije svega preko Osmanlija, usložnjavao nastali sukob i moguće lige, se je uz Osmanlije vraćao na razrješenje između njega i Dubrovčana. U toj svojoj namjeri Radoslav je na kraju i uspio. Spasio se od potiskivanja koje mu je priječeno okvirima koalicije.

¹⁰⁷⁸ U pismu za poslanstvo kod kralja Tvrtka II. prenose se njegove riječi: “A quanto el dice per lo intrar in liga cum nuy voler auer conseio cum voiuoda Sandal e Vochasino Slatonoseuich” (13. 5. 1430), Isto, 131v.

¹⁰⁷⁹ Poslanik Nikola Rastić trebao je kazati kralju Tvrtku: “la mia signoria me a scritto, voiuoda Sandagl sera contento intrar in vostra e nostra liga ... [f. 131v] Sel disesse a che modo faremeno questa liga e cum che patti. A questo rispondeti ... el vostro consiglier voiuoda Sandagl chi e deutoissimo de la corona vostra col qual za aueti abuto colloquio [f. 132]”, Isto, 131v-132.

¹⁰⁸⁰ “Veramente che sopra la unita et intrare in liga auer consiglio voleua specialmente col magnifico voiuoda Sandagl al qual in lora mandaua suo messo Radossauo [prekriženo: *Putnichić*] Putinzich per consiglio senno et deliberacion dil qual, sicome de principale barone e consigliere della corona sua se regieua. Il qual supra tutti signori et baroni di Bosna esso amaua et caro aueua et da esso sapeua la corona sua essere cordialmente amata et ben consigliata” (13. 5. 1430), Isto, 132v.

¹⁰⁸¹ Iz vokabulara saveznika koji su osjećali nadmoć: “a magior terrore d'esso nostro inemico ... vedendo a cio unita la potencia a saper excellentissimo della corona di Bosna e della magnificencia sua et anche la potencia et saper nostro qualuncha se sia”, Isto, 133. Dubrovčani u pismu Sigismundu: „defaticati erimus a perfidissimo heretico patarino Radossauo Paulouich hoste publico“ (24. 2. 1431), Isto, XI, 19v.

Očito spreman za ligu, Sandalj je već imao njenu finansijsku konstrukciju, pa su razgovori krenuli u pravcu određivanja neke vrste modaliteta vrijednosti mjesta i uloge pojedinih aktera u pripremanoj ligi. Sandaljevi prijedlozi išli su u pravcu neutraliziranja Osmanlija, od kojih je trebalo imati dopuštenje za sukob sa Radoslavom (*debiamo mettere per impetrare del Turcho a licencia chel possa far contra Radossauo*), mada su Dubrovčani u tom pravcu nastojali iskoristiti i dobre odnose Sigismunda sa Osmanlijama i preko njegovog poslanstva pripremati teren kod Osmanlija,¹⁰⁸² te nagrađivanja pojedinih aktera koji bi ušli u ratovanje s Radoslavom, i otklanjanje opasnosti po Dubrovčane, među kojima je, pored sebe, računao na svoje ljude i na svoga sinovca Stjepana Vukčića, koji se očito kao ratnik i njegova desna ruka već za njegovog života jako isticao. Dubrovački prijedlozi podrazumijevali su precizniju specifikaciju, koja je išla pravcem brzih rješenja, najvjerojatnije zbog straha od prevelikih troškova koji bi nastajali odugovlačenjima.¹⁰⁸³ Da se vidjeti da je Sandalj detaljno planirao kako da na najbolji mogući način iskoristi situaciju, pa je uspio promaknuti i namjeru da uloži u Dubrovnik novac na dobit¹⁰⁸⁴ i da stekne kuću Radoslava Pavlovića u Dubrovniku.¹⁰⁸⁵ Sandalj

¹⁰⁸² “Veramente alla domanda chel fa de ducati quatro milia quali vole che noi debiamo mettere per impetrare del Turcho la licencia chel possa far contra Radossauo ... oltre li duo millia che esso di suoi volle mettere ... vogliamo che li diciate et offerate che obtegnandosi et possandosi auer essa liberta dal Turcho per noi serano dati et pagati ducati tre milia ... [f. 133] abbiamo mandato stretamente nostro ambassador al nostro signore re di Hongaria ... e supplicandoli che se degni mandare uno di suo al Turcho col qual a bona pace a far lamento sopra esso Radossauo che cosi abia fatto contra li suo fideli [f. 133v]”, Isto, X, 133-133v.

¹⁰⁸³ “Per li ducati duo millia chel domanda per donar et adornar le gente et guerizar lo detto inimico col suo exforçio, li direte ... per honorare la vostra magnificencia come sempre e stato di suo costume vole che abiate per bon amore ducati d'oro mille ... Per li ducati cento che vole abia al mese lo voiouoda il qual da noi vegnesse con oste se fosse rechiesto. E cinquecento pro lo nieuo sel vegnesse com oste da noi come detto. E mille sela sua persona per lo simile con oste da noi vegnesse, li direte ... e che siamo contenti che vegnando a nostra rechiesta da noi oste nello nostro contardo o in Tribigne a guerizar chel voiouoda cauo che vegnera d'essa oste abiando con esso al mancho homeni cinquecento abia a rason de ducati C [100] lo mese e mancho e piu per rata dil tempo chel stesse. Et il neuo ducati CCC [300] pur a rasoni de mese. Et vegnando come detto la persona sua ducati mille a rason de mese”, Isto, 133v.

¹⁰⁸⁴ “Sopra lo fatto deli ducati sei millia chel diceet vole li siano tolti in comun nostro a prode de 5 pro C [cento]. Et voi li direte ... seremo contenti fatta la liga de acceptarli in vita sua in nostro comun a prode con e detto ducati [f. 133v] quatro millia i quali sempre a suo voler possa retrare fra duo mesi dal di che serano auisati che li volia ritrire”, Isto, 133v-134.

¹⁰⁸⁵ “A quello chel domanda la casa di Radossauo ouer che li sia fatta la sua granda e aconzata

je imao zahtjeve i za vojnu pomoć i opremu (*pedoni ... bombarde, balistre et altri ingeni*) potrebnu za osvajanje Trebinja i Pod Klobuka što su Dubrovčani obećali dati prema svojim mogućnostima.¹⁰⁸⁶ Planiran je i politički završetak rata, a svi učesnici u koaliciji, Sandalj, Tvrtko II i Dubrovčani složno će odlučiti o sporazumu o miru s Radoslavom.¹⁰⁸⁷

Dubrovčani su imali dodatak u želji da se podanici Radoslava Pavlovića, koji su im najviše smetali, vlastela Ljubibratići '*nostri inimicissimi*', protjeraju iz čitavog Bosanskog kraljevstva (*progenie de Gliubibratichi ... de tutto regnamo di Bosna, tanto del re quanto della magnificencia sua*), ili bar iz njihove neposredne blizine (*in terra de Chelmo fin alli confini di Zenta non possa stare ni habitare ex alguno modo*).¹⁰⁸⁸ Predviđajući da bi Sandalj mogao imati najviše koristi od sloma Pavlovića, Dubrovčani su tražili da im se osigura Trebinje i Lug.¹⁰⁸⁹ Takvi okviri donijet će opću finansijsku konstrukciju otkupa posjeda Pavlovića. U početku one nisu bile u razmatranjima. Otuda, kroz planirane privilegije obećane Sandalju, niko nije trebao ništa saznati, ni sam kralj Tvrtko II.¹⁰⁹⁰ O planiranoj ligi trebalo je da se sačini povelja s pratećom zakletvom.¹⁰⁹¹

come quella dil detto Radossauo. Et voi li direte ... volerlo honorare in far bella et adornare la casa sua. E che cusi ancora per honor et piacer suo siamo contenti de far la spesa in grandirli et ornarli la detta casa infin ad yperperi seimillia", Isto, 134.

¹⁰⁸⁶ "de pedoni tutto quello potramo et Sotto Clobuch et altre cita del dicto Radossauo se bisognera balesteri sexanta e bombarde e altri ingegni chel rechiedesse quanto a noi sia possibile", Isto.

¹⁰⁸⁷ "che non possiamo far paxe con Radossauo se non fosse di acordio con esso li direte che a questo stiamo contento et vogliamo che per patto expresso sia che nessun di tutti noi colligati, zoe re di Bosna sel sera in essa, la magnificencia sua et la signoria nostra, mai non possa fare paxe, tregua ne sufficiencia de offese col detto Radosauo ne suo heredi se Radossauo non li fosse se tutti noi colligati nullo excepto non seremo insiemo d'acordo et inclusi tutti in essa paxe, treugua et sufficiencia", Isto.

¹⁰⁸⁸ Isto, 134v.

¹⁰⁸⁹ "deponandosi del suo stato lo dicto Radossauo e piandosi per la liga le sue tenute et contrade ... gli sia dato et conceduto per la corona di Bosna e magnificencia vostra ... Tribigne et Lugh con tutte sue rason et pertinentie. E che questo tal merito et beneficio abia et riporta per questa impresa Ragusa casa vostra", Isto, 135.

¹⁰⁹⁰ "non si far motto ne mencion alguna allo re neanche ad altri, ma rimaxa secreto appresso di voi", Isto.

¹⁰⁹¹ "se debia far poueglia e sacramentare secondo usanza", Isto 135v.

Izgleda da je kralj bio kolebljiv prema krajnjim dubrovačkim namjerama, da je bio spremniji primiriti Radoslava,¹⁰⁹² no da je i Sandalj izbjegavao bez kralja ući u ligu.¹⁰⁹³ Mada su Dubrovčani imali načelan kraljev pristanak, nisu imali i konkretne prijedloge dodatnih ponuda za kralja, pa je sav teret lige u dubrovačkim nagovaranjima ionako padao na Sandaljeva leđa (*tutto questo fatto restar e sta nella magnificencia vostra*). Njihova hvalisava nagovaranja prikrivaju rezerve koje su i Tvrtko II i Sandalj imali prema konačnim rješenjima koja ne bi podrazumijevala bosansko jedinstvo u istupu protiv vojvode Radoslava.¹⁰⁹⁴ Sandalj se pokazao kao osoba koju je trebalo dodatno nagovarati oprobanim sredstvima. Konkretno, Dubrovčani odobravaju Sandalju Hraniću ulog od 6.000 dukata na dobit.¹⁰⁹⁵ Za njega i njegovog sinovca kneza Stjepana Vukčića (*al conte Stipan*) odobrava se tražena cijena budućeg angažmana,¹⁰⁹⁶ planirana Radoslavljeva kuća sa profiliranim prijedlogom proširenja njegove palače.¹⁰⁹⁷ Prijedlog je bio da buduća koalicija (liga) treba biti na istim osnovama kao savremena koalicija Firence i Venecije protiv milanskog vojvode (*come se usa tra li latini et per exempio di quello anno fatto li Fiorentini e Venetiani contra lo duca de Milan*), u kojoj saveznici djeluju kao *‘jedno tijelo i jedna duša’*.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹² “debia esso re confortar alla vendeta e mandar a dire a Radossau consigliandolo e comandandoli che se debia pentire di quello a fatto et acordarsi altramente non abandonara casa sua e de tutti Bosignani” (27. 5. 1430), Isto, 139.

¹⁰⁹³ “Et alla parte chel dice molto piacerli chel re sia nella liga e sel puo essere senza luy non voria intrar in questo fatto”, Isto.

¹⁰⁹⁴ Isto, 139v-140v. Primjerice: “Il vostro grande intelletto et sapere vogliate dimostrare”, Isto, 140.

¹⁰⁹⁵ “De li sei milia ducati i quali vole pur che dobbiamo tuor a pro con li modi auanti detti compliandosi la liga, li dicete che da poi che la sua signoria vole che togliamo li detti ducati a çio che neanche per questo si possa grauare siamo contenti de acetarli”, Isto, 140v.

¹⁰⁹⁶ “Per li cento ducati che vole sia dati al voiuoda vegnando con oste di noi e se duoi fosse a ducati C [100] per uno a rason de mese. Et al conte Stipan per lo simile ducati cinquecento, li direte che anche a questo per honorarlo e conpiacerli li acetemo. Si veramente che vegnando siando di noi rechiesti uno o duo voiuode con oste in nostro tenute o doue in altro fosse per noi detto con V^C [500] homeni al mancho per zaschun d’essi auer debiano a ducati C per uno a rason di mese. E piu e mancho per rata del tempo stessino. Et per lo simile debia lo conte Stipan ducati V^C a rason de mese, siando rechiesto come detto”, Isto.

¹⁰⁹⁷ Isto, 140v-141.

¹⁰⁹⁸ “Per quello chel dice che fizando rotto ad alguni della liga se debia vedere per li altri colligati

Vojvoda Radoslav Pavlović nije uspio u svojim namjerama kod Osmanlija. To je promijenilo raspoloženje kralja Tvrtka II prema zagovaranju koaliciji.¹⁰⁹⁹ Liga je i dalje u opticaju, sredstva za osmansko dopuštenje su rasla i omjer plaćanja osmanskog dopuštenja bio je u procesu dogovaranja.¹¹⁰⁰ Dogovaranja su kristalizirala i prateće privilegije koje je zacrtavao Sandalj s Dubrovčanima. Predviđenih 6.000 dukata kao Sandaljev ulog na dobit dobijalo je okvire koji su se prenosili i na korist koju bi imao njegov brat Vukac i sinovac Stjepan Vukčić.¹¹⁰¹ Nastavljena su natezanja oko proširivanja njegove kuće.¹¹⁰² U okviru lige Dubrovčani su pristali na Sandaljevu primjedbu vezačnosti Osmanlija za učesnike u ligi,¹¹⁰³ a predlagali su da kao jemci budućeg mira s Radoslavom Pavlovićem budu kralj, Sandalj, Vukašin Zlatonosović i Juraj Vojsalić, de facto četiri najveća bosanska magnata koji su uz Radoslava Pavlovića pokrivali Bosansko kraljevstvo.¹¹⁰⁴

Teorijski gledano, liga je bila spremna. Njena konstrukcija bila je zatvorena sredinom juna 1430. Na vidjelo je izišao i krajnji lik koalicije, potiskivanje Radoslava Pavlovića. Ukupna suma sredstava potrebnih za kupovinu

sel sera fatto com rason ... li direte cusi per parte nostra, che de cusi fatte lige per quello siamo pratici et informati come se usa tra li latini et per exempio di quello anno fatto li Fiorentini e Venetiani contra lo duca de Milan tal modo de liga ... si che tutto sia uno corpo et una anima”, Isto 141.

¹⁰⁹⁹ Živković, *Tvrtko II*, 145.

¹¹⁰⁰ “per auer liberta dal Turcho dela spesa che di quello tocara a luy et noi ... fin alla soma di noue millia ducati, duo terzi siano dessa et l’altro terzo vostro, zoe che essa debia pagare fin ala montanza de 6000 ducati et la signoria vostra fin alla soma de 3000 ducati ... lo re debia pagare la mita et piu” (10. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 151.

¹¹⁰¹ “Delli sei milia ducati a prode ... [f. 151] siamo contenti che li detti ducati siano a prode come auanti fo detto in vita sua et in vita dil conte Vočač suo frar e dil conte Steffano neuo d’esso [f. 151v]”, Isto, 151-151v.

¹¹⁰² “Quello scriueti chel rechiede per la casa di ser Xrispoforo de Poza la qual per noi li die esser data ... siamo contenti tanto quanto pia li muri d’essa casa debia auer et possa lauorar et lo liago menar, fin al cauto dessa cassa et altri lauorieri come pia esso muro di casa come li piäsera fare non usando fuora de muri d’essa casa perche altramente faciando se guastaria la via il che none possibile ... quatro milia yperperi chel rechiede per ornarla li ačeriamo et siamo contenti quando comnizara lauorar intendando tutto questo sopradetto sempre compiandosi la liga”, Isto, 151v.

¹¹⁰³ Isto.

¹¹⁰⁴ “che per ambe parte stiano plegi la corona di Bosna, la magnificencia vostra, Vocassin Slatonosouich e Giurach Voisalich che fizando rotta la paxe ouer acordio siate liberi senza licencia dil Turcho”, Isto, 152.

posjeda Radoslava Pavlovića (*per scomprar Radossau con tutto lo suo*) iznosila je 70.000 dukata. Od toga predviđeno je da 40.000 osigura kralj Tvrtko II, Dubrovčani 20.000, a Sandalj 10.000 dukata.¹¹⁰⁵ Za potrebno dopuštenje od Osmanlija Dubrovčani su trebali dati 6.000, a Sandalj 3.000 dukata. Sandalju je osiguran ulog na dobit u iznosu od 6.000 dukata, kuća Hristofora Poča na kojoj je Sandalj insistirao, s dodatnih 4.000 perpera za doradu, 1.000 dukata za njegove ljude (*per adornare gente*), 1.000 dukata mjesečno za njega lično u toku akcije, 500 dukata mjesečno za sinovca kneza Stjepana i po 100 dukata za dvojicu vojvoda mjesečno koji budu aktivirani sa 500 ljudi. Dubrovčani bi se oslobodili svoga neprijatelja i dobili bi *'Tribigne con Lugh e con tutte loro rason pertinentie et confini'*, a i ne bi više u svome komšiluku imali posla sa omraženim Ljubibratićima (*quelli catiui homeni deli quali per altre vi abbiamo scritto non stiano in terra de Chelmo*).¹¹⁰⁶ Početkom jula 1430. govorilo se o *'la poueglia della liga et unione'*.¹¹⁰⁷ Sve potrebno između Dubrovčana i Sandalja Hranića o ligi bilo je do u sitnice dogovoreno.¹¹⁰⁸ Oko sredine jula sastavljen je i predložak za buduću povelju.¹¹⁰⁹ Sandalj i Dubrovčani bili su spremni.

Ono što je nedostajalo sve vrijeme ipak na kraju nije bilo moguće dobiti. Kralj Tvrtko II nije pristajao na ligu. Kod Tvrtka II bili su i dubrovačko i Sandaljevo poslanstvo s ciljem da sačine posljednji dogovor. Presudan je bio dogovor Sandalja i Tvrtka II.¹¹¹⁰ Njih dvojica se nisu mogli dogovoriti.¹¹¹¹

¹¹⁰⁵ "ad complimento de LXX^M [70.000] ducati pagare noi duo terzi et esso voiuoda uno terzo, zoe noi infin alla soma de ducati XX^M [20.000] et esso voiuoda de X^M [10.000]" (20. 6. 1430), Isto, 167. Nešto kasnije će se reći: "con li quali ducati se debia comprare quello homo con tutto lo suo" (1. 7. 1430), Isto, 174.

¹¹⁰⁶ (23. 6. 1430), Isto, 169-170.

¹¹⁰⁷ (1. 7. 1430), Isto, 173v-175.

¹¹⁰⁸ "Et per lo informarui de la poueglia ... rechiedemo da voiuoda che debia far mettere in nota essa poueglia a çio che la possiamo vedere et esaminare. Si che siando per essa posta in nota et mandata da noi et per noi veduta et examinata che sia in bona forma" (7. 7. 1430), Isto, 178.

¹¹⁰⁹ (14. 7. 1430), Isto, 181-181v, u, Prilog 5, Dokumenti.

¹¹¹⁰ (15. 7. 1430), Isto, 182-183v.

¹¹¹¹ (27. 7. 1430), Isto, 185; (1. 8. 1430), Isto, 187v; "d'allo ambassador nostro al re di Bosna siamo auisati come adi 28 luglio Pribissau Poqualiza ariuo di la al re e con lo qual Pribissau esso nostro ambassador aue parlamento. E dixè che esso Pribissau in quello instante fexe l'ambassada sua al re il qual gli feci risposta et volse che la risposta douesse dare a sapere a voiuoda et aspectare appreso la maiesta sua la risposta che li farauè voiuoda, la qual risposta di voiuoda pensiamo ino sia data et fata al re. Et pero vogliamo che vi dobiate dare a spiar et sapere quello mandie a dire al

Liga nije mogla biti bez bosanskog kralja. Po svemu sudeći, čini se da Tvrtko II nije htio navlačiti na sebe moguću smetnju sa Osmanlijama koji su već uveliko bili uključeni u razrješavanje istine oko optužbi drugog njihovog vazala vojvode Radoslava. Mada je stanje lažno prikazivao, Radoslav je ipak svojim postupcima uspio indirektno pomjeriti krajnje namjere koalicije. Izvjesno je to, pozicija Tvrtka II.

Između ostalih, na kraju je, u novom svjetlu, i Sandalj predlagao Dubrovčanima mir s Radoslavom. Oni su sada izražavali pristanak.¹¹¹² Izvjesno je da ni Dubrovčani nisu imali kud, da se stanje iskomplikovalo i da su morali uzeti one rezultate koje su imali, a to je bila vidljiva pobjeda na diplomatskom polju nad Radoslavom Pavlovićem pred Osmanlijama. Tu pobjedu trebalo je kapitalizirati. Liga time nije zamrla. Prešla je u drugi plan i doživjela nova preispitivanja. Ni njena drugorazredna uloga nije bez značaja.

Već tokom jula 1430. Dubrovčani su dobro stajali u odnosu na najveću opasnost koju je Radoslav Pavlović mogao proizvesti, a to je bilo osmansko prisustvo u zaštiti njegovih pozicija. To mu nije uspjelo. Njegove optužbe rezultirale su osmanskim poslanstvom, koje je prepoznalo elemente njegove odgovornosti. Osmanski poslanik je bio u Dubrovniku 20. jula 1430. U prisustvu Sandaljevog poslanika i poslanika Radoslava Pavlovića, pročitano je pismo sultana koje kaže da se Radoslav žalio sultanu i još mnogo toga što

re esso voiuoda per Pribissau et quello li respose lo re et anche la risposta che ino luy a facta al re” (7. 8. 1430), Isto, 205; “Di quello vi a detto de credenza esserli sculto per Pribissau de la volunta et parole del re de Bosna auti fatto ben auisarue, perche noi siamo vostra credenza et bon stara secreto quello aueti scritto” (12. 8. 1430), Isto, 192; (14. 8. 1430), 193-194; “Per ultima risposta avuta per voiuoda dal re vedesimo come lo re mostra da condescendere e quasi voler far secondo lo consiglio et volunta da voiuoda” (16. 8. 1430), Isto, 195; “Al condolere fa voiuoda per Bosna che orfauta sia e non abia signori virtuosi com qui redurse a consiglio di ben ... Lo re che debia condescendre alla volunta di voiuoda et intencion sua et nostra come per auanti vi e scritto abiamo bona speranza et tanto piu quanto vi diamo voiuoda pigliar conforto per lo ritardar di la fa Pribissau” (19. 8. 1430), Isto, 196v; “Intendessimo la risposta la qual a riportado Pribissau dal re lo qual pur per seuera, in uno medemo de dir e di respondere auegna piu largamente et altramente sempre a noi abia parlato di la qualcosa asai ne dole non tanto in nostra cason quanto in manchamento d’altro che poria interuenir dal honor della corona di Bosna” (24. 8. 1430), Isto, 199.

¹¹¹² “Et per lo fatto dela pace li direte che sempre lo nostro cuore e bocha come homeni pacifici a chiamato e chiama et brama da zascuna parte pase et e quanto fatibile e scriua possa esserne paxe con quello homo per la sua infedilita et instabilita ben esso voiuoda lo cognosse. Ma gratia a Dio com consiglio d’esso voiuoda pace chiamaremo e circaremo da coluy il qual nella dara et ferma et inuiolata conseruara voglia o non voglia esso homo in suo opperbrio e danno e nostro gran ben e honore et da voiuoda” (24. 8. 1430), Isto, 199v.

se nije imalo čime dokazati u opravdanosti njegovih zahtjeva prema Dubrovčanima.¹¹¹³ Dubrovčani su pred osmanskog poslanika podastrili povelje i dokumente na uvid da se vidi o čemu se radi. To je ostavilo dojam na prisutne i odredilo okvire lica krivice Radoslava Pavlovića.¹¹¹⁴ Svoje argumente, povelje i privilegije o pravom i pravnom stanju u Konavlima Dubrovčani su trebali prenijeti sultanu.¹¹¹⁵ To će uskoro i učiniti i time dokrajčiti pokušaje Radoslava Pavlovića da povрати svoj dio Konavala i preuzme posljedice izazvanog sukoba.

Kasnije pokretanje lige krenulo je od strane Sandalja Hranića. Sandalj je bio spreman na stvaranje koalicije između njega i Dubrovčana, na šta Dubrovčani nisu htjeli pristati. Troškovi su bili izraziti - Sandalj bi učestvovao sa dvije petine, a Dubrovčani sa tri petine. Dubrovčani su bili spremni da ponude razgovor o srazmjernoj podjeli troškova. No, nije samo novac bio u pitanju. Dubrovčani su sa razlogom ostajali na konceptu učešća bosanskog vladara u koaliciji. Najzad, sve odnose s Bosnom bazirali su kroz privilegije i ugovore sklapane sa bosanskim vladarima.¹¹¹⁶

Na tragu starog koncepta vršen je novi pokušaj kod kralja Tvrtka II septembra 1430. Kod Tvrtka II sada je boravio u Sandaljevo ime Vlatko, sin

¹¹¹³ “Driedo questo fo chiamato lo ambassador desso voiuoda Sandagl et Sancho et li in sua presentia forno lettere le qual gia ne aueua mostrade le lettere del imperador le quali ne scriueua et expose la sua ambassada la qual col tenore delle lettere del Turcho fo uno medemo effetto puoco mancho. Et sotto breuita questa fo ambassada et anche e lo tenore de le lettere come voiuoda Radossauo suo vasallo se era lamentado auanti la serenita sua che altre fiade ne aueua impegnado la sua contrada di Canal nella qual contra sua volunta faceuamo una cita la qual abiando luy restituido et datto li nostri denari non li voleuamo restituir. Et per lo simile ne aueua impegnando lo castello di Sochol in essa contrada lo qual per lo simile dimandaua fosse restituido. E questa parte dil castel di Sochol era nella lettera, ma lo messo a bocha non la dixi. E che noi e Radossauo douessimo mandar nostri ambassadori alla sua porta a dir et mostrar nostra raxon pero che justicia et rason ne seraue integramente facta”, Isto, 200. To pismo je očuvano, (10. 7. 1430), **Truhelka**, *Spomenici*, 4-5. U zbirci Lj. Stojanovića ono je datirano 10. jula 1420, što ne može stajati, **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/2, 227-228. O ovom poslanstvu Dubrovčani su pisali i Sigismundu, (31. 8. 1430), **Gelcich-Thallóczy**, *Diplomatarium*, 348-350.

¹¹¹⁴ (24. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 200.

¹¹¹⁵ Isto, 200v.

¹¹¹⁶ “Al fatto di comprar la facenda voiuoda et noi, li altri non voliendo esser con noi per lo presio grande dil qual voiuoda pagasse duo quinti e noi tre quinti, li dirette ... vorando lo re e voiuoda esser fare come auanti e stato detto et praticato tra noi tutti” (2. 9. 1430), Isto, 208. O tome i, (12. 9. 1430), Isto, XI, 1-1v; (18. 9. 1430), Isto, 3.

Pribislava Pohvalića.¹¹¹⁷ Teško je znati šta se dalje dešavalo. Kralj je, izgleda, bio spreman ali kod Dubrovčana nije imao nikakve odgovore. Očito je da je uslijedio nesporazum među članovima lige. Sandalj Hranić bio je ljut na Dubrovčane zbog neusklađenosti njihovih poteza, a Dubrovčani su iznosili opravdanje da nisu imali nikakvih vijesti od svoga poslanika kod kralja Tvrtka II i da ne odustaju od lige, ali i da očito neće kroz ligu da gube svoga gospodara Sigismunda Luksemburškog, što se, izgleda, pojavljivalo kao novi kvalitet u razgovorima sa kraljem Tvrtkom II.¹¹¹⁸ Naprotiv, Dubrovčani su i dalje bili za ligu, pa čak i samo sa vojvodom Sandaljem, ali s drugačijim ras-

¹¹¹⁷ “reciuessimo una altra vostra fatta adi XVIII del dicto per la qual remagnessimo informadi della venuta de Iuan Lorcuzich a voiouoda per parte del re, reguerandolo pero che li ambassadori erano venuti con tutti li fatti volesse metersi insieme per consigliarsi per quelli fatti. Il qual voiouoda andando dal re diceua lo re voler far tutto quello li piacera e segnir lo suo consiglio. Col qual Iuan mando Vlatcho Poqualich al re dicendo voiouoda a voi che lo re meglio fara di quello mostraua” (23. 9. 1430), Isto, 4; “E di quanto circha questo seguira e riportara Vlatcho Poqualich per vostre lettere na auisate”, Isto 4v.

¹¹¹⁸ “Questi di passadi reciuessimo una vostra per la qual da voi eramo auisati del partito il qual voiouoda ne daua per la compra. Mo adi XXVIII° [29] del presente reciuessimo una altra vostra fatta di la adi 27 del dicto per la qual vedemo et comprendiamo lo grauamento il qual de noi fa voiouoda il qual parne concipere sospetto che com vieio parliamo et usiamo con luy. Il perche tra noi remasimo stupesatti che nella sua mente potesse ne douesse tal cosa intrare ne ymaginatua fare de noi de cui tal costume ne usanza mai suo ... [f. 5] Per quello che dice voiouoda dal re auer avuto come a spaçato et fatto risposta al nostro ambassador lo qual abiamo avuta ... Ma in pura veritade e per la bona amicicia e sacramenti i quali abiamo con luy sopra di çio niente abiamo avuto ne da mezo settembrijo in qua ne d'alora auessimo nouelle da Nicola de Ziuolin del ambassador del nostro signor al Turcho dele qual vi dessimo a saper. Nessuna lettera auessimo del dicto nostro ambassador al re. Il perche ne siamo molto maraugliati dubitando o chel corier non sia morto in via, o lettere tolte, o altro interuenuto che pensar non possiamo ne sapiamo, perche tanto siamo stati ad auer lettere da luy. E per le sue ultime le qual auanti mezo settembrijo riceuessimo diceua che lo re era per andar a Iaiaç, que desso sia non lo posiamo ymaginar. Et per lo sauer chel dice che noi ne acordiamo col re et lassamo esso disparte, li direte non dia i Dio çio che esso voiouoda il qual come auanti abiamo detto excetto nostro signor re de Hungaria nessun altro piu perfetamente amamo .. vero e che come inprima fo nostra praticcha cerchassimo essere con voiouoda et con lo re in liga et unione ... Ma che lo re solo abiamo cerchato ne praticate desse non dia i Dio ... [f. 5v] A quello che voiouoda se agreua che dissimulando per noi risposta non li sia fatta al parte il qual ne propose per la compra, li direte che a cio justa cason et rason gli fo pero che receivuta vostra lettera del partito ne daua subito una altra vostra ne venne per la qual voiouoda ne daua a saper come lo re auera mandato da esso Iuan Lorcuzich cerchando de mettersi insieme. E dicendo de voler far lo consiglio et piacer in tutto di voiouoda. Il qual re secondo vi dixee voiouoda specare fara meglio di quello mostraua. Il perche credendo noi che cusi sera e che la liga et union tra noi tutti auera logo [f. 6]” (30. 9. 1430), Isto, 5-6.

poredom potrebnih sredstava.¹¹¹⁹ Neslaganje Sandalja s kraljem, koji je bio spreman pratiti ali ne i u potpunosti preuzimati ligu na svoja leđa, imalo je za posljedicu da je Sandalj bio spremniji napustiti ligu sa učešćem kralja. Nasuprot njemu, Dubrovčani su bili spremni pratiti Sandalja, ali su više željeli da u ligi učestvuje i bosanski kralj. To pokazuje i naredna prepiska.¹¹²⁰ Sandalju je žao što odbijaju njegov prijedlog,¹¹²¹ ljutio se što mu nije poslata povelja kao prijedlog Dubrovčana za njihovu međusobnu ligu,¹¹²² ali to je već bila agonija lige, jer se učesnici više nisu slagali (*molto ne maraugliamo pero che se ben ne aricordiamo*).¹¹²³

Na samom kraju Gundulićevog dugotrajnog boravka, marta 1431. bilo je govora o još jednoj ligi koja je kružila Bosnom, ali koja nije dovela do krajnjih rezultata. Bila je to liga uperena protiv bosanskog kralja Tvrtka II. Dubrovčani su se za nju interesirali, ali nije poznato šta je Gundulić o njoj saznao.¹¹²⁴

I bez učešća u ligi Sandalj je uveliko pomogao Dubrovčane u ovom ratu. Stojeći na strani Dubrovčana, Sandalj je ipak priskrbio neke od privilegija koje su bile obećavane po rezultatu ranije razmatranih liga. Očito je krajem 1430. i početkom 1431. došlo do nekih dogovora između Sandalja i Dubrovčana, o kojima detalji nisu poznati. Nije jasno kako su neke od ranije spominjanih privilegija uzete u obzir. Po svemu sudeći, Sandalju je pripisana jaka zasluga za pomoć Dubrovčanima i oni su mu stoga izišli u susret. Moglo bi biti da je njegov utjecaj koji je imao kod Osmanlija predstavljao izvoriste nagrađivanja. Njegov dobar odnos sa Osmanlijama rezultirao je nizom korisnih savjeta kojih su se Dubrovčani pridržavali, a naročito njegovim posred-

¹¹¹⁹ Isto, 6.

¹¹²⁰ “per le vostre fatte adi duo ottobrio le qual receuissimo adi quatro del dicto. Et ad una sola particula desse doue dite voiouoda esser contento e accettare alla liga e spesa de la compra con noi” (6. 10. 1430), Isto, 6v.

¹¹²¹ (20. 10. 1430), Isto, 7v.

¹¹²² “per le vostre fatte adi XXV ottobrio le qual receuissimo adi 30 del dicto tra le altre cose ne scriuete come voiouoda e molto turbato che non li abbiamo mandato la pouegla” (7. 11. 1430), Isto, 9.

¹¹²³ Isto, 9v.

¹¹²⁴ “una vostra fatta adi 4 marzo presente responsiua a duo nostre receuissimo adi 6 del detto” (10. 3. 1431), Isto, 20v; “Di noue de qualunche parte datiue a spiar et saper. Et specialmente de la liga la qual se dice fatta tra voiouoda Sandagl e Radossauo et altri baroni de Bosna contra lo re perche, e in que modo e fatta”, Isto, 21.

ništvom u misijama osmanskih poslanika kod Dubrovčana. Ima razloga da se govori i o usmenim obećanjima. To je vidljivo iz načina na koji je jedna privilegija odobrena, a druga je izbjegavana. Tako je Sandalju bilo odobreno ulaganje 6.000 dukata na dobit, a duže vrijeme insistirao je i na proširenju svoje kuće u Dubrovniku, što mu nije dozvoljeno.¹¹²⁵

Učešće Sandaljevih ljudi u porazu Dubrovčana na području Trebinja

Sandalj nije dozvoljavao svojim ljudima da se miješaju u Konavoski rat. U tome je bio istrajan. Dubrovčani su se za vojne efektivne snalazili na širem području, ne libeći se da nabavljaju profesionalne vojnike i u Italiji. Mjesečna plaća vojnicima bila je primamljiva i za Sandaljeve ljude, kao i za one koji su bili pod njegovim utjecajem. Pored Grgura Nikolića i vlaha Riđana, na dubrovačku stranu bili su spremni ući i 'Konenovići' (možda Komlinovići, iz Broćna), koji su dolazili do Sandalja da traže dozvolu. I tu priliku Dubrovčani su iskoristili da još jednom traže od Sandalja izdavanje dopuštenja da mogu biti na njihovoj strani i u njihovoj službi svi oni koji su bili i Dubrovčani (imali dubrovačko građanstvo), a koji su imali pravo i obavezu braniti svoj grad.¹¹²⁶ Od svega toga očito nije bilo ništa. Barem ne u zvaničnom smislu.

Dubrovčani su ipak angažirali one koji su i bez Sandaljeve dozvole bili spremni da za plaću budu u njihovoj službi. I tu se osjećao Sandaljev utjecaj neutralnosti. Dubrovčani su u najam angažirali 20 ljudi sa područja Huma, ali su im, iako Dubrovčani ne žele vjerovati da je to sa Sandaljevim znanjem, Sandaljevi ljudi uzimali za zlo, pa su njihove kuće i porodice doživljavale neprijatnosti (*case et fameglie sentiamo essere fatta nouita per li valiosi desso voiuada*).¹¹²⁷ O angažiranju ljudi iz Huma bilo je govora i kasnije. Julia

¹¹²⁵ (22. 1. 1431), Cons. Rog., IV, 266v, 267; (29. 1. 1431), Isto, 267v; (31. 1. 1431), Isto, 268v.

¹¹²⁶ "Intendessimo quanto scriueti de li Chonenouichi i quali vegnirno da Sandagl ad mandar licencia de venir in nostro secorso e delle preferte anno a fatto a voi, circa la qualcosa respondemo. Voliamo dobiate dire e pregare voiuada non nominando alcun, ma parlando in generalita. Se alcuni nostri amici li antichi deli quali et essi instessi sono nostri jurati citadini et anno promesso et sono obligadi come citadini nostri alli seruigi et bisogni da Ragusa patria loro, voleno venir al nostro secorso e seruigio. Che ad essi tali lo dicto voiuada voglia dar licencia che possino venir con suo homeni" (27. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 185v.

¹¹²⁷ "pero che, come sapete auessimo parola di esso voiuada de potere cerchare et auere al nostro seruigio deli suoi homeni de Chelmo, non de gran sauia per la qualcosa tollessimo a nostro soldo cercha XX homeni deli suoi de Chelmo contra li qual, zoe, allora case et fameglie sentiamo essere fatta nouita per li valiosi desso voiuada, la qualcosa speremo debia essere contra saputa et

1430. Dubrovčani su angažirali 45 ljudi koji su se sami pojavili tražeći tako posao,¹¹²⁸ ali, zato, augusta 1430. nisu htjeli unajmiti još 21 čovjeka.¹¹²⁹

No, osim u dubrovačkoj službi, bilo je i drugačijeg angažiranja Sandaljevih podanika. Rat je oduvijek bio pozicija u kojoj su pojedinci i skupine nastojali izvući korist. Sandaljevi Vrsinjani bili su i ostali, poput Trebinjaca Radoslava Pavlovića, redovno okrivljivani za pljačke i ubistva na svom okolnom humskom i konavoskom području. U Konavoskom ratu oni su nastojali iskoristiti situaciju i na drugi način, pokušavajući pod krinkom ljudi Radoslava Pavlovića doći do ratnog plijena.

Naime, krajem maja 1430. Sandalja je trebalo izvijestiti o stanju na bojištu, gdje su tih dana Dubrovčani sa 3.000 ljudi imali uspjeha u napadu na područje Trebinja.¹¹³⁰ Radost nije potrajala dugo. Uslijedila je reakcija Radoslava Pavlovića, a u porazu Dubrovčana i problemi za Sandalja Hranića. Dubrovčani su već početkom juna javljali o potpuno drugačijem stanju. Prvo su odgovarali na Sandaljevo pitanje o učešću njemu podložnih vlaha Pliščića na strani Radoslava Pavlovića, što su mu Dubrovčani i potvrdili, navodeći da su ih prepoznali u napadu na Brgatu.¹¹³¹ Sa druge strane Sandalju je zasigurno imenom potvrđeno neprijateljsko ponašanje njegovog čovjeka iz Vrsinja, Radića Dobrovojevića, inače poznatog po nizu ekscenčnih slučajeva u dotadašnjim odnosima prema dubrovačkim podanicima, koji je u dubrovačkim pritužbama bio očiti primjer lošeg utjecaja i favoriziranja dubrovačkih pro-

volunta del dicto voiuoda" (18. 6. 1430), Isto, 161v.

¹¹²⁸ Sa strane: "Pro pedibus XLV de Chlemo leuandis ad nostrum soldum"; "Prima pars est de accipiendo ad soldum nostrum quod et prout nunc datur circa homines quadraginta quinque qui de Chlemo huc ad nos venerunt ipsis habentibus arma qui mutti debeant in Canale" (28. 7. 1430), Cons. Rog., IV, 205v.

¹¹²⁹ Sa strane: "Pro illis de Chlemo". Nije usvojen prijedlog: "Prima pars est de accipiendo ad nostrum stipendium circa homines XXI de Chlemo qui nuper huc venerunt", već je usvojeno: "Secunda pars de non accipiendo" (12. 8. 1430), Isto, 216v.

¹¹³⁰ "Questi di passadi abiamo mandato in Tribigne perte della nostra oste, zoe homeni tre milia i quali virilmente intrando et stando in Tribigne piu volte con li inimici anno avuto a fare e sempre di loro anno avuto victoria", Lett. di Lev., X, 142.

¹¹³¹ "Per quello che altre volte ve scriuessemo che voiuoda Sandagl voleua da noi esser informato et auisado se li vlachi de Plischa forno con li inimici nostri contra noi, vi dicemo che credemo de si. Che gli fosseno perche siando venuti li inimici acombatere el campo nostro a Vergato, li nostri che combatea diceno che li parse cognosere de li detti vlachi che erano con essi inimici contra li nostri" (3. 6. 1430), Isto, 145v.

tivnika. Naprotiv, Dubrovčani ističu primjer Novaka Radetinića iz Vrsinja, koji se, u duhu Sandaljeve neutralnosti, nije htio miješati u odnose Dubrovčana i Pavlovića.¹¹³²

Na kraju svoga javljanja Dubrovčani prenose najnoviju informaciju koja govori o stradanju njihove vojske na području Trebinja. Na mjestu gdje su nedavno imali uspjeha njihova vojska je doživjela napad, a pored nastradalih, zapovjednik vlastelin Marin Gučetić bio je zarobljen. U ovoj brznoj reakciji Radoslava Pavlovića Dubrovčani su prepoznali i ljude Sandalja Hranića. Oni su kao neprijatelji uzeli učešće u sukobu protiv Dubrovčana, a posebno su istaknuti ljudi *'conte Grigoro'* (kneza Grgura Nikolića), kojemu je bila upućena pritužba, Vrsinjani (*quelli de Versigna*) i neki vlasi Sandalja Hranića (*alguni vlachi di esso voiuoda Sandagl*) koji su upravo tada prolazili u svom uobičajenom prijevozu solju iz Dubrovnika. Od Sandalja, za kojeg ne vjeruju da je sve to znao, Dubrovčani traže brzu i primjernu intervenciju.¹¹³³

¹¹³² “gli dicemo el auisemo che siando il campo nostro in Tribigna et siando andati alcuni pochi deli nostri per brusare la villa de Dreuini Dol, Radiz Dobroueuch [f. 145v] de Versigna con duodexe homeni volse ferir sopra li nostri, cridando chi e homo de voiuoda Sandagl ne aiuta che non se brusa la villa de li nostri conpari e cari amici et vicini. Ma li contrasto Nouach Radetinich de Versigna il qual con XVI homeni venne li digando che non se impazasse ma lassasse far li homeni de Ragusa sua volunta. Et pero per parte nostra pregatelo che de esso Radiç per lo suo mal far tal vendeta voglia fare che sia ad exemplo ali altri suoi de non presumere cusi contra li nostri in fauor de li inimici. Et Nouach del suo ben fare la dare a conforto suo e de li altri per simel caso e fatto. Et se potessino obtegnir da luy chel vi disse le lettere le qual ad essi ambi vora scriuere la dando il bon del ben fare et corrigendo et reprimendo il catiuo del mal fare molto ne seria grato et abianole abute mandatenele di qua perche noi li iniuiaremo [f.146]”, Isto, 145v-146.

¹¹³³ “Come auanti vi scriuessemo il nostro campo fo in Tribigna ... Scritta e bollada questa ad hora tarda auessemo noua che il campo nostro mandado in Tribigna guastato quello che restaua a guastar dessa contrata ritornando a casa fo incalzado et asalito da quelli de Tribigna. Con li quali erano li homeni del conte Grigoro come siamo informadi, auegna che credemo contra sua saputa et volonta, di la qualcosa a luy abbiamo scritto agrauandone. Et de l'altro la do erano quelli de Versigna. Et pero simele se gli ritorna alcuni vlachi di esso voiuoda Sandagl i quali erano stati qua a tuor sal. I quali tuti forno et denno adosso alli nostri i quali siando strachi et vedendosi asaliti et offesi da quelli, che non sperauemo ne dubitauamo, se messeno in rotta et cusi son stati rotti cum gran danno d'esso nostro campo et e sta prexo lo nostro zentilomo ser Marino Nico. de Goze capitano d'esso nostro exercito, di la qual cosa vogliamo per parte nostra vi dobiate dolere et grauare al dito voiuoda, pregando che contra li suoi voglia cusi et per tal modo procedere et far vendeta che a tuti sia manifesto quello non essere stato de suo volere et a tutti li altri suoi sia ad exemplo di non presumere cusi fare contra noi, contra la sua volunta et honore”, Isto, 146. Dubrovčani su se nastojali pobrinuti za svoje stradalnike na području Trebinja: “Prima pars est de prouidendo illis de Ragusio tam viuis quam mortuis qui fuerunt ad conflictus Tribigne” (9. 6.

Poraz je bio težak, jako je odjeknuo u zaleđu ostavivši utisak uvjerljivog poraza Dubrovčana. U više navrata kasnije će Dubrovčani precizirati šta se sve dešavalo i koji su to vlasi bili učesnici u navedenom događaju. Navođeno je da su Sandaljevi ljudi bili u zajedničkoj akciji sa ljudima Radoslava Pavlovića, a da su se vlasi, koji su se vraćali sa 300 tovara soli natovarenih u Dubrovniku, njih 170 u karavanu riješili tovara i sa konjima jurnuli u sukob. Od vlahi napominju da su to bili: Mirilovići, Burmazi, Pocrnje, Pliske i Bobani.¹¹³⁴ Dubrovčani su bili u pravu s obzirom na učesnike. Neke od njih su prepoznali prema vojnoj opremi svojih ljudi (*arme*). Stoga su, prepoznavanjem vojne opreme, nešto kasnije na čitav niz bili pridodati i vlasi Pilatovci i vlasi Kresojevići kao učesnici u napadu na njih na području Trebinja, a potvrđivali su i da se zaista radilo i o ljudima kneza Grgura Nikolića.¹¹³⁵ Što se tiče Vrsinjana, i za njih je bilo izvjesno da su imali učešća u navedenom događaju,¹¹³⁶ a predvodio ih je već spomenuti Radič Dobrovojević, inače zvani Vrag, kojeg su Dubrovčani uvjerljivo pokušavali povezati sa Sandaljevom neutralnošću

1430), Cons. Rog., IV, 175v; “de prouidendo cuilibet suprascriptorum Ragusienses qui fuerunt ad conflictum Tribigne de copellis tribus frumenti et mortuis de duplo”, Isto.

¹¹³⁴ “tuto lo di erano state et steuano unite insieme in una parte tra li quali erano de quelli de voiuoda Sandal ... una schiera de gente de Versigna ... una quantita de vlachi i quali erano stati qui a Ragusa et carichato sopra lor caualli ben CCC [300] salme di sale i quali ritornaua a casa. Et i quali vedando li nostri in Tribigna le ditte gente de Tribigna et de Versigna contra loro gitaro la sale et montando sopra li caualli perche erano ben 170 homeni andarno sopra li nostri. I quali vedandosi intornizati e contra loro esser quelli i quali credeuano esser amici se sbegotirno et mesesi in rotta. Et cusi forno rotti ... [f.148] li detti vlachi son questi: Mirilouich, Bormasi, Podzergni, Plische, Bobani [f. 148v]“ (7. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 148-148v.

¹¹³⁵ “tutti quelli de Versigna fornno con quelli de Tribigna contra li nostri. Et a man salua esse de Versigna preseno piu di nostri i quali di puo ucidirno et una gran parte dele arme di nostri arobanno et tolsino et ogi in de anno. Et per lo simile fornno di certo con essi de Tribigna duo turme de vlachi Pilatouzi i quali tolsino et arobanno lo nacharado del capitano nostro et molte arme di nostri. E duo altre turme de vlachi Crisoeuichi i quali per lo simile tolsino et arobanno piu e piu arme ali nostri. E questo oltra li altri vlachi di quali per altre vi scriuessimo ... deli homeni del conte Gregore come per le prime vi scriuessimo e questo vi dicemo di certo” (10. 6. 1430), Isto, 153v.

¹¹³⁶ “li vlachi, quelli de Versigna forno con quelli di Tribigna contra li nostri. Et cusi di nouo pur vi rescriuemo et accetemo tanto per quello abiamo da essi propri de Versigna quanto da li nostri che fornno nello fatto che tutti essi de Versigna fornno nella bataglia con quelli de Tribigne contra li nostri. Et piu ucidirno et tagliarno delli nostri e de loro arme tolsino et aroborno che quelli de Tribigne“ (12. 6. 1430), Isto, 155.

kako bi izazvali njegovu reakciju.¹¹³⁷ Sandalj je u ovom pitanju dao svoj pristanak da će izgređnici biti kažnjeni, ali se založio za Radiča Dobrovojevića, što je izazvalo još veći pritisak Dubrovčana.¹¹³⁸ Postavka koju su Dubrovčani iznosili pred Sandalja zaista je mogla biti tačna, a to je da je već uveliko kružila priča kako su njegovi ljudi sa Radoslavljevim ljudima izvršili napad na Dubrovčane.¹¹³⁹ Dubrovčani ponovo ističu da su uz Vrsinjane u napadu učestvovali i ranije navođeni vlasi.¹¹⁴⁰ Nisu bile precizne brojke o ljudima koji su bili zarobljeni ili izginuli sa dubrovačke strane, pa su Dubrovčani prenijeli svoje podatke Sandalju Hraniću, govoreći o svojih 30 ljudi. Pored zapovjednika Marina Gučetića, među zarobljenima je bio i Nalko, sin Vlahote Hranakovića, dok je Nikša Radina Ilić poginuo. Ostali nisu pripadali vlasteoskom krugu.¹¹⁴¹ Još jednom Dubrovčani su davali uvjerljive argumente Sandalju o učešću njegovih ljudi u sukobu na području Trebinja. Ovoga puta mogao mu je i njegov poslanik Grupko posvjedočiti o njihovim dokazima.¹¹⁴²

¹¹³⁷ “che Radic Dobrouoeuich dicto Vragh fo principal guida et condutore de quelli de Versigna ad andar con quelli de Tribigne contra li nostri e che sconfitti che fornno li nostri subito cau-alcho in fretta a voiuoda Sandagl. Pero abiando et sapiando voi che esso Radiç sia stato ouer al presente si ritroua dila a Sandagl. Et voi dicete ad esso voiuoda questo che vi diremo d’esso Radiç. Et pregate che sopra luy ne voglia con effecto far vendeta, ma non abiando ne sapiando chel sia stato ne ino sia di la. Et voi lassate star de parlar d’esso Radiç al dicto voiuoda”, Isto.

¹¹³⁸ “Del condolersi che fa esso voiuoda della sconfitta di nostri ... molto magiormente li regraciate dil ampia offerta chel fa con grande e bon animo di far vendeta delli vlachi e de quelli de Versigna e de li altri suoi che fornno contra li nostri alla detta sconfita ... a quelli esso dixè non auer fatto çio a noi ma alo capo d’esso” (14. 6. 1430), Isto, 157.

¹¹³⁹ “Et gia per Radossau e suoi publicamente se dice che voiuoda Sandagl e con esso et lo aiuta et dagli li suo homeni in suo soccorso. E questa tal fama fui ino se spende et e usita di qua et di la per queste parte”, Isto.

¹¹⁴⁰ “Mirilouichi, Bormasi, Podzergni, Plische, Bobani, Pilatouzi et Crisoeuichi”, Isto.

¹¹⁴¹ “Deli nostri dela cita et del contado non fornno morti molti, ne quanti se dice, et e fama neanche sono personi piu de 30, di quali tanto morti [f. 157] quanto presi, non e da far ne mention se non de questi, zoe ser Marin Ni. de Goze capitano et Nalcho fiol de Vlachota Crancouich i quali son presoni. Et Nixa de Radin Illiich il qual fuo morto. Tutti li altri son homeni di puocha mention et de bassa condicion et villani del contado [f. 157v]”, Isto, 157-157v.

¹¹⁴² “e dubio non facciamo alli detti de Versigna e vlachi ritrouara moltissime arme deli nostri et anche le loro spade et arme in sanguente del sangue di nostri. Et gia noi examinando alcuni de quelli de Versigna volessimo che Grupcho con la sue orecchie al desse quello dixeno il qual credemo forse di çio al di ne abia dato a saper alla magnificencia sua” (20. 6. 1430), Isto, 166.

Naravno, teško je bilo održavati neutralnost u sukobu Dubrovčana i Radoslava Pavlovića, s obzirom da su primorski posjedi Pavlovića i Kosača bili izmiješani. Sitnih čarki je bilo na obje strane, naročito obzirom na vlahu koji su prevozili teret. Ponekad je malo trebalo da se stvori iskra sukoba, a onda više nije bilo ni važno ko je prvi započeo.¹¹⁴³ Možda i stoga protiv Radića Dobrovojevića Sandalj nije ništa poduzimao. Kao da je dosta držao do tog svog čovjeka. U svakom slučaju, Dubrovčani su bili i dalje uporni sa svojim zahtjevima o njegovom kažnjavanju.¹¹⁴⁴ Pored njega, Dubrovčani su imali pritužbe i na Vukca, 'vojvodu vlahu Pliska' (Vukac Vignjević).¹¹⁴⁵

Očito je lanac hijerarhijske odgovornosti u ratu pucao pred primamljivim ratnim plijenom, kojemu su se odavali pojedinci, grupe, a i skupine Sandaljevih podanika. Pored Radića, za kojeg se Sandalj Hranić zalagao, boljom pojavnošću u izvorima nije se proslavio ni Branko Dobrovojević, Radićev rođeni brat. Preko svoga poslanika kod Sandalja Hranića, Benedikta Gundulića, Dubrovčani obavještavaju Sandalja iscrpnim pokazateljima izvješća konavoskog kneza o nedjelu Vrsinjana. Navedeno je da su, što bi se reklo 'u sred bijela dana', 18. februara 1431. ljudi Sandalja Hranića iz Vrsinja - Branko Dobrovojević, Bogiša Maksić i još neki, opljačkali Dubrovčane. U pljački unesrećeni Priboje Bogavčić i njegov sin Ljubetko, pored otimačine, pretrpjeli

¹¹⁴³ "Intendessimo quello aueti scritto dil oltrazo facto per li soldadi nostri alli vlachi de voiuoda al qual voliamo dobiate dire che questo che questo con pura verita li dicemo che essi vlachi forno cason et principio di tutto mal, perche ritrouando da Ragusa al campo da Vergato duo soldadi con pane che aueuano conprado fornno in via asaliti dali vlachi et tolto di pane et ferito uno d'essi. I quali armadi al campo con l'oltraggio a se fatto si mouerno li soldadi lor conpagni contra li detti vlachi e fecili danno. Il che al dando noi non obstando chel torto fosse acomnizado dali vlachi per intemorire i nostri soldadi et aiutare li vlachi voiuoda i quali per suo amore tutaressimo in nostro sano. Abbiamo punito de preson et altramente come ne parse per assai essi nostri soldadi principali che fecin quello. Et fatto comandamento per quanto anno cara la vita et gratia nostra non dobbiamo presauuere far dispiacer ne oltrazo ali vlachi et homeni del dicto voiuoda" (30. 9. 1430), Isto, XI, 6v.

¹¹⁴⁴ Teško je znati na koga se odnosi jedna usputna informacija, možda na ljude Radoslava Pavlovića: "Dela differencia et homicidio seguito al'Lassua non e di nouo auer sentito pero questi sono delli atti et fatti d'esso catiuo homo ne mai altro da luy se potraue auer. Dio voglia sia stato per lo meglior aspetiamo de sentir que seguira per quello" (16. 8. 1430), Isto, X, 196.

¹¹⁴⁵ "Da lassar de Sisman per vendeta de Radiç Dobrouoeuich. Et de lo inquerir Vochaç voiuoda de Plische per quelli forno nella sconfita la'l'demo la cautela et modo serua et tien voiuoda Sandagl partido che non mancho di quello dice ne fara vendeta d'essi" (19. 8. 1430), Isto, 197v.

su, naročito Ljubetko, i teške tjelesne povrede.¹¹⁴⁶ Dubrovčani su zahtijevali Sandaljevu akciju na pružanju sigurnosti njihovim trgovcima na njegovom posjedu, tražeći da primjernom kaznom nad Brankom Dobrovojevićem i Bogišom Maksićem spriječi slična dešavanja.¹¹⁴⁷ Svoj zahtjev ubrzo su ponovili preko svoga poslanika, a i preko, u Dubrovniku tada prisutnog Sandaljevog poslanika i zastupnika Pribislava Pohvalića. Od strane Dubrovčana ova prilika je iskorištena i da se preko njihovog poslanika kod Sandalja, sa posebno poslatim napisanim podacima, traži i ukradena oprema iz prošlogodišnje tragedije dubrovačke vojske na području Trebinja.¹¹⁴⁸ U prvoj polovini marta 1431. Dubrovčani su bili obaviješteni i obradovani pred Sandaljevom riješenošću da kazni navedene krivce. I dalje su insistirali na vraćanju opreme njihovih stradalnika.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ “Appresso perche adi 19 di questo receuessim littera dal nostro conte de Canal el qual ne scriue adi 18 di questo da mezozorno sul tereno de voiuoda Sandagl in Versigna per suoi homeni de voiuoda, zoe Brancho Dobrouoieuch e Bogissa Maxich de Versigna et altri forno robati dui nostri homeni, zoe Priboe Bogaucich e suo fiol Liubetcho torandoli per forza spada, centura e borsa con dinari perperi III e poy bastonasseno el ditto Gliubetcho per tal modo chel sta a morte e solo Dio el puo scampar” (21. 2. 1431), Isto, XI, 42-42v.

¹¹⁴⁷ “Impero ve commetiamo dobiati lamentamene granmente cum voiuoda Sandagl indurli per nostra parte come sempre per la potente amititia vostra ala mia signoria e sta proferto e ditto che li nostri homeni puono andar securamente per le vostre tenute e cusi auer fatto comandamento per tuto el paese vostro chel sia obseruado firmamente credamo. Et pregano caramente la signoria vostra che uoglia far tal rasone contra i detti Brancho e Boghissa e darli tal punitione chel sia cognosuto per effetto. La magnificentia vostra non voler che li homeni nostri siano per tal modo tratadi sul vostro terreno da li nostri homeni. Et che tal pena ad altri di vostri sia tal exemplo che mai piu andir di mal far ali nostri non abia”, Isto, 42v.

¹¹⁴⁸ “Appresso direti al ditto voiuoda Sandagl che auegna per altre piu fiate nui se auemo lamentado ala sua magnificentia como a quella che ne ama de cordial e perfetto amor et ala qual saurano despiaser e condolarsi de ogni nostro Dalmazo et anchor auemo pregado miser Pribissauo Poqualiza ad esso voiuoda si debia per nostra parte lamentar de i danni ali nostri dati per li homeni de Versigna de luy voiuoda. Anchor abiando nui nouamente presentido per proprii homeni del detto voiuoda Sandagl vicini de li nominati in la cedula in questa nostra inclusa lor auer robato ali homeni nostri forno in Tribigna sconfitti, le arme in la ditta cedula descritte. E considerando che nui secondo el bon e cordial amor ne porta al ditto voiuoda doueresimo da li suoi homeni essere ben visti e tratadi come nui facemo i suoi e non derobati come per lo modo ditto ano fatto, pregamo la sua signoria cusi per honor suo e versa situation del cordialissimo amor a nui el porta. E per exemplo de li altri suoi i qual non olsano a i nostri far Dalmazo sarne tal punitione de i detti che al honor suo et a nui sia per asay” (28. 2. 1431), Isto, 43.

¹¹⁴⁹ “Del oferir fa di far vendeta et castigare Brancho Dobrouoieuch e Masich et li altri de Versi-

Sandaljeva obećanja ipak nisu doticala kolovođe ovih napada. Septembra 1431. Dubrovčani su odlučili da pokušaju, ukoliko dođu u priliku, uhvatiti Radiča Dobrovojevića.¹¹⁵⁰ U svojoj namjeri su uspjeli. Nije poznato kada se to desilo, ali to je bilo izvjesno na proljeće naredne 1432. godine.¹¹⁵¹ Očekivana je i Sandaljeva reakcija. Takvo stanje spominje se početkom jula 1432. u uputi vlastelinu Blažu Đorđiću, dubrovačkom poslaniku, koji je izabran da izjavi saučešće vojvodi Sandalju i njegovoj porodici zbog smrti njegovog brata kneza Vukca Hranića. Ukoliko bi Sandalj insistirao, poslanik je imao obavezu spomenuti koju lošu riječ o zarobljenom Radiču, za čija nedjela njegov gospodar ipak ne bi trebao dodatno intervenirati (*che per tal scelerato e vitiosissimo homo non se voia ampagar ne cura far*).¹¹⁵² Možda je te prilike o tome i govoreno. Dubrovčani ipak nisu puštali Radiča. Za njega je Sandalj intervenirao i septembra 1432, ali ni tada Dubrovčani nisu bili voljni izići u susret Sandaljevim intervencijama.¹¹⁵³ Sudbina Radiča Dobrovojevića, izgleda, bila je zapečaćena. Branko Dobrovojević nastavio je po starom i poslije Konavoskog rata.

gne (et cetera), assai li regratiarete per parte nostra digandoli che cusi in luy abiamo ferma fede et speranza fara e non altramente perche cusi allo honor suo e cordiale amor nostro se conuien. Ma sia loro vendeta come li piace voi pur instate e solicitate che al mancho tanto che seti di la faza che le arme deli nostri siano restitute per signo et principio de non voler passare senza vendeta et punicion del suo mal fare“ (10. 3. 1431), Isto, 20v.

¹¹⁵⁰ Sa strane: “Pro intromittendo Radič Dobrouoeuich Vragh”; “Prima pars est de intromittendo Radič Dobrouoeuich de Versigna dictum Vragh si conpertus fuitur [prekriženo: *in contrata nostra Canalis*] venire ad confinia nostra siue in confinibus nostris” (18. 9. 1431), Cons. Rog., V, 36; „de intromittendo ipsum et quod vius mitti et puntari debeat regimini Ragusii in forcia“, Isto.

¹¹⁵¹ “Prima pars est de induciendo ad procedendum contra Radič Vragh carceratum que prius si firmabitur; Prima pars est de inferendo dictum Radič” (19. 4. 1432), Isto, 79v.

¹¹⁵² “Et digandove alguna cosa per Radič Dobrouoeuich el qual abiamo in prexon, e vui pur per parte nostra li direti, come la sua magnificentia puo auer intexo el ditto Radiuoiza longo tempo molte e molte fiade afatto gran danno e dispiaser ali homeni de la signori de Ragusa in le nostre contrade e fuora in tanto che molti se marauigliano come el non sia sta amazato come rabioso. El qual siando per li suoi peccati acetato aue ardimento de vegnr in Ragusa. E siando ala mia signoria questo notificado per color i quali esso Radič aueua robado et danizati lo fecino in presonar. Per lo qual Radič io Biasio per mia parte prego e conforto la signoria nostra che per tal scelerato e vitiosissimo homo non se voia impagar ne cura far“ (3. 7. 1432), Lett. di Lev., XI, 100v.

¹¹⁵³ “de excusando nos dominio Pribissauo Poqualice ambaxiatori Sandagl pulchro modo de non relaxando Radič Vragh detentum” (30. 9. 1432), Cons. Rog., V, 106v. Uporedi, Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 114.

Zbog loše slike koja je ostavljena u međusobnim odnosima, Sandaljevi vlasi morali su preko njega ostvarivati zaštitu i potragu za izgubljenim povjerenjem prema Dubrovčanima sa kojima su redovno ostvarivali kontakte u prometu sa zaleđem. Uprkos ratnom stanju i izgubljenom imidžu Sandaljevih vlaha, to je ipak bilo moguće. Prirodne tokove prometa sa zaleđem Dubrovčani nisu mogli zaustaviti. To je i osnov njihovog prosperiteta i blagostanja. Tako je preko Sandalja Hranića krajem jula 1430. od strane Dubrovčana data posebna saglasnost Stankovićima, vlasima Maleševcima iz katuna Stanka Perutinića, da mogu slobodno doći u Dubrovnik, 'kao u kuću vojvode Sandalja Hranića'. Oni su bili najveći ponosnici u karavanskoj trgovini na posjedu Sandalja Hranića i nisu bili optuživani za prelazak na stranu Radoslava Pavlovića. No, kako su Maleševci bili podijeljeni, i dio njih je pripadao Pavlovićima, preciziranje davanja odobrenja bilo je razumljivo (*Essi nostri la detta sangue cerchare debiamo sopra li homeni di lor parenta*).¹¹⁵⁴ Poslije ovoga pisma pratimo i konkretno povjerenje koje su oni gradili i imali prije, pa i sada, čak i u toku rata, kada su mnogi vlasi Sandalja Hranića bili dubrovački neprijatelji. Stanoje Stanković preuzeo je dio diplomatskih poslova za obje strane. Odnio je jedno pismo dubrovačkog poslanika kod vojvode Sandalja Hranića, Benedikta Gundulića, iz Kozmana u Dubrovnik.¹¹⁵⁵ Zadnjeg dana jula 1430. Vijeće umoljenih odobrilo je Stanoju da ispuni svoju misiju za Sandalja.¹¹⁵⁶ Za svoga gospodara Sandalja Hranića Stanoje Stanković je u Dubrovniku podigao 300 dukata dobiti od uloženog novca na dobit i kona-

¹¹⁵⁴ "Et alla parte de Clapaç li direte, che nostra intencion non suo ne e che per lo sangue di nostri sparso per li homeni de Radossau. Essi nostri la detta sangue cerchare debiano sopra li homeni di loro parenta. I quali son homeni de voiuoda Sandagl non abiando messo man in essa sangue li detti homeni di Sandagl. Clapaç e suo fratelli fin qui abbiamo che siano fideli et seruitori de voiuoda et anche amici della signoria nostra. Il perche dicemo che esso Clapaç et fratelli come fidelli del dicto voiuoda et amici nostri ponno come mai seguramente venire a Ragusa sicome casa del ditto voiuoda" (7. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 178.

¹¹⁵⁵ Dubrovčani pišu svome poslaniku kod Sandalja Hranića Benediktu Gunduliću: "duo vostre fatte di la in Cosman adi 26 luglio, una per man de Stanoe l'altra per uno coriere receuessimmo adi 29 pur de luglio" (1. 8. 1430), Isto, 187; "Riceputa vostra lettera lo figlio de Stanaç vlaho", Isto, 187v.

¹¹⁵⁶ "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio quod dare debeant Stanoe nuncio voiuode Sandagl tributum pro Canali et prode denariorum. In quibus denarium nostrum tenentur eidem voiuode pro presenti anno 1430 pro quibus idem voiuoda pro suas literas dominio nostro scripsit, non obstante quod expeditoriam non portauerit pro qua habenda scribi debeat ambassiator nostro ad ipsum eidem voiuoda" (31. 7. 1430), Cons. Rog., IV, 207.

voski dohodak u iznosu od 500 perpera.¹¹⁵⁷ Stankovići su nastavili sa svojim uobičajenim poslovima prijenosa robe iz Dubrovnika u njegovo zaleđe. Početkom augusta 1430. odobrenje da može doći u Dubrovnik dobio je i vlah Nikola Pilatović sa svojim ljudima.¹¹⁵⁸ Neutralnost je davala i dobre rezultate.

Mir Dubrovčana i Radoslava Pavlovića

Iako još svi detalji od obje strane nisu do kraja definirani, mir između Dubrovčana i Radoslava Pavlovića zaključen je 25. oktobra 1432.¹¹⁵⁹ U pismu svojim poslanicima kod Osmanlija prenosi se ta informacija.¹¹⁶⁰ Dubrovčani su odlučili da o tome izvijeste i vojvodu Sandalja Hranića.¹¹⁶¹ Tih dana, krajem oktobra 1432. dubrovačko poslanstvo je preko kralja Tvrtka II i vojvode Radoslava Pavlovića trebalo svratiti i do vojvode Sandalja Hranića i obavijestiti ga o miru sklopljenim sa Radoslavom Pavlovićem.¹¹⁶² Konačno su detalji

¹¹⁵⁷ “Много почтеномъ кнезъ и властеломъ дѣбровачьцѣмъ ѿ воеводе Сандала властеле што да знате ерь посласмо сѣдѣ нашега к вамъ Станою Станьковика пѣддите мѣ три ста дѣкаты златѣхъ ѿ добитыа од шестѣ тисѣћи дѣкаты златѣхъ и пѣддите мѣ петѣ сѣть перперѣ динари ѿ дохотка ѿ Конаван” (3. 8. 1430), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 332; Пуцић, *Споменици србски*, II, 91 (sa vanjske strane dokumenta: “Expeditoria per lo tributo vojvode Sandagl A. d. 1430”).

¹¹⁵⁸ “demo piena fede a Nicola Pilatouich e suoi che possano vegnir a Ragusi” (1. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 187v.

¹¹⁵⁹ (25. 10. 1432), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 627-631.

¹¹⁶⁰ “ausandoue che col nome di Dio e del nostro gloriosissimo martiro et protector misser Sancto Biasio adi 25 del passato fessimo e concludessimo bona paxe in Ragusa con li ambassatori del detto voiouoda Radossauo” (8. 11. 1432), Lett. di Lev., XI, 118.

¹¹⁶¹ “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio scribendi voiouode Sandagl de pace per nos conclusa et facta cum voiouoda Radossauo Paulouich” (25. 10. 1435), Cons. Rog., V, 113.

¹¹⁶² “Ritornando vui a Ragusa da V. R. [voiouoda Radossuo] come detto ne abiamo. E per lo camino vegnando possando vui saper voiouoda Sandagl non essere lonzi pur de meza zornata fuora de la via vostra vegnireti, ve cometiamo dobiati andar dal ditto voiouoda Sandagl e salutandolo honoratamente per nostra parte sapereti e domandareti lo di sua sanitate et con lui per uno zorno amorizaretie. E siandoui per lui domandato se auemo concluso paxe con voiouoda Ra. [Radossao] e vui li respondereti che si. Impero la nostra signoria fu et e sempre vaga de auer bona paxe con lo reame de Bosna e tuti i suoi baroni epiendando comiato dal ditto voiouoda Sandagl e recomandando di la citade nostra e mercadanti vegneretive ne a Ragusa” (28. 10. 1432), Lett. di Lev., XI, 116v.

obaveza vojvode Radoslava Pavlovića bili razriješeni i 25. marta 1433. on je potvrdio mir sklopljen 25. oktobra 1432.¹¹⁶³ Konavoski rat bio je završen.

Bolest i smrt Sandalja Hranića

Živahan i pokretljiv na svome prostranom posjedu, Sandalj Hranić odaje izgled osobe sa mnogo energije i dobroga zdravlja na svome životnom putu. On je, iako najstariji među braćom, ipak nadživio knezove Vuka i Vukca. Tokom relativno dugog života za svoje doba, izvjesno 65. godina, reklo bi se da ga je uz vitalnost ratničkog i diplomatskog uma krasilo i dobro zdravlje. Na nekoliko mjesta izvori govore i da je bio bolestan. Zapravo neka njegova traženja ljekara od Dubrovčana vezuju se za njegovo zdravlje, mada je, iako malo vjerovatno, u nekom od poziva moglo biti i da se radi o nekome iz njegove najbliže okoline. Očuvane fragmentarne informacije nisu dovoljne da se u cjelini sagleda 'zdravstveni karton' osobe koja se kroz život kretala preko šest decenija, ali i one predstavljaju više nego što je poznato za brojne druge likove njegovog ili nekog drugog vremena u srednjovjekovnoj Bosni.

Sandalj je, izgleda, bio bolestan marta 1408. Tražio je ljekara od Dubrovčana i oni su odlučili da mu ga pošalju u Sutorinu.¹¹⁶⁴ Pretpostavlja se da je bolesnom Sandalju tada išao čuveni fizik Albertinus de Chamurata de Padua, koji je liječio i njegovog strica Vlatka Vukovića 1392.¹¹⁶⁵ Nije poznato ni da je zdravlje Sandalja Hranića tada bilo u pitanju, mada bi to bilo moguće, niti o kakvoj vrsti bolesti bi se moglo raditi.

Druge prilike, maja 1425, Sandalj je imao problema sa zdravljem. Tada je uz ljekara tražio i da kod njega dođe jedan Dubrovčanin. Izgleda da je poziv išao preko kneza Rajka (vjerovatno je to knez Rajko Pripčić-Mrđenović), Sandaljevog čovjeka. O Sandaljevom traženju ljekara Dubrovčani su raspravljali početkom maja 1425. Odlučili su udovoljiti njegovom zahtjevu i odredili da to bude fizik Bartol ili neko drugi od ljekara koje su imali.¹¹⁶⁶ Uz

¹¹⁶³ (25.3. 1433), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 631-632.

¹¹⁶⁴ "de mitendo unum ex nostris fixicis ad voyuodam Sandalium ad Sutorinam" (17. 3. 1408), Ref., XXXIII, 232v.

¹¹⁶⁵ Besarović, *Italijani*, 250-251.

¹¹⁶⁶ "mittendi ad voyuodam Sandagl ... magistrum Bartolium phisichum nostrum siue alium ex medicis" (6. 5. 1425), Cons. Rog., III, 248. U pitanju je Bartholus de Squarcialupi (Scorzalupis) 'de Plombino', Besarović, *Italijani*, 251.

ljekara odlučili su poslati jednog vlastelina koji će svojevolumino ići kod Sandalja.¹¹⁶⁷ Zatim su odlučili da pišu Sandalju i knezu Rajku kako su odlučili poslati liječnika.¹¹⁶⁸ Određena je visina troškova za plemića koji će ići uz ljekara. Predviđeni su troškovi za jedan mjesec u visini 50 perpera, a svaki dan preko tog termina bio bi plaćan sa 12 dubrovačkih dinara.¹¹⁶⁹ Uz plemića i ljekara određeno je da ide još pet slugu, a kao šesti da bude brijač (berberin).¹¹⁷⁰

Plemić koji će ići kod Sandalja Hranića bio je na kraju Nikola Đorđić,¹¹⁷¹ a odabrani ljekar bio je Ivan iz Padove (magister Johannes).¹¹⁷² Za poslanstvo je pripremljena uputa¹¹⁷³ i ono je 10. maja 1425. moglo da se uputi ka Sandalju. U uputi se navodi da je u pitanju bila Sandaljeva noga koja ga je mnogo boljela (*la infermita della vostra gamba molto sene a doluto*), da je knez Rajko pripremio konje za njihov prijevoz i da će njihov liječnik upotrijebiti

¹¹⁶⁷ Vijeće umoljenih je odlučilo: “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro mittendo unum nobilem de voluntate sua cum dicto medico ituro ad voyuodam Sandagl iuxta ipsum Sandagl requisicionem” (6. 5. 1425), Cons. Rog., III, 248v. Zatim su odlučili da to ne ide pred Malo vijeće nego da oni sami o tome odluče: “Prima pars est de mittendo unum nobilem de voluntate sua cum medico ituro seu mittendo ad voyuodam Sandagl iuxta requisicionem quam facit idem voyuoda”, Isto.

¹¹⁶⁸ “Prima pars est de dando domino Rectori et minori consilio scribendi voyuode Sandagl et comiti Raicho prout aregatum est de mittendo medicum”, Isto.

¹¹⁶⁹ “Prima pars est de dando nobili ituro cum medico ad Sandagl pro salario suo pro mense uno yperperos quinquaginta. Et si ultra mensum steterit quod habeat ad racione grossos duodecim quolibet die”, Isto.

¹¹⁷⁰ “Prima pars est de mittendo cum ipsis medico et nobili nostro ituris ut supra, famulos quinque et barberium sextum”, Isto.

¹¹⁷¹ Mada je u opticaju bio i Nikola Gundulić: “Nicola Mat. de Georgio”, Isto, 249.

¹¹⁷² “de mittendo ad voyuodam Sandalium magistrum Johannem ciroicum pro curando infirmitatem suam” (7. 5. 1425), Isto, 249v. Njegovo puno ime i prezime, te oznaka porijekla jeste Johannes Raynaldi de Titulo de Padua, **Besarović**, *Italijani*, 253. Odluku Vijeća umoljenih od 7. maja i dubrovačko uputstvo od 10. maja 1425. (vidi niže) nije bilo pri ruci V. Besarović, pa je smatrala da je tada Sandalju vjerovatno išao spominjani Bartol, koji je zaista ranije i bio u kombinaciji. Neće biti tačno ni da su tada uz njega išla ‘tri plemića i jedan berberin’, kako je navela autorica. Stranicu kasnije o istom događaju, preko literature (Jeremić-Tadić), autorica je ustvrdila da je liječnik Ivan bio kod Sandalja Hranića maja 1425. Uporedi, Isto, 251-253; **Јеремиић-Тадиић**, *Прилози*, II, 30. P. Živković nije znao koji je ljekar tada išao Sandalju, a navodio je kao i V. Besarović, da su uz liječnika ‘krenula tri plemića, te jedan berberin’, **Živković**, *Saradnja*, 71.

¹¹⁷³ “Prima pars est de elligendo tres nobiles officiales qui formentis et formatam portant die crastina de mane ad presens consilium comisionem dandam ser Nicole Mat. de Giorgio ituro cum medico ad voyuodam Sandagl” (9. 5. 1425), Cons. Rog., IV, 249v.

svoju sposobnost kako bi Sandalj ozdravio (*a recuperar la vostra sanita*).¹¹⁷⁴ Poslanik je imao i druge zadatke za razgovor sa Sandaljem Hranićem, koji se odnose na druga tekuća pitanja za koje su Dubrovčani bili zainteresirani,¹¹⁷⁵ ali o detaljima Sandaljevog zdravlja može se suditi prema kasnijem vremenu, u kojem se ista bol više ne prati, pa bi se moglo reći da je ljekar Ivan zaista dao sve od svoje vještine da izliječi moćnoga vojvodu. Svom poslanstvu Dubrovčani su naredili da po jednom kuriru već poslije nekoliko dana javi o njegovoj poziciji kod Sandalja, Sandaljevom zdravlju i drugim stvarima, te da odgovara za liječnika.¹¹⁷⁶ Poslanik se sa liječnikom zadržao kod Sandalja skoro čitav mjesec. Početkom juna 1425. dubrovački poslanik Nikola Đorđić i dubrovački ljekar Ivan, koji su bili kod Sandalja Hranića, nalazili su se u Cernici,

¹¹⁷⁴ “ser Nicola de Georgio citadin nostro dilecto ... Noi vi commettemo che col nome di Dio ... voi vene dobiate andare di compagnia con magistro Zuan da Padua ciroycho nostro salariato alla presençia doue sentirete che sia voiuoda Sandagl. Et doue lo trouerete salutartelo per parte nostra ... Et da poi gli dite che al dando la mia signoria di Ragusa per la vostra letera la infermita della vostra gamba molto sene a doluto. Et secondo la requerta della vostra signoria per lo medigo che domandaste che vi fosse mandato et in compagnia uno zentilomo o uno populano. Echo che la signoria solecitamente procurando et cordialmente come per caro amigo habiando questo valente homo anticho et buon medico di questo tal mestieri imaginando che per le sue mani piu presto che per altri sarete liberato dalla infermita ... Et subito scrisse a Raicho che mandasse li cavalli li quali siando vegnudi subito ne dispacio et auere mandati qua da vostra signoria a ogni vostro comanda et piacere. Col qual medigo nessun pacto ne acordio auemo facto per questa vegnuda, ma per nostro amore et vostro se ofitise assai liberalmente di voler venire et adoperare ogni sua industria et sollicitudine et arte a recuperar la vostra sanita” (10. 5. 1425), Lett. di Lev., IX, 66.

¹¹⁷⁵ Poslanik je trebao otvoriti tri pitanja koja su bila aktualna: o razbojništvima u Konavlima (rebelli di Canale ... a questi di anno morto uno delli nostri) sa učešćem njegovih ljudi iz Dračevice (vostri homini di Draceuiça), o problemu s carinom u Vrapču koja je tih dana započela da prerasta u veliku aferu (le doane usade lor vien facte nuoue usanze ... vostro ufficiale a Vrapaç che si chiama Stiepan Stancich fu tolto alli nostri), te o problemima sa isporukama olova njihovih trgovaca i vlasima koji prevoze so (chelli dicti piombi lassate vegnire a Ragusa al modo usado ... le turme et li vlachi per sale), Isto, 66-66v. Problem u Vrapču, so i vlasi, jedino su što je kasnije poznato iz vremena boravka ovog poslanstva kod Sandalja. O tome uputstvu, (29. i 31. 5. 1425), Cons. Rog., III, 252; (1. 6. 1425), Lett. di Lev., IX, 68.

¹¹⁷⁶ “Uno corrier vi demo che vegna con voi, tonetelo di la due o tre zorni et poi lo spaciate, auisandone per vostra letera del processo vostro et della malatia di Sandagl et d’ogni cosa che schazera di bisogno et de tucte nouelle che sentirete et aspectate di la nostra risposta. El nostro medigo vi sia racomandato in fargli buona compagnia et racomandarlo di la al signor per honor nostro” (10. 5. 1425), Lett. di Lev., IX, 66v.

gdje su primili naredbu da se vrate u Dubrovnik.¹¹⁷⁷ Proizlazilo bi da se, barem tada, Sandalj Hranić najvjerojatnije nalazio u Ključu ili u Cernici i da su vlastelin Nikola Đorđić, ljekar Ivan i njihova pratnja bili blizu njega. Kada je u pitanju spominjani knez Rajko Prpčić-Mrđenović, dodali bismo i da je kao mjesto Sandaljevog tadašnjeg boravka najvjerojatnije u pitanju bio Samobor, ali ne onaj na Drini, nego Samobor kod Cernice, gdje se Mrđenovići mogu i upratiti. Krajem godine pribilježeno je da je trošak ovoga poslanstva koštao komunalnu kasu 100 perpera dubrovačkih dinara.¹¹⁷⁸

Sandalj Hranić bio je bolestan u toku Konavoskog rata, jula 1430. Nije se radilo o otvorenim ranama, nego bolestima koje je očito donijela Sandaljeva starost. Kako nije mogao dobiti ljekara Sandalj je pokušavao preko dubrovačkog poslanika Benedikta Gundulića¹¹⁷⁹ prenijeti opis svojih slabosti i bolova pred dubrovačke ljekare. Okupivši svoje ljekare, Dubrovčani mu nisu mogli najpreciznije odgovoriti, ali su mu poslali savjete i lijekove koji su mu mogli pomoći.¹¹⁸⁰ Bol nije prestajala, pa je augusta 1430. još jednom ponovljen precizniji opis slabosti. Sandalj se žalio na bolove u stomaku kada jede sir. U širem odgovoru Dubrovčani prenose savjete ljekara kod izbora jela i pića,

¹¹⁷⁷ "Prima pars est de scribendo ser Nicole Ma. de Georgio qui est in Zerniza quod veniat Ragusium cum magistro Johannes ciruico et aliorum" (4. 6. 1425), Cons. Rog., III, 252v.

¹¹⁷⁸ Динић, *Једна књига*, 19.

¹¹⁷⁹ "vedessimo et intendessimo que et quanto scriuetei per vostre lettere fatte di la in Chuchagn adi X luglio presente le qual reciuessimo adi XIII del detto ... De infirmar da voiouoda Sandagl ne aueti dato a saper per parte nostra vi condolerete ad esso. Et per lo suo di puo meglio stare et sanita vi allegrarete digandoli che veramente la sua sanita vita et prosperita non altramente brama ne desidera la nostra signoria come la nostra propria" (14. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 180.

¹¹⁸⁰ "per vostre fatte in Samobor adi 19 del presente lo qual reciuessimo pur adi 26 del detto. Vedessimo come la doglia del francho era ritornata a voiouoda per cason di la qual dimandaua douessimo auer di qua consiglio dali medici, et auisarlo del remedio ordenarano et darano sopra la qualcosa rispondamo altramente come de noi propri instessi. Et grauamente che tanto abia induciato venire lo coriero a çio che piu presto potesse auer avuto lo compenso et remedio. Ma subito riceuta vostra lettera auessimo li medici nostri tutti insieme et dandoli informacion della doglia secondo per vostre lettere fossimo informadi. Auegna che la informacion per assai non fosse pero che non dichiara da qual late sia doglia. Insieme volsino conferire come se conuien sopra la infirmita. Et lo suo consiglio e remedio inscrito ne dieno come vedreti per la cedula la qual vi mandiamo inclusa a questa la qual o in schiauo o in latino si potra ritrare come adesso voiouoda parera. Et le medicine secondo lo detto consiglio abiamo di qua fatto dare a Grupcho per mandarle di la a voiouoda" (27. 7. 1430), Isto, 184v.

kojih bi se Sandalj trebao pridržavati kako bi izbjegao takve bolove.¹¹⁸¹ Čini se da Sandalj nije mogao odoljeti siru i da je to bila njegova slabost u hrani.¹¹⁸² Čini se i da je uspio kontrolirati svoju bolest.

Magistro Jacobo de Feraria phisico (Jacobus de Godoaldis) bio je kod Sandalja na jesen 1433, ali nije poznato šta je bilo u pitanju.¹¹⁸³ Ljekar Jakob bio je i poslanik koji je pratio šira kretanja u zaleđu.¹¹⁸⁴ Očito je i ovoga puta ljekar u vezi sa Sandaljevim bolovima uradio što je mogao, jer Sandalj je bio u životu do sredine marta 1435.

Smrt Sandalja Hranića – 15. marta 1435. godine

Za Sandaljevu smrt Mavro Orbin navodi da se sumnjalo kako je otrovan.¹¹⁸⁵ Teško da je to moguće, mada smrt u starosti može biti izazvana i zdravom hranom. Sandalj je ionako već bio star i najprije će biti da je umro prirodnom smrću. Broj i širina poslova koje je Sandaljev poslanik Pribislav Pohvalić trebao obaviti u Dubrovniku marta 1435, upravo u vrijeme kada će Sandalj umrijeti,¹¹⁸⁶ išao bi u prilog postavci da je Sandalj do pred samu smrt sačuvao stabilnost, vitalnost duha i snagu vodstva u porodici. Pribislav se morao pobrinuti za Sandaljevu imovinu u depozitu, koja se nagomilala u četiri različita depozita sa različitim nijansama oporuke. To je, zajedno sa novim ulogom

¹¹⁸¹ “La doglia vien a voiuoda dal lato stancho ouer mancho et lo brusore che li vien nello stomachio quando manza formaio secondo abiamo avuto consiglio con li medici dicono procedere da le rene. Et in signo di ciò nella qua sua doueria fare a renella. Et lo caso lo qual usa manzare poria essere cason de coagulare e fare venire piera. Ala qual doglia et infirmita dicono esserli conterrio latte e ogni cosa che fu di late e ogni cosa ale fu di late e ogni cosa agra, carne salita, pesse et legume delle qualcosa quanto il puo se debia guardar e debia usar vin bianco et lassar star lo vin rosso“ (12. 8. 1430), Isto, 192v.

¹¹⁸² “Pur di li concesso per lo formagio quello di mandaua esso voiuoda et data una lettera a Grupcho per quella cason que se abia fatto Grupcho della lettera non sapiamo. Ma ditte a voiuoda secondo e per lui rechiesto gli e stato concesso” (1. 9. 1430), Isto, 208v.

¹¹⁸³ “egregio magistro Jacobo de Feraria phisico nostro salariato fideli diletto significamus per presentes quia cum per magnificum voiuodam Sandagl his nuper euolutis diebus suis pluribus litteris persuasi” (30. 9. 1433), Lett. di Lev., XI, 163v; **Besarović**, *Italijani*, 252.

¹¹⁸⁴ (30. 9. 1433), Lett. di Lev., XI, 163v; (3. 10. 1433), Cons. Rog., V, 163; **Živković**, *Saradnja*, 74.

¹¹⁸⁵ **Орбин**, *Краљевство* (382), 180.

¹¹⁸⁶ Detaljno, **Živković**, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 115-116.

novca, trebao ponovo preurediti.¹¹⁸⁷ Pribislav je tražio novac od zakupa drijevske carine. Sandalju su Dubrovčani trebali isplatiti dvije rate od zakupa drijevske carine, posljednju (treću) ratu ranijeg zakupa koji je isticao i prvu ratu zakupa koji je trebao početi 1. aprila 1435. Bilo je predviđeno da se i so koja se davala Sandalju u okviru godišnjeg zakupa obračuna zajedno sa ove dvije rate, ali od toga se odustalo.¹¹⁸⁸ Tada je već bilo i vrijeme pristizanja kamata u iznosu od 300 dukata jedne Sandaljeve glavnice uložene na dobit, pa je i to trebalo regulirati.¹¹⁸⁹ Dalje je Pribislav trebao pokrenuti pitanje podjele zemlje u deceni Sandalja Hranića u Konavlima, a nesređenu situaciju oko Sandaljevih dugovanja od zakupa olovske carine trebalo je regulirati sa Dubrovčaninom Bojkom Nenkovićem.¹¹⁹⁰ Pribislav je pokušao u ime Sandaljeve žene Jelene dobiti odobrenje za ulaganje novca na dobit, ali to Dubrovčani nisu htjeli prihvatiti.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁷ “reducendi et reficiendi in nouam formam poueglia antiquas quas a dominio nostro habet pro depositis denarorum voivoda Sandagl”; “de acceptando dicto voivode Sandagl in deposito sine prode aliquo illos quinque mille ducatos quos vult et offerit dare et deponere velle dictus voiuoda”, (sa strane: “Pro ducatorum V^M Sandagl acceptandis in deposito sine prode”), (15. 3. 1435), Cons. Rog., V, 246. Za ranija Sandaljeva 4 zasebna uloga u depozit uporedi, Kurtović, *Kretanje*, 36-37.

¹¹⁸⁸ “dandi et soluendi dicto domino Pribissauo ambaxiatore predicti duas pagas gabelle Narenti quas requirit, videlicet, ducati auri V^C pro ultima paga ultimi anni qui finitur et completur per totum presentem mensem marci. Et ducatis auri VIII^C qui sibi debentur pro prima paga primi anni qui incipi debet die prima mensis aprillis proxime futuri” (15. 3. 1435), Cons. Rog., V, 246. Sa strane: “Pro scontando Sandagl debitum salis III pagis gabelle Narentum sibi dandis”. Usvojen je prijedlog: “Secunda pars est pro nunc de non scontando in dictis duabus pagis”, Isto, 246v. Izvor za plaćanje dvije rate za zakup bio je novac iz Sandaljevog depozita: “accipere ex deposito dicti voiuode Sandagl”, Isto, 247.

¹¹⁸⁹ “dandi et soluendi dicto domino Pribissauo ambaxiatori vice et nomine dicti voiuode Sandagl pro prode sibi debito pro denariis quos habet in comune nostrum ad prode de quinque pro centenario in racione anni pro solutione unius anni completi et finiti die primo february proxime preteriti ducatorum auri trecentos”, Isto, 246v.

¹¹⁹⁰ “de dando libertatem domino Rectori et minori consilio respondendi dicto domino Pribissauo ambaxiatori super factis diuisionis deceni Canalis ipsius voiuode Sandagl cum participantibus secum. Et pro facto Boichi Nencouich prout consilio predicto minori melius videbitur”, Isto.

¹¹⁹¹ “faciendi pulchro modo excusationem nostrum domino Pribissauo pro ducatis quos domina Jella consors voiuode Sandagl petebat et volebat nobis dare et ponere in depositum ad prode”, Isto, 247. Pored ovog, i onog pokušaja iz 1429, Sandalj je to isto za svoju suprugu pokušavao i, (18. 2. 1433), Isto, 125v.

Svi ti poslovi u kojima se ne prepoznaje razriješena volja nekih snaga koje bi eventualno željele Sandaljevu prijevremenu smrt nisu bili završeni. Prekinuti su saznanjem da je vojvoda Sandalj Hranić umro. Stjepan Vukčić nije ih mogao razriješiti kao svoje poslove, iako je bio novi predstavnik kuće Kosača. U novim okolnostima trebalo je praviti nove odnose među susjedima. Kao da su Dubrovčani vrlo brzo saznali za smrt Sandalja Hranića, pa su predviđeni poslovi odgađani u svome izvršavanju.¹¹⁹² U svakom slučaju, 18. marta 1435. iskazali su da se neće držati ranije usvojenih odluka o predviđenim isplata, jer su saznali da je Sandalj Hranić mrtav (*Et hoc propter nouum superuentum de morte ipsius voiuode*).¹¹⁹³ Već 19. marta prepoznaju se dodatne instrukcije, rađene u korist Sandaljevog nasljednika Stjepana Vukčića. Planirani ulog novca u depozit, tih oko 5.000 dukata, trebao je biti uložen na ime Stjepana Vukčića i njegove žene Jelene.¹¹⁹⁴ Dubrovčani nove izmjene ipak nisu prihvatili.¹¹⁹⁵ U dva dana, 19. i 20. marta 1435. vidi se da je Pribislav

¹¹⁹² “de retrodando domino Pribissauo Poqualize ambaxiatori voiuode Sandagl illos quinque mille ducatos”; “de sequendo partem huius consilii rogatorum captam de dando dicto domino Pribissauo ambaxiatori pagas duas gabelle Narenti, videlicet ducatorum 1300”; “de sequendo partem rogatorum captam de dando dicto domino Pribissauo ambaxiatori ducatis trecentos prodis de unius anni denariorum quos ipse voiuoda Sandagl habet in comuni nostro” (17. 3. 1435), Isto, 248.

¹¹⁹³ “Prima pars est quod dominus Rectori cum suo minori consilio excusacionem bono modo facere debeat dicto domino Pribissauo ambaxiatori de non dando pro nunc denarios gabelle Narenti et prodis denariorum quos antea captum fuerant de dando et soluendo. Et similiter de dando sibi cuppas auri ipsius voiuode quas requirit. Et hoc propter nouum superuentum de morte ipsius voiuode” (18. 3. 1435), Isto, 249. Tek kada Stjepan Vukčić svojom poveljom, oktobra 1435, ozvaniči nove odnose s Dubrovčanima, ove isplate bit će ostvarene: “Prima pars est de offerendo et dando domino Pribissauo ambaxiatori predicto ultimam pagam tercii anni gabelle Narenti completi per totum mensem marcii proxime preteriti” (28. 10. 1435), Isto, VI, 15. Kamata od uloženog novca na dobit pripala je Stjepanu Vukčiću, a ne Jeleni, Sandaljevoj ženi, jer je Sandalj bio živ u vrijeme kada je dobit pristigla (16. 4. 1436), Isto, 45v.

¹¹⁹⁴ “Secunda pars est de acceptando in deposito et leuando ipsos ^{VM} ducatos illos faciendis dicto domino Pribissauo scripturam confessionis de dictis ducatis dicendo assertiue in ea scriptura quos dictus dominus Pribissauus dicit esse denaros voiuode Sandagl, ex quibus dicit dictum voiuodam voluisse quod tres mille ducati esse debeant uxoris comitis Stipani et duo mille esse debeant dicit comitis Stipan” (19. 3. 1435), Isto, V, 249v-250.

¹¹⁹⁵ Isto ime bake i unuke dovelo je do poistovjećivanja kod P. Živkovića. Spornih oko 5.000 dukata planiranih za ulog u depozit bilo je u kombiniranjima između Stjepana Vukčića i njegove žene Jelene, a ne između Stjepana Vukčića i Sandaljeve žene Jelene, **Živković**, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 116.

Pohvalić već bio u službi Stjepana Vukčića¹¹⁹⁶ i da predviđena podjela novca koji je trebao uložiti u depozit nije uzeta u obzir.¹¹⁹⁷ Nešto kasnije, Stjepan Vukčić sa sinovima dobija odobrenje uloga imovine u depozit.¹¹⁹⁸ Posao sa Bojkom Nenkovićem ipak mu je odobren prema intencijama ranije ambasade date za života Sandalja Hranića.¹¹⁹⁹

Vijeće umoljenih je 22. marta 1435. odlučilo da se izabere jedan plemić kao poslanik i uputi knezu Stjepanu Vukčiću, Sandaljevom sinovcu i nasljedniku i Sandaljevoj ženi Jeleni, da izrazi saučešće ispred Dubrovčana, ali i da obavi druge potrebne poslove.¹²⁰⁰ Ti drugi poslovi uvjetovali su pripremu koja je odložila polazak do kraja marta 1435.¹²⁰¹ Poslanik je, odmah po izjavi saučešća,¹²⁰² spominjući primjereno uz smrt velikog susjeda da *‘viuere non si*

¹¹⁹⁶ “domino Pribissauo Poqualize qui fuit ambaxiator voiuode Sandagl” (19. 3. 1435), Cons. Rog., V, 249v; “dominus Pribissauus olim ambaxiator voiuode Sandagl” (20. 3. 1435), Isto, 251.

¹¹⁹⁷ “de induciando super facto quinque mille ducatorum quos dominus Pribissauus olim ambaxiator voiuode Sandagl ex denariis dicti voiuode dicit deponere velle in comune nostrum cum certis declarationibus”; “de induciando queusque a dicto domino Pribissauo requisiti fuerimus de et pro ipso deposito faciendo” (20. 3. 1435), Isto, 251; “de respondendo domino Pribissauo Poqualice super facto ducatorum 5000 quos dicit deponere velle in comune nostrum prout aringatatum fuit in presenti consilio et nos excusando” (22. 3. 1435), Isto, 251v. Dvije naručene čaše koje su rađene u carinarnici bile su pripremljene, ali naručilac Sandalj Hranić nije stigao da iz njih išta popije: “accipiendi cuppas auri olim voiuode Sandagl de manibus zechariorum nostrum et illas ponendo fursum in deposito ubi sunt alia dicti condam voiuode Sandal” (20. 3. 1435), Isto.

¹¹⁹⁸ “de acceptando a domino Pribissauo Poqualiza nomine comitis Stipani nepotis voiuode Sandagl in comune nostrum ducatis siue denarios et argenterias quas deponere vult” (28. 3. 1435), Isto, 255v; (28. 3. 1435), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 33-35.

¹¹⁹⁹ “de recomandando domino Pribissauo Boichum Nenhouich ciuem nostrum et ipsum d. Pribissauum hortando sibi placeat pagamentum facere dicto Boicho secundum ipsi d. P. ordinauerat voiuoda Sandagl” (22. 3. 1435), Cons. Rog., V, 251v.

¹²⁰⁰ “de mittendo ambassiatam ex nobilibus nostris ad comitem Stefanum nepotem et successorem voiuode Sandagl et dominam Jelem ad condolendum nos de morte dicti V. S. et aliis oportunitis”; “de mittendo unum nobilem”; “de voluntate”; “ducere secum debeat et habere equos quatuor et famulos tres”; “morari debeat cum comite Stefano et domina Jele existentibus simul octo diebus et existentibus diuisis morari debeat cum dicto comite Stefano diebus sex et domine Jele diebus duobus”; “pro salario expensis et nabulo sui famulorum et equorum in totum ad yperperos X quolibet die”, Isto, 252.

¹²⁰¹ To su već problemi vremena Stjepana Vukčića, (24. 3. 1435), Isto, 253v; (26. 3. 1435), 254-255v.

¹²⁰² “ser Federico de Gondola ambassadore al conte Steffano nieuo de voiuoda Sandagl ... cum

può che non si mori e morire non può chi non viue,¹²⁰³ odmah stupio u pregovore o brojnim pitanjima koja su stajala na dnevnom redu pred Stjepanom Vukčićem i već otvorenim njegovim vremenom. Bez ikakve pauze, nezauzavljivo je krenula borba za očuvanje naslijeđa.¹²⁰⁴ Dubrovčani su procjenjivali da bi njihov poslanik, koji je pola mjeseca poslije smrti Sandalja išao Stjepanu i tada mogao kod njega naći *‘lo re Radiuoi o altri baroni, signori et grandi zentilomini’*, ali i Sandaljevu suprugu Jelenu, te Stjepanovu majku Katarinu i suprugu Jelenu Vukčić.¹²⁰⁵ Mnoga pitanja vezana za smrt Sandalja nemaju svoje jasne postavke. Ne zna se ni gdje je umro, gdje je sahranjen, niti kako su ga Kosače sahranili. Pitanje je da li odgovore krije crkva Svetog Stefana u Stipan polju /Šćepan-polju/, podno Sokola.¹²⁰⁶ Sandaljevu suprugu očito tada Gundulić nije zatekao uz Stjepana Vukčića. Biranim riječima Dubrovčani su se izjašnjavali o Sandalju pred Jelenom putem poslanstva Andrije Bobaljevića, na samom kraju oktobra 1435. u Dračevici,¹²⁰⁷ kada je morao

presteza di qua dobiate partire ... il dicto conte Stefano ... li direte cusi: Magnifico e generose signore non fa mistero com gran parole ricordare ne remembrare quanto doler et teneramente sempre insiambre se abbiamo amato la bona e ricordeuele memoria del magnifico olim barba vostro voiuada Sandagl et la signoria de Ragusi pero che non tanto a voi ma a tutto lo mondo zio e manifestesimo” (29. 3. 1435), Lett. di Lev., XI, 228v.

¹²⁰³ Isto, 229.

¹²⁰⁴ Isto, 229-230.

¹²⁰⁵ Isto, 229v.

¹²⁰⁶ Rezultati arheoloških istraživanja crkve Sv. Stefana na Šćepan-polju nisu objavljeni. Uzima se da je to Sandaljeva zadužbina. Prema usmenim saopćenjima V. Đurića, D. Popović navodi “da se grob kтитора налазио уз јужни ѕид западног дела грађевине. Ту је откривена гробница под земљом грађена од дрвених облица, у којој се сачувао скелет покојника, необично великих димензија. Над гробницом је, као споменичко обележје, био постављен стећак у виду монолитне, ониже плоче”, Поповић, *Српски гроб*, 134.

¹²⁰⁷ “Andre de Babalio oratorii nostro ituro ad dominam Jellam” (29. 10. 1435), Cons. Rog., VI, 16v; “ser Andrea de Babalio diletto citadin et ambaxador nostro eletto ad andar a dona Jella relicta de voiuada Sandagl ... andar in Drazeuiza doue sentireti sia dona Jella relicta de voiuada Sandagl ... [f. 274v] li direte cusi: La signoria de Ragusi retregnando a memoria al dolçe et bono amore e perfetta carita di quali sono stati conzonti insieme esso olim voiuada Sandagl et la signoria de Ragusi per la qual unita e benefici com amor seguiti dal una parte et dal altra. Mai di mente della signoria mia de Ragusi cadre non poria la memoria di tale e tanto magnifico e valorose signore [f. 275v]” (30. 10. 1435), Lett. di Lev., XI, 274v-275.

pokrenuti osjetljiva pitanja Sandaljeve zaostavštine, u kojoj je i ona imala osigurano mjesto.¹²⁰⁸

U Ugarskoj se za smrt Sandalja Hranića znalo već krajem marta 1435. O Sandaljevoj smrti ugarskog vladara Sigismunda obavijestili su Dubrovčani.¹²⁰⁹ Pravo je pitanje da li se Sigismund bar za trenutak sjetio svega što je doživio sa Sandaljem kao svojim dugogodišnjim srčanim protivnikom. O smrti Sandalja u Veneciji znalo se prije 11. aprila 1435.¹²¹⁰ U rijetkim slučajevima za vlastelu i vladare u zaleđu Junije Rastić je precizno zabilježio vrijeme Sandaljeve smrti.¹²¹¹ Vrijeme Sandalja Hranića bilo je završeno. Protivnici i svi koji su se željeli okoristiti Sandaljevom smrću uskoro su dobili prave odgovore od dovoljno pripremanog nasljednika kod Kosača, Sandaljevog sinovca Stjepana Vukčića.

¹²⁰⁸ Lett. di Lev., XI, 275-275v; "Prima pars est de absoluendo ser Andream de Babalio ab ambassiatu sua ad dominam Jelem relictam voiuode Sandal et regratiando eum" (10. 11. 1435), Cons. Rog., VI, 19. Jelena diže svoju prvu dobit desetak dana kasnije, (21. 11. 1435), Isto, 20v.

¹²⁰⁹ "Voioda Sandagl qui ex baronibus regni Bosne non minor habebatur, die martis XV huius suum diem clausit extremum relicto sucessore nepote suo comite Steffano eis condam fratris genito" (24. 3. 1435), Lett. di Lev., XI, 226v-227.

¹²¹⁰ "literae Laurentii Vidor Catarensis comitis de Castro novo, mortuo Sandali Kosače"; "Cum sicut scripsit Comes Catari propter mortem Sandali magni vayuoda Bossine ... qui dicitur nepos Sandali acquirat totum dominium Sandali" (ante 11. 4. 1435), *AAV, II/15*, 126-127.

¹²¹¹ "alli 15 del mese di marzo mori Sandagl Hranich", *Restius, Chronica*, 264. Dubrovački anonimni hroničar pribilježio je Sandaljevu smrt kao važan događaj u svoju hroniku, mada šturo i netačno: "1433. Fu morto Sandagl Hranich in quaresima", *Ragnina, Annales*, 55.

VI. EKONOMSKI PROFIL, KULTURA I VJERA

Posjed Sandalja Hranića

Obim posjeda

Odmjeren sud nekoliko generacija ozbiljnih istraživača zaustavljen je na konstataciji da naslijeđeni posjedi koji su Sandalju ostali od strica Vlatka Vukovića u svome obimu nisu poznati.¹²¹² Tako je izvorna praznina, tumačena krajnostima, napravila prateći prekid u teritorijalnopolićkom razvoju posjeda Kosaća i predodredila negativnim daljnje moguće zaključke o snazi i ulozi njenih predvodnika. Bilo bi da na mršavom izvornom poznavanju posjeda Vlatka Vukovića, s kasnije praćenom bogatijom izvornom podlogom, zapravo, tek Sandalj gradi čitavo malo carstvo u rukama Kosaća. To su ipak prestrogi stavovi, vremenom okoštali, tako da ne mogu biti prihvatljiva polazišta, naročito ne za početak, za označavanje doba vojvode Vlatka Vukovića. Zbog nedostatka podataka stvoreni su isuviše oprezni i kruti sudovi koji dalje proizvode nejasnu negativnu liniju smjene dvojice vojvoda, odnosno mjesta i uloge Vlatka i Sandalja u razvoju posjeda Kosaća. Naime, i na drugom kraju, posve bi neopravdano bilo smatrati da je Sandalj dodatno 'stjecao', različitom formom angažmana (u 'vremenu anarhije' ili 'vremenu grabljenja krupne vlastele'), ono što mu je Vlatko Vuković već bio ostavio u naslijeđe.

Iako konkretni izvorni pokazatelji o obimu Vlatkovog posjeda i dalje izostaju, istraživanja i poznate konture posjeda drugih bosanskih feudalnih porodica, susjeda Kosaća, pokazuju da je izvođenje navedenog zaključka bilo

¹²¹² Šišić, *Hrvoje*, 81; Ђоровић, *Влатко*, 86; Динић, *Земље*, 178-269; Ћirković, *Hranić*, 498.

samo jedna strana otvorenog problema. Drugi niz problema čine postavke prema kojima je prvi spomen Sandalja povezan uz neki posjed zapravo i vrijeme kada je on isti stekao, mada se njegov način tog navodnog stjecanja nije mogao do kraja izvoditi.¹²¹³ Vlatko Vuković je među svojim savremenikima, Hrvatinićima, Pavlovićima i Sankovićima imao svoj posjed koji je popunjavao to okruženje. Tako je i Sandalj preuzima popunjenom i bez posebnih dodatnih angažmana. S prvim podacima o njemu nalazimo ga među najjačim u Bosni. To mu je omogućilo naslijeđe. Očuvao ga je stojeći uz kralja i sabor koji su poštivali smjenu kod Kosača. Nisu poznate Sandaljeve zasebne djelatnosti ili potezi u nekom posebnom osvajanju ili vojnim aktivnostima popraćenom preuzimanju ranijih Vlatkovih posjeda. Poznati izvori o tome ništa ne govore. Takve poteze ne nalazimo ni kod Pavla Radinovića sa čijim posjedom je posjed Vlatka Vukovića i prije Sandalja bio isprepleten i izmiješan. Na takvu poziciju Sandalja Hranića ne ukazuju ni kasnija vremena, sve do 1404, do sukoba sa Sankovićima. Najprije će biti ono što se može i podrazumijevati, a to je da su Kosače u smjeni Vlatka Vukovića i Sandalja Hranića imali zajedničku granicu posjeda s porodicama Pavlovića i Sankovića unutar Bosne, a na jugoistoku, na vanjskim granicama, s Lazarevićima, Brankovićima, Crnojevićima i Balšićima. Na kraju, ono što je Vlatko Vuković Kosačama priskrbio, Sandalj Hranić je sam potvrdio izražavajući 1419, prilikom kupoprodaje Konavala, da je posjed naslijedio kao baštinu svojih prethodnika i da je za to imao potvrdu vladara i rusaga bosanskoga.

Ako izuzmemo Sandaljev angažman prema Zeti i privremeni posjed u Budvi i njenoj okolini koji je kratko zadržao, možemo smatrati da je baština Vlatka Vukovića bila omeđena svim onim što je Sandalj posjedovao do 1404., do zauzimanja posjeda Sankovića. To su prostori izmiješanog posjeda s porodicom Pavlovića u gornjem Podrinju, slivu Drine koji se nastavlja preko Jezera na Dračevicu, Vrsinje i 'polovinu Konavala', te poviše područja Trebinja kao posjeda porodice Pavlovića, preko Ljubomira, Ljubinja i Fatnice koji se spajaju uz Popovo Sankovića i Nikolića, do područja Zagorja i Vrhbosne porodice Pavlovića. Vrijeme Sandaljevog zrelijeg životnog i političkog doba u kojem više nije bilo značajnijih proširivanja ima konture omeđenog posjeda koji će ostaviti svome naslijeđu. Sandaljevi posjedi na sjeverozapadu i zapadu

¹²¹³ Pregled boravka ili povezanosti Sandalja Hranića i njegovih ljudi za određeno područje ne daje potrebnu hronološku ravan za takvo stanje. Uporedi, Prilog 2, Itinerar vojvode Sandalja Hranića; Prilog 3, Ljudi vojvode Sandalja Hranića.

ograničeni su rijekom Neretvom do njenog utoka u more. Sjeverna granica ide od rijeke Neretve poviše Sandaljevih gradova Foče i Goražda na samo ušće Pive i Tare u Drinu. Na istoku je obuhvaćeno Polimlje s Mileševom i Pljevljima nasuprot Brodareva i Brskova, koji su bili izvan njegovog posjeda. Pored Brskova granica se spušta u Bokokotorski zaljev, u župu Dračevicu sa gradom Novim, zaokružujući Nikšić u njegovim rukama. U okviru posjeda Sandalja Hranića bio je dio posjeda porodice Pavlovića u širem području Bileće, Ljubomira, Trebinja, Vrma, Klobuka i Pive, dijelom poviše Cavtata i u Konavlima. Oni su djelimično izmiješani i nisu povezani sa ostalim posjedima Pavlovića koji su oko centra u Borču bili na vanjskim sjevernim granicama Sandaljevog posjeda.¹²¹⁴

Na pitanje kada i gdje je vojvoda Sandalj imao vlast na prostoru preko Neretve teško je sa sigurnošću odgovoriti. Sandalj je u pojedinim prilikama uspijevaao ostvariti utjecaj na vlastelu Radivojeviće-Jurjeviće,¹²¹⁵ ali taj odnos nije uspio pretočiti u forme koje je imao s ostalom vlastelom s područja Huma. Radivojevići su dugo vremena podnosili blizinu i pritisak moćnoga Hrvoja Vukčića, a s njegovim povlačenjem održavali su se u borbi za samostaljniju poziciju zahvaljujući vezama sa bosanskim vladarima. Uz Kosače, Pavloviće, Zlatonosoviće i bosanske kraljeve, Radivojevići su bili najjače bosanske velmože. Njihova trajnija pozicija učešća u carini na Drijevima pokazatelj je njihove opstojnosti u društvu s najjačima, Kosačama i Pavlovićima. Upravo je preko Radivojevića Hum ostvarivao daljnju egzistenciju na desnoj strani rijeke Neretve, s obzirom da je elemente humske posebnosti na lijevoj strani rijeke Sandalj potisnuo od 1404. Ipak, vojvoda Sandalj je imao utjecaja na druge velikaše s desne strane rijeke Neretve upravo na račun Radivojevića. Taj utjecaj nije rezultirao značajnijim ekonomskim potezima Sandalja Hranića, poput carina, kojima je zaokružio svoj preostali posjed. Izvjesno je, sna-

¹²¹⁴ Kartografski prikaz u, **Ђирковић**, *Историја*, 217. Detaljniji pregledi u, **Јирећек**, *Трговачки друмови*; **Динић**, *Земље*, 178-269; **Веґо**, *Населја*; *Isti, Tri povelje*, 452-486; *Isti, Prilog poznavanju*, 129-140; **Ковачевић**, *Градска насеља*; *Ista, Насеља*, 363-377; **Анделић**, *Студије*; **Анделић-Сиврић-Анделић**, *Жире*; **Тошић**, *Дријева*; **Бејтић**, *Стари градови*, 97-109; **Ђук**, *Караванске станице*, 7-24; *Ista, Косаче*, 378-388; **Кажмаковић**, *Средњовјековна архитектура*, 842-870; **Палавестра**, *Прилози*, 85-96; **Мишета-Ашћерић**, *Врхбосна*, 257-268; *Ista, Сарајево*; **Поповић**, *Тврђаве*, 33-55; **Шкриванић**, *Путеви*; **Томовић**, *Provincia*, 351-362; **Антоновић**, *Град*; “Drina u doba Kosača 1-8”; **AL ВиН**, *Том III*.

¹²¹⁵ **Ковачевић**, *Знамените породице*, 199-214.

ženje Radivojevića primijetno je na kraju Sandaljevog vremena,¹²¹⁶ a stanje koje donosi vrijeme Stjepana Vukčića predstavlja novi zamah Kosača preko desne strane rijeke Neretve, koje ne bi trebalo miješati s vremenom njegovog prethodnika.

Sandalj je imao vlast na prostoru župe Gorska, ali je njen obim teško utvrditi.¹²¹⁷ Pored sumnjive pozicije Vrgorca, u župi Gorska, sela Dragljan, Kozica, Hraštane, Vrhdo, Zahodane i Zahode, koja se nalaze sjeverozapadno od Vrgorca, vojvoda Juraj Vojsalić dao je Radivojevićima (Jurjevići-Vlatkovići) 1434., kao posjede koje im je upravo Sandalj bio oduzeo.¹²¹⁸ Na području župe Broćno, zapadno od Neretve, vlastela Komlinovići priznavali su Sandaljevu vlast. To pokazuje posmrtni epitaf kneza Pavla Komlinovića, koji je sahranjen *na svoi plemenitoi na Prozračcu u dni voevode Sandal*.¹²¹⁹ Početkom augusta 1434, kada su Sandaljevi posjedi koje je imao zapadno od Neretve bili vraćeni, Komlinovići su izvan Sandaljevog dometa, u rangu humske gospode i vezani za vojvodu Jurja Vojsalića u liku kneza Pavka Komlinovića.¹²²⁰

Područje Ostrovice i Skradina imalo je specifičnu poziciju u odnosu na ostale Sandaljeve posjede. Oni predstavljaju baštinski posjed Hrvojevog brata bana Vuka Vukčića, koji su, kao miraz, brakom Sandalja i Katarine u prvoj polovini 1405. postali zajednički posjed Sandalja i ranijih baštinika, njegove punice i žene. Isti je 1410. prodat Mlečanima za 5.000 dukata.¹²²¹ Područje Imotskog bez jasnih pokazatelja pripisuje se posjedu Sandalja Hranića.¹²²²

¹²¹⁶ M. Dinić sumnjičavo granicu Sandaljevog posjeda razvlači preko rijeke Neretve, no na kraju zaključuje da Sandaljeva vlast tu nije bila 'neposredna i stabilna', Динић, *Земље*, 186-187.

¹²¹⁷ U obradi župe Gorska pitanje posjeda Sandalja Hranića nije spominjano u, Sivrić, *Gorska*, 141-160.

¹²¹⁸ Miklosich, *Monumenta serbica*, 377-379 (12.8. 1434); Динић, *Земље*, 211-212; Vego, *Naselja*, 135.

¹²¹⁹ Vego, *Zbornik*, I, 24-27.

¹²²⁰ Među svjedocima povelje kojom, između ostalog, Juraj Vojsalić vraća Radivojevićima posjede koje im je uzeo Sandalj Hranić, navedeni su: "ѡъ Хѡмьске земле кнезь Вѡкъ Рѡпчићъ з братьомъ, кнез Павко Комлиновићъ з братьомъ" (12. 8. 1434), Miklosich, *Monumenta serbica*, 379.

¹²²¹ "castris Ostrovize et donationis facte illustrisimo dominio iurium civitatis Scardone ... duca-torum quinque millium auri boni et iusti ponderis et cunei Venetiarum" (13.4. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 147-149; Lovrenović, *Sandalj*, 231-236; Анчић, *Просопографске цртице*, 37-56.

¹²²² Динић, *Земље*, 218; Vego, *Naselja*, 49.

Razlog za vezu Sandalja Hranića i Poljica proizišao je iz jednog zahtjeva Mlečana iz 1424. da se Sandalj zamoli da utječe na Poljičane kako ne bi napadali Split.¹²²³ To nije i ne znači da je Sandalj vladao nad tim područjem. Njegova uloga u Bosni i više je nego značajna i mletački zahtjev je s tog stanovišta išao prema njemu. Poljice nisu bile u rukama Sandalja Hranića, a njihovo mjesto u poveljama Stjepana Vukčića 1444. i 1448. pripada političkim potezima vremena Stjepana Vukčića.¹²²⁴

U odnosu na dosad poznato, neka mjesta, najčešće sela, koja se vežu za posjed Sandalja Hranića ili njegovu blizinu, nije lako smjestiti ni u odgovarajuću sredinu, niti izvršiti njihovu ubikaciju na terenu. Među takve spadaju Uzdol,¹²²⁵ Obanska,¹²²⁶ Vranjev Dol¹²²⁷ i Korita (?).¹²²⁸ Pitanje je i gdje se

¹²²³ “comes et comunitas nostra Spalati scribunt quod Policienses quotidie invadunt et damnificant territoria et subditos nostros Spalati in personis et bonis suis ... Et insuper scribatur per nostrum dominium domino voiuode Sandali in illa forma que fuerit opportuna ad hoc ut dicti Policenses se abstineat a damnis et offensionibus suprascriptis” (7. 7. 1424), **Ljubić**, *Listine*, VIII, 275.

¹²²⁴ **Динић**, *Земље*, 215-216.

¹²²⁵ “Ego Branchus Crechoeuich de Usodolo homo voiuode Sandagl confiteor quod super me et omnia bona mea obliho me dare et soluere Milutino Medoseuich peliperio yperperos viginti quinque grossos usque ad festum Sancte Marie de mense augusti proxime” (1. 7. 1432), *Deb. Not.*, XV, 229v. Prema ranijem navođenju Branka Krekojevića radilo bi se o području Nevesinja: “Radouaç Miloseuich ... supra Radoe Iuanouich, Stan Smoglanouich, Miltos Pribilouich, Xub Cheruatinich et Branchum Chrechoeuich. Eo quia ista estate preterita in Neuesigna predicti sibi violenter acceperunt capita XXXVIII animalium minorum et duas salmas de pellibus et cera et unum porcum” (13. 2. 1421), *Lam. de foris*, IV, 287.

¹²²⁶ “Brathich Pribissalich cum consensa et voluntate Pribissauī eius patris de villa vohata Obauzcha [*Obanzcha* ?], qui Pribissaus tenet et custodat apes Sandalii locauit se et sua opera usque ad annos tres proxime futuros ser Vite de Restis presenti conducenti dictum Brathich ... Pribissaus suprascriptus eius pater ... plegius” (26. 11. 1433), *Div. Canc.*, XLVIII, 3v.

¹²²⁷ “Radaz Petchouich ... supra Radasinum Liubich et fratrem Priboy Broylaz et Vuchaz Bogosalich. Eo quia die veneris XXIII presenti dicti derobauerunt sibi super tereno voyuode Sandagl vocato in Bragni Doli yperperos decem ... Et predicti sunt homines Vucaz et Vocossauī fratres Mirilouich, videlicet, Radasin Liubich et reliqui sunt homines voiuode Sanday” (28. 7. 1432), *Lam. de foris*, IX, 103. Moglo bi se raditi o području Nevesinja: “de Vragon Dol de Neuesigna” (26. 2. 1373), *Isto*, I, 103v; **Ковачевић**, *Градска насеља*, 117.

¹²²⁸ “Brathugl Budisalich ... supra Butchum Pripicich vlacchum Buroeuich et Radoan eius fratrem, Zuycho Milutinouich et Radognam Raycich. Eo quia sibi furati furiunt unum bouem. Et hoc fuit super tereno Sandagli Nachoritie [*na Choritie* ?]” (4. 1. 1436), *Lam. de foris*, XI, 4v. Uz poznatu lokaciju vlaha Maleševaca Korita se nalaze na području Rudina: “Radunum Mili-

nalazio jedan neimenovan ‘paregium’¹²²⁹ i u dva navrata spominjana ‘dohana’ Sandalja Hranića.¹²³⁰

Istaknutom infrastrukturnom, vojnom i rezidencijalnom funkcijom na Sandaljevom posjedu predstavljaju se Blagaj u Bišću, Ključ kod Cernice, Vrabuč i Biograd u župi Neretva, Kozman, Sokol, Samobor i Kukanj u gornjem Podrinju i Novi u Dračevici. Njihov raspored, upotpunjen većim brojem manjih sličnih centara, predstavlja zaokruženu sliku cjeline koja je osiguravala

cheuich de vlahis Malesieuci habitorem in villa dicta Corithi iurisdictionis Turcorum” (21. 1. 1466), *Динић, Из Дубровачког архива, III, 137.*

¹²²⁹ “Braysca Chodoeuich ... supra Braian Milinouich et Branoe eius fratrem et Radognam Bogoeuich et Radouan Muxoeuich et Radognam Nenhouich et Peruineç Radinouich et aliquos alios Richiani. Eo quia predicti omnes accusati acceperunt violenter dicto accusatori ad paregium voyuode Sandagl castratos quindecim, quatuor spatas, duos arcus cum frescis, unam scimitariam, unam clamidem, unam zupponem et sex cultellissas, duos cappellos. TT: Clapaç Stancouich” (9. 11. 1422), Lam. de foris, V, 106v. Navedeni svjedok, Klapac Stanković, vlah Maleševac iz katuna Stanka Perutinića, čovjek vojvode Sandalja Hranića, upravo je tih dana imao karavansku rutu preko drinskog područja: “Clapaç Stanchouich et Radossauus Milichieuich ... usquam Brexa et Pripogle” (2. 11. 1422), Div. Canc., XLII, 79v. Još jedno navođenje ide u prilog postavci da se radi o drinskom području: “conducere salmas octo pannorum usque paregium de Sutischa quod est inferus Gorasde” (7. 12. 1435), Isto, XLIX, 183.

¹²³⁰ U prvom slučaju najprije će biti da se radi o carini u Ledenicama, najstarijoj carini u zajedničkom posjedu Pavlovića i Kosača: “Priboe Toloeuich ... conqueriter Pribissauum Tupacich, Nouachum Stoychouich, Vitichum eius fratrem, Dobrillum Radolcich, Radaç ipsius fratrem. Eo quia predicti omnes accusati animo et intentione interficiendi predictum accusatorem venerunt versus ipsum cum spatibus nudatis. Et hoc in doana Radossau Paulouich et Sandagl voyuode. Testes: Radiç, Radossauus} dohanerii dohane predictae” (23. 3. 1422), Lam. de foris, V, 29v; “Nadichna Petchouich ... supra Glubissam Popouich et Pribilum Couaçich gabellos voyuode Sandalii et voyuode Petri supra Zonchettum in loco dicto Zelesna ploça. Eo quia dicto accusati heri sero in dicto loco violenter acceperunt accusatori predicto grossos viginti et unam tunicam de Rasia” (4. 9. 1419), Isto, IV, 74; “supra Grupchum duanerium vaiuode Sandali ad zarina” (23. 5. 1428), Isto, VIII, 20v; “Radouez Bogoeuich ... supra Radiuoy Butchouich de Usquopie. Eo quia ipsum derobavit et verberavit in confinas Ragusii ad doanam Sandagli” (8. 6. 1433), Isto, X, 6v. U drugom slučaju moglo bi se raditi o carini u Nehranju ili Nerezima: “Bogdan Petcouich ... supra Radoe Mircouich et Radinchum Clapcich, Bogossauum Stanich, Milouaç Gherlicich. Eo quia dicti omnes accusati dum escirent de Ragusio una cum Michoç filio dicti accusatoris proeundo ad dohanam Sandagl acceperunt violenter eidem Michoç super terreno Ragusii unum zuparellum, unam interulam, unum masupium cum grossos XVIII et ducatos auri decem in uno fazoletto et yperperos triginta tres” (13. 11. 1422), Isto, V, 108v.

ne samo vojni nego i administrativni i ekonomski prostor vojvode Sandalja Hranića.¹²³¹

Mada bogat privrednim resursima i polazištima za razvoj poljoprivrede i ekonomski kontroliran, Sandaljev posjed nije bio u potpunosti zatvoren niti samostalan ekonomski prostor. Blizina primorskih gradova omogućavala je proizvodnju, razmjenu dobara i prateće društveno raslojavanje kojima je poboljšavana domaća privredna slika. Ona je nezaustavljiva, prihvatana i prilagođavana ekonomska računica kojom se profitabilno koristila vladajuća feudalna hijerarhija na Sandaljevom posjedu. Nagli razvoj privrede u Bosni krajem XIV i u prvoj polovini XV st. baziran na rudarstvu i trgovini¹²³² i tranzitna pozicija posjeda Sandalja Hranića, ekonomski uokvirenog njegovim carinskim sistemom, na razmeđi između jadranske obale i unutrašnjosti, omogućila je još jači razvoj privrede, rađanje domaćih trgovaca, karavanskih stanica i trgova. Najvažniji privredni centri Sandaljevog posjeda jesu neutvrđena naselja, trgovi, među kojima se ističu Drijeva, Cernica, Bileća, Foča, Gorazde, Prijepolje, Pljevlja i Onogošt. Pored njih kao mjesta jačeg trgovačkog razvoja ističu se podgrađa vojnih i rezidencijalnih mjesta, koja su zajedno sa njima činili središta privredne djelatnosti širih područja.¹²³³

Sandaljevi vazali

Uža mreža Sandaljevih podanika predstavljena je nekolicinom kneževa koji su pokrivali širu lepezu vlasteličića. Rod Kosača, svi kneževi, a uz njih i kneževska porodica Vardića, pokrivali su gornje Podrinje i imali najvažniju poziciju uz Sandalja. Istaknutu ulogu imali su kneževi Čemerovići, prije svega knez Toma Čemerović (područje Nevesinja i Zagorja)¹²³⁴ i Pripčići-Mrdenovići, sa knezom Pribcem Mrdenovićem¹²³⁵ i knezom Rajkom Pripčićem-Mr-

¹²³¹ Ковачевић, *Насеља*, 363-377; Prilog 2, Itinerar vojvode Sandalja Hranića.

¹²³² Ковачевић, *Трговина*, 139-157; *Ista, Градска насеља*, 55-77; *Ista, Привредни развој*, 145-165.

¹²³³ *Ista, Привредни развој*, 171-182.

¹²³⁴ "Tomas Zemirouich et Raicho Pripzich zentilomini de voiuoda Sandagl i quali manda per le dette differentie" (28. 8. 1428), *Let. di Lev.*, X, 45; "conte Thomas Cimerovich e Raicho Pripcich mandati per signor voivoda Sandagl" (5. 10. 1428), *Недељковић, Мешовита порота*, 54; "Mirossauus Cuzetich ... supra Thomam Zemerouich. Eo quia pro vim sibi accepit in Neuesigne yperperos triginta" (19. 8. 1429), *Lam. de foris*, VIII, 233.

¹²³⁵ "приде 8 Дѣвровникъ к намъ князь Приваць Мръгъновик и князь Привисавъ Похвалица посланькъмъ господина воѣводѣ Сандаля и ѡ ѡнѣ стране принесоше листъ вѣровни и

đenovićem¹²³⁶ (na širem području oko Gacka i gatačkog Samobora). U Ljubomiru kneževi su Oliverovići,¹²³⁷ a kao sitniji vlasteličići u Vrsinju se ističu Dobrovojevići i u Dračevici župan Radivoj Medošević¹²³⁸ i Vojtanovići.¹²³⁹ Iako su bili njegovi istaknuti vazali, ipak nisu dostizali razinu Sandaljevog rusaga koji je bio rezerviran za rod Kosača. S obzirom na predvodništvo u

поставише њ нашъ комѣнь њ опкиѣ њ поставѣ ѡъ стране вокводине и господкѣ Јѣлаѣне“ (6. 5. 1413), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 358; (3. 5. 1413), *Жречек*, *Споменици српски*, 64; “Braichus Medoeuich ... supra Ratchum Zunich et supra Mioman Obliuoeuich et supra Brancum Pasquoeuich et supra Branchum Hostoych de Ternouiza homines Pribacii Mergenouich s Bacorin. Eo quia predicti diebus his propelapsis in Cameno Berdo violenter aceperunt sibi unam clamidem, unum galerium et in grossis computatis perperos duos. Et ipsum verbauerunt et vulnerauerunt acriter cum effusione sanguinis super caput“ (16. 1. 1413), Lam. de foris, III, 44.

¹²³⁶ “Milutin Obradouich ... supra Bosidar hominem Raichi Pripčich de Gazcha. Eo quia dictus accusatus die veneris prope lapsa de die in Vergato furatus fuit accusatori predicto unum arietem“ (1. 8. 1426), Lam. de foris, VII, 42v. Njegov sin je Vladislav, kastelan Vratara: “carauana veniente de Sreberniza de mense marcii proxime preteriti in loco vocato Sothescha in castro vochato Vratar cui castellanus dicti castris nomine Vladislaus Merginouich“ (23. 5. 1435), Div. Canc., XLIX, 48v; “per Vladislauo fiolo del conte Raicho valioso in Sutischa“ (28. 3. 1435), Lett. di Lev. XI, 229.

¹²³⁷ Kurtović, *Natpis*, 381-390.

¹²³⁸ “Captum fuit de scribendo comitis Canalis quod debeat accipere pro comuni totum vinum de possessione quas tenebatur illi de Medosseuich, quia recesserunt de contrata et iverunt ad habitandum in Drazeuica“ (28. 8. 1421), Cons. Minus, II, 214; “Радиовою Медошевику ... раздѣмксмо што намъ ѡписа крѣ би радѣ овамо прити алино те люди страше цо се к чинило кѣди воквода Сандаль свономъ воискомъ и съ воискомъ Балшиномъ пѣлѣнова Конавли люди Павловики и свок а прик нере сѣ Конавли наше биле“ (19. 4. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 6; “Radiuoiium Medosseuich zuppanum voivode Sandalii“ (28. 2. 1424); “Radiuoy zupan voiuode Sandalii in Drazeuica“ (1. 3. 1424), Lam. de foris, V, 266v; “Radassinus Bogoeuich de Drazeuiza homo Radiuoi Medoseuich et Dabisiuus Radosaglich de Drazeuiza socius suprascripti Radassini confessi fuerunt quod in platea publica et ad carrum Ragusii vendiderunt unum ipsorum equum etatis annorum duorum vel circa pro uerperis undecim grossos Salcho Andree de Rusino ementi“ (19. 10. 1424), Div. Canc., XLIII, 40v; Динић, *Дубровчани*, 144; *Isti, Хумско-требињска властела*, 75.

¹²³⁹ “Brayach Voytanouich de Drazeuica de villa Sancti Nicolai facit manifestum quod ipse locat se et opera sua usque ad annos quinque proxime futuros ser Johanni de Bona“ (26. 7. 1378), Deb. Not., VIII, 118; “Влкъцѣ Воитановику ... свокга врата Радосава Воитановика ... просе ѡъ насъ да ихъ примимо и ѡпишемо за наше Дѣвровчане ... примисмо ихъ и записасмо ѡъ данасъ наприда да сѣ наши Дѣвровчане и грагiane ... обѣтѣк се да бѣдѣ намъ бѣ вѣрни и добри приѣателькѣ и на всакѣ нашѣ работѣ цоно неке бити на сѣпротѣвъ почитенью господина вокводе Сандали“ (13. 8. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 564; Динић, *Хумско-требињска властела*, 52.

razgraničavanju između Sandaljevog posjeda i Dubrovčana 1428. i s obzirom da su pokrivali područje Sandaljevog posjeda od Podrinja do Neretve, čini se da su knezovi Toma Čemerović i Rajko Pripčić-Mrđenović dvojica najjačih Sandaljevih vlastelina izvan roda Kosača.

Za razliku od podanika porodice Sankovića (Kovilovića, Brlića, Pićevića, Čihorića), koji su ušli u Sandaljevu hijerarhiju, širi sklop Sandaljevih vazala na području Huma predstavljen je ranijom humskom vlastelom, prije svega Komlinovićima, Milatovićima i Nikolićima, koji su održavali elemente posebnosti, tj. ograničenu i kontroliranu ekonomsku i političku samostalnost uz moćnoga Sandalja kao seniora i susjeda. Za Milatoviće i Nikoliće to se ogleda u činjenici da su održavali i izgrađivali vojvodski položaj koji osim Sandalja Hranića nijedan njegov vazal nije imao.¹²⁴⁰ Otuda je stjecanje dijela Huma 1404. uz egzistiranje vojvodskih titula i elemenata samobitnosti njihovih predstavnika zauzvrat omogućavalo Sandalju titulu velikog vojvode.

Poznate su čitave skupine trgovaca sa Sandaljevog posjeda koji se javljaju duže vrijeme u kreditnom poslovanju sa Dubrovčanima, naročito iz najrazvijenijih centara - Foče (istaknuto Crijepovići, Ljubinovići, Novakovići, Veseokovići, Brateljevići, pa Radoslav Zorčić, Radoje Dubjević, Tvrdiša Mirošković), Goražda (istaknuto Pribilovići, Obradovići, Rogaćići, Radosalići, Pribisalići, Vukosalići, Bogosalići, Bogoštići i Zlatarići), Cernice (Pribinići, Radosalići, Radmilovići, Radmanići, Ostoja Dabižinović) i Pljevalja (Petkovići, Tvrtkovići, Novakovići).¹²⁴¹ Svi su oni Sandaljevi ljudi, ali uprkos brojnim bilježenjima, rijetki od njih su ostali izrijekom notirani u tom svojstvu kao Radoslav Zorčić iz Foče,¹²⁴² Radašin Zlatarić iz Goražda,¹²⁴³ Dobrovuk

¹²⁴⁰ Динић, *Хумско-требињска властела*, 4-15, 31-32, 41; Kurtović, *Fragmenti*, 222-246.

¹²⁴¹ Iscrpni sumarni i pojedinačni pregledi u, Kovačević, *Trgovina*, 125-128; Ista, *Градска насеља*, 175-176; Živković, *Економско-социјалне промјене*, 71-153. Kroz primjer Vuka Petkovića iz Pljevalja prikazana je poslovna sposobnost domaćih trgovaca u Dubrovniku u, Kurtović, *Neki pokazatelji*, 235-241.

¹²⁴² "captum fuit de restituendo Pripcho Budchouich pignora que posuit in camera pro mittendo ad recuperandum a Sandalio et Vocheç fratribus certas mercancias quas predicti recuperunt Radoslao Sorçich eorum hominem quas dicti Pripchus et certi alii dederunt in cre [dito ?] dicto Radoslao" (16. 8. 1398), Ref., XXXI, 32v.

¹²⁴³ Kurtović, *Zlatarići*, 197-210.

Ratković, Ostoja Dabižinović,¹²⁴⁴ Vukac Bokčić i Mirko Pribinić¹²⁴⁵ iz Cernice.

Najveći dio prometa iz primorja u unutrašnjost obavljaju vlasii. Među poznatijim su Burmazi, Gleđevići, Krajsalići, Primilovići, Vlahovići, Ugarci, Predojevići, Bobani, Plišćići, Vragovići, Nikšići, Drobnejaci, Riđani i Maleševci.¹²⁴⁶ Kao posebna društvena skupina vlasii su vazali vojvode Sandalja Hranica.¹²⁴⁷ Prema obimu očuvanih ugovora o prijevozu najvažniju prijenosnu kariku na posjedu Sandalja Hranica predstavljaju Stankovići, vlasii Maleševci iz katuna Stanka Perutinića.¹²⁴⁸

¹²⁴⁴ “Nos Dobroulchus Ratchouich et Ostoia Dabisinouich sotii de Cerniça homines vouiude Sandagl ... ser Johann The. de Prodanello yperperos centum et viginti sex ad dies quindecim” (16. 2. 1426), Deb. Not. XIV, 2v. P. Živković je ispustio Ostoju prezime pa je dobio Ostoju i Dobrovuka Ratkovića, **Živković**, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 146.

¹²⁴⁵ “Mirchus Pribignich et Vochaç Bochçich homines voyuode Sandagl de Zerniza confitemur quod super nos et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere ser Johanni Teo. de Prodanello yperperos septuaginta tres et grossos quatuor usque ad quindecim dies” (21. 3. 1426), Deb. Not. XIV, 11; “Zauo Balduinich et Mircho Pribignich dictus Cladoruph de Zerniza socii” (3. 3. 1430), Isto, 386. Preko Čingrijine genealogije Antunina R. Čuk je navela da se Mirko Pribinić zvani Kladorup vezuje za Srebrenicu, što nije tačno, **Ђук**, *Дубровачке породице*, 182.

¹²⁴⁶ Iscrpno u, **Динић**, *Караванска трговина*, 119-146; **Ковачевић**, *Катун*, 121-140; *Ista*, *Обавезе*, 229-233; *Ista*, *Ућеће*, 79-84; **Динић-Кнежевић**, *Ућеће влаха*, 85-92; **Маловић-Ђукић**, *Дробњаџи*, 25-33; *Ista*; *Прилог*, 145-155; **Храбак**, *Риђани*, 101-134.

¹²⁴⁷ Primjerice: “Nos Vuchota Braichouich et Milasius Priboeuich vlachi Drobignach voyuode Sandagl confitemur quod super nos et omnia bona nostra obligamus nos dare et soluere ser Johanni Theo. de Prodanello yperperorum centum et octuaginta usque ad decem dies” (13. 5. 1427), Deb. Not., XIV, 115; “Dubrauаç Stipchouich vlachus Drobnych villanus vaiuode Sandai dedit et vendedit Nicole de Fore unum equum vocatum Merchxa nigrum signatum signo Drobnych. Et hoc pro precio yperperorum sexdecim et grossos quatuor” (31. 8. 1430), Div. Canc., XLVI, 209v; “Die V maii 1432 ... Radoanus Ostoych et Radossauus eius frater de cathona Odranzcich homines voyuode Sandagl”, Lam. de foris, IX, 20v; “supra Doriechum Budoyeuich et Radoaz Dobrassinouich et Radiuoy et Vlatchum Priboeuich Bobani vlachos homines voyuode Sandagly” (19. 2. 1433), Isto, 213; “supra vlacchos Ugarzi voyuode Sandagli, videlicet, Dobrouoi Bogaucich et Vuoch Radosalich et Pauliza Dobraucich” (13. 6. 1433), Isto, X, 12.

¹²⁴⁸ **Kurtović**, *Slavni ljudi*, 395-413.

Ekonomski profil Sandalja Hranića kroz prizmu odnosa sa Dubrovčanima

Različiti su izvori prihoda kojima je Sandalj osiguravao poziciju samostalnog velmože. Najveće, osnovne feudalne namete koje je imao na svome posjedu teško je i definirati. Nešto bolja situacija je s carinama i drugim prihodima koje je ostvarivao kroz prizmu svojih glavnih privredno-političkih veza s Mlečanima, Kotoranima, naročito Dubrovčanima, kod kojih je stekao zemlju, kuće, tribute i kamate od uloženog novca na dobit. Svome nasljedstvu time je stvorio dobro izgrađenu materijalnu osnovu kroz svježa novčana sredstva koja su u privrednom razvoju srednjovjekovne Bosne razvijenog srednjeg vijeka održavala lagodna statusna obilježja krupnoj vlasteli.

Prihodi sa posjeda nisu poznati

Ekonomski profil vojvode Sandalja nije moguće u cjelini sagledati. Skoro u potpunosti izostaju informacije o zemljišnim rentama i davanjima, kao i drugim vrstama prihoda koje je ostvarivao na posjedu. Izvjesno je da se radilo o određenim prihodima kojima je bio obilježen u cjelini feudalni sistem u Bosni, ali o njihovoj prirodi i visini ni za šira područja nema jasnih pokazatelja. Teško je znati koliko je iznosila osnovna feudalna renta, od obrade oranica prije svega. Uzima se da je bila ujednačena na svim vlastelinstvima u Bosni i da se kretala na prosječnom iznosu od jedne trećine ukupnog prinosa.¹²⁴⁹ Takva uopćena slika vrijedi i za druge obaveze a i prava podanika, kao što su dužnost snabdijevanja vlastelinovog dvora drvima, prijevoz žita i drugih plodova, obaveza *gradozidanija*, kao i zasebnih poreza i prava na korištenje stoke, mlinova, mostova, šuma, pašnjaka i ribnjaka. Slično je i s 'gradskim stanovništvom', prije svega trgovcima, o čijim obavezama ne znamo ništa. Obaveze zavisnog stanovništva, pa i Sandaljevih podanika i dalje ostaju u tami.¹²⁵⁰ Poredbeni primjeri iz susjedstva Bosne pomažu u shvatanju općih tokova, ali

¹²⁴⁹ Neki primjeri o zemljišnim nametima u Bosni nisu precizni. Za određivanje trećine od ljetine A. Babić je koristio primjer s područja Konavala, poistovjećujući treći dio prihoda jednog od nasljednika hercega Stjepana 1478. s trećinom njihovih ukupnih prihoda, **Babić**, *Društvo*, 29-30.

¹²⁵⁰ Isto, 31.

se teško dovijati o razlozima zbog čega nema adekvatnih bosanskih primjera.¹²⁵¹ Moglo bi biti da informacije izostaju i zahvaljujući običajnom i uobičajenom naturalnom karakteru tih odnosa. Ni dukat na kuću u Drijevimama i Konavlima ne može biti odraz općeg stanja na Sandaljevom posjedu. Ako bi se za Drijeva moglo reći da se radi o strancima, Dubrovčanima koji su imali kuće, pitanje je da li je kroz primjer u Konavlima to bila osnovna obaveza i u zaleđu. S obzirom na jaku privrednu osnovu posjeda u razvijenom srednjem vijeku, moglo bi biti da je sitnovlasnički posjed velikog broja Sandaljevih podanika već prešao na taj novčani sistem rente.

Više informacija vezano je za carinski sistem kojem su bili podvrgnuti stranci na Sandaljevom posjedu. Carinski sistem došao je do izražaja nakon zauzimanja posjeda porodice Sankovića 1404, kada je i slika Sandaljeve carinske politike postala jasnija. U novim uvjetima Sandalj je stečene zemlje uklopio u cjelinu posjeda i izazvao revolt Dubrovčana, koji su do tada imali drugačije organiziran širi ekonomski prostor pred sobom. Poznatim carinama u Onogoštu, Ledenicama, Nekranju, Nerezima, Drijevimama, Buni, Nevesinju, Konac-Polju, Vrapču, Glasincu i Olovu, koji su zatvarali Sandaljev posjed u polukrugu od juga, preko zapada i sjevera, sasvim sigurno je odgovarao i sličan sistem koji je bio uspostavljen na istočnim granicama posjeda. Trgovci su plaćali carinu do jedne desetine vrijednosti prodate robe, prolaznu carinu na kraju posjeda, a na pojedinim mjestima morali su plaćati i prijelaz 'paregium' preko rijekama ispresijecanog posjeda.¹²⁵² S obzirom na tranzitne okvire svoga posjeda, preko kojih se prelazilo do odredišta na kraljevom posjedu, posjedima druge vlastele, Pavlovića i Zlatonosovića, te Zete, Brankovića i Lazarevića (Despotovine) uspostavljeni sistem iskorištavao je cjelokupni transport robe koji se od primorja odvijao sa zaleđem.¹²⁵³ To bogatstvo Sandalj je držao i održao stabilnim pod svojom vlašću. Moglo bi se reći da su prihodi od carina predstavljali jedno od najvažnijih izvorišta Sandaljevih prihoda, naročito s obzirom na njegov robni i novčani karakter na koji su stranci, ali i domaći trgovci bili prisiljeni. Prednjačili su prihodi iz najvećih

¹²⁵¹ Благојевић, *Земљорадња*, 405-412; Тошић, *Требнџска област*, 147-205.

¹²⁵² Kada se Dubrovčani žale Sandalju na uspostavljenju carinu u Onogoštu, oni navode da je njihovom građaninu Dobrašinu uzeto deset posto od koža: "говори наш њ граѓанин њ Добрашин њ ђзели мѢ сѢ десето ѡ њ кожь што њ носиль ђзели мѢ сѢ ѡ [6] кожь" (28. 4. 1410), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 280-281.

¹²⁵³ Ивановић, *Прилози*, 1-61; Ковачевић, *Развој*, 229-248.

mjesta, Olova i Drijeva, koji su bili nekada vladarski regal. To objašnjava i Sandaljevo posjedovanje srebra.¹²⁵⁴

Drijevska carina

Snaga velmoža u okviru sabora bila je presudna u raspodjeli carina. Teško da bi se bez toga drugačija forma organiziranosti mogla postaviti pred pojavnošću uspostavljenog sistema koji pratimo dvadesetih i tridesetih godina XV st. Najbolji primjer za to jesu zajednički dijelovi koje imaju velmože u okviru istih carina. Obično bi se zaokruženi prostor posjeda pojedinog velmože mogao smatrati izvorištem instaliranja pojedinih carina, ali ne i onih najvećih koje je držao bosanski vladar. Najveće carine ne pripadaju takvom uobičajenom shvatanju. Teško je u potpunosti razumjeti prisustvo Sandalja s carinom u Olovu, kao i Pavlovića u Drijevimima. Njihovi posjedi nemaju doirnih tačaka s tim carinama.¹²⁵⁵ Za njih je očito postojala dogovorena podjela među velmožama, koja je dobila svoje verificiranje u saboru i uz prisustvo i odobravanje bosanskog vladara. O prisustvu dogovorene podjele carina, koja se poštivala, govori podatak iz 1422. kada su Mlečani bili zainteresirani da zakupe carinu u Drijevimima.¹²⁵⁶

U Drijevimima su carinu držali bosanski vladari, Tvrtko I, Dabiša, Jelena i Ostoja. Dugi niz godina zakupnik carine za vladare bio je istaknuti dubrovački trgovac Žore Bokšić.¹²⁵⁷ Uz vladara koji je dugo vremena sam odlučivao o carini u Drijevimima, sve je značajnije prisustvo porodica Radivojevića i Hrvatinića. U isto vrijeme, nije jasno na koji način oni uspijevaju ostvariti i zadržati tu svoju poziciju do prerogativa koje im daje i ustupa vladar. Poslije bosansko-dubrovačkog rata 1403-1404. Hrvoje Vukčić postaje, naizgled,

¹²⁵⁴ Iako na svome posjedu Sandalj nije imao rudnike plemenitih metala, skoro u cjelini promet srebrom prolazio je preko njegovog posjeda i njegovih carina. U depozitu 1406-1407. Sandalj je uložio 85 komada srebra plika (77 l, 6 u, 3 a) ili 25,4 kg srebra, u depozit 1413. uložio je 122 l i 5 u (40,1 kg), a 1431. 131 l i 11 u (43,3 kg), Kurtović, *Depozit*, 85; Isti, *Kretanje*, 49-51.

¹²⁵⁵ Posjedi Pavlovića ipak nisu bili u 'neposrednoj okolini Drijeva', kako je to nedavno navedeno, Kovachević, *Насеља*, 372.

¹²⁵⁶ Mlečani su bili zainteresirani da zakupe carinu u Drijevimima za 2.000 dukata: "Et quia informati sumus, quod utilitas salis, qui conducitur Narentam, dictus dominus rex concessit tribus vel quatuor ex suis baronibus, qui illam dividunt inter se" (26. 5. 1422), Ljubić, *Listine*, VIII, 176.

¹²⁵⁷ Kovachević, *Žore*, 289-310.

jedini gospodar Drijeva.¹²⁵⁸ No, stanje stvari očitim pokazuje da je Hrvoje samo predvodio širu koaliciju nezadovoljnih dotadašnjom politikom kralja Ostoje i da je i u Drijevimima, uz njegovo prvenstvo, to udruživanje imalo svoga odraza. Novo stanje nije čin uzurpacije koji nije sankcionirao ili na neki način prihvatio novi kralj Tvrtko II. Drijeva su svakako i od ranije bila predmetom planirane kompenzacije raznih koalicionih snaga. Ako to do tada i nije bilo najjasnije, s padom kralja Ostoje nestaje direktnih kraljevskih prerogativa u drijevskoj carini. Koalicija velikaša je promjenom na prijestolju osigurala, između ostalog, i podjelu učešća u Drijevimima. Očito je Hrvoje imao glavni udio. Augusta 1404. carinu na drijevskom trgu kontroliraju Hrvoje Vukčić i Radivojevići.¹²⁵⁹

Vojvoda Sandalj se u Drijevimima s određenim učešćem u upravi prati malo poslije, zvanično tek marta 1406, mada ta godina ne pokazuje nikakav prijelom, iako je Sandalj već 1404. preuzeo Radičeve posjede i postao neposrednim susjedom Drijeva.¹²⁶⁰ Zapravo, nepoznato je na koji je način Sandalj ušao u kompletnu kombinaciju u Drijevimima. U Drijevimima nije naslijedio Sankoviće, jer se njihovo prisustvo tamo uopće ne prati. Ostaje otvorenim pitanje da li je od ranije na njega računato kao na člana opozicije Ostoji i da li je već 1404. imao udjela u drijevskoj carini. Iz vida ne treba gubiti činjenicu da dvojica velikaša Hrvoje i Sandalj svoje interesne sfere na Neretvi kroje i uvezuju bračnim vezama početkom 1405. Od 1406, izvjesno, Sandalj ima određeni dio carine u Drijevimima u svojoj vlasti. O kojem se dijelu carine radi, nije poznato. Ukupna uprava nad Drijevimima je nešto drugo. Izvori pokazuju da je Hrvoje imao glavnu riječ u Drijevimima, ali da je u njima prisutan i Sandalj. Pozicija Radivojevića tada u Drijevimima nije jasna. Do nagle promjene u Drijevimima dolazi početkom 1410. kada upravu nad Drijevimima preuzima San-

¹²⁵⁸ Тошић, *Дријева*, 122.

¹²⁵⁹ Dubrovčani u Drijevimima glavnim subjektima smatraju Hrvoja Vukčića i Radivojeviće i u vezi sa privrednom funkcijom trga, (16. 8. 1404), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 459-460.

¹²⁶⁰ Tada Hrvoje naređuje Sandalju da dubrovačkim trgovcima u Drijevimima omogući one slobode koje su imali još u vrijeme Ludovika: "chel ha ordinato a Sandal ad aconzar ali ditti che habian la liberta la qual haben nel tempo del re Ludovicho" (7. 3. 1406), Lett. di Lev., IV, 106v. Nešto kasnije govori se o soli braće Rastić, za koju je odgovarao Sandalj, (22. 10. 1406), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 270-271; Тошић, *Дријева*, 122, 134.

dalj, jer Dubrovčani stacionirani u Drijevimama moraju njemu plaćati dukat po kući.¹²⁶¹

Naredne informacije koje pokazuje stanje oko drijevske carine jesu iz 1412. U dosadašnjim elaboracijama one nisu najbolje bile iskorištene. Već na početku januara 1412. kao zakupci drijevske carine pojavljuju se Brailo Tezalović i braća Radosav i Pribisav Muržić.¹²⁶² Izgleda da je do zakupa došlo još krajem 1411, jer je informacija kojom raspolažemo zapravo dubrovački odgovor na ranije upućeno Sandaljevo pismo. Sandalj je obavijestio Dubrovčane da je spomenutima prodao carinu te da Dubrovčanima daje vrijeme da svoju so koju tamo imaju prodaju u roku od mjesec dana. Dubrovčani u odgovoru mole Sandalja da novi carinici poštuju stare običaje, da njihovi trgovci solju, koji so već imaju tamo, drugu ne smiju dovoziti dok tu ne prodaju, te da se produži rok onim trgovcima koji ne uspiju prodati svoju so.¹²⁶³ Nekoliko mjeseci kasnije, Dubrovčanima su se obratili i novi zakupci drijevske carine, Brailo Tezalović i Radosav Muržić, napominjući da je s njima u poslu i Dubrovčanin Stanihna Sladenović. I u ovom slučaju sačuvan je samo dubrovački odgovor zakupcima, koji je iz druge polovine aprila 1412.¹²⁶⁴ U dva dubrovačka pisma iz juna i augusta 1413. jasno je da su Drijeva vlasništvo bosanskog kralja, a da su u rukama vojvode Sandalja Hranića.¹²⁶⁵ Naravno, radi lo bi se, kao i u slučaju Konavala o kraljevoj jurisdikciji. Kako su Dubrovčani

¹²⁶¹ “de scribendo mercatoribus de Narento quod soluent voyuode Sandali ducatum unum pro domo prout petit” (17. 2. 1410), Ref., XXXIII, 270v; Тошић, *Дријева*, 123, 134.

¹²⁶² “Главномъ и велможномъ господиномъ Сандаљу ... писаникъ ваше почтене любве примивъ развѣсто како сте продали царинъ Браилъ Тезалъ и Радосавъ и Прибисавъ мѣръжикѣмъ под он начин и законъ како к продавана Жоретевъ” (4. 1. 1412), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 283.

¹²⁶³ “ако ви до мсець кон тръговаць не продалъ тер мѣ що изостало соли, вѣдит милость да мѣ се развѣ и продли дори прода”, Isto.

¹²⁶⁴ (20. 4. 1412), (Kod Stojanovića je dat datum 23. april u naslovu, mada je u dokumentu naznačeno da se radi o 20. aprilu), Isto, 533. Glavni osnov za pretpostavku da se radi o Pavlovićevom dijelu carine Đ. Tošić je nalazio u činjenici da su obojica zakupaca bili Pavlovićevi podanici, a Sladenović kasniji zakupac Pavlovićevog dijela carine, Тошић, *Павловића дво*, 237. S obzirom da se Tezalović i Muržić mogu pratiti od kraja 1411. kao zakupnici carine u Drijevimama, nije više tako sigurna ni pretpostavka o tome da su imali tu poziciju samo godinu dana, Isto, *Дријева*, 125.

¹²⁶⁵ “loci regni Bosne et domini voyuode Sandali ditioni submissi” (10. 6. 1413), Lett. di Lev., VI, 72; “a loco Narenti ubi inhabitant dicionis illustris regis Bosne sub protectione magnifici voyuode Sandalis” (14. 8. 1413), Isto, 81.

braća Klement i Vito Rastić na kraju novembra 1413. novi zakupci drijevske carine,¹²⁶⁶ upravo bi Sandalj bio taj koji im je dao pod zakup drijevsku carinu.

Nesalomivi Radivojevići 1414. prisutni su u drijevskoj carini. Prva informacija vezana za Radivojeviće sa učešćem u drijevskoj carini u vrijeme kada je Sandalj preuzeo Drijeva bila bi iz marta 1414, kada su spomenuti knez Pavle Radivojević i njegova braća uz Sandalja Hranića.¹²⁶⁷ Prisustvo Radivojevića u Drijevima evidentirano je i 1416.¹²⁶⁸ Nije poznato na koji su način Sandalj i Radivojevići dijelili drijevsku carinu.

U toku 1417. zakupci carina bili su Dubrovčani Stanihna Sladenović, Matko Brajković i Cvjetko Gudeljić. Tada nije poznato od koga su zakupili carinu.¹²⁶⁹ Uz Radivojeviće u obzir bi mogao doći i bosanski vladar, kralj Ostoja, ali i Pavlovići. Sandalja tada ne bi mogli povezati s drijevskom carinom sve dok nije raščistio situaciju s braćom Pavlovićima, koji su mu uz Osmanlije počeli stvarati ozbiljne nevolje iza ubistva njihovog oca kneza Pavla Radinovića. U tom svjetlu bilo bi jasno kako je bosanski kralj Ostoja početkom marta 1418. dao u zakup za 1.900 dukata drijevsku carinu Dubrovčanima, braći Marku i Luki, sinovima Matulina Pripčića, te Stjepanu Pribiniću.¹²⁷⁰

Očito je tek u 1419. pitanje drijevske carine dobilo epilog koji kasnije pratimo kao uhodani sistem trodjelne podjele između velmoža Kosača, Radivojevića i Pavlovića. Pretpostavka je da je tokom 1418. i inače širi sklop carinskog sistema razriješio pitanje glavnih carina za duži vremenski period. U Drijevima on je rezultirao da time polovina drijevske carine pripadne Sandalju Hraniću, a po četvrtinu dobili su porodice Radivojevića i Pavlovića. Iako historiografija nastoji ovaj sistem projicirati starijim, tek tada ga pratimo u dogovorenom izdanju.¹²⁷¹

¹²⁶⁶ (29. 11. 1413), Тошић, *Дријева*, 125 i nap. 62 na str. 135.

¹²⁶⁷ “de scribendo mercatoribus nostris de Narento quod post quam non potuerunt esse concordantes cum comito Paulo et fratribus pro dampnis factis per eos vadant coram voyvoda Sandalis” (5. 3. 1414), prema, Тошић, *Дријева*, nap. 40 na str. 134.

¹²⁶⁸ Dubrovčanin Mihailo Kružić trebao je u Drijevima saznati “chi fusse quelli de Narente che abia iniuriati et batuti li zentilomini di Polo Radivoevich” (6. 4. 1416), prema, Тошић, *Дријева*, 135.

¹²⁶⁹ Isti, 125.

¹²⁷⁰ (1. 3. 1418), Isto, i nap. 64 na str. 135-136.

¹²⁷¹ Teško je odrediti od kada se Pavlovići nalaze sa učešćem u drijevskoj carini. Početak pri-

Svoju polovinu carine Sandalj je davao pod zakup Dubrovčanima kao privatnim licima kroz duži vremenski period.¹²⁷² Poznato je da je oktobra 1422. zakup Sandaljevog dijela carine iznosio 1.275 dukata.¹²⁷³ Kasnije je sama dubrovačka vlada držala u zakupu Sandaljev dio carine. Putem dva trogodišnja ugovora između Sandalja i dubrovačke vlade regulirano je zakupništvo od 1429. do 1435. Bio je dogovoren i treći, petogodišnji ugovor, no pregovori o njegovoj realizaciji pripadaju vremenu Stjepana Vukčića.

Ugovor o trogodišnjem zakupu Sandaljevog dijela drijevske carine u godišnjem iznosu od 1.600 dukata i isplatom kroz 3 termina (svaka 4 mjeseca, počevši od 1. aprila 1429, a po sistemu 600 + 500 + 500 dukata) zaključen je u oktobru 1428. Uz to je Sandalj trebao dobijati i 200-300 modija soli tokom godine. Drugi ugovor je sklopljen, prije isteka prvog ugovora, krajem februara 1431, na sljedeće tri godine, po istoj cijeni i kroz iste rokove. Njegov početak realiziranja bio je 1. 4. 1432. Naredni ugovor pokazuje značaj zakupa za oba subjekta, i za Dubrovčane i za Sandalja. Bio je malo modificiran. Do promjene je došlo i s obzirom na visinu godišnjeg zakupa i s obzirom na dužinu trajanja ugovora. On je dogovoren sredinom 1434, bio je na 5 godina, uz iznos od 1.800 dukata godišnje, a s tri godišnje isplate po sistemu 800 + 500 + 500 dukata. Ovaj ugovor trebao je početi 1. 4. 1435, ali ga Sandalj nije doživio. Njegovo realiziranje, s peripetijama izazvanim Sandaljevom smrću, nastavio je Stjepan Vukčić. Od drijevske carine Sandalj je dobijao 1.600 dukata godišnje kroz dva trogodišnja ugovora. Preostalu, treću ratu iz drugog ugovora u iznosu od 500 dukata podigao je Stjepan Vukčić oktobra 1435. Kroz dva ugovora o zakupu Sandalj je ostvario zaradu u ukupnom iznosu od 9.100 dukata.¹²⁷⁴

sustva Pavlovića u drijevskoj carini nema adekvatne pokazatelje prije 1419. u, Isti, *Pavlovića dio*, 235-245.

¹²⁷² Sandaljev dio carine u Drijevima zakupljivali su Petar Primović, Teodor Prodanelić, Stanihna Sladenović, Radin Tolinović i Vlahota Hranković sa sinovima, Isti, *Drijeva*, 127-128.

¹²⁷³ "Cum ser Theodorus de Prodanello emerit gabellam Narenti pro isto anno presenti a voui-oda Sandalio cum pactis, modis et conducionibus prout ipsam gabellam emit pro ducatos auri mille ducentum septuaginta quinque" (21. 10. 1422), Div. Not., XIII, 299v; Тошић, *Дријева*, 136.

¹²⁷⁴ Prema, Тошић, *Дријева*, 128-132, 137-140. Za prijem soli više primjera u, Prilog 1, Tragovi proizvoda Sandaljeve kancelarije.

Zakup drijevske carine i ostvareni prihodi od zakupa
od strane Sandalja Hranića:

Rate	Termini podizanja	Visina rata	Ukupan iznos rata
1 rata	1. 4. 1429.	600	
2 rata	20. 10. 1429.	500	1.100 dukata
3 rata + 1 rata	19. 3. 1430.	500 + 600	
2 rata	30. 10. 1430.	500	1.600 dukata
3 rata + 1 rata	krajem februara 1431.	500 + 600	
2 rata	20. 9. 1431.	500	1.600 dukata
3 rata + 1 rata	3. 5. 1432.	500 + 600	
2 rata	oktobra 1432.	500	1.600 dukata
3 rata + 1 rata	kraj marta 1433.	500 + 600	
2 rata	kraj septembra 1433.	500	1.600 dukata
3 rata + 1 rata	12. 4. 1434.	500 + 600	
2 rata	kraj septembra 1434.	500	1.600 dukata
Ukupno			9.100 dukata

Olovska carina

Mali broj pokazatelja ne daje dovoljno jasnu sliku o olovskoj carini, ali svojom intrigantnom sadržinom zaokuplja istraživače. Olovska carina je uz srebreničku i drijevsku bila najvažnija i najprofitabilnija u Bosni. Pored rude olova, važnost carine bila je zbog jake prometne komunikacije koja je išla preko Olova.¹²⁷⁵ Carina u Olovu bila je u rukama bosanskog vladara, a tokom druge i treće decenije XV st. nalazi se u rukama Pavlovića i Kosača.¹²⁷⁶ Kako i na koji način se to desilo, nije poznato. Kralj je u određenom trenutku ustupio svoja prava moćnim velmožama. Prilike u kojima se to desilo ne moraju biti istovremene, ali možda i jesu. Ni Pavloviće u Drijevimama, ni Sandalja u Olovu u svojstvu posjednika dijela carine ne pratimo prije 1418. Ako ne od ranije, čini se da je tadašnje smirivanje između Pavlovića i Kosača ovu podjelu ranijih carinskih kraljevskih prerogativa zadržalo stabilnim duže vrijeme. U svakom slučaju, prvi vlasnik olovske carine poslije bosanskih vladara mogao

¹²⁷⁵ Detaljnije o Olovu, Kovačević, *Trgovina*, prema registru; Ista, *Градска насеља*, prema registru.

¹²⁷⁶ Kao i s Drijevimama, način na koji je uspostavljen sistem učešća pojedine vlastele u posjedu olovske carine ostaje neriješen. Pregledno polazište za olovsku carinu u, Бук, *Дубровчанин-закупци*, 247-258.

je biti knez Pavle Radinović, koji je i sam držao u posjedu Olovo, a to je ovaj velikaš mogao dobiti u općoj podjeli kraljevskih prerogativa koja se značajno desila poslije zbacivanja kralja Ostoje 1404. I inače, knez Pavle je tada stao uz Hrvoja i Sandalja, a nije poznato šta je dobio zauzvrat za to savezništvo.¹²⁷⁷

Uzima se da je pismo upućeno Sandalju početkom novembra 1418, u kojem ga Dubrovčani mole da pripomogne oko pozicije opljačkanih Olovljana, od kojih su neki i Dubrovčani, sigurno početno vrijeme od kada se on može pratiti sa učešćem u carini u Olovu. Samo pismo aludira i na raniju prepisku koja je o istom predmetu već bila vođena, što povlači Sandaljevo prisustvo u Olovu i u oktobar 1418.¹²⁷⁸ Na ovom mjestu, sa određenim indicijama koje daje kasnije vrijeme, tj. čuvena povelja za Stjepana Vukčića iz 1448, koja na samom kraju nabiranja spominje u njegovim rukama *'dominium Czaryna Olofska cum eorum pertinentiis'*, ima razloga da se pretpostavi kako je i Sandaljevo prisustvo u Olovu pripadalo i vremenu prije 1418.¹²⁷⁹ Povelja je odraz potvrde koju je Sandalj dobio od strane Sigismunda Luksemburškog, i po svemu sudeći, 1448. takvo ponavljanje za Stjepana Vukčića ne predstavlja nikakvo posjedovanje.¹²⁸⁰ Pitanje je, vidjeli smo, kada je Sandalj dobio potvrdu

¹²⁷⁷ Uvjerena smo da je pretpostavka R. Ćuk na mjestu, mada je sve što se tada dešavalo rezultat planirane akcije glavnih velikaša koji su i zbacili Ostoju s vlasti, Isto, nap. 10 na str. 250.

¹²⁷⁸ “по пѣткѣ листѣ господства ти примисмо и раздѣлѣсмо цю намѣ ваша почтена приазень писа и наипрѣво за Оловѣданѣ кои сѣ ѡзети а пѣкнезь дѣбровачки носѣ и мнози од нихѣ дѣбровчанѣ наши бѣдѣ. Твоя почтена льѣбавѣ писашѣ да кѣшь по твоки милости вѣправит и повратит и на томѣ прѣво ѡписасмо и захвалисмо и ѡщѣ многомилосѣрдно захвалисмо и молимо вѣдѣит милость вѣправит и напоконѣ тога што писастѣ да пошакѣмо накокѣга нашега властѣлина ѡ ѣ кѣхѣ ѣ ѡзимано за теи работѣ и за ино и зато почтенои твоки любѣе пишемѣ и дамѣ знанѣ ѣ кѣ смо нарекали ѣ [2] наша властѣлина поклицара до господѣства ти за ваше и наше работѣ и по згодѣ а сѣ вѣременѣмѣ хокѣкѣмо ѣ ѡвѣправит” (8. 11. 1418), Стојановић, *Повѣље и писма*, I/1, 292-293; Динић, *Земље*, 249.

¹²⁷⁹ (20. 1. 1448), Thallóczy, *Studien*, 379.

¹²⁸⁰ M. Dinić je opravdanim izrazio sumnjivost polazišta domena Stjepana Vukčića prema povelji Fridriha III iz 1448. s obzirom na to da je potvrda ranije povelje date Sandalju: „Olovска царина је свакако пренесена ... из ранијих повеља које су служиле као подлога за ону из 1448. године“, Динић, *Земље*, 249. S. Ćirković i R. Ćuk za spominjanje olovske carine 1448. navode da povelja ipak pokazuje da je Stjepan Vukčić i tada polagao prava na tu carinu, Ђирковић, *Херцег*, 139; Ђук, *Дубровчани-закупци*, 255-256. То не би било тачно. Уоѣљиво је да повеље из 1444. и 1454. од Алфонса V то право не наводе, а и да повеља из 1448. наводи *'castrum Konowalt-sky'* (тј. Soko u Konavlima), мada је исти у рукама Дубровчана од 1419. половином, а од 1423. у сјелини, Thallóczy, *Studien*, 379; Динић, *Земље*, 181-182.

svojih posjeda od Sigismunda, no to se svakako desilo prije 24. juna 1419, kako je to na jednom mjestu i direktno kazano.¹²⁸¹

Dvadesetih godina XV st. poznato je nekoliko zakupaca olovске carine (Dubrovčani Petar Primović, Juraj Radosalić i Živko Miljenović, te Mlečani braća Jakopo i Zanin Beltramo), ali rijetki su navodi koji bi upućivali u stanje čije dijelove carine zakupljuju ili koliki je iznos zakupa.¹²⁸² Po svemu sudeći, zakupljivali su olovsku carinu u cjelini. Zahvaljujući određenim problemima nastalim oko neispunjavanja pojedinih ugovora o zakupu, saznajemo i za osobe koje su zakupljivale Sandaljev dio olovске carine. Izvorište problema nalazi se u Konavoskom ratu (1430-1433), koji je imao odraza u drijevskoj i olovskoj carini u odnosima Pavlovića i Kosača. Sandalj je blokirao dio carine Pavlovića u Drijevimama, a njemu je to isto učinjeno u Olovu. Drukčije se ne mogu objasniti nastali problemi kada zakupci carine navode da svoj dio zakupa Sandaljevog dijela olovске carine nisu mogli ispuniti u potpunosti. Zato je dubrovačka vlada naredila 1432. pod prijetnjom kazne od 1.000 dukata da njeni podanici ne smiju zakupljivati carinu. Naredba je demonstrirana u pismu dubrovačkim trgovcima u Podvisokom.¹²⁸³ Čini se da su tada, krajem 1432. i početkom 1433, carinu u Olovu držali Živko de Lampre¹²⁸⁴ i Ivan de Lampre.¹²⁸⁵

Sve je to bez konkretnijih naznaka prisustva Sandalja u olovskoj carini. Neke kasnije informacije to upotpunjuju. Živko Brajković zakupljivao je Sandaljev dio carine u Olovu na četiri godine, ali ga nije ispunio u potpunosti. Kada je ugovorio svoj zakup i kada je on bio prekinut, to nije poznato. O

¹²⁸¹ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма I/1*, 293.

¹²⁸² (31. 10. 1423), Lett. di Lev., IX, 20v; Ćirković, *Jedna*, 11-18; Tošić, *Primović*, 81-82; Бук, *Дубровчани-закупци*, 252.

¹²⁸³ Sa strane: "pro gabella Plumbi"; "Nobilibus et mercatoribus Ragusinis in Sot Visochi ... E stato preso in consiglio nostro di pregadi che nessun Raguseo ne chi per Raguseo si appella damo auanti fin che in acordo serano voiuoda Sandagl et voiuoda Radossauo non possa ne debia impazarsi ne parte alguna auer in la gabella del Piombo ... sotto pena ... de ducati d'oro mille" (19. 11. 1432), Lett. di Lev., XI, 123; Ковачевић, *Градска насеља*, 61-62.

¹²⁸⁴ "Die V decembris 1432 tam asertis mercatoribus quam a Ziucho de Lampre emptore gabelle Plumbi recepte sunt littere notificationis et amonicionis" (19. 11. 1432), Lett. di Lev., XI, 123.

¹²⁸⁵ "Zuane de Lampre diletto cittadino nostro doue se troua salute. Siando lamentadi i mercadanti nostri de Sotto Suonich ala nostra signoria per lor litere sopra di vuy digando che ino nouamente passando essi per la gabella de Olouaç con le lor salme e mercantie vuy come gabelotto consciencissi quelli apagarui ducati uno per salma contra lo usitado" (2. 12. 1432), Isto, 124v.

tome se govori prilikom razdvajanja poslovanja između njega i njegovog brata Ratka sredinom septembra 1433. Živko navodi da je držao Sandaljev dio olovske carine tri godine (*quam eis duanam tenuit annis tribus*), a za četvrtu godinu zakup je prekinut, pa mu je Sandalj, izgleda, ostao dužan za unaprijed uplaćenu visinu zakupa (*ex qua duana dictis voiuoda Sandagl debitor restat de bona quantitate denarorum*). Izgleda da je razlog tome bio sukob između Tvrtka II i despota Đurđa Brankovića (*et quarto ultimo anno sibi voiuoda Sandagl accepta fuit per regem Bosne et voiuodam Radossauum*).¹²⁸⁶ To pitanje, prema kasnijem stanju, izgleda nije bilo riješeno ni Sandaljevim plaćanjem tog zaostatka. Kako je isplata bila izvršena Sandalj Hranić i nije bio kriv za nastalu situaciju.

Novi zakupac Sandaljeve carine bio je Bojko Nenković, a kako se vidi kasnije, s njim u društvu bio je i Fočak Radeta Crijepović. Ni on nije ispunio čitav zakup i imao je problema da vrati preostali novac. Sve se to dešavalo prije marta 1435. Polovinom marta 1435, prilikom svoga boravka u Dubrovniku Pribislav Pohvalić je, pored brojnih poslova, u ime Sandalja trebao raščistiti dugovanja prema Bojku Nenkoviću. Prilikom prvog bilježenja u odlukama Vijeća umoljenih još se ne zna o čemu se radi. Pribislav je nešto tražio u ime Sandalja u vezi s Bojkom Nenkovićem.¹²⁸⁷ U međuvremenu je Sandalj umro,

¹²⁸⁶ Svoj dobitak ili štetu Živko će iz te carine podijeliti s bratom Ratkom: “Ratchus Braichouich parte una et Ziuchus Braichouich parte altera, ambo fratres, unius patris et unius matris. Asserentes se unanimiter et concorditer bono et fraterno amore inter se fecisse diuisionem et parzognam omnium et singulorum bonorum nobilium et stabiliu[m] iurium et actionum quas et que habebant ... Suprascripti ambo fratres Braichouich non obstante diuisione et parzogna suprascripta super se et omnia ipsorum cuiuslibet bona. Asserentes dictum Ziuchum Braichouich solum alias emisse a voiuoda Sandagl duanam Plumbi pro annis IIII^{or} [quatuor] pro quam emptione solus se obligauit dictus Ziuchus per solemnm[n]em scripturam dicti voiuode Sandagl quam eis duanam tenuit annis tribus et quarto ultimo anno sibi voiuoda Sandagl accepta fuit per regem Bosne et voiuodam Radossauum. Ex qua duana dictus voiuoda Sandagl debitor restat de bona quantitate denariorum. Ipsi Ziuchus voluerit et contenti fuerunt quod non obstante suprascripta prezogna quicquid utilitate vel danni sequerentur dicto Ziuchus pro dicta empta duana Plombi sit comune inter ipsorum Ratchum et Ziuchum” (15. 9. 1433), Div. Not., XVIII, 97v. Iznos Sandaljevog dugovanja nije dat. Ovdje se govori o prošlim događajima, pa tada nije došlo do zaključivanja ugovora o zakupu Sandaljevog dijela olovske carine kako je to dato u, Бук, *Дубровчани-закупци*, 255.

¹²⁸⁷ Ta odluka nije posebno izdvajana, nego je išla uz Sandaljev zahtjev za podjelu njegove decene u Konavlima: “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio respondendi dicto domino Pribissauo ambaxiatori super factis diuisionis deceni Canalis ipsius voiuode Sandagl cum participantibus secum. Et pro facto Boichi Nencouich prout consilio predicto mi-

a neki tadašnji Pribislavljevi poslovi odgađani su i prepravljani prema novoj situaciji, pa je predviđeni dubrovački odgovor uslijedio tek 22. marta 1435. Dubrovčani su preporučili Pohvaliću da sredi račune oko plaćanja Bojka Nenkovića onako kako je to namjeravao Sandalj.¹²⁸⁸ Nekoliko dana kasnije kroz razrađeni ugovor između Pribislava Pohvalića i Bojka Nenkovića saznajemo da je Bojko zakupljivao Sandaljev dio carine u Olovu i da mu je Sandalj ostao dužan isplatiti predviđeni dio zakupa koji on nije do kraja izvršio. Sandalj je bio spreman isplatiti Bojka i u tu svrhu je Pribislav, između ostalog i dolazio u Dubrovnik. Izračunato je da se radi o 465 dukata, ali ih Pribislav nije odmah isplatio Bojku, jer je u međuvremenu Sandalj umro. Kako nije znao da li je njegov novi gospodar spreman prihvatiti tu računicu, Pribislav je sklopio sporazum po kojemu je Bojko isplaćen uz ogradu da to i Stjepan Vukčić prihvati.¹²⁸⁹

nori melius videbitur” (15. 3. 1435), Cons. Rog., V, 246v.

¹²⁸⁸ “Prima pars est de recomendando domino Pribissauo Boichum Nenhouich ciuem nostrum et ipsum domino Pribissauum hortando sibi placeat pagamentum facere dicto Boicho secundum ipsi domino Pribissauo ordinauerat voiuoda Sandagl” (22. 3. 1435), Isto, 251v.

¹²⁸⁹ “Dominus Pribissauus Poqualiza parte una et Boichus Nenhouich parte alia pro et occasione gabelle Plumbi quam ipse Boichus alias tenuit a condam magnifico domino voiuoda Sandagl. Et que gabella Plumbi dum per ipsum Boichum teneretur sublata fuit ipsi domino voiuode Sandagl: sic quod ipse Boichus eam magis hinc et tenere non potuit. Pro qua gabella ipse Boichus dicebat plures denaris dedisse et soluisse dicto voiuode de pluri, ultra tempus quo eam tenuit et ultra id quod pro ea soluere debebat, pro rata temporis quo eam tenuit. Concorditer inuicem calculauerunt, declarauerunt et conuenerunt prout infra, videlicet, quia ipse dominus Pribissauus vigore et secundum commissionem quam dixit ei factam et datam fuisse per dictum voiuodam Sandagl nunc quando eum misit Ragusium et secundum ipsius voiuode voluntatem ... calculasse cum dicto Boicho rationes dicte gabelle et repperuisse et repperire ipsum Boichum restare habere a dicto voiuoda pro eo quod de pluri sibi soluit et dedit ultra tempus quo eam gabellam tenuit ducatos auri quadringentos sexaginta quinque, quos ipse dictus Pribissauus nomine et de denaris dicti voiuode Sandagl dedit ... ipsi Boicho presenti et ita consenti habuisse et recepisse pro solutionem completa ducati resti ... hoc pacto et modo quia si comes Stipanus nepos et successor voiuode Sandagl contentus non foret de huiusmodi solutione et datione facta per dictum d. Pribissauum ipsi Boicho et cogeret dictum dominum Pribissauum in totum vel in parte ad restituendum et sibi dandum et soluendum dictorum ducatorum 465 auri per ipsum solutos dicto Boicho ... ipsi Boichus ... dicto domino Pribissauo reddere restituere ac dare e soluere illos ducatos usque ad seruam predictam ducatorum CCCCLXV [465] quos ipse comes Stipanus cogisset siue cogeret dictum d. Pribissauum ... qui dictus Pribissauus voluit et vult quod ser Matcus de Gradi et ser Benedictus Mar. de Gondola concordet plenam libertatem habeant quando conquam sibi videbiter et placeuit cassari faciendi presentam scripturam presente et ita acceptante dicto Boicho” (28. 3. 1435), Div. Not., XIX, 261; **Ковачевић**, *Градска насеља*, 75.

Ta rezerva nije trebala. Bojko je isplaćen poslije dva mjeseca, krajem maja 1435.¹²⁹⁰

Na osnovu svega ne znamo u koje vrijeme je Bojko Nenković zaključio zakup Sandaljevog dijela carine, zašto ga je prekinuo, niti koliko vremena je pokrivalo navedenih 465 dukata koje je Sandalj vratio. Krajem novembra 1435. Bojko i knez Foče Radeta Crijepović razdvajaju svoja poslovanja, pa i zajednički posao u zakupu Sandaljevog dijela olovske carine.¹²⁹¹ Ni iz navedenog nemamo hronološkoga uporišta za određivanje kada je Bojko s Radetom držao carinu u zakupu. Po svemu sudeći, Bojko je tek s dobijanjem novca od Sandalja mogao isplatiti svoga kompanjona Radeta Crijepovića. Dalji problemi nastali su između Bojka Nenkovića i Živka Brajkovića, koji su svoj spor oko sredstava koje je isplatio Sandalj Bojku Nenkoviću rješavali putem posredništva Tome Bunića.¹²⁹²

Kotorski dohodak i kuća u Kotoru

Za svoga života Sandalj je uspio isposlovati nekoliko godišnjih tributa, kuća i posjeda, kojima je dodatno osigurao svojoj porodici i rodu trajniju ekonomsku stabilnost. Među takvima je i kotorski tribut i kuća u Kotoru, koji su kao privilegije regulirane s Mlečanima 1423. Sandaljev kotorski dohodak od prodaje soli u iznosu od 600 dukata i kuću u Kotoru naslijedio je njegov si-

Uporedi, *Živković, Ekonomsko-socijalne promjene*, 116.

¹²⁹⁰ “Die XXVIII [29] mai 1435 cassa de mandato et voluntate ser Matci de Gradi et ser Benedicti Mar. de Gondola nominatorum in contrascripta obligacione” (28. 3. 1435), Div. Not., XIX, 261.

¹²⁹¹ “Radeta Zriepouich comes Coze parte una et Boichus Nencouich parte alia sibi vicissim et unus alteri facerunt et faciunt ... pactum de ulterius aliquid non patenter de omni ... quod unus cum altro hactenus usque in hodiernum haberunt inuirem agere et facere quacumque ... et quouisimodo et tam et in et pro gabella Plombi voiuode Sandagl et mercantiis et negociacionibus quibusque insimil habetis quam aliter quomodocumquam” (25. 10. 1435), Deb. Not., XVII, 180; *Ковачевић, Развој*, 235.

¹²⁹² “Boicus Nenchouich parte una et Ziuchus Braicouich dictus Razonatus parte alia concorditer nomine eorum differentiam quam inter se habuit pro certa summa ducatorum alias datorum et solutorum suprascripto Boicho per dominum Pribissauum Poqualiçam nomine voiuode Sandal pro et occaxione gabelle Plumbi quam ipsi Boichus tenuerat a dicto voiuoda Sandal ... ser Tomam de Bona per ipsos partes concorditur ellectum in earum arbitrum ... quod ipsi ser Tomas diffinitor ipsam differentiam cognoscere, terminare et diffinire ...” (28. 9. 1436), Div. Not. XXI, 23v; “Sententia arbitraria contra Boicum Nencouich pro Ziucio Braicouich” (5. 10. 1436), Isto, 26-27.

novac. Sav posao oko ozvaničenja prijenosa privilegija i obaveza za Stjepana Vukčića obavili su Pribislav Pohvalić i Grupko Dobričević u prvoj polovini maja 1436.¹²⁹³ Mlečani pritom nisu propustili spomenuti da im je privilegij o Kotoru Sandalj Hranić s braćom i sinovcem izdao 16. februara 1423.¹²⁹⁴

Kuće u Zadru i Veneciji

Početak novembra 1411. Sandalju je od strane Mlečana potvrđeno vlasništvo nad kućom u Zadru koju je ranije dobio od zadarske općine.¹²⁹⁵ Sandalj je od Mlečana tražio kuću u Veneciji juna 1427. u zamjenu za kuću u Kotoru i Zadru. Mlečani su odlučili da mu kupe kuću u Veneciji za iznos od 2.000 dukata.¹²⁹⁶ Pripreme za dobijanje kuće razmatrane su aprila 1429.¹²⁹⁷ Sredinom juna 1429. sačinjen je privilegij kojim se Sandalju, njegovom bratu Vukcu, nećaku Stjepanu i njihovim nasljednicima daje kuća u kontrati Svetog Troj-

¹²⁹³ Sandaljevi poslanici početkom maja 1436. tražili su i dobili za Stjepana Vukčića Sandaljevu kuću u Kotoru: "Sumus contenti, quod sibi detur, et assignentur domus quondam Sandali que est in Cataro ... et quod habeat decetero prouisionem annualem quam habebat idem Sandalus" uz uvjet da karavani mogu sigurno dolaziti i odlaziti "sicut faciebant tempore magnifici Sandali" (8. 5. 1436), *AAV, II/15*, 171-172. Na osnovu odluke sačinjena je privilegija u kojoj je navedeno: "dentur singulis annis eidem vayuode Stefano a camera nostra Catari ducati sexcenti sicut habebat prefatus dominus Sandali" (15. 5. 1436), Isto, 174.

¹²⁹⁴ "priuilegii alias per nos facti in 1423 die 16 mensis februarrii indictione secunda. Quod priuilegium per nos primo factum et concessum suprascripto domino Sandali dominis Volcham et Volcho fratribus ac eidem tunc comiti Stefano nepoti" (15. 5. 1436), Isto, 175.

¹²⁹⁵ Zadarska općina je potvrdila Sandalju njegovu kuću 28. 10. 1411, a to potvrđuju i Mlečani 8. 11. 1411: "reitoris nostris Jadre per suas litteras datas vigesimo octavo mensis octobris scripserint nostro dominio, quod nobiles de Jadra fecerunt dictum dominum Sandali ... de voluntate serenissimi domini regis Ladislai donaverunt dicto Sandali quendam domum, que fuit quondam ser Damiani, nemine contradicente intravit in possessione dicte domus quam sic tenuit et adhuc tenet ... scribatur rectoribus nostris Jadre, quod dictam domum, que olim fuit data et donata dicto domino Sandali, que fuit quondam ser Damiani de Nassis, dari et consignari faciant dicto domino Sandali vel eius nuncio secundum donationem sibi factam per communitatem Jadrem predictam", **Ljubić**, *Listine, VI*, 199-200.

¹²⁹⁶ (27. 6. 1427), *AAV, II/13*, 23-24.

¹²⁹⁷ "de donando magnifico domino vayuode Sandali vnam domum in Venetiis usque ad valorem ducatorum duorum milium ... domum viri nobilis ser Nicolai Mauroceno quondam ser Gasparis, sitam in contrata Sancte Justine" (19. 4. 1429), Isto, 141-142.

stva.¹²⁹⁸ Svoju kuću Sandalj je zadržao do kraja života. Ona je prešla u ruke njegovog nasljednika.¹²⁹⁹

Kuće u Dubrovniku

Daleko veće i značajnije prihode Sandalj je stekao u odnosima s Dubrovnikom. Radi se o raznovrsnim izvorištima prihoda: kućama, mogorišu, konavoskom dohotku, posjedima i ulaganju novca na dobit. Početkom septembra 1404, kada je sudbina Radiča Sankovića već bila zapečaćena i kada se vodila jaka diplomatska akcija oko razrješenja statusa Primorja, naročito sela Lisac, na koje je pravo istakao vojvoda Sandalj, Dubrovčani su pokrenuli konkretnu akciju kod Sandalja kako bi vratili sporna područja. Ponudili su Sandalju da mu daju privilegije koje je imala porodica Sankovića, između ostalog kuću u Dubrovniku koju su imali braća Beljak i Radič Sanković. To su ponavljali više puta tokom jeseni 1404. i proljeća 1405. sve dok Sandalj u potpunosti nije prihvatio čitav paket privilegija.¹³⁰⁰ Pored dobijanja dubrovačkog vlastelinstva, prava azila za Kosače, knez Vukac i Sandalj i njihovi muški potomci početkom jula 1405. dobili su i kuću koju je ranije Dubrovnik darovao Radiču Sankoviću.¹³⁰¹ Radi se o kući koju su Sankovići dobili od Dubrovčana još 1390.¹³⁰²

Slijedeće, 1406, Sandalj je imao zahtjeve da mu se na vrata postavi znamenje što su Dubrovčani pristali da urade. Nije poznato kakvo je znamenje

¹²⁹⁸ "donationis condonamus domum vnam in hac urbe nostra sitam in contrata Sancti Trinitas que fuit viri nobilis Nicolai Mauroceno quondam ser Gasparini ... magnificus dominus vauoda Sandalius eiusque magnificii filii et heredos prefatique magnifici comites Vocac et Stephanus eius filius corumque et vniuscuiusque eorum heredes et successores tam presentes quam futuri in perpetum ipsam domama habeant" (14. 6. 1429), Isto, 153-154; Ljubić, *Listine*, IX, 35-36.

¹²⁹⁹ (15. 5. 1436), AAV, II/15, 174-175.

¹³⁰⁰ Dubrovački poslanik kod Sandalja Hranića Ivan Menčetić trebao je, između ostalog, saopćiti Sandalju: "et che habiate in Ragusio la chaxa la qual haue Bieliach et Radiz" (6. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 71v. O istom dubrovačkom prijedlogu i, Isto, 72-73 (10. 9. 1404); 74v (27. 9. 1404); 89v (31. 3. 1405); 90v (7. 4. 1405); 97v (21. 5. 1405); Lučić, *Stjecanje*, 192-200.

¹³⁰¹ "даровасмо речениѣм за нихъ любавь полачѣ 8 Дѣрвоуникъ кою ѣ билъ прѣво Дѣрвоуникъ даровао Радичѣю Санковику" (3.7. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 266.

¹³⁰² Za vrijeme boravka u Dubrovniku župana Beljaka početkom augusta 1390. dubrovačka vlada je odlučila da županu Beljaku i bratu Radiču Sankoviću da jednu kuću, (3. 8. 1390) Ref., XXVIII, 51; (10. 8. 1390), Isto, 51v, 140; Мијушковић, *Санковићи*, 36.

Sandalj tražio da se tada postavi na vrata njegove kuće.¹³⁰³ O nekim popravkama kuće u Dubrovniku Sandalj je obavještavan preko svoga poslanika martha 1408.¹³⁰⁴ I početkom 1409. Sandalj je imao neke zahtjeve u vezi sa kućom u Dubrovniku.¹³⁰⁵ Među privilegijama kojima je obdaren povodom prodaje svoga dijela Konavala juna 1419. Sandalj Hranić je, ali sada s braćom Vukcem i Vukom, te sinovcem Stjepanom, u vlasništvo dobio još jednu kuću.¹³⁰⁶ Pored toga, Dubrovčani su tada obećali da će obje njegove kuće renovirati i ukrasiti prema njegovom dostojanstvu.¹³⁰⁷ Već naredne 1420. Sandalj je bio u prilici da dobije još brojne privilegije od Dubrovčana, među kojima i treću kuću, ali od svega toga nije bilo ništa. Naime, Sandalj je 1420. stekao i dio Konavala Pavlovića i nastojao ga odmah prodati. Dubrovčani su zato Sandalja, između ostalog, obdarili i trećom kućom, koju je isto tako trebalo dodatno sređivati.¹³⁰⁸ Realizacija Sandaljeve prodaje Radoslavljevog dijela Konavala je ipak propala, pa tako i ova kombinacija oko Sandaljeve treće kuće u Dubrovniku.

Do kraja 1420. završene su procjene radova na renoviranju i ukrašavanju Sandaljevih kuća, a naredne godine počeli su i radovi koji su u cjelini potraja-

¹³⁰³ “и цю намъ писасте њ едномъ каково знаменѣ хоките да ви се постави на вратѣхъ ваше полаче, такози се кк и вршит“ (20. 9. 1406), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 269.

¹³⁰⁴ “respondendi nuncio voyuode Sandalis super facto reparationis domus date dicto Sandalio in Ragusium”. Sa strane: “Super domo Sandalis” (17. 3. 1408), Ref., XXXIII, 232v.

¹³⁰⁵ “intus domum, et non extra” (22. 1. 1409), Iorga, *Notes*, II, 119.

¹³⁰⁶ U svojoj povelji Sandalj navodi: “даше ми и дароваше и дрѣге полаче њ Дѣрвоникѣ с мистомъ кое полаче биле сѣ прво ниѣхъ властелина Гимета Градића а есѣ теи полаче близѣ онеи дрѣге мое полаче сѣдрже се заедно” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 295. Dubrovčani u svojoj povelji navode: “полаче добре и почтене кок сѣ биле прѣво нашега властелина Смите Градикѣ а теи полаче сѣдрже се сѣ полачом кою прѣво дали реченомѣ господинѣ воке Сандалю и кнезѣ Вѣкѣ” (29. 6. 1419), Isto, 299.

¹³⁰⁷ Sandalj u svojoj povelji: “и обитоваше ми стратити од своиѣхъ пинези направити и нарѣдити теи полаче оби красно липо и славно и чѣстно”, Isto, 295. Dubrovčani u svojoj povelji: “и шветѣкмо теи полаче нашкми пинезми красно и многославно часно начинити направити и дресити како да к на виденѣ да сѣ госпѣтцке полаче”, Isto, 299.

¹³⁰⁸ Sandalj u svojoj povelji: “даше ми и дароваше полачѣ њ градѣ Дѣрвоникѣ с мѣстомъ коѣ к полача прѣво била нашѣхъ властео Вѣкасовићѣ а потом калѣдѣрицѣ Свете Марикѣ од анѣделовѣ њ реченом нашем градѣ њ Дѣрвоникѣ и таи полача сѣдржи се с манастиромѣ реченѣхъ калѣдѣрицѣ а да таи полача бѣде ними реченѣми лѣпо направлена и дрѣрашена славно и почтено како да к на видѣнѣ да к госпѣтцка полача онакоде по шнѣ пѣтѣ како онаи кою ни сѣ прѣво дали и обѣтовали направит за дрѣгѣ поѣ Конавли” (30. 5. 1420), Isto, 311. Tekst dubrovačke povelje nije u cjelini sačuvan, Isto, 306 (20. 5. 1420).

li još nekoliko godina.¹³⁰⁹ Februara i marta 1422. Dubrovčani su sagledavali posjed koji je Sandalj imao kod njih. Tada su spomenute i njegove kuće. U pratećem izvještaju za tu priliku izabranih službenika dat je i mali historijat ranijih vlasnika. Tako znamo pouzdano da je pored kuće Sime Gradića, koju je dobio u paketu privilegija za Konavle, Sandalj imao i kuću Radića Sankovića, dobijenu 1405, a koja je, prije nego je dodijeljena Radiću bila vlasništvo Junija 'de Cosiza'.¹³¹⁰

Radovi na palači Sandalja Hranića obavljani su tokom 1422. i 1423. Spominje se izrada plemićkog grba vojvode Sandalja, kao i umivaonika.¹³¹¹ Tokom aprila 1425. bilo je odlučeno da se zastakli nadstrešnica 'balkonete' na njegovoj palači.¹³¹² Na samom kraju istog mjeseca razgovarano je o proširivanju i uljepšavanju Sandaljeve kuće.¹³¹³

Za vrijeme svoga dolaska u Dubrovnik, na početku 1426., Sandalj je očito bio zadovoljan učinjenim. Tada je napravljen dogovor i o dodatnim radnjama koje su nastavljene. Krajem 1427. Dubrovčani su angažirali Ivana

¹³⁰⁹ Ćorović, *Palača*, 263-264.

¹³¹⁰ "Copia dicte extimationis facte per officiales ad id deputatos et firmate ut superinde in presenti consilio Et pro domo que fuit olim ser Sime de Gradi data dicto voiuode Sandagl pro factis Canalis solui debeant ad manum dictorum thesaurariorum epitroporum dicti olim ser Sime yperperos trigintaquinque ad rationem anni - yperperos XXXV. Et quod pro alia domo que fuit olim Junii de Casiza et postea data Radićio. Et nunc data dicto voiuode Sandagl pro causa predictam solui debeant ad manum thesaurariorum yperperos vigintaquinque ad rationem anni. Intelligendo omnes predictos affictus inperpetuum - yperperos XXV" (16. 3. 1422), Cons. Rog., III, 79v. Ranije je bila kombinacija da se Radiću Sankoviću da kuća notara Alberta (Мијушковић, *Санковићи*, 36), ali izgleda da je to kasnije promijenjeno.

¹³¹¹ "Magister Boninus de Mediolano lapicida ad presens habitator Ragusii ... laborare unum cimerium cum arma voiuode Sandagl" (19. 10. 1422), Div. Canc., XLII, 74v; "Magister Allegretus de Bugolin lapicida ... fabricare in domo voyuode Sandagl unam pillam siue scassam de bono et pulcro lapide et bono opere" (19. 10. 1423), Isto, 196.

¹³¹² "Captum fuit de dando libertatem officialibus laboreriorum comunis quod itriari et seu de vitrio claudi facere possint illam sumitatem balconete domus voiuode Sandagl que remanet non clausa et poni faciendi rete ferreum ad ipsam sumitatem pro custodia ipsius balconete. Ita tamen quod in totum in hoc expendere possint de denariis comunis perperos triginta et non ultra". Sa strane: "Pro balconeta vitrea domus voiuode Sandalii" (17. 4. 1425), Cons. Minus, III, 215; "Архивска грађа о стаклу", 44.

¹³¹³ "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio respondendi nuncio voiuode Sandalii, videlicet, Pribissauo Pochualiča super petitione et ambasiata per eum exposita domino Rectori et minori consilio pro amplitione domus sue et perfectione eiusdem" (30. 4. 1425), Cons. Rog., III, 246v.

Ugrinovića da izvrši preuređenje i adaptaciju Sandaljeve kuće. Ovo je trajalo sve do 1429.¹³¹⁴ Jedne prilike, aprila 1428, Vijeće umoljenih je pitanje lođe na Sandaljevoj kući potisnulo u drugi plan.¹³¹⁵ U pismu svojim poslanicima Paskoju Rastiću i Ivanu Gunduliću početkom juna 1428. Dubrovčani su dali opširna obrazloženja toka radova i razloga preuređenja, što se trebalo saopćiti Sandalju Hraniću.¹³¹⁶ Ovako opširna informacija bila je proizvod Sandaljevih zahtjeva. Određene poslove na kući Sandalja Hranića trebalo je uraditi i 1434.¹³¹⁷

Sandalj Hranić je tražio još jednu kuću od Dubrovčana 1429, ali je nije dobio. Početkom jula 1429. Sandaljevo traženje još jedne kuće u Dubrovniku prezentirao je njegov poslanik Pribislav Pohvalić.¹³¹⁸ Početkom novembra 1429. Dubrovčani su se izvinjavali Pribislavu Pohvaliću za Sandaljev zahtjev za još jednom kućom.¹³¹⁹

¹³¹⁴ “magister Zanimus pinget et ornabit in domo voivode Sandagl illam cameram sum salatea ante ipsam cameram, que est in sala magna domus ipsus voivode Sandagl ... fingendo stellas aureatas et omnes alias picturas et ornamenta facienda, que opportuna erunt“ (24. 11. 1427), Тадић, *Грађа, I*, 72-73.

¹³¹⁵ Sa strane: “Pro logia domus Sandagl”; ”Prima pars est de induciando super facto laborerii logia facienda ante domum voiuode Sandagl” (24. 4. 1428), Cons. Rog., IV, 54.

¹³¹⁶ “Al facto della sua casa dite chel li conciamenti et pinture et ornamenti dentro di casa gia gran tempi sarebbe compliti se non fusse che per le mortalita da Vinexia questo anno passato non si posse auere le cose bisognose. Ma da poi auemo tucto a complimento quel che fo mestier et gran parte di qualli laurierieri son conpiuti et poco manca di tucti et tuta fiada si lauora. Et per lo facto della loggeta chel la sua signoria ne disse che voleua si facesse auanti la sua casa, gli dite che la caxon perche non e facta non e perche noi voglamo schifare alguna spesa che troppo maggior la vorressemo fare a suo contentamento. Ma perche la sua casa si guasta et prima la belleça della porta se ascende da poi se guasta vegnestie del primo palmento poi ancora si lieua la luce della casa quarta che di sotto vuole esser receptaculo di poueragla et de ogni sporciçia. Et con queste raxoni combattete con lui sel puo essere chel sua contento di non farla. Ma se pure el sta duro et voy gli dite che gli piaça di mandar qua uno di suoi a conferir con noi et al dire queste raxoni vedendo lo luogo. Et se a luy parera chel la si debia fare sia con Dio daremo ordene di far taglar le pieri. Et che ella si faça el piutosto che si potra ben che le pietre non si potra auer si tosto. Et se gli parera che non si debia deliberera come gli parera“ (10. 6. 1428), Lett. di Lev., X, 91v.

¹³¹⁷ (17. 4. 1434), Cons. Minus, VI, 127.

¹³¹⁸ “pro petitione quam facit pro domo dominus Pribissauus Poqualiza ambaxiator Sandagl“ (9. 7. 1429), Cons. Rog., IV, 112.

¹³¹⁹ “faciendi excusationem dominus Pribissauo Poqualize ambaxiator Sandagl super petitione quam facit pro domo“ (8. 11. 1429), Isto, 124v.

Među privilegijama koje su Sandalju obećavane za ulazak u ligu protiv Radoslava Pavlovića bila je i Sandaljeva želja za kućom u Dubrovniku. U početku je govoreno o kući vojvode Radoslava Pavlovića, a onda je Sandalj tražio kuću Hristifora Poča, koja je bila blizu njegove. Dubrovčani su prihvatili te njegove zahtjeve i dodatno predviđali 4.000 perpera za dogradnju kojom bi bilo izvršeno pregrađivanje i spajanje s njegovom palačom.¹³²⁰ Do stvaranja lige nije došlo, pa su te kombinacije otpale. Međutim, kao da je Sandalj dobio uvjerenja i na ovoj strani, jer se u isto vrijeme mogu pratiti njegovi zahtjevi i dubrovački odgovori. Čini se da Dubrovčani nisu htjeli pristati na Sandaljevo proširivanje ili novu kuću. Otvarane su mogućnosti traženja i kupovine, koja je često kao odgovor prezentirana Sandalju, ali rješenja nije bilo. Sandalju je davana mogućnost da sam pokuša u razgovorima s pojedinih Dubrovčanima doći do kupovine. Početkom 1431. dubrovački odgovor nije bio pozitivan u pravom smislu riječi.¹³²¹ Sandalj je biranim razlozima i riječima odbijen februara¹³²² i marta 1431.¹³²³

¹³²⁰ Pismo, 14. 7. 1430, Lett. di Lev., X, 181-181v, u, Prilog 5, Dokumenti.

¹³²¹ “de respondendo domino Pribissauo ad petitionem domum quam fecit pro Sandagl quam loqui debeat cum illis ad quos spectat. Et quod dominium nostrum pro precium erit quantum poterit in rogando eos” (22. 1. 1431), Cons. Rog., IV, 266v; “Prima pars est quia dominus Rector cum minori consili respondere debeat domino Pribissauo Poqualize ambaxiatori Sandagl et offerre quod consilium loquetur cum illis quorum est et ad quos spectat domus quam petit rogando eos. Et responsonem quam haberunt illis referre debeant ipsi domino Pribissauo” (24. 1. 1431), Isto, 267; “de induciando super facto domus quam petit Sandagl” (29. 1. 1431), Isto, 267v.

¹³²² Benedikt Gundulić dobio je uputu za odgovor Sandalju: “Per lo fatto dela caxa direteli: Magnifico voiuada la mia signoria dixè che i Dio e lor bon testimonio como e la verita che ano circado per piu vie e modi como de far zascuno bon amico per lo suo cordialissimo e vero amico quanto e la magnificencia vostra de essa mia signoria de poter far e vertir che vuy signor per la ditta caxa habiati vostro dexio e contento impero cognosceno esser vero quanto per la nostra a lor scriueti. Ma che per ino non vedeno per modo alguno la signoria vostra possa auer la ditta casa impero non se a possudo quelli de cui e essa indurli a vender quella” (9. 2. 1431), Lett. di Lev., XI, 41v; “Et per la caxa la requerido e ino a ricorda diceteli a nuy reincesse [*rincrescere*] la magnificencia sua non poter auer suo desio e contento per quella” (21. 2. 1431), Isto, 42.

¹³²³ Odgovor za Sandalja: “Et prima a quello ne replica voiuada per la casa che faticar ne vogliamo auegna circha questo per altre nostre auanti gli sia detto quanto e di bisogno. Pur ancora li direte che sicomo studiosi et desiderosi de ogni suo piisir abiamo fatto e pregato quanto a noi e stato possibile per essa casa. Et in questo et in altro sempre aueressimo a gratia che auesse sua volonta come cordial amico nostro. Et quanto a noi sia possibile di bona voglia ne fatigaressimo et adoperaressimo sempre a tutti li suo piaceri” (10. 3. 1431), Isto, 20v.

To mu nije pošlo za rukom ni februara 1433, aprila 1434, ni novembra 1434.¹³²⁴ Izgled Sandaljeve kuće utjecao je na savremenike. Na zahtjev Ivana Markovića marta 1427. klesar Nikola Radinović trebao mu je izraditi onakav zdenac kakav je imao Sandalj.¹³²⁵ Kao i za konavoski dohodak na osmanskom dvoru se znalo da Sandalj ima i kuću u Dubrovniku.¹³²⁶

Nisu poznati podaci o iznajmljivanju Sandaljevih kuća, kao što je to poznato za Hrvoja Vukčića, Pavloviće i bosanske vladare. Tvrtko II je naplatio najam za svoju kuću 1405-1408.¹³²⁷ Ostoja je davao svoje kuće pod godišnji zakup Dubrovčanima. O tome sam daje više informacija u pismu Dubrovčanima iz početka aprila 1411,¹³²⁸ kao i prema isplati najamnine iz kraja 1414.¹³²⁹ Svoju kuću Hrvoje je dao svojoj ženi Jeleni 1412. Njeni nasljednici su uzimali najam od Dubrovčana.¹³³⁰ Slična situacija je i s Pavlovićima, što se vidi po primjeru iz 1450.¹³³¹ Kao i sve drugo, Stjepan Vukčić i njegovi sinovi naslijedili su i Sandaljevu palaču u Dubrovniku.¹³³²

¹³²⁴ “per domo que est penes domum ipsius voiuode se excusando” (18. 2. 1433), Cons. Rog., V, 125v; “per domo quam petit emere” (12. 4. 1434), Isto, 198v; (10. 11. 1434), Isto, 229v.

¹³²⁵ “Nicola Radinouich petrarius promisit super se et bona sua ... Johani de Marcho presenti pozale unum ... de bono opere et lapide de Curzola illius magnitudinis cuius est pozale voiuode Sandagl” (17. 3. 1427), Div. Not., XV, 88.

¹³²⁶ “et voiuoda Sandagl per lo simile casa in Ragusi” (28. 12. 1430), Lett. di Lev., XI, 13v.

¹³²⁷ “Tomaxum Jelisich nuncium et ambasiatorem dicti regis Bosne ... ab ser Andree condam Blasii de Menze ... pro affictu domus regis ... MCCCCV” (20. 3. 1406), Div. Canc., XXXVI, 37v; “Ser Pasquali de Rasti procurator regis Tuertichi Tuertchouich ... a Peruulci de Benessa pro unius anni unius domus dicti regis in qua habitant soluto usque ad ... MCCCXVII” (13. 1. 1407), Isto, 137; “Nobilis vir dominus Iuan filius Mladin Stancich procurator regis Tuertich Tuertchouich ... a ser Martholo de Zerieua perperis quinqueginta pro affictu domus regis in qua habitant ... usque ad ... 1408” (5. 12. 1407), Isto, 258; Živković, *Tvrtko II*, 53.

¹³²⁸ “што смь виль пѣдаль моє кѣкє стѣпкѣ лѣкарєвѣкѣ на годище а съди кмьь предаль кнезѣ Бартолѣ ликарѣ” (8. 4. 1411), Стојановић, *Повєље и писма*, I/1, 441.

¹³²⁹ “ambasiatores domini regis Hostoye regis Bosne ... a domina Perula de Benessa yperperos treginta pro affictu domus dicti regis ... MCCCXIII” (25. 11. 1414), Div. Canc., XL, 84v.

¹³³⁰ Рудић, *О кући*, 353-369.

¹³³¹ “Ambaxiatores vaiuode Iuanis Paulouich et fratrum comitis Petri et comitis Nicole, videlicet, Vuoch Draguglieuich et Miotos diach ... ex una parte et ser Petrus de Proculo ex alia parte ... fecisse rationes inter se de eo tempore quo ipsi ser Petrus de Proculo stetit in domo dictorum Iuanis Paulouich et fratrum et pro partibus quas tenuit ipsorum fratrum in Canali” (15. 10. 1450), Div. Not., XXXV, 158v.

¹³³² “записасмо стрдисмо и дстановитсмо ... иоць за них лѣбавь више реченєх госпо-

Podrum

Sandalj je u krilu svoje kuće imao i pogodan podrum za skladištenje koji je bio i predmetom zakupljanja. Visina godišnjeg zakupa iznosila je 20 perpera, a čini se da je svake godine podrum bio zakupljen.¹³³³ Kao i sve drugo, Stjepan Vukčić je naslijedio i podrum koji je izdavao u zakup kao i njegov stric. Carinik Stjepana Vukčića Mladien Medulinović januara 1437. napravio je dogovor o godišnjem zakupu podruma sa Milatom Radosalićem uz cijenu od 25 perpera. Mladien je odmah primio dio novca od zakupa.¹³³⁴

Zemlja, posjedi na području Dubrovačke republike

Kao privilegirani susjed od strane Dubrovčana, u različitim prilikama Sandalj je stjecao zemlju na području Dubrovačke republike. Svaki put to je bilo u određenom političkom kontekstu. Sandalj je tako dobio zemlju u Slanskom primorju, Župi dubrovačkoj i Konavlima. Ugledni predstavnici iz zaleta, bosanski vladar i njegove velmože, kao Dubrovčanima zaslužni pomagači, obično su dobijali onoliko zemlje koliko bi dobijao jedan dubrovački vlastelin. S obzirom na osnovu nagrađivanja koja je išla najvećom, državnom razinom, takvi posjedi se lako mogu uočiti u izvornim pokazateljima. Ima primjera koji mogu davati i osnova za zaključak o približnoj vrijednosti do-

ДИНА ВОЕДЕ СТИПАНА И КНЕЗА ВЛАДИСЛАВА И КНЕЗА ВЛАТКА ИЛИ ВЪДЕ ВЕКЕ СИНОВЪ 8 ГОСПОДИНА ВОЕДЕ СТИПАНА 8ИВКОМ И ПРАВИЖКОМ ПО МЪШКОМ КОЛЕНЪ ВЪКИ ВЪКОМ КЪКЕ ПОЛАЧЕ КОЪЕ ЕСТЬ ИМАО СЛАВНИ И 8ВЪМОЖНИ ГОСПОДИНЪ ВОУДА САНДАЛЪ МЕГЮ НАМИ 8 ДЪБРОВНИКЪ“ (30. 10. 1435), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 42-43.

¹³³³ “Ser Vita ser Alo. de Goze ... a voyuoda Sandal debet habere pro affictu stragni domus ipsius ser Vite in qua ponitur vinum ipsius voiuode pro anno MCCCC°XXII precio yperperos viginti, et pro affictu ipsius stragni pro anno presenti 1423 finituro die 20 augusti presentis alias yperperos viginti” (15. 8. 1423), Div. Canc., XLII, 171; “Prima pars est de soluendo pro stragno quod ser Andree de Binçola voiuode Sandalio pro duobus annis propexactis quibus ipsum stragnum tenuit ad rationem yperperorum viginti in anno yperperos quadraginta. Et hoc pro recto solutionis ipsius magazeni”. Sa strane: “Pro stragno soluendo pro voiuoda Sandalio” (27. 8. 1423), Cons. Rog., III, 178.

¹³³⁴ “Mladien Medulinouich zarinich voiuode Stipan nomine et vice ipsius voiuode dedit et affictauit usque ad unnum annum proxime futurum Milat Radosalich stacionario presenti et conducenti stragnum sub volta siue stationem terrancam sub volta domus ipsius voiuode Stipan siue voiuode Sandagl ad habendum et possendum cum jure et pertinentiis suis usque ad per totum dictum annum proxime futurum. Et hoc pro affictu et affictum nomine yperperorum XXV ... ipsi Mladien habuisse pro parte solutione yperperos duodecim” (31. 1. 1437), Div. Not., XXI, 91.

bivenog posjeda. Dobivena zemlja, koja je bila u sastavu Dubrovačke republike u tom svojstvu je podrazumijevala i drugačiju, dubrovačku posjedovnu obavezu. Kao takvu, Sandalj je svoju tekovinu, poput ostalih privilegiranih vlasnika iz zaleđa na području Dubrovačke republike davao u zakup, kako i neki podaci pokazuju za ostale velikaše. Takvo svojstvo uvjetovalo je privatnopravne ugovore koji se najvećim dijelom nisu sačuvali ili ih je teško uočiti u neobjavljenoj arhivskoj građi, pa je stoga otežano praćenje sudbine zemlje Sandalja Hranića na području Dubrovačke republike. Poneki očuvani sitni pokazatelj ipak omogućuje opći zaključak. Poslije istiskivanja Sankovića, postajući time najmoćniji dubrovački susjed, Dubrovčani su vojvodi Sandalju i knezu Vukcu 1405. darovali u Primorju (Slanskom primorju) dio zemlje koji je ranije bio darovan Radiću Sankoviću.¹³³⁵ Radičev posjed u Primorju, dobijen 1399. prilikom podjele Primorja među Dubrovčanima, bio je sadržinskim predmetom dugotrajnijeg diplomatskog nagovaranja Sandalja krajem 1404. i početkom 1405.¹³³⁶ Radič je imao jedan dio i četvrtinu u 27. desetini Mihaila Bobaljevića.¹³³⁷ To je područje oko naselja Osojnik.¹³³⁸ S obzirom da je kvalitet zemlje presuđivao veličinu pojedinih dijelova teško je sa sigurnošću procjenjivati koliko je tačno zemlje to iznosilo u kvadratnim metrima.¹³³⁹ Postoji osnov da se za posjed koji je Sandalj Hranić dobio 1405, tj. jedan dio

¹³³⁵ “ДИО Ѡ ЗЕМАЉ КОИТО К БИЉ ДВЕРОВНИКЪ ДАРЬВАО РАДИЧЪ 8 ПЪМОЉИКЪ“ (3. 7. 1405), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 266. To je zajedno s kućom Radića Sankovića u Dubrovniku ponuđeno Sandalju u jesen 1404, Lett. di Lev., IV, 71v (6. 9. 1404); 72v (10. 9. 1404); Мијушковић, *Санковићи*, 49.

¹³³⁶ Dubrovački poslanik kod Sandalja Hranića Ivan Menčetić trebao je, između ostalog, da saopći Sandalju: “et habiate la parte che haue Radiz in le Terre nove“ (6. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 71v. O istom dubrovačkom prijedlogu, (10. 9. 1404), Isto, 72-73; (27. 9. 1404), Isto, 74v; (31. 3. 1405), Isto, 89v; (7. 4. 1405), Isto, 90v; (21. 5. 1405), Isto, 97v; Луčić, *Stjecanje*, 192-200.

¹³³⁷ Ranije se pogrešno smatralo da Radič nije dobio zemljište u Primorju, a i da je imao istaknutiju ulogu u prodaji Primorja Dubrovčanima, Čremošnik, *Prodaja*, 125-126. Radič je dobio dio i četvrt, isto kao i Hrvoje i Ostoja, ali je njegova zemlja bila pod desetinom dubrovačkog vlastelina, Roller, *Agararno-proizvodni odnosi*, 232 i nap. broj 1038 na str. 320; Мијушковић, *Санковићи*, 51. Izvorni uvid u 27 decenu Mihaila Bobaljevića (“Radic voieuada, parte una, quarta una“) dat je u, Луčić, *Stjecanje*, 178-179.

¹³³⁸ Detaljan opis 27 desetine i kartografski prikaz u, Kaznačić-Hrdalo, *Dioba*, 37, karta između 40-41 str.

¹³³⁹ Ranija razmišljanja o veličini dijelova pokazuju odstupanja, koja su plod praćenja iste vrijednosti dijelova, što je A. Kaznačić-Hrdalo pokazala neodrživim, Луčić, *Stjecanje*, 130; Благојевић, *Величина делова*, 139-147; Kaznačić-Hrdalo, *Dioba*, 40-46.

i četvrtina, premjeri iznosom od blizu 70.000 metara kvadratnih.¹³⁴⁰ Njegova tadašnja vrijednost bila je 250 perpera dubrovačkih dinara, ili oko 83 mletačka zlatna dukata.¹³⁴¹

Prilikom prodaje svoga dijela Konavala 1419. Sandalj je dobio dio zemlje u Župi dubrovačkoj koji se mogao kupiti za vrijednost od 3.000 perpera.¹³⁴² Krajem jula ovaj dio posla je operacionaliziran na taj način što je novac za kupovinu te baštine dat uz obrazloženje da se posjed mora kupiti u roku jedne godine.¹³⁴³ Godinu dana kasnije, krajem juna 1420, Dubrovčani su bili pred određenim traženjima oko vinograda od strane Sandalja.¹³⁴⁴ Prema onom što se da upratiti, mjesec dana kasnije čini se da je Sandalj tražio da kupi svoju baštinu s vinogradom. Ispostavilo se da je na kraju izbor pao na posjed na otoku Šipanu. Dubrovčani su izišli pred Sandalja s prijedlogom koji je spojio, kao uvjetnu i drugu njegovu privilegiju. Za Sandaljevu baštinu je određen posjed na Šipanu, ranije vlasništvo Jakova Sorokočevića, ali samo pod uvjetom da Sandalj svoju imovinu uloženu na dobit drži u Dubrovniku i ne podiže do kraja života.¹³⁴⁵ Prijedlog je izgleda našao prihvatljivog odjeka kod Sandalja

¹³⁴⁰ Približan račun prema, Lučić, *Stjecanje*, 130.

¹³⁴¹ Osnova za računanje novčane vrijednosti podijeljene zemlje nalazi se u vremenski vrlo bliskom primjeru. Godine 1402, radi dodjeljivanja Hrvojevom sinu Balši, posjed od jednog dijela i jedne četvrtine prodat je za 250 perpera. Iz istog primjera J. Lučić je došao i do odličnog pokazatelja, prema vrijednosti jednog dijela koja iznosi 200 perpera, kompletno Slansko primorje je vrijedilo ni manje ni više nego 50.000 perpera, ili oko 16.667 dukata, Lučić, *Stjecanje*, 133.

¹³⁴² “ДАШЕ МИ И ДАРОВАШЕ НААМЪ ВИШЕ РЕЧЕНИМЪ ГОСПОДИНЪ ВОЕВОДИ САНДАЛЪ И БРАТИ И СИНОВЦЪ И НАТРАШКЪ НАШЕМЪ И ПЛЕМЕНЪ НАШЕМЪ ЦЮ Е ПО МДШКОМЪ КОЛИНЪ ВАЦИНЕ ВЪ ЖДПИ ДУБРОВАЧКОИ КОЕ СЕ КДПЕ ЗА ТРИ ТИСѢ ПЕРПЕРЪ” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 295. O tome i, (29. 6. 1419), Isto, 299.

¹³⁴³ “Nos Theodorus de Prodanello et Pribislaus Pochualiča confitemur quod super nos et super omnia bona nostra in solidum et ad meliustentem habuimus et recepimus nomine magnifici voyuode Sandalii a domino Laurentio de Sorgo honor Rector comunis Ragusii et a suo minori consilio dantibus et soluentibus nomine et pro ipso comune de denariis ipsius comunis Ragusii yperperorum tria milia cum quibus denariis seu yperperorum tribus milibus emi debet una possessio pro dicto magnifico voyuoda Sandalio. Promittentes nos predicti Theodorus et Pribislaus super nos et omnia bona nostra in solidum et ad meliustentem ut supra similiter faceris et curaris quod dicta possessio emetur hinc ad unum annum proxime futurum” (29. 7. 1419), Deb. Not., XIII, 101. Drugačije shvatanje u, Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 110.

¹³⁴⁴ “Prima pars est de induciando super factis petitionis vinee facte per Pribislauum Pochualiča nomine voyuode Sandalii” (27. 6. 1420), Cons. Rog., II, 129v.

¹³⁴⁵ “Prima pars est de portando ad maius consilium dandi libertatem thesaurariis pro possessio-

i nekoliko dana kasnije prati se odobrenje razgovora sa Sandaljevim poslanikom i zastupnikom (*agente*) Pribislavom Pohvalićem.¹³⁴⁶ S obzirom da Sandalj svoj ulog na dobit nije za života dizao i s obzirom da je dobio posjed na Šipanu, čini se da su obje strane bile zadovoljne dogovorenim. Posjed na Šipanu i druge Sandaljeve privilegije bile su izvorištem i drugih prilika. Kada je Sandalj zatražio svoje prihode proizišle iz kupoprodaje Konavala, konavoski tribut u iznosu od 500 perpera i godišnju dobit od uložених novaca u iznosu od 900 perpera Dubrovčani su krajem oktobra 1420. napravili kombinaciju da primljenih 3.000 perpera za kupovinu baštine postane ishodište odakle će se uzimati ti tributi, a da mu se posjed na Šipanu računa kao kupljen.¹³⁴⁷ To je učinjeno i oktobra naredne, 1421, pa je od predviđenih 3.000 bilo preostalo 200 perpera.¹³⁴⁸ Nešto prije toga, augusta 1421. procjenjivano je koliko iznosi zakup vinograda koji pripada Sandalju na Šipanu.¹³⁴⁹ O posjedu Sandalja raspravljano je i početkom 1422, kada je određivana procjena visina zakupa za kuće i vinograde na Šipanu. Tako znamo zasigurno da je Sandalj na Šipanu ušao u posjed koji je ranije držao Jakov Sorkočević i da je pristao na dubrovačke uvjete.¹³⁵⁰

ne tota quondam Jacobi de Sorgho posita in Zupana capiendi concordium pro factis Sandalie et si concordare poterunt quod denarii in comune ponantur ad prode inperpetuum. Si concordare vero, non poterunt quod nichil actum sit pro hac libertate” (24. 7. 1420), Isto, 136.

¹³⁴⁶ Sa strane: “Pro possessione de Zupana cum Pribissauo Poqualiza nomine voyuode Sandalie”; “Prima pars est de exequendo cum Pribissauo Poqualiza agente nomine voyuode Sandalie in facto possessionis de Zupana prout incoatum est quod, scilicet se vult causa illam soluat” (29. 7. 1420), Isto, 137.

¹³⁴⁷ “Prima pars est de consentiendo Pribislauo Poqualice pro voivoda Sandalio, videlicet, de consentiendo dicto voiuode tributum yperperos trium milium, videlicet, quod quolibet anno sibi scomputari debeat tributum quod sibi debetur usque ad complementum yperperos trium milium predictorum, videlicet, de tributo quantum de prode, quod sibi datur ad quinque pro centenario” (23. 10. 1420), Isto, III, 2v; “Prima pars est de consentiendo voiuode Sandalio quod possit venderis denariis alienaris et permutaris possessionem suam de Zupana tam in vita quam in morte et de faciendo de ea quidquid sibi placet sicut potuit faceris quilibet aliter nobilis Raguseus de possessione sua reseruato iure polouinorum”, Isto. Prva odluka izazvala je dilemu u, *Динић, Трибути*, 38.

¹³⁴⁸ (9. 10. 1421), Cons. Rog., III, 57v.

¹³⁴⁹ “ad insulam Zupane pro videndo et referendo domino Rectori et paruo consilio quantitatem vini que veniet in parte voiuode Sandagl ex possessione sibi data” (30. 8. 1421), Cons. Minus, II, 214.

¹³⁵⁰ Sa strane: “Pro extimatione domus et vinearum datis voiuode Sandalio”. Donesene su dvije

Stjepan Vukčić sa sinovima naslijedio je kuće i sve dijelove zemlje koje je Sandalj na različite načine stjecao na području Dubrovnika, a prilikom jednog nabiranja jedino je posjed na Šipanu izrijekom naveden.¹³⁵¹ No, da ga je posjedovao herceg Stjepan, na to ukazuje njegova nabavka vina sa Šipana o kojoj ima informacija iz septembra 1450. No iako je vino bilo iz njegovih vinograda, on ga je, kao Dubrovčanin, izvezio izvan okvira Dubrovačke republike i morao je zato regulirati prateću carinu.¹³⁵² Ovome u prilog može se pridodati i informacija o krijumčarenju vina Sandaljevog čovjeka Rajka (knez Rajko Prpčić Mrđenović) o kojoj se govori na samom kraju 1424, što je najvjerovatnije odraz prijenosa vina sa Šipana preko Dubrovnika, koji je bez carine smatran nedozvoljenim.¹³⁵³ Sandaljev posjed na Šipanu bio je spominjan i jula 1428. kada su poslanici trebali napomenuti Sandalju koje je sve

odluke: "Prima pars est de dando libertate domino Rectori et minori consilio faciendo officiales qui adducere debeant informa qualiiter debet solui annuatim affictum pro domibus et vineis datis voiuode Sandalio"; "Prima pars est de faciendo tres officiales pro predictis" (9. 2. 1422), Cons. Rog., III, 71v. Izvještaj je bio spreman narednog mjeseca. Sa strane: "Pro domo et vineis datis Sandalio et Radichio extimacio". Jedva je prošao prijedlog: "Prima pars est de firmando prouisionem adductam per officiales ad id electos super extimatione facta de domo et vineis datis voyuode Sandalie et Radichio" ("Captum per 16, contra 14, excepto 2"). Drugi prijedlog koji nije prošao bio je: "Secunda pars de corrigendo dictam prouisionem". Stav komisije je zapisan: "Copia dicte extimationis facte per officiales ad id deputatos et firmate ut superinde in presenti consilio. Ex pro vinea de Zubana qui fuit olim ser Jacobi de Sorgo et data voiuode Sandagl pro facto Canalis solui debeant in perpetuum ad manus thesaurariorum Sancte Marie epitropis testamentui dicti olim ser Jacobi yperperos centum ad rationem anni - yperperis C [ostatak sadržaja na mjestu gdje se govori o kućama]" (16. 3. 1422), Isto, 79v.

¹³⁵¹ "записасмо ђтрѣдисмо и ђстановитсмо ... кѣке полаче кок естъ имао славно и ђзъможни господинь вокадъ Сандаль мегю нами ђ Дѣровникъ и котомђ ващине кок ималъ мегю нами на Шипанъ и инде вазде што естъ ђ нашихъ котарехъ ... и ти диели земаль и ващтинъ реченѣхъ господина вокадъ Стипана и неговѣ диетце кнеза Владисава и кнеза Влатка и инѣхъ синовъ ако вђдђ ђ господина вокадъ Стипана вѣки вѣкома ђнѣком и прѣнѣком како крѣвь подаѣ по мѣшкомъ колѣнѢ" (30. 10. 1435), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 42-43.

¹³⁵² „Prima pars est quod Radossauus Grupchouich de illa quantitate vini quam extrahere de Zupana, videlicet, de vino nato super possessionibus chercech soluere debeat grossum unum pro quolibet quingno gabelloto doane vini“ (12. 9. 1450), Cons. Rog., XI, 238v.

¹³⁵³ "Prima pars est quod vinum quod adduxit Raicus homo voiuode Sandalii ad portas Ragusii reuertatur et reportetur retro" (ultimo decembris 1425, ustvari 31. 12. 1424), Isto, III, 233v; "Prima pars est de scribendo unam literam voiuode Sandalie querelendo nos de vino adducto Ragusii per contrabandam per Raicum hominem voiuode predicti", Isto, 234.

privilegije i tekovine dobio od njih.¹³⁵⁴ Daleko veći broj informacija o posjedu na Šipanu koji je Kosačama bio i prebježište, te o dohocima koji su imali sa toga posjeda daje doba nasljednika Stjepana Vukčića Kosače.¹³⁵⁵

I prilikom prodaje Pavlovićevog dijela 1420. baština u Župi dubrovačkoj iste vrijednosti bila je planirana za Sandalja Hranića.¹³⁵⁶ Kao i sa drugim privilegijama iz ove neuspješne kupoprodaje 1420, ni ova kombinacija sa dobijenom drugom baštinom u Župi dubrovačkoj nije bila realizirana.

Treći komad zemlje na području Dubrovačke republike Sandalj je dobio prilikom podjele Konavala među Dubrovčanima. Prema jednom planu iz početka maja 1423, spominjani su neki dijelovi Konavala koji bi trebali pripadati Kosačama. Izgleda da je raniji posjed župana Bogete Rudića bio najprivlačniji.¹³⁵⁷ Poslije izvršene cjelokupne kupoprodaje, u prodatim Konavlima početkom 1427. Sandalj, njegov brat Vukac i sinovac Stjepan dobili su 33 četvrtine, tj. u količini kao i svaki drugi dubrovački vlastelin.¹³⁵⁸ Nije nam poznato u kojem je dijelu Konavala Sandalj dobio svoj dio zemlje. Zna se da je kao i bosanski kralj Tvrtko II dobio dodatak (đontu) na području Uskopja.¹³⁵⁹ Početkom juna 1429. spominjano je da je Sandaljeva desetina na području Površi.¹³⁶⁰

Na jednom mjestu 1421, između ostalih potraživanja, Sandalj je tražio od Mlečana i da mu potvrde njegove posjede, kao i posjede koje je imao u Dubrovniku i na otocima i da se slobodno može kretati po mletačkom prostoru, uključujući i Veneciju. Mlečani mu nisu izišli u susret, zadržavajući se

¹³⁵⁴ “Et cosi della possessione a Zubana che spendessimo in essa presso a dire tanto di qualche ieramo tegnudi oltra qualche die el suo et anche tochando nelle nostre conosciençe per far cosa di suo piacere” (19. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 96v.

¹³⁵⁵ **Атанасовски**, *Пад*, po registru pod Šipanu.

¹³⁵⁶ (20. 5. 1420), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 307. O tome i, (30. 5. 1420), Isto, 311.

¹³⁵⁷ “Ancora e preso che le parte de voyuoda Sandagl, fratelli et nepoti et el dexino che se da a Dio et el dexino che reman al comun habiamo zonte in Planine et in Lug. El qual dexino de Dio di esser apresso a San Zorzo et le parte de Sandagl, fratelli et nepoti doe sta Bogheta” (5. 5. 1423), Lett. di Lev., VIII, 55v.

¹³⁵⁸ “Item de dando voyvode Sandagl cum fratre et nepote partes tres et dimidiam” (25. 2. 1427), **Недељковић**, *Liber viridis*, 166.

¹³⁵⁹ **Живковић**, *Учесће*, 184-185. Navod autora da je Sandalj dobio zemlju i 1423. i 1427, ne možemo potvrditi.

¹³⁶⁰ “pro deceno de Pouersia voiuode Sandagl” (1. 6. 1429), Cons. Rog., IV, 104v.

u odgovoru na konstatiranje da mu to nije ni potrebno jer je mletački građanin i plemić.¹³⁶¹ Ipak, isticani posjedi na području Dubrovnika i otoka to nisu ni mogli podrazumijevati u potpunosti. Za razliku od slobode kretanja koju su mletački građani i plemići imali i koja se mogla razumjeti kao plod sporazumijevanja i međusobnih privilegija između Mlečana i Dubrovčana, Mlečani ipak nisu mogli biti meritorni za Sandaljeve posjede na području Dubrovačke republike.

Svu naprijed dodijeljenu zemlju, uvjetno nazivanu u literaturi baštinom, Sandalj je uživao pod određenim uvjetima. Mogao ih je davati pod zakup ali ih nije mogao prodati nikom drugom do samim Dubrovčanima. U cjelini nisu poznati detalji o iznajmljivanju zemlje i ostvarivanju dobiti od posjeda koje je Sandalj imao na području Dubrovnika. Jedan podatak iz 1413. pokazuje da je Sandalj te svoje posjede davao u zakup Dubrovčanima pod uvjetom da mu se daje dio proizvoda. Svoju zemlju u Primorju, u Osojniku, preuzetu od Sankovića, davao je u zakup dubrovačkom vlastelinu Teodoru Prodaneliću.¹³⁶² S Teodorom je Sandalj napravio i kombinacije oko kupovine baštine na Šipanu. Vjerovatno je preko njega i ubirao godišnji zakup. Podaci o procjeni komisije za prihode od vinograda na Šipanu pokazuju da je godišnji zakup od njih iznosio okruglih 100 perpera (preko 33 dukata).

Pored Sandalja, i drugi predstavnici zaleđa, kao Radič Sanković, bosanski vladari, Hrvoje Vukčić, Radoslav Pavlović i drugi, dobijali su zemlju u posjed na području Dubrovnika. Radoslav Pavlović je svoju baštinu u Župi dubrovačkoj odmah po prijemu te privilegije dao za iznos u novcu od predviđenih 3.000 perpera ili 1.000 dukata.¹³⁶³ Za dobijeni posjed u Konavlima

¹³⁶¹ “Ad factum autem privilegii, quod petit, ut confirmemus dicto domino Sandali terras et loca, que habet, et possessiones, quas habet in Ragusio et in insulis, et quod cum persona sua possit venire Venetias et ad alia loca nostra, et similiter quod si possint venire et sint securi et cet., respondemus: quod tale privilegium per eum requisitum non est necessarium, quia idem magnificus dominus Sandali est civis et nobilis civitatis noctre Venetiarum, et potest magnifica persona sua et omnes subditi et tractabuntur tamquam nostri proprii” (13. 7. 1421), *Ljubić, Listine, VIII, 95.*

¹³⁶² “Pribislaus Poqualica ut nuncius magnifici voyuode Sandalis, ut ipse asserit per literas, scriptas in sclabo et hic affixas, nomine dicti voyuode dedit et concessit ser Todoro de Prodanello presenti omnes terras dicti voyuode, sitas in Corila ad tenendum et fructus colligendum et de illis fructibus futuris faciendum id, quod sibi ordinabatur per tempora per dictum dominum Sandalem” (31. 10. 1413), *Жиречек, Споменници српски, 65; Ćremošnik, Povelje, 274-276.*

¹³⁶³ (31. 12. 1426), *Стојановић, Повеље и писма, I/1, 612-614.*

Radoslav je drugačije postupio. Davao ga je u zakup i primao žito i vino od zakupnika Tome Bunića. Njegovi nasljednici Ivaniš, Petar i Nikola davali su kuću u Dubrovniku i zemlju u Konavlima pod zakup Petru Prokuliću.¹³⁶⁴

Vojvoda Sandalj se nije olako odricao posjeda svojih baština-poklona stečenih na području Dubrovnika. Držao ih je pod zakupom kod Dubrovčana i uživao dijelove plodova. To je ostavio u naslijeđe svojim potomcima. O kakvim prihodima se radi, može se vidjeti iz kasnijeg vremena. Godine 1478, jedan od trojice nasljednika, herceg Vlatko prima “**ОД БАШТИНА ЦЮ ИМАМО 8 КОНАВЛАХЪ ѠЪ ЛКТИНЕ ЖИТНЕ И ВИНЕ**” svoj treći dio.¹³⁶⁵

Mogoriš

U XIV i XV st. mogoriš je isplaćivan bosanskim vladarima ili gospodarima Popovog polja.¹³⁶⁶ U bosanskim vladarima Dubrovčani su prepoznali garanta stabilnosti, pa je vremenom postao običaj da se tek sa odobrenjem bosanskog vladara može prepoznati pravi vlasnik prava na mogoriš. Time je mogoriš, na interesantan način, bio i političko sredstvo u rukama Dubrovčana i bosanskih vladara, kao neka vrsta korektiva neposrednih međususjedskih odnosa Dubrovčana, bosanskih vladara i vlastele, gospodara Popova. Iako pritom njegov skroman iznos nije bio dovoljno uvjerljivim oružjem, principijelnost u njegovom isplaćivanju ipak daje osnova za praćenje odnosa snaga u zaleđu. Prije Sandalja mogoriš su uz suglasnost vladara primali Sankovići. Potčinjavanjem njihovog posjeda, postajući i gospodar Popovog polja, Sandalj je postao i pretendentom na mogoriš. Uz saglasnost kralja, kao odraz svoje izrasle moći ili planiranog odobravanja, Sandalj je, znakovito, postao vlasnikom mogoriša od 1404. Kao Sandaljev poslanik, župan Toliša je 1406. primio mogoriš za dvije prethodne godine, za 1404. i 1405. u iznosu od 120 perpera.¹³⁶⁷ Sandaljev zahtjev za mogoriš tekuće 1406, koji je tražio usmeno

¹³⁶⁴ (3. 8. 1434), Isto, 632; Div. Not., XXXV, 158v (15. 10. 1450); Živković, Radič, 318-319.

¹³⁶⁵ (5. 10. 1478), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 194.

¹³⁶⁶ Динић, *Трибути*, 207-223; Михаљчић, *ЛССВ*, 746.

¹³⁶⁷ “Thollissa zupanus voyuode Sandallii et eius nuncius ... recipiendum magarixium ordinatum dari ipsi voyuode pro duobus annis preteritis, videlicet anni MCCCC quarti et anni MCCCC quinti, per dominum regem Bossine, ut appareat per litteras dicti regis hic affixas ... habuisse et accepisse ... uyperperos centum et viginti“ (29. 6. 1406), Div. Canc., XXXVI, 72; Динић, *Трибути*, 220.

preko župana Toliše, novembra te godine, nije bio validan,¹³⁶⁸ pa mu stoga Dubrovčani šalju formular kako bi se to ostvarilo na ispravan i zadovoljavajući način. U formularu se jasno ističe pozicija bosanskog vladara kao faktora koji određuje ko prima mogoriš.¹³⁶⁹ Svoje pravo Sandalj je vjerovatno uspješno iskoristio za 1406, kao i kasnije za 1407.¹³⁷⁰ Poslije je mogoriš kasnio sa isplatom čak 6 godina i bio konačno reguliran 1414. Prilike u odnosima Dubrovnika, kralja i Sandalja nisu bile zadovoljavajuće, pa se ni mogoriš nije isplaćivao. Tokom 1413. situacija oko isplate je ponovo aktualizirana. Došlo je do odluke da se Sandalju isplati zaostalih čak 6 dohodaka mogoriša, ali do toga ipak nije došlo.¹³⁷¹ Tek naredne godine stekli su se uvjeti za isplatu mogoriša Sandalju Hraniću. Dubrovčani su isplatili Sandalju mogoriš za 6 godina u iznosu od 360 perpera dubrovačkih dinara krajem maja 1414. Tom prilikom su za uobičajeno uzdarje dobili kravu.¹³⁷² Novac za Sandalja primio je Obrad Sedlarich iz Popova.¹³⁷³ Vrijeme isplate poklopilo se s pokušajima Dubrovčana da povrate dobre odnose sa Sandaljem, značajno narušene usljed neuspjeha ugarske misije koja je aprila 1414. pokušala riješiti pitanje Konavala u dubrovačku korist.

Pitanje prava na mogoriš, kao i 1404, tako je izgleda i kasnije regulirano u odnosima između bosanskog vladara i ostalih velikaša i riješeno je da od 1413. pripada Nikolićima, vlasteli Popovog polja.¹³⁷⁴ Teško da bi se Sandalj ovog prihoda, mada nevelikog, odrekao u drugačijoj no dogovorenoj situaciji

¹³⁶⁸ Dubrovčani Sandalju: “к намъ прихѡди ждпанъ Толиша по могоришъ али намъ одъ ваше любве зато листъ не донесе и зато пошлите къди вамъ драго да га ѡзвѣмѡ и ако ти к милость хотѣли бисмо да листъ кои кѣте ѡъ ваше стране послать бѡде ѡписанъ какото тои кои к ѡнѡтър сега листа” (20. 11. 1406), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 271.

¹³⁶⁹ Isto.

¹³⁷⁰ Neće biti da je mogoriš za 1406. i 1407. naplatio Tvrtko II, *Živković, Tvrtko II*, 50-51. Sandalj nalazimo kao korisnika mogoriša i u periodu 1407-1413.

¹³⁷¹ (4. 10. 1413); (21. i 23. 10. 1413), *Iorga, Notes, II*, 137-138. Vijeće umoljenih je ipak odlučilo da se Sandalju ne daje mogoriš bez odobrenja bosanskog kralja (“sine litteris regis”) “pro sex annis transactis” (23. 10. 1413), Ref., XXXIV, 207; *Динић, Трѡбути*, 220.

¹³⁷² “de dando magarisium nuntio qui venit cum litteris regis et voyuode Sandalii et accipiendo vaccas per ipsum adductus” (26. 5. 1414), Ref., XXXIV, 221v; *Динић, Трѡбути*, 220.

¹³⁷³ “Obrad Sedlarich de Papaua” (29. 5. 1414), Div. Canc., XL, 12; *Динић, Трѡбути*, 220.

¹³⁷⁴ Mogoriš za 1414. godinu primio je Grgur Nikolić: “de dando tributum malgarisii nuntiis Gregori Nicolich pro literam expeditorie” (22. 1. 1415), Cons. Rog., I, 2v; *Динић, Трѡбути*, 221.

s kraljem i ostalim velikašima. Sandalj je naplatio mogoriš za period 1404-1413, u 10 godina, u ukupnom iznosu od 600 perpera (200 dukata).

Konavoski dohodak

Konavoski dohodak je dubrovački tribut koji je proistekao iz kupoprodaje Konavala između vojvode Sandalja i Dubrovčana. On predstavlja godišnju obavezu isplate 500 perpera koju su Dubrovčani preuzeli da isplaćuju Sandalju prilikom kupoprodaje njegovog dijela Konavala 1419. Rok za godišnju isplatu bio je 3. august, na dan Sv. Stjepana. Svoju obavezu Dubrovčani su redovno izvršavali.¹³⁷⁵ Oni su tražili od kralja Stjepana Ostojića da potvrdi akt kupoprodaje, što je on i učinio krajem 1419. Tada je kralj s vlastelom potvrdio cjelokupnu prodaju Konavala, računajući tu i dio Pavlovića, koji na to još nisu bili pristali. U to ime Dubrovčani su mu obećali početkom 1420. godišnji tribut u iznosu od 500 perpera. Najvjerojatnije su Dubrovčani računali da je bosanski vladar u mogućnosti izvršenu potvrdu kompletne kupoprodaje Konavala i regulirati. Od isplate konavoskog dohotka za kralja nije bilo ništa. Bez stvarnog posjedovanja dijela Konavala Pavlovića to niko nije mogao uraditi, pa ni bosanski vladar. Pavlovići nisu pristali na prodaju svoga dijela Konavala, a nisu učinili ni nevjeru bosanskom vladaru.¹³⁷⁶ Tokom 1420. slično je pokušao i Sandalj kada je uz pomoć Osmanlija stekao dio Konavala Pavlovića i prodao ga Dubrovčanima. Time je Sandalj bio u kombinaciji da ostvari još 500 perpera tributa. Ipak, do realiziranja ove prodaje nije došlo.¹³⁷⁷ Svoj dio Konavala Pavlovići su prodali krajem 1426. Njihov konavoski tribut bio je u visini od 600 perpera.¹³⁷⁸

Sandalj je od juna 1419. do smrti, marta 1435, bio u prilici da ostvari 15 puta konavoski dohodak u iznosu od 500 perpera dubrovačkih dinara, tj. 7.500 perpera dubrovačkih dinara, ili 1.500 dukata. Za ovaj Sandaljev tribut i njegov iznos znalo se i na osmanskome dvoru.¹³⁷⁹

¹³⁷⁵ (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 293; Динић, *Трибути*, 203-257, 38.

¹³⁷⁶ (4. 12. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 557-562; (8. 2. 1420), Isto, 562-563.

¹³⁷⁷ (30. 5. 1420), Isto, 312. Uz ovu prodaju kralj nije bio predviđen za tribut (16. 8. 1420), Isto, 503-504.

¹³⁷⁸ (31. 12. 1426), Isto, 592-614.

¹³⁷⁹ "et yperperi 500 de tributo" (28. 12. 1430), Lett. di Lev., XI, 13v.

Primjeri dobijanja konavoskog tributa:

1422.	“Prima pars est de acceptando petitionem factam pro parte voiuode Sandalii, videlicet, de dando sibi tributum pro parte Canalis” (9. 10. 1421), Cons. Rog., III, 57v.
1424.	“de accipiendo ad salem comunis yperperos mille quadringentos qui solui debeat voyuode Sandagli pro prode et pro tributo Canalis pro uno anno” (23. 7. 1423), Cons. Rog., III, 174. Nije usvojen prijedlog: “Prima pars est de eligendo tres officiales qui videant rationem tributi voyuode Sandagl et quod forment unam literam digendam dicto voyuode Sandagl qualiter debeat promicti dari et fieri dictum tributum et omnia apportent ad presens consilium hodie post prandium”, već: “Secunda pars est de deliberando in presenti consilio” (29. 7. 1423), Isto, 175. Odobreni su tributi, ali za 1424: “de acceptando requisicionem factam per ambaxiatiorem voyuode Sandagl et de offerendo ei solutionem siue pagamentum pro tributo Canalis yperperorum quinquecentum et pro prode denariorum quos habet in comuni yperperorum nouemcentum. Et hoc pro solutione completo pagamento anni 1424”; “scribendi dicto voyuode Sandagl super facto tributi et describendo sibi rationem puntaliter in scriptis”, Isto, 175v; “quod dare possint Braiano ambaxiatori voyuode Sandagl yperperos mille quadringentos per ipsum petitos et sibi ablatos accipiendo ab ipsum confessionem et cautelam pro ipsis denariis nomine voyuode Sandagl” (30. 7. 1423), Isto.
1425.	Sandalj je 1425. tražio da se od novca za dobit i konavoski dohodak napravi jedna zlatna posuda: “de dando yperperoros mille quatringtonos in manibus officialium nostrorum ad hoc deputatorum pro laborando vasa aurea voiuode Sandali usque quo expeditorie venient a voiuoda Sandalio pro dictis denariis in forma debita. Qui denarii sunt, videlicet, yperperos nonaginta de prode denariorum quos idem voiuoda habet in comune nostrum et yperperos quingenti sunt de denariis tributi” (18. 8. 1425), Cons. Rog., III, 259v.
1426.	“Grupchus Popouich et Clapaç Stancouich nuntii spetiales et ambaxiatores voyuode Sandagl ... per literas expeditorias ipsius voyuode Sandagl scriptas in sclauo et hic affixas nomine et vice dicti voyuode Sandagl ... confessi et manifesti fuerunt habuisse et recepisse ... in alia parte yperperos quingentos grossorum de Ragusio pro tributo Canalis debito ipsi voiuode solito ipso tributo pro anno 1426 finito in die sancti Steffani preteriti qui fuit de presenti mense augusti” (13. 8. 1426), Div. Canc., XLIV, 53.
1427.	“quod daris possint Grupcho nomine voiuode Sandalii ... yperperos quinquagensorum per tributo Canalis” (14. 8. 1427), Cons. Rog., IV, 33v.
1428.	“dante ipso Pribissauo Poqualiza ... pro tributo ducatorum trecentorum et yperperorum quingentorum sibi debitorum” (11. 8. 1428), Cons. Rog., IV, 65v; “Pribisauus Poqualiça nuntius et ambaxiator magnifici voiuode Sandagl ... yperperos quingentos grossorum Ragusii pro tributo Canalis anni proxime elapsi, videlicet, 1428” (24. 8. 1428), Div. Not., XV, 268v.

1429.	“Dominus Pribisauus Poqualiza nuntius et ambaxiator magnifici dominis voiuode Sandagl ... pro tributo anni presentis pro Canali completuri die sancti Stefani de mense augusti proxime futuros yperperos quingentos grossorum“ (9. 7. 1429), Div. Not., XVI, 95v.
1430.	“пѣть сать перперь динари ѿ дохотка ѿ Конавали” (3. 8. 1430), Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 332.
1431.	“dominus Pribissauo Poqualiza ambassiator voiuode Sandagl ... expediendi ipsum tam pro denariis gabelle Narenti quam pro illis tributi et prode ducatorum 6.000“ (20. 1. 1431), Cons. Rog., V, 36v.
1432.	“Grupcho gabeloto nomine ipsius voiuode Sandagl ... yperperos quingentos pro tributo suo Canalis“ (16. 8. 1432), Cons. Rog., V, 101v.
1434.	“dandi et soluendi voiuode Sandagl siue nuntio suo Grupcho ... yperperos quingentos pro tributo partis Canalis que fuit sue pro uno anno completo in festo et termino sancti Sreffani de mense augusti proxime lapsi“ (28. 9. 1434), Cons. Rog., V, 223v.

Tek kada je Stjepan Vukčić uredio svoje odnose s Dubrovčanima, potvrdivši im ranije privilegije, prije svega prodaju Konavala njegovog strica Sandalja, oktobra 1435. Dubrovčani su mu izišli u susret i počeo je dobivati, između ostalog, i konavoski tribut.¹³⁸⁰

Ulaganje novca na dobit

Za stjecanje Konavala 1419. Dubrovčani su Sandalja obdarili privilegijom da može ulagati novac na dobit do visine od 18.000 perpera i uživati prateću godišnju kamatnu oplodnju od 5%.¹³⁸¹ Ulaganje novca na dobit bilo je zamrznuto za period 1419-1420. Poslije sporazuma Sandalja s Dubrovčanima, zbog njegovog potraživanja posjeda na Šipanu, svoju glavnici nije mogao dizati za svoga života. Prihodi od dobiti počeli su teći tek od 1421. Drugu glavnici u iznosu od 6.000 dukata Sandalj je osigurao početkom 1431. u

¹³⁸⁰ “Dominus Pribissauus Poqualiza nuntius specialis voiuode Stipan ut apparet per literas ipsius voiuode regimini Ragusii scriptas ... confessus et manifestus fuit se nomine dicti voiuode Stipan habuisse et manualiter recepisse ... yperperos quingentos grossorum Ragusii pro solutione tributi debiti ipsi voiuode per comune Ragusii pro contrata Canalis partis olim sue anni proxime preteriti finiti et completi die primo augusti M°CCCC°XXXV [1435]” (29. 10. 1435), Div. Not., XX, 95v.

¹³⁸¹ O tehnici poslovanja ulaganja novca na dobit, Kurtović, Pavlovići, 33-55.

vrijeme Konavoskog rata. S pokušajima stvaranja lige između Dubrovčana, Sandalja i Tvrtka II, Sandalj je ovu privilegiju stavljao među uvjete svoje participacije.¹³⁸² Liga nije zaživjela, ali su Dubrovčani ipak omogućili Sandalju da uživa ovu privilegiju. Razgovori o njoj intenzivirani su u drugoj polovini i krajem januara, da bi početkom februara 1431. dobili istu formu kao i u slučaju njegovog prvog uloga, sa istim parametrima oporuke.¹³⁸³ S godišnjim kamatama od dvije glavnice u iznosu od 600 dukata Sandalj je osigurao svoje nasljednike, suprugu Jelenu, sinovca Stjepana Vukčića i njegove nasljednike.

Kancelarija, kultura, vjera

Kancelarija i diplomatska služba

Kao i kod svih ostalih subjekata, dugog i brojnog niza vladara i velikaša u Bosni, i iza vojvode Sandalja malo je ostalo sačuvanih originalnih dokumenata. Nekoliko usputnih spominjanja, sitnih ali izuzetno značajnih, pokazuju da je Sandaljev dvor u svojoj kancelariji imao prateću arhivu, tj. da su se dokumenti čuvali radi njihove vrijednosti i tekućih, svakodnevnih potreba. U vrijeme pregovaranja oko sela Lisac, u namjeri da prezentiraju nepreciznosti u nabranjanju, u kojima pojedine donacije podrazumijevaju detalje ali ih ne navode, Dubrovčani su isticali Sandalju da velmože imaju veliki broj privilegija dobijenih od bosanskih vladara (*de Bossina*) i da i on ima takvih privilegija 'punu kuću' (*voyuoda zaschuno nobel homo ha priuilegii de Bossina et vuy ne hauete plena la chaza de essi*).¹³⁸⁴ Prema ono malo očuvanih donacija bosanske vlaste, nagradama za izvršenu vjernu službu od strane bosanskih vladara, zaista bi se i moglo govoriti o tome da je Sandalj morao imati veliki broj privilegija i potvrda ranijih tekovina svojih prethodnika, prije svega strica Vlatka Vu-

¹³⁸² (14. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 181-181v (Prilog 5, Dokumenti).

¹³⁸³ "de dando libertatem domino Rectori et minori consilio suo fieri faciendi domino Pribissauo Poqualize ambaxiatori voiuode Sandagl si voluerit et requisierit pouegliam pro ducats VI^M [6000] per dominium nostrum acceptis ad prode in vita tantum ipsius voiuode Sandagl" (31. 1. 1431), Cons. Rog., IV, 268v; "de accipiendo in nostro comuni ducatorum VI^M ab ambassiator voiuode Sandagl ad prode de 5 pro centenario quolibet anno, modis, pactis et conditionibus quibus alii 6000 ab ipso voiuoda Sandagl" (5. 2. 1431), Isto, 269.

¹³⁸⁴ "voyuoda zaschuno nobel homo ha priuilegii de Bossina et vuy ne hauete plena la chaza de essi, per li quali in diuersi tempi ve son datte et concesse molte contrade et zuppe, in li quali priuilegii a singullo non son nominate tutte le ville ma in genero se pitende in le soi confini" (15. 9. 1404), Lett. di Lev., IV, 73v.

kovića. Nažalost, od svega toga malo šta se sačuvalo. Pored privilegija koje je dobijao, ne samo od bosanskih vladara nego i od Dubrovčana, Zadranana, Mlečana, ugarskih vladara i Osmanlija,¹³⁸⁵ radilo bi se i o dokumentaciji koju je proizvodila Sandaljeva kancelarija za svoje podanike, ali i za brojne subjekte izvan posjeda sa kojima je Sandalj dolazio u različite kontakte. Uvid u prepisku između Sandalja i Dubrovčana pokazuje da je njegova kancelarija bila izuzetno aktivna, produktivna i u skladu s dinamičnom administrativnom i političkom pojavnošću brojnih Sandaljevih veza. Naprotiv, Sandaljeva djelatnost ostavila je iza sebe tragove koji govore o najobimnijoj kancelariji koju je imao jedan bosanski velmoža njegovog vremena.¹³⁸⁶ Brojna ekonomsko-politička poslovanja koja je imao s Dubrovčanima, Kotoranima, Mlečanima i Osmanlijama (privilegije i potvrde posjeda, depoziti, ulaganje novca na dobit, građanstva, plemstva, azili, zakupi, kuće, carine, posjedi, dohoci, tributi), pokazuju da se radilo o raznovrsnom tekućem arhivskom bogatstvu za koje je trebalo imati i zasebne prostore i spremišta, kao i osobe koje su sve to trebale čuvati kao statusne dokumente sa elementima trajne vrijednosti i samobitnosti Sandalja Hranića. Na Sandaljevu pismenost ili brigu za nabavku sredstava za njegovu kancelariju upućuje informacija iz početka jula 1430. Dubrovčani izvještavaju svoga poslanika kod Sandalja Benedikta Gundulića o nabavci kancelarijskog pribora za vojvodu Sandalja. Sandaljev poslanik Grupko dobio je od Dubrovčana jednu posudu mastila (*uno fiasco de inchiostro*), koje se upotrebljavalo i u dubrovačkoj kancelariji.¹³⁸⁷

Kao i kod ostalih bosanskih velmoža i vladara, ni Sandaljeva kancelarija nije bila na jednom mjestu. Nalazila se u nekoliko najvažnijih Sandaljevih rezidencija koje su čuvale proizvode nastale prema Sandaljevim potrebama i naredbama. Početkom 1423. zabilježeno je da Sandaljev poslanik nije donio ispravan dokument o depozitu kada je podizao aspre, a da se isti nalazio u Ključu, što je jasan pokazatelj da se, između ostalih mjesta, upravo i tu nalazio

¹³⁸⁵ “за нашѣ слѣдѣвѣ милости и градове и ждѣне и земле кое примисмо ѿ кралевства босанѣскога наам данно и записанно 8 наше племенито в рѣсази и држави босанѣскои и кралевством и всим рѣсагом босанѣцимъ наам потврѣно и ѣстановиѣно” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 293; (30. 5. 1420), Isto, 309.

¹³⁸⁶ Uporedi, Prilog 1, Tragovi proizvoda Sandaljeve kancelarije.

¹³⁸⁷ “Inchiostro et vernize per voiouoda secondo regueressimo” (7. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 178v; “a Grupcho abbiamo fatto dare uno fiasco de inchiostro di quello se usa per nostra cancellaria” (14. 7. 1430), Isto, 181.

dio Sandaljeve arhive.¹³⁸⁸ Prema sadržaju depozita, čini se da je vrjednije dijelove svoje arhive, najvjerojatnije stare privilegije svojih prethodnika, Sandalj pohranjivao i u Dubrovniku. Početkom maja 1406. u Sandaljev depozit su uloženi jedan “kofanc” i dvije “škatule” sa poveljama, zapisima i knjigama.¹³⁸⁹ Sandalj je imao dva pečata u obliku osmorokuta i elipse, koji su očuvani na šest isprava (jedna u Veneciji, a pet u Dubrovniku). Sandaljevi pečati imali su samo monogram s početnim slovima Sandaljevog imena u sredini (GA), a na rubu pečata je ćirilična legenda koja pokazuje da se radi o Sandaljevom pečatu (СИ ПЕЧАТ САНДАЛЈЕВ). I Sandaljeva braća Vukac i Vuk imali su svoje pečate, sa sličnim sadržajem. Nije poznato da li je Sandalj imao pečat s latiničkim slovima.¹³⁹⁰

Iako je učesće u diplomatskim misijama sastavni dio vjerne službe vazala prema senioru, u XV st. dvorovi velikaša imaju svoju profesionalnu kancelariju i profesionalne diplomate, tj. osobe koje su se aktivno bavile samo tim poslom kao službom kod velmože. Kao i kod vladara, njihova kancelarija je stalna sa uposlenima i osobama kojima je diplomatska služba osnovni poziv. Među najvažnijim poslanicima, diplomatama, izdvajaju se Pribisav Pohvalić i Grupko Popović. Njihova učestalost ukazuje na profesionalne dugogodišnje Sandaljeve diplomate. Pored njih, u diplomatskoj službi i kancelariji Sandalja nalazili su se skadarski arhiđakon Teodor, sin Pribislava Pohvalića Vlatko Pohvalić, dijak Brajan, dijak Bogavče Radosalić, Pribisav dijak - sin popa Milija, Radoslav Bogčinović i Radinac. Prema potrebama, odnosno jasno određenoj situaciji u kojoj se radi o elementima ‘državnopravnih odnosa’ (pitanje zemlje, vjerne službe i vjere gospodske), u misijama se nalaze i predstavnici Crkve bosanske, najvjerojatnije sa Sandaljevog posjeda. To su starac DMITAR i krstjanin Divac. Od istaknute vlastele u misijama za svoga seniora susreću se knez Rajko Prpčić Mrđenović, braća knez Vukac i knez Radovan Vardić, knez Dragić, župan Toliša, župan Bogeta Ruđić, Toma Kopic, Bogčin Korjenić, Obrad Sedlarić. U poslaničkim misijama za Sandalja učestvuju i vlasi Maleševci iz katuna Stanka Perutinića, braća Klapac i Stanoje Stanković.¹³⁹¹

¹³⁸⁸ (4. 1. 1423), Isto, VIII, 140v, u Prilog 5, Dokumenti.

¹³⁸⁹ “Ћданъ кофанць 8 комы речъ крь сѣ повелк и записи и кнѣге, двѣ шкатуле сѣ повелцями и кнѣгами” (4. 5. 1406), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 335.

¹³⁹⁰ Čremošnik, *Originalni dokumenti*, 125; Anđelić, *Pečati*, 69-70; Синдик, *Печатни*, 543-549.

¹³⁹¹ Polazišta u, Prilog 3, Ljudi vojvode Sandalja Hranića.

O životu i djelatnosti Teodora, skadarskog arhiđakona malo šta nam je poznato. Očito je Sandaljev angažman u Zeti, koji je juna 1396. krunisan brakom s Jelenom Crnojević i posjedom Budve, zaokružio i dio ljudi ranije vjernih Crnojevićima. Među njima se mogao nalaziti i skadarski arhiđakon Teodor. On je bio Sandaljev poslanik u Veneciji kada je Sandalj tražio i dobio mletačko građanstvo u drugoj polovici jula 1396.¹³⁹² Na Teodora se odnose i informacije iz prve polovine aprila 1398. On je naveden među svjedocima, prema običaju u Dubrovniku kada su isplate u pitanju, kada je poslanik kraljice Jelene primao Stonski dohodak.¹³⁹³ Očito su Dubrovčani za ovo svjedočenje iskoristili njegovo prisustvo koje je imalo svoju osnovu u poslanstvu za Sandalja Hranića. Naime, tada su Dubrovčani odbili Sandaljev zahtjev da prevezu Teodora i njegovog čovjeka Radinca u Budvu.¹³⁹⁴ Očito je to bio pokušaj Sandalja da dodatno osigura spašavanje svoje žene. Teodora dalje nalazimo desetak godina kasnije. Ni to ne bi moglo značiti da u međuvremenu nije obavljao još koju misiju za svoga gospodara, za koje mi danas nemamo dovoljno informacija. Preko Dubrovnika išao je kao Sandaljev poslanik u Zadar krajem juna 1409.¹³⁹⁵ Kao da je Zadar bio samo jedna od stanica te njegove misije. Naime, početkom augusta 1409, komentira se njegovo izvršeno poslanstvo za Sandalja u Napulju.¹³⁹⁶ Ta Teodorova misija u Napulj i napadi napuljskih lađi na dubrovačke bili su povezani pričom koja se Sandalju nije svidjela. Do Sandalja su preko njegovih ljudi (Ѡчи коѠ ми сѠ казали мои людѠк) doprle informacije da je on nahuškao napuljske lađe da čine štetu Dubrovčanima. Zbog toga je on poslao jedno poslanstvo u Du-

¹³⁹² "Nobis quoque prefatus dominus per venerabilem virum Theodorum archidiaconum Scutariensem, ambaxatorem suum, soleniter prestitit fidelitatis debitum iuramentum" (22. 7. 1396), Ljubić, *Listine, IV*, 378-379, 379.

¹³⁹³ "Tuertcho Voçetich nuncius domine Helene regine Bossine ... fuit contentus et confessus ... habuisse et recepissee ... pro integra et completa solutione tributii yperperorum quingentorum ... pro tributto predicto dicti anni ... presentibus domino Theodoro archidiacono Schutari, magistro Albertino de Padua fisicho nostro, Andrea de Barullo cyrugico salariatis Ragusii testibus" (3. 4. 1398), Div. Canc., XXXII, 130v.

¹³⁹⁴ "Prima pars est de excusando nos voyuode Sandalio quod non possumus ponere in Budua archidiaconum Scutari et Radineç eius hominem ut nobis scribit" (11. 4. 1398), Ref., XXXI, 113v.

¹³⁹⁵ "dampnus Theodorus archidiaconus Sandali" (26. 6. 1409); "l'archidiacre de Sandali" (27. 6. 1409), Iorga, *Notes, II*, 119-120. O Teodoru i, (31. 5. 1409), Ref., XXXIII, 247v.

¹³⁹⁶ (5. 8. 1409), Стојановић, *Повеље и писма, I/1*, 276-277.

brovnik koje je imalo namjeru da se razjasne navedene glasine povezane sa misijom arhidakona Teodora u Napulj.¹³⁹⁷ Uvjetno rečeno, da je arhidakon Teodor postao i bio Sandaljev zastupnik za pitanja istočne jadranske obale u odnosima s napuljskim dvorom i Venecijom, pokazala je i njegova misija iz aprila 1411. U Zadru u ime vojvode Sandalja, njegove punice banice Anke i supruge Katarine, arhidakon Teodor je učinio pogodbu s Mlečanima o kupoprodaji Ostrovice i Skradina.¹³⁹⁸ Teodorove prekomorske misije pokazuju da je on bio i ostao povjerljiva osoba vojvode Sandalja.

Najvažniji Sandaljev diplomata je Pribislav Pohvalić. Njegovo dugogodišnje službovanje kod Kosača ostavilo je vidnoga traga u izvorima a značajno i u literaturnoj obradi. Uprkos zapaženim dosad ponuđenim pristupima kojima se njegovo mjesto i uloga prepoznaju i valoriziraju na zavidnom nivou,¹³⁹⁹ uz ostvareni uvid u izvorne pokazatelje i kroz ovdje ponuđeno pokazalo se da objavljena i neobjavljana građa o njemu još uvijek nije u potpunosti iskorištena. To naročito dolazi do izražaja kada se hronologija njegova kretanja i obavljani poslovi za Sandalja, ali i za druge osobe, pa i njegove vlastite, dovedu u zajednički kontekst. Širina njegovih misija time postaje daleko veća i značajnija nego se to do sada poznavalo. S obzirom da je njegov poslanički itinerar prepun ponekad i višekratnih godišnjih dolazaka u Dubrovnik, s brojnim redovnim i drugim poslovima, te odlascima u Veneciju, te činjenica da je Sandaljev itinerar zapravo uglavnom i njegov itinerar u unutrašnjosti, dimenzija njegovog kretanja, nije neskromno reći, upućuje nas na jednog od najpokretljivijih likova u historiji srednjovjekovne Bosne. To dobija na važnosti kada premjerimo dužinu njegovog prisustva u misijama i na kraju utvrdimo da je kroz tri decenije ovaj neumorni Sandaljev savremenik i vrijedni oslonac, figurativno rečeno, do posljednjeg daha bio aktivno uključen u diplomatiju.

¹³⁹⁷ “за архидиака крѣ га нѣси билъ послааь 8 пѣлю за теи голик да придѣ намѣ шетѣ чинит размѣ за ине твок работѣ”, Isto, 276.

¹³⁹⁸ “vir dominus Theodorus archidiaconus Bosinensis procurator et procuratorio nomine magnifici domini Sandali Bossine vaivode supremi nec non magnifice domine Anne eius socrus relicte domini Volzi banni, constituentium pro se ipsos et eorum nomine proprio et pro domina Catherina consorte prefati magnifici domini Sandali vaivode et filia dicte domine Anne et dicti quondam domini Volzi bani” (13. 4. 1411), Ljubić, *Listine*, VI, 147-149, 147.

¹³⁹⁹ Babić, *Diplomatska služba*, 148-151; Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 107-120.

Historiografija Pribislavu Pohvaliću osporava prisustvo u najužem krugu Sandaljeve vlastele, no pojavne dimenzije njegovih aktivnosti ukazuju da je na dvoru bio njegov glavni zastupnik i savjetnik i da profil bosanskog društva XV st. kroz njegove poznate aktivnosti ne treba ni vezivati za zemljišni posjed.¹⁴⁰⁰ Njegova profesionalna orijentacija, diplomatija i njegova 'plemenitost' nije vezana za zemlju. Širi spektar misija u kojima učestvuje pokazuje da je Pribislav kurir, pisar, poslanik, ambasador i zastupnik vojvode Sandalja. Njegov izvorima zasvjedočen životni vijek ujedno je pojavni historijat njegovog učešća u različitim misijama za Sandalja i njegovog nasljednika Stjepana Vukčića. Te misije obuhvataju širok vremenski period od 32 godine, tj. najpreciznije rečeno, od početka maja 1406. do juna 1436. Brojni su pokazatelji iz Sandaljevih raznovrsnih političkih djelovanja i ekonomskih poslovanja u Dubrovniku i Veneciji u kojima učestvuje Pribislav, prije svega vezanih za različite političke prilike, poslaničko prenošenje informacija i stavova, pokušaja diplomatskog posredništva i manevriranja u interesima svoga gospodara, različitih nabavki, od soli do oružja i brodova, te majstora, brojnih djelatnosti oko Sandaljevih kuća i zemlje na području Dubrovnika, imovine u Veneciji, te finansijskih transakcija vezanih za depozite, ulaganje novca na dobit, podizanje konavoskog tributa, zakup drijevske carine i druge znane a ponekad i nepoznate službe i poslove. Djelatnosti kojima je prepletena njegova historijska pojava pokazuju da je u svome poslu upoznao i poznao kulturu i manire svoga i evropskog feudalnog i civilizacijskog doba XV st. U svemu tome, pokušaji prepoznavanja 'novog plemstva', kao društvenom prostoru koji razvija ekonomija i podrazumijeva vlastiti kapital, u njegovom slučaju, i inače među diplomatama srednjeg vijeka, ne može biti govora. Dok se o tome uvjetno može govoriti u slučaju trgovaca, feudalni okovi veza nekih zanimanja ipak nisu dopuštali klice rađanja novog građanskog društva kroz prizmu feudalne diplomatije.¹⁴⁰¹ O slojevitosti plemstva kroz prizmu počasnog plemstva 'poštenog viteza' Pribislava može se govoriti (ПЛЕМЕНИТК ЧЛОВКЪ ВИТЕЗЪ ПРИБИСАВЪ ПОХВАЛИКЪ СЛДГА ГОСПОДИНА ВОКВОДЕ

¹⁴⁰⁰ Neprihvatljiva su čuđenja P. Živkovića što se istaknuti Sandaljev zastupnik Pribislav Pohvalić ne ubraja među svjedoke, kada se kao svjedoci nabrajaju samo predstavnici četiri kuće roda Kosača, kojima očito Pohvalići nisu pripadali, Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 117, 124.

¹⁴⁰¹ Kako je to dato u, Isto, 107.

ГАНДАЛИА; Pribissauus Poqualiza miles nuntius specialis et ambassiator voiuode Sandagl).¹⁴⁰²

Uprkos relativno većoj količini građe koja ga spominje i koja govori o njegovoj sposobnosti, mnoga pitanja o životu Pribislava Pohvalića, pa i ona najosnovnija biografska, ipak nisu jasno spominjana. Nije poznato ni kojoj porodici je pripadao niti za koji prostor bi se mogao vezivati po svome porijeklu. Novim podacima moguće je rekonstruirati njegovo potomstvo. Pribislav je imao četiri sina Vlatka, Radoja, Stjepana i Radiča, od kojih su prva dvojica išla njegovim stopama i bila u diplomatskoj službi Kosača.¹⁴⁰³

Podaci o Grupku Dobričeviću (Popović, Grubacium Debreavig, Dobreavig, Dobranichi)¹⁴⁰⁴, pokazuju sliku jednog od važnijih Sandaljevih poslanika i članova njegovog dvorskog aparata. Izvjesno je uz Pribislava Pohvalića dugo vremena bio najvažnijim Sandaljevim poslanikom i zastupnikom. Uzimalo se da se Grupko prvi put u izvorima pojavljuje maja 1420.¹⁴⁰⁵ U značajnim misijama, Grupka nalazimo i ranije. On je Sandaljev poslanik u Veneciji novembra 1412. Radi odlaska u Veneciju Sandalj je tražio za Grupkovo poslanstvo od Dubrovčana lađu u drugoj polovini oktobra 1412. U Veneciju je putovao s 'Radoslavom', koji je predstavljao banicu Anku i njenu kćerku Katarinu.¹⁴⁰⁶ On je u Sandaljevo ime zastupao i Balšu III Balšića pri sklapanju sporazuma s Mlečanima.¹⁴⁰⁷ Razrješavao je pitanje podjele uložene imovine na dobit i njenoj podjeli između Sandalja, Anke i Sandaljeve bivše žene Katarine.¹⁴⁰⁸ Kako se to u njegovom povratku pokazalo, u Veneciji je Grupko kupovao i određenu robu za Sandalja. Ova dugotrajna misija ostavila je iza sebe još pokazatelja koji joj u cjelini zatvaraju zanimljive okvire. Iz Venecije Grupko je stigao u Dubrovnik 14.12. 1412. Na povratku iz Venecije brod

¹⁴⁰² (15. 7. 1429), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 375; (13. 11. 1434), Div. Not., XIX, 140v.

¹⁴⁰³ Kurtović, *O vremenu*, 301-311.

¹⁴⁰⁴ Zabilježen i kao: "Ugrappico ambasciatori voiuode Sandali" (1424), Čremošnik, *Kotorski dukali*, 123.

¹⁴⁰⁵ Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene*, 121.

¹⁴⁰⁶ (19. 10. 1412), Iorga, *Notes*, II, 137.

¹⁴⁰⁷ "Grubacius Debreavig" i "Grubacius Dobreavig" (26. 11. 1412), Ljubić, *Listine*, VII, 24-26; 26-28. Mlečani su odlučili da sa Grubačem naprave ugovor i da on predstavlja Balšu, (22. 11. 1412), Isto, 23.

¹⁴⁰⁸ "Grubacius Debreavig" (29. 11. 1412), Isto, 31-32. Isti dan je rješavana i sudbina dijela imovine banice Anke i njene kćerke Katarine, a njih je zastupao "Radozlavus", Isto, 32.

s poslanicima je zahvatilo nevrjeme iz kojeg se jedva uspio izvući. O tome Dubrovčani pišu Sandalju 15.12. 1412.¹⁴⁰⁹ Da bi se izvukli iz nevremena i spasili morali su olakšati težinu broda. Zato su dio robe koja je tada prevožena bili primorani baciti u more. S tim u vezi Dubrovčani dalje obavještavaju Sandalja, prema ustaljenim običajima u takvim situacijama, da se na kraju plovidbe bačena roba nadoknađuje vlasniku od preostale robe. Poslije izvršene procjene štete i od Sandaljeve robe koja je tada prevožena trebalo je uzeti jedan dio za nadoknadu. Umjesto da zadrže dio Sandaljeve robe, Dubrovčani su od Sandalja zatražili 12 dukata kao procijenjeni iznos nastale štete.¹⁴¹⁰ Nije poznato o kakvoj se robi radi. Početkom naredne, 1413. godine Balša III potvrđuje poslove sklapanja primirja koje je u njegovo ime obavio Grupko Dobričević.¹⁴¹¹ Spomenuti Radoslav u ovoj misiji je Radoslav Stipković koji zajedno sa Radancem Kožičićem vrši za banicu Anku i njenu kćerku Katarinu zadnje njihove transakcije u depozitu u Dubrovniku 1413.¹⁴¹² Novembra 1415. Grupko je išao po oružje u Dubrovnik za Sandalja.¹⁴¹³

Teško je znati odakle je Grupko porijeklom, a prijedlog da bi se on mogao povezati s područjem Trebinja ne bi se mogao uzeti za polazište, s obzirom da ga pratimo u službi Sandalja u ono vrijeme kada Trebinje nije bilo pod vlašću Kosača.¹⁴¹⁴ Grupkove misije tokom druge i treće decenije za Sandalja i Stjepana Vukčića daleko su poznatije. Pored diplomatskih aktivnosti Grupko je bio i carinik vojvode Sandalja Hranića.¹⁴¹⁵ Pitanje je da li su Radosav i Radič

¹⁴⁰⁹ “да садчи имъ се и згоди на морѣ гредъ швамо зло и велмѣ љсилно вѣме како љ малѣ нѣсѣ погивели како и они вашои милости могѣ казати“ (15. 12. 1412), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 287.

¹⁴¹⁰ Isto.

¹⁴¹¹ “spectabele et egregio homo meser Grubaz Dobranichi” (30. 1. 1413), Ljubić, *Listine*, VII, 68-70. U istom dokumentu kod Valentinija je naveden kao “Grubaz Dobranichi”, AAV, II/7, 34-36.

¹⁴¹² “придоше къ намъ властеле и поклицаре госпогкѣ банице ѡньке и госпогкѣ Катерине нѣ кѣре съ листьми вѣровними подѣ нихъ печатьми љ име Радѣнаць Рѣжичикъ и Радосавъ Стѣпковикъ“ (24. 1. 1413), *Жречек, Споменици српски*, 62; “Radoslaus Stipchouich nuncius magnificorum dominarum domine banice et domine Catarine eius filie ut apparet in literis sclabonicis hic affixis“ (30. 6. 1413), Isto.

¹⁴¹³ (21. 11. 1415), Iorga, *Notes*, II, 148.

¹⁴¹⁴ Уреди, Динић, *Хумско-требињска властела*, 30; Тошић, *Требињска област*, 212-213.

¹⁴¹⁵ “supra Dabisiuum Butcouich et Radossaum Radouanich de Uscopgle et supra Radoe famulum Grupchi zarinich voiuode Sandalii” (7. 1. 1426), Lam. de foris, VI, 196v; Živković,

Grupković srodnici Grupka Popovića. Radič Grupković je poznat kroz više pokazatelja u misijama Stjepana Vukčića. Radosav je u misiji Stjepana Vukčića iz septembra 1450. Ista je dilema vezana i za Pribislava Popovića, spominjanog u misijama kod istog gospodara 1463. i 1464, te Grgura Popovića spominjanog u misiji iz 1462.¹⁴¹⁶

Pored Pribislava Pohvalića i Grupka Dobričevića (Popovića) niz je drugih osoba uključeno u poslaničke misije ili u Sandaljevu kancelariju. Dok je u glavnom pravcu jedna Sandaljeva misija boravila u Dubrovniku sredinom februara 1423. radi razrješavanja pitanja grada Sokola, iskorištena je prilika i za obavljanje drugih poslova, prije svega pitanja Sandaljevog depozita. Među članovima tog poslanstva bio je i dijak Brajan.¹⁴¹⁷ On je, kao Sandaljev kancelar, boravio u Dubrovniku i sredinom maja 1424.¹⁴¹⁸ Čuvena Sandaljeva povelja o prepuštanju Kotora Mlečanima iz početka novembra 1423. nema zabilježenog pisara. Latinski prijevod ovog dokumenta je izričit da je tada pisar bio izvjesni Bogavče Radosalić.¹⁴¹⁹ Početkom naredne godine u Veneciji je naveden u iskrivljenom obliku kao 'Bogati Radosalich'.¹⁴²⁰ Druge informacije o ovom članu Sandaljeve kancelarije nisu poznate. Drugu ratu zakupa drijevske carine za Sandalja oktobra 1429. podigli su Grupko (Dobričević) i Radič Medulinović. Za Radiča je navedeno da je poslanik vojvode Sandalja i kneza Rajka.¹⁴²¹ Bez prezimena spominjani Pribislav napisao je ekspeditoriju (priznanicu) za Sandaljevu dobit (kamate) od uloženi novaca i konavoski tribut za 1430. U dvije zbirke ćirilske građe ime oca dijaka Pribisava je različito

Ekonomsko-socijalne promjene, 120-128.

¹⁴¹⁶ "Radossauus Grupchouich" (12. 9. 1450), Cons. Rog., XI, 238v; "Pribissauus Popouich ambassiator cherzechi Stiepani" (5. 8. 1463), Deb. Not. pro Comuni, I, 58; "Pribissauus Popouich et Xanchus diach nuntii et oratoris cherzechi Stiepani" (18. 2. 1464), Isto, 58v. Na Pribislava Popovića moglo bi se odnositi i ranije spominjanje: "Pribissauus chomornich et Radiz Grupchouich" (11. 1. 1461), Isto, 50; "Pribissauus diach ambassiator cherzechi Stiepani" (1 9. 1461), Isto, 52v; "Gregorius Popouich", Isto, 54.

¹⁴¹⁷ "Ми старць Дмитарь и Радона Припчиѣ и Брагань диакъ посланикъмъ господина вокводе Гандалла" (17. 2. 1423), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 369. Uporedi i, Isto, 371, 373-374.

¹⁴¹⁸ "Braiano cancellario voyvode Sandagl" (17. 5. 1424), Iorga, *Notes*, II, 221.

¹⁴¹⁹ Čremošnik, *Originalni dokumenti*, 125.

¹⁴²⁰ "alteram manu prudentis viri Bogati Radosalich cancellarii dicti magnifici vayode Sandalj in ydiomate sclauonico" (16. 2. 1424), AAV, II/12, 29.

¹⁴²¹ "Grupchus gabellotus ad zarinam voiuode Sandagl et Radič Medulinouich nuntii dicti voiuode Sandagl et comitis Raichi ... gabelle de Narente ... pro secunda paga dicte gabelle" (20. 10. 1429), Div. Not., XVI, 142.

to napisano, kao Milij, odnosno kao Milaj.¹⁴²² Ekspeditorija koju je ovaj dijak napisao jedini je dokument koji ga izrijekom vezuje za Sandaljevu dvorsku kancelariju. O njemu, kao i o njegovom ocu popu Miliju (Milaju) ne znamo ništa. Izvjesno je da se u doba Stjepana Vukčića pojavljuje u diplomatskoj službi, naročito tokom 1437.¹⁴²³ Da se ne radi o Pribislavu Pohvaliću, već je uočeno kroz njihove različite rukopise,¹⁴²⁴ a demonstrirano je kroz njegovo navođenje, koje je redovno bez prezimena, što nije slučaj kada je Pribislav Pohvalić u pitanju i dodatno što uz njegovo ime nije pridodat izraz *'dominus'*, kojim je od strane Dubrovčana popraćeno spominjanje počtenog viteza Pribislava Pohvalića od 1429. U nekoliko navrata tokom Konavoskog rata kao poslanik Sandalja Hranića spomenut je izvjesni Radoslav Bogčinović. Nekih posebnih detalja o njemu nema. Prvi put je spomenut maja 1430. u prepisci između Dubrovčana i njihovog poslanika Benedikta Gundulića kod Sandalja. Pribilježeno je da je bio u poslanstvu koje je Sandalj slao vojvodi Radoslavu ukazujući mu na neodrživost postupaka koje je činio protiv Dubrovčana.¹⁴²⁵ Augusta 1430. i jula 1431. boravio je u Dubrovniku u misijama u nepoznatim poslovima koje je obavljao za Sandalja.¹⁴²⁶

¹⁴²² “писа Привисавъ диякъ син попа Милиа (3. 8. 1430), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 332; Пуцић, *Споменици србски*, II, 91.

¹⁴²³ “а њписа Привисавъ диякъ по рѣчи кнеза Стѣпана Драгишића” (20. 4. 1437), Стојановић, *Повеље и писма*, I/2, 96. Na dijaka Pribislava odnosi se i spominjanje iz kraja 1437: “de dando et restituendo Pribissauuo et Grubcho nuntiis voiuode Stipani illas argenterias quas habet in depositum in nostrum comune et quos requirit” (20. 12. 1437), Cons. Rog., VI, 159; “Grubchus et Pribissauus nuntii spetiales voyuode Stipanum ut apperet pro eius voiuode literas expeditorias qui sunt ad Nicolam de Stella cancellarius sclau ydiomatis confessi et manifesti fuerunt nomine ipsius voiuode Stipan ... debito pro Canali ... secunda paga gabelle Narenti ... tacias octo magnas et coppas duas credenteras deauratas pondeas librarum viginti dicti voiuode Stipani” (21. 12. 1437), Div. Not., XXI, 182.

¹⁴²⁴ Čremošnik, *Povelje*, 280, 283.

¹⁴²⁵ (9. 5. 1430), Lett di Lev., X, 127v.

¹⁴²⁶ “Prima pars est de mittendo per Radossauum Bogzinouich nuntium voiuode Sandagl et ei dicendo quicquid habitum fuit a Maroe Miglieuich examinato ut ultra fit mentio” (16. 8. 1430), Cons. Rog., IV, 218v; “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio respondendi nuncio Sandagl et regraciando sibi voiuode ad exposita per ipsum prout ipsi minori consilio melius videbitur”; “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro donando Radossau Bogzinouich ambaxiatori voiuode Sandagl”; “de donando eidem yperperos sexaginta in panno” (27. 7. 1431), Isto, V, 29v.

Teško je razlučiti ko su pojedini neimenovani dijaci, oratori, nunciji i osobe koje u pojedinim prilikama izvori navode i povezuju uz Sandalja Hranića. Bliža kontekstualizacija mogla bi voditi pretpostavci da se radi o već navedenim Sandaljevim profesionalnim poslasticima, ali i osobama koje usputno obavljaju poslaničku misiju za svoga gospodara.¹⁴²⁷

Tudroje Bavželić bio je Dubrovčanin. Na nekoliko dodirnih mjesta između njega i Sandalja Hranića vidljiva je poslovna vezanost i povjerenje. Krajem oktobra 1411. Sandaljev župan Bogeta Ruđić donio je Sandaljev novac u Dubrovnik koji je radi nekog posla predao Tudroju Bavželiću. Nije uopće navedeno o kakvom se poslu radi.¹⁴²⁸ U svakom slučaju, Bavželić je već tada predstavljao osobu na koju se Sandalj s povjerenjem mogao osloniti. Određena vezanost Tudroja za Sandalja Hranića bila je ishodištem i za dubrovačke interese. Za izvršenu prodaju Konavala juna 1419. pred Tudrojem su se zakleli Sandalj i njegova dvorska svita.¹⁴²⁹ Naredne godine, kada je Sandalj prodavao i dio Konavala Pavlovića pratimo Tudroja Bavželića u direktnoj misiji za Sandalja kod dubrovačke vlade. Tudroje je član Sandaljevog poslanstva u Dubrovniku od maja 1420. zajedno sa Grubačem (Grupkom Popovićem) u vezi sa prodajom dijela Konavala Pavlovića od strane Sandalja. Činjenicu da je Tudroje u Sandaljevom poslanstvu čak je i dubrovački pisar posebno istakao.¹⁴³⁰ I inače, da se primijetiti da su za određene poslove Dubrovčani znali da koriste za poslanike one osobe koje su uspješno obavljale misije kod pojedinih ličnosti. No, nije to samo bila dubrovačka želja. Ponekad je i Sandalj bio izričit u zahtjevima da ga dubrovačko poslanstvo posjeti, odnosno da ga posjeti poslanik kojeg je upravo on tražio. Radi se o pitanju povjerenja koje su svojom djelatnošću prezentirali pojedini poslanici. Pored Tudroja interese Sandalja zastupao je i čuveni dubrovački vlastelin Teodor

¹⁴²⁷ Na primjer: “respondendi nuncio voyuode Sandalis” (17. 3. 1408), Ref., XXXIII, 232v; “respondendi nuncio Sandagl” (4. 3. 1413), Isto, XXXIV, 186v; “de donando hinc nutio (?) voyuode Sandalli” (24. 2. 1424), Cons. Rog., III, 204; “diach voyuode Sandagl” (26. 10. 1428), Isto, IV, 77; (26. 10. 1423), Lett. di Lev., IX, 16, 18v; (8. 11. 1423), Isto, 22v-23.

¹⁴²⁸ “ТѢДРОЮ БАВЖЕЛИКУ” (23. 10. 1411), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 282. О њему и, (5. 6. 1411), Isto, I/2, 436-437.

¹⁴²⁹ “заклесмо се приде почтенимь мѡжемь вашемь поклицарѡ приде кнезомь ТѢДРОЕМ БАВЖЕЛИЊЕМ НА СТИПАНѡ ПОЛѡ ПОД СОКОЛОМь” (24. 6. 1419), Isto, I/1, 297.

¹⁴³⁰ “ротисмо се прыка Грѡвачемь диаком и ТѢДРОЕМ БАВЖЕЛИКЕМ такожде поклицарем реченкѡ” (20. 5. 1420), Isto, 309. Dubrovački poslanici kod Sandalja bili su Dobrota Benčulić i Petar Lukarević, (30. 5. 1420), Isto, 313.

Prodanelić, Benedikt Gundulić, a broj Dubrovčana koji su bili u posebno dobrim odnosima sa Sandaljem svakako je veći, što se vidi i po orijentiranju trgovine sa Sandaljevim podanicima.

U nekoliko navrata u misijama za Sandalja angažirani su i predstavnici Crkve bosanske. To su krstjanin Divac i krstjanin i kasnije starac Dmtar.¹⁴³¹ Njihovo prisustvo moglo bi se vezati za posebna pitanja u kojima je do izražaja dolazila određena garancija koju je Sandalj Hranić trebao ispoštovati. Dmtar krstjanin pojavljuje se u poslanstvu Sandalja Hranića koje je dolazilo da pregovara s Dubrovčanima oko kupoprodaje Konavala i da napravi izmjene u Sandaljevom depozitu početkom 1419. Mada je krstjanin Dmtar imenom spomenut samo u vezi sa ovim drugim poslom, čini se da je njegovo prisustvo bilo više vezano za kupoprodaju kojoj se sa Sandaljeve strane davala čvršća garancija riješenosti da se taj čin izvrši.¹⁴³² Sljedeća misija u kojoj se pojavljuje pokazuje da je njegov rang u hijerarhiji Crkve bosanske bio viši, jer je naveden kao starac Dmtar. Zajedno s Radovanom Vardićem i dijakom Brajanom starac Dmtar bio je član Sandaljevog poslanstva u Dubrovniku sredinom februara 1423, koje je zajedno s poslanstvom Radoslava Pavlovića izvijestilo Dubrovčane o sporazumnoj rješavanju spornih pitanja i miru između vojvoda Sandalja i Radoslava. Tada je pitanje tvrđave Sokol bilo riješeno i ovo poslanstvo je trebalo Dubrovčane uvesti u posjed. Pored toga, ono je reguliralo i izmjene u depozitima.¹⁴³³ Starac Dmtar spomenut je i u jednom dubrovačkom pismu iz maja 1430, ali kao 'Dmtar crestianin'.¹⁴³⁴ U Sandaljevoj namjeri da dođe do 'grada' trebinjske Bijeke kneza Alekse Paštrovića, kao

¹⁴³¹ Ćošković, *Crkva bosanska*, 296-299.

¹⁴³² "придоше к намъ 8 Дѣрвовникъ Дмитаръ крѣстьянинъ и Прибисав Похваликъ посланькъмъ воеводе Сандаля" (29. 1. 1419), Isto, 363.

¹⁴³³ "славна посабина господина Сандаля великаго воеде босанскога, господинъ старецъ Дмитаръ и кнезь Радованъ Вардикъ" (15. 2. 1423), Isto, 583; "ми старецъ Дмитаръ и Радона Припчићъ и Браганъ диакъ посланикъмъ господина воеводе Сандаля" (17. 2. 1423), Isto, 369. Uprredi i, Isto, 371, 373-374. "Dmtar staraz et Radouan Vardich ambaxiatori de voyvoda Sandagl viene in Canal per consignarne et darne el castello Sochol" (18. 2. 1423), Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 189. O ovoj misiji: (16. 2. 1423), Cons. Rog., III, 141v; (18. 2. 1423), Isto, 142.

¹⁴³⁴ "che vene Vlatcho Poqualich portandoni una lettera et digandoni per parte d'esso voiuoda che ne piacesse sofrir fin ala venuta de Dmtar crestianin direte ad esso voiuoda per parte nostra che al ditto cio che per voi ne fo scritto ne piase di sopra star per mo" (18. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 138; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 190.

član poslanstva u Dubrovniku decembra 1419. bio je Divac krstjanin. On je bio pred dubrovačkim knezom, članovima Malog vijeća i Aleksom Paštovićem i iznio je garanciju za sve ono što je obećao Sandalj Aleksi Paštoviću, a na taj sporazum zakleli su se svi prisutni kao svjedoci.¹⁴³⁵ Malo vijeće odlučilo je da se Divac i drugi član ambasade nagrade.¹⁴³⁶

Dvorovi, rezidencije Sandalja Hranića

Sandaljeve omiljene rezidencije, mjesta u kojima se najduže zadržavao i iz kojih je upravljao posjedom, ali i primao strana poslanstva, bile su u Blagaju, Ključu, Novom, Samoboru, Kuknju i Kozmanu. S obzirom na vremenske prilike, služile su mu kao ljetna i zimska boravišta. Njihova infrastruktura, dijelom naslijeđena od njegovih prethodnika, u njegovo doba došla je do punog izražaja dograđivanjima. Radi se o tvrđavskim mjestima, zamkovima koji su strateški bili izabrani na uzvišenim mjestima, dobro utvrđeni i teško osvojivi. Po svojoj izgrađenosti, kao i sa Sandaljevim ugledom, mogli su se takmičiti s kraljevskim dvorovima.¹⁴³⁷ Oko njih su stvarana podgrađa u kojima se odvijala privredna djelatnost. Iako izvori bilježe boravak Sandalja i u Nevesinju, Cernici, Ljubomiru, Fatnici, očito je da se u tim mjestima manje zadržavao.¹⁴³⁸

Nije poznato gdje i šta je radio majstor Ivan Ugrinović za Sandalja na njegovom posjedu juna 1429. Zabilježeno je samo da ga u Dubrovniku čekaju poslovi na koje se ranije obavezao.¹⁴³⁹ Po svemu sudeći, Sandalj je bio zadovoljan Ugrinovićevim radom na njegovoj kući u Dubrovniku i unajmio ga je da radi i na njegovim dvorovima u unutrašnjosti. Na Sandaljevom dvoru

¹⁴³⁵ “Господинъ воѣвода Сандаль к намъ досла свою почтенѣ посальбинѣ Дивца крѣстѣнина и кнеза Драгикѣ ... и више въси кѣпно с нами съ кнезом и више реченѣми властели и вѣде ѣ нашемъ вѣкю маломъ крѣстѣнинѣ Дивацѣ више речени речѣ ѣпѣрчивѣ да цю годѣ мѣ к господинѣ воѣвода Сандаль ... записал да мѣ к ѣ вѣке тврѣдо и непоколѣбимо вѣде” (21. 12. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 304-305.

¹⁴³⁶ “Captum fuit de donando de denariis nostri comuniis patarino et eius socio ambassiatoribus voyuode Sandalis perperis octo pro ipsorum quolibet vel valorem in illis rebus quo domino Rectori videbuntur” (28. 12. 1419), Cons. Minus, II, 97.

¹⁴³⁷ Ćirković, *Odjeci*, 37.

¹⁴³⁸ Prilog 2, Itinerar vojvode Sandalja Hranića.

¹⁴³⁹ “magister Johannes pictor, qui vadit ad serviendum voivode Sandagl, postquam reversus fuerit intendere debeat complendum laboreria quae hic cepit” (25. 6. 1429), Тадић, *Грађа*, I, 79.

u Sokolu na sastavu Pive i Tare rađene su cisterne i crkva, što je pokazatelj fortifikacijskih radova na funkcionalnom osmišljavanju rezidencija za dugotrajniji i lagodniji život velmoža.¹⁴⁴⁰ Početkom maja 1421. Mihoč Klapotić, dubrovački kamenar, obavezao se da će sa šegrtom ići u Sokol kod Sandalja da mu sazida crkvu (*murarli una ghiesia*).¹⁴⁴¹ Kasnije su izgrađivane cisterne za vodu na Sokolu u toku 1424. i 1426. Početkom aprila 1424. klesar Novak Pribisalić obavezao se da će izgraditi cisternu i izvesti druge radove koje Sandalj bude htio u Sokolu za mjesečnu platu od 14 perpera i hranu. Novac će Novaku isplatiti Teodor Prodanelić i Sandaljev carinik Grupko, a hranu će mu davati vojvoda.¹⁴⁴² Na početku aprila 1426. kamenar Radiša Bogetić

¹⁴⁴⁰ C. Fisković i V. Đurić gradnju jedne cisterne u Sokolu u Konavlima 1417. neopravdano su vezivali sa Sandaljem, **Fisković**, *Kipari*, 52; Isti, *Majstori*, 150; **Ђурић**, *Дубровачка школа*, 253; Isti, *ИЦГ*, 442. Ta cisterna je rađena po narudžbi vojvode Petra Pavlovića, (23. 8. 1417), Div. Canc., XLI, 154.

¹⁴⁴¹ Iscrpan ugovor s kamenarom Mihočom Klapotićem u ime Sandalja sklopio je Teodor Prodanelić. O objektu, crkvi koju treba graditi, detaljnije informacije su izostale: "Ser Theodorus de Prodanello ex parte una et Michoç Clapotich petrarius ex parte alia ... quod firmare et obseruare promisserunt super se et omnia bona sua cuius tenor sequitur, videlicet: In Xrispi nomine amen, 1421 adi III magio. Io Theodoro di Prodanello acordai Michoç petraro con lo suo fante che vada a messer Sandagl in Sochol per murarli una ghiesia. Et chel dicto Michoç con lo suo fante abia yperperi venticinque lo mese con lo fante et la spesa di bocha. Et che se debia contar el suo salario cominçia adi 3 magio 1421 infin che lo signor li dira comiato. Et di qua li prometto a dar caualli per portarlo con le sue cose a spese di voiuoda. Et alla tornata sua vegnando a Ragusa che li dobiamo dar caualli per lui et per lo suo albergo et altro non. El qual Michoç promette di laurare lialmente et atendere a so predicto acordio renunziando. Et io Todoro li prometto de esser pleço et pagador di tucto quello auera seruito el dicto Michoç a messer voiuoda. El qual Michoç abe da mi Todoro per parte del suo salario datili qui in Ragusa yperperi trentasei" (3. 5. 1421), Div. Not., XIII, 175. Pogrešno prezime kamenara (Radišić) u, **Fisković**, *Kipari*, 93; **Ђурић**, *Дубровачка школа*, 252; Isti, *ИЦГ*, 442; **Вукмановић**, *Конавли*, 41.

¹⁴⁴² "Nouach Pribissalich lapicida promisit et se et omnia sua bona per aptay renunziando obligauit laborare ac perfecte facere et construere voiuode Sandalio unam cisternam uel omnia alia laboreria que videbuntur et placebunt eidem voiuode in Sochol. Pro quo voiuoda ser Theodorus de Prodanello et Grupchum dohanerius dicti voiuode ad meliustenentem obligauerunt se et omnia ipsorum bona dare et soluere dicto Nouach quolibet mense quo steterit ad laboreria dicti voiuode Sandagl yperperorum quatuordecim et quod dictus voiuoda dabit sibi expensas necessarias oris pro eo tempore quo stabit cum ipso. Quod tempore incipere debet crastina die et finiturus est die quo licentiabitur ab illo voiuoda. Et cum pacto quod dictus Nouach non debeat habere aliquos denarios nisi scriptum extiterit per dictum voiuodam quod cisterna futura predicta bene retinebit aquam. Qui Nouach confessus fuit habuisse a dicto ser Theodoro pro parte dicti laborerii yperperos decem" (9. 4. 1424), Div. Canc., XLII, 261.

obavezao se Teodoru Prodaneliću i Sandaljevom cariniku Grupku da će ići u Sokol i tu izgraditi još jednu cisternu za koju će mu materijal dati Sandalj, te hranu, piće i 8 groša dnevno, računajući od dana kada stigne u Sokol sve dok se ne vrati u Dubrovnik. Posao je završen oktobra 1426.¹⁴⁴³

Tvrđave i dvorce trebalo je čuvati i osiguravati. Njihova gradnja podrazumijevala je korištenje prirodnih pogodnosti na terenu, ali je vremenom sa usavršavanjem oružja i ratnih sprava to bilo nedostatno. Sandalj se isticao i na tom polju. Oružjem se snabdijevao preko Dubrovnika. Oktobra 1412. Dubrovčani su pisali Sandalju da imaju “маисторе од орџиѧ” koji mogu “орџиѧ продати всакомѧ и изникти на двор”, a Dubrovnik “отворен к бил град за такове работе всакомѧ”, pa i u ratu Bošnjana s njihovim seniorom Sigismundom.¹⁴⁴⁴ S pojavom vatrenog oružja, pored samostrela, oklopa sa šljemovima i bacača kamena (balista), Dubrovnik je bio za Sandalja i značajno izvorište za nabavku topova (bombardi).¹⁴⁴⁵ Na Sandaljevom dvoru u Samoboru pronađen je top koji pokazuje mjere osiguravanja za odbranu grada.¹⁴⁴⁶ U vrijeme Konavoskog rata, Dubrovčani su za Sandalja namje-

¹⁴⁴³ “Radissa Boghetich petrarius promisit super se et omnia sua bona ser Theodoro de Prodanello et Grupcho gabelloto voyuode Sandagl ... nomine ipsius voyuode Sandagl ire Schol [? Sochol] ipsius voyuode ad faciendam ibidem unam cisternam quam ex suo magisterio tantum faceris teneatur et debeat habendo a dicto voyuoda omnia necessaria, bene, diligenter et de bono opere. Qui Radissa habere debeat pro salario et mercede sua cum illuc appulerut quolibet die quo laborabit computando dies ab ipso die quo ut dictum est appulerut grossos octo et expensas cibi et potus quolibet die“ (4. 4. 1426), Isto, XLIV, 5v. Ispod: “die XXII octobris 1426 suprascriptus Radissa ad instantiam ser Teodori et Grupchi confessus fuit habuisse integra solucio-nem a suprascripto voyuode pro suprascripto laborerio secundum formam pacti suprascripti“, Isto.

¹⁴⁴⁴ (18. 10. 1412), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 284-285.

¹⁴⁴⁵ “de concedendo Sandaglie quod ipsem possit facere emi in Ragusio de puluere bombarde usque ad summam 15 ducatis et 6 balistas et quatuor curatis et quatuor galleria” (15. 6. 1409), Ref., XXXIII, 250; “de concedendo gratiam voyuode Sandali quod possit emere unam salmam sulfuris et unam bombardam qua iaciat lapidam circa librarum quinque et ipsas res extrahere ad libitum suum” (17. 6. 1415), Cons. Rog., I, 19; “de complacendo petitioni voyuode Sandallis, videlicet, ut emi facere possit in Ragusio balistas et veretones pro denariis suis. Et de eidem voyuode mutuando unam bombardam fulcitam caualeto lapidibus, puluere et aliis necessariis” (14. 4. 1420), Isto, II, 106v; “de offerendo ambassiatori voyuode Sandallis bombardam unam, balistas decem et ballistarios forenses decem expensis comunis, videlicet a decem infra ... et etiam de offerendo eidem puluerem pro dicta bombardam” (17. 4. 1420), Isto, 108; Roller, *Zanati*, 98, 100.

¹⁴⁴⁶ Петровић, *О ватреном оружју*, 67, 72.

ravali nabaviti sumpor i šalitru, koji su uz drveni ugljen bili neophodni za pravljenje eksploziva, u Apuliji i Markama, ali su ga, izgleda, uspjeli dobiti od trgovaca koji su dolazili u Dubrovnik. To se dešavalo u vrijeme aktivnog angažmana Sandalja u pomaganju Dubrovčana, pa mu stoga tražene sastojke oni daju na poklon.¹⁴⁴⁷ Koliko je Sandalj pridavao značaja odbrambenom sistemu na svome posjedu pokazuje izvršeni račun o nabavci vojne opreme. Tokom tridesetak godina na posjed Sandalja uvezeno je 7 bombardi, 4 oklopa, 16 samostrela, jedna ratna sprava, oko 20 kg baruta, 384 kg šalitre i 400 kg sumpora.¹⁴⁴⁸

O životu na Sandaljevom dvoru nema narativnih opisa, a ni očuvani materijalni ostaci, osim monumentalnosti koja je podrazumijevala šaroliko bogatstvo a iza sebe ostavila samo suhoparne okvire bedema, ne odaju i prateće detalje svakodnevnice. Izvjesno je, radilo se o dvorovima kao jakim kulturnim žarištima i centrima aristokratske elite. Dvor je predstavljao dom, kuću, pa je imao brojno osoblje koje je bilo funkcionalno i hijerarhijski organizirano. To su i oni koji su obavljali teške fizičke poslove, ali i oni koji su obavljali javne funkcije, koji su brinuli o gospodarstvu i koji su mu uljepšavali i zabavljali njegovu okolinu. Na dvoru su bili 'sabrani oni koji su najbolje poznavali svijet i koji su, u isto vrijeme, bili dovoljno moćni i bogati da su se mogli truditi da svoju okolinu preobrazu u skladu sa onim što su u svijetu upoznali.'¹⁴⁴⁹ Po ugledu na najrazvijenije feudalne evropske krugove, i Sandalj je demonstrirao vanjske znake bogatstva i moći, heraldičku simboliku, skupocjenu odjeću, posude i raznovrsni nakit kao cjelovit stil življenja.¹⁴⁵⁰ Uz bogate sadržaje njegovih depozita, koji pokazuju afinitete prema lijepom, plemenitim

¹⁴⁴⁷ "ma per lo salmitrio et solfaro lo qual richiede voiouoda li rispondete che mal ad uno tratto ala fiada di qua sene ritroua ... per le prime barche andarano mandaremo in Puglia per lo salmitrio et nella Marcha per lo solfaro" (26. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 170v; "Per lo salmatrío et solforo vi abiamo scritto che per le prime barche andarano in Puglia et nella Marcha mandaremo per li detti e quando possibile sera solíciteremo che com presteza se abiano" (30. 6. 1430), Isto, 173v; "Per lo solfaro et salmitrio direte a voiouoda ventura sua essere stata che di qua ariuo una naue la qual aueua d'esso et da la qual abiamo comprado et tolto uno miliare de salmitrio et una miliare de solfaro lo qual solfaro et salmitrio voliamo dobiate offerir liberamente et in dono per parte nostra al dicto voiouoda et darli che di qua lo abiamo fatto a Grupcho il qual esso voiouoda el suo piásir puo mandar a tuor" (1. 7. 1430), Isto, 175.

¹⁴⁴⁸ Petrović, *Uloga*, 72.

¹⁴⁴⁹ Ćirković, *Dvor*, 61-62.

¹⁴⁵⁰ Isti, *Odjeci*, 37.

metalima, ukrašenom posuđu, nakitu, te predmetima šire upotrebe kojima se i sam služio,¹⁴⁵¹ može se reći da je njegov svakodnevni život bio ispunjen najuzoritijim odrazima procvale feudalne dvorske kulture i da su njegove rezidencije bile među najluksuznijim središtima u Bosni.¹⁴⁵² Različita iskustva u susretu s različitim sredinama i kulturama, primorskom, bizantskom i srednjoevropskom, pa i ona životna, kroz tri braka, sasvim sigurno su utjecala na njegov profil i težnju da život učini lagodnijim, po mjeri i ukusu probраних најприкладнијих utjecaja kojima je mogao biti izložen. Nije poznato kako je izgledao, no njegov grb je krasio njegovu palaču u sred Dubrovnika.¹⁴⁵³ Tragovi njegovog grba vidljivi su i na drugim mjestima. U njegovom depozitu nalazio se jedan bokal i velike čaše s njegovim grbom.¹⁴⁵⁴ Sandaljevom 'kontušu' sačinjenom u Dubrovniku divio se njegov prijatelj Hrvoje Vukčić, a konjska oprema, pozlaćena, ukrašena svilom i biserima, koju je imao u depozitu, pokazuje da je mogao nastupati u potpunom sjaju evropskog viteza kao njegov istinski predstavnik i reprezent.¹⁴⁵⁵ U njegovom depozitu, pored konjske opreme, među dragocjenostima nalazilo se još 75 predmeta sa težinom od preko 72 kg, u zlatu, srebru, biserima i draguljima. Pored posuđa (zdjele, bokali, čaše, krige, kupe, žlice, ladice), ukrasnih i odjevnih predmeta (figura lava od pozlaćenog srebra, ukrasni pojasevi, među kojima jedan nevjerovatne težine od skoro 7,5 kg) tu su se nalazile i dvije pozlaćene ikonice od kojih je jedna bila poklon iz Napulja (съ зламенькѣм ѡъ племенитѣхъ ѡъ Замориа).¹⁴⁵⁶ Iskazana vrijednost i raznovrsnost Sandaljevih depozita u potpunosti demonstrira njegovu sredinu, po raskoši i utjecaju ravnu vladarskoj. Nije samo Sandalj primao poklone od svojih savremenika. Maja 1422.

¹⁴⁵¹ Lilek, *Riznica*, 1-25; Kurtović, *Depozit*, 57-103.

¹⁴⁵² Dokaza o tome da je Sandalj bio član Zmajevog reda ipak nema, Lovrenović, *Na klizištu*, 486. Sadržaj depozita koji bi na to ukazivao ne pripada Sandalju Hraniću nego njegovom nasljedniku Stjepanu Vukčiću. Uporedi, Anđelić, *Pečati*, 76; Lilek *Riznica*, 1-25; Kurtović, *Depozit*, 57-103; Isti, *Kretanje*, 29-53.

¹⁴⁵³ "и що намъ писасте њ едномъ каково знаменъкѣ хоккѣте да ви се постави на вратѣхъ ваше полаче, такози се кѣ и врѣшитъ" (20. 9. 1406), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 269.

¹⁴⁵⁴ "бачиль еданъ съ зламенькѣм вонводинѣмъ бѣль ... чаше велике съ зламенькѣм Сандалкѣмъ" (4. 5. 1406), Isto, 333.

¹⁴⁵⁵ "направа една конска ѡзда, прѣсине и похви кожне съ сребромъ позлакъено, а жвало гвоздено а на главѣ тракъ свиланъ с пѣтцъ--висерѣмъ дробнѣмъ", Isto, 334.

¹⁴⁵⁶ Isto, 335.

zbog odlaska na stanak Sandalj je sa sobom ponio dva srebrena kabla i dva pehara.¹⁴⁵⁷ Teško je znati, no najvjerojatnije su to bili pokloni za bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića.

Na tragove zabave i razonode na dvorovima Sandalja Hranića upućuju informacije o muzičarima i zabavljačima koje je on imao ili koji su mu dolazili iz Dubrovnika, kao što se to desilo 1411. Da je tome posvećivana značajna pažnja, pokazuju činjenice da je i sam Sandalj imao svoje grupe zabavljača koje su odlazile u Dubrovnik. Tako je 1410. zabilježeno da su šesterica frulaša i igrača Sandalja Hranića bili nagrađeni sa 30 perpera za svoje učešće u proslavi Sv. Vlahe u Dubrovniku. Sandaljevi zabavljači su u Dubrovniku i 1428, 1430. i 1434.¹⁴⁵⁸ Smatralo se da je Sandalj za svoje potrebe trebao dva Grka, državna dubrovačka svirača i zabavljača jula 1428. Radilo se o Sandaljevom doprinosu za svadbene svečanosti kralja Tvrtka II. Dvojica navedenih Grka bili su braća Teodor i Jovan, inače angažirani u Dubrovniku od 1424, a koji su išli i na despotov dvor 1426.¹⁴⁵⁹ Njihova veza sa Sandaljem pokazuje poznavanje njihovih sposobnosti i značajan interes i u tom segmentu. Na interesantan način, jedna družina zabavljača, očitno poznata u tom svojstvu, zabilježena je početkom 1459. pod imenom Sandalja Hranića.¹⁴⁶⁰

Pored toga što je čuvao pojedine dragocjenosti u Dubrovniku, Sandalj je koristio umijeća dubrovačkih zanatlija i majstora i kod njih naručivao da mu izrade određene predmete. Informacije o tim porudžbinama pokazuju da se

¹⁴⁵⁷ “крь скоро пѣтъ мислите имати въ Бонѣ (Боснѣ) на станакъ и зато да висмо господствъ ви по Привисавѣ ѿдали ваша два кабла сребръена и два веѣара бѣла с веригами и съ капцями и да за тои стеждъ великѣ на чинимо ни велицѣхъ разлога крь ви к много пѣтеви на потѣбѣ” (9. 5. 1422), Isto, 371; “за сѣдове сребръене по кою посласте да к дамо Привисавѣ Похваликю слѣзи господства ви да ихъ донесе и дали мѣ ихъ смо, а сѣди господине воквода за пѣтъ кои пишете крь ви к поити ѿ Боснѣ на станакъ”, Isto, 326; Пуцић, *Споменици србски, I*, Примјетбе XXVIII.

¹⁴⁵⁸ Anđelić, *Doba*, 549-550; Babić, *Fragment*, 329.

¹⁴⁵⁹ “Prima pars est de dando domino Rectori et minori consilio excusationem faciendi Grupcho pro tubetis quos requirit dicens quod literas non recepimus superinde a Sandagl” (21. 7. 1428), Cons. Rog., IV, 62v; “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro concedendo voiouode Sandagl tubicinas nostros Graios ambos liurando salarium” (23. 7. 1428), Isto, 63v; Babić, *Fragment*, 331; “de firmando ad salarium nostri comunis Teodorum et Johannem fratres tubetas duos Grecos qui huc venerunt pro uno anno proxime futuro cum sallario yperperorum ducentorum pro ipsis ambobus” (1. 3. 1424), Cons. Maius, III, 14v; “de dimittendo domino dispoth Sclauonie Teodorum et Johannem fratres tubetas nostros” (12. 11. 1426), Isto, 130v.

¹⁴⁶⁰ Babić, *Fragment*, 335.

radi o posuđu, da je Sandaljev interes bio češći i da je bio zadovoljan djelatnošću dubrovačkih zlatara. Krajem 1424. Sandalj je preuzeo porudžbinu za dvije ukrašene 'krigle sa poklopcima ukrašenih sa dva safina', težine od skoro 2,5 kg (bez safina, 2,473 g).¹⁴⁶¹ Krajem maja 1425. Sandalj je preko poslanstva vlaha Stanoja Stankovića primio od Dubrovčana u ime njihovog duga dvije plitice skovane u finome zlatu težine oko 5,2 kg (15 libara i 10 unča).¹⁴⁶² Augusta 1425. Sandalj je od novca za dobit i konavoski dohodak tražio da mu se napravi jedna zlatna posuda (*vasa aurea*).¹⁴⁶³ Zlatari Marin Adamović i Dabiživ Stanišić izrađivali su Sandalju 'okrugle' čaše vjerovatno, od dukatnog zlata (*ocruglas de auro de ducato*). Očito su mu se sviđjele, jer je oktobra 1427. poručio da mu izrade još dvije po uzoru na ranije izrađivane.¹⁴⁶⁴ Dubrovački poslanik Benedikt Gundulić, koji je dugo vremena boravio kod Sandalja, po svom povratku u Dubrovnik, za njega je aprila 1431. kod zlatara Živka Gojkovića naručio srebreni vrč (*fiaschum unum argenti*), za čiju izradu mu je Benedikt predao 12 libara finog srebra.¹⁴⁶⁵ Kasnije je Sandalj poručio da

¹⁴⁶¹ "Clapaç Stanchouich vlahus nuntius magnifici voiuode Sandagl ... nomine dicti voiuode Sandagl pro fieri faciendo laboreria auri pro eodem domino Sandagl duas cruglas auri et chopertas de auro fino de ducato cum duobus zaffinis de super locatis ponderis, videlicet, inter ambas et sine zaffinis ut dixerint ambe partes librarum septem, unciarum sex, sagiorum trium" (22. 12. 1424), Div. Not., XIV, 157v.

¹⁴⁶² "Stanoe Stanchouich vlahus nuntius magnifici voiuode Sandagl ... a dicto voiuoda in duabus plitiçis cum earum cohoptertis dictis de auro fino ponderis librarum quindecim unciarum X caratus XXII" (31. 5. 1425), Isto; Fisković, *Majstori*, 172.

¹⁴⁶³ "Prima pars est de dando yperperos mille quatringentos in manibus officialium nostrorum ad hoc deputatorum pro laborando vasa aurea voiuode Sandali usque quo expeditorie venient a voiuoda Sandalio pro dictis denariis in forma debita. Quod denarii sunt usquam yperperos nonaginta de prode denariorum quos idem voiuoda habet in comune nostrum et yperperos quingenti sunt de dictum tributi" (18. 8. 1425), Cons. Rog., III, 259v.

¹⁴⁶⁴ "Ser Marinus de Adamo et Dabisiuus Stanisich aurifices super se et eorum bona in solidum et ad melius tenendum se obligauerunt et promiserunt facere et fabricare magnifico voiuode Sandagl usque ad dies viginti duo proxime futuros duas ocruglas de auro de ducato illius qualitatis et ponderis prout fuerunt alie ocrugle quas fieri fecit dictus voiuoda Sandagl" (1. 10. 1427), Fisković, *Zlatari*, 218.

¹⁴⁶⁵ "Giuchus Goychouich aurifex ... promisit et ... obligavit ser benedicto de Gondola presenti et recipienti nomine voyuode Sandagl facere et fabricare per totum mensem madii proxime futuri fiaschum unum argenti ... dictus Giuchus teneatur ei debeat refficere ipsum fiaschum omnibus suis expensis damno et interesse usque quo dictus fiaschus sibi placuerit ... Qui Giuchus habuisse et recepisse a dicto ser Benedicto occasione dicti fiaschi fiendi per ipsum libras duodecim argenti fini" (19. 4. 1431), Isto, 219.

mu se izrade dvije zlatne kupe (pehari) u dubrovačkoj carinarnici, ali njihovu izradu nije dočekaо, pa je iste preuzeо njegov nasljednik Stjepan Vukčić.¹⁴⁶⁶

U raznim prilikama Sandalj je demonstrirao svoju statusnu poziciju raskošnim vanjskim imidžom kojim se obilježavalo krupno evropsko plemstvo. Boravak u Budimu 1412. koji je od strane Bosanaca ostavio upečatljiv utisak među evropskim plemstvom, njegova palača u Dubrovniku kojoj su se divili mnogobrojni prolaznici, trgovci i hodočasnici i doček koji su mu Dubrovčani priredili 1426, pokazuju to u potpunosti. Njegovoj sredini, prilično izmiješanoj po razini različitih privrednih, političkih, ali i vjerskih i kulturnih strujanja kojima je bila izložena, nije strana bila pismenost i književnost, o čemu je sačuvano i svjedočanstvo među dragocjenostima koje je ostavljao na čuvanje u Dubrovniku (sanduci sa poveljama, zapisima i knjigama). Teško je znati, no najvjerojatnije se radi o književnosti prožetoj vjerskim sadržajima.¹⁴⁶⁷

Sandalj se puno kretao unutar svoga posjeda koji je graničio s različitim političkim, ali i civilizacijskim odlikama. Tako je i lično mogao ostvariti uvid u brojne mijene koje je vrijeme nosilo sa sobom među ljude i njihove običaje, a i da osjeti životni prostor u kome se kretao. Zahvaljujući čestim misijama njegovih poslanika, te privrednih kretanja ljudi s njegovog posjeda sa jedne strane, te zahvaljujući kretanjima stranaca do njegovog i preko njegovog posjeda s druge strane, Sandalj je bio dobro informiran o glavnim procesima i dešavanjima u ondašnjem svijetu. Pored vlastitih izvora spoznaje, svojih poslanika i stranaca koji su dolazili u njegov vidokrug, upečatljivim se čine informacije koje su odlično obaviješteni Dubrovčani slali svojim poslanicima kod njega. Sandalj je tako ponekad dobro znaо ono što znaju i Dubrovčani o kretanjima među Osmanlijama, kretanju Sigismunda Luksemburškog, o situaciji u talijanskim gradovima i šire, u Francuskoj, Španiji, ali i na Istoku. Mada je to bila uobičajena praksa koju su Dubrovčani provodili u svojoj diplomatskoj službi, demonstrirajući da je znanje o kretanjima

¹⁴⁶⁶ “accipiendi cuppas auri olim voiuode Sandagl de manibus zechariorum nostris” (20. 3. 1435), Cons. Rog., V, 251v; “Иоце да е на видиенкє всакомѣ ерь имамо љ нашемь комѣнѣ двие кѣпе злате потезаю љ литар и гъ днче и дъ аѣаге са два каменка кок сѣ сковане љ нашои цеки љ дѣкать принесенихъ минѣтога годища по почтеномь витезѣ по кнезѣ Прѣвсавѣ Похваликю од господина воеводе Гандала” (28. 3. 1435), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 34-35. Radi lo se o peharima ukupne težine 2.723 grama.

¹⁴⁶⁷ (4. 5. 1406), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 335.

u svijetu osnovni temelj napretka, ali i čuvanja vlastite neovisnosti, to je po broju očuvanih pokazatelja povezanih sa informiranjem Sandalja naročito došlo do izražaja u toku Konavoskog rata. Uveliko i s razlogom se ističe da je Sandalj znao čak i za Jovanku Orleanku (*una manioleta virgine*) i njeno djelovanje (*la qual rege et guida lo suo exercito*).¹⁴⁶⁸ Zapravo, upravo je ilustrativan primjer iz maja 1430. koliko je Sandalj bio obaviješten o kretanjima u tadašnjoj Evropi i na Istoku (Francuska, Engleska, Venecija, Milan, Napulj, Španija i Osmanlije).¹⁴⁶⁹ Naviknut na takve okvire sam Sandalj se znao požaliti Dubrovčanima što mu ne šalju nove informacije.¹⁴⁷⁰ Posebno ne bi isticali područje Italije, Veneciju, Milano, Luku, Napulj, Đenovu i druge, koje je Sandalj dobro poznao i preko svojih poslanstava koji su odlazili u Veneciju i Napulj. Mimo Italije, preko Dubrovčana, Sandalj je poznao i razvoj prilika u Španiji 30-ih godina XV st., čuo je za Valenciju i Barselону u sukobu Kastilje i Aragona.¹⁴⁷¹ Preko informacija o kretanju Sigismun-

¹⁴⁶⁸ Krekić, *Cirkulacija*, 53.

¹⁴⁶⁹ “Da nouvelle abbiamo questo et come auanti fo scritto. Lo Turcho obtegni Solomcho et obtegnudo che laue parte delle sue gente mando nella Morea e parte contra le tenute et paexe de Iuan Castrioto le qual ad esso Iuan leuarnno quatro forteze, zoe castelle che gitorno per terra. Et secondo se diceua esso Iuan cerchava sego acordo: Que di puo sia seguito perche nostre barche non son venute questi di la et non sapiamo dir. Lo duca de Millan grande exercito et gente d’arme et de altri aparichiamenti di guerra a regni di fa et acresse quanto puo. Et il simile la signoria de Venexia quanto gente puo fa et scriue. Et le gente de ambi duo pur sono et stano alli confini di loro tenute et paixi. Et ad altro non si mouenno, fin ino, ma ambassade se mandano l’uno e l’altro. Lo del fin ouer re de Franza obtegnudo che ebbe Parixe sempre e andato et ogni di va, molto presperando contra li Englexi per conduta et gouerno de una manioleta virgine la qual glie apparuta marauigliosamente et la qual rege et guida lo suo exercito. Lo re di Spagna et lo re di Aragone grande guerra fano tra essi et grande exerciti et apparichiamenti di bataglia, cusi per terra come peraqua. Lo regname di Puglia per ino cusi in paxe se ne passa” (18. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 138.

¹⁴⁷⁰ “Perche scriuete voi uoda maraugliarsi non esserli per noi scritto di noue de le qual per Grupcho gli vien scritto” (12. 8. 1430), Isto, 192v. No ponekad dubrovački kuriri zbog razbojništava nisu stizali do Sandalja: “Classon cursor ... Eo quia dictus Classon iret ad Sandaglium cum literis domini certi morlachi quorum nomina dixit ignorare eius aggressi fuerunt super teritorio Sandagl et cum lapidibus verberauerunt cum sanguinis effusione” (11. 6. 1432), Lam. de foris, IX, 67.

¹⁴⁷¹ “Lo re di Castella lo qual guereza col re di Aragon e stato con grande exercito fin sotto Valenza principal cita del re de Aragon et a guasto ogni cosa fin sotto limitii d’essa cita. E dicono quo manda lo suo exercito sotto Barzelona cita del dicto re de Aragon ...” (12. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 192v.

da Luksemburškog, Sandalj je znao i za Njemačku, Austriju, Bohemiju i za tamošnje prilike.¹⁴⁷² Čuo je za sabor u Konstanci.¹⁴⁷³ Znao je i za kretanja na istoku i veze istoka i zapada.¹⁴⁷⁴ Ne možemo zamisliti kakvu je predstavu Sandalj imao o 'vaseljenu', jer je ona po očuvanim kartografskim izrazima XV st. još uvijek neprecizna, ali je izvjesno da je pored osnovnih političkih i vojnih kretanja bio u prilici da ispuni radoznalost i u drugim sferama života o udaljenim krajevima. To je preko dobro upućenih Dubrovčana u osnovnim crtama mogao saznati. Preko Dubrovčana dobijao je i informacije iz svoga bližeg susjedstva za koje je vjerovatno i sam znao, ali su dubrovački detalji vjerovatno bili ona informacija više,¹⁴⁷⁵ ili pogled više koji je uvijek rado primao i slušao, o Zeti¹⁴⁷⁶ ili Despotovini,¹⁴⁷⁷ naročito ako se radilo o opasno-

¹⁴⁷² "de nostro signor re de Ongaria altro non sentiamo noma che e andato in Alemagna a mettersi con li ellettori del imperio per gran facende et cose. El qual non crediamo per ino sia per passar in Italia" (19. 8. 1430), Isto, 198; "nostro signor re de Romani e de Ongaria e andato a mettersi con li electori del impero. Et a mandato uno deli ducha de Austria e baroni de Ongaria ad tercoronare per re lo duca Vitoldo e la dona sua per regina et per altri tre baroni de Boemia lo a mandato ad onorare com grandissimi doni" (12. 9. 1430), Isto, XI, 2.

¹⁴⁷³ "Le noue sentiamo di qua sono chel signor nostro se troua essere in Constanza con li electori del impero et altri baroni dela xpianitade (xrispianitade) per tratar magni fatti per bene se essa xrispianitade" (28. 2. 1431), Isto, 43v.

¹⁴⁷⁴ "di qua e ariuato sopra una naue de Zenouesi uno vescuou d'Armenia delle parte proxime et vicine alla Tartaria il qual va a Roma. Il qual vescuou raxeno qua che quelli di proximi circha Pascoa passada si ritrouo passar di la. Una granda ambassada del fiolo del Tamberlano la qual andaua al imperador Turcho reguerandolo chel voleua douese dar tributo al Tamberlano" (23. 9. 1430), Isto, XI, 4v; "da uno nostro amico et al qual si puo dare piena fede perche e persona da ben et da essere credita abiamo che lo Turcho pur a fatto paxe con li Venetiani e che lo dicto imperador Turcho molto si teme del fiol del Tramberlan et per quella cason a fatto paxe con li Venetiani" (30. 9. 1430), Isto, 6v.

¹⁴⁷⁵ "Li ambassadori d'esso voiuoda e de li altri Bossignani secondo ne scriue li detti nostri erano ariuati ad Andrinopoli. Et per lo imperador lo octauo di del presente era partito de Andrinopoli andando pianamente paisando verso Galipoli il qual niente mancho si raxonaua" (28. 12. 1430, upisano 1431), Isto, 14.

¹⁴⁷⁶ "Che Ysach col fiol del signor dispoth son venuti in Zenta. Et anno arobado la contrada de Goizin et dela signoria de Venexia fin Sotto Scutari et di la al presente sono et stano" (30. 6. 1430), Isto, X, 173v.

¹⁴⁷⁷ "reciuessimo lettere del nostro ambasadore il qual era al nostro signor re de Hongaria per la qual ne auisa como e armado in Biograd de Sclauonia e che de Biograd adi XVIII [19] luglio se parti lo magnifico Stefano Bicheli ambaxadore del nostro signor al Turcho segnando con presteza suo viago con cauali 50 bene in ponto et ordine e com belli doni il qual gia piu di die essere

stima koje su stalno vrebale u srednjem vijeku, mimo politike i oružja, kao kuga koja se pojavila u Kotoru,¹⁴⁷⁸ ali i u Dubrovniku 1430.¹⁴⁷⁹ Ne smijemo biti iznenađeni, jer Dubrovčani su ponekad pokazivali i praktično neznanje koje je bilo u službi diplomacije, kao kada navode Sandalju da nisu znali gdje se nalazi Jajce.¹⁴⁸⁰ Sandaljev posjed je bio prometan i u uvijek zainteresiranom okruženju. Svježe i pravovremene informacije zato su mu stalno bile potrebne. Na taj način je mogao sagledati svoju poziciju i lakše procjenjivati svoje mogućnosti pri preduzimanju budućih poteza. Sve je to imalo odraza u njegovom ličnom i karakternom profiliranju, poznavanju vremena u kojem je živio, ali i u njegovoj politici koju je znao voditi, ne samo oružjem nego i korisnijim, diplomatskim sredstvima.

Vjerski život

Sandaljeva upečatljiva pojava ostavila je traga i u ocjenama historiografije. Kada je bio u prilici, Lajoš Thallóczy je poredio dvojicu moćnika Hrvoja i

armado al Turcho, di la qialcosa fate noticia a voiuoda” (1.8. 1430), Isto, 188; “Dite a voiuoda che lo signor dispot per sue lettere ne a scritto come Iuanis Ducoeuich per parte da Radossau e stato da esso pregandolo che si voglia interponere a fare paxe tra lo detto Paulouich e noi al qual Radossau a mandato esso dispot lo suo messo Dragich Rugarich” (7. 8. 1430), Isto, 205.

¹⁴⁷⁸ “Da nouvelle oltra lo usado non abiamo saluo che a Cataro e principiata la mortalita de la qualcosa speremo voiuoda ne debia auer avuto noticia e prouedere che quelli de Drazeuiza se guardi” (27. 7. 1430), Isto, 186; “Di la mortalita a Cataro aueuamo auanti il vostro scriuere presentito per nostre lettere vi scriuissimo douessimo auisare voiuoda che si guardasse et facesse li suo guardarsse e cusi ancora noi abiamo fatto e circha çio dato bon ordine et prouidimento” (1. 8. 1430), Isto, 188; “Per la mortalita di Cataro tali ordini e prouidimenti abiamo posti che ne pare molto abiamo lutanado da noi Cataro. Ma per quello ne vien detto per quelli vien de Zenta puocho male e stato e non va multiplacando che seria assai ben segno” (12. 8. 1430), Isto, 192v; “Da Cataro altro non sentiamo da quello auanti fo scritto pero che per le bone guardie abiamo poste cusi son restretti che ne nouvelle ne homo di la vien” (19. 8. 1430), Isto, 198-198v.

¹⁴⁷⁹ “Per algun foresteri a vegnedaçi contaminadi de pesce i quali fornno qua la cita nostra non per corruption de auere che sia, recepi alguna infection et moriteno alcuni pochi circha la usita di ottobrio et intrada di nouembrio, li quali infecti con loro famiglie fornno separadi de la cita. Il perche di puo e specialmente da XV di in qua non e aparuto segno ne morto alguno ... la cita ... salua sera ...” (22. 10. 1430), Isto, XI, 10v; “di puo vi fo scritto per le Dio gratia i fati della cita son andati de ben in meglio pero che di puo fin a hora non e aparuto alguna cosa de mal e gran parte de quelii erano stati separadi per dubio dela pasce sono ritoniadi” (7. 12. 1430), Isto, 12.

¹⁴⁸⁰ “auanti mezzo settembris riceuissimo, diceua chel re era per andar a Iaiaç que d’esso sia non lo possiamo ymaginar” (30. 9. 1430), Isto, 5v. Nešto kasnije ono im je ipak poznato: “reciuiissimo vostre littere date in Jaize” (19. 1. 1432), Isto, 68.

Sandalja, koji su, nerijetko, određivali političku klimu u Bosni svoga vremena. Ravnajući se prema pokazateljima i utiscima koji su iz njih zračili, u odnosu na Hrvoja koji je “*bez sumnje surovija, samosvojnija pojava*”, za Sandalja je procijenio da je “*lukaviji, prevejaniji*”.¹⁴⁸¹ Tim kvalifikacijama smatrao je njegovu sposobnost da istraje na historijskoj pozornici. Obrađujući Konavoski rat, Ćiro Truhelka je Sandaljevom ponašanju dao osobinu “*poštenog mešetara*”,¹⁴⁸² ocjenjujući ga time kao osobu koja je sasvim dobro razumijevala opća i trenutna kretanja u svojoj blizini i koja je nastojala da tu svoju sposobnost iskoristi u potpunosti. Još stariji, a po vremenskoj distanci dosta bliži Sandalju, Junije Rastić u svojoj hronici brojnim epitetima zabilježio je lik Sandalja Hranića, ističući ga kao čovjeka živahna duha, umnog i pronicljivog, obzirnog, koji je s lakoćom sve razumijevao, ali i koji je bio u krilu Crkve bosanske u kojoj se rodio i u kojoj je umro.¹⁴⁸³ Za razliku od Rastića Jakov Lukarević nalazio je da su Sandalj, bosanski kralj Tvrtko (I ili II?), Radoslav Pavlović i despot Đurađ bili u nestorijanskoj herezi.¹⁴⁸⁴

Obilje informacija o raznoraznim segmentima života u vrijeme Sandalja Hranića i u vjerskom segmentu ukazuje na raznovrsnost i šarolikost. Kao i u sveukupnom izrazu historiografije srednjovjekovne Bosne, pred nedostatkom jasnih izvornih pokazatelja ona je blijeda i nestvarna slika naspram savremenih koncipiranja i shvatanja nacionalnih i vjerskih čistih prostora, koji su tek u osmanskom periodu bili pretvoreni u ‘bosanskohercegovačku mješavinu’. Srednjovjekovna Bosna baštinila je vjersku šarolikost. Posjed Kosača razvijan je na tradicionalnim bosanskim polazištima u kojima je prevlast imala Crkva bosanska i koja su se susretala s pravoslavnim i katoličkim sredinama. Sandaljev posjed egzistirao je u njihovoj srednjovjekovnoj etničkoj i vjerskoj sveukupnosti. Ipak, za razliku od drugih područja srednjovjekovne Bosne, elementi crkvene hijerarhije nisu poznati na posjedima Sandalja Hra-

¹⁴⁸¹ *Thallóczy, Vojvoda*, 174.

¹⁴⁸² *Truhelka, Konavoski rat*, 209.

¹⁴⁸³ “lui fu un principe di spirito vivo, di ragionamento forte, di molta delicatezza, che penetrava le cose con facilita, ed avrebbe immortalata la sua memoria, se non avesse macchiato la sua vita ed oscurato la fama con li errori del scisma e rito patareno, nel quale nacque e morì”, Restius, *Chronica*, 264.

¹⁴⁸⁴ “erano questi Tuardko Re di Bosna, Sandagl Hranich di Helmo, Radoslau Paulouich di Trebigne, e Giorgio Vukouich Despost di Seruia, che per lo piu seguitauano gli errori di Nestorio”, *Luccari, Annali di Rausa*, 90.

nića u jasnim okvirima i vezama sa svjetovnom vlašću, sa Sandaljem, osim okvira koje je imala Crkva bosanska. Dodatno, ni Crkva bosanska se u doba Sandalja Hranića u izvornim pokazateljima kroz povezivanja sa Sandaljem ne demonstrira toliko vjerskim već ukupnim društvenim, državopravnim okvirima, kao element zaštite i garancije ustaljenih vrijednosti koje ispoljava moralni osnov zadate vjere, vjerne službe i vjere gospodske. Nije bez osnova kazano da su pripadnici Crkve bosanske imali ‘veoma visoko i veoma poštovano’ mjesto u bosanskoj državi i društvu, a njihova najjača snaga da je bila u ‘ogromnom moralnom autoritetu’. Oni su bili izvan ustaljenih sistema izdvajanja samostalnih velmoža, i iznad sistema vlasti. Imali su imunitet i njima niko nije zapovijedao. Mjesto i ulogu Crkve bosanske u javnom životu Sandalj Hranić je poštivao.¹⁴⁸⁵ To ne isključuje mogućnost razvijanja drugih, prije svega religioznih aspekata na posjedima samostalnih velmoža, pa i Sandalja Hranića, ali treba istaći da se oni kao takvi ipak ne pojavljuju sa svojim preciznim okvirima i formama. Pitanje je koliko je svjetovna sredina, Sandaljevo prisustvo, moglo utjecati na predstavnike Crkve bosanske, naročito u njihovom organizacionom i prostornom izrazu.¹⁴⁸⁶

Aprila i maja 1405, kada se razrješavalo pitanje spornih sela (prije svega sela Lisac) u odnosima Sandalja i Dubrovčana, pred sklapanje sporazuma o miru između Bosne i Dubrovnika, uz Sandalja Dubrovčani su povezivali sam vrh Crkve bosanske kao izvor garancije koji je očekivan, shvatan kao mjerodavan, uobičajen i za Dubrovčane.¹⁴⁸⁷ I u njemu se nalaze okviri koji društvenoj poziciji Crkve bosanske daju upečatljiv značaj pred Sandaljem. Krajem aprila 1405. Dubrovčani su predlagali Sandalju da okvire sporazuma ozvaniče tri osobe, *‘lo diedo che e signore et padre spirituale dela glexia vostra de Bosna’*, Sandaljev brat knez Vukac Hranić i jedan Dubrovčanin.¹⁴⁸⁸ Sandaljeve interese predstavljao je njegov brat. Mjesec dana kasnije iznesena je javno Sandaljeva želja da povelja sporazuma o miru prije konačnice bude ostavljena *‘in man del diedo’*.¹⁴⁸⁹ Prisustvo djeda Crkve bosanske kod Sandalja

¹⁴⁸⁵ Ćirković, *Bosanska crkva*, 219, 222, 230.

¹⁴⁸⁶ Isto, 230.

¹⁴⁸⁷ Ćošković, *Crkva bosanska*, 132, 136, 144.

¹⁴⁸⁸ “Siamo contenti remettesse a vedere questa raxon in lo diedo che e signore et padre spirituale dela glexia vostra de Bosna et conte Volchez vostro frar et uno terzo nostro zintillomo de Ragusa” (30. 4. 1405), Lett. di Lev., IV, 93; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 184.

¹⁴⁸⁹ “Item a quello ne scriuete chel voyuoda vole che la poueya siandone fata per lo re de Bossina

u toku Konavoskog rata potvrđuje Sandaljevo povjerenje koje je iskazivao i do kojega je držao prema mjestu i ulozi Crkve bosanske u srednjovjekovnoj Bosni, ali i na svome posjedu kao sastavnom dijelu Bosanskog kraljevstva. Na Sandaljevu inicijativu, Dubrovčani su darovali slatkišima i tkaninama, ovo najviše izaslanstvo Crkve bosanske koje je zabilježeno da je došlo kod jednog samostalnog velmože, kod Sandalja Hranića oktobra 1430.¹⁴⁹⁰ I bez tih najviših okvira Sandalj je u više navrata ostvarivao direktne kontakte s predstavnicima Crkve bosanske koji su redovno imali u svojim osnovama elemente posredništva i zaštite, da kažemo, ustaljenih vrijednosti jake garancije u izvršavanju određenih dogovorenih ili dogovaranih radnji među vlastelom (1423. s gostom Miašom i 1430. s više predstavnika Crkve bosanske, koji su boravili kod Sandalja ispred vojvode Radoslava Pavlovića).¹⁴⁹¹

Na sličan način, bez dovoljno jasnih naznaka o mjestu i ulozi organizirane veze između posjeda Sandalja Hranića, Sandalja i predstavnika Crkve bosanske, stoje i informacije o predstavnicima Crkve bosanske u njegovoj službi. U spominjanim misijama krstjanina Divca, krstjanina i starca Dmitra, koja se prezentira kupoprodajom Konavala, predajom grada Sokola i davanjem vjere knezu Aleksi Paštroviću jasna je pozadina Sandaljevog izraza i potrebe Dubrovčana da svim tim poslovima upravo predstavnici Crkve bosanske daju element garancije da će Sandalj sve to ispoštovati. Po svemu sudeći, i Divac i Dmitar nisu Sandalju podložni, a bez obzira gdje se oni nalazili, možda i na Sandaljevom posjedu, da im Sandalj nije suveren to izvjesno znaju i Dubrovčani i knez Aleksa Paštrović, kada prihvataju okvire Crkve bosanske kao elemenat garancije. Ni jedno mjesto, spominjanja 'Sandaljevog patarena', februara 1432. ne mora značiti da je u pitanja planirana i strateška hijerarhijska vezanost na terenu u odnosu između hijerarhije Crkve bosanske i posjeda

sia deponuta in man del diedo finche facciamo li sacramenti al dito voyuoda plasene" (30. 5. 1405), Lett. de Lev., IV, 98; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 184.

¹⁴⁹⁰ "Intendessimo lo motiuo vi feci voiuoda per mandar confetti per honorar per suo amor lo died et gosti. Et pero noi voliendo far in questo et altro possibile a noi lo suo honor et piacer vi mandemo scatole de confetto le qual per parte nostra vogliamo dobiate donare et presentare alli detti died et gosti come meglio et piu honor nostro vi parera" (6. 10. 1430), Lett. di Lev., XI, 7; "de donando died et gosti qui venerunt ad Sandagl"; "de donando eisdem in confectionibus ypperperos viginti" (6. 10. 1430), Cons. Rog., IV, 240; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 191, 223.

¹⁴⁹¹ Prenaglašen je utjecaj djeda Crkve bosanske na Sandalja u, Čošković, *Crkva bosanska*, 434-435.

samostalnog velmože Sandalja Hranića.¹⁴⁹² Na drugoj strani, utisak je da su sva spominjanja prisustva i veza bosanskih krstjana sa Sandaljem, u svom bogatom odrazu garancija pravnog čina i općem siromaštvu prikazivanja religijskog rada na terenu, odraz mogućeg redovničkog prisustva Crkve bosanske, s djelimično zatvorenim okvirima pred pokazateljima svakodnevnog života na Sandaljevom posjedu. U oba slučaja nedostaju pokazatelji kojima bi se, naročito u vjerskom pogledu, moglo zaokružiti organizirano poimanje mjesta i uloge Crkve bosanske na njegovom posjedu.

Slična je situacija i sa očitim utjecajima katoličanstva i pravoslavlja, naročito u čisto vjerskom pogledu, a koji također, nemaju ni jasne ni organizirane forme na posjedu Sandalja Hranića. Pravoslavni svijet, s potisnutom crkvenom organizacijom iz Huma i Polimlja bio je izložen utjecajima Crkve bosanske i Katoličke crkve, ali nije doživio formu njihovog ekskluzivizma ili potiskivanja koja bi protežirao i predvodio Sandalj Hranić. Veći broj pravoslavnih vjerskih središta (Mileševa, Dabar, Grlica) ne ukazuju na životnost u Sandaljevo doba. Nisu onakve kakvim ih je baštinila ranija historija kao značajna crkvena, manastirska i čak mitropolitska središta. Po svemu sudeći, u tom pravcu se razumiju i riječi grčkog pisca Halkokondila, *'da su svi stanovnici Sandaljeve zemlje kudugeri'* (ustvari, zemlje Stjepana Vukčića Kosače), tj. da su izvan zakona grčke crkve.¹⁴⁹³ Katoličanstvo, sa organiziranim formama egzistirajućim u graničnom pojasu Sandaljevog posjeda, pretežno preko franjevaca u Stonu, jačeg centra katoličanstva u Drijevimama¹⁴⁹⁴ i franjevcima koji su u organiziranoj, ali nedovoljno jasnoj postavci egzistirali u Bišću (Novi u Bišću),¹⁴⁹⁵ jakom formom djelatnosti u Olovu i Srebrenici,¹⁴⁹⁶ djeluju kao organizirani bedem u luku Sandaljevog posjeda, ali ipak nemaju jači i organiziraniji izraz u cjelini Sandaljevog posjeda. Bez jasnijih pokazatelja i ideja o kontekstualiziranju poznatih pokazatelja, ostaje se na utisku. Jedinствене, od strane Sandalja protežirane vjerske sebičnosti nije bilo. Po svemu, feudalni

¹⁴⁹² "de concedendo patarino voiuode Sandagl quod possit extrahere de Ragusio salmam unum olei" (22. 2. 1432), Cons. Rog., V, 180v; Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 223.

¹⁴⁹³ Halkokondil hercega Stjepana naziva Sandaljem, Соловјев, *Фундајажити*, 143-144; Драгојловић, *Кудугери*, 134; Ћошковић, *Црква босанска*, 112.

¹⁴⁹⁴ Тошић, *Дријева*, 249-250; Ковачевић, *Франjevci*, 36-37.

¹⁴⁹⁵ Тошић, *Дријева*, 197; Ковачевић, *Франjevci*, 36-38; Ћирковић, *Населјени градови*, 14; Сиврић, *Неколико података*, 43-51.

¹⁴⁹⁶ Ковачевић, *Франjevci*, 34-35, 41-44.

okviri bez elemenata vjerske isključivosti ili favoriziranja i tranzitni karakter posjeda koji je sa ekonomske i političke strane uvezivao i održavao Sandalj, činjenično, i nije mogao opstati bez takvih tolerantnijih okvira. Pitanje organiziranih crkvenih formi na posjedu Sandalja Hranića u sjeni je aktualnog poimanja rasprostranjenosti predstavnika Crkve bosanske koji nisu dozvoljavali drugima da se u jačoj mjeri instaliraju kao glavni nosioci općedruštvenih normi povezanih za lik Sandalja Hranića. No, isto tako, za takvo poimanje, još uvijek nema dovoljno jasnih pokazatelja.

Sandaljevo kršćansko određivanje sastavnica je srednjovjekovnog izraza koji je temeljila srednjovjekovna Bosna njegovog vremena. Iskričavi pokazatelji odaju utisak poštivanja tradicionalnih vrijednosti u kojima je egzistirala Bosna, sa elementima simpatija prema praktičnim vrijednostima koje je pružalo okrilje više životne i javne, dakle društvene, a manje poznate teorijske i religijske prakse pripadnika Crkve bosanske među velmožama XV st. Poput Hrvoja Vukčića i Pavlovića, i Sandalj je bio najuže povezan s filozofijom i 'moralnom politologijom' svoga vremena, koju su prezentirali krstjani iz sjene, pripadnici Crkve bosanske, čija se organizirana forma povezala sa elementima zaštite prava, morala i elemenata državitvornosti svoga vremena. Njegovo bosansko porijeklo i bosansko okrilje nije izvorište za pojedinačno razumijevanje pripadništva, niti bi se u liku samostalnog velmože vjerski ekskluzivizam kao trajna orijentacija moglo smatrati bitnom polugom u njegovim glavnim političkim potezima, naspram jakih stvarnih svjetovnih blagodati kojima se politički izraz očitog kršćanina zanosno zaokruživao. Kroz tri svoja braka izvjesno se povezivao i kroz vjersku orijentaciju svojih supruga i za pravoslavlje i za katoličanstvo.¹⁴⁹⁷ Ipak, u svim tim brakovima s pravom je prepoznavana njihova politička pozadina, a ne promjena vjerskih uvjerenja moćnoga vojvode.¹⁴⁹⁸ Naprotiv, fizička geografija i linija tranzitno-

¹⁴⁹⁷ U riznici samostana Sv. Marije u Zadru očuvana su dva relikvijara Katarine, druge Sandaljeve supruge, u obliku ruke, visine 57 cm. U jednom su relikvije Sv. Andrije i Sv. Matije, a u drugom Sv. Šimuna i Sv. Anastazije. Na oba je, s malim razlikama, natpis: "Do (Domino) famule tue Katarina consrt (consorte) potenti viro dno (domino) Sandalio voieuođe Bosne", **Thallóczy**, *Prilozi*, 33-34; **Fisković**, *Majstori*, 171. Vežanost i trajanje ovog braka u vremenskom periodu 1405-1411, jeste i vrijeme postanka ovih relikvijara.

¹⁴⁹⁸ Kako je pokazao M. Ančić, ne mogu stajati promišljanja o Sandaljevoj vjerskoj orijentaciji iz pokušaja gradnje crkve na području Dubrovnika 1434. Riječ je o pravoslavnom objektu njegove supruge Jelene, a za čiju izgradnju se Sandalj zauzimao, **Ančić**, *Jedan*, 253-260. Uporedi, **Restius**, *Chronica*, 264; **Radonić**, *Der Grossvojvode*, 465; **Truhelka**, *Konavòski rat*, 209-211; **Ђурић**,

sti njegovog posjeda, iako bez izgrađenih i jakih hijerarhija, pokazuje da se njegov posjed i on sam u njemu nalazio na razmeđu brojnih utjecaja i u borbi s različitim političkim okvirima i koncepcijama, što mu je omogućilo da se upozna i snosi sa svima kao prepoznatljiv i tolerantan velmoža.¹⁴⁹⁹ Bit će da su tradicionalne vrijednosti praktične pojavnosti Crkve bosanske bili prepoznatljivi okviri u kojima je rješavao ključna pitanja u odnosima s članovima i podanicima svoje i članovima hijerarhije srednjovjekovne bosanske države. Tu poziciju priznavali su njegovi najbliži susjedi Dubrovčani, koji su i inače sa svim važnijim čimbenicima iz Bosne u Crkvi bosanskoj priznavali garanta koji je mogao pokriti njegovu vjeru gospodsku.

Дубровачка школа, 255; *Isti*, *ИЦГ*, 441; *Нилевић*, *Православна црква*, 69.

¹⁴⁹⁹ *Čošković*, *Crkva bosanska*, 137.

VII. ZAKLJUČAK

Sandalj Hranić se uzdigao u red najmoćnijih velmoža u Bosni zahvaljujući odličnom polazištu, naslijeđu, sjajnim tekovinama svoga strica Vlatka Vukovića. One nisu samo prostornog karaktera, ogromnog feudalnog posjeda, sa raznovrsnom privrednom i podaničkom osnovom, koji je omogućavao podlogu političkog djelovanja, nego i društvenog karaktera. Sandalj Hranić je od svoga prethodnika naslijedio veliki posjed koji je imao jaku ekonomsku snagu uklopljenu u živim prometnicama prema unutrašnjosti, ali i vojvodsku titulu koja mu je omogućavala u startu društveni status među najvažnijim predstavnicima velmoža, onih najviših odličnika koji su uz vladara odlučivali o svim najvažnijim pitanjima u Bosni. To su polazišta koja je u početnim fazama uspio očuvati i učvrstiti zahvaljujući trajnijoj orijentaciji prema centralnoj vlasti, jedinstvu bosanske feudalne države i podršci aktualnoj politici, koju je uz vladara ispoljavalo nekoliko krupnih velmoža u saboru, prije svega vojvoda Hrvoje Vukčić i knez Pavle Radinović. Uz to je naslijedio i dobre odnose, dijelove posjeda u kojima su zajedno upravljali i savezništvo, sa iskusnim knezom Pavlom Radinovićem, sa kojim je u najvećem obimu dijelio graničnu liniju posjeda kao sa prvim susjedom u Bosni. Čvršća vezanost za stabilne okvire centralne vlasti kao izvorište hijerarhije, uz vladara i sabor omogućila mu je po inerciji bolje polazište za zaštitu naslijeđenih interesa, privilegije, a vremenom i pozicije za kreiranje više, vladarske politike koju je ispoljavao kao formiran samostalni velmoža. U početnoj fazi njegovog izrastanja to mu je omogućilo i zaštitničke statusne okvire postojanosti i stabilnosti u bosanskim prilikama, koji su podrazumijevali prateća odobravanja planiranih i učinjenih poteza u kojima su se uz vladara odlikovali kao savjetnici i planeri njegovi najkrupniji velikaši. Bosanski vladari i velmože

krajem XIV st. sporovodili su sistem sporazumne i jedinstvene feudalne podjele vlasti prema svojim ogromnim posjedima kao nasljedstvo i razrješenje vlasti nad tekovinama ekspanzivne politike kralja Tvrtka I Kotromanića. U tom sistemu, modificiranom odrazu izrasle snage, ali i kompromisa i dogovora sa elementima osnovnog zajedništva oko bosanske krune, prepoznaju se interesne sfere u kojima je jugoistočne granice Bosne, kao po mandatu, držao i održavao Sandalj Hranić Kosača kao svoje vlastite, mada se radilo o vanjskim okvirima Bosanskog kraljevstva. Težina očuvanja posjeda nalazila se u činjenici da je Sandalj naslijedio okvire posjeda koji su, dobrim dijelom, u svojim jugoistočnim granicama bili izvan kruga bosanske države, prema Brankovićima, Osmanlijama i Zeti, redom političkim činiocima koji su od njegovog prethodnika baštinili poraze. U očuvanju tog vanjskog izraza Sandaljeva snaga došla je do izražaja jer je u svojim namjerama uspio u potpunosti. Snazi oružja u aktivnoj vanjskopolitičkoj odbrani, smjerno osiguranoj unutrašnjim dogovorima u vrhu bosanske države, pa otuda u startu lišenoj pozicije za samovoljniji i samostaljniji hijerarhijski izraz, dodavao je diplomatiju, mimo oružja, osiguravši bračnim vezama i tributima postojanost prema Zeti, Despotovini i Osmanlijama kroz čitav period svoga života. Na tom putu, u potpunom jedinstvu i povjerenju prema bosanskoj kruni i saboru, bez elemenata dodatnih oružanih pomaka i borbe sa svojim istomišljenicima, među kojima je i bosanski vladar, stekao je i prerogative suverena nad ekonomskim izvorima u Kotoru, gdje je postao vlasnik prihoda od carine i pozicije u Novom gdje je ostvarivao politički pritisak i gradio pozicije prema Dubrovniku, najvažnijem pokretaču mediteranskih gospodarskih kretanja u bosanskom okruženju.

Svoje sjeverozapadne granice Sandalj Hranić je čuvao i osiguravao stanjem sa interesnom borbom bosanskih vladara i velmoža sa Sigismundom Luksemburškim. Dugo vremena ta je borba imala potporu bosanskih magnata, velmoža i vladara, u Ladislavu Napuljskom, kojemu su Dalmacija i Bosna osiguravale pretenzije na ugarsko prijestolje. Veza Bosanaca sa Napuljcem proizvela je jak otpor prema Sigismundu u kojemu Sandalj ipak nije imao jačeg vojnog, a ni ličnog angažmana, zahvaljujući geostrateškoj poziciji i interesnim sferama u Bosni kroz prizmu svoga posjeda. Taj sjeverozapadni kišobran, kao po mandatu, svojim posjedima, štitili su bosanski vladar i glavni nosilac napuljske politike vojvoda i herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić. U toj borbi Sandalj je uz Hrvoja Vukčića dostigao najveći uspon, granicu

u kojem se izražava samostalni velmoža u Bosni. Ona se značajno manifestira 1404. godinom, kada velmože dovode za vladara Tvrtka II Tvrtkovića i nezaustavljivo počinju preuzimati i dijeliti značajne upravne i ekonomske osnove kraljevskih prerogativa na svome posjedu. Sandalj Hranić stječe posjed porodice Sankovića i izlazi na rijeku Neretvu, stavljajući tako pod kontrolu najveći dio prometa Dubrovnika u unutrašnjost, a vrhunac ostvaruje u ženidbenim vezama sa kućom Hrvatinića 1405.g. Uz Hrvoja Vukčića, time je Sandalj Hranić, veliki vojvoda rusaga bosanskoga, postao najvažnijim stubom Bosanskog kraljevstva i u ekonomskom i u političkom pogledu. Kao i Hrvoje, imao je ogroman posjed sa neprocjenjivim ekonomskim polazištima, pa je sva budućnost time bila zatvorena na daljnjem legaliziranju i iskorištavanju dostignutih pozicija. To je činio, nastojao i uspijevao ostvariti daljnjim, pa ostalo je i trajnim orijentiranjima prema zaštiti interesa bosanske krune i Bosanskog kraljevstva. Na taj način je čuvao stečene blagodati u očima savremenika i u situacijama kada je bosanski vladar lično slabije stajao. Naime, kruna je bila kroz snagu Sandalja Hranića time vječnija od prolaznih slabijih ili jačih bosanskih vladara.

U promijenjenim okolnostima, nestankom podrške Ladislava Napuljskog i rasipanjem sjeverozapadnog omotača pod pokušajima Hrvoja Vukčića da zaštiti svoje, decenijama nagrižene interese bez obzira na poziciju bosanske krune i jedinstveni izraz koji je stajao iza nje, posljednja prepreka Sigismundu Luksemburškom bio je upravo Sandalj Hranić. Kada se sve izmijenilo u Bosni, iako neporažen, i Sandalj je pristao uz Sigismunda Luksemburškog, uplovivši time kao i čitava država u vode dvostrukog vazalstva koje je otvorio Hrvoje Vukčić, a proizveo i zatvorio osmansko-ugarski sukob u Bosni radi podjele interesnih sfera na jugoistoku Evrope.

Krećući se linijom glavnih izraza Bosne prema aktualnim politikama na jugoistoku Evrope, sa brojnim učesnicima i u, po događajima, burnim vremenima, Sandalj Hranić je iskazivao jake i stabilne procjene i povlačio poteze kojima je uspijevao osigurati osnovne interese, posjed i statusne privilegije koje je opstanak Bosanskog kraljevstva nosio sa sobom. Njegov legalitet i privrženost bosanskoj kruni to potvrđuju u potpunosti. U ubistvu svoga susjeda i saveznika kneza Pavla Radinovića otvorio je događanja koja su išla u pravcu njegove propasti. Ta linija njegove životne niti mogla se takvom i završiti, djelimično podsjećajući na liniju završetka moćnoga rivala Hrvoja, kao svojevrsni epilog u razračunavanju sa velmožama stare škole kralja Tvrtka I i starog

kova koja je silazila sa historijske pozornice. Pritisnut prisustvom Osmanlija i brojnim protivnicima u Bosni koje su predvodili Pavlovići i bosanski vladar, vojvoda Sandalj načinio je manevar prema Osmanlijama i preokrenuo situaciju u svoju korist, pokazujući i primjerom dokazujući prilagođavanje novim prilikama u kojima je osiguravanje prema izvanbosanskim faktorima postalo opredjeljenje opstanka bosanske države. Trajna orijentacija prema Osmanlijama donijela mu je stabilnost koju je plaćao tributom. Taj odnos mogao je izdržati kao odgovarajuća potpora za dugoročnije mirnije stanje u koje je uplovio. Opredjeljenjem za dvostruko vazalstvo Ugarskoj i Osmanlijama dvadesetih i tridesetih godina XV st. osigurao je dugotrajne vanjskopolitičke okvire za mirniji drugi period svoje relativno duge vladavine.

U novim okolnostima jakih protivnika nije imao, a diplomacijom je uspješno isključivao aktualne probleme koji su dolazili u nastojanjima da osigura i uveća svoju moć. Tada je u potpunosti mogao uživati tekovine svoga dotadašnjeg djela. Ostvarivao ih je stabilnom kontrolom posjeda koji je dolazio do izražaja u vezama preko Dubrovnika, glavne žile privrednog prosperiteta njegovog posjeda. Svome naslijeđu osigurao je daleko bolje pozicije nego što je zatekao. U pravom smislu feudalac, veliki ratnik starog kova, posvetio se diplomaciji i ekonomsko-političkoj strategiji, vješto koristeći prednosti koje mu je osiguravao uznapredovali razvoj privrednih tokova u širem okruženju. Svoje odnose sa Dubrovčanima doveo je do razine savezništva u ekonomskoj i političkoj povezanosti i saradnji.

Prostrani posjed Sandalja Hranića obuhvatao je područja sa raznovrsnom geostrateškom ponudom. Prirodni resursi Podrinja, Primorja i istočnog Huma zadovoljavali su potrebe njegovih podanika, a u Sandaljevo doba i nisu bile više zatvorene ranofeudalnim okvirima eksploatacije. Blizina Dubrovnika, Kotora, Venecije, Despotovine, Osmanlija, posjeda bosanskog kralja, Pavlovića, interesno povezanih prostora koji su se naslanjali na Sandaljev posjed, omogućavali su osnovu za razvoj brojnih vrsta zanimanja i profitabilno kontekstualiziranje i iskorištavanje stare privredne osnove koje je živi tranzitni izraz njegovog posjeda podrazumijevao. Time su i njegovi podanici bili uključeni u blagodati koje im je tranzitna trgovina pružala. Carinskim sistemom kojim je kontrolirao promet, Sandalj je ostvarivao jaku ekonomsku moć koja mu je osiguravala stabilnu vladavinu. Ona se izražava i činjenicom da je imao velike količine srebra iako njegov posjed nije imao srebronosnih rudnika. Kontrolirao je i najprometniji trg solju u Drijevimama i ostvarivao zna-

čajne godišnje dobiti koje mu je pružao zakup carina. Ta ekonomska snaga izražavala se i profinjenim ritterskim evropskim izrazom koji se manifestirao prilagođavanjem evropskim feudalnim kulturnim tokovima. Njegove rezidencije u Novom, Blagaju, Ključu, Samoboru, Sokolu i Kozmanu, te sadržaji njegovih depozita u Dubrovniku, sa raznovrsnim ukrasnim, odjevnim i općepotrebним predmetima od dragulja, bisera, srebra i zlata, odraz su kulturnih žarišta i blagodati koja su poznavala samo najprofitabilnija središta evropskog feudalizma XV stoljeća.

Svoju snagu Sandalj Hranić ispoljavao je snagom svoga roda, 'plemena Kosača', koje je predstavljalo društvenu strukturu čitavog posjeda u malom izdanju. Uz Sandalja, navažniji predstavnici na posjedu su njegova braća i sinovac, unaprijed izabrani nasljednik Stjepan Vukčić. Članovi najuže porodice vojvode Sandalja Hranića bili su mu najodaniji podanici i uz rod Kosača najvažniji predvodnici većeg broja sitne vlastele koja je egzistirala na njegovom posjedu i koja je omogućila neprikosnoveni vojvodin izraz. Nosilac Sandaljevog dinamičnog izraza bila je njegova profesionalno organizirana kancelarija, jaka diplomatska služba u kojoj su se isticali Pribislav Pohvalić i Grupko Popović, koji su brojnošću i raznovrsnošću svojih misija i zastupništava obilježili diplomatsku službu u srednjovjekovnoj Bosni Sandaljevog vremena.

Pored braće i roda Kosača, koji su svojim smještajem zatvarali područje Drinskog puta, od Bileće do Ustiprače, i uz koje se da upratiti porodica Vardića, najvjerojatnije u gornjem Podrinju, istaknutu poziciju na području Vrsinja imali su Dobrovojevići, na području Nevesinja i Zagorja Čemerovići, na širem području oko Gacka i Samobora Pripčići-Mrđenovići, u Ljubomiru Oliverovići, na području Nikšića Ogrinovići i na području Dračevice Medoševići i Vojtanovići. Njihova snaga predstavljena češćim spominjanjima na većem području pokazuje drugu razinu najvažnijih Sandaljevih poluga u vlasti na posjedu. Iako nije identificirana pripadništvom uz uži krug vlastele i četiri kuće Kosača, ona je to ustvari bila. Oni su ona transmisija koja je Sandalju omogućavala kontrolu i vjernu službu većem broju sitnije vlastele koja se nalazila na njihovim područjima. Oni su odličnici, vjerni vazali, ali ne i pripadnici osnovne uprave Sandalja Hranića, koji bi imali otvoren prostor za samostaliju politiku unutar njegovog posjeda.

Ovom krugu najodanijih Sandaljevih pristalica pripadaju i predstavnici humske gospode, Komlinovići, Kovilovići, Čihorići, Milatovići i Nikolići,

koji su bili pod Sandaljevom zaštitom u slivu donje Neretve. Njihov status, izmijenjen poslije potiskivanja Sankovića rezultirao je zadržavanjem ranih okvira razvoja uz prihvatanje Sandalja Hranića kao seniora. Najodličniji izraz imali su Nikolići, koji su baštinili najjaču poziciju u istočnom Humu i prije nego je Sandalj Hrančić preuzeo Hum od porodice Sankovića.

Prema izvornim pokazateljima, svi su oni predvodnici većeg broja zavisnih sitnijih vazala i malih baštinika i, po svemu sudeći, kao u Konavlima, ukupnu snagu Sandaljevog posjeda činio je upravo taj mali sitnovlasnički posjed velikog broja podanika. Njima je Sandalj vladao preko glavnih porodica na pojedinim područjima. Najvažniji element u razvoju Sandaljevog posjeda, obilježenog dubrovačkom posredničkom pozicijom, ispoljavao se kroz trgovački sloj. Jače trgovačke sredine predstavljaju istočniji dijelovi posjeda koji su imali i bolju ponudu poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, te zanatstva koje je poluproizvodima snabdijevalo razvijeniju mediteransku zanatsku sredinu. Po broju registriranih domaćih trgovaca i dužini njihovih poslovanja značajno se ističu Foča, Goražde, Prijepolje, Pljevlja, Cernica. U živoj razmjeni sa Dubrovčanima domaći trgovci iz tih sredina stvorili su dugotrajne i intenzivne veze, u kojima je preovladavao koristan obostrani interes. Trgovac vremena Sandalja Hranića postao je pokretljivijim i značajno je utjecao na razvoj društvene strukture, raslojavanja društva prema širem proizvodnom lancu koji je preko Sandaljevog posjeda zategao uznapredovali privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države.

Vrlo živ transport robe na posjedu i preko posjeda Sandalja Hranića obavljali su vlasii. Brojem ugovora o prijevozu i širinom maršruta najjačim ponosnicima izdvajaju se vlasii Maleševci sa područja Rudina, ponosnici iz katuna Stanka Perutinića. Značajnu ulogu imali su i vlasii Ugarci, Drobnjaci, Bobani, Krajsalići, Primilovići i Riđani. Svi oni su, kao raniji kraljev posjed, bili pod prerogativima Sandalja Hranića.

Intenzivan promet roba povukao je sa sobom veću pokretljivost u zaleđu teže uočljivih nižih društvenih slojeva, pa je veliki broj Sandaljevih podanika ulazio u različite vrste odnosa sa Dubrovčanima, najvećim dijelom kao uzgajivači razne stoke ili kao radna snaga i šegrti u brojnim zanatskim ponudama koje je nudio najvažniji zanatski centar na istočnoj jadranskoj obali.

Tranzitnost Sandaljevog posjeda nosila je sa sobom elemente privrednog uspona, ali i prateće neugodnosti koje karakteriziraju dijelove agrarnih i teško prilagodljivih sredina na Sandaljevom posjedu, koji su se opirali elementi-

ma društvenog raslojavanja. Česte pljačke u kojima su se naročito isticali Sandaljevi podanici duž glavnih komunikacija, prije svega Drinskog puta, ipak nisu trajnije moglo zaustaviti liniju progresivnih kretanja koja su se osjećala na tranzitnom posjedu Sandalja Hranića.

Za života Sandalj Hranić je uspio očuvati i proširiti posjed Kosača. Iako u drugačijim okolnostima, svome naslijeđu osigurao je bolja polazišta nego ih je i sam imao. Njegova vanjskopolitička orijentacija i unutrašnja ekonomsko-politička strategija u odnosima između Dubrovnika i unutrašnjosti stvorila je okvire u kojima je njegov nasljednik mogao nastaviti da uvećava moć Kosača.

S U M M A R Y

SANDALJ HRANIC KOSACA – GREAT DUKE OF BOSNIA

The Duke Sandalj Hranic belongs to the most important representatives of the Kosaca family and to the greatest Bosnian leading figures in the developing Middle Ages. He held that position together with other Bosnian rulers and aristocrats, as well as with the neighbouring countries: Hungary, the Neapolitan Kingdom, the Ottoman Empire, Venice and Dubrovnik as allies, rivals and adversaries. At the same time his age (1393-1435) is the age of the frequent conflicts of the various feudal hierarchics that struggled to hold the dominion over Bosnia. The aim of the suggested theme is to research Sandalj's methods of keeping and developing parent properties and to research his role in the creation of the major course of the Bosnian history in his age.

By a critical evaluation of the existing references, researching published and unpublished archival materials, a great number of data about Sandalj's position and role in his age were systematized and analyzed with the aim of collecting relevant premises. The conclusions were made on the basis of the authentic facts defining the basic synthesis of knowledge about the positions of the aristocrats in the Bosnian Middle Ages history. The key synthesis problem is to integrate the results of the published and unpublished material analysis, to oppose them to the existing referenced knowledge and to offer a complete survey of Sandalj's methods of keeping and holding a stable position in such a troubled time. Using methodologically presented statements, solved and defined questions, it is a challenging field represented in the historiography as a very useful and rewarding outcome at the very beginning. The presentation of the active section emphasizing the basic current problems could be a referential scope of some future researches.

Sandalj Hranic was highly ranked among the most influential Bosnian aristocrats thanks to his heritage and the achievements of the Duke Vlatko Vukovic who was his uncle. Besides a large feudal estate ensuring him an active political background Sandalj inherited his predecessor's Duke title providing him an active social status among the most influential Bosnian aristocrats who had the right of decision together with their ruler. In the first phase of his age he succeeded to retain and establish his activities due to his permanent ruling and political orientation, supporting the current policy of the ruler and some very influential aristocrats in the Parliament, in the first place the political activities of the Duke Hrvoje Vukcic and the Prince Pavle Radinovic. This unalterable orientation brought him some new privileges and gradually an opportunity of an autocrat who could create a supreme governmental policy. His spheres of interests, including his intentions to protect the Bosnian southeastern borderlines, were reflected in his relations to his neighbours the Brankovics, to the Ottoman Empire and Zeta. All his life Sandalj was a diplomat who actively cared about the international political defence made by the internal peace agreements, as well as by some matrimonial ties and some tributes ensuring the stable relations to Zeta, Despotate (Despotovina) and with the Ottoman Empire. Having unique and confidential relations with the Bosnian Crown he became a prerogative sovereign regarding the economic resources in Kotor and Novi. He also held his position in Dubrovnik that was an economic Mediterranean moving force throughout the Bosnian regions.

To establish and keep his northwestern borders and to have good relations to Sigmund of Luxemburg Sandalj joined the interests and the campaigns of the Bosnian rulers and aristocrats. For a long time they had been supported by the unified Bosnian peers and Ladislav, the king of Naples, the Bosnian and Dalmatian pretendent to the Hungarian throne. Together with Hrvoje Vukcic Sandalj achieved the greatest success as a Bosnian autocrat and it was significantly manifested in 1404 when Tvrtko the Second was inaugurated taking in hands and sharing all significant administrative and economic fundamental prerogatives. Becoming the owner of the family Sankovic properties Sandalj reached the river Neretva and began to control the most part of the traffic between Dubrovnik and hinterlands. He reached his peak with the matrimonial ties with the family Hrvatinic in 1405 when he, together with Hrvoje Vukcic, became one of the cornerstones of the Bosnian monarchy both in an economic and political respect.

The economic significance of his properties ensured the future position of their legalization and their use. He made efforts to achieve his goals by his permanent orientation and protection of the Bosnian throne and the Bosnian Kingdom. Through the eyes of his contemporaries it was his way to keep his obtained benefits, especially when things started going bad for the Bosnian ruler. Owing to Sandalj's might the Crown become more eternal than ephemerally weaker or stronger Bosnian rulers. Losing the Neapolitan support things were changed completely in Bosnia. Although undefeated Sandalj showed an inclination to Sigmund joining, as the whole state, the double vassalage opened by Hrvoje Vukcic and established and closed by the Ottoman-Hungarian conflict in Bosnia what happened when they wanted to carve spheres of interest in the South-East of Europe.

Killing his neighbour and ally Pavle Radinovic Sandalj set in motion some collapsing events. Pressed by the Ottomans and his Bosnian rivals led by the Pavlovsics, the Duke Sandalj maneuvered to the Ottomans. He used his positions, showed and managed to prove that he himself had been adapted to the new circumstances that brought stability of the Bosnian State. His permanent orientation to the Ottoman Empire brought him stability paid by the tribute. Joining the double Hungarian-Ottoman vassalage he secured a stable international political milieu for the more peaceful second period of his government.

Under new circumstances he did not have any enemies and he successfully eliminated all current problems made by the efforts to establish and to intensify his might. So he absolutely could enjoy living in the achievements of his former actions. In the light of a genuine feudalist, a great warrior of the old style, he was devoted to diplomacy and economic-political strategy. He skillfully used his advantages ensured by the development of the economic circumstances in the whole region. His relations with Dubrovnik were brought to all levels of an economic and political partnership.

The large estate of Sandalj Hranic was located throughout a miscellaneous geostrategic territory. Natural resources of Podrinje, Primorje and the East of Hum satisfied the needs of his subjects. The vicinity of Dubrovnik, Kotor, Venice, Despotate, the Ottomans, the Bosnian Kings properties, the Pavlovsics and areas of common interest surrounding his estate provided a significant progress of a great number of handicrafts and a profitable exploitation of the natural resources. His subjects also shared the benefits of the

transit-trade. He supervised the trade by integral tariff policy and established an economic power what ensured his stable ruling. He also possessed one of the busiest salt markets in Drijeva and made some significant annual profits from the tariff-rents. His economic power resulted in his profound knight look manifested by his adaptation to some European feudal cultural streams. His residences in Novi, Blagaj, Kljuc, Samobor, Sokol and Kozman, as well as his deposits in Dubrovnik, various jewell, pearl, silver and golden ornaments, clothes and other basic necessities resulted from the cultural centres and the benefits known only to the most profitable European feudal centers in the 15th century.

Sandalj Hranic demonstrated his might by the importance of his origin, the Kosaca family, that presented an elite social structure of the whole estate. His brothers and his nephew, the legal heir Stjepan Vukcic, were also very important representatives of the estate. Sandalj's nearest members of his family were his most devoted subjects and followers and, together with the Kosaca family, they were the most important leaders of some lower-classed land owners who ensured an absolute obedience of all subjects. Sandalj's dynamic actions resulted from his professionally organized office and his powerful emissaries who marked the Bosnian diplomatic missions in his age.

Together with Kosaca brothers and family who closed the region of the river Drina transit in upper Podrinje the family Dobrovojevic from Vrsinje region were also high-placed people, as well as the Cemerovic family from Nevesinje and Zagorje, the Pripic-Mrdjenovic family with Ljubo Oliverovic from Gacko region, and the Medosevic and Vojtanovic families from Dracevica region. Their might in the region results from Sandalj's land-owner activities and they represent Sandalj's talent to control a great number of the lower-classed land owners. His faithful followers, the representatives of the Hum aristocrats, the Komlinovics, the Kovilovics, the Milatovics and the Nikolics, were also under his protection. Their new status was the result of their acceptance of Sandalj as a senior. According to the original papers they all were the leaders of some more numerous lower-classed vassals and land owners living throughout Sandalj's estates.

VIII. PRILOZI

Prilog 1: Tragovi proizvoda Sandaljeve kancelarije

Više je mjesta u izvornoj građi koja pokazuju da je Sandaljeva kancelarija proizvodila povelje, pisma i dokumentaciju raznoraznog sadržaja. U originalu je očuvan manji dio povelja i raznih drugih akata, proizvoda kancelarije vojvode Sandalja, očito onih najnužnijih čija snaga je dolazila do izražaja u dužoj tekućoj upotrebi kod onih koji su je čuvali i koja je sačuvana do današnjih dana. Nerijetko je dolazilo do pozivanja na određene dokumente i povelje, ili su zbog njihovog značaja pravljene kopije koje su nošene na uvid, radi podsjećanja i potvrđivanja ranije dogovorenog pravnog čina u kojem je učestvovala i Sandaljeva kancelarija.

S međusobnom prepiskom je bilo drugačije, iz današnje perspektive posmatrano, barem po pitanju njene očuvanosti. Iako je bila najobimnija, skoro da uopće nije sačuvana. Na njenu dimenziju upućuju dubrovački zapisnici u kojima su bilježeni brojni vijećnički odgovori dubrovačke vlade na primljena pisma vojvode Sandalja, u kojima se navodi da su to odgovori na njegova pisma. Na nekim mjestima, s obzirom na zainteresiranost obje strane, prepiska između Sandalja i Dubrovčana je tako intenzivna da je, uz prateća dubrovačka bilježenja odlaganja davanja odgovora Sandalju, teško razlikovati na šta se i na koju vrstu Sandaljevih upita ili pisma odgovara. Radi se o značajnoj produkciji Sandaljeve kancelarije koja ukazuje na profesionalnu i dobro uhodanu službu koja je i morala takva biti da bi olakšano mogla pratiti živu i raznoliku djelatnost svoga gospodara Sandalja Hranića. Šteta je što, zbog škrtih bilježaka, i ne znamo što se nalazilo u brojnim Sandaljevim pismima.

Očuvane ćirilске повеље и други акти из канцеларије Сандалја Хранића 1410-1430. (Стојановић, Повеље и писма, I/1, 253-332)						
datum	obraćanje i spominjanje	upotrijebljeni atributi (počasti i titule)				
4. 3. 1410.	Mi vojvoda Sandalj	Mi			vojvoda Sandalj	vojvoda
10. 3. 1410.	od vojvode Sandalja				vojvoda Sandalj	vojvoda
19. 10. 1413.	od vojvode Sandalja				vojvoda Sandalj	vojvoda
24. 6. 1419.	Mi gospodin vovoda Sandal Hranić milostiju božiom veliki vovoda bosanski	Mi	gospodin	milošću božijom	vojvoda Sandalj Hranić	veliki vojvoda bosanski
21. 12. 1419.	Mi gospodin vovoda Sandal	~	~		vojvoda Sandalj	
21. 12. 1419.	~	~	~		vojvoda Sandalj	vojvoda
30. 5. 1420.	Mi gospodin vojvoda Sandal Hranić milostiju božiom veliki vojvoda bosanski	~	~	milošću božijom	vojvoda Sandalj Hranić	veliki vojvoda bosanski
17. 4. 1423.	od vojvode Sandalja				vojvoda Sandalj	vojvoda
1. 11. 1423.	Mi gospodin Sandal Hranić veliki vovoda bosanski	Mi	gospodin		Sandalj Hranić	veliki vojvoda bosanski
12. 5. 1429.	Mi gospodin vojvoda Sandal milostiju božiom veliki vojvoda rusaga bosanskoga	~	~	milošću božijom	vojvoda Sandalj	veliki vojvoda rusaga bosanskoga
3. 8. 1430.	od vojvode Sandalja				vojvoda Sandalj	vojvoda

Dubrovačka spominjanja pisama Sandalja Hranića		
datum	spominjanje Sandaljevih pisama	izvor
15. 11. 1397.	ВАШОИ ЛЮБЕК ПИСАМО ЛЯТОСКА ЗА ТОЗИ ... ЗПИСАСТЕ НАМЪ ПО ВАШОИ ЛЮБЕК ДА СЕ ...	Стојановић, Повеље и писма, I/1 (ССП), 254

20. 3. 1398.	листь ваше приазни примисмо и раздмѣсмо и 8 тѣи часъ кои примисмо речени листь ... ваша милость да вък имали смо листь од вокводе Сандапа 8 кокам намъ писаше ...	ССПП, I/1, 255-256
april 1402.	листь почтене твоѣ любве примисмо и раздмѣсмо що намъ твоѣа любавъ дписа	ССПП, I/1, 257
4. 8. 1404.	листь почтене твоѣе льбве примисмо и раздмѣсмо що намъ пишешъ	ССПП, I/1, 260
8. 8. 1404.	листь господства ти примихъ и раздмѣхъ в всемъ почтеномъ дписаниѣ	ССПП, I/1, 261
14. 8. 1404.	листь почтене твоѣ любве примисмо и раздмѣсмо що намъ твоѣа приазень пише	ССПП, I/1, 262
25. 5. 1405.	въ всемъ почтене ваше приазни листь примисмо и раздмѣсмо що намъ ваша любавъ пише	ССПП, I/1, 263
10. 6. 1405.	листь почтене ваше приазни примисмо и раздмѣсмо що намъ ваша любавъ пише	ССПП, I/1, 263
17. 6. 1405.	листь почтене ваше любве примисмо и раздмѣсмо що намъ ваша любавъ пише	ССПП, I/1, 264
--- 11. 1405.	листь господства ти примисмо и раздмѣсмо	ССПП, I/1, 268
20. 9. 1406.	два листа ваше почтене приазни примисмо и що намъ писасте 8 ѣдномъ ... а 8 дрѣгомъ що пишете	ССПП, I/1, 269
22. 10. 1406.	листь ваше почтене приазни примисмо и раздмѣсмо що намъ пишет	ССПП, I/1, 270
20. 11. 1406.	почтена ваша любавъ да зна къкъ к намъ прихѣди ждпань Толиша по могоришъ али намъ ѡвъ ваше любве зато листь не донесе и зато пошлите къди вамъ драго да га дзъмъ и ако ти къ милость хотѣли висмо да листь кои ките ѡвъ ваше стране послать вѣде дписанъ како тои кои къ днѣтърѣ сега листа	ССПП, I/1, 271
26. 11. 1406.	листь господства ти примисмо и раздмѣсмо що намъ дписа	ССПП, I/1, 272
30. 5. 1407.	писаниѣ господства ти примисмо и раздмѣсмо що намъ пишете	ССПП, I/1, 272
1. 6. 1407.	respondendi litteris nunc receptis a voyeuoda Sandal	Пуцић, <i>Споменици србски, I</i> , Примјетбе X
2. 6. 1407.	листь ваше почтене приазни примисмо и раздмѣсмо а и прѣво на що ни господство ти писа одъписасмо ви	ССПП, I/1, 273
13. 9. 1407.	писаниѣ почтене ваше приазни примисмо и раздмѣсмо що намъ дписасте	ССПП, I/1, 275
29. 10. 1407.	листь почтене ваше приазни примисмо и раздмѣсмо	ССПП, I/1, 275

5. 8. 1409.	листь господства ти въровни примисмо	ССПІ, I/1, 276
28. 4. 1411.	листь господства ти разѣмѣсмо що намъ одѣписа ... а съди за царинѣ на Оногштк ваша милост зна како кѣ господство ти наамъ по вашемъ записѣ ѣчинило и записало да онеи царине не вѣде	ССПІ, I/1, 280
23. 10. 1411.	господство да ти ѣзна овамо доиде кѣ нашемѣ кнезѣ жѣпанъ Богета с листом господства ти въровнѣмъ ... и ето носи собом записе кок к ш ними ѣчинилъ	ССПІ, I/1, 282
4. 1. 1412.	писаник ваше почтене любве примивъ разѣмѣсмо	ССПІ, I/1, 283
12. 10. 1412.	писаник ваше почтене приязни примисмо и разѣмѣсмо що намъ господство ти писаше	ССПІ, I/1, 284
18. 10. 1412.	писаник ваше въ всем почтене приязни примисмо и разѣмѣсмо	ССПІ, I/1, 284
11. 11. 1412.	по Богчинѣ Корьеникю ваше въ всем почтене приязни листъ примисмо и разѣмѣсмо що намъ господство ти пише	ССПІ, I/1, 285
24. 7. 1413.	почтене ваше приязни писаник примивъ разѣмѣсмо що намъ пишете	ССПІ, I/1, 287
29. 4. 1415.	Prima pars est de dando libertate domino Rectori et minori consilio ad faciendum responsium literis voyuode Sandalium nunc lectis in presenti consilio rogatorum et etiam nuncio Paul condam Georgii Radiuoeuich	Cons. Rog., I, 13
5. 6. 1415.	Prima pars est de dando libertate domino Rectori et minori consilio ad faciendum responsium litteris voyuode Sandalium super facto salis et vlacchorum	Cons. Rog., I, 17v
18. 5. 1418.	листь господства ти примисмо и разѣмѣсмо	ССПІ, I/1, 289
15. 10. 1418.	de induciando super literis missis per voyeuodam Sandalium	Cons. Rog., II, 3v
26. 10.1418.	de induciando super facto voyuode Sandali per literis per eum missis nostro dominio	Cons. Rog., II, 4v
	formandi recensionem dandam litere domini Sandalie	Cons. Rog., II, 6
8. 11. 1418.	по пригк листъ господства ти примисмо и разѣмѣсмо що намъ ваша почтена приязень писа ... твоя почтена любавъ писаше да къшь ... и на томъ прѣво ѣписасмо и захвалисмо	ССПІ, I/1, 292

21. 7. 1419.	de portando ad maius consilium factam Chanalis super quo scripsit voyuoda Sandalia	Cons. Rog., II, 49
22. 7. 1419.	super factis Chanalis circa causa quo scripsit voyuoda Sandalia	Cons. Rog., II, 49v
11. 11. 1420.	de induciendo super literis nunc nouissime a voyuoda Sandalia receptis	Cons. Rog., III, 7v
3. 6. 1421.	respondendi ad literas voiuode Sandagl	Cons. Rog., III, 40
4. 6. 1421.	de scribendo voiuode Sandalio super factis Chanalis	Cons. Rog., III, 41
5. 6. 1421.	и цю наамъ по твоки милости ѿписа за то ѿписа о всемъ добри смо разѣмѣли	ССПІ, I/1, 316
30. 6. 1421.	faciendi responsonem ad literam Sandalie	Cons. Rog., III, 45
6. 7. 1421.	de induciendo super litera nunc scripta per Sandaliam in facto partis Canalis Radossai	Cos. Rog., III, 45v
8. 7. 1421.	de induciendo super litera scripta nouissime a voyuoda Sandalia faciendi tres qui responsonem forment et formatum portent ad presens consilium	Cos. Rog., III, 45v
9. 7. 1421.	de mitendo dictam responsonem	Cons. Rog., III, 46
18. 7. 1421.	de induciendo superscriptis pro voyuoda Sandalio	Cons. Rog., III, 47v
21. 7. 1421.	de induciendo superscritis a Sandalio nunc nouissime in facto Canalis	Cons. Rog., III, 48
23. 7. 1421.	почтено писаник господарства ви примисмо и разѣмѣсмо цю наамъ ваша милость пише	ССПІ, I/1, 316
28. 7. 1421.	de induciendo super litera scripta nouissime a voiuoda Sandagl	Cons. Rog., III, 50v
30. 7. 1421.	de induciendo super litera nouissima habita a voyuoda Sandalia	Cons. Rog., III, 50v
scribendi statim voyuode Sandalie et respondendi ser Nicolino de Gondola super litera nunc habita ab ipso ser Nicolino		
31. 7. 1421.	писаник господарства ви примисмо и разѣмѣсмо	ССПІ, I/1, 318

21. 10. 1421.	de faciendo tres nobiles qui forment responsionem futuram literis nuper receptis a voiuoda Sandalio	Cons. Rog., III, 60
30. 10. 1421.	pro concedendo unum ex nostris cancellariis voiuode Sandalio in Bisce iuxta tenorem litere ipsium voiuode	Cons. Rog., III, 61
28. 11. 1421.	de induciendo super scriptione quam facit voiuoda Sandalie pro facto Narrenti	Cons. Rog., III, 63v
14. 3. 1422.	и раздѣлѣмо цю намъ за то господство ви ѡписа	ССПП, I/1, 323
31. 3. 1422.	красно и многопочтено писаник великости ви примисмо и раздѣлѣмо	ССПП, I/1, 324
21. 4. 1422.	respondendi literis nuper lectis a voiuoda Sandalio	Cons. Rog., III, 83
22. 4. 1422.	почтено писаник господства ви примисмо и раздѣлѣмо што наамъ ваша милость ѡписа	ССПП, I/1, 325
9. 5. 1422.	по дрѣгом листѣ господствѣ ви писасмо за сѣдове господства ви за сѣдове сребръне по кою посласте да к дамо Привиславѣ Похваликю слѣзи господства ви да ви ихъ донесе ... а съди господине воквода за пѣть кон пишете крѣ ви к понти ѣ Боснѣ на станахъ	ССПП, I/1, 326
27. 6. 1422.	de excusando nos de non mittendo quartam partem blandorum Bogette ut de excusando non a predictis voiuode Sandalio et Bogette qui scripsit pro hoc	Cons. Rog., III, 99
18. 7. 1422.	respondendi literis voiuode Sandagl et comitis Pauli Iurgeuich lectis in presenti consilio prout eis melior videbitur	Cons. Rog., III, 101
1. 8. 1422.	respondendi voiuode Sandlio ad duas literas quas nuper Ragusium misit	Cons. Rog., III, 102v
19. 9. 1422.	de scribendo literam ad voiuodam Sandagl pro responsione sue litere; de respondendo ad dictam literam voiuode prout melior videbit d. Rectori et paruo consilio non offerendo ambaxiatam	Cons. Rog., III, 107v
21. 9. 1422.	de excusando dominum nostrum a petitionem facta pro istum vlachum qui venit cum literis credentialibus voiuode Sandagl pro certis animalibus vedendis	Cons. Rog., III, 108
6. 10. 1422.	славно и многослатко любезниво писаник господства ви примисмо и раздѣлѣмо	ССПП, I/1, 327
5. 5. 1423. 6. 5. 1423.	de induciendo super literis voiuode Sandagl de deliberando super ea; pro responsione	Cons. Rog., III, 152v
17. 5. 1423.	de induciendo super responsionem danda Sandagl	Cons. Rog., III, 155v

5. 9. 1423.	de induciando super responsione literarum voiuede Sandagl pro factis Canalis	Cons. Rog., III, 178
25. 1. 1424.	de respondendo literis voiuede Sandagl de consentiendo sibi medicum quem petit pro voiuada Vochmir	Cons. Rog., III, 200
14. 6. 1424.	respondendi literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., III, 216v
8. 2. 1425.	respondendi literis voiuede Sandalii nuper nouiter receptis	Cons. Rog., III, 238
21. 4. 1425.	respondendi litere voiuede Sandali super querimoniam per ipsum voiudadam facti contra Petrum Primi	Cons. Rog., III, 245
24. 4. 1425.	de faciendo tres qui format responsionem dandam voiuede Sandalio super litera nouissime ab eo recepta	Cons. Rog., III, 245
23. 4. 1425.	Ser Aloysius Mar. de Gozis, ser Marinus Sy. de Restis et ser Marinus de Gradi electi sunt officialles ad formandum et formatum ... responsionem dandam voiuede Sandalio super litera novissime ...	Cons. Minus, III 218
2. 5. 1425.	de induciando super litera voiuede Sandagl statim recta	Cons. Rog., III, 247v
19. 5. 1425.	de mittendo ad voiudadam Sandagl liiteram suam quam miserat donationi nostre pro affindando Petrum Primi ad suam complecentiam qua litera Primo debeat registrari in cancellaria	Cons. Rog., III, 251
10. 7. 1425.	de non respondendo literis voyuode Sandagl	Cons. Rog., III, 256
30. 7. 1425.	respondendi literis voyuode Sandagl pro mercatoribus	Cons. Rog., III, 258
7. 8. 1425.	respondendi litere nuper recepte a voiuada Sandalio per argento accepto in Vrabaç per Stipan Stançich mercatoribus nostris Ragusiniis hic anno	Cons. Rog., III, 258v
15. 3. 1426.	de induciando super litera habita nouissime a voyuoda Sandagl	Cons. Rog., III, 293v
25. 5. 1426.	respondendi literis voyuode Sandagl	Cons. Rog., III, 300
28. 2. 1427.	faciendi tres qui forment responsionem dandam literis voiuede Sandal	Cons. Rog., IV, 13v
4. 3. 1427.	de induciando super literis sclauis lectis pro presenti consilio scribendis ad voiudadam Sandagl	Cons. Rog., IV, 14
16. 11. 1427.	recepimus literas a voiuada Sandagl	Cons. Rog., 40v

20. 1. 1428.	respondendi literis voiuede Sandagl lectis in presenti consilio	Cons. Rog., IV, 45
11. 2. 1429.	de deliberando super literam voiuede Sandagl lectam in presenti consilio; de eligendo tres nobiles qui forment et formatam ferant ad presens consilium responsionem dandam ultrascripte letere voiuada Sandagl Ser Nicola P. de Poza, ser Clement de Bodaça et ser Martolus de Zamagno electi fuerunt officialles ad formandam et formatam ... responsionem dandam literis voiuede Sandagl hodie lectis in consilio rogatorum	Cons. Rog., IV, 86v-87 Cons. Minus, IV, 221
13. 3. 1429.	de deliberando super literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., IV, 91v
12. 4. 1429.	respondendi literis voiuede Sandagl tam pro sale quam pro denaris	Cons. Rog., IV, 96
30. 7. 1429.	responsium faciendum literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., IV, 115
6. 8. 1429.	respondendi voiuede Sandagl super literis scriptis pro Radissa Bogetich	Cons. Rog., IV, 116
1. 10. 1429.	pro literis Sandagl quas scripsit pro sale	Cons. Rog., IV, 117
5. 4. 1430.	respondendi literis voyuuede Sandagl scriptis pro sale	Cons. Rog., IV, 142v
16. 1. 1431.	respondendi literis voiuede Sandagl et ambaxiatori nostri apud eum; super literis voiuede Sandagl scriptis pro gabella Narenti	Cons. Rog., IV, 264
17. 4. 1431.	responsionem factam literis voiuede Sandagl lectis in presenti consilio	Cons. Rog., IV, 285v
9. 8. 1431.	respondendi literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., V, 32v
12. 10. 1431.	respondendi literis Sandagl lectis in presenti consilio	Cons. Rog., V, 39v
18. 12. 1431.	respondendi literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., V, 54v
28. 12. 1431.	respondendi literis voiuede Sandagl et comitis Raicho	Cons. Rog., V, 54v
22. 2. 1432.	respondendi literis voiuede Sandagl	Cons. Rog., V, 67v
14. 6. 1432.	Sa strane: Pro responsione literarum Sandagl	Cons. Rog., V, 88v
8. 8. 1432.	Nije usvojeno: de respondendi literis voiuede Sandagl hodie receptis	Cons. Rog., V, 100

16. 9. 1432.	respondendi literis voiuode Sandagl	Cons. Rog., V, 105v
17. 6. 1433.	respondendi literis voiuode Sandagl	Cons. Rog., V, 150
19. 8. 1433.	respondendi literis voiuode Sandagl pro mercatoribus nostris derobatis	Cons. Rog., V, 158v
2. 9. 1433.	de induciando ad respondendi literis voiuode Sandagl et voiuode Radossau	Cons. Rog., V, 160v
17. 9. 1433.	respondendi literis voiuode Sandagl hic nunc lectis pro Radiuoy qui se regem dicit Bosne	Cons. Rog., V, 161
19. 6. 1434.	de dando voiuode Sandagl responsium nostrum circha factis gabelle Narenti	Cons. Rog., V, 210
26. 6. 1434.	respondendi literis voiuode Sandagl pro gabella Narenti	Cons. Rog., V, 212
6. 7. 1434.	respondendi literis voiuode Sandagl lectis in presenti consilio acceptando ab eo accipere gabellam Narenti pro ducatis mille octingentis	Cons. Rog., V, 214v
7. 10. 1434.	de induciando super litere voiuode Sandagl scripta ad responsione nostre pro ispoliza salis sui	Cons. Rog., V, 226

Prilog 2: Itinerar vojvode Sandalja Hranića

15. 4. 1392.(?) Sutjeska	“Huic autem testes et ----- Regn(i mei Barones): De Bosna ... Dux Sandal Hranić cum fratribus ... in Curia nostra Regia Sitisciae (Sutisciae)”, Klaić, Povelja, 61; “а томѡ свидоци и рѡчници кралевства ми властеле: Ѡ Бо(снѣ) ... воевода Гандалъ Хранићъ зъ братиомъ ... ѡ дворѣ кралевства ми ѡ Гѡтисци”, Šurmin, <i>Hrvatski spomenici</i> , 97.
1394. Sutjeska	“Cuius rei sunt Testes Prouinciæ Bosnensis Senatores Regni Bosnensis: ... Palatinus Sandalius cum fratribus ... in Nostra Aula in Sutisca”, Anđelić, <i>Originalni dijelovi</i> , 349.
17-23. 2. 1395. Dračevica	“Prima pars est de mittendo ambassiatam nostrorum nobillium ad comitem Paulum et Sandallium in Canale et in Draçeuica” (17. 2. 1395), Ref., XXX, 104v; “Prima pars est de confirmando comissionem ambassiatorum iturorum in Canalle et Draçeuica ad comitem Paulum et Sandalium” (23. 2. 1395), Isto, 73.
26. 4. 1395. Sutjeska	“а томѡ свѣдоци и рѡчници наши властеле от Босне ... воевода Гандалъ съ братиом ... въ дворѣ кралевства ми ѡ Гѡтисци”, Miklosich, <i>Monumenta serbica</i> , 224-225.
17. 5. 1395. kraljevski dvor	“Гандалъ воевода зъ братиом ... ѡ дворѣ кралевства”, Anđelić, <i>Povelja</i> , 285-288; Miklosich, <i>Monumenta serbica</i> , 226.
2. 4. 1396. Cavtat	„In minori consilio morre sollito congregato captum fuit de mittendo duos nobilles ambassiatores ad Sandalium ad Ciuitatem Veterem et usque ad Canale ad se ponendum cum illo et audiendum quid vult dicere si per reperiantur qui velint ire de voluntate“, Ref., XXX, 33v.
3. 6. 1396. primorje (?Novi, ?Budva)	“Prima pars est de concedendo Sandalio voyuode pro eius nupciis quas nunc est facturur galeam nostram que nunc est in mari et ipsam mittere armatum paratam omnibus oportunis expensis nostri comunis ad seruiendum ipsi Sandalio in eo quod ei erit oportunum pro dicto nupciis in portando sponsam et alias gentes de loco ad locum”, Ref, XXX, 130v.
26. 11. 1396. primorje	“Prima pars est de concedendo domino Georgio Strazimerii unum ex nostris brigintinis armatum qui debet ire pro eius uxore quam dicit velle venire Ragusium ad se ponendum ad colloquum cum voyuoda Sandalio et dictuam eius uxorem associare in veniendo de Dulcinio Ragusium”, Ref, XXX, 134.
1. 5. 1397. ‘Kotorsko Polje’	“super facto voyuode Sandagli nunc existentis in plano nostro Cathari”, Istorijски архив Котор, SN, II, 438; Стјепчевић-Ковијанић, <i>Хранићи</i> , 311-312.
13. 5. 1397. Sutjeska	“ѡчинисмѡ саветомъ са богодаръванемѡ велможамѡ властео кралевства ... и с вокводомъ Гандалемъ ... въ дворе кралевства ми ѡ Гѡтисци”, Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 240.

15. 1. 1399. na Usori u Lišnici	“тѣзи вихѣ кралевства ми властеле а на име ... воевода Ганѣдаль ... на ѣсори ва славнои нашии воевци ѣ Лишници“, Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 422-423.
5. 2. 1399. Sutjeska	“с властели кралевства ми ... с воеводом Ганѣдалемь ... писано ѣ ѣѣтисци ва славном двори кралевства ми“, Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 426.
8. 12. 1400. Sutjeska	“воквода Гандаль съ братиномь ... на столном листѣ ѣ ѣѣтисци“, Miklosich, <i>Monumenta serbica</i> , 249.
15. 6. 1402. Podvisoki	“confirmamus de consensu omnium baronum tocius regni infrascriptorum, ... potenti viri vayvoda Sandagia et ... sub castro Visochi“, Šišić, <i>Nekoliko isprava</i> , 188-189.
18. 1. 1403. Primorje?	“qui dicitur venisse ad has partes maritimas“, Iorga, <i>Notes</i> , II, 88.
25. 6. 1403. Sutorina	“portandoue de Ragusa per mare dobiate andare per mare al presenciam del dicto voyuoda a Sutorina o donde vui lo senteridi chel sia circa ile parte di marina“, Lett. di Lev., IV, 28v.
maj 1404. Visokom	Izbor Tvrtka II za kralja na saboru u Visokom, Živković, <i>Tvrtko II</i> , 20-21.
3. 8. 1404. Popovo	“adi 3 de auosto prexente per li balii del voyuoda Sanday in Papaua messo mandata una litera del dito voyuoda“; “per una vostra litera la qualche mando a nuy dicti baylii in la contrada di Papaua“, Lett. de Lev., IV, 68v.
14. 8. 1404. Primorje (?)	“а сѣди пишѣ намъ нашии послани изъ Босне много хвале вашои любом и да кѣте прити ѣ приморик. На любве много захвалѣѣмо а о вашемъ пришьстию Богъ вѣ много смо весели“, Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 262.
15. 9. 1404. Popovo, Bileća	“Et vorassene partire, acompagnitello fina in Papaua quanto vora star, ouer l'altra via fino in Biliechia“, Lett. di Lev., IV, 73v.
18. 9. 1404. Sutorina (Novi)	“vostra letera scripta in Suthorina adi 18 di septembar“, Lett. di Lev., IV, 70.
prije i oko 18. 3. 1405.	Sandalj je boravio kod hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića u drugoj polovini marta a otud se trebao vratiti preko Bišća. Vidi narednu odrednicu.
18. 3. 1405. Bišće 18. 3-30. 3. 1405.	“Nicola de Goçe ambassator nostro ellecto al voyuoda Sanday ... portando ve da Ragusa debiate andar la via de Narente et deli in Bissiče. Et in Bissiče zonzando sel ditto voyuoda fosse retornato dal ducha Cheruoe al qual ne scrisse chel era andato et doue a retornar presto a queste pars in bona ora“ (18. 3. 1405), Lett. di Lev., IV, 85.
30. 3. 1405. Bišće	“Copia litere misse ser Nicolao de Goze ambascatori ad voyuodam Sandalium firmata in Consilio rogatorum die 30 marcii ... riceuessimmo vostra litera scripsa in Bissiče“ (31.3. 1405), Lett. di Lev., IV, 89v.
kraj aprila i početak maja 1405. ?Split	Sandaljeva ženidba. Nejasno je gdje se svadba između Sandalja i Katarine desila. Čini se da je taj akt bio na posjedu Hrvoja Vukčića. Vidi narednu odrednicu.

18. 5. 1405. Bišće 18. 5-25. 5. 1405.	“Nicolla de Goççe cittatin et ambassiator nostro in Bossinam salute ... receuessemus vostra litera scritta in Bissice adi 18 maio per la qual ne scriuete come lo voyuoda Sanday era tornato et vignuto cum la dona sua in Bissiçe e che li cum luy hauete parlatu per li fatti di la terra nostra come auanti hauesti da nuy per letera” (21. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 97.
25.5. 1405, Bišće	“receuessemus vostra litera scripta in Bissiçe adi 25 maio” (30. 5. 1405), Lett. di Lev., IV, 98.
4. 6. 1405. Nevesinje (?)	“reçeuessemus vostra litera scritta in Neuvisigne adi 4 di questo“ (7. 6. 1405), Lett. di Lev., IV, 98v. Sadržaj pisma govori o izvršenim razgovorima poslanika sa Sandaljem.
20. 6. 1405. Bijela Selišta u Trstivnici,	“ БИВЪ НА КЪПИ З ГОСПОДИНОМЪ ХЕРЦЕГОМЪ ХРЪВОЕМЪ СПЛИЦИМЪ И КНЕЗОМЪ ДОНИХЪ КРАИ И С КНЕЗОМЪ ПАВЛОМЪ РАДИНОВЪЕМЪ И С ВОЕВОДОМЪ САНДАЛЕМЪ ... И КНЕЗЪ ВЪКЦЪ ХРАНИИЪ И ВОЕВОДА САНДАЛЬ ХРАНИИЪ ... ПИСАНО НА БЪЛИХЪ СЕЛИЩИХЪ 8 ТРЪСТИВНИЦИ ”, Стојановић, <i>Повеље и писма</i> , I/1, 490, 494-495.
16. 7. 1406. Fatnica (Viter- niça)	“Michael de Resti et Aluise de Goçe ambassatori nostri electi al voyuoda Sanday ... partondo vuy de Ragusa deiate andar la via de Papaua in Viterniça doue hauemo che sia el ditto voyuoda” (16. 7. 1406), Lett. di Lev., 109v. ”sentando di la vostra vignuta a questo parte a nuy vixine hauera deliberato a mandar de lor zintilomini da vostra excellencia ... la gracia vostra scrisse al dito nostro rezimento che douessen mandare qui a vuy uno o duy lor zentilomini per ad dir algune parolle le qual la magnificencie vostra hauera a conferir cum loro de credenca”, Isto.
3. 3. 1407. Sutorina?	“dominam banizam ... ipsa veniente ad castrum Sutorine”, Iorga, <i>Notes</i> , II, 113.
25-27. 2. 1408. Sutorina	“ad presens existentem in Sutorina”, Iorga, <i>Notes</i> , II, 116.
17. 3. 1408. Sutorina	Vijecće umoljenih odlučuje “de mitendo unum ex nostris fixicis ad voyuodam Sandalium ad Sutorinam”, Ref., XXXIII, 232v.
15. 6. 1409. Sokol	“Scripta in Socol d. m. Junii 15 die anno domini 1409 et pro magna cautella sigillavimus cum sigillo nostro”, Thallóczy, <i>Studien</i> , 352.
10. 1. 1410. Novi?	“ad castrum nominatum Novi citra civitatem Cathari”, Ljubić, <i>Listine</i> , VI, 131-132.
3. 3. 1410. Novi	Tada je odlučeno da se pošalje poslanstvo Sandalju, Ref., XXXIII, 270v. Tu ambasadu pratimo dva dana kasnije. Vidi niže.
4. 3. 1410. Novi	U cilju izmirenja u familiji Sandalj piše svoje čuveno obraćanje punici banici Anci “8 Драчевици 8 Новом” (4.3. 1410), Стојановић, <i>Повеље и писма</i> , I/1, 279-280. Sigurnim se može smatrati da je i sačuvano Sandaljevo vjerovno pismo za Pribislava Pohvalića, datirano da je primljeno u Dubrovniku 10. 3. 1410, pisano u Novom: “d. X mazzo“, Isto, 277-278. Iz Novog je Sandaljevo pismo izmirenja, zajedno sa baničinom izjavom deponirano u Dubrovniku: “aliqua scripta de la baniza et de Sandalli” (13. 3. 1410), Isto, 279-280; (13. 3. 1410), Isto, 278-279.

5. 3. 1410. Novi	Sandalju i njegovom bratu knezu Vuku u Sutorinu je poslano dubrovačko poslanstvo koje su sačinjavali Nikola Gučetić i Teodor Prodanelić (5. 3. 1410), <i>Iorga, Notes, II</i> , 124. Otuda je Sandalj tražio dvije lađe za prevoz svoje žene Katarine i punice banice Anke u Zadar: “pro viago Jadre ad quam ire vult domina baniza cum eius filia”, Isto, 125.
28. 12. 1410. Ključ	“datis in castro Cluz anno nativitatis dominice 1411, XXVIII mensis decembris in lytera sclavonica”, tj. 28. 12. 1410, <i>Ljubić, Listine, VI</i> , 147.
18. 2. 1411. Primorje	Za dolazak Sandaljev u primorje “qui venit ad partes maritimas” u Dubrovniku se zna 18. 2. 1411, <i>Iorga, Notes, II</i> , 128.
22. 2. 1411. Sutorina i Novi	“ser Andrea de Volco et ser Mathio de Grade ... debiati andare per mare ... de Sutorina ala presencia de voyuoda Sandali“. Uz uobičajene riječi pozdrava spomenut je i njegov dolazak u primorje (“del so vignere ala marina”) (22. 2. 1411), Lett. di Lev., VII, 1. Čak 17.g. kasnije, navedeno je svjedočanstvo o boravku Andrije Vučetića i Matka Gradića kod Sandalja u Novom: “la sua signoria si puo ben ricordare della buona per permessa sua alli nostri ambaxadori ser Andrea di Volço et ser Matco di Gradi siando in Noui“ (10. 6. 1428), Isto, X, 92.
13. 10. 1411. Primorje Sutorina, Novi	“vui ser Marin de Resty et a vui ser Martholo de Zamagno ... debiate partir de Ragusa doman di 14 del presente per tuto el zorno et andate ala presentia del voyuoda Sandal ... dela soa venuta a questa parte de la marina“ (13. 10. 1411), Lett. di Lev., VII, 20.
15. 12. 1411. Novi?	“ser Marino de Resti, ser Andrea de Volcio, ser Nicola de Goze et ser Dobre de Vincola nostri ambadori al voiuoda Sandal et madona Elena soa dona ... dobiate partir con questa nostra galia armada et con ogni solitudine et piu presto she si po andati a voyuoda Sandal” (15. 12. 1411), Lett. di Lev., VII, 28.
maj/juni 1412. Budim	Kralj Stjepan Ostoja pominje odlazak u Budim, gdje je bio i Sandalj: “али во погoх на згре господинѣ кралу” (prije 10. 6. 1412), <i>Стојановић, Повеле и писма, I/1</i> , 443.
15. 10. 1412. Novi	“qui ad presens est ad Castrum Novum” (15. 10. 1412), <i>Iorga, Notes, II</i> , 137. Sandalj je nekoliko dana ranije dobio odgovor na svoj zahtjev da kupi brigentin od Dubrovčana: “писаник ваше почтене пригазни прими-смо и раздѣлѣсмо що намѣ господство ти писаше за бригентинѣ да ви га продамо ... али съде на ово време продати не моремо крѣ и ѿъ дрѣзкѣхъ странѣ ѿъ свѣта кѣпили смо и кѣпили висмо” (12. 10. 1411), <i>Стојановић, Повеле и писма, I/1</i> , 284. Sandalj je bio u Novom još neko vrijeme jer u još jednom dubrovačkom odgovoru Dubrovčani su pominjali da mu ne mogu prodati brigentin: “и за бригентин ... продати не моремо како смо господствѣ ти прѣво зписали” (18. 10. 1412), Isto, 285. Po svemu kupovina brigentina bila je vezana za odlazak u Veneciju poslanika koji su trebali više poslova da obave za Sandalja. Umjesto kupovine broda Sandalju su Dubrovčani i ovoga puta obavili uslugu, (19. 10. 1412), <i>Iorga, Notes, II</i> , 137. Dubrovački brod sa Sandaljevim poslanstvom vratio se u Dubrovnik iz Venecije krajem 1412, (15. 12. 1412), <i>Стојановић, Повеле и писма, I/1</i> , 286-287.

početkom jula 1413. Ovče polje	“magnifici prefati domini despote, tum voivode Sandal et eciam Georgii, nepotis prefati domini despoti, non minorem armigerorum comitivam proposuit cum totis his gentibus Mussiam eius fratrem tunc reperientem se in partibus Ovcepogle aggresum accedere ... dictus soltanus Crissia cum totis prescriptis gentibus ipsis Ovcepogle partibus appropinquasset, Auranesius, unus ex maioribus proceribus Mussie et iterum plures alii a dicto Mussia recedentes, ad ipsum soltanum Crissiam inclinatum humiliter accesserunt ... Dominus vero despotus, Morovich et Sandal domum rediere” (14. 7 1413), <i>Gelcich-Thallóczy, Diplomatarium</i> , 225; “за вашѣ великѣ вѣрѣ и свѣжѣвѣ почтенѣ како се к господство ти храбро и племенито понѣло при господинѣ деспотѣ и царѣ тѣрѣском” (18. 5. 1414), <i>Стојановић, Повеље и писма, I/1</i> , 290.
19. 10. 1413. Ljubomir	Sandalj Hrančić boravio je poslao iz Ljubomira svoga poslanika Pribislava Pohvalića u Dubrovnik sa vjerovnim pismom da izvrši određene izmjene u svome depozitu, kao i da sredi pitanje posjeda u Slanskom primorju: “на Любомирѣ” (19. 10. 1413), <i>Стојановић, Повеље и писма, I/1</i> , 288. Pribislavljeva misija je potrajala malo duže. Sandaljevo vjerovno pismo za Pribislava primljeno je u Dubrovniku 24. 10. 1413, <i>Čremošnik, Povelje</i> , 273-336. Tada je obavio više poslova za svoga gospodara: “Pribislauius Poqualica ut nuncius magnifici voyuode Sandalis, ut ipse asserit per literas, scriptas in sclabo et hic affixas, nomine dicti voyuode dedit et concessit ser Todoro de Prodanello presenti omnes terras dicti voyuode, sitas in Corila ad tenendum et fructus colligendum et de illis fructibus futuris faciendum id, quod sibi ordinabatur per tempora per dictum dominum Sandalem” (31. 10. 1413), <i>Жиречек, Стоменици српски</i> , 65. Uporedi izmjene u depozitu, Isto, 65 (5. 11. 1413).
4. 12. 1413. Primorje	Nije usvojen prijedlog: “de deliberando si aliquid est faciendum pro adventu voyvode Sandalis ad partes maritime”, Ref., XXXIV, 210.
13. 12. 1413. Primorje	(13.12. 1413), <i>Iorga, Notes, II</i> , 138.
5. 7. 1414. Uskoplje	“Sandal cum le oste di Bosna s asuno per contrastarli, vedando non podere tegnir lo passo canso et lasolli possar in Bosna. Et vene in Uscopia ad 5 di Iuglo ... Sandal sta su la montagna cum la sua gente” (10. 7. 1414), <i>Gelcich- Thallóczy, Diplomatarium</i> , 245.
24. 8. 1415. Parena poljana, Sutjeska	“Questa matina a bon hora ... voivoda Sandal ... apresso un luogo che si chiama Parena Poglana li voivoda Sandal trasse la spada ... a voivoda Sandal et lui me ave a dir ... Joanni io son fratello et perfecto amico della signoria de Ragusa” (24. 8. 1415), Lett. di Lev. VII, 133v-134v.
24. 6. 1419. Sokol na Drini	Sandaljeva prodaja Konavala Dubrovčanima: “на СТИПАНѣ ПОЛѣ ПОД СОКОЛОМ”, <i>Стојановић, Повеље и писма, I/1</i> , 297.
28. 7. 1419. Konavli	“de scribendo capitaneo et consiliariis exercitus nostri ... quod Sandalia debent esse hodie in Chanali” (28. 7. 1419), Cons. Rog., II, 54.

izvjesno prije 3. 8. 1419. Konavli (vjerovatno Sokol)	To se spominje u čak tri tužbe za pljačku Dubrovčana, u dva slučaja radi se o Dubrovčanima koji su nosili poklone Sandalju Hraniću i bili na povratku opljačkani, a u jednom slučaju o trgovcu koji je prevezio dva vola na područje Trebinja. Za jedan slučaj izrijekom, a najvjerovatnije u sva tri slučaja pljačkaši su ljudi vojvode Petra Pavlovića: “Eo quia dum dictus accusator tulisset certa dona voiuode Sandalio in Canali ex parte Pauli de Sorigo et dum versus Ragusium rediret dicti accusati irruentes in cui eidem receperunt unam scorsellam” i druge stvari, a to se desilo: “Et hoc fuit heri” (4. 8. 1419), Lam. de foris, IV, 38v; “Eo quia a paucis diebus citra dum ipsi potassent pisces donatum voyuode Sandali per ser Nicolini de Gondola capitanei barcharum predicti accusati verbauerunt ipsos cum pugnibus et maciis et eisdem acceperunt res infrascriptas” (6. 8. 1419), Isto, 39; “Eo quia predicti his diebus propelapsis dum voyuoda Sandagl esset cum suis gentibus in Canali sibi furati fuerunt duos boues quos commederent in domo Radieni Bighirieni et filios in Cruceui do Tribigne” (18. 8. 1419), Isto, 52v.
30. 5. 1420. Sokol	“ На Гоколѣ ” je pripreman i dokumenat o kupoprodaji Pavlovićevo dijela Konavala kojeg je Sandalj prodao (30. 5. 1420), Стојановић, Повеле и писма, I/1, 313.
21. 7. 1420. Bišće?	“ ВѢДИТ МИЛОСТЬ ЗАПОВИДѢТЬ ВОКВОДАМЪ ГОСПОДСТВА ТИ КОИ СЪ С ВОИСКАМИ 8 БИШЧѢ ДА МЪ 8 НИГОВѢ НИКОЮ КВАРЬ НЕ 8 ЧИНЕ ”, Стојановић, Повеле и писма, I/1, 314.
19. 2. 1421. Bišće?	“quando erit in Biszie” (19. 2. 1421), Iorga, Notes, II, 198.
3. 5. 1421. Sokol	“Michoc Clapotich“, dubrovački kamenar, obavezao se da će sa šegrtom ići u Sokol kod Sandalja da mu sazida crkvu (3. 5. 1421), Div. Not., XIII, 175.
31. 7. 1421. Konac-Polje	“adi 3 d’agosto presente rezeuessemo vostra letera data in Chonaz pogli adi ultimo d’luglio proximo passato per la qual in conclusion nuy auisate como siandosse trouato la voyuoda Sandaglia et auisato da voy” (5. 8. 1421), Lett. di Lev. VIII, 165.
18. 8. 1421. Milodraž	“ а всемѣ томѣ свидоци наши добри Бошпане влестеле и веоможане рѣсага воевода велики кралевѣства восаньскога воевода Сандаль з вратиомѣ ... писано на Милодражи ”, Стојановић, Повеле и писма, I/1, 508.
prije 26. 8. 1421. Kraljeva zemlja	“ при господинѣ кралу и всемѣ рѣсагѣ ” (26. 8. 1421), Стојановић, Повеле и писма, I/1, 321.
30-31. 8. 1421. Bišće?	Jedno dubrovačko poslanstvo moglo je Sandalja pronaći i u Bišću: “usque ad Bissce” (30-31. 8. 1421), Iorga, Notes, II, 200.
30. 10. 1421. Bišće	“Prima pars est quod complacentiam voyuode Sandalii mittatur unus ex nostris cancellariis usque ad Bissce ad ipsum voiuodam pro agibilibus expensis nostris comunis”; “ser Benedictum de Schieris cancellarium et notarium nostrum ut caz [cauza] ad dictum voiuodam Sandalium” (30. 10. 1421), Cons. Rog., III, 61.

16. 3. 1422. Bišće?	“pro honorando voyuodam Sandaliam qui venit in Bisze” (16. 3. 1422), Cons. Rog., III, 79v.
prije 27. 4. 1422. Bišće ?	“al dilecto nostro Raduth Troianouich citadin nostro in Srebrniza o vero Sotto Suonich salutem. Ser Luca de Sorgo vuole usar le sue raxon sopra di te per la auarea delli panni tolti per Sandagl questo inuerno in Bistçe per la quale el ti domanda per tua parte yperperi 75” (27. 4. 1422), Lett. di Lev., VIII, 49.
poslije 9. 5. 1422. Bosna	“ кѣр ви кѣ поити њ Боснѣ на станак ” (9. 5. 1422), Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 326; “ раздмѣсмо цо намъ ваша милостъ пише кѣр скоро пѣть мислите имати кѣ Боснѣ на станак ... кѣр ви кѣ многопѣтеви на потривѣ ”, Isto, 371.
27. 12. 1422. Kukanj	“ њ КѢКАНњ ” (27. 12. 1423), Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 374-375; (3. 1. 1423), Cons. Rog., III, 134; (4. 1. 1423), Lett. di Lev., VIII, 140v; Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 368-369.
13. 1. 1423. Pod Samobor	“adi 23 di questo mese ricevessimo una vostra lettera data di la Sotto Samobor adi 13 piu di questo” (27. 1. 1423), Lett. di Lev. VIII, 142v-143.
17. 1. 1423. Pod Samobor	“avemo ricevuda una lettera data di la Sotto Samobor adi 17 zennaro” (12. 1423), Lett. di Lev. VIII,, 143v-144.
18. 2. 1423. Bišće?	“in Bissce” (18. 2. 1423), Cons. Rog., III, 142; “Noi reciuessimo vostra lettera et fussimo auisati di nouvelle” (18. 2. 1423), Lett. di Lev., VIII, 145v.
24. 2. 1423. ‘in Bisze sotto Blagai’	“ser Nicola Ma. di Goze et ser Biagio di Georgio ambascadori nostri a voiuda Sandagl salutem. Noi receuessimo hieri una vostra lettera data di la in Bisze sotto Blagai adi 24 di questo” (1. 3. 1423), Lett. di Lev., VIII, 151.
Prije 21. 3. 1423. Bišće	Na području Bišća Sandalj je bio direktno umješan u jednu pljačku dubrovačkog trgovca tkaninama. Pljačka se desila prije njenog registriranja (22. 3. 1423), Lam. de foris, V, 143v. U drugoj polovini aprila 1423. Dubrovčani obavještavaju oštećene: “Raduth Troianouich citadin nostro in Srebrniza o vero Sotto Suonich. Ser Luca de Sorgo vuole vsar le sue raxon sopra du te per la auaria delli delli panni tolti per Sandagl questo inuerno in Bistçe per la quale el ti domanda per tua parte yperperi 75” (27. 4. 1423), Lett. di Lev., VIII, 49. Dubrovčani pišu poslanicima da su o ovome već pisali Sandalju: “scriussemo una lettera a voiuada Sandagl pregandolo sopra questa facenda” (21. 4. 1423), Isto, 53v; “che voiuada Sandagl habia toltto a Vlacota Crancouich”, Isto.
13. 4. 1423. Kozman, Kukanj	U Pljevlja je išao iz Dubrovnika jedan karavan sa Asanom, poslanikom bizantskog cara i njegovom pratnjom, a sa namjerom da ide kod vojvode Sandalja Hranića, (13. 4. 1423), Div. Canc. XLII, 129v-130.

poslije 10. 7. 1423. područje Kona- vala	“Voi ne domandate dello andar a voyuoda Sandagl auanti che vegnate in Canal alla qualcosa vi dicemo che del tutto volemo che andiate da luy. Et pero quando vedrete con Dio auanti de esser inpono de vegnire com quelli che die dar la tegnuda da Canale in Canale. Et voi parlate al signor digando che perche al vostro partir da voiuoda Sandagl voi gli prometeste at cosi aueui da noi in comessian da ritornare da luy ... voi possiate andare et tornare dal detto voyuoda Sandagl. Et secondo che romagnerete col signore cosi vi componerete com quelli che douera vegnire. Se lor vegnira auanti che vo aspetti o in Tribigne o in altro luogo doue vi parera piu destro“ (10. 7. 1423), Lett. di Lev., IX, 6v.
1. 11. 1423. Blagaj	“8 НАШЕМЪ ГРАДЪ БЛАГАЮ”, Стојановић, <i>Повеље и писма, I/1</i> , 331; “Datum sub castro Blagaj die primo novembris 1423, indictione prima”, Ljubić, <i>Listine, VIII</i> , 260.
25. 1. 1424. Bišće, Nevesinje	“in Bissce et Nevesigne” (25. 1. 1424), Iorga, <i>Notes, II</i> , 220.
22. 9. 1424. Bišće ?	“voyuode Sandagl qui venit in Bistize” (22. 9. 1424), Cons. Rog., III, 225.
poslije 27. 1. 1425. Bišće	“Prima pars est de dando libertatem domino Rectori cum consilio minori et rogatorum possendi feceris expensam pro honorando voyuodam Sandagl qui venit in Bisze de piscibus ab yperperos centum infra prout eis videbitur”, Cons. Maius, III, 59.
30. 1. 1425. Bišće?	“qui venit in Bisze” (24, 27. i 30. 1. 1425), Iorga, <i>Notes, II</i> , 224.
3. 6. 1425. Cernica?	“de scribendo ser Nicole Ma. de Georgio qui est in Zerniza quod remeat Ragusium cum magister Johannes ciruico” (4. 6. 1425), Cons. Rog., III, 252v. Sandalj je tražio ljekara koji mu je bio u posjeti već sredinom maja 1425; (30. 4. 1425); Cons. Rog., III, 246v; (6. 5. 1425), III, 248; (10. 5. 1425), Lett. di Lev., IX, 66.
20. 9. 1425. Bišće	“de mittendo id piscandum pro donando voyuode Sandagl qui venit in Bistize” (20. 9. 1425), Cons. Rog., III, 262.
21. 9. 1425. Bišće ?	„Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio de donando voyuode Sandagl qui venit in Bistize in piscibus usque ad valutam yperperos triginta“ (21. 9. 1425), Cons. Maius, III, 81v; Iorga, <i>Notes, II</i> , 224.
10. 1. 1426. Ključ, Bišće, Blagaj?	“voi vene andiate ala via de Cluzi ala presentia de voiuoda Sandagl ... honerevolo salute per parte nostra ... siamo contentissimi dela sua vegnuta ... e per simile salutarete la sua dona ... Sel signor non fa trouasse ne in Cliuc ne in Bistize ne in Blagaj ma fosse plargato piu longi et voi tornate a casa che piu largo non aveti liberta de andare“ (10. 1. 1426), Lett. di Lev., IX, 95-95v.
3. 2. 1426. Dubrovnik	(3. 2. 1426, ne 3. 1. 1426, kako je navedeno), Cons. Rog., III, 288.

21-22. 1. 1427. Bišće	“de mittendo dono voiuode Sandagl qui est in Bistice” (21. 1. 1427), Cons. Rog., IV, 7v; „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et paruo consilio expendendi ab yperperis sexaginta infra in mittando ad donando pisces voiuode Sandagl qui veniant in Bisce usque ad festum Pascatis proxime“ (22. 1. 1427), Cons. Maius, III, 145v.
22. 10. 1427. Blagaj	“venturos in Blagai” (22. 10. 1427), <i>Iorga, Notes, II</i> , 241-243.
20-21.1. 1428. Blagaj?	“faciendi expensiam usquam ad yperperos quinquaginta pro faciendi piscatoribus per honorando Sandagl qui venit in Blagai”; sa strane: “pro honorando Sandagl qui est in Blagai” (20. 1. 1428), Cons. Rog., IV, 45; „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio expendendi usque ad yperperos quinquaginta pro honorando cum piscibus voiuoda Sandagl qui venit in Blagai“ (21. 1. 1428), Cons. Maius, III, 198.
8. 3. 1428. Bišće?	“quod existente Sandagl in Bistize ambaxiatoris nostri se voluere et ad eum ire debeant”; sa strane: “pro visitando Sandagl per ambaxiatores“ (8. 3. 1428), Cons. Rog., IV, 51.
18. 3. 1428. Blagaj ili Bišće	“Nel partir vostro da Ragusa per andare in questa vostra ambaxada volemo che siando voiuodam Sandagl a Blagai o verso Bistçe” (18. 3. 1428), Lett. di Lev., X, 84.
10. 7. 1428. Pod Sokol	“noi riceuissimo vostra letera data di la Sotto Sochol adi 10 di questo” (19. 7. 1428), Lett. di Lev., X, 96.
septembar 1428. razgraničenje između Konavala i Dračevice	“la nostra signoria may se trouera che abia vogliuto ne zerchato alguna cosa com la symonia noma solamente com lo douer et giustizia, ma ben forno a noy dati et designati per la bona memoria de vayuoda Sandagl che quale venne in persona insieme con lo suo fradello conte Vuoch et com lo suo exerzito allo luogho et con li suoy oghi volse vede et esser presente a quello neso venduto et dato secondo che noto et manifesto a Dio et alli homeni del mondo et maxime sopra tuti alla soa signoria” (4. 7. 1445), Lett. di Lev., XIII, 176v-177.
22. 10. 1428. Blagaj	“de honorando cum piscibus regem Bosne et Sandagl venturos in Blagai” (22. 10. 1428), Cons. Rog., IV, 75v; „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio suo secundum ordinatum consilii rogatorum possint expendere in honorando dominum regem Bosne et Sandagl venturos in Blagai“; „Prima pars est de dando libertatem expendedni ultrascriptis usque ad yperperos centum“, Cons. Maius, III, 227.
23. 2. 1429. Bišće?	“piscibus per honorando voiuodam Sandagl qui venit in Bistce usque ad summam yperpperorum treginta” (23. 2. 1429), Cons. Rog., IV, 89.
4. 3. 1429. Bišće?	„Prima pars est de dando libertatem domino Rectori cum paruo consilio pro expendendo in piscibus pro honorando vayuodam Sandagl qui venit in Biseze usque ad summam yperperis treginta prout videbitur dicto domino Rectori et minori consilio“ (4. 3. 1429), Con. Maius, IV, 23v.

12. 5. 1429. Kukanj	“под Вѣканкѣ” (12. 5. 1429), Стојановић, <i>Повеле и писма</i> , I/1, 332; “adi 16 di questo mese riceuissimo vostra litera in Cochagn adi 12 de questo” (23. 5. 1429), Lett. di Lev., X, 62v.
20-28. 1. 1430. Blagaj	„Captum fuit de eundo ad maius consilium pro dando libertatem domino Rectori et minori consilio expendendi ex denariis comunis pro honorando voiudam Sandal qui venit in Blagai usque ad yperperos quinquaginta” (20. 1. 1430), Cons. Minus, V, 12; “honorando Sandagl qui venit in Blagai piscibus” (23. 1. 1430), Cons. Rog., IV, 131; „Captum fuit vigore libertatis nobis date in minori consilio expendendi yperperos quinquaginta in honorando Sandagl qui venit in Blagai piscibus” (28. 1. 1430), Cons. Minus, V, 13; „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio expendendi ex denariis comunis pro honorando piscibus voyuodam Sandagl qui venit in Blagay usque ad yperperos quinquaginta prout ipsi domino Rectori et consilio videbitur. Et hoc usque ad festum Pascatis prohimum” (28. 1. 1430), Cons. Maius, IV, 70.
5. 5. 1430. Cernica	“Addi sette di magio presente recivissimo vostre lettere fatte di la in Zerniza adi cinque del dicto” (9. 5. 1430), Lett. di Lev. X, 127v.
8. 5. 1430. Sutjeska	“per vostre lettere fate dila in Sutischa adi otto dil presente le qual reciuissimo adi 11 pur del deto” (13. 5. 1430), Lett. di Lev. X, 132v.
13. 5. 1430. Sokol	“reciuissimo adi 16 di magio presente vostre lettere fatte di la in Sochol adi 13 del detto” (18. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 136v.
23. 5. 1430. Samobor	“duo vostre lettere fatte in Samobor prima adi 23 et l’altra adi 25 pur di magio passato riceuissimo adi 28 del detto” (3. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 145.
25. 5. 1430. Samobor	Isto, kao u prethodnom stavu, Lett. di Lev., X, 145.
31. 5. 1430. Samobor	“adi cinque zugno presente reciuissimo vostre lettere fate di la in Samobor adi 31 magio passato” (7. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 146v.
3. 6. 1430. Samobor	“vostre lettere fatte di la Samobor adi 3 zugno presente reciuissimo adi 7 del detto” (10. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 151.
6. 6. 1430. Samobor	“auegna che per altre nostre duo auanti questa scritte gran parte per assai vi sia detta a quello che mo se scriuete per la vostra fatta a Samobor adi 6 del presente la qual receuissimo adi 10 pur del detto” (12. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 154.
10. 6. 1430. Samobor	“Adi 13 del presente reciuissimo vostre lettere fate di la in Samobor adi 10 del detto” (14. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 156v.
19. 6. 1430. Kukanj	“Receuissimo vostra litera fatta in Chuchagn adi 19 del presente” (26. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 170v. U istom pismu Dubrovčani navode da su primili još dva pisma od svoga poslanika: “in questa ora reciuissimo duo vostre lettere una fatta adi 18 del presente et l’altra adi 20 pur del detto”, Isto, 171. Najverovatnije su oba pisana u Kuknju.

10. 7. 1430. Kukanj	“vedessimo et intendessimo que et quanto scriueti per vostre lettere fatte di la in Chuchagn adi 10 luglio presente le qual reciuessimo adi 13 del detto” (14. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 180.
19. 7. 1430. Samobor	“per vostre fatte in Samobor adi 19 del presente lo qual reciuessimo pur adi 26 del detto” (27. 7. 1430), Lett. di Lev., X, 184v.
26. 7. 1430. Kozman	“duo vostre fatte di la in Cosman adi 26 luglio una per man de Stanoe l'altra per uno coriere receuissimo adi 29 pur de luglio” (1. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 187.
29. 7. 1430. Kozman	Vidi prethodni stav, Lett. di Lev., X, 187.
30. 7. 1430. Sokol	“oggi reciuessimo vostre lettere fatte in Sochol adi 30 luglio” (2. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 188v.
17. 8. 1430. Cernica	“A duo vostre lettere fatte in Zerniza una adi 17 et l'altra adi 20 del presente le qual riceuissimo questi” (24. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 199.
20. 8. 1430. Cernica	“A duo vostre lettere fatte in Zerniza una adi 17 et l'altra adi 20 del presente le qual riceuissimo questi” (24. 8. 1430), Lett. di Lev., X, 199.
8. 9. 1430. Nevesinje	”Reciuessimo ultimamente una vostra lettera data in Neuesigne secondo e scritto essere adi octo agosta, ma speremo fallo sia stato volia dire 8 del presente alla qua di sotto vi faremo risposta” (12. 9. 1430), Lett. di Lev., XI, 1.
15. 9. 1430. Nevesinje	“Reciuessimo una vostra lettera fatta in Neuesigne adi 15 del presente” (23. 9. 1430), Lett. di Lev., XI, 4.
1. 1. 1431. Ključ	“adi tre et quatro del presente receuissimo duo vostre fatte in Cluç adi primo zenar” (6. 1. 1431), Lett. di Lev., XI, 15.
3-5. 1. 1431. Blagaj?	„Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio suo cum consilio rogatorum possendi feceris expensam ab yperperis quinquaginta infra in honorando piscibus voyuodam Sandagl ipso veniente Blagai“ (3. 1. 1431), Cons. Maius, IV, 121; “pro dando possendi faciendi expensam ab yperperos quinquaginta infra in honorando piscibus voiudam Sandagl veniente in Blagai” (5. 1. 1431), Cons. Rog., IV, 262.
16. 1. 1431. Bišće?	Vijeće umoljenih odlučuje da Sandalju pošalje na dar ribu, (16. 1. 1431), Cons. Rog., IV, 264.
6. 7. 1431. Kukanj	“Adi 10 del presente reciuessimo vostre fatte in Cochagn adi 6 del detto con le duo copie di lettere le qual scriue lo imperador de Turcha a voiuada Sandagl et a Radossau Paulouich“ (12. 7. 1431), Lett. di Lev., XI, 30v.
5-9. 2. 1432. Blagaj	“qui venit Blagai“ (5. 2. 1432), <i>Iorga, Notes, II</i> , 309; „Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio faciendi expensam in honorando piscibus ... voiudam Sandagl qui venit Blagai ad yperperos XL infra“ (9. 2. 1432), Cons. Maius, IV, 181;

12. 3. 1432. Blagaj?	„Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et eius paruo consilio quia in honorandi ex piscibus in presenti Quadragesima voyuodam Sandagl possint expendi a perperis quinquaginta infra“ (12. 3. 1433), Cons. Maius, IV, 266v.
11. 12. 1433. Blagaj	Odluka o darivanju “piscibus ipso voivoda existente in Blagay” (11. 12. 1433), Cons. Rog., V, 128.

Prilog 3: Ljudi vojvode Sandalja Hranića

Registar (spisak) ljudi vojvode Sandalja obuhvata samo one osobe za koje su izvorima navedena ta svojstvo ili određene vazalske službe. U širem izvornom materijalu utvrdili smo i njihove bliske srodnike ili zemljake koji su vjerovatno, također bili Sandaljevi ljudi. Ipak za njih u tom svojstvu nema direktne (banalno jasne) pisane potvrde. U spisak uvršteni su i ljudi Sandalja Hranića sa područja Konavala, ali u manjem broju s obzirom da su kupoprodajom 1419. prešli pod dubrovačko sizerenstvo.

1393	Kovač Bogeta Rudić	“Braycho de Nenada et Bogzin Dragoseuich compromiserunt se de omnibus eorum questionibus quas habent similiter pro equis in Chouaz hominem de Sanday confanouere et in Bogetta Rudich et hinc ad octo dies possit indicare inter eos pro ut eisdem videbiter et infra ipsum octo dies Bogzin promisit Ragusium accedere prope dicta questione” (19. 10. 1393), Div. Canc., XXX, 70.
1398	Zorčić Radoslav	“captum fuit de restituendo Pripcho Budchouich pignora que posuit in camera pro mittendo ad recuperandum a Sandalio et Vocheç fratribus certas mercancias quas predicti recuperunt Radoslao Sorçich eorum hominem quas dicti Pripchus et certi alii dederunt in cre[dito ?] dicto Radoslao” (16. 8. 1398), Ref., XXXI, 32v.
1402	Gojšić Bogčín Gojšić Priboje	“Bogzin et Priboye fratres Goisich de Drazeuiza homines Sandagli voyuode faciunt manifestum habuisse et recepisse a Paulo Dragotinouich et a Dabixio Rapcich et a quolibet ipsorum insolidum quinque vachas et duos vitulinos ad presens natos ad tenendum, passendum et custodiendum secundum ordinem contrate” (5. 3. 1402), Div. Canc., XXXIV, 89.
1402	Pribilović Mekiš	„Stoicho filius Mecchise Pribillouich homo voyuode Sandagli ... supra Pribillum et Radoslauum Petroyeuich de Zibaza homines ser Natalis de Procullo, dicens quod predicti fratres cum sex eorum sociis per vim acceperunt michi heri in tergouiste de Zibaza ducatos auri tres et perperos sex cum scarsella et zintura, quos denarii michi dederat mihi Sandagli ut debere cum illis emere de pano in Ragusii pro ipso Sandagli“ (13. 4. 1403), Liber malefiorum, I, 141.

- 1402 Miletić Stanac “Stanez Milletich de Chanalli homo Sandagli facit manifestum habuisse et recepisse a ser Marino Niffichi de Gondola unum bouem ad arandum et cum ipso laborandum usque ad unum annum proxime futurum. Et pro zoueticha dicti bobis dictus Stanez promictit et se obligat pro aptay renuntiando, dare dicto ser Marino hic in Ragusio sui omnibus expensis quindecim cupellos frumenti” (31. 8. 1402), Div. Canc., XXXIV, 154.
- 1403 Zelić Pribislav
Zelić Vitko “Pribislaus Zeliza et Viticho Zeliza vlachi homines Sandal voyuode” (11. 7. 1403), Div. Canc., XXXVII, 87.
- 1404 Ratković Radašin „Radasinus Ratchouich de Grebaza homo Sandalium voyuode ... supra Budislaum de Rozatto et Pribignam de Grauosio, dicens predicti ad mustum me percutant cum manibus et cum pedibus et acceperunt mihi per vim unum cultelum a pane“ (14. 2. 1404), Lam. de intus, I, 69v.
- 1404 Nenada “**ВОКВОДИ САНДАЛЪ ... ЗА НЕНАДЪ ВАШЕГА ЧЛОВЕКА**” (15. 3. 1404), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 258-259.
- 1404 Ostojić Stojslav „Stoislaus Ostoich homo voyuode Sandalium ... supra Pribat Duchoeuich, dicens quod in plateis comunis percussit me cum uno pugno in facie et posuit manum ad cordam et volluit me percutere“ (1. 8. 1406), Lam. de intus, I, 197v.
- 1405 Vukan “**ЗА ВЪЛКЪЕНА СЛЪГЪ ВАШЕГА КРЪ ВИ КЪ ѠВЕЛЬ КОНЯ ВОИНИЧКОГА**” (17. 6. 1405), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 264.
- 1405 Grgurić Novak “Nouachum Gergurich de Horachindol homine voyuode Sandali” (31. 7. 1405), Lam. de intus I, 119v.
- 1405-1406 Toliša “**ЖЪПАИЪ ТОЛИШИ ... ДЪБРОВНИКЪ КЪ СЛОБОДНО МЪСТО ВЪСАКОМЪ А НАВЛАЩЪ ЛЮДЕМЪ ВОКВОДЕ САНДАЛА**” (3. 10. 1405), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 520-521; “Tholissa zupanus voyuode Sandalii ... ordinatum dari ipsi voyuode pro duobus anni preteritis, videlicet anni 1404 et anni 1405, per dominum regem Bossine, ut apparet per litteras dicti regis hic affixas“ (29. 6. 1406), Div. Canc., XXXIII, 72.

- 1406 Pripković Radonja “Radogna Pripchouich de Xadbra homo voyuode Sandalis facit manifestum quod ipsi vendidit ad curriam publicam in plateis Ragusium Radogne Merdesseuich de Breno unum axinum pili nigri pro perperos quinque et grossis IIII“ (27. 7. 1406), Div. Canc., XXXVI, 81v.
- 1406 Glupčić Radovac “Radovez Glupčich de Isadbra contrate Sandalis facit manifestum quod ipse locat se et opera sua Ruscho Sematouich de Callamotta usque ad unum annum proxime futurum promictens bene et fidele seruire“ (19. 8. 1406), Div. Canc. XXXVI, 87.
- 1407 Kranotić Radičko „Radiccho Cranotich homo Sandalis voyuode ... supra Milladinum et Radez Couaçich et Bogoslauum Perouchouich de Coppariis, dicens quod ... aceperunt per vim michi unam galinam valloris grossos trium“ (31. 1. 1407), Lam. de intus, I, 238v.
- 1408 Stojšalić Tupać “Ego Tupaza Stoislaglich homines voiuode Sandagl“ (9. 2. 1408), Div. Canc., XXXVII, 7v.
- 1408 Kostadinić Tihorad “Tichorad Costadinich homo voyuode Sandal facit manifestm vendidisse ad curum platee Ragusii publice et manifestum Radoslao Radnich unum equum nigrum pro precio yperperorum quatuordecim” (29. 4. 1408), Div. Canc., XXXVII, 42.
- 1409 Pribinić Radovac “Radouez Pribinich de Pouerso homo Sandal facit manifestum quod ipse vendidit ad currum in plateis comunis publice Obraddo Milloslaglich de Iunchetto unum axinum vranum pro yperperos sex” (17. 3. 1409), Div. Canc., XXXVII, 193.
- 1410 Medulin “supra Medulinum voyuodam Sandalium dicens quod dictus Medulinus tres boues et unam vacham et viginti pechudibus in die mercurii proxime elapsi” (14. 10. 1410), Lam. de foris, II, 3v.
- 1410-1413 Paštrović Aleksa “Nos domina banissa Ana relicta bone memorie domini bani Vulch et nos Sandalus dei gratia voivoda magnus tote Bosne notum facimus unicuique ad quos pervenerit presens littera comodo fecimus gratiam servitori nostro comiti Alexio Pastrouich pro suis veris et fidelibus servitiis damus ei villam que vocatur Cricena draga in comitatu Ostrovice de nostro patrimonio ... in perpetuo” (15. 6. 1409), **Thallóczy**, *Studien*, 352; “et ambasiador del signor vaiuoda Sandali se trouo in quella apresso del signor Balsa, per nome Alexa Pastrouich” (22. 12. 1413), **Жиречек**, *Споменици српски*, 68.

- 1411 Teodor “vir dominus Theodorus archidiaconus Bosinensis procurator et procuratorio nomine magnifici domini Sandali Bossine vaivode supremi nec non magnifice domine Anne eius socrus relicte domini Volzi banni” (13. 4. 1411), **Ljubić**, *Listine*, VI, 147.
- 1411 Tvrtković Vuk “supra Radoslaum Junachouich. Eo quia per vim accipint unam socham blauam et hoc fuit jam annis cum dimidio elapsis in Sugleugle. Testes: Vitcho Medoeuich, Ziucho Vitchouich, Voch Teuertchouich homo Sandagli, Vocas Teuertchouich, Braycho Grubacich” (26. 5. 1411), *Lam. de foris*, II, 56.
- 1411 Dimitrović Radelja
Dimitrović Radoje
Boljehnić Vladimir “supra Radeglam Dimitrouich, Radoye Dimitrouich et Vladimir Boglechnich homines voyuode Sandalis, dicentes quod predicti tempore noctis conderunt unam eorum campum frumenti et ordey” (21. 6. 1411), *Lam. de foris*, II, 63v.
- 1411 Vardić Vukac „Prima pars est de dando Bogette zupano et Volchech Vardich ambasiatoribus voyuode Sandal domine baniçe et Katharine depositum positum in comune nostro in totium aut partem prout voluerint accipere aecundo scripturos consuetos prout opportunum est“ (25. 6. 1411), *Ref.*, XXXIII, 296; “кнѣзь Вѣлкаць Вѣрдикъ” (26. 6. 1411), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 351-353.
- 1411 Dobrovojević Radonja
Branković Radonja
Branković Cipić
Bogutović Vitoje “supra Radognam Dobrouoyeuich, Radogna Branchouich, Zipiz Branchouich, Vitoye Bogutouich homines Sandagli, dicens quod predicti per vim acceperunt ei in Ragize in rebus, mercanciis, perperis quinquaginta. Et ultra hoc verberauerunt eum” (4. 7. 1411), *Lam. de foris*, II, 67.
- 1411 Boljković Radelja
Boljković Radovac “supra Volchottam Ninçich et Dobrillum eius filium, Radouez Bolchouich, Rados Dmitrouich, Radoye Dmitrouich et Radeglam Bolchouich homines Sandalius, dicens quod per vim in die Passce ... acceperunt eis duas vachas in Presich” (4. 7. 1411), *Lam. de foris*, II, 67v.
- 1412 Korjenić Bogčín “Главномѣ и велможномѣ господинѣ великомѣ вокеводи Сандалю ... по Богчинѣ Коркению ваше въ всем почтене приазни листь примисмо и раздѣлѣсмо цю намъ ваше господство ти пише” (11. 11. 1412), **Стојановић**, *Повеље и писма*, I/1, 285.

- 1412 Dušojević Vlah “Сандалю ... и шць дръги листь примисмо по Влахъ Дѣшожвику ѡ кокъмъ господство ти пише крь га смо врьгли ѡ тьмницѣ безъ правде и безъ ѡсѣда” (11. 11. 1412), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 286.
- 1413 Mrđenović Pribac Pohvalić Pribislav “приде ѡ Дѣбровникъ к намъ кнезь Прибаць Мръгеновик и кнезь Прибисавъ Похвалица посланькѣмъ господина воковѣѡ Сандаля” (6. 5. 1413), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 358.
- 1414 Sedlarić Obrad “Obrad Sedlarich de Papaua nuncius magnifici domini voyuode Sandalium procurator quem trium literarum hic affassarum fuit confessus habuisse et recepisse ... pro magarissio sex annorum yperperos trecentos sesaginta” (29. 5. 1414), Div. Canc., XL, 12.
- 1415 Makinić Radič “Branchus Braichouich de Onogost dixit et asseruit dedisse et vendidisse hac presenti die ser Marino Nicolai de Goziis presenti et quondam equum dosolnum cum corrigia portatum cum una auricularum incisa, videlicet, dextera ... Gruban Branilouich de Drina homo Vuchacii Cragnich et Radiç Machinich de Onogost, homo voyuode Sandal” (29. 9. 1415), Div. Canc. XL, 229v.
- 1419 Stipković Radivoj Stipković Radosav Hlapomirić Obrad Obradović Vlatko Ostojić Ivaniš Vuković Ivan “и к томѡ закляше се властеле нашега племена кнезь Радивои Стипковић и кнезь Радосавъ Стипковић и кнезь Радичъ Стипковић и кнезь Обрадъ Хлапоморић и кнезь Влатко Обрадовић и кнезь Иванишъ Сѡстоић и кнезь Иванъ Вѡковић” (24. 6. 1419), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 297; (30. 5. 1420), Isto, 313.
- 1419 Borojević Obrad “Obrad Boroeuich morolachus et chatonarius catoni vocatu Ugarçi ... et se obligavit ... nomine et vice magnifici voyuode Sandalii quod toto tempore vite sue et donec vixerit erit fidelis et obseruabit fidelitatem magnifico voyuode Sandalio” (30. 6. 1419), Div. Not., XII, 337.
- 1419 Krajsalić Nencho “Et similiter in omnibus et per omnia Nencho Craisaglich catthonarius de catono vocato Burmas pro se et domo sua se obligavit dicto magnifico voyuode Sandalio sicut se obligavit supradictus Obrad Boeoeuich pro quo Nencho et domo et familia sua et quolibet ipsorum et pro omnibus et singulis supradictis attendedis et obseruandis” (30. 6. 1419), Div. Not., XII, 337.

- 1419 Vojtanović Radosav
Vojtanović Vukac “Влкъцѣ Воитановику ... своего брата Радосава Воитановика ... и ми раздѣмѣ наипрѣво почтене ꙗчи и велике хвале господина имя воковде Сам далм како се хвали Влкъцемъ и нѣговомъ опкиномъ више реченѣми кърь сѣ людѣ добри и нѣмѣ вѣрни“ (13. 8. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 564.
- 1419 Popović Ljubiša “supra Glubissam Popouich et Pribilum Couaçich gabellos voiuode Sandali et voiuode Petri” (4. 9. 1419), Lam. de foris, IV, 74.
- 1419 Dragić “по момъ слѣзк Драгику” (prije 21. 12. 1419), Стојановић, *Повеље и писма*, I/1, 303; “по Драгику порѣчил“, Isto, 304; “кнеза Драгика” (21. 12. 1419), Isto, 320.
- 1420 Kresojević Radienko
Kresojević Ostoja
Kresojević Radoje
Kresojević Krasoje
Medošević Pribil “supra Radienchum Crassoeuich, Ostoiam, Radium et Crassia fretres dicti Radienchi et Pribilum Medosseuich, homines voiuode Sandali et supra Stipchum Glegeuich et Braianum et Mircum Stanichnich homines domini Regis. Eo quia dicti accusati violenter die lune propelapsa in loco dicto Bitugn acceperunt accusatoribus predictis inter vinum et alias res valores yperperorum duodecim” (Die ultimo februarii 1420), Lam. de foris, IV, 155v.
- 1420 Radinović Ugrin
Pripčić Rajko „Captum fuit de donando de denariis nostri comunis Ugrino Radinouich vallorem perperis decem et Raicho Pripcich vallorem perperis decem qui sunt in Canalicum exercitu voyuode Sandalis“ (12. 4. 1420), Cons. Minus, II, 122v.
- 1420 Radovanić Helja
Radosalić Radič
Butković Radivoj
Radosalić Mileta “supra Heliam Radouanich, Radič Radosaglich et duos alios quorum nomina ignorare dixit de Uschoplie homines voiuode Sandagl” (3. 6. 1420), Lam. de foris, IV, 205; “additi et nominati fuerunt duo homines in lamento superiori descripti quorum nomina tunc ignoravit accusator predictus. Nomina quorum duorum sunt his, videlicet, Radiuoy Butchouich et Mileta Radosaglich de Uscoplge” (18. 6. 1420), Isto.
- 1420 Pripčić Radonja “adi VI di questo Pribisauo Poqualiza et Radogna Pripcich ambaxadori per parte di voiuoda Sandagl” (9. 12. 1420), Lett. di Lev., VIII, 2.
- 1420 Ivan „Captum fuit de donando Iuano qui est nomine voiuode Sandagl in castro Socholi de denariis nostri comunis yperperos decem“ (10. 12. 1420), Cons. Minus, II, 163.

- 1421 Ripošević Velimir “supra Velimir Rieposeuich hominem voiuode Sandagl et supra Glubisam Gherbaucich et eius fratrem Pribilum homines Radiç Vulchosaglich de Tribigna. Eo quia in Rudinach in montanea ... predicti sibi violenter abstulerunt tot mercantias, videlicet, berentas et de sirico et de cinturas et aliis mercibus ad amontantiam et valorem yperperos vigintiquinque et unum arcum cum carchaso” (6. 3. 1421), Lam. de foris, IV, 292v.
- 1421 Dobromanić Petko “supra Petchum Dobromanich et eius filium homines voyuode Sandagl” (27. 10. 1421), Lam. de foris, IV, 337.
- 1422 Pohvalić Pribislav
Kopić Toma
Ostoja “Pribissauo Poqualiza et Thommas Copigh ambasiadori de voyuoda Sandaglia et Hostoya loro compagno i quali vengono a Venesia per fazende del dicto loro signor” (30. 1. 1422), Lett. di Lev., VIII, 174.
- 1423 Zlatarić Radašin “Prima pars est de donando [precrtano: *restituendo*] Radassino Slatarich contempalatione literarum voyuode Sandagl yperperos viginti tres grossos quatuor” (23. 1. 1423), Cons. Rog., III, 136v. U pismu dubrovačkom poslaniku kod vojvode Sandalja: “ne pregaua per uno suo homo Radassin Slatarich” (25. 1. 1423), Lett. di Lev., VIII, 142v.
- 1423 Kovilović Obrad “che Obrad Chouilaç homo di voiuoda Sandagl” (25. 1. 1423), Lett. di Lev., VIII, 143.
- 1423 Vardić Radovan “**СЛАВНА ПОСАОВИНА ГОСПОДИНА САНДАЛИА ВЕЛИКАГО ВОКВОДЕ БОСАНСКОГА, ГОСПОДИНЬ СТАРАЦЬ ДМИТАРЬ И КНЕЗЬ РАДОВАНЬ ВАРДИКЬ**” (15. 2. 1423), Miklosich, *Monumenta serbica*, 319.
- 1423 Vukosalić Tvrtko “supra Tuertichum Vochosalich famulum voyuode Sandagl. Eo quia ipsi Tuertichus in Crayna per vim sibi accepit et derobavit unum biretum....” (22. 4. 1423), Lam. de foris, V, 158.
- 1423 Radojković Radosav “Bracetta Daboeuich homo ser Pauli de Goze emit a Radossauo Radoychouich hominem Sandagl vacas tres pro yperperis viginti” (26. 4. 1423), Div. Canc., XLII, 133v.
- 1423 Novaković Vukac “li malfattori ... ali Dragançichi ... e li detti feri lo ponosnich Vochaz Nouacouich vlacho homo de voiuoda Sandagl e perdera la gamba” (8. 10. 1423), Lett. di Lev., IX, 14v-15.

- 1423- Medošević Radivoj
1424
- “Радивою Медошевику ... разѣмксмо што намь ѣписе крѣ ви радѣ овамо прити алино те люди страше цю се к чинило кѣди воквода Сандаль своимь во-искомь и съ воискомь Балшиномь плѣнова Конавли люди Павловикиа и своѣ а прик нере сѣ Конавли наше биле” (19. 4. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/2, 6; “Radiuoiium Medosseuich zuppanum voivode Sandalii” (28. 2. 1424); “Radiuoy zupan voiuode Sandalii in Drazeuiça” (1. 3. 1424), Lam. de foris, V, 266v.
- 1423- Brajan
1424
- “ми ... и Брапань дикакъ посланикъ господина вокводе САНДАЛА” (17. 2. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 369; „Captum fuit de donando Brayano ambaxiatori voyuode Sandagl in illis rebus qui videbitur domino Rectori vallorem yperperorum septem“ (28. 5. 1423), Cons. Minus, III, 72; „Prima pars est de donando Braiano canzelario voyuode Sandagl cui absisse fuerint manus in Canali“; „Prima pars est de donando eidem yperperos triginta“ (17. 5. 1424), Cons. Maius, III, 19.
- 1423- Dmtar, starac
1430
- “ми старць Дмитарь и Радона Припчић и Брапань дикакъ посланикъ господина вокводе САНДАЛА” (17. 2. 1423), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 369; “славна посабина господина САНДАЛА великаго вокде БОСАНСКОГА, господинь старець Дмитарь и кнезь РАДОВАНЬ ВАРДИКЪ” (15. 2. 1423), Isto, 583; “Dmtar staraz et Radouan Vardich ambaxiatori de voyvoda Sandagl viene in Canal per consignarne et darne el castello Sochol ... che lo chastel di Sochol a stato dato in le nostre man per vostro nome et per vostro ordene da staraz Dmtar et Radouan Vaydich” (18. 2. 1423), М. Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 189; “che vene Vlatcho Poqualich portandoni una lettera et digandoni per parte d'esso voiuoda che ne piacesse sofrir fin ala venuta de Dmtar crestianin direte ad esso voiuoda per parte nostra che al ditto çio che per voi ne fo scritto ne piase di sopra star per mo” (18. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 138.
- 1424 Radosalić Bogavče
- “alteram manu prudentis viri Bogati Radosalich cancellarii dicti magnifici vayode Sandalj in ydiomate sclauonico” (16. 2. 1424), AAV, II/12, 29. 29.
- 1424 Božićković Radivoj
Milošević Bogdan
- “supra Radiuoy Bosicichouich et Bogdan Miloseuich de Versigna, homines voiuode Sandagl. Eo quia dicti accusati violenter acceperunt dicto accusatori unum bouem valoris yperperis decem” (14. 12. 1424), Lam. de foris, VI, 70.

- 1425 Saracin
Pliščić Vukosav
Vignjević Grubač „Seraçin filius Volchosau Cliesich vlachus voiuode Sandagl ... comperuit petens a ser Iohane I. de Gondola unam suam cinturam de argento sibi ser Iohani danta per manus Grubaçii Vighgneuich nepotis dicti Serazini nunc sunt sex anni vel circa. Qui ser Iohannes ibi presens negabat se habuisse cinturam predictam ... fuit absolutus dictus ser Iohanes de Gondola per sententiam dicti domini rectoris et iudices a petitione predicta“ (7. 3. 1425), Div. Canc., XLIII, 99v.
- 1425 Stančić Stjepan “Stipan Stanzich homo de voiuoda Sandagl“ (9. 5. 1425), Lett. di Lev., IX, 65v; “carauani damnificati Sub Vrabaç ... cum carauano de Poduisochi versus Ragusium et dum farent cum eorum carauano Sub Vrabaç tunc Stipan Stançich comes in Vrabaz pro voiuoda Sandalio accepit culpa et defectu“ (12. 5. 1425), Lam. de foris, VI, 106v; “debiat examinare mercatores damnificati per Stipan Stanzich comitem voyuode Sandagl in Vrabaç“ (29. 5. 1425), Cons. Rog., III, 252.
- 1425-1430 Stanković Stanoje “Stanoë Stançhouich vlachus nuntius magnifici voiuode Sandagl” (31. 5. 1425), Div. Not., XIV, 157v; “Stanoë Stançhouich nuntius specialis magnifici voiuode Sandagl” (2. 8. 1430), Isto, XVI, 269; “Много почтеномъ кнезъ и властеломъ дѣрвовацьцѣмъ ѿ воеводе Ганьдала властеле што да знате ерь посласмо слѣдъ нашега к вамъ Станою Станьковика” (3. 8. 1430), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 332.
- 1426 Ratković Dobrovuk
Dabižinović Ostoja “Nos Dobroulchus Ratchouich et Ostoia Dabisinouich sotii de Cerniça homines voiuode Sandagl” (16.2. 1426), Deb. Not. XIV, 2v.
- 1426 Pribinić Mirko
Bokčić Vukac “Mirchus Pribignich et Vochaç Bochçich homines voyuode Sandagl de Zerniza” (21. 3. 1426), Deb. Not. XIV, 11.
- 1426 Popović Grupko
Stanković Klapac “Grupchus Popouich et Clapaç Stancouich nuntii speciales et ambaxiatores voyuode Sandagl” (13. 8. 1426), Div. Canc., XLIV, 53.
- 1426 Dobrikijević Grupko “Glupchus Dobrichieuich factor magnifici voiuode Sandagl ex parte una et Volchassinus Racich tabernarius ex parte alia pro uno debito yperperorum sexaginta quos” (25. 10. 1426), Div. Canc., XLIV, 72v.

- 1426 Vukosalić Stojko “Stoichus Vocosaglich homo voyuode Sandagl ... Eo quia nunc sunt quindecim dies sibi furtiue accepti fuerunt ad carinam equi duo” (15. 11. 1426), Lam. de foris, VII, 102v.
- 1426 Dobrašinović Vukosav Bogavčić Vukman “supra Volchossauum Dobrassinouich et Boroe hominem dicti Volcossau et Volchman Bogauçich de Versigne Subaç homines voiuode Sandagl ... in montibus Canalis predicti accusati violenter abstulerunt de domo Ostoie Milosaglich hominem voiuode Radossau Paulouich unam porcã cum tribus porcis quos reconmisit dicto Ostoie saluandos et pascandas” (23. 12. 1426), Lam. de foris, VII, 122.
- 1427 Pavle “Ser Theodoro de Prodanello dedit et locauit Paul seuitorem voiuode Sandalii pro uno anno proxime futuros incepto die primo mense february presentis et ut sequiter finiter ad standum cum domino Andrea Drinchaseuich presente et ipsum conducente his pactis modis et conductis” (7. 2. 1427), Div. Canc., XLIV, 106v.
- 1427 Bakiković Ljubiša Sladanović Gojko “Glubissa Bachichouich et Goicho Sladanouich di Draçeuça homini di voiuoda Sandagl” (16. 4. 1427), Lett. di Lev., X, 14v.
- 1427 Brajković Vukota Pribojević Milaš “Nos Vuchota Braichouich et Milasius Priboeuich vlahi Drobignach voiuode Sandagl confitemur quod super nos et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere ser Johanni Tho. de Prodanello yperperos centum et octuaginta usque ad decem dies proxime futuros” (13. 5. 1427), Deb. Not., XIV, 115.
- 1427 Dragić Vukša “supra Voxam Dragich et Radich eius filium de Pripoglie. Eo quia ... ad domum ipsorum ... acceperunt unum equum ipsorum fratrum ... fuisse coram domino vayuode Sandagl petentes sibi ius ministrari et ipsum dominum Sandaglium per sententiam tunc eundem Voxam iudice et juste absoluisse a furto dicti equi” (7. 8. 1427), Lam. de foris, VII, 215.
- 1427 Vukanović Radovac “Dobrecho de Vergato homo ser Aluisii Mar. de Goze ... Eo quia de domo ipsius Doberchi noctis tempore sibi furtiue accepit fuit irchis unus de quo furto dixit suspicari supra Iuan et Radad Oliuerouich de vlahis Cresso- euich propter informationem sibi datam per Radouaç Vochanouich hominem Sandagl” (12. 10. 1427), Lam. de foris, VII, 234.

- 1427 Stiepanović Šišman “supra Sisman Stiepanouich de Versigne hominem voiuode Sandagl. Eo quia in die sancti Dimitri proxime preteriti in Versigne prope domum ipsius Sismani predictus Sisman accusatus ipsum accusatorem verberavit cum corfa nuda et violenter sibi diripuit in denariis yperperum unum et de sale starichium unum et unam fachaciam” (30. 11. 1427), Lam. de foris, VII, 242.
- 1428 Bogaić Nahod “Ego Nachod Bogchaich de Subtus Sochol homo voiuode Sandagl” (27. 5. 1428), Deb. Not. XIV, 192.
- 1428 Čemerović Toma Pripčić Rajko “Tomas Zemirouich et Raicho Pripzich zentilomini de voiuoda Sandagl i quali manda per le dette differentie” (28. 8. 1428), Lett. di Lev., X, 45. “conte Thomas Cimerovich e Raicho Pripcich mandati per signor voiuoda Sandagl” (5. 10. 1428), **Недельковић, Мешовита порота, 54.**
- 1428 Sladanović Gojko Vlatković Pribio Ratković Vlatko Slavomirović Vukša Miošić Vučihna Gradinović Radič Stipojević Miočin Radikijević Nikola Mirojević Boljesav Rajković Radič Marojević Rajko Dabojević Vukan BakikovićLjubiša
- 1429 Bogdanović Radonja “E lli duodexi messi per i sopradetti conte Thomas e conte Raicho per nome de signor voiuoda Sandagl: e prima Goycho Sladanovich, Pribio Vlatchovich, Vlatcho Ratchovich, Vochxa Slavomirovich, Voçochna Miosich, Radič Dradinovich, Miočin Stipoevich, Nicola Radichievich, Boglesav Miroievich, Radič Raichovich, Raicho Maroievich, Vochien Daboievich, e le priestav delli detti sie Gliubissa Bachchovich” (5. 10. 1428), **Недельковић, Мешовита порота, 54-55.**
- 1429 Dobriljević Radivoj Radišić Radivoj Bogdašić Vukša Pribilović Radivoj Berkonić Bosinović Radosav “de induciando super factis Radogne Bogdanouich hominem voiuode Sandagl qui aufugit in Canale et quam requirit comes Raychus”. Sa strane: “Pro Radogna Bogdanouich homine Sandagl qui venit in Canale” (18. 4. 1429), Cons. Rog., IV, 97v; (21. 4. 1429), Isto, 98.
- 1429 “supra Obrad Dobrilieulich, Radiuoy Radisich eius nepotem, Vuchsa Bogdasich, Radiuoy Pribilouich, Radosaus Berchonich Bosinouich cum aliis suis hominibus omnes homines voyuode Sandagl. Eo quia id sunt duo menses elapsi et ultra quod dum ipse more mercatoris portaret infrascripta arma dicti omnes eum aggredientis sibi per vini acceperunt dicta arma, due lorize, I par giunterorum, I par brazolarum” (7. 7. 1429), Lam. de foris, VIII, 211.

- 1429 Vuković Sladoje
Gojsalić Dragiša “а дрѣга половина поклад речнѣмь четиремь кѣкамь а на имѣ кнезѣ Радивою Стѣпковику и кнезѣ Радосавѣ и кнезѣ Радичѣ Стѣпковикумь и ниѣхъ останкѣ по мѣшкомь колѣнѣ и кнезѣ Иванишѣ Остоику и кнезѣ Влаткѣ Обрадовику и ниѣхъ останкѣ по мѣшкомь сполѣ и кнезѣ Иванѣ и кнезѣ Сладобѣ Вльковикумь и нию останкѣ по мѣшкомь колѣнѣ и кнезѣ Драгиши Гонсалику и нѣговѣ останкѣ по мѣшкомь колѣнѣ” (15. 7. 1429), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 376.
- 1429 Radišić Dobriljević Radi-
voj Pribisalić Čepčić Obrad “supra Radiuoy Radisich Dobriliueich et Obrad Pribisalich Cepcich homines voyuode Sandagl. Eo quia ipsum ceperunt in Gazcho et verberauerunt, sibi abstulerunt unam cortelixiam valoris yperperorum quatuor” (20. 7. 1429), Lam. de foris, VIII, 219v.
- 1429 Bogetić Radiša “respondendi voyuode Sandagl super litteris scriptis per Radissa Bogetich” (6. 8. 1429), Cons. Rog., IV, 116.
- 1429 Medulinović Radič “Glupchus gabelloctus ad zarinam voyuode Sandagl et Radič Medulinouich nuntii dicti voyuode Sandagl et comitis Raichi prout patet per literas dicti comitis Raichi qui sunt apud Ruschum cancellarum constituti ... confessi et contenti fuerunt habuisse et recepisse ... officialibus salinariis gabelle de Narente ... pro secunda paga dicte gabelle ducatos auri quingentos” (20. 10. 1429), Div. Not., XVI, 142.
- 1430 Zorojević Vuk “Veochus Soroeuich homo Sandali voyuode in Gazcho” (16. 1. 1430), Div. Canc., XLVI, 115v.
- 1430 Pohvalić Vlatko “che vene Vlatcho Poqualich portandoni una lettera et digandoni per parte d'esso voyuoda” (18. 5. 1430), Lett. di Lev., X, 138.
- 1430 Radetinić Novak Dubrovčani u pismu sandalju Hraniću: “Nouach Radetinic de Versigna” (3. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 145v-146.
- 1430 Dobrovojević Radič
(zvani Vrag) “Radic Dobrouoeuich dicto Vragh fo principal guida et condutore de quelli de Versigna ad andar con quelli de Tribigne contra li nostri e che sconfitti che fornano li nostri subito caualcho in fretta a voyuoda Sandagl” (12. 6. 1430), Lett. di Lev., X, 155.
- 1430 Pribisav “писа Прибисавъ диякъ син попа Млиана” (3. 8. 1430), Стојановић, *Повеле и писма*, I/1, 332; Пуцић, *Споменици србски*, II, 91.

- 1430 Stipković Dubravac “Dubrauaç Stipchouich vlachus Drobnach villanus vaiuode Sandai” (31. 8. 1430), Div. Canc., XLVI, 209v.
- 1430 Obradović Pribisav
Papalić Nikola “Liupsauus et Radoe fratres Petchouich super se et omnia eius bona promiserunt et se obligauerunt ad meliustententem fideuissorio nomine Nicole Papalich et Pribissauo Obradouich homines voiouode Sandagl. Quia pro una equa quam stipendiarii nostri campi Vergati ipsis Nicole et Pribissauo acceperunt dicentes illam esse ex bonis homines Radossau Paulouich” (23. 11. 1430), Div. Canc., XLVI, 241.
- 1431 Dobrovojević Branko
Maksić Bogiša “sul tereno de voiuada Sandagl in Versigna per suoi homeni de voiuada zoe Brancho Dobrouoieuch e Bogissa Maxich de Versigna” (21. 2. 1431), Lett. di Lev., XI, 42-42v.
- 1431 Krajnović Mioman “Cum Brayan Junacouich et Radossauus Pripceiz in carceribus detenti sit inculpati furtiuo modo abstulisse et subtraxisse brachia septem panni Mioman Craynouich hominem voyuode Sandagl” (29. 9. 1431), Div. Not., XVII, 118v.
- 1432 Ostojjić Radosav
Ostojjić Radovan “Budissauus Radinouich ... (umetnuto: *supra homines quinque quos dixit ignorare*) Gregorii Nicolich et Radoe eius fratris ... Et predicta fuerunt prope Xaba” (18. 3. 1432), Lam. de foris, IX, 20v; “Die V maii 1432 ... ex dictis quinque accusatis fuit culpabiles ... Radoanus Ostoych et Radossauus eius frater de cathuna Odranzcich homines voyuode Sandagl”, Isto.
- 1432 Bogavčić Vukosav “Vochossaus Bogaucich homo voyuode Sandagl facit manifestum qualiter ipse Vochossaus vendidit unam equam Brahorath Arborich precio et mercato yperperorum viginti super platea Ragusii” (6. 5. 1432), Div. Not., XVII, 253.
- 1432 Radulović Vučina
Radulović Mileta “supra Milletam Radulouich et supra Vochinam eius frater et certos alios qui in coram societate homines voiouode Sandagl” (20. 5. 1432), Lam. de foris, IX, 53v.
- 1432 Krekojević Branko “Ego Branchus Crechoeuch de Usodolo homo voiouode Sandagl” (1. 7. 1432), Deb. Not., XV, 229v.
- 1432 Ljubić Radašin “supra Radasinum Liubich et fratrem Priboy Bioylaz et Vuchaz Bogosalich. Eo quia die veneris 29 presenti dicti robauerunt sibi super tereno voyuode Sandagl vocato in Bragni Dol ... Et predicti sunt homines Vucaz et Vocossau fratres Mirilouich, videlicet, Radasin Liubich et reliqui sunt homines voiouode Sanday” (28. 7. 1432), Lam. de foris, IX, 103.

- 1432 Velanović Nikola
Velanović Buša
Velanović Strojče
“supra Stroyce et supra Bussam et Nicolam fratres Vellanouich homines voyuode Sandagl et supra Barey Craysalich et Raschum et Dmitar et Liuboe fratres dicti Barey ... et supra Radeliam et Vladimir et supra Ragce et Iuanis et supra Danos et Voceta eius fratres. Eo quia dicti accusati acceperunt suprascripti Brancho et Millien per vini castratos CXXXIII et unum equum cum sella et habena quem cambiunt cum brachiis XL panni lane et duas campanellas a vachis peruas” (29. 8. 1432), Lam. de foris, IX, 115v.
- 1432 Ratković Milobrat
Ratković Tokač
Ratković Radibrat
“supra Milobrat Ratchouich, Tochaz eius fratrem et Milobrat eius etiam fratrem, Radibrat Ratchouich homines voyuode Sandagl. Eo quia sibi derobauerunt XVI capita animalium minutorum, unam equam valloris perperos VII hodie est quintus dies. Et predicta derobatio facta fuit subtus Neues” (25. 8. 1432), Lam. de foris, IX, 113.
- 1432 Radmanić Milić
Stančić Radelja
Bjelojević Dobretko
Bjelojević Dobrovoy
Bjelojević Milat
Bjelojević Radič
Bjelojević Radonja
“supra Millich Radmanich, Radeliam Stancich, Millath Bieloeuich, Dobretchum Bielouich, Dobrouoy Bielloeuich, Radiz Bielloeuich et Radognam Bielloeuich vlacchos homines voyuode Sandagl. Eo quia dicti accusati per vini acceperunt Marcho filio ipsius Nouach unum bouem et alio abduxerunt” (5. 12. 1432), Lam. de foris, IX, 162v.
- 1432 Vukosalić Pribio
Kovačević Vukašin
Vukojević Bogut
“supra Pribium Vocosalich, Vuchasinum Couaceuich et Bogutam Vuchoeuich et eius fratres vlacchos Droggnaz voyuode Sandagl” (23. 12. 1432), Lam. de foris, IX, 174v.
- 1432 Radivojević Viganj
Radivojević Vukac
Radivojević Herak
“supra Vuchach et Vigagn et Cherach fratres Radioueuich homines voyuode Sandagl et Vitoe Radmanich et Vuchman Radmanich homines eorum. Eo quia sibi per vim abstulerunt unam vacam in Trebigne in Sasat. Et posita esse VIII dies elapsi” (29. 12. 1432), Lam. de foris, IX, 179.
- 1433 Budojević Dorijek
Dobrašinović Radovac
Pribojević Radivoj
Pribojević Vlatko
“supra Doriechum Budoeyeuich et Radoaz Dobrassinouich et Radiuoy et Vlatchum Priboeuich Bobani vlacchos homines voyuode Sandagly” (19. 2. 1433), Lam. de foris, IX, 213.
- 1433 Branković Radien
Pribjen
“supra Radien Branchouich et Pribien vlacchos voyuode Sandagl. Eo quia intulerunt sibi damnum cum animalibus eorum pasculando frumenti eius quod seminati habebat in terris suis positus in Osaunich. Et dixit damnum predictum fuit de perperis tribus” (2. 4. 1433), Lam. de foris, IX, 236v.

- 1433 Boljesalić Cvjetko
Boljesalić Radosav “supra Vlatchum et Vladissaum Petroeuich et supra Paulum Pircich. Eo quia dicti acusati per vim acceperunt Millos suprascripti capras tres cum tribus capretis. Testes: Radossaus et Cuietchus fratres Boliessalich homines voyuode Sandagl [?]” (21. 4. 1433), Lam. de foris, IX, 246v.
- 1433 Novaković Vlatko “Vlatchus Nouachouich de Maleseuaç homo voyuode Sandagl” (2. 6. 1433), Div. Not., XVIII, 42.
- 1433 Mihačević Raduj “supra Raduy Michaceuich homine voyuode Sandagl et Radiz Radouanich et Vuchsam Rachoeuich homines Radossau Paulouich (pridodato: *Vuchasinum Rachoeuich et Braxchum Goyachouich*). Eo quia sibi derobauerunt iperperos octo inter denarios et pannos de dorso et de pluri ipsum vulnerauerunt super capsam duobus vulneribus cum plaga et sanguinis effusione. Et predicta fuerunt in Medneglia (Medueglia ?)” (7. 6. 1433), Lam. de foris, X, 6.
- 1433 Bogavčić Dobrovaj
Radosalić Vuk
Dubravčić Pavlica “supra vlacchos Ugarzi voyuode Sandagl, videlicet, Dobrouoi Bogaucich et Vuoch Radosalich et Pauliza Dobraucich. Eo quia sibi et per vini abstulerunt duos equos et quatuor vacchas et irchos quatuor, unam cortelixiam, unam zupam, unum biretum que iam habebat portari in Liubigna in manibus penes ipsius Radoe. Et hoc fuit tempore guerre proxime preteritis” (13. 6. 1433), Lam. de foris, X, 12.
- 1433 Bogoštić Pribio
Bogoštić Borovac “supra Pribium Bogostich et eius fratrem Borouaz homines Sandagli voyuode. Eo quia his proxime dibus elapsis dicti accusati in Liubomiri sibi per vim acceperunt brachia XXX tele et unum ensem per unum bisazerarum cum grossos VI, grossos duos panis et unum cocharellio et grossos unum pomorum. Et de pluri ipsum in tribus locis vulnerauerunt cum plagi et sanguinis effusione, videlicet super capita et super mani” (8. 7. 1433), Lam. de foris, X, 21v.
- 1433 Stanković Stanihna “Stanichna Stanchouich de Scuta homo voyuode Sandagl super se et omnia eius bona promisit et se obligavit Radeglie Radouzich et Vuchossauo Raduieuich presentibus ... de Ragusio cum sedecim bonis et sufficientibus salmis ... conducere ... usque ad locum Podusegrad” (4. 8. 1433), Div. Not., XVIII, 81; “Stanichna Stanchouich de Scuta homo voyuode Sandagl ... in villam Comarane” (5. 8. 1433), Isto, 81v;

- 1433 Mišljenović Radelja
Mišljenović Radonja
Mišljenović Radovan “supra Radeqliam Mislienouich de Bobani hominem voyuode Sandagli, Radognam eius fratrem, Radouan eius fratrem et Dubrauaz Pocraycich et Branilum Vuchmirouich. Eo quia sibi furtiuo ino furati fuerunt sibi unum bouem” (2. 9. 1433), Lam. de foris, X, 58.
- 1433 Radovinović Radonja “supra Radognam Radouinouich hominem voyuode Sandagli. Eo quia XXV septembris proxime predicti in Breno in domo sue habitacionis sibi furtiuo ino subtraxit unum ensem, unam cortelixiam, unum velum a dona et unum cingulum” (4. 10. 1433), Lam. de foris, X, 83v.
- 1433 Pribisalić Vukašin
Pribisalić Rakoje “supra Vochassinum Pribissalich hominem voyuode Sandalii (dodato: *et supra Rachoe Pribissalich homine Sandalii*) et supra Goyach Brayanouich hominem Radossau Paulouich et supra Millobrath Radassinouich et Radinaz Rayanouich homines Radossau Paulouich. Eo quia dicti acusati acceperunt suprascripto Vochaz unum castronum et unam pecudem et unum biretum allium” (2. 11. 1433), Lam. de foris, X, 94.
- 1433 Radivojević Rakoje “supra Bogdanum Dobrillouich hominem Radossau Paulouich et Rachoe Radiouoyeuich hominem Sandalii. Eo quia dicti acusati furtiue acceperunt et alio duxerunt ipsi Vuchossauo unam vacham” (29. 11. 1433), Lam. de foris, X, 110v.
- 1434 Dobrosalić Radovan “Radoanus Dobrossalich vlachus homo voyuode Sandalli de catona Stanoe” (9. 3. 1434), Div. Canc., XLVI-II, 76.
- 1434 Pribisalić Radovac “supra Radouaz Pribisalich de Versigne hominem voyuode Sandagl. Eo quia sibi dedit unum eius somerium de salmam et pasendum et nutrios ... mortuus est culpa et deffectu dicti Radouaz” (20. 4. 1434), Lam. de foris, X, 169.
- 1434 Priljubović Stanoje “supra Stanoe Priliubouich hominem Sandagli voyuode, Radognam Sliscouich et Zortam Voychnich. Eo quod sibi per vim acceperunt pro, videlicet, quatuor castratos de mense julii subtus unum castrum vocatum Cluz” (21. 8. 1434), Lam. de foris, X, 254v.
- Komlinović Pavao “*Асе лежи кнезь Паво Комлиновић на свои племенити на Прозрачѣ 8 дни воеводе Сандаль*“; “*Асе лежи кнезь Паво Комлиновић на свои (пле)менити на Прозрчѣ 8 дни воеводе Сандаль кои га почтено и верно слѣжаше бчьрто бчьрто на племенитен*“, *Vego, Zbornik, I, 24-27.*

- Oliverović Pokrajac “Въ дни г(оспо)д(и)на воє(во)де Сандѣла. Я сеи лежи кнезь Покраѣць Оливеровиѣ”, *Truhelka, Starobosanski mramorovi*, 267-268; *Vego, Zbornik, II*, 60-61.
- Ratković Radonja “Я се лежи Радона Ратковиѣ погивохъ п(о)дъ градоме п(о)дъ Кадчеме за свога г(оспо)д(и)на воєводѣ Сандла“, *Vego, Zbornik, III*, 32-33.

Prilog 4: Pisma upućena Benediktu Gunduliću
i odgovori Benedikta Gundulića

Prepiska Dubrovčana sa svojim poslanikom Benediktom Gundulićem kod vojvode Sandalja pokazuje intenzivna kretanja u politici susjeda i političkih partnera tokom prve godine Konavoskog rata. Stanje na terenu među brojnim faktorima (Tvrtko II, Radoslav Pavlović, Ugarska, Osmanlije) i pokušaji stvaranja koalicije između Dubrovčana, Sandalja i kralja Tvrtka II proizvodili su dogovaranja i nijansiranja pozicija što je zahtijevalo obimniju međusobnu razmjenu informacija i stavova. To je rezultiralo bogatijom dubrovačkom prepiskom. Po dubrovačkim procjenama glavni stub koalicije bio je Sandalj, pa je prisustvo svih informacija kod njega proizvelo brojna obraćanja i dogovaranja vršena preko dubrovačkog poslanika Gundulića koji se nalazio duže vrijeme kod Sandalja, čak preko godinu dana (maj 1430 – mart 1431). Samo u nekoliko mjeseci, od maja do septembra 1430. razmijenjeno je oko 50 pisama i uputstava između dubrovačke vlade i njihovog poslanika. Nisu očuvani Gundulićevi odgovori koji bi omogućili bolji pregled i rekonstrukciju ponašanja Sandalja Hranića. Na žalost, time ni brojna naizgled sitnija pitanja kojima se bogatstvo života u zaleđu moglo bolje sagledavati. Očuvana su samo dubrovačka uputstva Benediktu Gunduliću. I ona su ponekad manjkava da bi se u potpunosti i pregledno pratila sva pokretana pitanja i odgovori Sandalja Hranića.

Diplomatija u ratu je isuviše brza da bi se zaustavljala na 'sitnim pitanjima'. Naime, ni sama prepiska između Dubrovčana i njihovog poslanika nije bila sinhronizirana. Pisma su bila spora u odnosu na brzinu kretanja nijansiranih dogovora i događanja na terenu a koja su bila u interesu za međusobnu politiku Dubrovčana i Sandalja Hranića. Otuda proizilazi da se snažna dubrovačka inicijativa za stvaranje koalicije ponekad gubila u bosanskom prostoru i zbog slabih komunikacijskih veza.

U datoj tabeli broj označenih dana za put pisama podrazumijeva jedan pravac. Ono što Dubrovčani jave Gunduliću, recimo u Samobor i odgovor Gundulića Dubrovčanima podrazumijeva 8 dana, kao minimum, samo ako Gundulić uspije isti dan obaviti razgovore sa Sandaljem i poslati odgovor svojoj vladi. A tako se najvjerojatnije nije dešavalo. Prema tabeli, ni Dubrovčani nisu mogli na svako Gundulićevo pismo brzo odgovoriti. Isto tako i Sandalj je imao svoje planove i poslanike na drugim stranama i nije mo-

gao brzo davati konkretne odgovore, bar dok ne sagleda situaciju i napravi vlastitu procjenu. Nekim pitanjima je otuda za konkretan odgovor trebalo i više dana nego što to podrazumijeva minimalna putanja pisama i pratećeg odgovora. Da se primijetiti i da je ponekad izbjegavanje davanja konkretnih odgovora dodatno kompliciralo otežanu prepisku, kao što je to bilo u vezi boravka Pribislava Pohvalića kod kralja Tvrtka II. Ni Dubrovčani ni Gundulić nisu mogli čekati odgovore na svoju prepisku s obzirom na brza dešavanja na terenu, nego su pisali nova pisma i uputstva prema novim dešavanjima kojima su se rukovodili. Donja tabela pokazuje da se nerijetko dešavalo da su pišući jedni drugima novosti i Dubrovčani i njihov poslanik svoja pisma slali u isto vrijeme. Zato je sadržaj očuvanih dubrovačkih uputstava stepenasto postavljen pred istraživačima, u glavnim političkim potezima ponekad prejudiciran insistiranjima na koja nisu dobiveni konkretni odgovori. U naizgled sitnijim pitanjima skoro redovno se prate podrazumijevanja, ponekad ona ostaju nepoznata a ponekad su poznata samo po krajnjem ishodu, a da i ne znamo kako su rješavana. Dok Gundulić šalje Sandaljeve stavove o jednoj razini pitanja, Dubrovčani mu već pišu drugu razinu, i obrnuto. Otuda se stavovi Sandalja u odnosu na neka dubrovačka pitanja nalaze replicirana u svakom trećem, ponekad i u četvrtom dubrovačkom uputstvu.

Ako ovu stepenasto postavljaju spoznaju za pojedina pitanja i stavove kombiniramo sa sličnim odnosom sa trećim predviđanim partnerom, kraljem Tvrtkom II, koji je prepiskom išao na relaciji Dubrovnik – dubrovački poslanici kod kralja Tvrtka II, i kombiniramo kretanje potrebne spoznaje u krugu dubrovačkih inicijativa, lako je utvrditi da je sporazumijevanje o nijansiranjima koalicije otežano pratiti i prezentirati kao jasnu razvojnu spoznaju. Svako pojednostavljivanje isključuje mogućnost prepoznavanja istinskih poteza pojedinih subjekata. Tome treba pridodati i vrhunac koji se nalazi u činjenici da je u pitanju ipak samo jedna, dubrovačka, izvorna politička verzija stanja o ponašanju pojedinih aktera, pa i vojvode Sandalja.

Let. di Lev., X, XI	poslato od Gundulića	primljeno u Dubrov.	pismo na putu, dana	dubrova- čka uputstva i odgovori
”ser Benedetto Mar. de Gondola ambassador a voiuoda Sandagl ... dobiate con presteza andare al magnifico voiuoda Sandagl doue sentireti chel sia per quella via che piu segura vi paiera” (30. 4. 1430), X, 113.				
“Addi sette di magio presente ricevessimo vostre lettere fatte di la in Zerniza adi cinque del dicto” (9. 5. 1430), X, 127v.	5. V 1430.	7. V 1430.	2	9. V 1430.
“adi 24 magio presente reciessimo vostre lettere fatte di la adi 19 magio” (27. 5. 1430), X, 139. Iako je ovo pismo datirano na početku sa 27. majem, na kraju pisma će se vidjeti da je bilo završeno 28. maja, i tada je pribilježeno da su u Dubrovniku dobili još dva pisma od svoga poslanika: “Scripta questa ogi adi 28 magio. Reciessimo duo vostre lettere, una fatta adi 23 et l’altra adi 25 pur de magio, alle qual con tempo et destio vi si dara risposta al bisogno”, X, 142.	19. V	24. V	5	28. V
“duo vostre lettere fatte in Samobor prima adi 23 et l’altra adi 25 pur di magio passato riceuissimo adi 28 del detto” (3. 6. 1430), 145.	23. V 25. V	28. V	5	3. VI
“adi cinque zugno presente reciessimo vostre lettere fate di la in Samobor adi 31 magio passado“ (7. 6. 1430), 146v.	31. V	5. VI	6	7. VI
“vostre lettere fatte di la Samobor adi 3 zugno presente reciessimo adi 7 del detto” (10. 6. 1430), 151.	3. VI	7. VI	4	10. VI
“auegna che per altre nostre duo auanti questa scritte gran parte per assai vi sia detta a quello che mo se scriueti per la vostra fatta a Samobor adi 6 del presente la qual receuissimo adi 10 pur del detto” (12. 6. 1430), 154.	6. VI	10. VI	4	12. VI
“Adi 13 del presente reciessimo vostre lettere fate di la in Samobor adi 10 del detto” (14. 6. 1430), 156v.	10. VI	13. VI	3	14. VI
“per altre nostre fiatae adi 14 del presente le qual speremo mo debiamo essere a voi venute quanto da bisogno suo vi scriuissimo” (18. 6. 1430), 161v.				18. VI

“reciuessimo adi 17 zugno presente duo vostre lettere fate di la una adi 12 et altra adi 13 pur del detto” (20.6. 1430), 166.	12. VI 13. VI	17. VI	5	20. VI
“adi 20 del presente reciuessimo vostre lettere fatte di la adi 16 del detto” (23. 6. 1430), 169.	16. VI	20. VI	4	23. VI
“Receuessimo vostra lettera fatta in Chuchagn adi 19 del presente” (26. 6. 1430), X, 170v. U istom pismu Dubrovčani navode da su primili još dva pisma od svoga poslanika: “in questa ora reciuessimo duo vostre lettere una fatta adi 18 del presente et l'altra adi 20 pur del detto”, X, 171.	19. VI 18. VI 20. VI		-6	26. VI
“vostre lettere fatte di la adi 24 del presente et recepute per noi adi 29 del detto” (30. 6. 1430), 173.	24. VI	29. VI	5	30. VI
“Adi ultimo zugno reciuessimo vostre lettere fatte di la adi 25 del detto” (1. 7. 1430), X, 173v.	25. VI	30. VI	5	1. VII
“Adi quatro luglio presente receuessimo duo vostre letere una fatta adi 27 e altra ad ultimo zugno passado sopra lo consiglio il qual voi uoda ne da a rispondere al re e dele menaze le qual vien fatte a Clapaç e fratelli per li Albanesi” (7. 7. 1430), X, 178.	27. VI 30. VI	4. VII	4	7. VII
“vedessimo et intendessimo que et quanto scriueti per vostre lettere fatte di la in Chuchagn adi 10 luglio presente le qual reciuessimo adi 13 del detto” (14. 7. 1430), X, 180.	10. VII	13. VII	3	14. VII
“per vostre fatte in Samobor adi 19 del presente lo qual reciuessimo pur adi 26 del detto” (27. 7. 1430), X, 184v.	19. VII	26. VII	7	27. VII
“duo vostre fatte di la in Cosman adi 26 luglio una per man de Stanoe l'altra per uno coriere receuessimo adi 29 pur de luglio” (1. 8. 1430), X, 187.	26. VII	29. VII	3	1. VIII
“ogi reciuessimo vostre lettere fatte in Sochol adi 30 luglio” (2. 8. 1430), X, 188v.	30. VII	2. VIII	3	2. VIII
(7. 8. 1430), X, 205.				7. VIII
“per duo vostre lettere fate una adi quatro e l'altra adi 5 agosto le qual receuesemo adi otto del detto” (12. 8. 1430), X, 191v.	4. VIII 5. VIII	8. VIII	4	12. VIII

“qusti proximi da passadi reciuessimo quatro vostre lettere fatte dila adi 7, 8, 9 et 11 d’agosto presente” (16. 8. 1430), X, 195.	7. VIII 8. VIII 9. VIII 11. VIII	questi proximi da passadi	-5	16. VIII
“Adi 18 del presente riceuessimo vostre lettere et resposione ale nostre fatte di la adi 16 del dicto” (19. 8. 1430), X, 196v.		18. VIII	2	19. VIII
“A duo vostre lettere fatte in Zerniza una adi 17 et l’altra adi 20 del presente le qual riceuessimo questi” (24. 8. 1430), X, 199.	17. VIII 20. VIII		-4	24. VIII
“Adi 27 et 30 d’agosto passado reciuessimo duo vostre lettere fatte adi 25 et 28 del dicto” (2. 9. 1430), X, 207v. “Lo coriere auegna le lettere fossimo facte adi 19 fo retenuto in adi 22 per certa cason si chel dice verita” (2. 9. 1430), X, 208v.	25. VIII 28. VIII	27. VIII 30. VIII	2 2	2. IX
U svom zadnjem pismu poslanik kod Sandalja Benedikt Gundulić je pogrešno datirao javljanje što mu Dubrovčani navode: “Reciuessimo ultimatamente una vostra lettera data in Neuesigne secondo e scritto essere adi octo agosta, ma speremo fallo sia stato volia dire 8 del presente alla qua di sotto vi faremo resposta” (12. 9. 1430), Lett. di Lev., XI, 1.	8. IX		-4	12. IX
“Questi di passadi reciuessimo una vostra lettera fatta adi 10 del presente circha lo spiar aueti fatto dal mercadante venuto de Leuante” (18. 9. 1430), XI, 2v.	10. IX	questi passadi		18. IX
“Reciuessimo una vostra lettera fatta in Neuesigne adi 15 del presente” (23. 9. 1430), XI, 4. “reciuessimo una altra vostra fatta adi 18 del dicto”, XI, 4.	15. IX 18. IX		-5	23. IX
“Questi di passadi reciuessimo una vostra per la qual da voi eramo auisati del partito il qual vouioda ne daua per la compra. Mo adi 29 del presente reciuessimo una altra vostra fatta di la adi 27 del dicto” (30. 9. 1430), XI, 5.	? 27. IX	questi passadi 29. IX	2	30. IX
“per le vostre fatte adi duo ottobrio le qual receuessimo adi quatro del dicto” (6. 10. 1430), 6v.	2. X	4. X	2	6. X
“per vostre lettere fatte adi 10 di ottobrio le qual riceuessimo adi 14 del dicto” (20. 10. 1430), XI, 7v.	10. X	14. X	4	20. X

“per le vostre fatte adi 25 le qual receuessimmo adi 30 del dicto” (7.11. 1430), XI, 9.	25. X	30. X	5	7. XI
“per la vostra fatta adi 13 nouembrio la qual receuessimmo adi 18 del dicto” (22. 11. 1430), XI, 10.	13. XI	18. XI	5	22. XI
“per le vostre fatte adi 28 nouembrio responsimmo alle nostre el qual receuessimmo adi 4 decembrio presente” (7. 12. 1430), XI, 12.	28. XI	4. XII	4	7. XII
“per altre nostre puocho di auanti scritte vi dessimo a saper di che douessimmo far noticia a voiuoda” (28. 12. 1430), XI, 13.				28. XII
“adi tre et quatro del presente receuessimmo duo vostre fatte in Cluç adi primo zenar” (6. 1. 1431), Lett. di Lev., XI, 15.	1. I. 1431.	3. I 1431. 4. I	2-3	6. I 1431.
“Adi 7 di presente receuessimmo vostra a la qual quanto ne par essere bisogno per questa faremo risposta” (9. 2. 1431), XI, 41v.		7. II		9. II
“Adi 17 di questo reciessimmo una vostra ala qual perfina mo indusiassimo risponder per la casone a vuy scritta adi 19 del presente, hora per questa vi faremo piena risposta” (21. 2. 1431), XI, 42.		17. II		21. II
“Adi 24 e adi 25 del presenteciessimmo due vostre una data di la adi 22 e l'altra adi 23 pur di questo” (28. 2. 1431), XI, 42v.	22. II 23. II	24. II 25. II	2 2	28. II
“una vostra fatta adi 4 marzo presente responsiua a duo nostre receuessimmo adi 6 del detto” (10. 3. 1431), XI, 20v.	4. III	6. III	4	10. III

U uputstvu od 10. marta 1431. Gunduliću je na kraju naloženo da se vrati u Dubrovnik /“*dobiate venir a Ragusi*” (10. 3. 1431), Lett. di Lev., XI, 21/, a početkom aprila 1431. Vijeće umoljenih mu se zahvalilo na njegovoj dugotrajnoj misiji (6. 4. 1431), Cons. Rog., IV, 283.

 Prilog 5: Dokumenti

 Lett. di Lev., VIII, 2-2v (9. 12. 1420)

[Čitavo uputstvo usvojeno je po omjeru: “factum per 27 contra 4”. Samo predzadnji pasus, koji pominje odlazak poslanika do Radoslava Pavlovića usvojen je po omjeru: “factum per omnes”]

[folija 2]

“Domino Pasquali de Resti, ser Marino I. de Gondola
ambaxiatoribus ad voiuodam Sandagl et voiuodam Radosaum

Rector di Ragusa col consiglio di pregati allo strenuo caualier et nobili et saui messer Pasqual di Resti et ser Marin di I. de Gondola ambaxadori nostri salutem.

Perche qui zonse adi VI di questo Pribisauo Poqualiza et Radogna Pripicich ambaxadori per parte di voiuoda Sandagl replicando et con grande istanzia domandando el castel di Sochol indugando et allegando che altro non puo fare per comandamento che a dallo imperador Turcho perche le stato accusato appresso del dicto imperador de auer dato el castello a homini suzetti delli Hungari. Et chel dicto imperador a mandato un so messo el qual die vedere segle cosi come gle sta facta la acusa. Onde trouando el castello in nostre mani che gla commesso a Isach Turcho che gli debia guastar la contrada. Et anche digando che noi non podemo tegnir lo castello contra la volonta di Bosna et delli Turchi et con altre molte superbe et disoneste parole li quali ambaxadori non abiamo preghati che volesse aspectar di quanto noi hauessemo risposta da voi nostri ambaxadori pero che sopra di cio ve aueuamo data nostra commession da dire al dicto voiuoda li quali non volse aspectare ma partise viaçemente.

Et per tanto vi commettemo andate alla presenza del dito voiuoda Sandal et dite per parte nostra: Magnifico voiuoda li signori nostri di Ragusa ne scripse come li vostri ambassadori venne con grande prompteza et grauamenti in ver di loro per parte vostre lamentadose che noi non seruemo la fede et li iuramenti perche voi vi fidaste di dare in man della signoria di Ragusa lo castello et non ve lo rende, le quali parole siando venute alle nostre orecchie. La nostra mente prese una grande ammirazione et guasi stupefacti a uldire tali parole da uno nostro cordialissimo et intimo amico nel quale auemo posto ferma amista et speranza chiamemo i Dio per testimonio et li homeni del mondo alli quali e manifesto che la comunita di Ragusa non fiando mai fede ne scriptura ne fiandera mai. Et nessun non sa meglo la verita come voi magnifico voiuoda, mandaste el vostro messo Grubaç per

darne el castello et cosi fossimo d'acordo. Et per vostro briuilegio a noi lo fermaste imperpetuo promettando chel dauate con liberta dello imperador Turcho. Et che voleui esser nostro defensor per lo dicto castello dauanti lo imperador Turcho et re de Hungaria et di Bosna et ogni altra persona come piu a pieno in lo dicto briuilegio si contiene confermato con nostro sacramento et vostri fradelli et di vostri baroni. Et per lo simile el dicto castello e stato briuilegiato per lo

[folija 2v]

re Stefano et per lo re Tuerticho come la sua grazia e bene informata et perche voiuada Sandagl si lamenta che contra di lui e facta accusa per li ambaxadori di Radosauo appresso lo imperador Turcho per lo castello che a dato a noi come e detto di sopra questo saria contra lo honor del dicto Radossauo proprio con cio sia chel dicto Radossauo ne a briuilegiato al dicto castello et dato a noi perpetualmente con tucte raxoni che lui et suo padre et suo fradello aueua intesso come in la pouepla si contiene della quale voi portaste la copia. Et toglandolo voi in vostra mani aueua ben raxon Radossauo di lamantarse sopra di voi che tegniresse el so castello et sopra di noi che aueressimo combattuto el suo castello et dato a voi. Et se voi lo disse a Radossauo lo nostro briuilegio saria vacuo lo quale auemo dal dicto Radossauo per lo dicto castello. Et per tanta vi preghemo come nostro intimo et cordiale amigo lassate state el castello come sta in man nostre per conseruazione di buona amista et buona fama al mondo che cosi di raxon debbe esser. Et speremo nel suo sapientissimo senno che sapia in tal modo prouedere che i mal parlanti non si possa allegrare in la lor malauagita et con altre sauie parole come alla vostra prudenzia parera conuegnirsi come speremo di voi.

Et quando sari per andar a voiuada Radossauo siate cauti nel vostro andare et scriuete a Vlatcho Tumurlich per auer vostra informazione per saluamento delle vostre persone benche sopra di cio auemo anche noi scripto al dicto Vlatcho et a Radossauo.

Et delle dicte cose quello seguira di di in di fatene a saper con presteza et solecitudine come speremo di voi.

Datur in Ragusa adi VIII decembris 1420"

 Lett. di Lev., VIII, 174 (30. 1. 1422)

[folija: 174]

“Rector di Ragusa com suo consiglio al nobile et savio ser Blasio Lu. de Bona et altri nostri mercadanti et citadini Ragusey che sono in Venesia dilecti nostri salutem. Perche Pribissauo Poqualiza et Thommas Copigh ambasciatori de voyuoda Sandaglia et Hostoya loro compagno i quali vengono a Venesia per fazende del dicto loro signor, da nuy habiano rechiesto vel ly dobbiamo racomandare per la stanza loro. Li dobiate acceptare in chasa appresso alchuno de voy. De altre loro fazende che per lo suo signore loro habiano a fare, li com quella signoria in niente ve impazate ne in accopmagnarli ne in altra alchuna forma, perche siamo disposti che ni per voy ni per alchuno de nostri se faza cossa alchuna, che graue sia ni in dispicentia de quella illustre signoria. Anzi de fare (de fare) sempre ad omni nostro podere cossa che a ley sia gratia et in piacere.

Datur Ragusii penultimo januarii MCCCCXXII”

 Lett. di Lev., VIII, 134v-135 (30. 11. 1422)

[folija: 134v]

[Sa strane:] Litera directa ambasiatoribus nostris ad voiuodam Sandalium

Rector de Ragusa col suo conseglo e de pregadi alli nobeli et saui ser Nicola Mar. de Goçe e ser Blasio Mat. de Geogio [Georgio] dilecti citadin nostri et ambascadori a voiuoda Sandagl salutem.

Hauemo riceuto vostra letera la qual hauemo ben intesa e a bisogno vi si fa risposta et prima.

Al facto che ne scriuete che voiuoda Sandagl vereçono di quel ambascador de Venesa li disse e di quello el dicto voiuoda gli rispuose vi diçemo che al dicto voiuoda voi dobiate dir: Magnifico voiuoda alli zentilhomini de Ragusa non e cosa nuoua che voi siate stato fauoreuole per Ragusa contra le domande del ambascador de Venegia perche como voy saуетe sempre li zentilhomini de Ragusa ve a tenuto e mo molto piu che may per lor bono amigo pero alle dicte resposte per voy facte al ambascador de Venesa vi regraçiamo per parte delli zentilhomini de Ragusa como al lor

segnoeuole bono et caro amico pregandolo che questi facti li sia raccomandati per lo tempo che vegnire come in lui hauemo ferma speranza. Et che messer lo re di Bosna sia ben disposto verso di Ragusa e de non far cosa che sia in danno ne contra de Ragusa con li Veniçiani de questo noi sempre hauemo hauuito bona et ferma speranza in la sua regal maiesta et la maiesta sua Fa bene a far cosi perche lui vuol seguir le vestigie della bona memoria de re Tuerticho suo padre el qual sopra tucti gl'altri regali di Bosna de bon core sempre amo ogni ben et ogni bon stato de Ragusa. Pero li zentilhomini de Ragusa regratia alla sua regal maiesta.

Et per la risposta che ve a facto Sandagl acceptando alo in vito de venir a Ragusa quando li sera in destro, ve diçemo che ogni volta che voy serete a ragonar con lui di queste faccende confortatelo replicandoli che li piazza de venir a Ragusa casa sua, perche alli zentilomeni de Ragusa sara grandissima consolatione e piaçer che la sua vegnuta sia el piu presto si puo. Pero sempre el confortate al venir presto con quante piu belle et amoreuoli parole parite. Allo honorar del Re che ve disse Sandagl con ambasate e che lo douessemo honorar con litere questa mortalita ne par per assai quello voi li diçeste.

Per li panni de Ragusa che ve disse el voiuoda Sandagl che Bosna se lamentaua che li dicti panni erano cattiuu e de mal color e che Bosna era disfacta per li dicti panni et cetera, vi laudemmo quello voy li diceste et confortemoui che intranto in tal ragionamenti li dobiate dire che noy hauemo voluto saper questo et trouemo che li panni de Ragusa sono boni, ma perche li Bossegnani vol bon mercato de panni li nostri mercantanti vanno a Venesa et conprano

[folija 135]

panni da bon mercato e quelli porta in Bosna perche non porian dar li panni de Ragusa che sono boni a quel bon mercato che voleno li Bosgnani et che questo sia vero li mercantanti nostri che usano in Schiauonia e in Srebrniça vol piutosto li panni de Ragusa che quelli de Venegia. Et che li panni de Ragusa sia migliori che quelli da Venesa. Et che li panni da Venesa sian pizori che quelli de Ragusa se conoscen perche quelli da Venesa son bollati con bollo di San Marco.

Anche direte al voiuoda: Voiuoda auanti ve so scripto per li zentilhomini de Ragusa della vergogna et del danno chel castellano de Sochol de voiuoda Radossauo feze al nostro conte di Canal. Et voiuoda Radossauo promise de farne per assay e infino amo non a facto niente. Anche il suo castellano di Sochol tucto di menaçà de mal in peço pero piaça al dicto voiuoda Sandagl de proueder sopra di questo come pare a lui siche non in coniamo in piu manchamento ne damnno.

Heri venne un corier dal nostro signor re d'Ongaria el qual ne disse a bocca chel nostro signor est in Posana e dissene chel nostro signor re li disse che lui aueua saputo che in Venesia et in Dalmatia era facta armata contra de Ragusa. Apresso ne de una litera la qual va al voiuoda Sandagl la qual ve mandemo introchiusa in questa, pero direte in secreto a voiuoda Sandagl della dicta litera come vole che gli l'aprentate o vero in secreto o vero in palese e come lui vi dira cosi farete.

Et data che gli l'auerete metteteui a spiar de quel che se contiene in la dicta litera e sel voiuoda vel dice lui ben. In caso che non, e voy lo spiate per lo miglior modo porete e quello hauerete nel date a sauer. Et perche noy intendemo de mandar questi di un corrier al nostro signor re de Hungaria pero il dizete a voiuoda Sandagl se lui volessere scriuere o mandare che sia auisato mademoui questo proprio corrieri el qual venne dal nostro signor re d'Ongaria sel Sandagl el volesse mandar delle nouelle.

Del amigo hauemo el dito quello ne hauete scripto pero siando con lui li direte haueresemo a gradi de sauer el nome suo et regratiatelo assay per parte nostra et offereteli la terra pregandolo che tucto quello pora sentir delli facti ne scriueste e de re e de voiuoda Radossauo et dello ambasciador de Veneciani di tucto vi dia a sauer dicandoli che sempre Ragusa e stata grata alli suo amizi et per lo simile voy ve metete a saper da ognuno di tucte nouelle sopradicte e d'altre e quelli hauerete ne date a sapere.

Datur Ragusi ut supra.”

Let. di Lev., VIII, 135v (3. 12. 1422)

[folija: 135v]

[Sa strane:] Litera missa ser Nicole de Goziis et ser Blasio de Georgio ambasiatoribus ad Sandalium

“MCCCXXII indictione XV die III decembris

Rector de Ragusa col suo conseglo et de pregati ali nobeli et sauii ser Nicola Mar. de Goze et ser Biasio Ma. de Zorzi dilecti citadini et ambasciadori nostri a voiuoda Sandagl salutem. Auanti per Dragissa corier el qual venne dal serenissimo signor nostro re d'Ongaria ve scriuessemo quanto fo abbastanza

et per lo ditto vi mandassemo una litera del nostro serenissimo signor sopradetto la qual andaua al magnifico voiuoda Sandagl sopra le quale da vuy aspectemo risposta.

Anche ve avisemo como nuy sauemo di certo che lo ambador de Venesa e partito da misser lo re de Bosna e de venire dal magnifico voiuoda Sandagl per comprar da luy el mercato de Narente et altre cose e per fortelleze a Ussign et altroue. Onde considerato che questo e contra lo honor del voiuoda et in damno suo et di Bosna speremo in lo suo grande intellecto et sapere che non lo fara. Per tanto volemo che vuy ve debiate opponeris con lo dicto voiuoda a queste tale domande con tutto el vostro sapere, con sauie et accorte parole como in la vostra prudenzia speremo, mostrandoli et allegandoli li exempli como in la vostra commission se contiene e con altre parole et exempli como ala vostra discretion parera. Si che al postutto in quanto porrete li sturbate le ditte sue domande. E di tutto quello seguira di questo et d'altro ne darete a saueris stando sempre solliciti et attenti ali facti per li quali siete mandati como in vuy speremo.

Datur Ragusii die et millesimo supradictis.”

Lett. di Lev., VIII, 140v (4. 1. 1423)

[folija 140v]

“Ambaxiatoribus ad voiuodam Sandagl

Rector di Ragusa col suo consiglio et di pregati alli nobili et sauii ser Nicola di Ma. de Goze et ser Biago di Georgio ambaxadori nostri a voiuoda Sandagl salutem. Adi II de questo mese riceuesimo vostra letera sopra l'facto delli aspri che voiuoda Sandagl a mandati a tuor. Et da poi per Grupcho el quale e venuto a tuor li dicti aspri riceuessimo altre lettere del dicto voiuoda per le quali el ne prega assai chel li dicti aspri dobbiamo dare al dicto Grupcho promettando che come piutosto el sara a Cliuç doue son scripture facte del dicto deposito chel mandera qua et altro deposito per piu che non e questo che a tolto et anche le scripture che bisogna. Si che a noi sia per assai cosi comun anche voi scriuete per la vostra. Onde noi vedendo la dicte lettere vi dicemo che al dicto voiuoda debiate dire per parte nostra che abiando noi vedute le scripture della condizione del dicto deposito vedemo che con nostro douere non possemo

dare el dicto deposito sença le scripture et chiareçe nostre, ma non possando noi col dicto voiuada ne volendo contrariare ad algun suo destio et utile che reputemo che sia nostro proprio. Vedondo el suo gran bisogno chel dice auer delli dicti aspri et confidandori che el ne fara per assai come a voi et a noi eglà promesso col nome di Dio auemo dati li detti aspri al dicto Grupcho secondo el tenor della letera del dicto voiuada. Et che questo et magior facti fariamo sempre per la sua amista. Et pero voi dobiate pregarlo et sollicitar lui quando sara in luogo chel possa chel ne mandi le dicte scripture et cautele nostre tanto per li dicti aspri quanto di certe taçe et altre cose che prima el tolse senza alguna scriptura. Et cosi lo dobiate pregare et sollicitar per parte nostra. Et di questo et de ogni altra cosa che seguira o che di nuouo auesse ne dobiate auisar per vostra letera. Appresso auisate el dicto voiuada che questi aspri come lui sa fu trouati quando fu depositati aspri 24247. Et adesso fu trouati a numero aspri 24720 siche sarian di piu aspri 473. Et non possando noi auer tempo di numerar altra volta li detti aspri auemo per piu sicurtà e chiaraça nostra et del dicto voiuada facti pesare et pesano senza li sachi L (libri) LXXXIII onzi III sagi II. Et cosi dobiate auisare el dicto voiuada. Per li denari per le vostre spese non potessimo cosi presto spazarli, ma per li primi ve li maderemo.

Datur in Ragusa adi IIII zennaro 1423°

Let. di Lev., VIII, 142v-143 (25. 1. 1423)

[folija 142v]

“Ad eosdem oratores ad voiuodam Sandagl

Rector di Ragusa col suo consiglio alli nobili et saui ser Nicola di Ma. de Goze et ser Biagio di Georgio cittadini et ambaxadori nostri a voiuada Sandagl salutem. Adi 23 di questo mese riceuessimo I vostra letera data di la Sotto Samobor adi XIII pur di questo et ancora riceuessimo I letera di voiuada Sandagl per la quale el scriue che a inteso che noi semo per partire Canale, zoe la perte nostra et che poi ne ricordemo di quel che gli fu promesse per noi, zoe che quel che li sara dato in parte sia in lo luogo doue sta Bogheta. Et che per simile el mulino che tien Bogheta romagna nella parte sua. Appresso ne pregaua per uno suo homo Radassin Slatarich per ypepeperi 23 grossi 4 chel pago per contrabando di doana allo quali cose vi rispondemo. Et prima a quel che voiuada ne scriue per le parti di Canal volemo che voi parlate sopra di cio col dicto voiuada et per parte nostra a risposta della dicta sua letera gli dobiate dire che quanto in noi sara sempre aueremo in la

mente nostra et con promptissima voglia prestissimi semo de attendere a quello che per me gli fu promesso zoe di mettere in lo luogo doue sta Bogeta quelle parte desso voi-uoda per quanto li tocherà. Ma che del molino non fu mai promesso ne raxemato. Pregandolo assai che sopra di cio ne abia perscusati pero che la nostra costuma et disposizione sie si bregnire li molini et ale aque per la nostra signoria et per nome di comun et a nessun non si dare parte in essi. Et con quelle belle parole che vi parera utili et destie siche lo romagna per contento come speremo in la sua discrezione et in le vostre buone et humane parole.

[folija 143]

Per lo facto di Radassin delli denari a pagati per contrabando gli dobiate dire che noi abiamo voluto sapere di questo facto et trouemo che con raxone li nostri doanieri lo acondenanto secondo li nostri ordini. Ma, per contemplatione del dicto voi-uoda al qual noi voresemo sempre conpiacere auemo donati della nostra camera li detti yperperi 23 grossi IIII.

A risposta della vostra vi dicemo la che voi dite che per mal tempo non poteste essere su al castello da voi-uoda et come conte Volchaç et Miasa gost furono a parlamento con voi-uoda sopra li facti di Radossauo. Molto ne piacera di sentire quello che si fa. Et pero vi dobiate per ogni modo affaticare da lui et presentir con bel modo quello seghue et di tucto ne tegnate aduisati sempre attendando di seguire quanto sopra li facti di Canal per altra nostra letera vi fu scripto.

El ne vien facto lamento per li nostri mercatanti da Narente che Obrad Chouilaç homo di voi-uoda Sandagl che sta tra due fiumare et Paul Radiuoeuich con li fradelli sanno assai extorsidi et nuoue usança come sarete piu a pieno auisati per due di loro che vegnira di la con nostra letera. Et per tanto siate con essi et parlate in so fauore a voi-uoda quanto possete con nostro honore.

Se della via da Scutari et altre nouelle auerete de altre parti da fare menzione tegnitene aduisati per vostra letera.

Per lo facto delli denari vi scriuissimo per altra et hora vi dicemo che mandiate di qua due di vostri famigli a cauallo et per loro ve li manderemo.

Alguni vlachi sono andati a Catharo con suo cose et pero dateui a sentire et auisatene per vostra letera se tal cosa e proceduta di volonta di Sandagl.

Datur adi XXV zennaro 1423”

 Lett. di Lev., VIII, 143v-144 (1. 2. 1423)

[folija 143v]

“Ser Nicola Ma. de Goze, ser Blasio de Georgio, oratoribus ad voiouodam Sandagl

Rector di Ragusa col suo consiglio alli nobili et saui ser Nicola di Ma. de Goze et ser Biagio di Georgio salutem. Sopra l'facto della pace et concordio tra voiuoda et Radossauo auemo riceuda vostra letera et incesu data di la Sotto Samobor adi XVII zennaro. Et perche voi dite che voiuoda ve a detto che neli pacti del dicto acordio sie chel castel di Sochol sia dato alle man del dicto voiuoda et chel vi si doleua amicheuolmente digando che d'allora chel dicto castello li fu dato in le mani per noi mai non se iera riposata la sua mente di pensare a che modo el potesse riauere non sparagnando ad alguna fatigha o sinestio parendo a lui che gli iera piu incargho de honore a lui che a noi. Et digando che da noi aueua riceuuda assai cortesia et piacere. Et a questo gli rispondete cosi allegrandoui molto con lui per parte nostra della pace et concordio che Dio lo facia fermo.

Magnifico voiuoda Dio lo sa ch'ella signoria di Ragusa considerando et remenbrando el grande amore et la perfecta amista che a tegnuda et tiene con la vostra magnifica signoria con lieto cuore et di buona voglia si spaglo et priuosi del dicto castello per darlo al vostro destio et aconço non pensando ne quardando ad algun proprio sinestio et disconço ne ancora maggiormente alla spesa facta in el dicto castello et per guardia desso della qualcosa sempre son stati ben contenti et allegri considerando et sperando che mai la brama della vostra signoria non sara satia ne contenta per fin chel dicto castel non torna nelle nostre mani come speremo che con la grazia di Dio et col fauor della vostra amista sara presto.

Al facto della amista et buono amore chel conforta che noi fermiamo col dicto Radossauo et chel dicto Radossauo a voluto chel dicto voiuoda se intrometta che con noi lo abia buona et perfecta amista, rispondete che noi sempre fossimo et semo presti et cosi fu sempre. La comunita di Ragusa aparechiata de ricercare et fermare et mantegnire amista con tucti et maximamente con li baroni et signori di Bosna et cosi semo presti con lui et tanto piu quanto la ne victi conforta da per lo dicto voiuoda. Et perche l'dice che per pizole cautele noi non restemo et eis rispondete che a nessuna pizola cautela non guarderemo che a partegna a vera et longa et presta amista.

[folija: 144]

Ma per la domanda della gentiligia et consiglio dite cosi: Magnifico voiuoda egle manifesto a voi et a tucti li signori di Schiauonia et di Bosna

quanto singular dono et speciale honorança sia stata reputata a tegnuda questa gentilgia et consiglio di Ragusa. Et quanti re et imperadori et di Schiauonia et di Bosna et gran signori come voi siete anno cercata et abuda questa gentilgia et consiglio tra di noi et tegnuda et reputada in gran colmo de honore et in tanto habuda grata et accepta che zascuno a cressuta la cita et contribuïdo allo honore et grandeça di Ragusa la quale anno tenuta per casa loro. Et pero consideri la vostra signoria se a costui adesso se consentisse cosi per legieri et sença altra iusta caxon. Che pensieri saria a quelli che per lo passato son stati honorati intra di noi di tal dono delli quali voi siete el principale et per lo simile a quelli se per auentura alcuni per auanti le cercheranno. Et in quanto mancamento di honore et utile et dengrazione della fama et condizione nostra saria a partecipare et contribuire cosi a ogni homo et per niente questa nostra honorança la quale comunita e manifesto a lui et al mondo. Et conte Polo et Petar padre et fratello al dicto Radossauo cerchanno de auer et perche non aiutorono allo cercamento di Ragusa mai non possenno obtegnire. Et a qual chel dire chel dicto Radossauo non a figliuoli, et eis dite cosi che cosi a quelli che a figlioli assai et heredi come a quelli che non ne anno sempre auemo seruata et mantegnuda in vita et in morte ferma et constantissima amista. Et pero lo plegate per parte nostra che vogla in ogni aiuto et consiglio hauere a mente honore et grandeça de Ragusa casa sua como suo bono et honoreuol zitadino et principal zentilomo consiglieri comunita speremo di lui.

Se quelli di Radossauo et di voiuoda vegniran di qua per cerchar questa amista faremo come fu sempre di nostra buona costuma che li receueremo et vederemo honoreuolmente come semo usati.

Noi non rendemo certissimi che di tucto qualche sara seguito da poi al scriuer della dicta vostra voi ne arete ausati per altra, ma se voi non lo auete facto et voi lo fate et maximamente del partire di quelli che die vegnire in Canale et di qua et di tucto che segue ne aduisate.

La copia del priuilegio auemo riceuda et per li denari prouederemo a questi di.

Datur in Ragusa adi primo februariis 1423”

Cons. Rog., III, 279v-282 (20. 1. 1426)

[folija: 279v]

“Prouisiones facienda pro recipiendo et honorando
 voiuodam Sandagl venturum Ragusium firmate capitulatis ut
 infra, videlicet:

Prima chel se scriua al conte di Canal che daga ordene prestamente chiamando

lo sbor, che ceschuna casa debeia portar una fugaza raxoneuelo et quelle faza assunar prestamente in lo castello de Sochol. Et ritorni dexe castroni et quingue XV de vini. Et quando voyuoda Sandag ariuara in Canal per parte de la nostra signoria debia apresenterli la mitta de le dette fugaze et tutto lo vini e li castroni. Et per lo simile quando tornara de Drazeuiça e sera in Canal li presenti l'altra mitta de le fugaze et per lo simile dexe castroni et quingue XV de vini. Et se a bel mente non trouasse

[folija: 280]

castron da comprar toglia da li nostri homeni che ne auesso fazandoli e stimar lo raxoneuelo. Et mandesi al detto conte yperperi XL per comprar vini e carne. Et se gli manchasse siando auisato da luy manda se debia lo auanzo.

Captum per XXXVII, contra I

Ancora che se scriua al detto conte che ogni di mandi uno homo di Canal per angaria in Tribigna o circa per spiar e sauer del vegnir dal detto voyuoda. Et sapiano lo certo, debia assunar per lo men cento persone o piu a caual quanti pora et lo auanzo a pie. Et debia scontrar lo detto voyuoda ale confine de tutto Canal. Et li debia salutarlo per parte sua com quella reuerentia che se conuien. Et com quella brigada acompagnarlo fin al castello di Noui in Sutorina. Et li togliando da luy comiado ritorni al suo conta. Et de li mandi ogni di uno homo a ser Giouan de Gondola nostro ambassador per sauer de la ritornada del detto voyuoda in Canal, et quando lo sapera chel ritorna vaga com quella brigada detta dauanti. E scontrilo inuer Noui doue se acadera. Et cosi siando in Canal lo detto voyuoda vaga e acompagnelo fin al mar a Cita Veghia. Et allo intrar del voyuoda in gallea toglia comiado da esso e ritorna al suo conta.

Captum per omnes

Fazise armar la gallea per lo consiglio pizolo digando per soldo e spese a quelli daremo grossi duo al di, a nochieri, scriuani e campagnoni grossi tre al di come detto per ceschun. Al comito lo dopio. Ali quali sia data la paga per tre di. Et ritornada che sera a Ragusi con lo detto voyuoda se debia se sarmar dandoli a sauer e comandandoli che sia prest e aparichiadi a ritornar in gallea quando li sera detto. Et al ritornar in galea sia a lor data altratanta paga come de prima. Oltra lo comito nochieri usati e scriuani siano dodexe compagnoni per non caricar tropo la galea perche d'altra gente gli sera asai.

Captum per XXXVII, contra I

Ancora che se mandi sei zentilomeni elletti in pregado che non sia de consiglio pizolo com la gallea, li quali sia a riceuer voyuoda Sandagl allegrandosi de sua sanita e del suo dignarsi a venir a casa sua a Ragusi. Et offerandoli lo palazo del regimento per sua habitacion in lo qual sempre son receptadi li grandi signori e cordialissimi amisi de Ragusi. Et sel volesse abitar a casa sua replicasi una altra volta che se degni de vegnir al palazo del regimento. Se l'altra volta se excusasse o recusasse acetosi li suo voler. Et subito per la barcheta far debiano auisato la che vora albergare. Et ser Giouan de Gondola nostro ambaxador entri com essi in galea il qual

[folija: 280v]

sia lo septimo. Et siando zonto a Ragusi si missa l'ambassada e mandi li cauali a Ragusi com parte di suo famigli. Et de quelli de Sandagl se riceua in gallea tanti quanti sera a saluamento de la gallea. Et questi sette siano acompagnarlo e cortizarlo in galea e in Ragusi in Stagno e fin che intrara in lo brigentino. Et duo di loro acordandosi intra de loro sei sopradetti vaga in lo brigentin ouer in le barche acompagnare lo detto voyuoda fin che usira fora del brigentin perche nostra intencion e chel piu zoueno de i sei che se eligera sia patron de la galea. Et debia ritornar di Stagno a Ragusi con la galea e com li altri che rimagnerati in galea. La quali zentilomeni abiano duo famigli per caschun tanto per lor bisogno quanto per ogni altro caso et uno spenditor de piu. Et non abia limitade le spese perche bisogna che vagano forindi perche forse lo detto voyuoda fara algun pasto in gallea. Et possino comandar a quelli de pouolo per angaria senza soldo per seruir a tal bisogno.

Captum per XXXV, contra V

Quando al nome de Dio la galea se vedera vegnir condugando voyuoda Sandagl e zonta dentro dil porto dela Catena meser lo Rector con lo consiglio pizolo li debia andar in contra fora dela porta della terra al mar fin al cauo dela scala della galea. Et li sia receputo esso voyuoda amoreuelmente metandolo detto Rector esso voyuoda dallado dextro et firmarse del tuto che cosi sia. Et acompagnarlo doue sera fatto lo auiso che voglia dismantar. Et sel dismantara in palazo del regimento messer lo Rector sia adisnar e azena sempre con luy. Et quelli sette zentilomeni sopradetti o al mancho quatro di lor. Et sel vora dismantar in casa sua, acompagnolo lor Rector et suo consiglio come detto. Et stagando per uno pezo amorezando con luy togliano comiado et vaga al suo officio. Et quelli sette zentilomeni o la mazor parte d'essi come detto sia e rimagnano apresso de luy a cortizarlo. Et sempre lo Rector sia adisnar com luy. Et la zena

faza al suo palazzo. Et sel dismantara in la sua casa come detto et ritrouaresse qui in lo di de San Biagio sia in vitado adisnar in palazzo del regimento esso di. Et sel dimorasse in Ragusa duo di oltra lodi de San Biagio sia inuitado a çena nel detto palazzo per auer tempo de amorizare con luy perche le zornade son pizole.

Captum per XXXVII, contra I

[folija: 281]

Debiase aegiere per lo consiglio del pregado tre zentilomeni officiali a dar ordine de letti, masserie, formmenti de tauola tutto quello che al loro parera di bisogno a fornir ben e honoreuelmente. Et per lo simel modo allegasi altri tre officiali zentilomeni i quali abiano a dar ordine de tute le victualie bisognouele spendando lo di yperperi sexanta. Et sel paresse pocho quando si vignera a far la spesa lo consiglio pizolo gli possa azontar fin a yperperi XX al di. Et questi tre officiali dele victualie debia ogni pasto inuitar dodexe zentilomeni a pena de yperperi XXV per ceschun inuitado sollicita scusa non auesse a manzar col detto voyuoda sempre grauando a questo piu quelli del consiglio pizolo che altri. Aço che siano appresso del Rector de quelli del consiglio. Et le dette duo man de officiali possano comandar com pena de yperperi XXV. A quelli de pouolo a tanti quanti lor parera per seruir alla detta façenda.

Captum per XXXIII, contra V

Sel detto voyuoda si ritrouara in Ragusi lo di della festa de nostra donna sia inuitado per andar da matina alla messa col Rector. Et per lo simile al vespero. Al qual sia dato la prima ellection de ellegere uno di quatro capitanei de le reliquie de quelli che possono esser elletti. Et sel mostrasse o scusasse de non sauer allegere messer lo Rector lo a destri. Et sel paresse al consiglio pizolo de allegrere lo detto voiuoda per uno di capitani come nostro zentilomo possalo far. Et luy voiuoda siando elletto instuisca in suo logo uno quale gli piäsera da quelli che possono esser elletti. Et sempre sia posto dallado dextro de meser lo Rector. Et in lodi de San Biasio sia inuitado lo detto voyuoda a portar lo dopier con lo pregado. Et cum luy li suo zentilomeni quanti a luy piacera lo qual dopier de voyuoda sia vernulio come quello del Rector.

Captum per XXXV, contra III

Et quello dono che sera ordenado de far al detto voyuoda fazelo a presentar lo consiglio pizolo quando al loro parera. Et sia a presentarlo duo deli tre officiali dele masserie et de le victualie detti di sopra i quali parera al dicto consiglio pizolo. Et se dono sera fatto per lo detto voiuoda ali detti duo partinno intra lor sei officiali predetti.

Captum per XXXVII, contra I

Ancora, quando portira lo detto voyuoda di Ragusi com la gallea per andar a Stagno la gallea sia fornita de victualia quello bastira a sufficiencia. A ciò che quello che auanzasse se possa meter e fornir lo brigentin per honorare lo detto voyuoda fin che dismantara a Narente. Et auisar lo conte di Stagno che sgombri la casa de contado. Et entri in qualcosa voya de

[folija: 281v]

special persone. A ciò che voiuoda Sandagl possa intrar in la casa del dicto conte et debia a parichiar uno dono de duxento buzoladi, quindexe castroni, galine XX e quingue XXX de vini. Et donarli al dicto voyuoda per parte del nostro regimento quando a zonzira de la. Et mandi ala punta che vegna a Stagno fin a C homeni d'arme de quelli de la punta de li miglior. Et cinquanta homeni delle Terre Noue de le ville che son piu apresso a Stagno comi quali vegna Sape vesconto. Et debiano star fin chel sera partito lo detto voiuoda. Et a questa zente daga de vin a beuer secondo usanza.

Captum per XXXIV, contra IV

Alla guardia della terra metamente lo consiglo pizolo se granda quantita de zente dela compagnia del detto voyuoda volesse intrare in la cita et metta buon remedio. Et non sia lassado intrare oltra circa CC persone e senza arme, saluo de li zentilomeni che seran con luy da cinquanta in zo se aueran a portaran allado cortelexe o bordoni non sia fatto per tanto numero nouita.

Captum per XXXI, contra VII

El vesconte de Breno debia vegnir a Ragusi com C homeni di piu atti d'arme. Et lo vesconte de Ombla per lo simile com homeni C. Et de quelli de Terre Noue homeni LC [500] faciando uno capo intra lor, zoe quello che parera piu sufficiente di lor. Et dagasi a loro ogni sera de vini a beuere secondo usanza fin che staranno qua in Ragusi.

Captum per XXXIV, contra IV

Subito la gallea di qua se debia dispazar per tal che per lo vien duo di aspetti a Cita Vegia auanti che Sandagl vegna per mazor honor de la signoria. Et con la detta sia mandado duo barchete piscarize per auisar deli bisogni che ocoresse. Et partida lo gallea de Ragusi subito se scriua una letera ale capitano del brigentin che debia vegnir con la armada a quel mar et li aspetar fin che per la signoria gli sera scritto. La qual letera se debia scriuer al conte di Stagno che la mandi per uno zopolo al detto capitano.

Captum per XXXVI, contra II

Et perche le greue cosa a ricordarsi de tute le cose bisognose a tal façenda e perche tuto lo di ne ocurerà di noue oltra li soprascripte. Abia liberta el consiglio pizolo a prouedere e dare remedio.

Captum per 37, contra 1”

Let. di Lev., X, 45-45v (28. 8. 1428)

[folija: 45]

“Comissio ser Petri de Lucari et ser Petri de Bona officialium iturorum in Canale pro differentiis confinium Planinarum et terrenorum

Rector di Ragusa col suo consiglio alli nobili et saui ser Piero de Lucari et ser Piero de Bona officiali ordenati ad andar in Canal per le differencie delle confine de le Planine e di terreni le qual abiamo con voi uoda Sandagl diletti cittadini nostri salute. Vi acomentiamo che col nome di Dio et del glorioso protector et consauenero nostro messer San Biagio doman, zoe adi XXVIII di agosto presente per tuto lo di dobiate partir de Ragusa et andar in Canal. Et di la zonti siando subito mettenite a spiar et saper se zonto di la secum in Canal o in Drazeuiza o in Versigna Tomas Zemirouich et Raicho Pripzich zentilomeni de voi uoda Sandagl i quali manda per le dette differencie et sapiano che son zonti di la date gli a saper come voi per lo simile setti ariuadi dila per metterui con essi. Et che vi vogliono dir et auisarui del lego doue vi dobiate insieme poner. Et se vi dirano de douerui insieme metter ali confine de Drazeuiza e di Canal ouer che dobiate esser ale Planine che loro per lo simile li andarano. Et voi andate la menando con voi deli homeni di Canal di piu uechi et meglio informadi deli confini e di piu fideli dela signoria nostra fin in dodexe. Et de altri per vostra compagnia e segurezza fin inventi sel vi pareua. Et insiema che sereti com essi prima salutateli per parte nostra con quel salute che a loro se conuien. Et dateli la lettera de credenza che al loro se driza et humanamente amerizati con essi. Et siando al logo dela differencia alle Planine vetate et examine se la differencia fosse de soldi cento in zo de terre lauoratiue. Et decidete e diffinite la detta differencia come meglio paiera alla vostra discrecion. Et partita et diffinita che sia essa differencia mettete li confini come se conuien. Ma se la differencia fosse de piu che soldi cento de terre lauoratiue, datene a saper che e como e quanto, trouate essere diferencia et aspettate dila nostra risposta.

Ma se per li terreni di Canal vi mouessimmo alguna question o differencia et voi destramente con bel modo vedete et cercate com essi se potessimo aconziar con essi rimagnando noi su li confine et douer nostro. Et se pur aconziar con essi non potessimo. Et voi prestamente ne date a saper d'essa differencia e che e come e doue e quanto trouarete esser differencia et di la pur aspettate nostra rispoosta.

Et spaciando tutto come di sopra vi se dice col nome de Dio tornate a Ragusa. Togliete de confetti et de specie fin ad yperperi dexe e con meglio vi parera honorate le detti duo zentilomeni.

[folija: 45v]

Una copia di una particella chi e nel priuilegio fatto per la signoria nostra a voiuoda Sandagl quod li homeni i quali non dieno esser riceputi nella contrada nostra per vostra informacion vi daghemo. A ciò che se per li detti duo zentilomeni de Sandagl vi fosse mouesta alguna question per homeni di Drazeuiza o de Versigna che fossimo nella contrada nostra voi ad essi tal homeni possiate far dar commiado che statim con loro famiglia et animali de brauo usir fuera dela nostra contrada, digando et excusando semper la signoria nostra che dela venuta d'essi tali homeni non a avuto noticia ne saputo alguna cosa.

Ma se de altri homeni che de Drazeuiza e de Versigna vi mouesse question. Et voi li direte che la poueglia non dice noma de Drazeuiza et Versigna et cusi li mostrate la cedula dela detta particella de la poueglia.

Datur Ragusi adi XXVIII augusti 1428.”

Lett. di Lev., X, 181-181v (14. 7. 1430)

[folija: 181]

Copia cedulae promissionum de qua supra fit mentio

Queste son le premesse le qual vien fatte per la signoria di Ragusi a voiuoda Sandagl. E per conuerso per esso voiuoda Sandagl alla deta signoria

Prima per comprare Radossauo Paulouich con tuto lo suo promette dare e pagare la signoria di Ragusi oltra quello pagara et dara lo re di Bosna ducati

XXM et voiuada Sandagl ducati XM e per ratta mancho quanto costasse la detta compara. Li quali denari parte pagare se debiano quando se auera la liberta dal Turcho. E parte quando se auera in man le tenute desso Radossau.

Ancora dare o donare al dicto voiuada compiansosi la liga et avuta che sia

[folija: 181v]

la liberta dal Turcho e commizato che sia a rompe et guerizare contra lo detto inimico nostro ducati d'oro mille per adornare le gente.

Ancora torli sei millia a pro come li altri in vita de voiuada e de dona Jellena sua uxor e de conte Vocaç suo frar e de conte Stefano suo nieuo.

Ancora darli la casa de ser Xristoforo de Poza e quatro millia yperperi per ornarla quando voiuada laorara essa.

Ancora vegnando voiuada in persona con gente alli seruigi della signoria di Ragusi siando rechiesto da essi debia auer ducati mille d'oro a rason di mese. E non vegnando esso voiuada, ma lo conte Stipan suo nieuo vegnando con gente come detto ducati cinquecento a rason di mese. E non vegnando conte Stipan, ma uno ouer duo voiuode vegnando per lo simile come detto zascun d'essi al mancho con VC homeni debiamo auer a ducati cento per uno a rason de mese.

Ancora vegnando ouer mandando sua oste detto voiuada a guarizar Tribigne et altri terreni del inimico nostro ali nostri confini, li debia mandar la signoria pedoneri quanti potra e Sotto Clobuch mandarli balisteri sexanta e bombarde e altri ingegni i quali rechiedesse quanto alla signoria possibile fosse. Et per lo simile sotto altre cita desso inimico balisteri, bombarde et ingegni e non altre gente.

Et esso voiuada Sandagl e tenuto et promette alla signoria de Ragusi a guerizare lo detto inimico fatta la liga et avuta la liberta dal Turcho con tutto lo exforzo suo fin ad extermime d'esso inimico. Et dare alla signoria e fare opra con effetto che la signoria de Ragusi abia e per lo re et esso voiuada dato et conceduto li sia in patrimonio inperpetuo auuto et aquistato chel sia Tribigne e Lugh com tutte sue rason e pertinentie e confirmati per lo Turcho senza algun caraç ouer tributo li quali esso voiuada promette et e tenuto con tutto lo suo potre da zashuna persona deffendere.

Ancora promette et e tenuto voiuoda schazare la progennie de Gliubibratichi che non stiano ne possino habitare in terra de Chelmo fin in Zenta.

Ancora uno al'altro promette che l'uno senza l'altro non possa paxe
Ne acordio con dicto Radossauo e se d'acordio de tutti fosse fatta
paxe. E da poi esso Radossauo rompesse pase ad uno che sia
rotta a trambe duo parte et trambe duo parte siano tenuti a
guerizarlo come de prima.

IX. IZVORI I LITERATURA

Skraćenice:

AL BiH	Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine
ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja
CCP	Croatica Christiana Periodica
FF	Filozofski fakultet
GADAR BiH	Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine
GDI BiH	Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine
ГДИ БиХ	Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине
ГНЧ	Годишњица Николе Чупића
GZM; (A); (E)	Glasnik Zemaljskog muzeja; (Arheologija); (Etnologija)
ИЦГ	Историја Црне Горе
ИСН	Историја српског народа
ИЧ	Историјски часопис
ИГ	Историјски гласник
ИЗ	Istorijski zbornik
ИЗ	Историјски зборник
ИСН	Историја српског народа
JAZU	Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti
ЈИЋ	Jugoslovenski istorijski časopis
ЛМС	Летопис Матице српске
NS	Naše starine
Radovi HDZU	Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost
RSa	Radio Sarajevo Treći program
САНУ	Српска академија наука и уметности
СКА	Српска краљевска академија
ССДСВ	Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића

ZČ	Zgodovinski časopis
ЗФФ	Зборник радова Филозофског факултета
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института

IZVORI:

Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Dubrovniku:

Korištene serije:

Ref.,	Reformationes,
Cons. Rog.,	Consilium Rogatorum,
Cons. Maius,	Consilium Maius,
Cons. Minus,	Consilium Minus,
Let. di Lev.,	Lettere di Levante,
Lam. de foris,	Lamenta de foris,
Lam. de intus,	Lamenta de intus,
Lam. politici	Lamenti politici
Liber Maleficiorum,	Liber Maleficiorum,
Deb. Not.,	Debita Notariae,
Div. Canc.,	Diversa Cancellariae,
Div. Not.,	Diversa Notariae,
Sent. di Canc.,	Sentenze di Cancellaria,

Objavljeni izvori

AAV

J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta (saeculorum XIV et XV)*, I/3; II/6; II/7; II/10-15; II/17; II/21, München 1970-1975.

Ančić, *Prilozi*

M. Ančić, *Prilozi - Dokumenti*, "M. Ančić, Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne", Zagreb 2001, 262-267.

- “Архивска грађа о стаклу” *“Архивска грађа о стаклу и стакларству у Дубровнику (XIV-XVI век), (Сабрала и уредила В. Хан)”*, Београд 1979.
- Čremošnik, *Kotorski dukali* **G. Čremošnik**, *Kotorski dukali i druge listine*, GZM 33-34 (1921-1922), Sarajevo 1922, 115-196.
- Čremošnik, *Originalni dokumenti* **G. Čremošnik**, *Originalni dokumenti južnoslovenskih vladara u mletačkoj arhivi*, Spomenik 93, Beograd 1940, 121-132.
- Čremošnik, *Povelje* **G. Čremošnik**, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka (III. Humske povelje i pisma)*, GZM (Nova serija) 7, Sarajevo 1952, 273-336.
- Даничић, *Рјечник* **Ђ. Даничић**, *Рјечник из књижевних старина српских, I, III*, Београд 1975.
- Динић, *Четири* **М. Динић**, *Четири средњевековна писма*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XVII/2, Београд 1937, 232-236.
- Динић, *Из Дубровачког архива, III* **М. Динић**, *Из Дубровачког архива, III*, Београд 1967.
- Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium* **J. Gelcich – L. Thallóczy**, *Diplomatarium reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest 1887.
- Iorga, *Notes, II* **N. Iorga**, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle, II*, Paris 1899.
- Јирчек, *Споменици српски* **К. Јирчек**, *Споменици српски*, Споменик 11, Београд 1892.
- Klaić, *Povelja* **V. Klaić**, *Povelja kralja Stjepana Dabiše, izdana Hrvoju Vukčiću*, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, Zagreb 1900, 60-61.
- Lonza-Šundrica, *Odluke* **N. Lonza-Z. Šundrica**, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, Zagreb-Dubrovnik 2005.
- Luccari, *Annali di Rausa* **G. Luccari**, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venetia 1605.

- Lučić, *Povijesna svjedočanstva*** **I. Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru, II***, (Preveo J. Stipišić, suradnik M. Kurelac), Split 1979, 723-1226.
- Lučić, *De Regno*** **I. Lučić, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex***, Amstelodami 1748.
- Lučić, *Stjecanje*** **J. Lučić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog primorja 1399-1405***, Arhivski vjesnik 11-12, Zagreb 1968-1969, 99-201.
- Lučić-Obad, *Dokumenti*** **J. Lučić-S. Obad, *Dokumenti***, "J. Lučić-S. Obad, Konavoska prevlaka", Dubrovnik 1994, 156-211.
- Ljubić, *Listine*** **Š. Ljubić, *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, IV-IX***, Zagreb 1874.-1890.
- Макушев, *Историјски споменици*** **В. Макушев, *Историјски споменици јужних Словена и околних народа, II***, Београд 1882.
- Miklosich, *Monumenta serbica*** **F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii***, (Wien 1858.), Graz 1964.
- Недељковић, *Мешовита порота*** **Б. Недељковић, *Мешовита порота. Дуброваћка документа XIV и XV века о пограничној пороти***, Miscellanea XVII/6, Београд 1978, 7-180.
- Недељковић, *Liber viridis*** **Б. Недељковић, *Liber viridis***, Београд 1984.
- Орбин, *Краљевство*** **М. Орбин, *Краљевство Словена*** (Превео З. Шундрица, приредили М. Пантић, Р. Самарџић, Ф. Баришић и С. Ђирковић), Београд 1964.
- Пуџић, *Споменици србски*** **М. Пуџић, *Споменици србски од 1395. до 1423, I-II***, Београд 1858; 1862.
- Rački, *Izvadci*** **F. Rački, *Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju za jugoslavensku poviest***, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 7, Zagreb 1863, 5-71.
- Radonić, *Dubrovačka akta*** **J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, I/1***, Beograd 1934.

- Ragnina**, *Annales* “*Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*”, Zagreb 1883.
- Restius**, *Chronica* “*Chronica Ragusina Junii Restii item Joanis Gundulae, (ed. Nodilo N.)*”, Zagreb 1893.
- Smičiklas**, *Codex diplomaticus* **T. Smičiklas**, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, X, Zagreb 1912.
- Соловјев**, *Одабрани споменици* **А. Соловјев**, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926.
- Стојановић**, *Родослови и летописи* **Љ. Стојановић**, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927.
- Стојановић**, *Повеље и писма, I/1, I/2* **Љ. Стојановић**, *Старе српске повеље и писма, I/1*, Београд-Сремски Карловци 1929; *I/2*, Beograd-Sremski Karlovci 1934.
- Šišić**, *Nekoliko isprava* **F. Šišić**, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, Starine JAZU 39, Zagreb 1938, 129-320.
- Šurmin**, *Hrvatski spomenici* **Đ. Šurmin**, *Hrvatski spomenici, Sveska I*, Zagreb 1898.
- Тадих**, *Грађа, I* **Ј. Тадих**, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в, I*, Београд 1952.
- Thallóczy**, *Studien* **L. Thallóczy**, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914.
- Тошић**, *Писмо* **Ђ. Тошић**, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића, “Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине”, Бања Лука-Српско Сарајево 2003, 357-366.*
- Truhelka**, *Spomenici* **Ć. Truhelka**, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, GZM 23, Sarajevo 1911, 1-162, 303-350, 437-484.
- Vego**, *Zbornik, I-IV* **M. Vego**, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga I-IV*, Sarajevo 1962-1970.

Literatura:

Korištena i pominjana literatura

- Ančić, Jedan fragment* **M. Ančić, *Jedan fragment iz života Sandalja Hranica*, Prilozi XX/19, Sarajevo 1982, 253-260.**
- Анчић, Просопографске цртице* **М. Анчић, *Просопографске цртице о Хрватињинима и Косачама*, ИЧ 33 (1986), Београд 1987, 37-56.**
- Ančić, Politička struktura* **M. Ančić, *Politička struktura kasnosrednjovjekovne Bosne*, "M. Ančić, Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne", Zagreb 2001, 9-88.**
- Andelić, Povelja* **P. Andelić, *Povelja bosanskog kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju*, Radovi ANU BiH 35/12, Sarajevo 1969, 285-289.**
- Andelić, Pečati* **P. Andelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970.**
- Andelić, Originalni dijelovi* **P. Andelić, *Originalni dijelovi dviju povelja u falzifikatima Ivana Tomka Marnavića*, GZM (A) 26, Sarajevo 1971, 347-360.**
- Andelić, Doroteja* **P. Andelić, *Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska*, GZM (A) 27-28, Sarajevo 1973, 377-395.**
- Andelić, Studije* **P. Andelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982.**
- Andelić, Čubranovići* **P. Andelić, *Povelja kralja Dabiše Čubranovićima i velikaški rodovi Hlivnjana*, GZM (A) 38, Sarajevo 1983, 133-143.**
- Andelić, Doba* **P. Andelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, "Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast", Sarajevo 1984, 435-587.**

- Andelić-Sivrić-Andelić, Župe** **P. Andelić- M. Sivrić- T. Andelić, *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar 1999.**
- Антоновић, Град** **М. Антоновић, *Град и залеђе. Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003.**
- Атанасовски, Пад** **В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979.**
- Babić, Kosače** **A. Babić, *Kosače*, Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962, 330-331.**
- Babić, Diplomatska služba** **A. Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, "A. Babić, Iz istorije srednjovjekovne Bosne", Sarajevo 1972, 81-167.**
- Babić, Tradicija** **A. Babić, *Tradicija i istorijsko pravo u odnosima između Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku*, Pristupna predavanja, prilozi i bibliografija na novite členovi na MANU, Skopje 1974, 11-17.**
- Babić, Fragment** **A. Babić, *Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne*, Radovi FF 2, Sarajevo 1964, 325-336.**
- Babić, Društvo** **A. Babić, *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, "Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I", Sarajevo 1987, 21-83.**
- Вејтић, Повијест** **А. Вејтић, *Повијест и умјетност Фоће на Дрини*, NS 3, Sarajevo 1956, 23-74.**
- Бејгић, Стари градови** **А. Бејгић, *Стари градови у доњем Полимљу*, Старица 26, Београд 1975, 97-109.**
- Beritić, Tvrđava** **L. Beritić, *Tvrđava Sokol u Konavlima*, Anali 10-11, Dubrovnik 1966, 103-134.**
- Besarović, Italijani** **V. Besarović, *Italijani dubrovački ljekari u srednjovjekovnoj Bosni*, Prilozi XX/21, Sarajevo 1985, 247-256.**
- Bešliagić, Selo** **Š. Bešliagić, *Selo Kosača i njegovi spomenici*, NS 6, Sarajevo 1959, 243-246.**

- Ђирковић, *Ђаковачки уговор* С. Ђирковић, *О 'Ђаковачком уговору'*, ИГ 1-4, Београд 1962, 3-10.
- Ђирковић, *Херцег* С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964.
- Ђирковић, *Историја* С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- Ђирковић, *Коментари* С. Ђирковић, *Коментари*, "Мавро Орбин, Краљевство Словена", Београд 1964, 293-377.
- Ђирковић, *ИЦГ* С. Ђирковић, *Доба Балшића*, "Историја Црне Горе, Књига друга, Том први", Титоград 1970, 3-48.
- Ђирковић, *Хранић* С. Ђирковић, *Хранић Сандаљ*, Војна енциклопедија 3, Београд 1972, 498.
- Ђирковић, *Једна* С. Ђирковић, *Једна босанска краљевска пресуда*, ГДИ БиХ 19 (1970-1971), Сарајево 1973, 11-18.
- Ћирковић, *Одјеси* S. Ćirković, *Одјеси ритерско-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg века*, "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Zenica 1973, 33-40.
- Ђирковић, *Русашка господа* С. Ђирковић, *Русашка господа*, ИЧ 21, Београд 1974, 5-17.
- Ђирковић, *Пријепоље* С. Ђирковић, *Пријепоље у средњем веку*, ССДСВ 3, Пријепоље 1976, 211-223.
- Ђирковић, *ИСН* С. Ђирковић, *Године кризе и превирања*, "Историја српског народа, Друга књига", Београд 1982, 47-63.
- Ћирковић, *Босанска црква* S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, "Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I", Sarajevo 1987, 191-254.
- Ћирковић, *Двор* S. Ćirković, *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, "Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi", Sarajevo 1989, 61-69.

- Ćošković, *Krstjanin* P. Ćošković, *Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.-1423.)*, CCP XIX/35, Zagreb 1995, 1-54.
- Ćošković, *Bosna* P. Ćošković, *Bosna na prijelomu stoljeća i potvrda državnih granica 1406*, Prilozi 31, Sarajevo 2002, 57-82.
- Ćošković, *HBL* P. Ćošković, *Hrvatinići*, "Hrvatski biografski leksikon 5 (Gn-H)", Zagreb 2002, 725-739.
- Ćošković, *Crkva bosanska* P. Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo 2005.
- Ђук, *Дубровачке породице* P. Ђук, *Дубровачке грађанске породице поријеклом из средњовековне босанске државе, „Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена“*, Београд 1995, 171-181.
- Ђук, *Караванске станице* P. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, Милешевски записи 2, Пријеполје 1997, 7-24.
- Ђук, *Пљевља* P. Ђук, *Пљевља и пљеваљски крај у дубровачкој архивској грађи*, Гласник Завичајног музеја 1, Пљевља 1999, 55-67.
- Ђук, *Косаче* P. Ђук, *Косаче и Полимље*, "Српска проза данас. Косаче-оснивачи Херцеговине", Билећа-Гацко-Београд 2002, 378-388.
- Ђук, *Дубровчани-закупци* P. Ђук, *Дубровчани-закупци царине у Олову, "Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине"*, Бања Лука-Српско Сарајево 2003, 247-258.
- Дедијер, *Билећске Рудине* Ј. Дедијер, *Билећске Рудине*, Београд 1903, 669-900.
- Динић, *О Николи* М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932.

- Динић, *Трибути* М. Динић, *Дубровачки трибути – Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, провижиун браће Влатковића*, Глас СКА 168, Београд 1935, 203-257.
- Динић, *Вести* М. Динић, *Вести Еберхарда Виндекеа о Босни*, ЈИС 3-4, Београд 1935, 352-367.
- Динић, *Караванска трговина* М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, ЈИС 1-4, Београд 1937, 119-146.
- Динић, *Један прилог* М. Динић, *Један прилог за историју патарена у Босни*, ЗФФ 1, Београд 1948, 33-44.
- Динић, *Сабор* М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955
- Динић, *За историју* М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I*, Београд 1955.
- Динић, *Дубровчани* М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ 9-10, Београд 1959, 139-149.
- Динић, *Једна књига* М. Динић, *Једна дубровачка архивска књига петнаестог века*, ИЧ 12-13, Београд 1963, 15-29.
- Динић, *Хумско-требињска властела* М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967.
- Динић, *Земље* М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, “М. Динић, Српске земље у средњем веку”, Београд 1978, 178-269.
- Динић-Кнежевић, *Учеће влаха* Д. Динић-Кнежевић, *Учеће влаха и preradi вуне и превози сукна у XIV и XV веку*, „Симпозијум: Vlasi у XV и XVI vijeku“, Сарајево 1983, 85-92.
- Динић-Кнежевић, *Дубровник* Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у XIV и XV веку*, Нови Сад 1986.
- Драгојловић, *Кудугери* Д. Драгојловић, *Кудугери код балканских народа*, Balcanica VIII, Београд 1987, 129-135.

- Драгојловић, Крстјани** **Д. Драгојловић, Крстјани и јеретичка Црква босанска**, Београд 1987.
- Ђурић, Сумрак** **И. Ђурић, Сумрак Византије**, Београд 1984.
- Ђурић, Дубровачка школа** **В. Ј. Ђурић, Дубровачка сликарска школа**, Београд 1963.
- Ђурић, ИЦГ** **В. Ђурић, Умјетност**, "Историја Црне Горе, Књига друга, Том први", Титоград 1970, 411-531.
- Filipović, Princ** **N. Filipović, Princ Musa i šejh Bedreddin**, Sarajevo 1971.
- Fisković, Kipari** **С. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku**, Zagreb 1947.
- Fisković, Zlatari** **С. Fisković, Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća**, Starohrvatska prosvjeta III/1, Zagreb 1949, 143-249.
- Fisković, Majstori** **С. Fisković, Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini**, „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Zenica 1973, 147-199.
- Foretić, Otok**, **V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420**, Zagreb 1940.
- Геџић, Прилог** **М. Геџић, Прилог босанској историји (1397-1399)**, Историјски гласник 1-2, Београд 1953.
- Геџић, Дубровачка трговина** **М. Геџић, Дубровачка трговина сољу у XIV веку**, ЗФФ 3, Београд 1955., 95-153.
- Грковић, Имена** **М. Грковић, Имена у породици Косача**, "Српска проза данас. Косаче-оснивачи Херцеговине", Билећа-Гацко-Београд 2002, 550-557.
- Грујић, Конавли** **Р. Грујић, Конавли под разним господарима од XII до XV века**, Београд 1926.
- Нрабак, Tradicija** **В. Нрабак, Tradicija o srednjovjekovnoj Bosni u Dubrovniku XV i XVI veka**, "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Zenica 1973, 339-354.

- Јирећек, *Трговачки друмови*** **К. Јирећек, *Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем вијеку, Сарајево 1951.***
- Јирећек, *Романи*** **К. Јирећек, *Романи у градовима Далмације током средњег века*, „Зборник Константина Јирећека II“, Београд 1962.**
- Јирећек, *Историја Срба*** **К. Јирећек, *Историја Срба, I*, Београд 1978.**
- Јовановић, *Стјепан*** **Љ. Јовановић, *Стјепан Вукчић Косача*, Београд 1891.**
- Кајмаковић, *Архитектура*** **З. Кајмаковић, *Srednjovjekovna arhitektura u Bosni i Hercegovini*, RSa VII/20, Сарајево 1978, 842-870.**
- Калић, *ИСН*** **Ј. Калић, *Немирно доба, (75-87); Снажење Деспотовине (88-99)*, “Историја српског народа, Друга књига”, Београд 1982.**
- Калић, *Срби*** **Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.**
- Каретанић, *Подјела*** **Н. Каретанић, *Подјела земље у Vitaljini у 15. столјећу*, Anali 37, Dubrovnik 1999, 9-31.**
- Каретанић-Vekarić, *Stanovništvo*** **Н. Каретанић-N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala I*, Dubrovnik 1998.**
- Казначић-Hrdalo, *Dioba*** **А. Казначић-Hrdalo, *Dioba i ubikacija dijelova Slanskog primorja u doba припојенја Dubrovniku godine 1399*, Anali 17, Dubrovnik 1979, 17-47.**
- Клаић, *Poviest Bosne*** **В. Клаић, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882.**
- Клаић, *Povijest Hrvata*** **В. Клаић, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, II*, Zagreb 1975.**
- Кораћ, *Trebinje*** **В. Ј. Кораћ, *Trebinje I*, Trebinje 1966.**
- Ковачевић, *Развој*** **Д. Ковачевић, *Развој и организација царина у средњовјековној Босни*, ГДИ БиХ 6, Сарајево 1954, 229-248.**
- Ковачевић, *Трговина*** **Д. Ковачевић, *Трговина у средњовјековној Босни*, Сарајево 1961.**

- Kurtović, *Fragmenti*** E. Kurtović, *Fragmenti o Milatovićima*, Bosna franciscana XII/21, Sarajevo 2004., 222-246.
- Kurtović, *O vremenu*** E. Kurtović, *O vremenu smrti Pribislava Pohvalića i njegovim nasljednicima*, Radovi FF 13, Sarajevo 2004, 301-311.
- Kurtović, *Neki pokazatelji*** E. Kurtović, *Neki pokazatelji o poslovanju Vuka Petkovića, trgovca iz Pljevalja*, Almanah 29-30, Podgorica 2005, 235-241.
- Kurtović, *Slavni ljudi*** E. Kurtović, 'Slavni ljudi svoje vrste' – Stankovići vremena vojvode Sandalja Hranića Kosače, "Med Srednjo Evropo in Sredozemljem, Vojetov zbornik", Ljubljana 2006, 395-413.
- Kurtović, *Zlatarići*** E. Kurtović, *Zlatarići – trgovci iz Goražda*, Godišnjak ANUBiH XXXIV, CBI 33, Sarajevo 2006., 197-210
- Kurtović, *Paralelna historiografija*** E. Kurtović, *Paralelna historiografija* (O nekim devijacijama u historiografiji: Povodom knjige: Siniša Mišić, *Humska zemlja u srednjem veku*), Prilozi 35, Sarajevo 2006, 171-199.
- Kurtović, *Natpis*** E. Kurtović, *Natpis na stečku Pokrajca Oliverovića iz Vrhpolja. Pitanje datiranja*, Baština 1/2005, Sarajevo 2007, 381-390.
- Kurtović, *Neke dileme*** E. Kurtović, *Neke dileme oko vojvodskoj tituli u srednjovjekovnoj Bosni*, „Zbornik o Pavlu Anđeliću“, Sarajevo 2008, 305-323.
- Lilek, *Riznica*** E. Lilek, *Riznica porodice Hranića (nadimak Kosača)*, GZM 1, Sarajevo 1889, 1-25.
- Lovrenović, *Sandalj*** D. Lovrenović, *Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina*, Radovi 19, Zagreb 1986, 231-236.
- Lovrenović, *Ostrovica*** D. Lovrenović, *Ostrovica i Skradin u mletačko-ugarskim ratovima za Dalmaciju (1409-1420)*, Historijski zbornik 39, Zagreb 1986, 163-172.

- Ловреновић, *Цетински кнез* Д. Ловреновић, *Цетински кнез Иваниш Хелипчић у политичким превирањима у Далмацији крајем XV стољећа*, Прилози XXI/22, Сарајево 1986, 199-220.
- Lovrenović, *Jelena* D. Lovrenović, *Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica*, Radovi 20, Zagreb 1987, 183-193.
- Lovrenović, *Istočni Jadran* D. Lovrenović, *Istočni Jadran u odnosima između Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića na prelazu iz XIV. u XV. stoljeće*, GADAR BiH 27, Sarajevo 1987, 55-66.
- Lovrenović, *Hrvoje* D. Lovrenović, *Hrvoje Vukčić i splitska komuna 1403-1413*, Prilozi XXII/23, Sarajevo 1987, 37-45.
- Lovrenović, *Vitez* D. Lovrenović, *Vitez, herceg i pataren (Ideološki stereotipi i životna stvarnost)*, "Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice smrti Fra Anđela Zvizdovića", Sarajevo-Fojnica 2000, 21-59.
- Lovrenović, *Komune* D. Lovrenović, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i srednjodalmatinske komune (1398.-1413.)*, „Jajce 1396.-1996.“, Jajce 2002, 31-51.
- Lovrenović, *Bosanski rusag* D. Lovrenović, *Bosanski rusag i sveta kruna bosanska (Utjecaj Ugarske na razvoj političkih institucija srednjovjekovne Bosne)*, Bosna franciscana XI/19, Sarajevo 2003, 79-106.
- Lovrenović, *Modeli* D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja: Ugarska i Bosna kao ideološki protivnici na osnovi različitih konfesija kršćanstva*, Prilozi 33, Sarajevo 2004, 9-57.
- Lovrenović, *Na klizištu* D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, Zagreb-Sarajevo 2006.
- Маловић-Ђукић, *Дробњаџи* М. Маловић-Ђукић, *Дробњаџи у караванској трговини Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 2 (1996), Пријепоље 1997, 25-33.

- Маловић-Ђукић, Прилог М. Маловић-Ђукић, *Прилог историји Дробњака у средњем веку*, Гласник Завичајног музеја 1, Пљесва 1999, 145-155.
- Маловић-Ђукић, *Которска породица* М. Маловић-Ђукић, *Которска породица Мекша у средњем веку*, ИЧ 56, Београд 2008, 211-239.
- Маџурајић, *Prinosi* V. Маџурајић, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, I-II*, Zagreb 1975.
- Михаљчић, *Крај* Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975.
- Михаљчић, *Владарска титула* Р. Михаљчић, *Владарска титула господин*, ИГ 1-2, Београд 1994, 29-35.
- Михаљчић, *АССВ* Р. Михаљчић, *Војвода (96-97); Господин (121); Дворски, дворски кнез (143-144); Трибути (746-748)*, "Лексикон српског средњег века", Београд 1999.
- Мијушковић, *Санковићи* Ј. Мијушковић, *Хумска властелска породица Санковићи*, ИЧ 11, Београд 1961, 17-54.
- Мијушковић, *Доделивање* Ј. Мијушковић, *Доделивање дубровачког грађанства у средњем веку*, Глас САНУ 246, Београд 1961, 89-130.
- Милетић, *AL BiH* N. Miletić, *Rudine (106); Križevac, Ledine (Goražde) (126)*, AL BiH, Tom III, Sarajevo 1988.
- Мишић, *Хумска земља* С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.
- Мишић, *АССВ* С. Мишић, *Област*, "Лексикон српског средњег века", Београд 1999, 457-458.
- Мргић-Радојчић, *Доњи Краји* Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.
- Мушета-Ашчерић, *Vrhbosna* V. Mušeta-Aščerić, *Srednjovjekovna župa Vrhbosna. Problemi granica i vlasti*, Prilozi XX/21, Sarajevo 1985, 257-268.

- Mušeta-Aščerić, Sarajevo** **V. Mušeta-Aščerić, Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću (Između zapada i istoka)**, Sarajevo 2005.
- “Muzeji i zbirke Zadra” “*Muzeji i zbirke Zadra*”, Zagreb 1954.
- Nilević, Vojvoda** **V. Nilević, Vojvoda Ivaniš Pavlović**, Prilozi 14-15, Sarajevo 1978, 349-361.
- Нилевић, Православна црква** **Б. Нилевић, Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије**, Сарајево 1990.
- Palavestra, Prilozi** **V. Palavestra, Prilozi za historijsku topografiju Gornjeg Podrinja**, GZM (E) 33, Sarajevo 1979, 85-96.
- Palavestra, Sandalj** **V. Palavestra, Sandalj Hranić Kosača u našim narodnim predanjima**, Hercegovina 1, Mostar 1981, 73-87.
- Palavestra, Bilješke** **V. Palavestra, Bilješke o historijskim predanjima i toponomastici u Gornjem Podrinju**, NS 14-15, Sarajevo 1981, 127-139.
- Perojević, Povijest** **М. ПEROJEVIĆ**, u: “Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463”, Sarajevo 1942.
- Петровић, О ватреном оружју** **Ђ. Петровић, О ватреном оружју Дубровника а XIV веку**, Весник Војног музеја 15, Београд 1969, 59-96.
- Petrović, Uloga** **Ђ. Petrović, Uloga Dubrovnika u snabdevanju srednjovekovne Bosne oružjem XIV-XV vek**, “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”, Zenica 1973, 68-77.
- Petrović, Kršćani** **L. Petrović, Kršćani bosanske crkve**, Sarajevo-Mostar 1999.
- Петровић, Кудугери** **М. М. Петровић, Кудугери-богомили у византијским и српским изворима и Црква босанска’**, ИЧ 44 (1997), Београд 1998, 35-75.
- Poparić, Hercezi** **V. Poparić, Hercezi svetoga Save**, Split 1895.

- Спасић, *Полимље* Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, Милешевски записи 2 (1996), Пријепоље 1997, 37-69.
- Спасић, *Пљеваљски крај* Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 1, Пљевља 1999, 77-98.
- Спремић, *Турци* М. Спремић, *Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку*, ЈИС 1-2, Београд 1966, 37-49.
- Спремић, *Турски трибутари* М. Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, ИГ 1-2, Београд 1970, 9-59.
- Šabanović, *Bosanski pašaluk* Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево 1959.
- Šanjek, *Krstjani* Ф. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Загреб 1975.
- Šišić, *Hrvoje* Ф. Šišić, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416.)*, Загреб 1902.
- Škrivanić, *Rat* Г. Škrivanić, *Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom (18.VI. 1403 do maja 1404 godine)*, Vesnik Vojnog muzeja 5, Београд 1958, 35-60.
- Шкриванић, *Именик* Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград 1959.
- Шкриванић, *Путеви* Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974.
- Шуица, *ЛССВ* М. Шуица, *Сведоци*, "Лексикон српског средњег века", Београд 1999, 651-652.
- Šunjić, *Dalmacija* М. Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Сарајево 1967.
- Šunjić, *Bosna* М. Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Сарајево 1996.
- Thallóczy, *Vojvoda* Л. Thallóczy, *Vojvoda Hrvoja i njegov grb*, GZM 4, Сарајево 1892, 170-187.
- Thallóczy, *Prilozi* Л. Thallóczy, *Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije*, GZM 5, Сарајево 1893, 3-34, 175-229.

- Thallóczy, *Kako i kada*** **L. Thallóczy, *Kako i kada je Hrvoje postao veliki vojvoda bosanski?***, GZM 9, Sarajevo 1897, 183-192.
- Томовић, *Provincia*** **Г. Томовић, *Provincia de Stefano***, “Српска проза данас. Косаче-оснивачи Херцеговине”, Билећа-Гацко-Београд 2002, 351-362.
- Тошић, *Primović*** **Ђ. Тошић, *Petar Primović – dubrovački trgovac i zakupac carina u Bosni***, GDI BiH 38, Sarajevo 1986, 75-89.
- Тошић, *Дријева*** **Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку***, Сарајево 1987.
- Тошић, *Двије повеље*** **Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабиче***, ИЧ 39, Београд 1992, 5-23.
- Тошић, *Босна*** **Ђ. Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке***, Зборник за историју БиХ 1, Београд 1995, 85-97.
- Тошић, *Требичка област*** **Ђ. Тошић, *Требичка област у средњем вијеку***, Београд 1998.
- Тошић, *Vojvoda*** **Ђ. Тошић, *Vojvoda Petar Pavlović***, ЈИЧ XXXIV/1-2, Beograd 2001, 35-46.
- Тошић, *Родоначелник*** **Ђ. Тошић, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић***, “Српска проза данас. Косаче-оснивачи Херцеговине”, Билећа-Гацко-Београд 2002, 243-260.
- Тошић, *Споредна грана*** **Ђ. Тошић, *Споредна грана племена Косача***, Зборник за историју БиХ 3, Beograd 2002, 61-77.
- Тошић, *Павловића дио*** **Ђ. Тошић, *Павловића дио Дријевске царине***, “Zemlja Pavlovića. Srednji vijek i period turske vladavine”, Vanja Luka-Srpsko Sarajevo 2003, 235-245.
- Трpkовић, *Турско-угарски сукоби*** **В. А. Трpkовић, *Турско-угарски сукоби до 1402***, ИГ 1-2, Београд 1959, 93-121.

- Злоковић, Драчевица** **М. Злоковић, Словенска жупа Драчевица, Бока 1, Херцег-Нови 1969, 53-72.**
- Živanović-Vuković, Soko** **D. Živanović-D. Vuković, Soko-grad u Konavlima, Anali 3, Dubrovnik 1954, 375-384.**
- Živković, Radič** **P. Živković, Radič Ozrisaljić, trgovac i diplomata na dvoru porodice Pavlovića, Prilozi 13, Sarajevo 1977, 301-321.**
- Живковић, Учеуће** **П. Живковић, Учеуће босанске властеле у диоби Конавала, Прилози XV/16, Сарајево 1979, 181-188.**
- Živković, Kreditno-trgovačke veze** **P. Živković, Kreditno-trgovačke veze Braila Tezaloovića sa Dubrovčanima, ZČ XXXIV/3, Ljubljana 1980, 299-311.**
- Živković, Tvrtko II** **P. Živković, Tvrtko II Tvrtković, Sarajevo 1981.**
- Živković, Bosansko-ugarski sukobi** **P. Živković, Bosansko-ugarski sukobi krajem XIV i u prvoj polovini XV stoljeća, RSa XI/37, Sarajevo 1982, 81-104.**
- Živković, Prvi sukobi** **P. Živković, Prvi ugarsko-turski sukobi na tlu Bosne ('Dobojska bitka' 1415. godine), Značenja II/3-4, Doboј 1983, 149-157.**
- Živković, Ekonomsko-socijalne promjene** **P. Živković, Ekonomsko - socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV. i XV. stoljeću, Tuzla 1986.**
- Živković, Saradnja** **P. Živković, Dubrovačko-bosansko-humska saradnja na polju zdravstvene kulture tijekom XIV i XV stoljeća, Anali 26, Dubrovnik 1988, 67-76.**
- Živković, Ustupanje** **P. Živković, Ustupanje Konavala Dubrovčanima, "Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1", Dubrovnik 1998, 77-100.**
- Živojević, Ilovača** **R. S. Živojević, Ilovača (Predio kod Goražda), Sarajevo 1968.**

REGISTAR

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

- Adamović Marin, zlatar, 395
Albert, Dubrovčanin, notar, 361
Albertinus de Chamurata de Padua, fizik, 325
Albreht, rimski car, 231
Altomanović Nikola, župan, 39, 41, 82
Ančić Mladen, historičar, 15, 44-45, 59-60, 83, 86, 148-149, 181, 216, 338, 404, 482, 486
Anđelić Pavao, arheolog, 11, 15, 22, 24, 26, 44, 78, 82, 92, 259, 337, 393-394, 428, 486-487
Anđelić Tomislav, arheolog, 15, 337, 487
Anka (Vukčić), banica, supruga Vuka Vukčića, 43, 60, 62, 150, 164, 175, 182-183, 186-187, 193, 383-384, 431
Антоновић Милош, хисторичар, 337, 487
Asan, bizantski poslanik, 255
Атанасовски (Трпковић) Вељан, хисторичар, 13, 370, 487

B

- Babić Ante*, historičar, 14, 19, 25, 27, 45, 75, 90, 92-94, 224, 259, 345, 381, 394, 487
Bajezit I (1389-1402), sultan, 198
Bakiković Ljubiša, čovjek vojvode Sandalja, 276, 282, 449-450
Balša (Hercegović) sin Hrvoja Vukčića, 219, 367
Balša (? Balša III), 66
Balša III (1403-1421), gospodar Zete, 55, 66-67, 169, 171, 187, 189-191, 196, 199-200, 216-217, 246-247, 250, 383

- Balšići, zetska vlastela, 35, 39, 54-55, 84-85, 87-89, 102, 169-170, 187, 196, 336
Banić Vuk, 258
Bartol, fizik, 325
Bavželić Tudroje, dubrovački vlastelin, 387
Bejtić Alija, historičar, 15, 30, 337, 487
Beltramo Jakopo, Mlečanin, 354
Beltramo Zanin, Mlečanin, 354
Benčulić Dobrota, dubrovački poslanik, 387
Beritić Lukša, historičar, 39, 101, 487
Besarović Vojka, historičar, 23, 325, 329, 487
Bešenji Pavle, ban, 303
Bešlagić Šefik, historičar umjetnosti, 15, 21, 30, 33, 487-488
Bilhanić Ivaniš, poslanik bosanskog kralja, 173
Bjelojević Dobretko, čovjek vojvode Sandalja, 453
Bjelojević Dobrovoj, čovjek vojvode Sandalja, 453
Bjelojević Milat, čovjek vojvode Sandalja, 453
Bjelojević Radič, čovjek vojvode Sandalja, 453
Bjelojević Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 453
Благојевић Милош, хисторичар, 79, 346, 366, 488
Bobaljević Andrija, dubrovački poslanik, 333
Bobaljević Mihailo, dubrovački vlastelin, 366
Bobaljević Vuk, dubrovački poslanik, 44
Bobani, vlasi, 318, 344, 412
Bogaić Nahod, čovjek vojvode Sandalja, 450

- Bogavčić Dobrovoy, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Bogavčić Priboje, 320
- Bogavčić Vukman, čovjek vojvode Sandalja, 449
- Bogavčić Vukosav, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Bogčinović Radoslav, poslanik vojvode Sandalja, 379, 386
- Bogdanović Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 450
- Bogdašić Vukša, čovjek vojvode Sandalja, 450
- Bogetić Radiša, kamenar, 390
- Bogojević Vukašin, Sandaljev vlasteličić u Konavlima, 228
- Bogosalić Kovač, čovjek kneza Vukca Hranića, 58
- Bogosalići, trgovci iz Goražda, 343
- Bogoštić Borovac, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Bogoštić Pribio, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Bogoštići, trgovci iz Goražda, 343
- Bogutović Vitoje, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Bojanovski Ivo*, arheolog, 107, 488
- Bokčić Vukac, čovjek vojvode Sandalja, 344, 448
- Bokšić Žore, dubrovački vlastelin, bosanski protovestijar, 23-24, 92-93, 286-287, 347
- Boljehnić Vladimir, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Boljesalić Cvjetko, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Boljesalić Radosav, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Boljković Radelja, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Boljković Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Borojević Obrad, katunar vlaha Ugaraka, 444
- Berkonić Bosinović Radosav, čovjek vojvode Sandalja, 450
- Божихъ Иванъ*, historičar, 13, 67, 83-85, 87-88, 119, 169-171, 185, 192-194, 203, 253, 488
- Božicković Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 447
- Božidar, 65
- Brajan, dijak, 243, 379, 447
- Brajković Matko, dubrovački građanin, 350
- Brajković Ratko, Dubrovčanin, 355
- Brajković Vukota, čovjek vojvode Sandalja, 449
- Brajković Živko, Dubrovčanin, 354-355, 357
- Branilović Gruban, čovjek kneza Vukca Hranića, 57
- Branivoj, vojvoda, 205
- Branković Cipić, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Branković Đurađ, despot, 355, 400
- Branković Radien, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Branković Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 443
- Branković Vuk, srpski vlastelin, 80
- Brankovići, srpska vlastela, 193, 336, 346, 408
- Brateljevići, trgovci iz Foče, 343
- Brković Milko*, historičar, 22, 488
- Brlići, vlasteličići, 343
- Budojević Dorišek, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Bulošić Radovac, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
- Bunić Marin, dubrovački poslanik, 147
- Bunić Petar, dubrovački poslanik, 281-282
- Bunić Stjepan, dubrovački poslanik, 283
- Bunić Toma, dubrovački vlastelin, 357, 372
- Burmazi, vlasi, 318, 344
- Butković Antonije, dubrovački građanin, 64
- Butković Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 445
- C**
- Crijepović Radeta, trgovac, 355, 357
- Crijepovići, trgovci iz Foče, 343

Crijević Lampre Ivan, dubrovački vlastelin, 40, 216, 223, 269

Crnojević Radič, zetski vlastelin, 85-86, 88-89

Crnojevići, zetska vlastela, 83-89, 93, 119, 336

Č

Čemerović Toma, knez, 282, 341, 343, 450

Čemerovići, vlastela, 341, 411

Čihorići, vlastela, 343, 411

Čorzi Ivan (Johannes Georgio), mletački poslanik, 248-253, 255, 264

Čremošnik Gregor, historičar, 10-11, 32, 104, 109, 253-254, 366, 371, 379, 383, 385-386, 432, 483, 488

Čubranovići, vlastela, 24

Ć

Ђирковић Сима, хисторичар, 13-14, 19, 21-22, 26-27, 29, 33-35, 38-40, 44-45, 48, 55-56, 60, 63, 67, 75, 78-80, 82-83, 86-87, 90, 97, 102-103, 106-109, 115-117, 119, 122, 127, 153, 161, 165, 171, 173, 176, 178, 180-181, 184-185, 189, 198-199, 203, 208-212, 214-217, 232, 250, 252, 255-259, 273, 283, 295, 335, 337, 353-354, 389, 392, 401-403, 488-490

Ђоровић Владимир, хисторичар, 13, 21, 23-25, 34, 90-91, 94-95, 102, 111, 181, 185, 188, 194, 196, 203-204, 209, 212, 217, 261, 266, 268, 273, 335, 361, 490

Ћošković Pejo, historičar, 7, 15, 43, 48, 51, 82, 106, 120, 155, 161-162, 184-185, 210, 216, 222-223, 237, 241-242, 258-259, 388, 401-403, 405, 490-491

Ђук Руџа, хисторичар, 15, 41, 255, 337, 344, 352-355, 491

D

Dabižinović Ostoja, trgovac iz Cernice, 343-344, 448

Dabojević Vukan, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450

Даничић Ђуро, филолог, 21, 24, 32, 148, 483
Дедијер Јевто, etnolog, 35, 491

Despina, kćerka srpskog kneza Lazara Hrebeljanovića, 66

Dimitrović Radelja, čovjek vojvode Sandalja, 443

Dimitrović Radoje, čovjek vojvode Sandalja, 443

Динић Михаило, хисторичар, 11, 13-14, 23, 29-31, 33, 35, 39-40, 49, 57, 62-64, 82, 90-91, 94, 96, 105-106, 118-120, 125-127, 130-131, 133-134, 162, 174-175, 179-180, 184, 196, 201, 205, 210, 212, 214, 216, 222, 231, 234, 242-243, 273, 328, 335, 337-340, 342-344, 353, 368, 372-374, 384, 388, 401-403, 447, 483, 491-492

Динић-Кнежевић Душанка, хисторичар, 161, 344, 492

Divac, krstjanin, 379, 388-389, 402

Dmitar, krstjanin, starac, 222-223, 242-243, 379, 388, 402, 447

Dmitar, srpski kraljević, 194

Dobrašinović Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 453

Dobrašinović Vukosav, čovjek vojvode Sandalja, 449

Dobričević /Dobrikijević/ Grupko (vidi: Popović Grupko), poslanik, 358, 383-385, 448

Dobriljević Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 450

Dobrinović, vlastela, 24

Dobromanić Petko, čovjek vojvode Sandalja, 446

Dobrosalić Radovan, čovjek vojvode Sandalja, 455

Dobrovojević Branko, čovjek vojvode Sandalja, 320-322

Dobrovojević Radič zvani Vrag, čovjek vojvode Sandalja, 316, 318-320, 322, 451

Dobrovojević Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 443

Dobrovojević Vlatko, 64, 452

Dobrovojevići, vlastelići, 342, 411
 Doroteja, unuka Hrvoja Vukčića, 219
 Doroteja Gorjanska, bosanska kraljica, 259
 Dragić, knez, čovjek vojvode Sandalja, 379, 445
 Dragić Vukša, čovjek vojvode Sandalja, 449
 Dragiša, iz roda Kosače, 68
 Dragišić Ostoja, iz roda Kosače, 69-70, 72-74
 Dragišić Radosav, iz roda Kosače, 69-70, 72-74
 Dragišić Stjepan, iz roda Kosače, 69-71, 74
Драгојловић Драгољуб, historičar, 223, 242, 492, 493
 Drobnjaci, vlasi, 344, 412
 Drugalin(ov)ić Božidar, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
 Drugalinović Radoslav, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
 Drugalin(ov)ić Vlatko, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
 Dubjević Radoje, trgovac iz Foče, 343
 Dubravčić Pavlica, vlah Ugarak, 454
 Dubrovčani, od 343, 345-346
 Dukljanin, autor Ljetopisa popa Dukljanina, 35
Дурановић Амир, historičar, 7
 Dušan, srpski car, 34, 42
 Dušojević Vlah, čovjek vojvode Sandalja, 444

Đ

Đorđić Mateja Blaž, dubrovački poslanik, 57, 63, 243, 262, 268, 322
 Đorđić Franko, dubrovački poslanik, 152
 Đorđić Nikola, Dubrovčanin, 243, 278, 326-328
 Đurađ, župan, 213
 Đurašević Đurađ, albanski vojvoda, 119
 Đurašević Lješ, albanski vlastelin, 119
 Đuraševići, albanska vlastela, 119
Ђурић Војислав, хисторичар умјетности, 13, 333, 390, 404, 493
Ђурић Иван, хисторичар, 198, 255, 493

Đurinići, stanovnici Konavala, 280

F

Fejer Georgius, historičar, 13,
Filipović Nedim, historičar, 198, 493
Fisković Cvito, historičar umjetnosti, 390, 395, 404, 493
Foretić Vinko, historičar, 199-200, 493
 Fridrih III, rimski car, 353

G

Гецић Милена, хисторичар, 13, 94, 96, 98, 100, 105, 493
Gelcich Josip, historičar, 11, 14, 48, 208, 116, 118, 120-122, 126, 131, 163, 176, 178, 184, 189, 191-192, 195, 198, 200-201, 203, 205-206, 210, 212, 214-216, 249, 251-253, 257, 312, 432, 483
 Gleđevići, vlasi, 344
 Glupčić Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 442
 Gojković Živko, zlatar, 395
 Gojsalić Dragiša, iz roda Kosače, 68, 70, 451
 Gojšić Bogčtin, čovjek vojvode Sandalja, 440
 Gojšić Priboje, čovjek vojvode Sandalja, 440
 Gradić Matko, dubrovački poslanik, 431
 Gradić Sime, dubrovački vlastelin, 361
 Gradinović Radič, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Grgurić Novak, čovjek vojvode Sandalja, 441
Грковић Милица, хисторичар, 43, 46, 493
Грујић Радосав, хисторичар, 13, 39-40, 101, 224, 261, 266, 493
 Grupković Radič, poslanik, 384-385
 Grupković Radosav, poslanik, 384-385
 Gučetić Marin, dubrovački vlastelin, 317, 319
 Gučetić Nikola, dubrovački poslanik, 62, 145-147, 149-150, 243, 262, 268, 431
 Gudeljić Cvjetko, dubrovački građanin, 350
 Gundulić Benedikt, dubrovački poslanik, 299, 301-302, 314, 320, 323, 328, 333, 363, 378, 386, 388, 395, 457-458, 462

Gundulić Ivan, dubrovački poslanik, 210-211, 268-269, 280, 286, 362
 Gundulić Nikola, dubrovački poslanik, 40, 135, 139-140, 281
 Gundulić Paladin, dubrovački vlastelin, 261

H

Halkokondil, bizantski pisac, 403
 Herman Celjski, celjski grof, 258
 Hlap, iz roda Kosače, 68, 70
 Hlapomirić Obrad, knez, 68, 70, 444
Хрѣбак Богумил, хисторичар, 10, 24, 31, 96-97, 111, 114, 170, 186, 344, 493-494
 Hranić Vuk, knez, 43, 45, 47-49, 52-54, 56-57, 59-65, 67-70, 79, 146-147, 178, 379, 431
 Hranić Vukac, knez, 43, 45, 47-54, 56-60, 62-63, 65, 67, 79, 108, 125, 135, 146, 151, 153-157, 162, 241-242, 244, 274, 283, 309, 322, 359, 370, 379, 401
 Hranići, rod Kosača, 30, 46, 55, 67
 Hranislavić Miladin, možda iz Prače, 31
 Hranković Vlahota, dubrovački građanin, 319, 351
 Hrebeljanović Lazar, srpski knez, 45, 60, 87, 187
 Hrvatinčić, vlastela, 59-60, 81-83, 106, 136, 147, 150, 172, 175, 182-183, 185-186, 336, 347

I

Ilić Radina Nikša, dubrovački građanin, 319
 Ingenerio Petro, mletački trgovac, 87
Iorga (Jorga) Nikola, političar i historičar, 11, 48-49, 51, 59, 173, 182, 360, 373, 380, 383-385, 429-433, 435-436, 438, 483
Исаиловић Невен, хисторичар, 203, 494
 Isak, osmanski vojvoda, 236
 Ivan, čovjek vojvode Sandalja, 445
 Ivan iz Padove (Johannes), ljekar, 326-327
 Ivan iz Trsta, biskup Albanije, 86
 Ivan Šibenčanin, gvardijan, 175
Ивановић К. Милан, хисторичар, 346, 494
Ивић Алекса, хисторичар, 57, 261, 266, 494

J

Jacobo de Feraria (Jacobus de Godoaldis), ljekar, 329
Јанековић (Јанековић-Рөмер) Zdenka, historičar, 15, 39, 270, 272, 494
Јанковић Марија, хисторичар, 71, 494
 Jelena (1395-1398), kraljica, 78, 82, 84, 89-96, 98-100, 103, 105, 347, 380
 Jelena (Crnojević), prva supruga Sandalja Hranića, 67, 83, 86, 88, 98, 101, 110, 148, 380
 Jelena (Lazarević), treća supruga Sandalja Hranića, 45, 52, 55, 60, 66, 67, 87, 110, 169, 187, 189, 196, 208, 216, 243, 274, 288, 290, 292, 330-333, 404
 Jelena, supruga Stjepana Vukčića, 43, 55, 331, 333
 Jelena, supruga Vuka Hranića, 45, 46, 59-62, 67, 146, 148, 150
 Jelena, supruga Hrvoja Vukčića, 364
Јеремии Ристо, хисторичар, 23, 326, 494
Јиречек Константин, хисторичар, 11, 13, 34, 46, 52, 69, 76, 94-95, 189, 342, 371, 384, 432, 442, 483, 495
 Jovan, svirač, 394
 Jovanka Orleanka, 397
Јовановић Љубомир, хисторичар, 45, 495
 Junije 'de Cosiza', Dubrovčanin, 361
 Jurjević Nikola, knez, sin Jurja Radivojevića, 205
 Jurjević Pavle, knez, sin Jurja Radivojevića, 205-206

K

Kabužić Mihail, dubrovački građanin, 203
Каймаковић Здравко, хисторичар умјетности, 337, 495
Калић Јованка, хисторичар, 13, 38, 185, 190, 197-198, 495
Камберовић Хуснија, historičar, 7
Каретанић Нико, historičar, 15, 39, 101, 110, 213, 226, 495
 Katarina, bosanska kraljica, 55

- Katarina, druga supruga Sandalja Hranića, 45, 59-60, 62, 67, 146, 148, 150, 158, 164, 182, 186, 193, 338, 383-384, 404, 429, 431
- Katarina, supruga kneza Vukca Hranića, 43, 46, 48-49, 57-58, 67, 333
- Katarina, unuka Hrvoja Vukčića Hrvatinića, 219
- Kaznačić-Hrdalo Anica*, historičar, 366
- Klajić Vjekoslav*, historičar, 11, 21, 23-24, 26, 78, 111, 175, 184, 188, 197, 483, 495
- Klapotić Mihoč, kamenar, 390
- Klešić Pavle, vojvoda, 109, 118-119
- Komlinović Pavko, knez, 338
- Komlinović Pavao, knez, 338, 455
- Komlinovići, vlastela, 315, 338, 343, 411
- Konenovići (? Komlinovići), 315
- Kopić Toma, vitez, 248, 379, 446
- Korać J. Vojislav*, хисторичар умјетности, 110, 495
- Korjenić Bogčín, čovjek vojvode Sandalja, 177, 379, 443
- Kosača Pribisav, 20
- Kostadinović Tihorad, čovjek vojvode Sandalja, 442
- Kostanjčić Pavle, vlastelin, 205
- Kostanjčić Ratko, vlastelin, 205
- Kostanjčići, vlastela, 55
- Kotromanić Tvrtko I, kralj, 27, 32-34, 36, 38-42, 75-77, 82-83, 90, 92, 96-100, 106, 130, 174, 181, 347, 400, 408-409
- Kotromanići, bosanska dinastija, 9, 34, 115, 118, 130, 204, 258
- Kovač, čovjek vojvode Sandalja, 440
- Ковачевић Аубомир*, хисторичар, 91, 337
- Kovačević Vukašin, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Ковачевић-Кojiћ Десанка*, хисторичар, 13-15, 61, 64, 92, 337, 339, 341, 343-344, 346-347, 352, 354, 356-357, 403, 495-496
- Ковијанић Ристо*, хисторичар, 11, 85-87, 97-98, 428, 496
- Kovilović Obrad, vlasteličić, 446
- Kovilovići, vlasteličići, 343, 411
- Kozičić Radanac, poslanik, 384
- Krajnović Mioman, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Krajsalić Nenko, vlah, katunar Burmaza, 444
- Krajsalići, vlasi, 344, 412
- Kranotić Radičko, čovjek vojvode Sandalja, 442
- Krekić Bariša*, historičar, 15, 255, 273, 288, 290-292, 297, 397, 497
- Krekojević Branko, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Kresojević Krasoje, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Kresojević Ostoja, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Kresojević Radienko, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Kresojević Radoje, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Kresojevići, vlasi, katun, 31, 318
- Krstjašinova Beoka, 30
- Kružić Mihailo, Dubrovčanin, 350
- Kujava, bosanska kraljica, 107, 231
- Kurtović Esad*, historičar, 16, 23, 36, 67, 69, 94, 168, 182, 186-187, 193, 196, 201, 203, 211, 221, 224, 229, 231, 243, 330, 342-344, 347, 376, 383, 393, 497-498

L

- Ladislav Napuljski, ugarski kralj, 10, 48, 51, 111-117, 120, 122, 124-125, 133, 154, 161-170, 172-178, 183-184, 190, 194-195, 202, 219, 231, 245, 408-409
- Lamprić Ivan, dubrovački građanin, 354
- Lamprić Živko, dubrovački građanin, 354
- Lazarević Stefan, srpski despot, 169, 185, 187, 189, 197-198, 208, 247, 250-251, 253, 257
- Lazarevići, srpska vlastela, vladarski rod, 336, 346
- Lilek Emilijan*, historičar, 393, 498
- Lonza Nela*, historičar, 23, 483
- Lovrenović Dubravko*, historičar, 7, 15, 48, 81, 83, 89-90, 96-97, 102, 107-108, 111-112,

116, 149-150, 164-165, 172-174, 182-183, 190, 194, 196, 231, 250, 338, 393, 498-499
Lučić (Lucić) Ivan, historičar, 10, 105, 162, 164, 183, 195, 484
Lučić Josip, historičar, 11, 49, 104, 117, 121, 129, 136, 138-139, 141, 143-145, 147, 151-152, 282, 366-367, 484
 Ludovik, ugarski kralj, 348
 Luka, dubrovački građanin, 350
Lukarević (Luccari) Jakov, historičar, 10, 400, 483
 Lukarević Mihoč (Mihael), dubrovački vlastelin, 51
 Lukarević Petar, dubrovački poslanik, 281-282, 387
 Lukarević Stjepo (Stjepan), dubrovački vlastelin, 51
 Lukin Marin, Kotoranin, 85

LJ

Ljubetko, 320-321
 Ljubibratići, vlastela, 306, 310
 Ljubić Radašin, čovjek vojvode Sandalja, 452
Ljubić Šime, historičar, 10, 31-32, 42, 47-48, 60, 88, 101, 112, 118, 125, 133-134, 164, 169-171, 177-178, 180, 182-183, 189-192, 195, 199, 201, 216, 246-247, 249, 253-254, 257, 338-339, 347, 359, 371, 380-381, 383-384, 430-431, 435, 443, 484
 Ljubinovići, trgovci iz Foče, 343
 Ljubišić Radoje, čovjek Radoslava Pavlovića, 264, 266
 Ljuštićani, albanska vlastela, 119

M

Makinić Radič, čovjek vojvode Sandalja, 444
 Maksić Bogiša, čovjek vojvode Sandalja, 320-321, 452
Макушев Вићентије, historičar, 10-11, 484
 Maleševci, vlasi, 35, 323, 344, 379, 412
Маловић-Ђукић Марица, historičar, 15, 192, 344, 499-500

Marin, 164
 Marko, dubrovački građanin, 350
 Marković Ivan, Dubrovčanin, 364
 Marnavić Gojko, knez, 22, 24, 27, 78
 Marojević Rajko, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Maruša, Dubrovčanka, supruga Žore Bokšića, 23
 Maštrović Pavle, 118
Маžуранић Владимир, filolog, 46, 500
 Medošević Gojko, vlah Mirušić, 64
 Medošević Pribil, čovjek vojvode Sandalja, 445
 Medošević Radivoj, župan, čovjek vojvode Sandalja, 217, 342, 447
 Medoševići, vlasteličići, 411
 Medulin, čovjek vojvode Sandalja, 442
 Medulinović Mladien, carinik Stjepana Vukčića, 365
 Medulinović Radič, čovjek vojvode Sandalja, 385, 451
 Mehmed (sultan Mehmed I 1413-1421), 197-199
 Menčetić Ivan, dubrovački poslanik, 359, 366
 Miaš, gost, 242
 Mihačević Raduj, čovjek vojvode Sandalja, 454
Михалчић Раде, historičar, 23, 35, 43, 108, 372, 500
Мијушковић (Калић) Јованка, historičar, 39, 101, 103-105, 108, 117-118, 134, 156-157, 359, 361, 366, 500
Миклошић (Miklosich) Fran, filolog, 11, 24, 32, 38, 68, 70-71, 78, 93, 106-107, 111, 338, 428-429, 484
 Milatović Grgur, vojvoda, 50, 90, 94
 Milatović Radovac, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
 Milatović Sanko, knez, 50
 Milatović Vukašin, vojvoda, 109
 Milatovići, vlastela, 50, 94, 343, 411
 Milčinović Milat, čovjek kneza Vuka Hranića, 64

- Milčinović Ostoja, 64
Miletić Nada, historičar umjetnosti, 30, 35, 500
 Miletić Stanac, čovjek vojvode Sandalja, 441
 Milgostić Zoran, možda iz Prače, 31
 Milij (Milaj), pop, 379, 386
 Miljenović Živko, dubrovački građanin, 354
 Miloradović Stjepan, čovjek vlastele Pavlovići, 213
 Milošević Bogdan, čovjek vojvode Sandalja, 447
 Milošević Novak, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
 Milošević Viganj, 126
 Miošić Vučihna, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Mirilovići, vlasi, 318
 Mirojević Boljesav, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Mirošković Tvrdiša, trgovac iz Foče, 343
 Mirušići, vlasi, 64
Мирушић Синиша, historičar, 16, 109, 500
 Mišljenović Radelja, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Mišljenović Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Mišljenović Radovan, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Mlečani /vidi: Venecija/, 32, 48, 60, 83-84, 87-88, 125, 133-134, 162, 169-170, 178, 180, 183, 186, 189-192, 195, 199, 244-252, 254-257, 303, 339, 345, 347, 354, 357-358, 370, 378, 381, 383, 385
 Morović Ivan, mačvanski ban, 197
 Mrđenović Pribac, knez, 341, 444
 Mrđenovići, vlastela, 328, 341
Мрзућ-Радојчић Јелена, historičar, 20, 44, 80, 82, 107-108, 131, 153, 188-189, 199, 500
 Murat II, sultan, 257
 Muržić Pribisav, čovjek vlastele Pavlovići, 349
 Muržić Radosav, čovjek vlastele Pavlovići, 349
 Musa (1411-1413), sultan, 198
 Mustafa, protukandidat sultana Murata II, 257
Mušeta-Aščerić Vesna, historičar, 7, 337, 500-501
- N**
- Nalko, dubrovački građanin, sin Vlahote Hrankovića, 319
 Napuljci (vidi: Napulj), 49, 166-167, 176, 179
Неделькович Бранислав, historičar, 11, 62, 244, 282, 341, 370, 450, 484
 Nelipčić (Cetinski) Ivaniš, knez, 111, 173-174, 245
 Nelipčić Jelena, 84
 Nelipčići, vlastela, 83
 Nemio Radoslav, čovjek Hranića, 63
 Nenada, 441
 Nenković Bojko, dubrovački građanin, 330, 355-357
 Nigro Marko, mletački trgovac, 86
 Nikolić Grgur, knez, 90-91, 149, 204, 214, 301, 315, 317-318, 373
 Nikolić Vukoslav, knez, 119
 Nikolići, vlastela, 91, 94, 103-104, 106, 109, 111, 163, 205, 213, 336, 343, 373, 411-412
 Nikšići, vlasi, 344
Нилевич Борис, historičar, 55-56, 404, 501
 Nosanović Ostoja, iz Konavala, 40
 Nosdronja Gabriel, 183
 Novaković Vlatko, čovjek vojvode Sandalja, 454
 Novaković Vukac, čovjek vojvode Sandalja, 446
 Novakovići, trgovci iz Foče, 343
 Novakovići, trgovci iz Pljevalja, 343
- O**
- Obad Stjepo*, historičar, 282, 484
 Obradović Pribisav, čovjek vojvode Sandalja, 452
 Obradović Radoslav zvani Ban, 264
 Obradović Vlatko, knez, iz roda Kosače, 68-

- 71, 73, 444
- Obradović Vukota Nemio, čovjek Hranića, 57, 63-65
- Obradovići, trgovci iz Goražda, 343
- Ogrići, iz Konavala, 280
- Ogrinovići, vlasteličići, 411
- Oliverović Pokrajac, iz Ljubomira, 456
- Oliverovići, vlasteličići, 342, 411
- Orbin Mauro*, mljetski opat, historičar, 10, 20-21, 24, 27, 29-30, 33, 35-36, 45, 47, 78, 80, 329, 484
- Osmanlije, 9, 16, 33, 56, 76, 80, 82, 88, 91, 101-102, 119, 174, 176, 178-179, 188, 192-198, 201-203, 205-206, 208-214, 217, 219-221, 230, 235-239, 241, 245-246, 253, 255-257, 259, 295, 298, 300-306, 309-311, 314, 324, 378, 396-397, 408, 410, 457
- Ostoja, 248, 446
- Ostoja, iz roda Kosače, 68, 70
- Ostojić Ivaniš, knez, iz roda Kosače, 68-70, 73-74, 444
- Ostojić Radosav, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Ostojić Radovan, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Ostojić Stojislav, čovjek vojvode Sandalja, 441
- P**
- Palavestra Vlajko*, etnolog, 12, 337, 501
- Paleolog Manojlo II (1414-1425), bizantski car, 255
- Papalić Nikola, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Paštović Aleksa, knez, 175, 183, 388-389, 402, 442
- Paštovići, vlastela, 119
- Pavle, čovjek vojvode Sandalja, 449
- Pavlović Ivaniš, vojvoda, sin Radoslava Pavlovića, 20, 55-56, 372
- Pavlović Nikola, knez, sin Radoslava Pavlovića, 55, 372
- Pavlović Petar, vojvoda, sin Pavla Radinovića, 40, 121, 154, 210, 213, 215-216, 222-223, 227, 231-233, 235-237, 246, 261, 265, 285-286, 390, 433
- Pavlović Petar, knez, sin Radoslava Pavlovića, 55, 372
- Pavlović Radoslav, vojvoda, 19, 55-56, 58, 148, 213, 234-243, 249, 252, 254, 256, 260-267, 276, 280, 285-290, 293-312, 316-320, 324-325, 360, 363, 371-372, 400, 402, 457, 463
- Pavlovići, vlastela, 36-41, 53, 55, 57, 63, 68, 76-77, 81-82, 84-85, 110, 121, 180, 198, 201, 204, 206, 209-215, 217, 220-221, 223-225, 233-237, 239-240, 261-262, 267, 285-286, 295, 298, 306, 317, 320, 323, 336-337, 340, 346-347, 350-352, 354, 364, 370, 374, 404, 410
- Perojević Marko*, historičar, 13, 24, 82, 90-91, 96, 107, 111, 114, 118, 120, 140, 154-155, 161, 165, 173-174, 184-185, 188, 203-204, 210, 216-217, 501
- Perunčić Brajan, 63
- Perutinić Stanko, katun, katunar, 35-36, 255, 323, 340, 344, 379, 412
- Petković Vuk, trgovac iz Pljevalja, 343
- Petkovići, trgovci iz Pljevalja, 343
- Petrojević Priboje, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
- Петровућ Ђурђица*, historičar, 15, 391-392, 501
- Petrović Leo*, historičar, 55, 501
- Петровућ М. Муодраг*, historičar, 46, 501
- Pičevići, vlastela, 343
- Pilatovci, vlasi, 318
- Pilatović Nikola, vlah, 324
- Pliščić Vukosav, vlah, 448
- Pliščići (Pliske), vlasi, 316, 318, 344
- Pocrnje, vlasi, 318
- Poča Hristofor, dubrovački vlastelin, 310, 363
- Pohvalić Pribislav, diplomata, 222, 226-227, 229, 238, 247-248, 268, 290-294, 313, 321, 329-331, 355-356, 358, 362, 368, 379, 381-383, 386, 411, 432, 444, 446, 458
- Pohvalić Vlatko, diplomata, 293, 312, 379, 383, 451
- Poparić Bare*, historičar, 21, 45, 501

Поповић Даница, хисторичар, 333, 502
 Поповић Grgur, poslanik Stjepana Vukčića, 385
 Поповић Grupko (vidi: Dobričević Grupko), diplomata, 228, 241, 319, 378-379, 383, 385, 387, 390-391, 411, 448
 Поповић Ljubiša, čovjek vojvode Sandalja, 445
Поповић Марко, археолог, 337, 502
 Поповић Ratko, iz Konavala, 40, 216, 283
 Poznanović Ljubiša, čovjek vlastele Pavlovića, 212
 Poznanović Vukosav, čovjek vlastele Pavlovića, 212
 Predojevići, vlasi, 344
 Pribilović Badanj, Sandaljev vlasteličić u Konavlima, 228
 Pribilović Mekiš, čovjek vojvode Sandalja, 440
 Pribilović Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 450
 Pribilovići, trgovci iz Goražda, 343
 Pribinić Mirko zvani Kladorup, trgovac iz Cernice, 344, 448
 Pribinić Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 442
 Pribinić Stjepan, dubrovački građanin, 350
 Pribinići, trgovci iz Cernice, 343
 Pribinja, 64
 Pribisalić Čepčić Obrad, čovjek vojvode Sandalja, 451
 Pribisalić Novak, klesar, 390
 Pribisalić Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Pribisalić Rakoje, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Pribisalić Vukašin, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Pribisalići, trgovci iz Goražda, 343
 Pribisav, dijak, sin popa Milija, 379, 385-386, 451
 Pribjen, vlah, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Pribojević Milaš, čovjek vojvode Sandalja, 449
 Pribojević Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 453

Pribojević Vlatko, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Priljubović Stanoje, čovjek vojvode Sandalja, 455
 Primilovići, vlasi, 344, 412
 Primović Petar, dubrovački građanin, 351, 354
 Pripčić Matulin, dubrovački građanin, 350
 Pripčić Pribil, dubrovački građanin, 64
 Pripčić Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 238, 243, 445
 Pripčić-Mrdenović Rajko, knez, 282, 325-326, 328, 341-343, 369, 379, 385, 445, 450
 Pripčići-Mrdenovići, vlastela, 341, 411
 Pripković Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 442
 Prodanelić Teodor, dubrovački vlastelin, 62, 65, 205, 225, 228-229, 266, 282, 351, 371, 387-388, 390-391, 431
 Prokulić Petar, dubrovački vlastelin, 372
Пуцућ Медо, хисторичар, 11, 53, 87-88, 95, 98, 102, 105, 110, 120, 146, 179, 210, 215, 275, 324, 386, 394, 421, 451, 484

R

Rački Franjo, historičar, 10-11, 111, 149, 164, 175, 231, 484, 502
 Radetinić Novak, čovjek vojvode Sandalja, 317, 451
 Radič, sin Pribislava Pohvalića, 383
 Radikijević Nikola, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Radin, prezbiter, 40
 Radinac, poslanik, 379-380
 Radinković Dobrašin, Sandaljev vlasteličić u Konavlima, 228
 Radinović Nikola, Dubrovčanin, klesar, 364
 Radinović Pavle, knez, 13, 19-20, 22-23, 25-26, 35, 38-40, 42, 48, 62-63, 78-79, 82, 84-85, 89, 93, 95, 109-111, 113, 115-116, 118-122, 136, 140-141, 144, 146-147, 152-155, 162-163, 175, 181, 184, 188, 200, 202, 204, 209-215, 219, 231, 336, 350, 353, 407, 409

- Radinović Ugrin, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Radišić Dobriljević Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 451
- Radišić Pavle, srodnik dinastije Kotromanić, 115, 116, 118-119, 124, 131
- Radišić Radivoj, čovjek vojvode Sandalja, 450
- Radivojević Herak, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Radivojević Juraj, vojvoda, 51, 78, 90, 91, 102, 117, 129, 136, 143, 145, 155, 162, 206
- Radivojević (Jurjević) Pavle, knez, 148
- Radivojević Rakoje, čovjek vojvode Sandalja, 455
- Radivojević Viganj, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Radivojević Vukac, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Radivojević Vukić, 216
- Radivojevići (Jurjevići-Vlatkovići), vlastela, 135-136, 163, 176, 180-181, 186, 205, 216, 245, 270, 337-338, 347-348, 350
- Radmanić Milić, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Radmanići, trgovci iz Cernice, 343
- Radmilovići, trgovci iz Cernice, 343
- Radoje, sin Pribislava Pohvalića, 383
- Radojević Mirko, knez, 111
- Radojković Radosav, čovjek vojvode Sandalja, 446
- Радонић Јован*, historičar, 13, 22, 24, 26, 32, 39, 79, 81, 90-91, 96, 106, 111-116, 118, 120, 127, 136, 146-147, 154, 173, 175, 180, 184-185, 188, 198-201, 209, 212, 404, 484, 502
- Radonja, 57, 63
- Radosalić Bogavče, dijak, 379, 385, 447
- Radosalić Juraj, dubrovački građanin, 354
- Radosalić Milat, Dubrovčanin, 365
- Radosalić Mileta, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Radosalić Radič, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Radosalić Vuk, čovjek vojvode Sandalja, 454
- Radosalići, trgovci iz Cernice, 343
- Radosalići, trgovci iz Goražda, 343
- Radosinjić Dobrilo, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
- Radoslav, knez, 205
- Radovanić Helja, čovjek vojvode Sandalja, 445
- Radovinović Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 455
- Radulović Mileta, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Radulović Vučina, čovjek vojvode Sandalja, 452
- Rajković Radič, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
- Ranjina Lorenzo, dubrovački poslanik, 44
- Ranjina Nikola (Ragnina)*, hroničar, 78, 119, 334, 485
- Raspuđić Vukas, čovjek vlastele Pavlovići, 264
- Rastić Junije (Restius)*, hroničar, 10, 121, 168, 224, 234, 334, 400, 404, 485
- Rastić Klement, Dubrovčanin, 350
- Rastić Paskoje, dubrovački poslanik, 147, 280-281
- Rastić Vito, Dubrovčanin, 350
- Ratković Dobrovuk, trgovac iz Cernice, 343-344, 448
- Ratković Milobrat, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Ratković Radašin, čovjek vojvode Sandalja, 441
- Ratković Radibrat, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Ratković Radonja, čovjek vojvode Sandalja, 456
- Ratković Stojko, čovjek kneza Vuka Hranića, 65
- Ratković Tokač, čovjek vojvode Sandalja, 453
- Ratković Vlatko, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
- Raup, knez, 114
- Riđani, vlasi, 315, 344, 412
- Ripošević Velimir, čovjek vojvode Sandalja, 446

- Riženići, albanska vlastela, 119
 Rogačići, trgovci iz Goražda, 343
Roller Dragutin, historičar, 366, 391, 502
 Roso Mikonelo, vjerovatno mletački građanin, 86
Рудић Срђан, хисторичар, 219, 364, 502
 Ruđić Bogeta, župan, 225, 228, 241, 244, 370, 379, 387, 440
Руварац Иларион, хисторичар, 25
- S**
- Sanković Beljak, župan, 157, 359
 Sanković Radič, vojvoda, 101, 103-109, 116-117, 119, 127, 130-131, 134-135, 137-139, 141-142, 144, 151, 156-157, 348, 359, 361, 366, 371
 Sankovići, vlastela, 21, 36, 38-41, 103-104, 106, 108-109, 131, 134, 141-142, 230, 232, 336, 343, 346, 359, 371-372, 409, 412
 Saracin, vlah, čovjek vojvode Sandalja, 448
 Sedlarić Obrad, čovjek vojvode Sandalja, 373, 379, 444
 Semković Stjepan, vlasteličić, 78
 Semković Tvrtko, vlasteličić, 78
 Semković Vukmir, župan, 78
 Sigismund Luksemburški, ugarski kralj, 51, 80, 91, 105, 107, 112, 115-116, 118, 121-122, 124-129, 133, 150, 154-155, 161-163, 165, 167-170, 172-176, 178-191, 193-203, 205, 208-209, 211, 214-215, 217, 219, 230-231, 245, 248-251, 253, 255-259, 300, 303, 305-306, 313, 334, 353-354, 391, 396-398, 408-409
 Simon Detrih, vitez, 183
Синдик И. Душан, хисторичар, 379, 502
Sivrić Marijan, historičar, 15, 337-338, 487, 502
 Sladanović Gojko, čovjek vojvode Sandalja, 276, 282, 449-450
 Sladenović Stanihna, dubrovački građanin, 349, 350-351
 Slavomirović Vukša, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
Smičiklas Tadija, historičar, 59, 150, 485
Соловјев Александар, хисторичар, 24, 32, 403, 485, 502
 Sorokočević Jakov, dubrovački vlastelin, 367-368
Спасић Душан, хисторичар, 231, 503
Спремић Момчило, хисторичар, 193-194, 196, 208, 211, 503
 Stana, kćerka kralja Stjepana Dabiše, 78
 Stančić Radelja, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Stančić Stjepan, čovjek vojvode Sandalja, 448
 Stanišić Dabiživ, zlatar, 395
 Stanković Klāpac, vlah Maleševac, 340, 379, 448
 Stanković Stanihna, vlah Maleševac, 454
 Stanković Stanoje, vlah Maleševac, 323, 379, 395, 448
 Stankovići, vlasi Maleševci, 344
 Stjepanović Šišman, čovjek vojvode Sandalja, 450
 Stipko, iz roda Kosače, 68, 70
 Stipković (Radivoja) Đurađ, iz roda Kosače, 69-71, 73
 Stipković Dubravac, vlah Drobniak, 452
 Stipković Radič, knez, iz roda Kosače, 68-71, 73
 Stipković Radivoj, knez, iz roda Kosače, 68-70, 444
 Stipković Radosav, knez, iz roda Kosače, 68-71, 73, 384, 444
 Stipojević Miočin, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
 Stjepan Dabiša (1391-1395), kralj, 21-27, 39, 75, 78, 80, 82, 84, 92, 103, 117, 347
 Stjepan Ostoja, kralj, 49, 92, 101, 103, 105-112, 114-120, 122-124, 126-130, 132-137, 139, 144, 147-148, 151-152, 156, 161, 165-166, 171, 173-174, 176, 179-181, 183, 188-189, 193, 196, 202-205, 208, 210-212, 214-217, 231-232, 347-348, 350, 354, 359-360, 366
 Stjepan Ostojić, kralj, 223, 231-233, 235, 237-238, 244, 374

Stjepan, sin Pribislava Pohvalića, 383
 Stjepanović Marin, dubrovački građanin, 203
Стјепчевић Лазар, historičar, 11, 85-87, 97-98, 428, 496
Стојановић Љубомир, historičar, 11, 24, 32-33, 39, 43-45, 49-54, 61, 68, 70-71, 73, 87-88, 91-98, 100-101, 103-110, 113-115, 118-119, 124-125, 127-128, 132, 134-140, 146-148, 150, 153-157, 162-163, 165-166, 171, 173, 176-177, 179-180, 182, 184, 186, 189, 191-192, 194-195, 198-200, 204-207, 212-214, 217-218, 222, 224, 228-231, 233-242, 249, 253, 270, 275, 284-285, 293-294, 297, 312, 324-325, 332, 342, 346, 348-349, 353, 364-365, 367, 369-370, 371-374, 376, 378-380, 383-387, 389, 391, 393, 396, 420-424, 428-435, 437, 441, 443-448, 451, 485,
 Stojšalić Tupač, čovjek vojvode Sandalja, 442
 Stracimirović Balšić Đurađ II, gospodar Zete, 45, 87-88, 102, 110, 169, 187, 199
 Sv. Stjepan, 374
 Sv. Anastazije, 404
 Sv. Andrija, 404
 Sv. Matija, 404
 Sv. Šimun, 404
 Sv. Vlaho, dubrovački zaštitnik, 270, 273, 394

Š

Šabanović Hazim, historičar, 197, 211, 503
Šanjek Franjo, historičar, 242, 503
 Šantić Batalo, tepčija, 82, 93, 109
Šišić Ferdo, historičar, 10-11, 13, 33, 91, 96, 106, 111-112, 124, 126, 129, 133, 174-175, 180, 188-189, 199, 203, 335, 429, 485, 503
Шкриванић Гавро, historičar, 35, 115-117, 337, 503
Шуица Марко, historičar, 79, 503
Šundrica Zdravko, arhivist i historičar, 23, 483
Šunjić Marko, historičar, 10, 14, 48, 83, 111, 116, 125-126, 133, 164, 168-172, 177, 183, 185-186, 190-192, 196, 215, 245, 247, 249-250, 253-254, 256, 259, 503
Šurmin Đuro, historičar, 11, 21-23, 26, 78, 203, 428, 485

Т

Тадвић Јорџо, historičar, 11, 23, 275, 326, 362, 389, 485, 494
 Teodor, skadarski arhidakon, 177, 183, 379-381, 443
 Teodor, svirač, 394
 Teodora (Balšić), supruga Petra Vojsalića, 55, 67
 Teodora, kćerka Vukca Hranića, supruga Radoslava Pavlovića, 43, 55-57, 67, 240, 286, 290
 Tezalović Brailo, diplomata, 63, 120, 222, 264, 349
Тһallóczy Lajoš, historičar, 11, 20, 48, 75, 116, 118, 120-122, 126, 131, 163, 175-176, 178, 184, 186, 188-189, 191-192, 195, 198, 200-201, 203, 205-206, 208, 210, 212, 214-216, 231, 249, 251-253, 257, 312, 353, 399-400, 404, 430, 432, 442, 483, 485, 503-504
 Tolinović Radin, dubrovački građanin, 351
 Toliša, župan, 162, 372-373, 379, 441
 Тома, vitez, 51, 162
Томовић Гордана, historičar, 337, 504
Тошић Ђуро, historičar, 11, 13-15, 21-26, 30, 35, 45, 60-61, 63, 67-69, 71, 80, 88, 91, 102, 135, 181, 193-194, 199, 204, 210, 212, 216, 235, 245, 270, 337, 346, 348-351, 384, 403, 485, 504
Трпковић А. Вељан, historičar, 91, 504
Трубелка Ћиро, historičar, 11, 13, 82, 295, 297, 312, 400, 404, 485, 505
 Tumurlić Vlatko, krstjanin, 120, 210,
 Tvrtković Tvrtko II, kralj, 14, 19, 49-51, 123, 126-127, 129-130, 132, 134-135, 137, 140, 146, 150-155, 161-162, 166, 168, 173-174, 176, 179-180, 202-206, 208-210, 220, 230, 235-238, 246, 248-249, 251-252, 255-259, 266, 279, 287, 296-298, 300, 302-314, 324, 348, 355, 364, 370, 373, 377, 394, 400, 409, 457-458
 Tvrtković Vlatko, vojvoda, 24, 109
 Tvrtković Vuk, 443
 Tvrtkovići, trgovci iz Pljevalja, 343

U

Ugarci, vlasi, 344, 412
 Ugrinović Ivan, majstor, 361-362, 389
 Uporničić Budisav, knez, 108
 Uroš, srpski car, 34

V

Valentini Joseph, historičar, 10, 482
 Vardić Radovan, knez, 242, 243, 379, 388, 446
 Vardić Vukac, knez, 262-263, 379, 443
 Vardići, 341, 411
Vego Marko, arheolog, 12, 15, 29-31, 35, 43, 64, 68, 107, 131, 231, 338, 455-456, 485, 505
Vekarić Nenad, historičar, 39, 101, 110, 226, 495
 Velanović Buša, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Velanović Nikola, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Velanović Strojče, čovjek vojvode Sandalja, 453
Веселиновић Андрија, хисторичар, 185, 505
 Veseokovići, trgovci iz Foče, 343
 Vignjević Grubač, vlah Pliščić, 448
 Vignjević Vukac, vlah Pliščić, katunar, vojvoda, 320
 Vijekovići, vlasteličići, 260
Vindeke Eberhard, biograf S. Luksemburškog, 174-175
 Vladislav, kastelan Vratara, 342
 Vladislav Jagel, poljski kralj, 188
 Vladna, majka Jurja Radivojevića, 102
 Vlahovići, vlasi, 344
 Vlatko (Kosača), herceg, 372
 Vlatković Pribio, čovjek vojvode Sandalja, 282, 450
Voje Ignacij, historičar, 258, 505
 Vojsalić Juraj, vojvoda, 309, 338
 Vojsalić Petar, vojvoda, 67
 Vojtanović Radosav, vlasteličić, 445
 Vojtanović Vukac, vlasteličić, 445

Vojtanovići, vlasteličići, 342, 411
 Vragovići, vlasi, 344
 Vučetić Andrija, dubrovački poslanik, 431
 Vučica, 205
 Vuk, otac Hrane i Vlatka Vukovića, 29, 32, 67
 Vuk, knez, 205
 Vukačići, vlastela, 216
 Vukan, čovjek vojvode Sandalja, 441
 Vukanović Radovac, čovjek vojvode Sandalja, 449
 Vukašin, srpski kralj, 194
 Vukčić Stjepan, vojvoda, herceg, 10-13, 16, 29, 37, 43-44, 48-49, 52-61, 66-67, 69, 74, 220, 231, 244, 274, 283, 306, 308-309, 331-334, 338-339, 351, 353, 356, 358, 364-365, 369-370, 376-377, 382, 384-386, 393, 396, 403, 411
 Vukčić Hrvatinić Hrvoje, veliki vojvoda bosanski i splitski herceg, 21-24, 26-27, 35, 42, 45, 49, 51, 59, 75-77, 80, 82-85, 92-93, 95, 102, 105-106, 108-109, 111-112, 114-119, 121-125, 127-138, 140-154, 158, 161-167, 169-170, 173-183, 185, 188-189, 193-196, 198-199, 202-203, 206, 209, 211, 213, 219, 244-245, 337-338, 347-348, 353, 364, 366-367, 399-400, 404, 407-409, 429
 Vukčić Hrvatinić Vuk, ban, 45, 59, 146, 148, 150, 182, 338
Вукмановић Јован, антрополог, 390, 505
 Vukojević Bogut, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Vukosalić Pribio, čovjek vojvode Sandalja, 453
 Vukosalić Stojko, čovjek vojvode Sandalja, 449
 Vukosalić Tvrtko, čovjek vojvode Sandalja, 446
 Vukosalići, trgovci iz Goražda, 343
Vuković D., historičar, 39, 506
 Vuković Hrana, veliki knez bosanski, 20, 32, 42-44, 46, 47, 59, 67, 148
 Vuković Ivan, knez, 45, 54, 60-62, 66-71, 73, 444

Vuković Sladoje, knez, 45, 54, 60-62, 67, 68-71, 73, 451

Vuković Vlatko, vojvoda, 13, 16, 20-21, 23-27, 29, 32-33, 36, 38-39, 41-42, 44, 46-47, 67, 75-80, 84-85, 90, 97-98, 101, 104, 110, 131, 148, 220, 230, 325, 335-336, 377, 407

Z

Zelić Pribislav, čovjek vojvode Sandalja, 441

Zelić Vitko, čovjek vojvode Sandalja, 441

Zlatarić Radašin, trgovac iz Goražda, 241, 343, 446

Zlatarići, trgovci iz Goražda, 343

Zlatonosović Vukašin, knez, 205, 305, 309

Zlatonosović Vukmir, vojvoda, 252

Zlatonosovići, vlastela, 251, 337, 346

Злоковић Максим, хисторичар, 45, 506

Zorčić Radoslav, trgovac iz Foče, 343, 440

Zorojević Vuk, čovjek vojvode Sandalja, 451

Zosin, trgovac iz Bara, 64

Ž

Žarković Mrkša, 148

Živanović D., historičar, 39, 506

Živković Pavo, historičar, 14-15, 23, 50, 62-63, 102, 107, 121, 129-131, 134, 136-137, 147, 154-155, 161, 165, 173, 176, 181, 184-185, 199, 203-204, 208-210, 217, 226, 228, 235-238, 247, 250, 256, 258-259, 261, 266, 286, 295, 297, 309, 322, 326, 329, 331, 343-344, 357, 367, 370, 372-373, 381-384, 429, 506

Živojević Rasim, geograf, 30, 506

TOPOGRAFSKI REGISTAR

A

Albanija, zemlja, 86, 119, 170
Apulija, područje u Italiji, 48, 178, 194, 392
Aragon, područje u Španiji, 397
Austrija, zemlja, 398

B

Bakar, naselje, 203
Balkan, 255
Bar, grad, 64, 170, 191, 247
Barselona, grad, 397
Bijela, tvrđava, 388
Bijela Selišta u Trstivnici, područje, 430
Bileća, naselje, 21, 33, 35, 63-64, 337, 341, 411, 429
Biograd, grad, 340
Biskupići kod Konjica, arheološki lokalitet, nekropola, 131
Bišće, župa, dvor, 145, 147, 149-150, 224, 243, 269, 276, 292, 340, 403, 429-430, 433-438
Bizant, zemlja, 255
Blagaj, grad, 253, 259, 269, 271, 276, 292, 340, 389, 411, 434-439
Bobovac, grad, 161, 165
Bohemija, zemlja, 398
Boka, područje, 86
Bokotorski zaljev, 273, 337
Boljuni kod Stoca, arheološki lokalitet, 21
Borač, grad, 37, 300, 337
Bosna, rijeka, 107
Bosna i Hercegovina, zemlja, 9, 12
Brač, otok, 168

Breno, područje, 201
Brgat, područje, 316
Broćno, župa, 338
Brodar, naselje, 134
Brodarevo, naselje, 337
Brskovo, naselje, 337
Budim, grad, 107, 173, 185, 188-189, 197, 199, 396, 431
Budva, grad, 83, 86, 88-89, 102, 170-171, 191, 247, 380, 428
Buna, carina, 58, 157, 346

C

Cavtat, grad, 89, 176, 264, 270, 296, 337
Cernica, naselje, 57, 327-328, 341, 343-344, 389, 412, 435, 437-438
Cetin, grad, 163
Cetina, rijeka, 111-112

Č

Čamorlu, selo, 198
Čepikuće, selo, 137

D

Dabar, u Humu, 66
Dabar, u Polimlju, 66, 403
Dalmacija, područje, 10, 84, 112, 114, 116, 120, 126, 162, 165, 172-173, 177, 182, 189-190, 196, 245, 408
Despotovina, zemlja, 66, 187, 346, 398, 408, 410
Dobor, grad, 80, 162, 172, 174-175
Dračevica, župa, 35-36, 39, 41, 56, 82, 84, 96-

97, 119, 168, 182, 184, 189, 192, 200-201, 215, 217, 261, 270, 276, 282, 291, 333, 336-337, 340, 342, 411, 428, 436

Dragljan, selo, 338

Drežnik, grad, 163

Drijeva, trg, carina, 14, 38, 100, 134-136, 157, 177-179, 181, 194, 198-199, 217, 245, 251-252, 269, 273, 276, 337, 341, 346-352, 354, 403, 410

Drina, rijeka, 16, 30, 32, 35, 37, 40, 336-337, 432

Drinski put, 37

Drivast, grad, 169

Dubrovnik, grad, država, republika, 7, 9-12, 16, 39, 49-51, 53, 62, 78, 89, 91-92, 94, 95, 98, 100-101, 105, 108, 110, 112, 114-120, 122-123, 125-127, 132, 135, 137, 139-140, 142, 144-147, 150-152, 156-157, 162, 165, 167, 174, 177-179, 182, 186, 191-192, 196, 201, 213, 217, 221-223, 232-233, 238, 241-242, 245, 251-252, 255, 257, 260, 262, 268-276, 281-282, 287, 289, 291-295, 297-298, 300-301, 303, 306, 311, 317, 321, 323-324, 328-329, 343, 355, 359-360, 362-366, 369, 371, 373, 379-387, 389, 391, 393-396, 399, 401, 409-411, 413, 431-432, 435, 462

Dumno (Duvno), naselje, 106

Đ

Đenova, grad, 397

E

Engleska, zemlja, 397

Evropa, kontinent, 34, 203, 397

F

Fatnica (Vatnica), župa, 35, 336, 389, 430

Firenca, grad, 308

Foča, trg, 30, 37, 63, 96, 337, 341, 343, 357, 412

Francuska, zemlja, 396-397

G

Glasinac, područje, 80

Glasinac, carina, 157, 346

Gacko, naselje, 36, 342, 411

Goražde, trg, 30-31, 35, 37, 262, 337, 341, 343, 412

Gorska, župa, 338

Govza, župa, 63

Grbalj, župa, 86

Grlica, naselje, 403

Gudrić, potok, 254

H

Hranjevići, selo, 30

Hraštane, selo, 338

Hum, Humska zemlja, 33, 41, 78, 102-104, 106, 119, 135, 157, 162, 186, 205, 216, 306, 310, 315, 337, 343, 403, 410, 412

Hvar, otok, 167, 168, 199

I

Ilovača, područje, 30

Imotica, selo, 137, 150, 152

Imotski, naselje, 338

Italija, zemlja, 194, 397

J

Jadran, 163, 168

Jajce, grad, 244

Jeleč, naselje, 57, 59, 63-64

Jezera, područje, 336

K

Kalinovik, arheološki lokalitet, 30

Kastilja, zemlja, 397

Klobuk, župa, 337

Ključ, kod Cernice, grad, 183, 269, 328, 340, 378, 389, 411, 431, 435, 438

Kočerin, kod Lištice, naselje, 126

Kolo, selo "na Dlmni", 78

Koločep, otok, 271

Konac-Polje, naselje, carina, 346, 433
Konavli, župa, 21, 35, 36, 39-42, 44, 49, 53, 56, 62, 68, 76, 82, 89, 101, 110, 119, 141, 163, 168, 177, 184, 189, 192, 200-202, 213, 215-217, 221-240, 242-244, 247, 252, 254, 260-267, 270-271, 276, 280-284, 289-293, 295, 297, 312, 330, 336-337, 345-346, 349, 353, 355, 360-361, 365, 367-368, 370-372, 374, 376, 387, 402, 412, 432-433, 435-436, 440
Konjic, naselje, 131, 134, 137
Konstanca, grad, 398
Korčula, otok, 168, 199
Korita, naselje, 339
Kosače, naselje, 29-31
Kotor, grad, 9-11, 32, 84-89, 93, 100, 113-114, 119, 168-170, 189-192, 196, 200-201, 207, 244, 245-250, 252-254, 357-358, 385, 399, 408, 410, 428
Kotorsko Polje, 428
Kozica, selo, 338
Kozman, grad, 323, 340, 389, 411, 434, 438
Kričena Draga, selo, 175, 183
Križevac (Ledine), nekropola, 30
Kučlat, grad, 134
Kukanj, grad, 340, 389, 434, 437-438
Kurilo, naselje, 107, 117, 152

L

Lašva, župa, 208
Ledenice, carina, 110, 157, 340, 346
Lišnica, pritoka rijeke Bosne, 107, 429
Lišnja kod Prnjavora, naselje, 107
Lisac, selo, 49, 105, 108, 129, 131, 135, 137-138, 140-147, 150-152, 155, 158, 359, 377, 401
Lišnica, naselje, 107
Lištica, naselje, 126
Livno, grad, 111
Lublin, grad, 188
Lug, područje, 306
Luka, područje u Italiji, 397

LJ

Ljubinje, naselje, 33, 63, 336
Ljubomir, naselje, 35, 336, 337, 342, 389, 411, 432
Ljuta, selo, 110

M

Maglaj, grad, 107
Marke, područje u Italiji, 392
Maslina, selo, 93
Milano, grad, 397
Mileševa, naselje, 403
Milodraž, dvor, 433
Miruše, selo, 64

N

Napulj (vidi: Napuljci), grad, kraljevina, 10, 16, 162, 168, 177, 380-381, 393, 397
Nekranj, carina, 58, 157, 346
Neretva, rijeka, 16, 40, 81, 106, 134, 157, 185, 249, 269, 337-338, 343, 348, 409, 412
Neretva, župa, 340
Nerezi, carina, 58, 157, 346, 389
Nevesinje, naselje, carina, 150, 157, 341, 346, 411, 430, 435, 438
Nikopolj, grad, 91
Nikšić, naselje, 337, 411
Nove zemlje, područje, 65, 117, 122
Novi, u Bišću, naselje, 403
Novi (Sv. Stefan), u Dračevici, grad, 36, 41, 62, 84, 87, 89, 96-97, 100, 119, 182, 187, 261, 270, 273, 340, 389, 408, 411, 428-431

NJ

Njemačka, zemlja, 398

O

Obanska, naselje, 339
Obod, selo, 264
Olovo, naselje, carina, 37-38, 346-347, 352-354, 356, 403

Omiš, grad, 206
 Onogošt, naselje, carina, 157, 341, 346
 Osanica, rijeka, 30
 Osanica, župa, 30, 37
 Osojnik (Oselnik), selo, 366, 371
 Ostrovica, grad, 150, 164, 175, 182-183, 186,
 189, 195, 338, 381
 Ovčje polje, 432

P

Parena poljana, kod Sutjeske, područje, 62,
 210, 211, 432
 Perkinovo Selo u Konavlima, selo, 40, 216, 283
 Piva, rijeka, 337, 390
 Piva, župa, 37, 41, 85, 337
 Planine, područje u Konavlima, 276-277,
 280
 Pljevlja, trg, 255, 337, 341, 343, 412
 Ploče, kod Drijeva, naselje, 273
 Pod Klobuk, naselje, 306
 Podjeleč, naselje, 57, 59
 Podrinje, područje, 15, 30, 32, 36-37, 41,
 336, 340, 343, 410-411
 Polimlje, područje, 36, 41, 66, 403
 Poljice, područje, 339
 Popovo, župa, 49, 137-138, 271, 336, 372-
 373, 429
 Popovo polje, 372-373
 Površ, područje u Konavlima, 370
 Prača, župa, 31
 Prijepolje, trg, 341, 412
 Prijedor, područje u Konavlima, 201, 280,
 282
 Primorje (vidi: Slansko primorje), župa, 137,
 359, 366, 371, 410, 429, 431-432
 Prozračac, naselje, 338

R

Risan, grad, 84
 Rudine, područje (župa), 33, 35-36, 412
 Rudine (općina Sokolac), nekropola, 35

S

Samobor kod Cernice, grad, 328, 342, 411,
 434
 Samobor (Pod Samobor, Drina), grad, 241,
 340, 391, 411, 437-438
 Skadar, grad, 169
 Skradin, grad, 150, 164, 175, 182-183, 186,
 189, 338, 381
 Slano, selo, 93, 269, 271
 Slansko primorje (vidi: Primorje), područje,
 49, 109, 125, 134, 137-138, 244, 267
 Slavonija, zemlja, 199
 Slunj, grad, 163
 Sokol, u Konavlima, grad, 39, 56, 215, 229,
 238-240, 242-244, 252, 260, 333, 353,
 402, 430, 433
 Sokol (Pod Sokol), u Međurječju, grad, 340,
 390-391, 411, 432, 436
 Split, grad, 59, 149-150, 164, 199, 244, 429
 Srbija, zemlja, 34-35, 76, 193
 Srebrenica, grad, 134, 184-185, 199, 210,
 257, 344, 403
 Stipan polje, pod Sokolom u Konavlima, po-
 lje, 229
 Stolac, grad, 21, 33
 Ston, grad, 93, 102, 107, 150, 152, 269
 Susjed, naselje, 134
 Sutjeska, dvor, 78, 90, 93, 107, 111, 210-211,
 428-429, 432, 437
 Sutorina, područje, 62, 87, 97-98, 100-101,
 114, 429-431
 Sv. Andrija u Bakru, crkva, 203
 Sv. Benedikt, samostan, 59
 Sv. Ivan kod Skradina, samostan, 175
 Sv. Marija u Zadru, samostan, 404
 Sv. Stefan na Stipan polju /Šćepan-polju/, cr-
 kva, 333
 Svetije, kod Drijeva, naselje, 269

Š

Šibenik, grad, 190
 Šipan, otok, 289, 367-371, 376
 Španija, zemlja, 396-397

T

Tara, rijeka, 337, 390
 Tjentište, naselje, 57-58
 Tjentište, carina, 58
 Travunija, zemlja, 35
 Trebinje, područje i naselje, 35-39, 41, 49, 58, 82, 119, 212, 215, 227, 298, 306, 310, 315-316, 319, 321, 337, 384, 433
 Trnovica, selo, 137, 150, 152
 Trnovo, selo, 64
 Trogir, 149, 190
 Trst, grad, 86
 Trstivnica, dvor, 150, 430

U

Ugarska, zemlja, 9, 16, 82, 127, 129, 133, 161, 180, 198, 200-202, 211, 219-220, 230, 245, 255, 257, 261, 334, 410, 457
 Ulcinj, grad, 170, 191
 Usinj, područje, 251
 Uskoplje, u Konavlima, naselje, 370, 432
 Usora, rijeka, 107
 Usora, zemlja, 107, 429
 Ustikolina, trg, 37
 Ustiprača, trg, 37, 411
 Uzdol, naselje, 339

V

Valencija, grad, 397
 Veljaci, župa, 78
 Venecija (vidi: Mlečani), grad, država, 9-10, 16, 60, 61, 115, 168-172, 177, 182-183, 186-187, 189-192, 219, 221, 245-250,

252-254, 256, 293-294, 297, 308, 334, 358, 370-371, 379-383, 385, 397, 410, 431
 Visoko (Podvisoki), trg, 111, 130, 181, 236, 354, 429
 Visući, na donjoj Cetini, grad, 111
 Vitoša, planina, 198
 Vlaholje, naselje, 30
 Vrabač, grad, 340
 Vrabač, carina, 58, 157, 346
 Vranjev Dol, naselje, 339
 Vratar, grad, 342
 Vrgorac, grad, 338
 Vrhbosna, župa, 336
 Vrhdo, selo, 338
 Vrm, područje (župa), 337
 Vrsinje, područje (župa), 276, 291, 316-317, 336, 342, 411

Z

Zadar, grad, 112, 164, 182-183, 253-254, 358, 380-381, 404, 431
 Zagorje, područje (župa), 336, 341, 411
 Zahodane, selo, 338
 Zahode, selo, 338
 Zeta, zemlja, 36, 41, 82-86, 88, 93, 102, 109, 171, 187, 247, 336, 346, 380, 398, 408
 Zetsko primorje, 168, 170-171, 190

Ž

Žabica, naselje, 64
 Župa dubrovačka, područje, 229, 236, 365, 367, 370-371

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE
KNJIGA 4

Esad Kurtović
Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača

Izdavač:
Institut za istoriju, Sarajevo
Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Za izdavača:
Husnija Kamberović

Dizajn i tehničko uređenje:
Tarik Jesenković

Štampa:
DES, Sarajevo

Za štampariju:
Džemal Bašić

Sarajevo, 2009.

ISBN 978-9958-649-01-1